

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

11.
BASIM

C. W. CERAM
TANRILAR
MEZARLAR
ve
BİLGİNLER

— Arkeolojinin Romanı —

Remzi Kitabevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

TANRILAR
MEZARLAR
— VE —
BİLGİNLER

*Kazıcının eşi belki de dünya tarihinin en ünlü mücevherini taşıyor:
Heinrich Schliemann'ın 1873'de Troya'da bulduğu Priamos Hazinesi'nin
en görkemli parçaları Sophie Schliemann'ın üzerinde.*

C . W . C E R A M

TANRILAR MEZARLAR

— VE —

BİLGİNLER

Arkeolojinin Romanı

Türkçesi

Hayrullah Örs

Remzi Kitabevi

TANRILAR, MEZARLAR VE BİLGİNLER / C. W. Ceram
Özgün adı: *Götter, Gräber und Gelehrte*

©1949 Rowohlt Verlag GmbH, Hamburg
©1967, 1972, 1999, 2011 Rowohlt Verlag GmbH,
Reinbek bei Hamburg

Telif hakkı ONK Ajans aracılığıyla
satın alınmıştır.

Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Yenilenmiş basımı hazırlayan: Ahmet Örs
Kapak: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-1658-2

BİRİNCİ BASIM: 1969
YENİLENMİŞ ONUNCU BASIM: Şubat 2015
ON BİRİNCİ BASIM: Ekim 2015

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Sertifika no: 10705
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr
Baskı ve cilt: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi
4. Cad. No: 77, Bağcılar - İstanbul Tel (212) 629 0615
Sertifika no: 12068

YAZARIN ÖNSÖZÜ

BANA KALIRSA okuyucu bu kitaba ilk sayfasından başlamamalıdır. Çünkü bir yazar istediği kadar inandırıcı şeyler söylesin, hele bir kitabın adı böyle herkesin kuruluşuna ve can sıkıcılığına inandığı bir bilimin, arkeolojinin romanı olursa, son derece meraklı şeyler söyleyeceğine kolay kolay kimseyi inandıramaz, bunu bilirim.

Bence ilk olarak Mısır bölümündeki “Piramitler Kitabı” okunmalıdır. Böylelikle, en şüpheli okuyucunun bile konumuzu beğeneceğini ve önceden benimseyemediği düşünceleri bir yana atacağını umarım. Ama okuyucumdan, bunu yaptıktan sonra yeniden kitabın başına dönmesini, bu kez de birinci bölümü okumasını rica edeceğim; bunu yapması kendisi için yararlı olacaktır; çünkü en heyecan verici olayları anlamak da ancak planlı bir yoldan gitmekle olur.

Bu kitap bilimsel bir sav ile yazılmış değildir. Amacı sadece bir bilim dalındaki araştırmacıların meraklı, dramatik ve tümüyle insana özgü yönlerini göz önüne sermektir ve o bilim dalını yalnızca bu yoldan inceleme konusu yapmaktır. Bunun için de ara sıra konudan ayrılmaktan, kişisel düşüncelere ve günümüzle bağlantılara yer vermekten çekinilmemiştir. Böylelikle bilginlerin “bilimsel olmayan” diye niteleyecekleri bir kitap meydana geldi.

Kitabın böyle oluşu karşısında ileri süreceğim tek mazeret, bunu bile bile yaptığımdır. Çünkü başarılarında serüven ile incelemenin, romantik atılganlıklarla kendi kendine yeterliğin böyle birleştiği, dünyanın bütün çağlarını ve bütün uzaklıklarını kucaklayan bir bilimin yalnız meslek yapıtları içinde gömülü kalmış olduğunu görüyordum. Bilimsel değerleri ne kadar yüksek olursa olsun bu yayınlar “okunmak” için yazılmamışlardı. İşin asıl tuhafı, geçmişe yapılan bu keşif seferlerinin, heyecanlı serüvenler olarak ancak üç-dört kez ele alınmış olmasıdır. Bu çok gariptir, çünkü eğer serüveni düşünce ile eylemin bir karışımı olarak varsayarsak, bunlardan daha heyecanlı serüvenler bulmamız olanaksızdır.

Bu kitapta sayılardan ve inceden inceye tanımlamalardan kaçındım; ama arkeoloji bilimine karşı son derece büyük bir yükümlülüğüm vardır. Başka türlü de olabilir mi? Bu kitap onun olaylarının, onun yorulmak bilmezliğinin, hepsinden fazla da yalnız alçakgönüllülükleri yüzünden susan bilginlerinin bir övgüsünden başka nedir ki? Bütün bunlar anlatılmaktadır, çünkü onların yolundan gidilmeye değer. Arkeolojiye karşı bu yükümlülüğüm beni yapay gruplaştırmalardan ve yapay davranışlardan kaçınmaya zorladı. Arkeolojinin romanı, barok anlamında—gerçekle hiçbir zaman çelişmemekle birlikte— romantik olayları ve hayat öykülerini anlatan bir yapıttır.

Ama gerçekçi bir romandır da ve bu bakımdan da durumu, en kesin anlamda olarak şöyledir: Burada anlatılan her şey sadece —yalnız yazarın hayaliyle biraz süslenmiş olan— gerçeklere bağlı değil, aynı zamanda tam anlamıyla, gerçeklerin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. (Bunlara yazarın hayali en ufak bir pay katmamıştır, katılan süsler bile zamanının tarihlerinden bize kalmıştır.)

Bununla birlikte, bu kitabı eline alacak uzmanın yanlışlar bulacağından kuş-kum yok. Örneğin, başlangıçta bana aşılması zor görünen bir engel, adların yazılışlarıydı. Çoğu zaman tek bir adın bir düzine ayrı ayrı yazılışı arasından birini seçmek zorunda kaldım. Sonunda, kitabın karakterine uygun olarak, hep en çok kullanılan biçimleri seçmeye karar verdim ve herhangi bir bilimsel ilkeye bağlı kalmadım. Eğer böyle yapmasaydım kitap yer yer anlaşılmaz hale gelecekti. Bu kararı almak, büyük Alman tarihçisi Eduard Meyer'in *İlkçağ Tarihi*'nde —bu kitap uzmanları için olmakla birlikte— aynı durumda kaldığını, sonunda da şunları söylediğini görünce kolay geldi bana: “Sonunda, işi tümüyle ilkesiz olarak yürütmekten başka çıkar yol bulamadım.” Olağanüstü bir tarihçinin bu kararına, böyle basit bir kitabın yazarı da uymak zorundadır.

Hiç kuşkusuz, olaylara bağlı yanlışlar da yapmışımdır. Ama sanırım ki dört özel bilimin uçsuz bucaksız malzemesini böyle ilk defa olarak bir genel bakışa sığdırmak isteyince bundan kaçınmak olanak dışıdır.

Yalnız arkeolojiye değil, aynı zamanda, bu kitapla kendi halinde bir örneğini daha vermek istediğim bir edebiyat dalına, daha doğrusu onun kurucusuna karşı da yükümlüyüm. Bildiğime göre, özel bir bilimin gelişmesini, zamanımızda yalnız polis romanlarına karşı gösterilen bir ilgiyle okunabilecek biçimde, ilk yazar, Amerikalı hekim Paul de Kruif olmuştur. De Kruif 1927 yılında, eğer bakteriyolojinin gelişmeleri doğru görülür ve doğru düzenlenirse bunda romana benzer birçok öge bulunacağını anlamıştı. Bundan başka da, eğer çalışma yöntemi açıklanırsa, bilginlerin de tutmuş oldukları, varsayımdan çözüme dek giden yoldan okuyucu da geçirilecek olursa, en çapraşık bilimsel sorunların bile kolay anlaşılır biçime getirilebileceğini de görmüştü. Bilginlerin de insan oluşlarından doğan yanlışlar, insan beyninin, insan gücünün yetersizliği ve dıştan gelen engelleyici etkiler yüzünden saptıkları dolambaçlı yollar ve çıkmazların baştan başa örülü olduğu bu dinamizm, o dramın korkunç bir heyecan uyandırabileceğini de bulmuştu. Böylece *Mikrop Avcıları* adlı kitabı meydana geldi. Yalnız, bakteriyoloji gibi soğuk bir adın yerine *Mikrop Avcıları* adının konması bile kitaba insanla ilgili bir biçim veriyor ve yeni bir edebiyat türünün “gerçeklerin romanları”nın programını çiziyordu.

Paul de Kruif'in bu denemesinden sonra şu ya da bu yazarın, bazen birkaçının birden, bu yeni yöntemi kullanmayı denemedikleri hemen hemen hiçbir bilim dalı kalmadı. Bunun çoğu zaman yalnızca o bilim dalının meraklısı olanlar tarafından yapılmış olması doğal görülmelidir. Ama bence hâlâ doğruluğunu koruyan bir eleştiri şudur: Bunların kitaplarında bilimle edebiyatın hangi oranlarda yer aldığı; “gerçeğin” ne denli, “romanın” ne denli ağır bastığı. Bana kalırsa bu tür kitaplardan, romanımsı öğeleri yalnız olayların sıralanmasından kazanan ve böylece “gerçek”e her zaman ön planda yer verenler en iyileridir.

Sanırım en iyi kitaplar, romansı öğelerini verilerin “düzeninden” kazanan ve böylelikle gerçeğe öncelik tanıyanlardır. Ben kitabımı bu kategoriye yaklaştırmaya çalıştım.

Son olarak, kendilerinden yardım gördüklerime burada teşekkür etmek isterim. Alman profesör Dr. Eugen von Mercklin, Dr. Carl Rathjens ve Dr. Franz Termer, bu kitabın taslaklarını —her biri kendi alanında— denetlemek inceliğinde bulunmuşlardır. Prof. Dr. Kurt Erdmann, Prof. Dr. Hartmut Schmökel ve Schliemann’ın biyografı Dr. Ernst Meyer daha sonra bazı önemli düzeltmeler yaptılar. Hepsi de bana yol göstermiş, her bakımdan beni desteklemiş, özellikle kaynaklar elde etmemi sağlamışlardır. (Bu bakımdan Münster’de Prof. Dr. Walter Hagemann’a da ayrıca teşekkür borçluyum.) Bütün bu bilginler bazı yanlışlarım üzerine dikkatimi çektiler, bu sayede de onları düzeltebildim. Kendilerine yalnız yardımları için değil, aynı zamanda, bilim dışına çıkan böyle bir kitaba karşı, bilim adamı olarak anlayış gösterdikleri için de teşekkür borçluyum. Çoğu zaman ağır olan çeviri işlerinin bir bölümünü üzerimden alan Edda Rönckendorff’la Erwin Duncker’e de teşekkür ederim.

C. W. C.
Kasım 1949

ÖZEL TEŞEKKÜR

BİLİM INSANI, arkeolog Dr. Michael Siebler’e, kitabı uzman gözüyle elden geçirmesinden dolayı teşekkür borçluyum. Kendisi kalemini titizlikle kullanarak en önemli keşifleri ve son on yılların bilgilerini Ceram’ın metnine özenle işledi, uyarladı.

Onun gözden geçirme sırasında sergilediği hassas tutum, yazara olan saygısı ve engin uzmanlık bilgisi beni çok etkiledi. Michael Siebler’e aylar süren yoğun ve üretken işbirliği için teşekkürlerimi sunarım.

Hannelore Marek
Ocak 2008

TÜMÜYLE YENİLENEN BASIMIN ÖNSÖZÜ

C W. CERAM takma adını kullanan Alman gazeteci, yazar Kurt Wilhelm C. Marek'in (1915-1972) 1945'te yazmaya başladığı *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler*'in ilk baskısı 1949 yılında Almanya'da yayınlandı. 1969 yılında da Remzi Kitabevi tarafından Hayrullah Örs'ün çevirisiyle Türkçeye kazandırıldı.

Eserin yazıldığı yıllarda bugün arkeoloji biliminin elinde bulunan birçok bilgiye henüz ulaşamamıştı. Dolayısıyla dünyanın dört bir yanında yapılan kazılarda ortaya çıkan önemli bilgilerin eksikliği, özellikle Meksika ve Hitit kültürlerine ilişkin verilerin eskidiği, Antikçağ yöneticilerinin ve sülalelerinin iktidar sürelerine ilişkin kronolojik tarihlerin değiştiği fark ediliyordu.

C. W. Ceram kendi sağlığında ulaşabildiği en yeni bilgileri eklemek üzere hazırlamış, bunlar kitabın 1999 yılında yayınlanan baskısına girmişti. Ancak yayınevi ve eserin vârisleri hızla gelişen arkeoloji biliminin ortaya çıkardığı son yeniliklerin de kitaba yansıtılması amacıyla eseri bir uzmana teslim ettiler. Kitap yeni bilgilerle donatılırken, bir yandan da yazarın konudan sapan, bilgiden çok varsayımına dayanan uzun açıklamaları metinden çıkarıldı. Sonuçta eser, fotoğraflar ve çizimler de dahil baştan başa yenilendi.

Elinizde bulunan kitabın Türkçe son baskısı, tümüyle yenilenen 2011 Almanca versiyonu satır satır karşılaştırılarak hazırlandı. Alfabetik dizine ek olarak, özellikle arkeoloji öğrencilerinin yararlanması amacıyla, kapsamlı kaynakça da olduğu gibi aktarıldı. Nihayet C. W. Ceram'ın ölümünden çok kısa bir süre önce yazdığı otobiyografisi de kitabın sonuna eklendi ve eser, arkeolojiyi merak eden günümüz okurunun beklentilerini karşılayacak düzeye ulaştırıldı.

Remzi Kitabevi

“Ulusal sanat ve ulusal bilim yoktur. Her ikisi de, tüm üstün ve yüce değerler gibi, bütün dünyanın malıdır. Bunlar, geçmişten bize kalan ve bildiğimiz şeylere her zaman saygı duyularak, bütün yaşayanların, bağımsız karşılıklı etkileriyle geliştirilebilirler.”

GOETHE

“Kim kendi çağını tam olarak görmek isterse ona uzaktan bakmalıdır. Ne kadar mı uzaktan? Kolay: Kleopatra’nın burnunun seçilemeyeceği denli uzaktan.”

ORTEGA Y GASSET

İÇİNDEKİLER

I. HEYKELLER KİTABI, 13

Klasik Toprakta Prolog.....	15
Winckelmann ya da Bir Bilimin Doğuşu.....	21
Tarihin İzçileri.....	25
Bir Hazine Bulan Yoksul Çocuğun Öyküsü.....	31
Agamemnon'un Maskesi.....	41
Schliemann ve Bilim	46
Mykenai, Tiryns ve Bilinmeyenler Adası	51
Ariadne'nin İpliği.....	55

II. PİRAMİTLER KİTABI, 61

Bir Yenilgi Zafer Oluyor.....	63
Champollion ve Üç Dilli Taş	72
Bir Vatan Haini Hiyeroglifleri Çözüyor	81
"Kırk Yüzyıl, Bu Piramitlerin Üzerinden Size Bakıyor!"	92
Petrie ve Amenemhet'in Mezarı.....	105
"Krallar Vadisi"nde Soygunlar	116
Mumyalar	123
Howard Carter Tut-Enkh-Amun'u Buluyor	133
Altın Duvar.....	143

III. KULELER KİTABI, 157

Tevrat'ta Yazılıdır.....	159
Botta Ninive'yi Buluyor	162
Çivi Yazısının Okunuşu	167
Açık Bir Örnek	175
Nemrut Tepesi'nin Altındaki Saraylar	180
George Smith Saman Yığnında İğne Arıyor	196
Koldewey'e Ateş Açılıyor	206
Etemenanki — Babil Kulesi.....	212
Bin Yıllık Krallar ve Tufan	222

IV. MERDİVENLER KİTABI, 231

II. Montezuma'nın Hazinesi	233
Boynu Vurulan Kültür	241
Mr. Stephens Bir Kent Satın Alıyor	250
Perde Arkası.....	263
Boşaltılmış Kentlerin Gizemi.....	266
Kutsal Kuyu	273
Orman ve Lav Altında Merdivenler	284

V. HENÜZ YAZILMAMIŞ OLAN KİTAPLAR, 291

Eski Ülkelerde Yeni Araştırmalar	315
ZAMAN DİZİNLERİ	303
KAYNAKÇA	315
HARİTALAR	325
GENEL DİZİN	333
OTOBİYOGRAFİ	348

I. HEYKELLER KİTABI

“Nasıl bir mucize bu? Ey toprak, içilebilir kaynaklar için sana yalvardık; senin kucağın yukarıya, bize ne gönderdi? Uçurumların derinliklerinde hayat mı var? Lavların altında saklanmış bir yeni cins daha mı yaşıyor yoksa? Oradan kaçan geri mi dönüyor? Gelin ey Yunanlılar, Romalılar! Görün, eski Pompei yeniden doğuyor, Herkül’ün kenti bir kez daha kuruluyor!”

SCHILLER

“Limni Athena’sı”: Limni adalı göçmenler İ.Ö. 450 yıllarında Atina Akropolü’nde kendi tanrıçası Athena’nın bronz bir heykelini kutsadılar. O heykeli yapan, daha sonra “Athe Partenonu”ndaki altın ve fildişi heykelleri ve Dünyanın Yedi Harikası’ndan biri olan Olimpos Zeus’unu yaratan heykeltıraş Phidias idi.

1. BÖLÜM

Klasik Toprakta Prolog

SAKSONYA KRALI III. August'un kızı Maria Amalia Christine, 1738'de Dresden'deki saraydan ayrıldı ve her iki Sicilya Kralı Charles de Bourbon'la evlendi.

Canlı, sanat duygulu kraliçe, Napoli bahçeleri ve saraylarının geniş alanlarında araştırmadık köşe bucak bırakmadı. Buralarda, Vezüv'ün son patlayışından önce rastlantı sonucu bulunan, birtakımı da d'Elboeuf Adası'ndaki bir generalin önyak olmasıyla yerden çıkarılmış olan heykeller ve kabartmalar gördü.

Bu torsoların güzelliklerine vurulan kraliçe, görkemli kocasını, yeni yapıtlar araştırmaya zorladı. Vezüv'ün Mayıs 1737'deki son patlayışından beri —bu patlamada dağ yarılmış ve tepesinin bir bölümü havaya uçmuştu— bir buçuk yıldır, Napoli'nin mavi göğü altında uslu uslu durduğu için kral, kraliçenin dileğini yerine getirdi.

Kuşkusuz, d'Elboeuf'ün işi bıraktığı yerden araştırmayı sürdürmek ilk akla gelendi. Kral istihkâm birlikleri başkomutanı Cavaliere Rocco Gioacchino de Alcubierre ile bu işi konuştu. Bu İspanyol da işçiler, avadanlıklar ve barut getirtti. Büyük zorluklar vardı. Yanardağın püskürtülerinden taş gibi katı on beş metrelik bir kütlenin üstesinden gelmek gerekti. D'Elboeuf'ün bulmuş olduğu bir kuyudan galeriler kazıldı ve lağım delikleri açıldı.

Sonunda bir an geldi ki kazma madene rasladı ve bir çan gibi cınladı. İlk bulunan şeyler, gerçek büyüklüklerinden çok iri tunç atların üç parçası oldu.

İşte ancak o zaman, yapılabilecek en akıllıca —aslında ilk andan beri yapılması gereken— işi yaptılar: Bir uzman getirttiler. Hümanist, krallık kitaplığının müdürü Marchese Don Marcello Venuti, bundan sonraki araştırmaları gözettiler. Ardından üç mermer heykel, toga giymiş Romalılar, boyalı direkler ve bronzdan bir at gövdesi ortaya çıktı. Kralla kraliçe bunları izlemeye geldiler. Marchese kendini bir iple hendeklere sarkıttı ve bir merdiven buldu. Bunun biçiminden yapı konusunda vardığı sonucun doğruluğu 11 Aralık 1738'de anlaşıldı. Bu tarihte bir yazıt bulundu. Üzerinde Rufus adında birinin "Theatrum Herculanense"yi kendi parasıyla yaptırmış olduğu yazılıydı.

Yere batmış bir kent böylece yeniden bulunmuş oldu. Bir yerde bir tiyatro varsa, orada kuşkusuz kent de vardı. Bir zamanlar d'Elboeuf, farkına bile varmadan, dosdoğru tiyatro sahnesinin ortasına raslamıştı. —oysa donmuş lavdan, istediği gibi kazabileceği başka sırtlar karşısında duruyordu— Bu sahne heykellerle doluydu. Başka bir yanda değil, ancak burada bu denli çok heykelin, sözün tam anlamıyla, üst üste yığılı bulunması olasıydı. Çünkü devrile devrile gelen dev lav dalgaları tiyatronun art duvarını, çok sayıda heykelle süslü skene duvarını sahneye devirmişti. Heykeller büyük bir gümbürtü ile buraya yıkılmış ve taştan gövdeler on yedi yüzyıllık uykularına yatmıştı.

Yazıt kentin adını veriyordu. Herculaneum.

LAV, yanardağın sıvı biçiminde çıkan her tür madenin karışmasından oluşmuş kütle, donarak, cam ve yeni kütlelere dönüşmüştür. Böyle bir örtünün yirmi metre altında Herculaneum yatmaktadır. Buna karşılık lapilli, küçük volkan taşları verimli bir külle karışık olarak yanardağdan püskürünce yağmur gibi yere iner, gevşek bir katman oluşturur ve daha hafif aletlerle kazılabilir. Pompei, böyle lapillilerin altında ve kardeş kent gibi derine gömülmemiş olarak yatmaktaydı.

Tarihte ve insanların yaşamında sık sık olduğu gibi, önce işin zoruna gidildi ve en uzun yol en kısası sanıldı. Pompei'yi ortaya çıkarmaya yol açan ilk kürek vuruşu d'Elboeuf'ün kazıya başlamasından tam otuz beş yıl sonra oldu.

Kazı işini üstlenen Cavaliere Alcubierre buluntulardan hoşnut değildi. Charles de Bourbon kendi için, dünyada bir eşi bulunmayan bir müze kurabilmişti; ama mühendisle kral, kazı alanını değiştirmeye ve bu kez körü körüne yerin kabuğuna sokulacaklarına, bilgilerin gösterdikleri ve “İşte eski kaynaklara göre Herkül'ün kentiyle aynı günde örtülmüş olan Pompei burada yatıyor!” dedikleri yerde işe başlamaya karar verdiler.

Bu kez olan tıpkı çocukların “ateş mi su mu” oyununa benzedi. Ama bu oyun, aranana eli yaklaşınca “sıcak!” diye bağırarak yerde “yaş” diyen mızıkçı bir arkadaşla oynanıyordu. Bu işte, insanların yolunu şaşırtan kötü cinlerin yerini öç hırsı, define tutkusu ve sabırsızlık aldı.

1 Nisan 1748'de kazı başladı. Daha 6 Nisan'da ilk büyük ve görülmedik güzellikte duvar resmine rastlandı. 19 Nisan'da ilk ölümler bulundu. Yerde boylu boyunca uzanmış bir iskelet yatıyordu; hâlâ kavrıyormuşa benzeyen ellerinden altın ve gümüş paralar dökülmüştü.

Şimdi kazıyı sürdürecektik, düzenli çalışacak ve zaman kazandıracak sonuçlar çıkarmak için bulunanları değerlendirecek yerde, Pompei'nin tam orta yerine rastladıklarının farkına bile varmadan, kazdıkları hendekleri yeniden doldurdular ve başka bir alanda yeniden kazmaya başladılar.

Başka türlü de olur muydu ki? Kralla kraliçeyi harekete geçiren yalnızca, bu alanda bilgisiz aydınları hayran bırakmıştı; kralın kendisi de pek öyle aydın biri değildi. Alcubierre'nin de akli fikri hep teknik bir sorunu yenmekteydi (Winckelmann sonraları kızarak, onun eski yapıtla ancak “ayın yengeçlerle” olduğu denli alışverişi olduğunu söylemişti.) Öteki ilgililerin hepsi de, “Kazmanın

altından bir kez daha altın ve gümüş çingırdarsa, belki de çabucak kazançlı bir iş yaparız”dan başka bir şey düşünmüyorlardı (6 Nisan’da kazı yapan yirmi dört kişiden on ikisi cezaevinden alınmaydı, geri kalanlar da pek az para alıyorlardı).

Amfitiyatronun izleyiciler bölümü bulundu. Fakat, heykel, altın ve mücevher bulamayınca başka bir yeri kazdılar. Dayansalardı hedeflerine ulaşacaklardı. Herculaneum kapısı yönünde bir villaya rastlandı. Nereden akla geldi bilinmez ama, tümüyle gerçeğe aykırı olarak, bunun Cicero’nun evi olduğu ileri sürüldü. (Böyle havadan savlar arkeolojinin tarihinde sık sık geçecektir, bunların içinde verimli olanlar da az değildir.) Bu villanın duvarlarında olağanüstü güzel freskler vardı. Bunları kesip çıkardılar ve kopya ettiler. Sonra villa tekrar gömüldü! Sonunda da, tam dört yıl, Civita (Eski Pompei) yönü bütünüyle gözden çıkarıldı. Yeniden Herculaneum’daki daha zengin kazıya döndüler. Orada o zamanlar için en ilgi çekici bir ilkçağ hazinesini de bulmadılar değil: Filozof Philodemos’un yararlandığı kitaplığın yer aldığı, bugün Villa de Papiri adı verilen villayı buldular.

Sonunda 1754’te Pompei’nin güney yönünde yeniden birkaç mezar ve eski duvarlar bulundu. O günden bugüne dek her iki kentte, pek az ara verilerek kazı yapıldı. Harika üstüne harikalar ortaya çıktı.

EĞER her iki kentin üzerine çöken belayı öğrenirsek bunların bulunuşunun klasisizm öncesi yüzyılına ne etki yaptığını da anlayabilir ve kavrayabiliriz.

İsa’nın doğumunun 79. yılı Ağustos ayında, daha önceleri de sık sık olduğu gibi Vezüv’ün patlayacağını anlatan ilk belirtiler görüldü. Fakat ayın 24’ünde, o zamana dek hiç görülmedik bir felaketin başladığı açıkça anlaşıldı.

Korkunç bir gök gürlemesi ile dağın tepesi yarıldı. Fıstık ağacı biçiminde bir duman gök kubbesine yayıldı. Gümbürtüler ve çakan şimşekler arasında bir taş ve kül yağmurudur boşandı, güneşi kararttı. Kuşlar havadan ölü düştüler, insanlar bağırsa çağırşa kaçıştılar, hayvanlar öteye beriye sokuldular, bu arada, gökten mi, yerden mi geldiği bilinmeyen seller yolları bastı.

Her iki kent güneşli bir günün sabah çalışmalarına dalmıştı. Onların sonu iki türlü oldu. Küller, sel gibi bir yağmur ve lavdan oluşan bir çamur yığını Herculaneum’un üzerine yuvarlandı, caddelere ve sokaklara doldu, yükseldi, büyüdü, damları örttü, pencere ve kapılardan içeriye taşı, kenti, bir süngeri suyun doldurduğu gibi doldurdu ve onu, çarçabuk kaçarak kurtulanların dışında ne varsa hepsi ile birlikte örttü.

Pompei’nin sonu başka türlü oldu. Buraya önünden kaçmaktan başka görünür çıkar yolu olmayan bir çamur seli gelmedi, önce hafif bir kül yağmuru başladı. İnsanın üzerinden silkeleyebileceği gibi bir kül yağmuru. Ardından lapilli yağdı, sonunda her biri birkaç kiloluk süngertaşı parçaları da araya karıştı. Ancak yavaş yavaş tehlikenin büyüklüğü ortaya çıktı ama o zaman da artık iş işten geçti. Kükürt buharları yere çöktü, bütün aralıklar ve deliklerden sızdı, gittikçe güç, daha güç soluk alabilen insanların yüzlerine sardıkları bezlerin altına doldu. Kurtulmak ve hava alabilmek için dışarı fırlarlarsa başlarına lapilliler öyle sıkı yağıyordu ki, dehşet içinde geri çekilmek zorunda kalıyorlardı. Ama daha evleri

ne girer girmez tavan çöküyor ve onları altına gömüyordu. Bazıları kısacık bir süre için kurtuldular. Merdiven direklerinin ve revakların altında korku içinde yarım saatçik büzülüp kaldılar. Sonra kükürt buharları usul usul, sürüne sürüne geldi, bunları da boğdu.

Kırk sekiz saat sonra güneş yeniden görüldü. O zaman Herculaneum ile Pompei artık yoktu. On sekiz kilometre çapında bir alanda her yer harap olmuş, tarlalar örtülmüş. Afrika, Suriye ve Mısır'a dek kül tanecikleri uçuşmuştu. Şimdi Vezüv'den yalnız ince bir duman sütunu yükseliyordu. Gök gene eskisi gibi ma-viydi.

Bunun, geçmişle uğraşan bütün bilimler için ne denli heyecan verici bir şey olduğunu göz önünde tutmak gerekir.

Aradan yaklaşık bin yedi yüz yıl geçti.

Başka bilgilerle, başka törelere sahip olan, fakat bütün insanlığı birleştiren kan bağı ile o gömülmüş insanlara bağı başka insanlar, küreklerini toprağa daldırdılar ve onca zamandır uyuyanları ışığa çıkardılar. Bu gerçekten, sihirle ölüleri diriltmeye benzer bir şeydi: Bilimine delice tutkun, üstelik dedelerine saygı duymayan bir bilgin böyle felaketleri büyük bir talih eseri sayabilir. Goethe, Pompei için pek saygısızca: "Bundan daha ilginçini kolay kolay düşünemiyorum..." demişti.

Gerçekten de bir kenti gündelik yaşamın bütün işleyiş yönleriyle gelecekteki bilginlere saklamak için böyle bir kül yağmurundan daha üstün bir olanak düşünmek zordur; hayır, saklamak değil, konserve etmek sözü buna daha uygun düşer. Burada eski bir kent doğal bir ölümle yavaş yavaş çökerek ölmemişti. Burada canlı kentlere ansızın bir büyücü değneği dokunmuş, zamanın, oluşun ve yok oluşun yasası yürürlüğünü yitirmişti.

İLK kazı yılına dek yalnızca şu olay biliniyordu: İki kent gömülmüştü. Ama şimdi yavaş yavaş bu dramatik olay anlaşılmaya başlandı ve ilkçağ yazarlarının haberleri canlandı. Felaketin bütün korkunçluğu, günün akışını ansızın kesiveren, süt domuzunu ocaktan almaya, pişmiş ekmeği fırından çıkarmaya bile vakit bırakmayan o ansızınlığı gözlerde belirginleşti.

Hâlâ esirlik bukağılarını taşıyan, çevrelerinde kıyamet koparken zincire vurulu kalmış iki iskeletin parçaları arkasında acaba hangi öykü gizlidir? Yine böyle zincire vurulmuş olarak bir odanın tavanı altında bulunan köpeğin ölümü ardında ne acılar yatıyor? Pencereler ve kapılardan akıp dolan lapilli yığınına tırmana tırmana giderek daha yukarı çıkmıştı köpek. Sonunda tavan yolunu kesinceye, bir kez daha havlayıp sonra boğuluncaya dek...

Kazdıkça aile öyküleri, çaresizlik ve ölüm arasında geçen dramlar ortaya çıkıyordu. Edward Bulwer-Lytton'un ünlü romanı *Pompei'nin Son Günleri*'nin son bölümü hiç de gerçeğe aykırı değildir: Çocukları kolları arasında analar bulundu. Peçelerinin son parçacığı ile onları korumuşlardı, ama sonunda ikisi de boğulmuştu. Hazineslerini toparlamış, kapıya dek varabilmiş, sonra da lapilli yağmuru altında yığılıp kalmış erkekler ve kadınlar çıkarıldı. Bunlar hâlâ son güçleriyle mücevherlerini, altınlarını kavıyormuş gibi duruyorlardı. Bulwer'in Glaukus'unu

oturttuğu evin kapısının önünde mozaikte “Cave Canem” (Köpekten kendini koru) yazılıdır. İki genç kız kaçarken bu eşiğin önünde duraksamışlar, değerli mallarını toplamak istemişlerdi ve artık çok gecikmişlerdi.

Herkül Kapısı’nın önünde üst üste ölümler bulundu. Bunlar hâlâ, kendilerini ağırlıklarıyla ezen ev eşyalarıyla yüklüydüler. Kül altında kalmış bir odada bir köpekle bir kadının iskeleti bulundu. Dikkatle incelenince korkunç bir dram ortaya çıktı. Köpeğin iskeleti hâlâ biçimini korurken, kadının kemikleri odanın köşe bucağına dağılmış duruyordu. Ama bunlar ne yüzden böyle dağılmışlardı? Yoksa dağıtılmışlar mı demek daha doğrudu? Açlık yüzünden kurt doğası üstün geldi ve köpek hanımına saldırdı, onu yedi ve ölümden bir gün mü çaldıydı? Bundan çok uzak olmayan bir yerde bir cenaze töreni yarıda kalmıştı. Cenaze şölenine katılanlar yataklara uzanmıştı. Bu kendi cenaze törenlerine katılanlar, bin yedi yüz yıl sonra da yine öyle bulundular.

Şurada, bir odada, hiçbir şeyden habersiz oynarlarken ölümün ansızın üzerlerine çullandığı yedi çocuk vardı. Burada otuz dört kişi; yanlarında da herhalde boynundaki cingırağın korkunç cingırtıları arasında, insanların barınaklarında kurtuluşunu arayan bir de keçi vardı. Kim kaçmak için uzun uzun duraksarsa artık ne cesaret, ne de kuvvet ona yardım edebilirdi. Gerçekten Herkül yapı- lı bir adam buldular. Önünden koşan anasıyla on dört yaşındaki kızını bile koruyamamıştı artık. Hep birden yere çöküvermişlerdi. Adam son gücüyle bir kez daha doğrulmaya uğraşmıştı. Ama o zaman buharlar onu uyuşturmuştu. Ağır ağır yere serilmiş, sırtüstü dönmüş ve uzanmıştı. Küller onu örtmüş ve kalıbını almıştı. Bilginler bu kalıba alçı döktüler ve bir insanın biçimini elde ettiler, ölü bir Pompeilinin heykelini.

Bırakılmış, geride kalmış bir kapının ve yolun kendisine kapalı olduğunu anlayınca, küllerin örttüğü evde, kapılar ve duvarlara vuruşları kimbilir nasıl ses vermişti? Ya baltayı eline geçirip duvarı yıkmaya başladığında? Duvarın ardında da çıkar yol olmadığını görüp ikinci duvarı da yıkınca, sonunda bu son odadan üzerine yanardağ külleri yığılarak düşüp kaldığında?

Evler, İsis Tapınağı, tiyatro, hepsi içinde oturulduğu ve yaşandığı zamanki gibiydiler. Yazıcı dükkânında balmumu tabletler, kitaplıkta papirüs tomarları, esnafın ışıklarında avadanlıklar, hamamlarda kaşağı duruyordu. Meyhanelerin masaları üzerinde hâlâ kaplar, son müşterilerin acele ile fırlatıverdikleri paralar vardı. Meyhane duvarlarında yanıp yıkılan, ya da umutsuz âşıkların yazdıkları beyitler okunuyordu. Villaların duvarlarında freskler vardı ki, Marcello Venuti’nin dediği gibi “Raffael’in yapıtlarından daha güzeldirler”.

18. yüzyılın aydın insanı işte böyle bir buluş bolluğunun karşısındaydı. Rönesans’tan sonra doğmuş olduğu için bütün güzelliklere karşı açık, pozitif bilimlerin yeni başlamakta olan gücünü sezen o çağın çocuğu, gerçeklere kendini vermek ve yalnızca hayranlıkla yetinen estetikçiliğe saplanıp kalmamak istiyordu.

Bu iki görüşü birleştirebilmek için, eski çağın sanatına olan sevgi ile bilimsel araştırma ve eleştirinin yöntemlerini bir araya getiren bir adam gerekliydi.

Pompei kazılarında ilk kazma vurulduğunda, bu göreve tüm yaşamını bağlayacak olan adam, Dresden’de Kontluk Kitaplığı müdürüydü. Otuz yaşına gelmiş, hâlâ önemli bir iş başaramamıştı. Ama yirmi bir yıl sonra onun ölüm haberi üzerine Gotthold Ephraim Lessing gibi bir adam şunları yazıyordu: “Bu, kısa sürede yitirdiğimiz, kendisine seve seve yaşamımın birkaç yılını bağışlayabileceğim ikinci yazardı.”

2. BÖLÜM

Winckelmann ya da Bir Bilimin Doğuşu

ANGELIKA KAUFFMANN 1764'te Roma'da öğretmeni Winckelmann'ın resmini yapmıştı. Winckelmann açık duran bir kitabın önünde oturmuştur; çok iri koyu renkli gözleri vardır. Burun iridir ve bu resimde tıpkı Bourbonlarınkine benzer. Ağızla çene yumuşak ve yuvarlaktır. Bir bilginden çok bir sanatçı başı vardır onda. Goethe: "Doğa ona bir adamı yapan ve bezeyen her şeyi vermişti," der.

*Johann Joachim Winckelmann
(1717-1768)*

1717'de Stendhal'de bir ayakkabı tamircisinin oğlu olarak doğdu. Çocukken çevredeki tüm mezar höyüklerini dolaşır durur ve arkadaşlarını kendisiyle birlikte kazarak ölü küllü kapları çıkarmaya kandırırdı. 1743'te Seehausen'de ilkokul müdür yardımcılığına dek çıkabilmişti. "Büyük bir bağlılıkla öğretmenlik ettim ve kel kafalı çocuklara alfabe okuttum; böyle vakit geçirirken güzellik bilgisine erişmeyi özlüyor ve Homeros'un benzetmelerini dua gibi yineleyip duruyordum," der. 1748'de Dresden yakınındaki Büнау Kontu'nun yanına kütüphaneci olarak girdi ve böylece, zorba bir hükümdarın ülkesi olarak tanıdığı ve yalnızca ürperti ile andığı Büyük Friedrich Prusyası'ndan hiçbir acı duymadan ayrılmış oldu. Bu yer değiştirme

ile onun yaşam yolu da çizilmiş oluyordu. Önemli sanatçıların çevresine girmişti. Dresden'de o çağın en büyük çapta antika koleksiyonunu buldu; bunun karşısında da bütün öteki planlarını —o sırada Mısır'a gitmeyi düşünüp duruyordu— bir yana bıraktı. İlk yazıları yayınlandı ve bütün Avrupa'da yankı buldu. Aklı her

zaman bağımsız, din açısından dogmalardan uzak olduğu halde, İtalya'da çalışacak bir yer bulmak için Katolik oldu; Roma onun için bir dinsel törene değerdı.

1758'de Kardinal Albani'nin kütüphanecisi ve koleksiyonlarının yöneticisiydi. 1763'te Roma ve çevresindeki tüm eski yapıtların baş yöneticisi oldu ve Pompei ve Herculaneum'u ziyaret etti. 1768'de öldürüldü.

WINCKELMANN'IN öncelikle üç yapıtı arkeoloji biliminin kuruluşuna yol açtı.

Bunlar Herculaneum buluntuları üzerine *Açık Mektuplar*'ı, ana yapıtı olan *Antikçağ Sanat Tarihi* ve *Monumenti Antichi Inediti*'dir.

Pompei ve Herculaneum'daki kazıların plansız yürütüldüğünü gördük. Plansızlıktan daha kötüsü de bunlara sır süsü vermektı; bunu da bencil kralın ister gezgin, ister bilgin olsun, yabancıların buluntuları görüp dünyaya duyurmalarını yasak etmesi destekliyordu. Ottavio Antonio Bayardi adındaki bir kitap kurdu, buluntuların ilk katalogunu yapmak için kraldan izin alabilen tek insan olmuştu. Bayardi kazıları ziyaret bile etmeden önsözü yazmaya başlamıştı. Yazdı yazdı, daha asıl yapıta başlamadan, 1752'de, 2677 sayfalık beş cildi doldurmuştu bile. Bu arada, bir önsözle vakit geçirecek yerde doğrudan doğruya işin içine girmiş olan, başka iki kişinin yayınlarını kıskançlığı ve kötülüğü yüzünden bakanlar kuruluna yasaklatmayı da becerdi.

Bununla birlikte, bir bilgin kazılardan çıkacak parçalardan bazısını yakından inceleyebilme iznini alabilse de, ön çalışmalar yapılmamış olduğu için, Giacomo Martorelli'ninkiler gibi aykırı kuramlara sapıyordu. Martorelli 652 sayfa tutan iki ciltlik bir yapıtta, kazılarda çıkan bir mürekkep hokkasına dayanarak, ilkçağda kitap tomarlarının değil, dört köşe kitapların kullanıldığını kanıtlamaya çalışmıştı. Oysa Philodemos'un papirüs tomarları da gözünün önündeydi.

Derken 1757'de eski yapıtlar üzerine Valetta'nın kralın 12.000 duka altını ile giderlerini ödediği ilk folyo kitabı çıktı. İşte Winckelmann bu haset, entrika ve tozlu perukalı bilginler ortamına düşmüştü. Sayısız zorluklardan sonra, casusluk kuşkusu altında, krallık müzelerini ziyaret iznini elde edebildi. Fakat ona bu heykellerin en küçük bir resmini çizmek bile yasaktı!

Buna çok içeryeyen Winckelmann, kendisiyle aynı kafada olan birini buldu. Konuk olarak kalabildiği bir Augustin manastırında keşiş Piaggi'yi tanıdı ve onu çok garip bir işte çalışır buldu.

Vaktiyle Villa de Papiri'nin kitaplığı bulunduğunda, bu zengin eski yazmalar buluntusu karşısında büyük bir sevinç duyulmuştu. Onları incelemek için ele aldıklarında tomarlar kömür tozu olarak dökölüvermişlerdi. Bu tomarları kurtarmak için şunu bunu denediler, hepsi boşa çıktı. Derken günün birinde bir keşiş "hemen hemen perukacıların takma saçları hazırlamak için kullandıkları bir çerçeve" ile çıkageldi ve tomarları bununla çözebileceğini ileri sürdü. Winckelmann hücreğine girdiği sırada keşiş yıllardan beri bu işle uğraşmaktaydı. Yazı tomarlarını açmada başarı elde etmişti. Ama bu işin zorluğunu anlayamayan kral ve Alcubierre'nin yanında başarısızlığa uğramıştı.

Winckelmann yanında otururken, kırgın ve öfkeli keşiş penceresinden göre-

bildiği yerde olan biten her şeye ve herkese ağzına geleni söylüyordu. Sanki kuş tüylerini yerleştiriyormuşçasına, sonsuz özenli bir elle, kömürleşmiş papirüs tomarlarını makinesinde milimetre milimetre çeviriyor, bu arada da krala, onun gevşekliğine, memurların ve işçilerin beceriksizliğine sövüp sayıyordu. Derken Winckelmann'a, Philomenes'in müzik konusunda bir makalesinden yeni kazanılmış bir sayfayı gösterebildiği zaman, bu başarıdan duyduğu gurur ona sabırsızlar ve kıskançlara yeniden ağzına geleni söyllettiriyordu.

Kendisine kazı yerlerini ziyaret hâlâ yasak olduğu ve eskisi gibi yalnız müzelerle yetinmek zorunda kaldığı, oralarda da resim çizemediği için, Winckelmann'a keşişin sözleri pek uygun geliyordu. Gözcülere rüşvet yedirdi. Bunlar da ona şunu bunu gösterdiler. Ama bu arada, ilkçağ kültürü üzerine geniş kapsamlı bir yargıya varmaya yarayacak önemli şeyler bulunmuştu. Bunlar özellikle erotik yapıtlardı. Bir satirle bir keçiyi sevişme halinde gösteren heykele çok sinirlenen dar düşünceli kral, bütün bu yapıtları hemen Roma'ya gönderdi ve kimseye gösterilmemelerini kesin olarak buyurdu. Bu yapıtları Winckelmann göremedi.

Bütün bu güçlükler içinde 1762'de ilk açık mektubu *Herculaneum Buluntuları Üzerine*'yi yayınladı. İki yıl sonra yeniden kenti ve müzeyi ziyaret etti ve ikinci açık mektubunu yayınladı. Her iki yapıtta Winckelmann'ın keşişin hücrelerinde duydukları ile ilgili belirtiler vardır ve keskin eleştirilerle doludur. İkinci açık mektubun Fransızca bir çevirisi Napoli saray adamlarının eline geçince, kendisine herkese verilmeyen bir izin alabilmiş olan (yani müzeyi gezmek!), buna rağmen bu denli nankörlük eden bu Alman'a yönelik bir öfke fırtınasıdır koptu. Kuşkusuz Winckelmann'ın saldırıları haklıydı, öfkesi de nedensiz değildi. Fakat bunların artık önemi kalmamıştı. Açık mektuplarının değeri, onun dünyada ilk kez Vezüv'ün kıyısındaki kazıların nesnel ve açık bir betimlemesini vermesindeydi.

Bu sırada Winckelmann'ın ana yapıtı çıktı: *Antikçağ Sanat Tarihi*. Bunda Winckelmann sayıları denizler gibi artan Antikçağ anıtlarını sınıflandırıcı bir bakışla düzene sokabilmiş ve —gururla söylediği gibi— “örneksiz olarak” ilk kez ilkçağ sanatının gelişimini açıklayabilmişti. Eskilerin verdikleri pek az bilgiye dayanarak bir yöntem kurdu, son derece keskin bir zekâ ile o güne dek elde edilmemiş olan gerçeklere vardı ve bunları öyle canlı bir dille anlattı ki, Antikçağ ideallerine kendini verme, aydınlar dünyasını bir dalga gibi kapladı; bu kendini veriş “klasik” yüzyılın karakterini belirledi.

Bu kitap arkeolojiye büyük etki yaptı. Güzelliği, nerede gizli ise orada arayıp çıkarma isteğini uyandırdı. Eski kültürleri, onların anıtlarını inceleyerek anlamak için gereken yolu, anahtarı gösterdi. Kazarak daha başka, Pompei gibi yere batmış, onun gibi harikalarla dolu, görülmedik şeyler bulma umudunu uyandırdı.

Fakat genç arkeologların eline asıl bilimsel aracı, 1767'de yayınlanan *Monumenti Antichi Inediti* ile verdi. “Örneksiz” örnek oldu! Winckelmann resimleri açıklayabilmek ve onlara anlam verebilmek için tüm Yunan mitolojisi alanını ele aldığı ve bunda bulduğu en küçük belirtilerden sonuçlar çıkarmayı bildiği için, o zamana dek geçerli olan yöntemleri, tüm eski, filolojiye dayanan önyargılardan, Papa gibi yanılmaz sanılan eski tarihçilerin koruyuculuğundan kurtardı.

WINCKELMANN'IN birçok savları yanlış, çıkardığı sonuçların çoğu vakitsizdir. Eski Yunan'ı çok ülküleştirmiştir. Oysa Hellas'ta yalnız "tanrılara eşit insanlar" oturmamıştı. Onun Yunan sanat yapıtları üzerine bilgisi, malzeme öylesine bolken, çok kısıtlı kalmıştır. Gördüklerinin çoğu Romalılar çağından kalma ve top-rağa sızan milyarlarca su damlasıyla kum taneciklerinin yüzyıllar boyunca yıkayıp bembeyaz ettiği kopyalardı. Ama eski dünya, ışıklı bir görünüm içinde, ağırbaşlı ve bembeyaz değildi, (bugün bile, çoktan kesinleşmiş bilgilerimiz olduğu halde, yine gözümüzün önüne zor getirebildiğimiz gibi) alaca bulacaydı. Yunan heykel ve plastiği boyalıydı. Atina Akropolü'ndeki mermerden bir kadın heykelinde al, yeşil, mavi ve sarı renkler görüyoruz. Heykeller yalnız al dudaklı değil, takma kirpikli, gözleri ise değerli taşlardandı. Bizim gözümüze çok garip gelen bir görünüm! Winckelmann'ın hizmeti kargaşanın geçerli olduğu yerde düzen yaratması, sadece tasımlama ve masalın egemen olduğu yere bilgiyi getirmesi, hepsinden üstün olarak da Goethe ve Schiller kuşağı Alman Klasisizmine Eski Yunan'ı tanıtmayı ve arkeologlara günün birinde başka, daha eski kültürleri çağının karanlığından söküp çıkarmalarına yarayacak araçlar hazırlamasıdır.

WINCKELMANN 1768'de ülkesine yaptığı bir yolculuktan İtalya'ya döndüğü sırada Trieste'de bir otelde, sabıkalı bir suçlu olduğunun farkına varmadan bir İtalyan'la tanışmıştı.

Biz yalnız, Winckelmann'ın özel yaratılışı yüzünden bu eski aşçı ve muhabbet tellalı ile dost olduğunu, hatta odasında onunla yemek yediğini varsayabiliriz. Winckelmann otelin saygın bir müşterisiydi. Güzel giyinişi, davranışları, onun kibar bir insan olduğunu da anlatıyordu. Bir nedenle Maria Theresia'nın huzuruna alınışının anısı olan altın paraları da göstermişti. Kendine hiç yakışmayan Arcangeli (büyük melek) adını taşıyan İtalyan, bir iple bir bıçak sağladı.

8 Haziran 1768'de bilgin, kitabının baskısı için bazı şeyler yazmak istemişti. Yarı soyunmuş olarak bir kez daha yazı masasına oturmuştu. İşte o zaman öldürüldü. İtalyan içeri girdi, kemendi Winckelmann'ın boynuna taktı ve kısa bir boğuşmadan sonra onu alt etti; sonra bilginin altı bıçak vuruşuyla ağır yaraladı.

Ölesiye yaralanmış olan güçlü adam yine de merdivenlerden aşağı sürünerek indi. Fakat onu öyle kan içinde, sapsarı yüzüyle gören garsonla oda hizmetçisi kadın korkudan donup kaldılar, bu yüzden de yardım çok geç erişti.

Bilgin birkaç saat sonra ölünce masasının üzerinde bir kâğıt parçasına eliyle yazdığı son sözlerini buldular: "şöyle olmalıdır..." diye yazılıydı.

Bu iki sözcükten sonra bir katil büyük bir bilginin ve yeni bir bilimin kurucusunun elinden kalemini düşürmüştü. Fakat yapıtı ürün verdi. Şimdi bütün dünyada onun müritleri yaşıyor. Aradan yaklaşık iki yüzyıl geçti, ama Atina ve Roma ile ilgilenen arkeologlar, günümüzün büyük arkeoloji enstitülerinde her yıl 9 Kasım'da, onun doğum gününü kutlarlar.

3. BÖLÜM

Tarihin İzçileri

BUGÜN, içinde eski Yunan-Roma sanatıyla ilgili resimler bulunan bir sanat tarihi kitabını açar ve bu resimler üzerinde düşünecek olursak, şaşıp kalmamamız olanaksızdır. Bu kitapların yazarları resimlerin altlarına, nelerle ilgili olduklarını tam tamına yazmakta hiçbir güçlüğü uğramıyor gibidirler. Campagnalı bir köylünün yerden çıkardığı şu baş Augustus’undur, şu dev heykel Marcus Aurelius’u betimlemektedir, bu da banker Lucius Caecilius Iucundus’tur. Ya da bu açıklamalar daha da çok, daha da tamdır: Bu Praksiteles’in Apollon Sauroktonos’udur, öteki de Polyklet’in Amazonlar’ından biri. Ya da Duris’in imzasız bir vazosunun iç resmi olan “Zeus uyuyan bir kızı kaçırıyor”dur.

İçimizden kim, bu açıklamaları yazanın bu bilgiyi nereden edindiğini, ne yapınının imzasını taşıyan ne de neyi gösterdiği yazılı olan yapıtlarla ilgili savlarına nasıl güvenebildiğini düşünerek kafasını yorar?

Müzelerimizi gezeriz ve sararmış, yarı dökülmüş, yüzyılların kemirmiş olduğu papirüs yapraklarını ya da üzerleri tuhaf resimler ve işaretlerle, hiyeroglif ve çivi yazılarıyla kaplı vazo, kabartma, sütun parçalarını görürüz. Bu işaretleri tıpkı bizim bir gazeteyi ya da kitabı okuduğumuz gibi okuyabilen insanların bulunduğunu biliriz. Kuzey Avrupa henüz barbar bir diyar olduğu sıralarda bile artık kimsenin yazmadığı, kimsenin konuşmadığı bu yazıların ve dillerin gizemini çözmek için ne denli zekâ harcadığını hiç düşünür müyüz? Ölü işaretlere bir anlam vermenin acaba nasıl olabildiğini hiç düşünür müyüz?

Tarihçilerimizin yapıtlarını karıştırırız. Yaşamları uzak diyarlarda geçip gittiği ve karanlıklara gömülmüş olduğu halde, mirasları dilin tek tük yerlerinde, kültürümüzün yapıtlarında ve taşıdığımız ortak kan izlerinde yaşayan eski boyların tarihlerini okuruz; duyduğumuz masal değildir, söylence değildir; sayılar duyarız, tarihler duyarız, kralların adlarını öğreniriz; savaşta ve barışta, evlerinde ve tapınaklarında nasıl yaşadıklarını görürüz. Onların nasıl yükseldiklerini ve nasıl çöktüklerini öğreniriz.

Bütün bunlar bizim zaman ölçümüzün henüz başlamadığı, takvimlerimizin henüz doğmadığı bir dönemde geçtiği halde, hepsi de yılı, ayı ve günü ile tarihlendirilmiştir.

Tarih cetvellerindeki bu bilgi, bu tam tamınlık ve kesinlik nereden geliyor acaba?

BİZ arkeolojinin oluşundan söz edeceğiz, yani bir gelişmeyi anlatacağız ve hiçbir şeyi zamanından önce ele alacak değiliz. Biraz önce ileri sürülen soruların çoğu, öykümüz boyunca kendi kendilerine yanıtlanacaklardır. Fakat yinelemelerle yorulmamak için arkeolojinin zorluklarına ve yöntemlerine ışık serpecek birkaçını şimdiden söyleyelim.

Romalı antikacı Augusto Jandolo anılarında, çocukken babasının yanında bir Etrüsk lahdinin açılışında nasıl hazır bulunduğunu anlatır.

“Kapağı kımıldatmak kolay iş değildi, ancak sonunda kalktı, diklemesine durdu, sonra öte yana bütün ağırlığı ile devrildi. O zaman olan şeyleri hiç unutamam ve ölünceye dek de bunlar gözümün önünden gitmeyecek.

“Lahdin içinde yatan genç bir savaşçının gövdesini tüm savaş araçlarıyla, tolga, mızrak, kalkan ve dizlikleriyle gördüm. İyi anlaşılın: Bir iskelet görmedim, onun gövdesini, her organı olduğu gibi, kaskatı uzanmış gördüm; sanki az önce mezarına yatırılmıştı. Bu bir anlık görünüşü. Sonra sanki her şey meşalelerin ışığında eriyormuş gibi oldu. Tolga sağa yuvarlandı, yuvarlak kalkan zırhın çöken göğsünün üzerine düştü. Dizlikler ansızın biri sağa, öteki sola dümdüz yatıverdiler. Binlerce yıldan beri el sürülmemiş olan gövde havaya değer değmez toz olup dağılmıştı... Havada ve meşale alevlerinin çevresinde de sanki altın bir toz uçuşuyor gibiydi...”

Şurada, bugün de ne geldiği yer, ne de kökeni bilinen o gizemli ulustan bir insan yatıyordu. Bulanlar onun yüzüne, onun gövdesine tek bir göz atabilmişlerdi. Sonra da o dağılmış ve bir daha geri getirilememek üzere yok olup gitmişti. Neden? Suç onu bulanların dikkatsizliklerindeydi.

Pompei'nin bulunuşundan uzun süre önce, klasik diyarlarda ilk heykelleri topraktan çıkardıklarında, bu çıplak bedenleri sadece put olarak görmemeye ve güzelliklerini sezmeye yetecek denli uyanıklıkla, onları Rönesans yöneticilerinin, kardinallerinin, yeni zenginlerin ve Kondottierilerin saraylarına dikmişlerdi. Bunları toplamak moda olmuştu. Ama böyle özel müzelerde bir antika heykelin, kurutulmuş iki başlı düşük bir çocuğun yanında; bir antika kabartmanın, sağken Aziz Francis'in, kuşların bu dostunun, dokunmuş olduğu söylenen bir kuş derisinin yanında durduğu da olağan şeylerdendi.

19. yüzyılın ortalarına dek açgözlü ve anlayışsızların buluntularla zengin olmasının, eğer kâr görürlerse buluntulara zarar vermelerinin önüne geçilmiş değildi.

19. yüzyılın ortalarına dek açgözlü ve anlayışsızların buluntularla zengin olmasının, eğer kâr görürlerse buluntulara zarar vermelerinin önüne geçilmiş değildi.

Şarkı söyleyen sarhoş.

Epiktetos ve grubunun kullandığı bir kâsenin iç görüntüsü.

Romalıların toplantı alanı Forum Romanum'da, en olağanüstü yapıların Kapitol'un çevresinde gruplanmış oldukları bu yerde, 16. yüzyılda kireç ocakları yarıyordu ve tapınak taşları yapı malzemesi olarak kullanılırdı. Papalar mermer parçalarından çeşmelerini süslemek için yararlanırlardı. Bunlardan birinin has ahırını güzelleştirmek için Serapeum barutla havaya uçuruldu. Caracalla hamamlarının taşları iyi para getiren bir maldı. Dört yüz yıl boyunca Kolosseum taşocağı olarak kullanıldı. 1860'ta bile Papa XI. Pius, bir Hristiyan yapısını puta tapanların bu yardımlarıyla ucuz süsleyebilmek için yıkma işini sürdürdü.

19 ve 20. yüzyılların arkeologları, kendilerine sapaşağlam anıtların bilgi vereceği yerlerde yıkıntılarla karşı karşıya kaldılar.

Fakat bütün bunların olmadığı, acemi ve bilgisiz bir elin dokunmadığı, hiçbir hırsızın saklı hazineleri aramadığı yerlerde, arkeologların önüne el değmemiş geçmişin serildiği —bu da ne enderdir ya— zamanlarda da başka bir zorluk ortaya çıkıyordu. O zaman da anlam verme sanatı başlıyordu. 1856'da Düsseldorf'ta iskelet parçaları bulundu. Biz bugün bu iskeletlerden söz ederken Neandertal insanı deriz. O zamanlar bunları hayvan kemiği sandılar. Yalnız Elberfeldli bir lise öğretmeni olan Dr. Fuhlrott bunlara doğru olarak anlam verebildi.

O zaman Bonn'dan Profesör Mayer, bunların 1814'te savaşta ölmüş bir Kazak'ın kemikleri olduğunu öne sürdü. Göttingen'den Wagner buna Hollandalı dedi, Paris'ten Pruner-Bey yaşlı bir Kelt olduğunu söyledi. Sık sık ve pek acele kullandığı yetkesi birçok bilimleri köstekleyen büyük hekim Rudolf Virchow, bu iskeletin nikrisli bir yaşlıya ilişkin olduğu açıklamasını yaptı.

Bilim, Elberfeld lise öğretmenininin haklı olduğu sonucunu elde edinceye dek aşağı yukarı elli yıl harcadı.

Gerçi bu örnek arkeolojiden çok tarihöncesi mezar araştırmaları ve antropolojiden alınmıştır ama daha uygun bir eşini de, ünlü Yunan plastiklerinden Laokoon heykel grubunun çağını saptama denemesinde görüyoruz. Winckelmann, bunu Büyük İskender dönemine dek çıkarıyordu. Geçen yüzyıl onu Rodos Sanat Okulu'nun İ.Ö. 150 yıllarında oluşturulmuş bir başyapıtı olarak gördü. Başkaları

Kıbrıs'ta İ.Ö. 6. yüzyılda, 1,02 metre boyundaki bu toprak heykel yapıldı. Heykel birçok parçadan bir araya getirilmişti. Özellikle İ.Ö. 2 binli yıllarda Kıbrıs, bakır madenleri sayesinde Bronz Çağı'nın politik ve ekonomik güçleri arasında önemli bir role sahipti.

İlk İmparatorluk dönemine dek getirdiler. Bugün onun heykeltıraş Hagesandros, Polydoros ve Athenadoros'un yapıtları olduğunu ve İ.Ö. birinci yüzyıldan kaldığını biliyoruz.

Evet, sağlam kalmış malzeme var olsa bile anlam vermek zordur. Ya eğer malzemenin sahte olup olmadığından kuşku duymak gerekirse?

Bu türe de, Würzburg'dan Profesör Beringer'in kurban olduğu yaman muziplik girer. 1726'da onun bir kitabı çıkmıştı, bu kitabın Latince adını burada verecek değiliz; çünkü bir buçuk sayfa tutuyordu. Bu kitapta Beringer'le çömezlerinin Würzburg dolaylarında bulmuş oldukları fosiller anlatılıyordu: Çiçekler, bir sineği yakalamakta olan bir örümcek (avı ile birlikte taş olmuştu!), taş olmuş bir yıldız, bir hilal, İbrani yazısıyla bir levha, tuhaf birtakım şeylerden söz ediliyordu bunda. Kitapta resimden yana da kaçınılmamıştı. Doğadan çizilmiş, kusursuz bakır oyma ile basılmış bu resimlerde yazıyla anlatılanlar hep görülüyordu. Kitap kapsamlıydı; dipnotlar ve açıklamalardan, profesörün rakiplerine karşı saldırılardan yana hiç de yoksul değildi. Kitap satın alındı ve övüldü... Ta korkunç gerçek ortaya çıkıncaya dek! Öğrenciler muziplik etmişlerdi. "Fosilleri" evlerinde yapmışlar, sonra da bunları onun her zaman kazdığı yerlerde bulmasını sağlamışlardı.

Beringer'den söz açılınca, Domenech'i unutmak doğru olmaz. Bu Fransız papazının 1860'ta *Manuscrit Pictographique Américain* adıyla yayınladığı ve içinde 228 levha bulunan dev yapıtıdan, Paris Arsenal Kitaplığı'nda bir nüsha korunmaktadır. Bu "Amerika yerlileri resimleri"nin sonradan, Kuzey Almanyalı ana babadan doğma bir Amerikalı dağlı çocuğun defterindeki eçiş bücüş resimler olduğu anlaşılmıştı.

Şimdi biri çıkıp da bunun yalnızca Beringer ya da Domenech'in başına geldiğini mi söyleyecek? Yok, büyük Winckelmann da faka basmıştı. Bastıran da Casanova'nın kardeşiydi.

Casanova, onun *Monumenti Antichi*'sini resimlemişti. Bu iş arasında Napoli'de üç tablo yaptı, bunlardan biri Jupiter'le Ganymed'i, öteki ikisi de dans eden kadınları canlandırıyor. Bunları Winckelmann'a gösterdi ve Pompei'de duvarlardan sökülmüş olduklarını öne sürdü. Üstelik de —bu savını inanılır kılmak için— pek yaman, romantik bir masal, bunları gizlice parça parça bir subayın aşırıldığı masalını da uydurdu. Ölüm tehlikesi, karanlık gece, mezarların gölgeleri! Casanova dekorun etkisini bilirdi. Winckelmann da faka bastı.

Yalnız tabloların hakiki olduğuna inanmakla kalmadı, bütün bu akıl almaz masala da inandı. *Antikçağ Sanat Tarihi*'nin beşinci bölümünde de buluntunun tam bir tanımını yayınladı ve özellikle Ganymed'in "o zamana dek kesinlikle görülmemiş" bir tablo olduğunu da açıkladı. Bunda da hakkı vardı; çünkü bu tabloyu Casanova'dan sonra ilk gören kendisiydi. "Jupiter'in sevgilisi hiç kuşkusuz Antikçağ'dan kalabilen en güzel figürlerden biridir ve onun yüzüyle kıyaslanabilecek hiçbir şey bilmiyorum. Bunda öyle bir sevgi çiçeklenmektedir ki, sanki bütün yaşamı bir öpüşten başka bir şey değildir."

Eğer ince eleyen Winckelmann böyle bir hileye kurban olursa, başına günün birinde öyle bir iş gelmeyeceğini kim ileri sürebilir? Bir Rus arkeoloğu çağımızda

Herculaneum'da bulunmuş, oldukça basit gibi görünen bir mermer heykel için dokuz ayrı açıklamayı, isteyen birini seçsin diye, ortaya koymakla bir kez daha bu zorluğu kanıtlamıştır.

ALDATILMAMAK sanatının, çeşitli belirtilerinden yola çıkarak bir yapıtın hakikiğini, türünü ve tarihini açıklamanın adına hermeneutik denir.

Yalnızca tanınmış klasik buluntuların açıklanmasını ele alan yapıtlar üzerinde Winckelmann'ın giriştiği ilk denemelerden günümüzdeki bilginlerin tartışmalarına dek ayrı ayrı açıklamaları görebiliriz. Arkeologlar izcidirler. Dedektifçe diyebileceğimiz bir zekâ ile mantığa uygun vargı kendini ortaya koyuncaya dek (çoğu kez sözcüğün tam anlamıyla) taş taş üzerine koyarlar.

Onların işleri bir kriminalistinkinden daha mı kolaydır? Karşılarında düşmanca işler çevirmeyen, bilerek izleri karıştırmayan, yanlış yollara saptırmayan ölü nesneler vardır, öyle mi? Evet, ölü taşların incelenmeye karşı koymaları doğrudur. Ama onlarda ne denli düzmecelikler yer almıştır? Bir buluntuyu ilk kez duyuranlar nasıl da yanlışlıklara düşmüşlerdir? Çünkü hiçbir arkeoloğun, bütün Avrupa ve dünya müzelerinde dağılmış olan yapıtların hepsini asıllarından incelemesi olası değildir. Bugün fotoğraf onların tam resimlerini vermektedir ama hepsinin fotoğrafının alınmasına daha çok zaman vardır; hâlâ öznel değiştirmelere uğramış, öznel olarak yanlış anlaşılmış el yapması resimlerle yetinmek gerekmektedir. Çoğunlukla mitoloji ya da arkeoloji bilimine yabancı olanlarca yapılan bu resimler yanlış görüş ve yanlış anlayışlarla doludur.

Şimdi Paris'te Louvre Müzesi'nde bulunan bir lahdin üzerindeki Amor ve Psykhe grubunda Amor'un sağ kolunun alt bölümü kırılmıştır. Fakat bu kolun eli, Psykhe'nin yanağında durmaktadır. İki Fransız arkeoloğunun yayınlarında bu el sakal olarak gösterilmiştir. Sakallı Psykhe!... Bu resimdeki apaçık anlamsızlığa karşın başka bir Fransız Louvre kataloğunun yazarı da şöyle demektedir: "Bu lahdin heykeli bu grubu anlamamıştır, çünkü Psykhe'si, kadın elbiseli olduğu halde sakallıdır."

Şimdi şu aşağıdaki örnekte, bilen bir kafanın isteye dileye saptırmış olacağın-dan belki daha şaşırtıcı, yanlış bir yol görmüyor muyuz?

Venedik'te, iki gencin, içinde bir kadının ayakta durduğu çift öküz koşulu bir arabayı sürdüklerini gösteren, birbiri ardı sıra birkaç resimlik dizi halinde bir kabartma vardır. Bu kabartma yüz elli yıl kadar önce tamamlanmıştır. O zamanlar bunu açıklayanlar, betimlenen sahnenin Heredot'un öykülerinden birinin resimlendirilmesi olduğunu varsaymışlardır. Heredot, Hera rahibesi Kydippe'yi anlatır; bir gün kendisini tapınağa götürən öküzleri bulunamamış, bunun üzerine oğulları kendilerini hayvan yerine boyunduruğa koşmuşlar ve onu törene götürmüşler. Bu durum içine dokunan ana, tanrılara oğullarına en büyük dünya mutluluğunu bağışlamalarını yakarmış. Hera da, tanrıların çok az su götürür bir buyrultusu ile, her iki oğlu tatlı tatlı ölüm uykusuna daldırmış; çünkü daha çocukken acısız bir ölüm en büyük mutlulukmuş.

Bu açıklama üzerine kabartma bütünlendi. Kadının ayakları altındaki bir

parmaklık tekerlekli bir araba, delikanlılardan birinin elindeki bir ip ucu arabanın oku oldu. Süsler zenginleşti, konturlar tamamlandı, kabartma derinleştirildi. Bundan sonra yeni açıklamaların ayrıntıları çoğaldıkça çoğaldı. Bütünlemeye göre kabartma tarihlendi-yanlış tarihlendi. Süsler resim yerine alındı, tapınak için mezardır dendi-yanlış dendi. Herodotus'un masalı süslendi-yanlış süslendi. Çünkü tüm bütünlemeler yanlıştı. Ortada Heredot'un "resimlenmesi" diye bir şey yoktu, çünkü Heredot Antikçağ'da hiçbir zaman "betimlenmemiştir". Araba, kabartmayı bütünleyen sanatçının doğrudan doğruya uydurmasıydı; bunda öylesine ileri varmıştı ki tekerleklerle parmaklar bile yapmıştı, oysa böyle süslü parmaklar ilkçağda asla görülmemiştir. Arabanın oku uydurulmuştu, hayvanların boyunlarındaki kolan da öyle. Bu örnekten, yanlış bir açıklamanın ne denli yanlış yollara sürüklediği anlaşılmıyor mu?

Heredot'u anmıştık. Böyle yapıtı hâlâ bilgi verme, tarihlendirme, sanat yapıtları ve onların yaratıcılarını tanıma için boyuna fişkıran bir kaynak olan bir yazarı anmış olduk. Antikçağ yazarlarının yapıtları, hangi çağa ilişkin olurlarsa olsunlar, hermeneutik'in temel direkleridir. Ama arkeolog onların yüzünden nasıl da çok aldanmıştır! Yazarlar dümdüz gerçekten daha yüce bir "gerçeği" vermezler mi? Onların tarihlerini (ve aslında masaldı bunlar) değiştirecekleri, biçimlendirecekleri, kendiliklerinden zenginleştirecekleri ve böylece sanatlı bir yapı meydana getirecekleri sıradan konular olarak ele almaya hakları yok muydu?

Sanattan anlamayanlar, yazarlar yalan söyler, derler. Eğer biz ozanın bilim bakımından noktası noktasına gerçeğe bağlı kalmamak özgürlüğünü yalan olarak varsayacak olursak, bu durumda eskiler de modernlerden daha az yalan söylemiş değillerdir. Arkeolog da bunların birbirlerine karşıt savları arasında kendisine bin zorlukla yol arar. Örneğin, Olimposlu Zeus heykelinin, Phidias'ın bu ünlü altın ve fildişinden yapıtının tarihini öğrenmek için Phidias'ın ölüm tarihini bilmek önemlidir. Ama bunun üzerine Ephoros'un, Diodor'un, Plutarkhos'un ve Philokhoros'un dedikleri birbirine uymaz; zindanda ölmüşmüş, hayır kaçmışmış, Elis'de idam edilmişmiş, yok orada rahat döşeginde ölmüşmüş. Ancak Cenevre'de 1910'da yayınlanan yeni bulunmuş bir papirüs, Philokhoros'un duyurusunu doğrulamıştır.

Bunlar arkeologların kazma kürekle karşısına çıktıkları nesnelerin aldaticılıkları konusunda bir görüş verebilir. Eleştiri yöntemi, açıklamak, görmek, resmini çizmek, nitelendirmek, söylenceden, edebiyattan, yazıtlardan, paralardan ve aletlerden anlamlar çıkarmak, başka resimlerle, bulundukları yerlerle, bulundukları durumla, çevresiyle bunları birleştirmek, anlam çıkarmak... Bütün bunların anlatılması, eğlendirici karakterini yitirmemesi gereken bu kitabın sınırları dışına çıkar.

4. BÖLÜM

Bir Hazine Bulan Yoksul Çocuğun Öyküsü

ŞİMDİ bir masal anlatacağız, yedi yaşındayken bir kent bulma hayalini kuran, otuz dokuz yıl sonra yollara düşüp bunu arayan ve yalnız kenti değil, üstelik Konquistadorların elde ettiklerinden beri dünyanın eşini görmediği bir hazineyi de bulan dilenci çocuğun masalını...

Bu masal, yalnız arkeologlarda değil, herhangi bir bilime bağlı olanlar arasında oldum olası görülmemiş en şaşılacak insanlardan birinin, Heinrich Schliemann'ın yaşamıdır.

MASAL şöyle başlar: Küçük bir oğlan ta yukarda, Alman ülkesi Mecklenburg'daki köyünün mezarlığında bir mezarın önünde durmaktadır. Lakabı Bradenkierl olan zalim Henning burada gömülüdür. Bir çobanı diri diri kızartmış, üstelik artık kavrulmuş olan zavallıya bir de tekme vurmuş. O da bunun öcünü —söylendiğine göre— şöyle almış: Her yıl Bradenkierl'in ipek çoraplı bacağı mezardan dışarı çıkarmış.

Çocuk bekliyordu ama olan bir şey yoktu. O zaman babasından, bu yıl ayağın nerede kaldığını görmek için kazmasını, aramasını dilemişti.

Az ötede bir tepe vardı. Orada bir altın beşik gömülüymüş. Zangoçla teyzesi böyle anlatırlardı. Çocuk babasına, beceriksiz ve yoksul papaza sorardı: “Paran mı yok? Neden kazıp beşiği çıkarmıyoruz?”

Babası oğluna söylenceler, masallar ve menkıbeler söylerdi. Yaşlı hümanist, Homeros'un kahramanlarının savaşlarını, Paris ile Helena'yı, Akhilleus ile Hektor'u, güçlü Troya'yı, onun yakılıp yıkılışını da anlatırdı. 1829 Noeli'nde oğluna Jerrer'in “Resimli Dünya Tarihi”ni armağan etti. Bunda Aineias'ın, oğlunu elinden tutmuş, yaşlı babasını sırtına yüklenmiş, yanan kaleden kaçışının da resmi vardı. Oğlan resmi gördü, kalın duvarları, dev Skaia kapısını gördü, “Troya böyle miydi?” diye sordu. Babası başını salladı. “Bütün bunlar yıkıldı, bütünyle yok oldu, kimse de onun bir zamanlar nerede olduğunu bilmiyor ha?” “Öyle!” dedi babası.

Heinrich Schliemann çocuk, “Ben inanmam buna!” dedi, “Bir büyüyeyim, Troya'yı da bulacağım, kralın hazinesini de!”

Babası güldü.

Heinrich Schliemann
(1822-1890)

ALTMİŞ bir yaşında ve artık dünyada ünlü bir kazıcıyken de, köyüne uğradığı bir sırada zalim Hennig'in mezarını araştırmayı düşünmüştü. *Ithaka* kitabının önsözünde şöyle yazılıdır: "1832'de, on yaşımdayken, babama Noel armağanı olarak Troya Savaşı'nın belli başlı olayları ve Odysseus'la Agamemnon'un serüvenleri üzerine yazdığım bir yazıyı verdiğimde, talihim yar olacak da bu savaşın geçtiği yeri, adlarını Homeros'un ölümsüz kıldığı kahramanların yurtlarını gözümle göreceğim ve okurlara da bu konuda bir yapıt sunabileceğim aklıma bile gelmezdi."

Mektupları ve kendi yazdığı iki özgeçmişte, her zaman ve her yerde gençliğinin,

bir gün Homeros'un olaylarının geçtiği uzak yerleri görmek ve kendisini onları araştırmaya vermek rüyalarının peşini bırakmadığı görülür. Bu o denli ileri gidiyordu ki büyüüne kapılmak ve bu yüzden bağımsız bilimsel çalışmaları için gerekli temeli kuramadan ticaretini bırakmaktan korktuğu için, Yunanca'ya yaklaşımdan garip bir ürküntü duyuyordu. Ancak 1856'da Yeni Yunanca çalışmaya başladı ve bunu da altı haftada başardı. Bundan sonra üç ayda da Homeros'un en zor heksametrelerinin üstesinden gelebildi. Bu ne zahmetli bir çabadır. "Platon'u öyle derinliğine inceliyordum ki, eğer altı hafta sonra benden bir mektup alırsa kuşkusuz anlayacaktır!"

Ertesi yıllarda iki kez, neredeyse Homeros'un topraklarına ayak basacaktı. Filistin, Suriye ve Yunanistan'dan geçerek ta Nil'in ikinci çağlayanlarına dek uzayan yolculuğunda onu yalnızca birdenbire ortaya çıkan bir hastalık İthaka Adası'na ziyaretten alıkoymuştu. Bu yolculukta bir yandan da Latince ve Arapça öğrenmişti.

1864'te Troya Ovası'nı ziyaret etmeyi amaçlıyordu. Fakat onu iki yıllık bir dünya yolculuğuna çıkması için yüreklendirdiler. Bu yolculuğun ürünü onun yazdığı ilk kitabı oldu. Bunu Fransızca olarak kaleme almıştı.

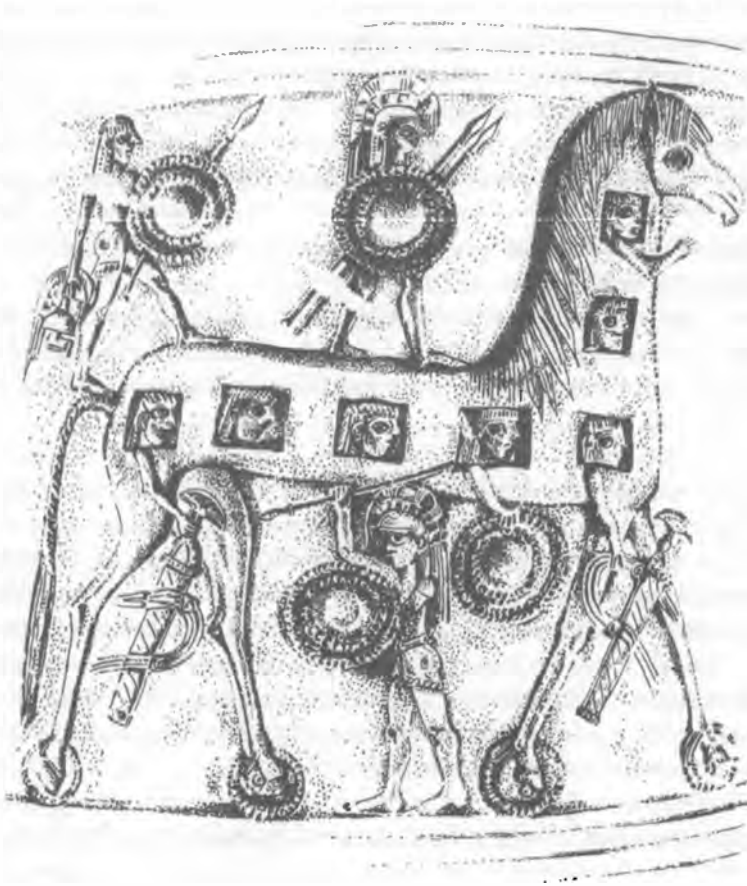
Ama artık özgür bir insandı. Meklenburglu küçük papaz oğlu, Amerikan öncüleri çapında bir Self-made-man'ın korkunç ticaret anlayışını geliştirmişti. 1853 Kırım Savaşı'nda, ticaret politikasını sömürdüğü Amerika İç Savaşı'nda ve bundan sonraki yılda çay dışalımıyla zenginleştiği sıradaki "katı yüreğinden" bir mektubunda söz eder. Bunlarda hep olağanüstü bir talih ona yoldaş olmuştu. Kırım Savaşı'nda iki gemi yükü malın yolunu Memel'e çevirmek zorunda kalmıştı. Derken Memel ambarlarında yangın çıktı. Bütün mallar zarar gördü, yalnız Schliemann'ınkilere bir şey olmadı. Yer kıtlığından onunkileri yandaki ahşap bir ambara taşımışlardı.

Artık şöyle yazabilirdi ama anlatımındaki alçakgönüllülük altında ne büyük

bir gurur sezilmektedir: “Tanrı benim ticaret girişimlerimi olağanüstü bir biçimde bereketlendirdi. Öyle ki 1863 yılının sonunda, erişmeyi en ateşli hayallerimde bile hiçbir zaman ummayacağım bir servet edinmiştim.”

Şimdi, bu yazı dizilerinin sonu nda, bütün üyle olanak dışı, yalnız Schliemann’ın verebileceği basit doğallığı içinde insanı olağanüstü biçimde etkileyen bir karar: Yalnız “bu nedenle” diyordu “kendimi bütün üyle, beni en çok kendine bağlayan incelemelere vermek amacıyla ticaretten çekiliyorum.”

1868’de İtalya’ya yolculuk yaptı. Peloponnes ve Troas’a geçti. *Ithaka* kitabının önsözünün tarihi 31 Aralık 1868’dir. Alt başlığı *Heinrich Schliemann’ın Arkeoloji Araştırmaları*’dır.

1,34 metre boyundaki Mikonos amforasının boyun kısmında bulunan Troya Atı betimlemesi. Troya’nın çöküşü efsanesi erken dönemden itibaren Yunan sanatına yansıtılmıştı. İ.Ö. 670 yıllarında yapılmış bu zahire kabında saldırganlardan bazıları pencereyi andıran açık kısımlardan bakarken diğer Yunan askerleri tekerlekler üzerinde duran atı terk etmiş olarak görülüyor. (Orijinalin kırık ve zarar görmüş kısımları görüntüye yansıtılmamış).

BİR fotoğrafı onu Petersburg'daki günlerinde gösteriyor. Bu, ağır bir kürk giymiş bir efendinin fotoğrafıdır. Bunu, daha küçük bir çocukken tanıdığı olduğu bir orman bekçisinin kızına vermişti. Fotoğraf arkasında şu gururlu ithafı taşır: "Fürstenberg'de Bay Hückstaedt'in eski çırağı, şimdi St. Petersburg'da I. sınıf büyük tüccar, Rusya kalıtsal onur yurttaşı, St. Petersburg Ticaret Mahkemesi'nde yargıç ve St. Petersburg'daki İmparatorluk Devlet Bankası Direktörü Henry Schliemann'ın fotoğrafı."

Nasıl, tıpkı bir masal değil mi? Düşünün, en büyük ekonomik başarıya ulaşmış bir adam, çocukluk rüyasının yolunda yürümek için ticaretinin bütün gemilerini ardından yakıyor! Bir adam düşünün ki —ama bununla bu büyük yaşamın yeni bir bölümüne girmiş oluyoruz— yüz kitabın o güne dek karmakarışık etiklerini kürekle aydınlatmak için, kafasındaki Homeros'tan başka yükü olmadan, bilim dünyasına karşı koymayı, Homeros'tan kuşkuya karşı olan imanını haykırmayı, filologların kalemini küçümsemeyi göze alıyor!

Homeros, Schliemann'ın döneminde eski çağların saz ozanı olarak sayılırdı. Onun varlığına ilişkin kuşku, anlattıklarına karşı olanla at başı birlikte gidiyordu. O çağın bilginleri, daha sonrakilerin Homeros'a ilk savaş muhabiri adını vermek cüretinden çok uzaktılar. Priamos'un kalesini almak için yapılan savaş konusundaki haberlerini eski kahramanlık şarkılarıyla bir tutuyor, hatta onları mitlerin alacakaranlığına kovuyorlardı.

İlyada "Uzaktan vuran Apollon'un" Akhaların arasına öldürücü bir hastalık gönderdiği ile başlamıyor muydu? Zeus da, "Zambak kollu Hera da" kendileri savaşa karışmıyor muydular? Tanrılar insan olmuyorlar mıydı? Hatta Tanrıça Aphrodite'nin bile bir mızrak ucunun acısını tattığına göre, onlar da insanlar gibi yaralanmıyorlar mıydı?

Mit, söylene, menkıbe-ozanların en büyüklerinden birinin tanrısal kıvılcımlarıyla dolu ama yine yalnızca ozanlardan birinin malı.

Üstelik şu da vardı: İlyada'daki Yunanistan yüksek kültürlü bir ülkeydi. Ama Yunanlıların, yıllarını belirtebildiğimiz tarihin ışığına çıktıkları sırada, ne saraylarının görkemi, ne krallarının gücü, ne de bin gemilik filolarıyla başkalarına üstün olmayan basit bir ulusçuk olduklarını biliyordu. Gerçekten de tam gelişmiş bir uygarlığın ardından ilkel barbarlığın, daha sonra da Yunan kültürünün en yüksek noktasına erişmenin geldiğini varsayacak yerde, bunları Homeros'un ozanca bir esinle söylemiş olduğuna inanmak daha kolaydı.

Ama Schliemann'ı, Homeros dünyasının bu hayalcisini, inancından böyle düşünceler saptıramazdı. O Homeros'tan okuduklarını gerçeğin ta kendisi olarak alıyordu.

Agamemnon'un Gorgon başlı kalkanının tanımını gözden geçirdiği, üç başlı bir yılan biçiminde olan kalkan kayışını işittiği, bütün ayrıntılarıyla betimlenmiş olan savaş arabalarını, silahları ve aletleri öğrendiği zaman, karşısında bir Yunan gerçeğinin betimi bulunduğundan hiç kuşkusu yoktu. Bütün bu kahramanlar, Akhilleus ve Patroklos, Hektor ve Aineias; onların yaptıkları, dostlukları, kinleri ve sevgileri hep uydurma ha? Onların gerçekten yaşamış olduklarına inanıyor-

du. Bu inançta tüm Yunan Antikçağı ile ve Troya Savaşı'nı hep gerçek bir olay, buna katılanların hepsini de Yunanlı kişiler olarak sayan büyük tarihçi Herodot ve Thukydides'le ortak olduğunu biliyordu.

Milyoner Heinrich Schliemann, kırk altı yaşındayken bu inançla, modern Yunanistan'a değil, dosdoğru Akhalar ülkesine gitti. İthakalı bir nalbantla ilk karşılaşmasında onun karısını Penelope, oğullarını da Odysseus ve Telemakhos olarak tanıştırmayı nasıl olur da onu doğrulamaz, onu coşkuya düşürmezdi?

İnanılmayacak bir şey gibi gelir insana ama, şu da oldu! Bu zengin ve tuhaf dost, geceleri köy alanında oturuyor, üç bin yıldan beri ölmüş olanların torunlarına Odysseia'nın XXIII. şarkısını okuyordu. Bu ona öyle dokunuyordu ki ağlıyordu da. Onunla birlikte erkekler ve kadınlar da ağlıyorlardı.

ASIL öykünün bundan sonrası şaşılacak şeydir. Çünkü dünya tarihinin neresinde salt heyecan ve hayranlık başarı sağlamıştır? Ancak işinin eri olanlara hep gülen talih sözü de buraya uymaz. Çünkü Schliemann'ın arkeoloji bilimi bakımından işinin eri, yani bu işi bilen biri olduğu, ilk kazı yılı için en azından kuşku götürür. Ama talih hiç kimseye olmadığı kadar ona gülecektir.

Troya'nın yerini —eğer böyle bir yer vardysa— çağının bilginlerinin çoğu şimdiki küçük Pınarbaşı Köyü olarak gösteriyorlardı. Bu köyün ötekilerden tek üstünlüğü (bugün de) her evin damında bir düzineye ulaşan leylek yuvası bulunmasıydı. Bu köyde iki pınar vardı, bu da gözü pek arkeologları, eski Troya'nın olası ki burada olduğu düşüncesine sürüklemişti.

“İki güzel fışkıran pınara vardılar.

Bunlardan iki dere burgaçlı Skamandros'a dökülüyordu.

Birinden hep sıcak su akıyor

ve altında yanan ateşin dumamı gibi çıkan buhar tütüyordu.

Ama öteki yazın da soğuk akıyordu.

Dolu gibi, ya da kışın karı gibi ve donmuş buz parçaları gibi.”

Homeros, İlyada'nın XXII. şarkısında 147'den 152. beyte dek böyle diyordu. Schliemann kırk beş kuruşa kendine bir kılavuz tuttu, gemsiz ve eğersiz bir ata bindi ve çocukluk rüyasının diyarına ilk kez göz attı.

“İtiraf edeyim ki karşımda, hayali daha ilk çocukluğumun düşlerine giren dev Troya Ovası'nı görünce üzüntümü zor dizginleyebildim.”

Fakat daha bu ilk bakış, ona burasının Troya'nın yeri olmadığını anlattı. Burası kıydan üç saat uzaktaydı; oysa Homeros'un kahramanları her gün birçok kez gemilerinden kaleye koşabiliyorlardı. Bu tepenin üstünde altmış iki odası, Kyklop duvarları ve kurnaz Odysseus'un ağaç atının kente sokulduğu kale kapısı ile Priamos'un kalesi bulunuyordu ha?

Schliemann pınarları gördü ve başını salladı. Beş yüz metrelik bir alanda, Homeros'un dediği gibi, iki kez otuz dört pınar saydı. Üstelik kılavuzu onun doğru saymadığını, bunların kırk olduğunu, onun için de buraya “Kırkgöz” dendiğini söylüyordu.

Homeros bir sıcak bir de soğuk pınardan söz etmemiş miydi? Homeros'u es-

ki dinbilimcilerin Kutsal Kitabı aldıkları gibi sözcüğü sözcüğüne alan Schliemann cep termometresini çıkardı, otuz dört pınarı birer birer ölçtü ve hepsinde aynı, on yedi buçuk derece sıcaklık buldu.

Daha ileri gitti. İlyada'yı açtı. Akhilleus'un Hektor'la olan korkunç çarpışmasını okudu: Hektor'un nasıl "yiğit koşucunun" önünden kaçtığını ve ikisinin de "böylece üç kez Priamos'un kalesinin çevresini dolaştıklarını ve "bütün tanrıların bunu izlediklerini" okudu.

Schliemann tanımlanan yoldan yürüdü. Öyle dik bir bayıra rastladı ki dört ayak üstünde geri geri inmek zorunda kaldı. Bu da, toprak betimlemelerini askeri topografya olarak varsaydığı Homeros'un, kahramanlarını üç kez bu bayırdan aşağı "hızlı koşu ile" indirmeyi asla düşünmeyeceği inancını güçlendirdi.

Sonra bir elinde saat, ötekinde Hemoros, Troya'yı içinde saklayan tepe ile Akhaların gemilerinin yatmış olduğu söylenen burun arasında yürüdü. Troya Savaşı'nın birinci gününü, İlyada'nın ikinciden yedinci şarkısına dek anlattığı gibi izledi. Ve eğer Troya Pınarbaşı'ndaysa, Akhaların dokuz saatlik savaşta 84 kilometreden az koşmamış olmaları gerektiğini gördü.

Troya'nın burada olmadığı kuşkusunu güçlendirecek bir şey olarak da, hiçbir yıkıntı izinin, hatta, çok bulundukları için birisine söyle dedirten çanak çömlek kırıklarının bulunmadığına dikkat etti: "Arkeologların kazı buluntularına göre, eski uluslar vazo yapmaktan başka iş görmemişler ve çökmelerinden az önce, hepsini kırıp en güzellerini, parçaları birleştirme bilmeceleri olarak bırakmak gibi bir alçaklık yapmışlardı."

"Mykenai ve Tiryns" diyordu Schliemann, "bundan 2335 yıl önce (bunu 1868'de yazmıştı) yıkıp geçilmişti, buna karşılık örenleri öyle bir yapılaşmadır ki, daha 10000 yıl bile durabilirler." Troya ise bunlardan yalnızca 722 yıl önce yıkılmıştı. Kyklop duvarları izi tozu kalmadan yok olmaz, ama bunlardan belirti bile yoktu.

Fakat başka bir yerdeydi bunlar. Pınarbaşı'ndan iki saat kuzeyde, deniz kıyısından yalnız bir saat uzaktaki, şimdiki adı Hisarlık olan Yeni İlion yıkıntıları şöyle üstünkörü inceleyen bir göze görünüyörlerdi. Schliemann önce tepenin bir yanı 233 metrelik bir kare biçiminde olan doruğunu inceledi. Sonra artık, Troya'yı bulduğuna inandı.

Bunun kanıtlarını topladı ve bu inanışta bütünüyle yalnız olmadığını öğrendi. Ama bu inanışı paylaşılanlar çok değildi. Doğuştan İngiliz olan Amerikan viskonsülü Frank Calvert bunlardandı. Hisarlık tepesinin bir bölümü onun mülküydü; orada bir villası vardı ve birkaç kazı yapmıştı. Bu kazılar onu da Schliemann'la aynı kurama götürmüştü ama o bunun sonucunu çıkaramamıştı. Ondan başka İskoçyalı bilgin Charles MacLaren'le Alman Gustav von Eckenbrecher de vardı ama onların sözlerini dinleyen bile olmamıştı.

Ya Pınarbaşı kuramının ana temeli olan Homeros'un pınarları burada nasıl-
dı? Schliemann, burada karşısına Pınarbaşı'ndakinin tersi çıkınca kısa bir güven-
sizliğe uğradı. Ötekinde otuz dört pınar bulunduğu halde burada hiç pınar yoktu;
Calvert'in gözlemleri ona yardım etti. Bu volkanik bölgede kısa sürede birçok pı-

nar kurumuş ve yeniden ortaya çıkmıştı. Şöyle bir dokunup geçmekle, bilginlere o güne dek önemli görünmüş olan noktayı bir yana bıraktı. Ötede ona tersini ortaya koymaya yarayan, burada kanıt oldu. Eğer Hektor'la Akhilleus'un kovalama ve çarpışmaları burada olduysa, tepenin yamaçları tatlı bir eğimle indikleri için, bunun artık olanaksız yanı yoktu. Kentin çevresini üç kez döndülerse on beş kilometre yol almış olacaktı; bu da, kendi deneyimine göre, kana susamış bir boğuşmanın kızgınlığı ile coşmuş savaşçılar için çok bir şey değildi.

Schliemann'a eskilerin yargıları yine zamanının bilgiçlerinininkinden daha kesin göründü. Herodot, Kserkses'in, "Priamos'un Pergamos"unu ziyaret etmek ve Ilion Minerva'sına bin sığır kurban etmek için Yeni Ilion'a gittiğini yazmıyor muydu?

Ksenophon'a göre Ispartalıların komutanı Mindaros da aynı şeyi yapmamış mıydı? Arrianos'a göre de Büyük İskender, kurban sunmayı yeter bulmamış, Troya'dan silahlar almış ve bunları, uğur getirsinler diye koruyucularına savaşlarda önünde taşıtmış değil miydi? Sezar da bir yandan İskender'e hayranlığı, öte yandan da Ilionlarla akrabalığına açık kanıtlar bulduğuna inandığı için, Ilium Novum'a birçok şeyler yapmamış mıydı?

Hepsi düş peşinde mi koşmuşlardı? Bunlar da onların çağının yalan haberleri miydi?

Schliemann bu kanıtları yığıldığı yazısının sonunda bütün bilgiçlikleri bir yana bıraktı, büyülenmiş gibi çevresindeki görünüme baktı ve herhalde daha çocukken de söyleyebileceği gibi yazdı. "... Şunu da ekleyim ki, insan Troya Ovası'na ayak basar basmaz hemen, bir büyük kentle kalesini taşımak için doğaca seçilmiş benzeyen güzel Hisarlık tepesinin görünüşüne hayran oluyor. Gerçekten bu yer iyice pekiştirilirse tüm Troya Ovası'na egemen olur ve bütün bu bölgede onunla kıyaslanabilecek böyle başka bir nokta yoktur."

"Hisarlık'tan Jupiter'in Troya kentini izlediği İda da görülüyor."

Büyük İskender'in bir Yunan Tetradrahmi üzerindeki portresi. Makedon Kralı saçlarında krallık bandı ile tanrısal kökeninin simgesi olarak kehanet tanrısı Zeus Ammon'un koç boynuzunu taşıyor.

BİR çılgın işte o zaman kolları sıvadı. Tüccar çırağını milyoner yapan bütün o enerji, rüyasının gerçekleşmesini sağlayacaktı. Kendini olduğu kadar maddi olanaklarını da acımasızca bu uğurda harcadı.

1869'da bir Yunanlı kızla evlenmişti. Helena'nın bir resmi gibi güzel Sophia Engastromenos çok geçmeden Homeros'un ülkesini bulmak büyük ödveri ne kendini onun gibi bütünüyle verdi. Sıkıntıları, zorlukları, terslikleri paylaştı.

Schliemann 1870 Nisanı'nda kazıya başladı. 1871'de iki ay, ondan sonraki iki yılın her birinde dörder buçuk ay kazdı. Buyruğunda aşağı yukarı yüz kişi bulunuyordu. Durmadan dinlenmeden çalışıyordu ve hiçbir şey onu alıkoyamıyordu. Ne sivrisineklerin karnında bataklıklardan taşınan sinsi ve tehlikeli sıtma, ne de su bulunmaması, ne işçilerin dikbaşlılığı, ne resmi makamların işleri uzun sürdürmesi, ne de onu deli, hatta daha da kötü sayan bütün dünya bilginlerinin anlayışsızlığı onu alıkoyabiliyordu.

Kentin en yukarisında Athena'nın tapınağı vardı, Poseidon ile Apollon, Pergamos'un surlarını yapmışlardı —Homeros böyle diyordu—. Bu durumda tepenin ortasında tapınağın ve çepeçevre etrafında da, ana toprağın üzerinde kurulmuş olan Tanrılar Duvarı'nın bulunması gerekti. İşine engel olan ve önemsiz saydığı duvarları yıktı. Silahlar ve mutfak eşyaları, süsler ve vazolar bulundu. Bunlar burada zengin bir kent olduğunu yadsınamayacak gibi gösteriyordu. Ama o başka bir şey daha buldu ve bu yüzden de ilk kez Heinrich Schliemann'ın adı dünyanın dört bucağına ayıldı: Yeni İlion'un yıkıntıları altında başka örenler buldu, bunların altında daha başkalarını. Tepe, kat kat soymak zorunda kaldığı dev bir soğana benziyordu. Bu katların her birinde de başka başka çağlarda insanların oturmuş oldukları görülüyordu. Uluslar yaşamışlar, ölmüşlerdi; kentler kurulmuş ve yeniden yok olmuştu; kılıç ve yangın olanca azgınlığını göstermişti. Bir uygarlık ötekinin yerine geçmişti ve boyuna bir ölümler kentinin üzerine bir diriler kenti kurulmuştu.

Her gün yeni bir sürpriz getiriyordu. Schliemann, Homeros'un Troya'sını bulmaya çıkmıştı ama bir yılın içinde o ve yardımcıları tam yedisini, sonraları da daha ikisini buldular! Dünyanın ne sezdiği, ne de bildiği bir eski âleme yeni bakışlar!...

Ama bu dokuz kentin hangisi Homeros'un Troya'sı, kahramanlar ve yiğitçe savaşların Troya'sıydı? Açık olan, en alttaki katın tarihöncesinden kaldığıydı. En eski kattı bu; o denli eskiydi ki, bunda oturanlar daha maden kullanmayı bilmiyorlardı. En üstteki kat da kuşkusuz Kserkses'le İskender'in kurban sundukları Yeni İlion'u saklayan en yenisi olacaktı.

Schliemann kazdı ve aradı. Altan ikinci ve üçüncü katlarda yangın izleri ile dev toprak surlar ve çok büyük bir kapının yıkıntılarını buldu. Artık kuşkusu yoktu: Bu surlar Priamos'un sarayını kuşatıyordu, bu kapı da Skaia kapısıydı!

Hazineler boldu, bilim bakımından hazineler. Ülkesine yolladığı ve uzmanların incelemelerine sunduklarıyla, uzak bir çağın, tüm ayrıntılarıyla tam bir tablosu ortaya çıktı, yalnızca halkın portresi eksikti. Bu Schliemann'ın zaferiydi, aynı zamanda Homeros'un zaferiydi de; masal ve mit sayılan, ozanın hayal gücüne verilenlerin doğruluğu kanıtlanmıştı.

Bütün dünyayı hayranlık dalgası sardı. Çalışmasıyla 250.000 metreküp toprağın üstesinden gelmiş olan Schliemann, dinlenmeye hak kazandığını hissetti. Bakışları başka başka sorunlara çevrilmeye başladı. 15 Haziran 1873'te sonuncu kazıya girişti ve o zaman, son kürek vuruşundan bir gün önce, çalışmalarını bir altın parıltısıyla taçlandırarak ve bütün dünyayı hayran bırakacak şeyleri buldu.

OLAY çok coşkunkluk vericiydi. Bugün bile bu buluşun öyküsünü okurken insanın soluğu kesilir. Sıcak bir günün sabahıydı. Schliemannın karısıyla birlikte kazıları gözden geçiriyordu. Artık önemli bir şeyin çıkmayacağını düşünüyordu; ama yine de hep uyanıktı. 28 ayak derinlikte, Schliemann'ın Priamos'un sarayı olarak varsaydığı duvarların üzerine gelmişlerdi. Ansızın, durmak dinlenmek bilmeyen hayalini zorla kendine bağlayan bir şey gördü; sanki bir zorunluluk altındaymış gibi hemen harekete geçti. Kim bilir eğer güvenilmez işçileri Schliemann'ın görmüş olduğunu görselerdi ne yaparlardı? Karısının kolunu yakaladı: "Altın!" diye fısıldadı. Kadın şaşkınlıkla ona baktı. "Hemen işçileri evlerine yolla!" Güzel Yunanlı, "Ama..." diye başladı. "Aması yok, onlara ne istersen uydur, bugününün doğum günüm olduğunu söyle, unutmşuz da şimdi aklımıza gelmiş olsun, hepsine bir gün dinlenme verdiğimizizi söyle! Ama çabuk! Çabuk!"

İşçiler uzaklaştılar. Schliemann, "Al şalını getir!" diye bağırdı ve çukura atladı. Bıçakla deli gibi çalışıyordu. Dev taş kitleleri, yüzyılların molozları, gide-rek daha ürküntü verici, başının üzerinde sarkıyordu. Tehlikeye aldıracağı yoktu. "Acele acele büyük bir bıçakla oyarak hazineyi çıkardım, bu da son derece büyük bir güç harcama sonucu ve korkunç bir ölüm tehlikesi altında oldu; çünkü altını kazmakta olduğum büyük kale duvarı her an üzerime yıkılmak tehlikesi gösteriyordu. Fakat her biri paha biçilemeyecek denli büyük değer taşıyan, böylesine çok şey bana delice bir gözü peklilik veriyordu, tehlikeyi düşündüğüm yoktu!"

Fildişi donuk donuk ışıldıyor, altın şıkırdıyordu. Karısı şalı tutuyor, şal paha biçilmez hazinelerle doluyordu. Priamos'un hazinesi! Karanlık eski çağın en güçlü yöneticilerinden birinin altınları; gözyaşları ve kana bulaşmış, tanrı gibi insanların süsleri üç bin yıl gömüldükten ve yedi devletin yıkıntıları altında yitip git-tikten sonra yeni bir günün ışığına çıkıyordu! Schliemann hazineyi bulmuş olduğundan bir an bile kuşku duymadı. Ancak ölümünden az önce onun coşkunkluğunun sarhoşluğu içinde yanıldığı, Troya'nın ne ikinci, ne de üçüncü katta değil de alttan altıncı katta bulunduğu, hazinenin de Priamos'tan bin yıl daha eski bir kralın olduğu kanıtlanmıştı.

Karı koca hazineyi hırsızlar gibi gizlice, ürküntü içinde tahta bir kulübeye götürdüler. Sonra kaba saba bir tahta masanın üzerine bu mücevherlerin yığılması anı geldi. Bunlar taşlar ve tokalar, zincirler, plaklar ve düğmeler, teller, yılanlar ve sirmalardı. "Anlaşılan Priamos'un ailesinden biri hazineyi çabuk çabuk sandığa doldurdu, anahtarını çıkarmaya bile vakit bulamadan götürdü, fakat surun üstünde düşman eli ya da ateş ona yetişti. O da sandığı yüzüstü bırakmak zorunda kaldı. O anda da yandaki kral evinin kızıl külleri ve taşları sandığın üzerine beş-altı ayak kalınlığında yığıldı."

Schliemann, bu hayal adamı bir çift küpe, bir gerdanlık aldı, bunları genç karısına taktı. Yirmi yaşında bir Yunanlı kadın için üç bin yıllık mücevherler! Ona uzun uzun baktı: "Helen!" diye fısıldadı.

Ama hazineyi nereye götürecekti. Buluntunun haberi sızdı. Schliemann serüvenli yollardan hazineyi, karısının akrabalarının yardımıyla Atina'ya, oradan da

bir köye taşıdı, Schliemann'ın evine, Türk elçisinin isteği üzerine el konduğu zaman memurlar hazineden kırıntı bulamadılar.

Bir hırsız mıydı o? Türkiye yasaları eski eser buluntuları konusunda istenen yana çekilebilirdi. Tam bir keyfindelik egemendi. Tüm yaşamını bir düş uğruna yepyeni bir çığıra sokan bu adamın şimdi başarısı yüzünden kendinden geçmişken, bu hazineyi kendisi ve dolayısıyla Avrupa bilimi için kurtarmak istemesi şaşılacak bir şey midir? Yetmiş yıl önce Elgin ve Kincardine Kontu Thomas Bruce, başka türlü bir hazine için böyle davranmamış mıydı? Atina uzun süre Türk'tü. Lord Elgin'in elinde "üzerinde yazı ya da resimler bulunan birkaç taş Akropolis'ten götürmesine kimse engel olmasın" yargısını taşıyan bir ferman vardı. Elgin bu cümleyi çok serbestçe yorumladı, Parthenon'un süsleriyle dolu iki yüz sandığı Londra'ya yolladı. Yunan sanatının bu eşsiz güzel parçaları üzerindeki sahiplik hakkı davası yıllarca sürdü. Bunları ele geçirmek, Lord Elgin'e 74.240 İngiliz lirasına mal olmuştu. 1816'da parlamento kararıyla bu koleksiyon satın alındığı zaman ona verdikleri para bunun yarısı bile değildi: Ancak 35.000 İngiliz lirası! Schliemann "Priamos'un Hazinesi"ni çıkardığı zaman kendini yaşamının en yüksek noktasına erişmiş sayıyordu.

Böyle bir başarının daha da üstüne çıkılabilir miydi?

5. BÖLÜM

Agamemnon'un Maskesi

ÖYLE yaşamlar vardır ki bunlar başarılarla, akıl almayacak denli doludurlar. Öyle ki daha sonra bunlara bakan biri, yazınsal coşkunkluklara düşmemek, ileride zorunlu olacak en üstünlük halini daha başlangıçta kullanmamak için kalemini tutmak zorundadır. Ama en üstünlüklerle geçen yaşamlar vardır. Böyle biri de Heinrich Schliemann'ın yaşamıdır. Bunun şaşırtıcı, masala benzer özelliği giderek daha şaşılacak bir durum alır. Arkeolojideki başarıları üç en yüksek noktaya varır. "Priamos'un Hazinesi"ni buluşu bunlardan birincisini, Mykenai kral mezarlarını araştırma ikincisini oluşturur.

Yunan insanlığının en karanlık ve en yüce bölümlerinden biri Mykenai'de Pelopsoğullarının öyküsü, Agamemnon'un yurduna dönüşü ve ölümünün öyküsüdür. Agamemnon on yıl Troya önünde kalmıştı. Aigisthos bu süreden yararlandı.

*"Bizler o denli çok işi bitirmek için orada kalırken,
O, at besleyen Argos'un köşesine çekilmiş.
Agamemnon'un karısını, tatlı sözlerle kandırıyordu."*

Kocanın geri dönüşünü kendisine bildirmesi için bir bekçi dikmişti. Yirmi de adam hazırlamıştı. Sonra Agamemnon'u şölene çağırdı. —"Ama alçakça kurnazlık düşünüyordu"— "Ve onu sofrada tepeledi, tıpkı bir boğayı yemlikte tepeler gibi! Agamemnon'un dostları ve yoldaşlarından kimse kurtulamadı." Öç alıcısı ve oğlu Orestes ortaya çıkıp annesi Klytaimnestra ile babasının katili Aigisthos'u öldürünceye dek aradan sekiz yıl geçti.

Tragedyacılar bu olayı benimsediler, Aiskhylos'un en güçlü yapıtı Agamemnon üzerindedir. Fransız Jean-Paul Sartre günümüzde de Orestes üzerine bir dram yazmıştır. Kralların en kudretli ve en zengini olan Peloponnes hükümdarı "Erkeklerin Kralı"nın anısı hiç silinmedi.

Fakat burası yalnız "Kanlı Mykenai" değil, "Altın Mykenai"ydi de. Homeros'a göre Troya zengindi ama Mykenai daha da zengindi ve "altın" sözcüğü hep onun sıfatı olarak kullanılırdı. Priamos'un hazinesi Schliemann'ı büyülemişti; yeni ha-

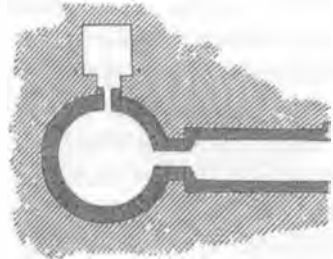
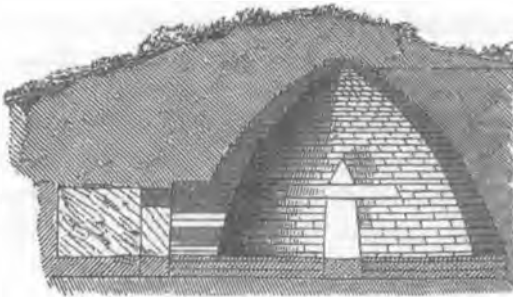
zineler arıyordu ve —kimse bunu olur iş görmediği halde— onu da buldu! Mykenai “Atlar besleyen Argos”un en dış köşesinde, Argos’tan “Korinthos Kıstağı”na giden yolun yarı yerindeydi. Eski kral kalesine batıdan bakılacak olursa bir ören, dev duvar kalıntıları seçilir. Bunların ardından önce tatlı, sonra dik bir yokuşla, üzerinde *Ilyas Peygamber*’e adanmış küçük kiliseyle, Euboia Dağı yükselir.

Aşağı yukarı İ.Ö. 170 yılında Pausanias buraları gezmiş ve gördüklerini yazmıştı. Bunlar Schliemann’ın şimdi görebildiklerinden de çoktu. Ama burada arkeoloğun ödevi Troya’dakinden başkaydı: Eski Mykenai’nin bulunduğu yer belliydi. Bin yılların tozu, yıkıntıların üzerine yığılmıştı ve bir zamanlar kralların egemen oldukları yerde şimdi koyunlar otluyordu.

“Aslanlı Kapı”, sarayın baş kapısı, hayran yolcunun gözü önündeydi; bir zamanlar fırın sanılan “hazine evleri”, bunlar arasında da en ünlüleri, Pelopsoğullarının ilki Agamemnon’un babası Atreus’un ki de görülüyordu. Yeraltı odası on üç metreden daha yüksekti. Bu oda tek bir kubbeden oluşmuştu ve bağlantısız, kikklopça, iri taşlardan örülmüştü.

Birçok Antikçağ yazarı, Schliemann’a burasını Agamemnon ile öldürülen arkadaşlarının mezarları olarak gösteriyordu. Kalenin yeri açıkça belliydi, ama mezarlarıinki değildi. Schliemann Troya’yı nasıl, bilginlerin düşüncelerinin dikine giderek ve yalnız Homeros’a dayanarak bulduysa; bu kez de Pausanias’ın yapıtının bir yerine dayandı, bütün bilginlerin burasını yanlış çevirdiğini ve yanlış anladığını öne sürdü. O güne dek kabul edilmişti ki —hem de bunu iki en büyük arkeoloji yetkisi, İngiliz Dodwell’le Alman Curtius yapmışlardı— Pausanias, mezarların yerini kalenin surları dışında olarak göstermektedir. Oysa Schliemann bunların sur içinde olmaları gerektiğini öne sürüyordu, daha *Ithaka* kitabında bile bu düşüncüyü ileri sürmüştü. Bu da bilimsel düşüncelere değil, eskilerin yazılarına kör inanç ile inanışını gösteriyordu. Ama bunun önemi yok — çünkü Schliemann kazdı ve mezarlar da onu haklı çıkardı.

“7 Ağustos 1876’da 63 işçi ile büyük işe giriştim...” — “19 Ağustos’tan beri kazıları ortalama 125 işçi ve dört moloz arabasıyla sürdürüyorum. İyi ilerlemeler sağladım.”

Burası kralların son istirahatgâhı:

Mykenai kalesinin altındaki “Atreus’un Hazine Odası”nın kesiti ve planı.

Doğru: Olağanüstü çok sayıda vazolar, hep vazolar bulduktan sonra çift sıra dikilmiş taşların çevrelediği garip, yuvarlak bir alan bulmuştu. Schliemann'ın burada Mykenai büyüklerinin danışma ya da yargılama için toplandıkları yuvarlak agorasını bulduğundan kuşkusu yoktu. Eurypides'in —Elektra tragedyasında— habercisi burada durmuş ve halkı agoraya çağırıyordu.

“Bilgili dostları ona hak veriyordu. Pausanias'ta, başka bir Agora için, “Kahramanların mezarı içinde bulunsun diye meclis toplantı alanını buraya yaptırdı,” tümcesini bulunca, artık kendisini altı kent kalıntısı arasından Priamos'un hazinesine eriştiren ve uykuda gezenlerinkine benzer bir güvenle, Agamemnon'un mezarı üzerinde bulduğunu biliyordu.

Bundan sonra dokuz mezar bulunca, —ki bunlardan dördünde sağlam kalmış kabartmalar vardı— artık bilginin çekingenliği de ortadan kalktı ve şunları yazdı: “Şimdi gerçekten bir an bile çekinmeden şunu açıklayabilirim ki burada Pausanias'ın, geleneğe dayanarak Atreus'un, Erkeklerin Kralı Agamemnon'un, arabacısı Eurymedon'un, Kassandra'nın ve dostlarının olarak gösterdiği mezarları bulmuş oluyorum.”

Bu arada Aslanlı Kapı yakınındaki hazine evinde işler ağır gidiyordu. Taş gibi katılaşmış olan moloz kazıyı güçleştiriyordu. Ama burada da aynı medyumca güveni “kuşkusuz bu gizemli yapının, eski kralların hazinelerine depo işi gördüğü konusundaki söylenti bütünüyle doğrudur!” Daha kapıyı bulmak için aktarmak zorunda kaldığı molozlar arasındaki ilk buluntular bile biçimlerindeki incelik, yapılaşlarındaki güzellik ve malzemelerinin kalitesi bakımından Troya'da bulunduğu bütün benzerlerinden kat kat üstündü. Friz parçaları, boyalı vazolar, Hera'nın pişmiş topraktan idolleri, süsleri yapmak için taştan kalıplar, (Schliemann hemen “hepsinin altından ve gümüşten olması çok olasıdır” deyivermektedir) sırlı topraktan süsler, cam boncuklar ve değerli süs taşları!

Çalışmaları sırasında ne denli çok toprak aktardığını şu sözleri aydınlatır: “Kazılarımın ilerlediği her yerde 26 ayaktan daha derin bir moloz yığını bulamadım, bu da ancak büyük surun yanındaydı. Buradan sonra kaya çabucak yükseliyordu. En büyük alanda molozun derinliği 13-20 ayağı geçmiyordu.”

FAKAT sonuç bu çalışmaya değdi.

Schliemann 6 Aralık 1876 tarihinde ilk mezarın açılışını kaydetmiştir. Şimdi büyük bir özenle kazmak gerekmektedir. Sophia, bu yorulmak bilmez yardımcı, yirmi beş gün dizüstü emeklemiş, çakı ile kazımış, elleriyle kazmıştı. Derken tam beş mezar buldular. Bu mezarlarda on beş ölünün iskeletlerini ortaya çıkardılar. Schliemann, Yunan kralına bir telgraf çekti:

“Zatı *Haşmetanelerine*, Klytaimnestra ve sevgilisi Aigisthos tarafından yemekte öldürülen Agamemnon, Kassandra, Eurymedon ve arkadaşlarının olduğunu geleneğin bildirdiği mezarların bulunduğunu büyük bir sevinçle duyururum.”

Birbiri ardından iskeletler bulan Schliemann'ın duyduğu büyük heyecanı göz önüne getirmek gerekir. Dünya onları efsaneler âleminde yerleştirmişti ama onlar

Troya'da savaşmış kahramanlardı. Zamanın yiyip tükettiği yüzlerine baktığında boş göz çukurlarına rağmen kıvrık burunları, son kez yaşadıkları hainliğin etkisiyle korkunç bir acıyla kasılmış dudakları, hâlâ üzerlerinden et parçaları sarkan bilezikler ve süsleri tıngırdayan kemikler, üç bin yılı aşkın zaman önce kin ve tutku içinde yaşamış olan insanların kemikleri!

Onun için artık kuşku yoktu. Gerçekten de inandığını doğrular gibi görünen birçok kanıtlar da vardı. “Bu gövdeler sözün tam anlamıyla mücevher ve altınla yüklüydü” diye yazar. “Sıradan ölümlülerin mezarına böyle hazineleri koyarlar mıydı?” diye sorar. Silahlar buldu, zengin ve kıymetli silahlar; gölgeler diyarındaki her türlü tehlikeye karşı ölümleri bunlarla silahlandırmışlardı. Schliemann vücutların acele ile yakıldıklarının açıkça görüldüğünü de belirtiyordu. Gömenler daha ateşin her şeyi yok etmesine vakit bırakmadan ölümlerin üzerine çakıl ve toprak yığılmışlardı, izlerini yok etmek isteyen katillerin çabasıyla. Yanlarına hazineler verilmesi o zamanın geleneklerine saygıyı göstermekteyse de gömme biçimi ve mezarların durumu ancak katillerin kin besledikleri kurbanlarına yakıştırabilecekleri denli kötü ve uygunsuz olduğunu göstermiyor muydu? Onlar “tıpkı mundar hayvanların leşleri gibi sefil çukurlara atılmış” değiller miydi?

Schliemann yetkelere, eski yazarlara başvuruyordu. Aiskhylos’un “Agamemnon”undan, Sophokles’in “Elektra”sından ve Euripides’in “Orestes”inden parçalar veriyordu. İçinde hiç kuşku uyanmıyordu ama, bugün bildiğimiz gibi, kuramı yanlıştı. Evet Agora’nın altında kral mezarları bulmuştu; ama Agamemnon’la arkadaşlarının değil, çok büyük bir olasılıkla, onlardan dört yüz yıl daha eski mezarları!

Bunun önemi yok. Asıl önemli olan onun, silinip gitmiş tarihöncesine ikinci bir büyük adım atmış olması, bir kez daha Homeros’un doğru söylülüğünü göstermesi ve bize Avrupa toprağındaki en eski ana kültür üzerine bilgi verebilecek (hem maddesel, hem de bilimsel bakımdan) hazineler ortaya çıkarmış olmasıdır.

ALTIN hazineleri olağanüstü büyüktü; ancak, ta sonradan, yüzyılımızda Carnarvon’la Carter’ın Mısır’da buldukları bunlardan üstün olacaktı. Schliemann: “Bütün dünya müzelerinde bunların beşte biri bile yoktur,” diye yazıyordu.

İlk mezardaki üç iskeletin her birinin üstünde som altından beşer taç, altından defne yaprakları ve haçlar buldu. Başka bir mezarda —burada üç kadın yatıyordu— tam 701 altın yaprak topladı. Bunların üzerleri görülmedik güzellikte süslemelerle, hayvanlar ve çiçekler, kelekler ve mürekkepbalıklarıyla bezenmişti. Altından aslanlar ve başka hayvanlar, öldüresiye bir çarpışma sırasında savaşçılar, aslan ve grifonlar, yatan geyikler ve güvercinli kadınlar biçiminde mücevherler buldu. İskeletlerden birinin başında, altından alınlık şeridine başın çevresinde dikine duran 36 altın yaprak takılı bir taç vardı; neredeyse toz olacak bir başın! Başka birinde de sanatlı bir taca hâlâ kafatası parçaları yapıştı.

Bunlardan başka, başlara bağlandıkları altın telleri hâlâ duran başka beş altın taç, birçok altın haç ve rozet, göğüs iğnesi ve saç tokası, necefler, akikten ke-

Mykenai'de bulunan bir krala yakışan altın kaplar.

mer halkaları, sardoniksten ve ametistten mercimek biçiminde süs taşları buldu. Sapları necef taşı, altın kaplama gümüş asalar, altından kadeh ve kutular, sumermerinden süs eşyaları buldu.

En önemlisi olarak da, geleneğe göre kral ölülerini her türlü dış etkiden korumak için kullanılan o altın maskeleri ve göğüslükleri buldu. Yine dizüstü ve karısının yardımıyla, dördüncü mezarda yatan beş ölünün üzerlerindeki kil tabakasını kazıdı. Ölülerin başlarını ancak beş saat görebildi, sonra bunlar toz olup dağıldılar. Ama maskeler biçimlerini ve parlaklıklarını koruyordu —ve bu biçimlerin, bu yüzlerin her biri başka başka özellikteydi—. “Hem de tanrılarla kahramanların ideal tiplerinden o denli bambaşka ki, hiç kuşkusuz bunlardan her biri, bir ölünün portresidir.”

Çok güzel çukur oymalı mühür yüzükler buldu, bilezikler, alınlıklar ve kemeler, 110 altın çiçek, oymasız 68 ve oyma süslü 118 altın döğme buldu — yok yok, mezarları anlatan bundan sonraki sayfada yeniden 130 altın düğme kayıtlı, öteki sayfada da altından bir tapınak modeli, daha ötekinde altından bir mürekkepbalığı. Schliemann'da iki yüz altı büyük sayfa tutan bu betimlemelerinden artık vazgeçelim. O altın, altın, altın buldu!

Akşamları güneş batıp gecenin gölgeleri Mykenai'nin Akropolis'ine çökerken, Schliemann bir ateş yaktırdı. “2344 yıldan beri ilk kez.” Bu karakol ateşi, Klytaimnestra ile sevgilisine bir zamanlar Agamemnon'un yaklaştığını bildirenleri anımsatırdı. Ama bu kez ateş, o güne dek ölü kralların mezarlarından alınmış en büyük hazineye yaklaşacak hırsızları ürkütmeye yarıyordu.

6. BÖLÜM

Schliemann ve Bilim

SCHLIEMANN'IN üçüncü büyük kazısı artık altın vermedi. Ama Tiryns'in bir kalesini ortaya çıkardı; onun Mykenai'de ortaya koyduklarıyla kendisinden yaklaşık on yıl sonra İngiliz arkeoloğu Evans'ın Girit'te buldukları birleşince ilk kez, bir zamanlar Akdeniz kıyılarına egemen olmuş bir tarihöncesi kültür bölgesinin tablosu derlenip toplanıp meydana çıktı.

Ama daha önce Schliemann'ın, kendi çağındaki durumu üzerine birkaç söz söyleyelim. Bu, günümüzde de her zamanki gibi günceldir. Çünkü bugün de her araştırmacı, halkın ve uzmanların makas ateşi altında savaşmak zorundadır. Schliemann'ın raporlarının, Winckelmann'ın “açık mektupları”nın kilerden apayrı bir okur kitlesi vardı. 18. yüzyılın o yüksek sosyete adamı kitabını aydınlar için, ayrıcalıkların, müzesi olanlar ya da hiç değilse bir sarayla ilişkili oldukları için bunları görmeye olanak bulanların küçük çevresi için yazmıştı. Bu küçük çevre Pompei'nin açılmasıyla coşkuya kapılmıştı, tek bir heykelin ortaya çıkarılması bile onları hayran bırakıyordu ama ilgileri hiçbir zaman parke döşeli sanat ve estetik düzlüğünden ayrılmıyordu. Winckelmann'ın etkisi önemliydi ama bu küçük aydınlar çevresinden çağının tüm derinliğine ve genişliğine yayılmak için ozanlar ve yazarların aracılığına gereksinim duyuyordu.

Schliemann aracılığa gerek olmadan, doğrudan doğruya etki yapıyordu. Her buluntuyu yayınlıyordu. Bu buluntuların en büyük hayranı da kendisiydi. Mektupları dünyanın her yerine gidiyor, makaleleri her gazetede çıkıyordu. Schliemann, eğer o sırada bulunmuş olsalardı, tam radyo, film ve televizyon adamı olurdu.

Troya'daki buluntuları yalnız aydınların küçük dünyasında değil, her yerde bir fırtınadır kopardı. Winckelmann'ın heykel betimlemeleri estetlere sesleniyordu, yalnızca anlayanları hayran bırakıyordu. Schliemann'ın altın buluntuları, doğduğu ülkede “Büyük Girişimler Çağı” denen dönemin tüm insanlarına, ekonomik Prosperity'nin kabarın dalgasına kapılmış, Self-made-man'ı beğenen, sağlam sağduyuya sahip olan ve “tam bilginler” “amatör”den yüz çevirdiklerinde onun yanını tutan tüm insanlara söylüyordu.

Bir müze müdürü, Schliemann'ın 1873'teki gazete makalelerinden birkaç yıl

sonra şöyle yazıyordu: “Bu haberler çıktığında hem bilginler hem de halk arasındayla büyük bir coşku egemendi. Her yerde, evde ve sokakta, posta arabasında ve trende Troya’dan konuşuluyordu. Herkes şaşıyor ve sorup duruyordu.”

Winckelmann, Herder’in dediği gibi bize “Yunanlıların gizemini uzaktan gösterdi” ise, Schliemann onun ilkel dünyasını açıkladı. İnanılmaz bir ataklıkla, arkeolojiyi çalışma odalarının petrol ışığından, bir Helen göğünün güneşi altına götürdü ve Troya sorusunu kürekle çözdü. Klasik filoloji alanından bir adımda, canlı tarihöncesine geçiverdi ve bir klasik bilimi prehistoryaya ekleyerek genişletti.

Bu devrimci hareketin temposu başarıların birbirini kovalaması, onun ne bütünüyle tacir, ne bütünüyle bilgin, iki yanlı kişiliği, yayınlarındaki “reklamı” tutumu, uluslararası bilginler dünyasını, bunun içinde özellikle Almanları çok kızdırıyordu. Bu ayaklanma, Schliemann’ın bu kazı yıllarında, çalışma odalarından ortaya atılan Troya ve Homeros üzerine yazılmış 90 yapıtın sayısının büyüklüğünde kendini gösterir. Bilginlerin *Philippiklerinin* ateşi altına aldıkları asıl saldırı noktası, Schliemann’ın bir meraklı, bir amatör oluşuydu. Kazıların tarihinde, karanlık içine yeni bir atlayış için hamle yapmaktan başka suçları olmayan adamlara yaşamlarını zehreden meslekten arkeologlara boyuna rastlayacağız. Schliemann’a olan saldırılar ilkelere dayandığı için bunlar üzerinde bazı şeyler söyleyecek ve bunlardan bazı parçalar alacağız. İlk olarak çok kızmış bir filozof söz alsın: Arthur Schopenhauer:

“Meraklı, meraklı — bir bilim ya da sanatla yalnızca ona karşı olan sevgi ve ondan duyduğu zevk yüzünden, yarar aramadan uğraşanı, bunu kazanç için yapanlar, küçümseyerek böyle adlandırırlar; çünkü onların yalnız bundan kazanacakları para hoşlarına gider. Bu küçümseme onların, hiç kimsenin bir şeye zorunluluk, açlık ya da herhangi bir tutku sürüklemekten gerçekten sarılmayacağı yolundaki alçakça inançlarından ileri gelmektedir. Halk da aynı kafadadır, onun için aynı şeye inanır. ‘Meslekten olan’a karşı onun içine işlemiş olan saygı ve meraklılara karşı olan güvensizliğin kaynağı da budur. Buna karşı işin doğrusu, bir şeyin meraklısı için amaç, meslekten olan için de yalnızca araç oluşudur; ancak, salt doğrudan doğruya kendisine uygun olanla, onu sevdiği için uğraşan, bunu aşkla yapan, bir işi ciddi olarak yürütebilir. Ancak bunlardan —ücretli uşaklardan değil— hep büyük şeyler çıkmıştır.”

Almanya’nın Schliemann’ın yanına kattığı az sayıda meslek adamlarından biri, onun iş arkadaşı, akıl hocası ve dostu Wilhelm Dörpfeld 1932’den sonra şöyle yazıyordu: “Öte yandan birçok bilginlerin, hele Alman filologlarının, kendisinin Troya ve İthaka’daki çalışmalarıyla neden alay ettiklerini hiçbir zaman anlayamadı. Ben de bazı büyük bilginlerin, sonradan, benim, Homeros’ta geçen yerlerdeki kazılarıma karşılık olan bu alaylarına hep üzüldüm ve bunları yalnız haksız değil, aynı zamanda bilime aykırı buldum.”

“Meslek adamlarının” başarılı “Outsider”a karşı olan bu güvensizliği, burjuvanın dehaya karşı olan güvensizliğidir. Güvenceli bir yaşamı olanlar güvensiz alanlarda dolaşanları, “işini hiç üzerine kuranları” hep hor görürler. Bu hor görüş haksızdır.

Bilimsel gelişmelerde ne denli istersek o denli gerilere bakalım; pek çok sayıda büyük buluşların “meraklıları,” “Outsider” hatta “Otodidaktlar” tarafından yapıldığını görmek zor değildir. Bunlar bir düşüncenin çekiciliğine kapılmışlar, meslek öğreniminin kösteklerini duymamışlar, uzmanlığın gözbağlarını tanımamışlar ve akademik geleneğin kurduğu engelleri atlayıp geçmişlerdir.

17. yüzyıl büyük Alman Fizikçisi Otto von Guericke aslında hukukçuydu. Denis Papin hekimdi. Bir sabun imalatçısının oğlu Benjamin Franklin değil üniversite, lise öğrenimi bile yapmadan yalnız etkin bir politikacı değil (bunun için daha düşük bir kalite de yeterdi) aynı zamanda önemli bir bilgin olmuştu. Elektriği bulan Galvani hekimdi ve Wilhelm Ostwald’ın “Elektro-Kimyanın Tarihi”nde kanıtladığı gibi buluşlarını asıl bilgilerinin eksik gedik oluşuna borçluydu. Joseph von Fraunhofer, tayf üzerine olağanüstü yapıtın yazarı, on dört yaşına dek ne okuma ne de yazma bilirdi: En önemli doğa araştırmacılarından biri olan Michael Faraday bir nalbandın oğluydu ve ciltçi olarak yaşama atılmıştı. Enerjinin sakımı yasasını bulan Julius Robert Mayer hekimdi. Hermann von Helmholtz da hekimdi ve o da yirmi altı yaşındayken ilk yapıtını bu konuda vermişti. Matematikçi ve fizikçi Georges-Louis Leclerc Buffon en önemli yapıtlarını jeoloji alanında yazmıştı. İlk elektrikli telgrafı yapan anatomi profesörü Thomas Sömmering’di. Samuel Morse da, Louis Daguerre de ressamdılar. Birincisi telgraf alfabesini, ikincisi de fotoğrafı bulmuştu. Yönetilebilir balonun bu işe deli gibi kendini vermiş olan yaratıcıları Kont Ferdinand von Zeppelin, Hans Gross ve August von Parseval subaydılar ve teknikten haberleri bile yoktu. Bunlar saymakla tükenmez. Bu adamları ve yaptıklarını bilim tarihinden çıkarın, bu yapı çöküverir. Ama buna karşılık, çağlarında da hepsi alaya alınmışlardır.

Bu dizi, bu kitapta ele aldığımız bilim dalında da sürüp gider. Sanskritçeden ilk iyi çevirileri veren William Jones doğubilimci değil, Bengal’de baş yargıçtı. Çivi yazısını ilk okuyan Georg Friedrich Grotefend klasik filologdu, ondan sonra gelen Henry Creswicke Rawlinson subay ve politikacıydı. Hiyeroglifin okunmasının uzun yolunda ilk adımı atan Thomas Young bir hekimdi. Hedefe varan Jean-François Champollion aslında tarih profesörüydü. Bergama’yı kazıp çıkaran Carl Humann demiryolu mühendisiydi.

Burada söylenmesi gereken için bu liste yeterli değil mi? Uzmanın üstün yanlarının değerleri üzerinde tartışılmaz. Ama, eğer araç temiz ise, asıl önemli olan sonuç değil midir? “Outsider”a da gönül borcu duymamalı mıyız?

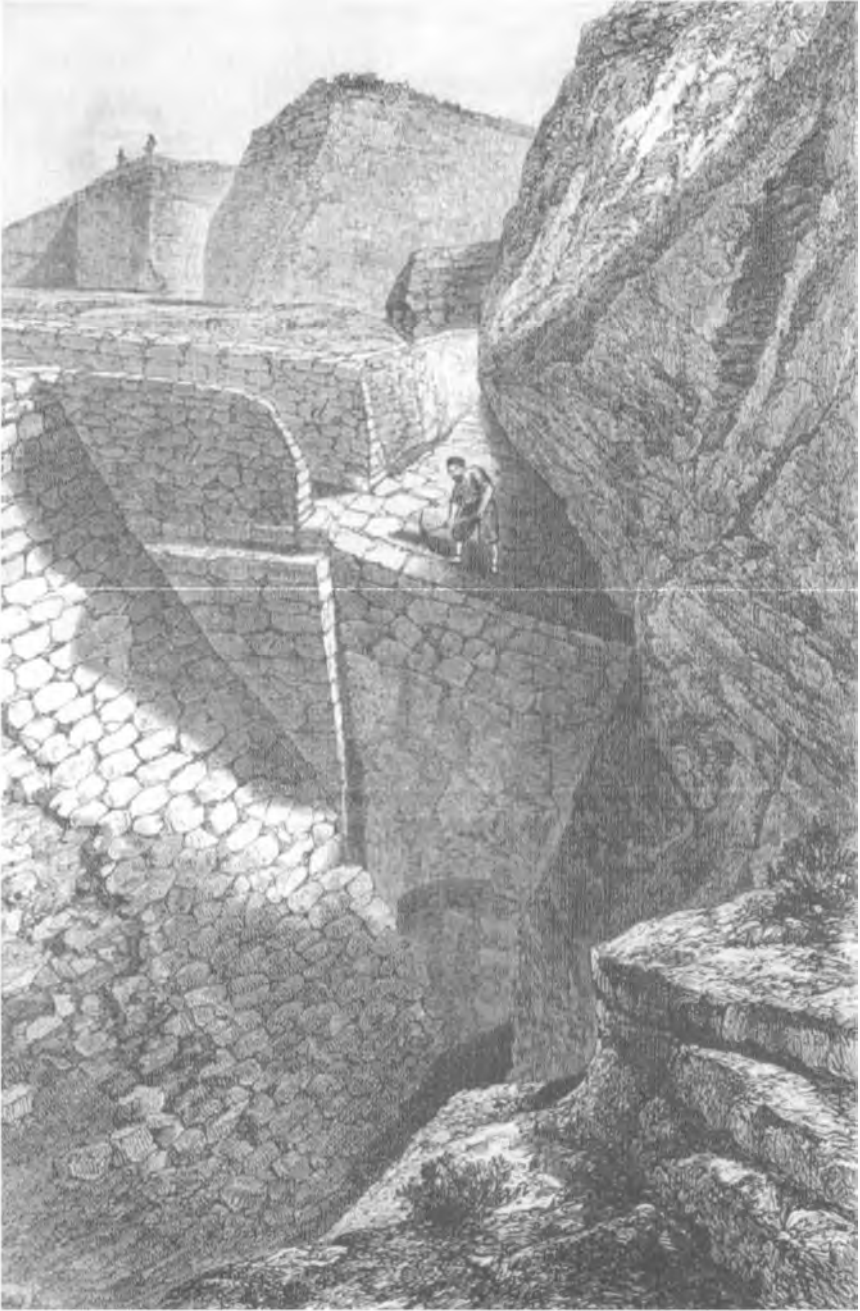
EVET Schliemann ilk kazılarında çok büyük kusurlar işlemişti. Değerli olan eski yapıları yıkıp atmıştı, önemli belirtiler olan duvarlara zarar vermişti. Ama büyük Alman tarihçisi Eduard Meyer onun bu yaptıklarını doğru görmektedir: “Schliemann’ın dosdoğru ana toprağa dek inme yolundaki yontemsiz çalışması, bilim için son derece verimli olmuştur; sistemli bir kazı ile tepenin sakladığı eski katlar ve bunlar arasında bizim asıl ‘Troya’ kültürü adını verdiğimiz kültürün ortaya çıkabilmesi çok güç olacaktı.”

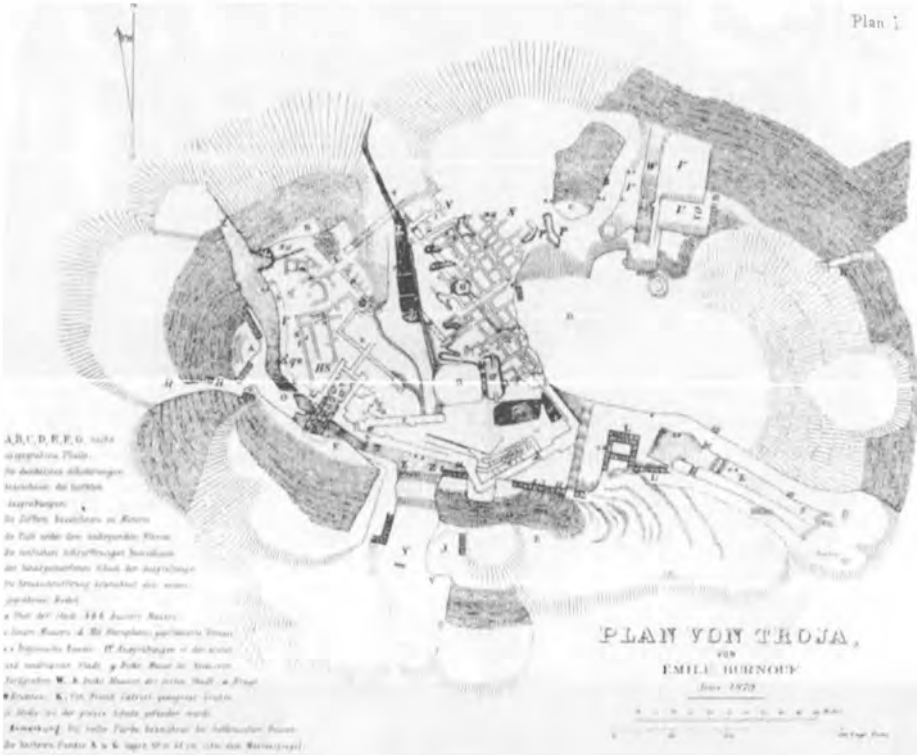
1 – Metrelerce molozdan temizlenmiş: Herculaneum'un yıkıntılarına bakan kişinin, bu sokaklar ve evlerde İ.S. 79 yılının Ağustos ayında ne denli korkunç sahneler yaşandığını zihninde canlandırması kolay değil.

2 – Vezüv'ün yanı başındaki kent yok olmadan önce Herculaneum'daki Villa dei Paipiri'nin görünüşü böylesine görkemliydi. J. Paul Getty, "Papirüs Ruloları Villası"nın modern versiyonunu Los Angeles yakınlarındaki Malibu'da yeniden inşa ettirdi.

3 – Bugün bile işçilerinin Troya’da kazıp çıkarmak zorunda kaldıkları toprağın miktarına ve Schliemann’ın birbiri üstünde ve yan yana yer alan duvar karmaşasına bakarak bu yerin tarihini oluşturmasına insan hayret ediyor.

4 – Yıllar içinde Troya'daki ilk kazı çalışmalarının hazine avcısı, uzman yardımına değer veren bir bilimsel kazıcıya dönüştü. Bu bağlamda Atina'daki Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nün eski direktörü Emile Burnouf Troya kazılarına ilişkin bu planı çizdi. Bu plan 1879 yılı kazılarının ardından Hisarlık Tepesi'ndeki durumu belgeliyor. Heinrich Schliemann bu kazı çalışmalarının ardından saygın bir tip adamı, politikacı ve eski çağlar uzmanı olan Rudolf Virchow'un desteğini de kazandı.

5 – İ.Ö. 15. yüzyılın büyük sanatı küçük boyutlarda: Altından yapılmış Girit-Miken mühür yüzüğünde, ellerinde gaga ağızlı ibrikler taşıyan hayvan görünümlü dört daimon ile onların saygı sundukları tahtına oturmuş bir tanrıça yer alıyor.

6 – Schliemann'ın Mykenai'deki kral mezarlarında buldukları arasında değerli, zengin süslemeli altın, gümüş ya da kaymak taşından kapların yanı sıra üzerleri boyalı toprak kap ve terakota heykelcikler de vardı.

7 – İ.Ö. 1700 yıllarında yapılmış Phaistos Diski, bilinen ilk basılı yazı belgesi olarak kabul edilebilir. Çünkü iki yüzü yazılı toprak diskin (çapı 16 cm; kalınlığı 2 cm) üzerine baskı tekniği ile toplam 45 farklı işareten oluşan 242 piktogram resmedilmiş, her işaret için ayrı bir mühür hazırlanmıştı. Yazının yönü, kaynağı, dolayısıyla içeriği bugün hâlâ tartışmalıdır.

8 – Evans tarafından eskisine uygun biçimde yeniden yapıldı: Arka duvarında ünlü bir kabartma boğa başının yer aldığı Knossos Sarayı'nın kuzey girişindeki sütunlu avlu.

9 – Atina Akropolündeki Erechtheion Tapınağı'nın çatısı Karyatit de denen altı genç kız heykeli tarafından taşınır. Günümüzde bu heykellerin yerinde kopyaları var. Heykellerden birini 1811'de Lord Elgin yanında İngiltere'ye götürdü, ötekiler Akropol Müzesi'nde bulunuyor.

10 – Bergama antik kenti: Bu maket kentin İ.S. 3. yüzyıldaki görünümünü yansıtıyor. İ.Ö. 2. yüzyılda Keltler'i yenilgiye uğratmalarından dolayı Bergama kralı II. Eumenes'in, tanrıların babası Zeus adına, şükran duygularının ifadesi olarak yaptırdığı dünyaca ünlü Bergama Sunağı büyük meydanın ortasında, belirgin biçimde görülüyor.

Asıl korkunç talihsizlik, Schliemann'ın ilk açıklamaları ve çağ belirtmelerinin hemen hepsinin yanlış oluşudur. Ama Kolombus da Amerika'yı bulduğu zaman Hindistan'ı keşfettiğini sanmıştı. Bu onun başarısını küçültür mü?

Hem şunda hiç kuşku yoktur: İlk yıl Hisarlık tepesinde Schliemann, içinde ne olduğunu anlamak için oyuncağını çekiçle kıran bir çocuk gibi davranmıştı; ama Mykenai ve Tiryns'i kazan adama artık bütünüyle ciddi bir araştırmacı denebilir. Dörpfeld de, biraz çekimser olarak büyük İngiliz Evans da bunu onaylamaktadırlar.

Winckelmann nasıl “zorba bir hükümdarın ülkesi” Prusya'dan çektiyse, Schliemann da geldiği ve kendisine çocukluk rüyalarını vermiş olan aynı ülkenin anlayışsızlığından öyle çekmiştir. Kazıları, bunların sonuçları bütün dünyanın gözünün önüne serili dururken hâlâ, 1888 yılında bile, Forchhammer adında bir adamın, Troya savaşlarını Troya Ovası'nda denizin ve ırmakların akıntısı, sisin ve yağmurun çarpışmaları ile açıklama yolunda zavallı bir deneme olan *İlyada'nın Açıklaması* adındaki kitabının ikinci baskısı yayınlanmıştı. Ama Schliemann kendisini aslan gibi savundu. Odun kafalı, dırıltıcı biri, Schliemann'ın baş karşıtı olan yüzbaşı Boetticher, işi, kazılarında eski Troya varsayımına aykırı olan şeyleri ortadan kaldırmak için duvarları bile bile yıktığını öne sürmeye dek vardınca, Schliemann bu adamı, giderini kendi karşılayarak Hisarlık'a çağırdı. Bu buluşmada uzmanlar hazır bulundular ve Schliemann'la Dörpfeld'i haklı çıkardılar. Yüzbaşı her yanı iyice gözden geçirdi, asık bir surat takındı, ülkesine döndü ve “Troya denen yerin” aslında çok büyük, eşi görülmedik bir ölü yakma yeri olduğunu ileri sürdü. O zaman Schliemann, 1890'da, dördüncü kazısı sırasında her ulustan bilginleri çağırdı. Skamandros Vadisi'nin tepenin eteğindeki bölümüne tahta barakalar yaptırdı ve on dört bilgin için barınacak yer hazırladı. İngilizler, Amerikalılar, Fransızlar ve Almanlar (aralarında Virchow da vardı) çağrıya uydu. Onlar da, gözleriyle gördüklerinin karşısında, artık diyebilecek bir şey bulamadılar ve Schliemann'la Dörpfeld'in savlarını onayladılar. Schliemann'ın koleksiyonunun paha biçilmez bir değeri vardı. Vasiyeti gereğince ölümünden sonra bunlar “en sevdiği ve değer verdiği” ulusa kalacaktı. Önce bunları Yunan hükümetine, sonra Fransızlara önerdi. Petersburg'daki bir Rus baronuna 1876'da şöyle yazıyordu: “Birkaç yıl önce benden Troya koleksiyonunun fiyatı sorulduğu zaman 80.000 pound demiştim. Fakat yaşamımın yirmi yılını Petersburg'da geçirdiğim, bütün sempatim Rusya'ya olduğu ve ben koleksiyonun oraya gitmesini candan istediğim için, Rus hükümetinden yalnız 50.000 pound istiyorum ve gerekirse hatta 40.000 pounda dek inmeye hazırım...”

Ama asıl açıktan açığa belli ettiği sevgisi, en büyük yankıyı bulduğu ve tüm Alman gazeteleri kendisine aldırış etmezken *Times*'in sütunlarının ona daima açık olduğu, hatta başbakan Gladstone'un Mykenai kitabına önsöz yazdığı (daha önce de ünlü Oxford Profesörü Archibald Henry Sayce Troya yapıtı için bunu yapmıştı) İngiltere'ye ydi.

Koleksiyonun sonunda Berlin'e “sonsuz mülk iyeliği ve tam olarak koruma” için gidişi yine —talihin ne büyük oyunu— arkeolojiye salt amatörce yakınlığı olan

biri sayesinde olmuştu: Büyük hekim Rudolf Virchow! Virchow, Schliemann'ın antropoloji kurumuna üye olmasını ve sonunda Bismarck ve Moltke ile birlikte Berlin kenti onur hemşehriliğine alınmasını sağlamıştı.

Schliemann bir zaman hazinesini hükümet adamlarından bir hırsız gibi kaçırmış ve saklamıştı. Birçok sapa yollardan, sonunda Troya koleksiyonunun en önemli parçaları Berlin'deki Tarih Başlangıcı ve Tarihöncesi Müzesi'ne erişti. Yıllarca bu hazineler orada durdu ve bir büyük savaşı geçirdi. Sonra ikinci büyük savaş geldi çattı. Derken bombalar yağdı. Koleksiyonun bazı bölümleri zarara uğramadı ve emin yerlere taşındı. "Priamos'un altın hazinesi" önce Prusya Devlet Bankası'na, sonra Berlin Hayvanat Bahçesi yanındaki sığınağa taşındı. (1945'ten sonra Troya değerli buluntuları uzun zaman kayıplara karıştı. 1993'ten sonra hazinenin savaştan hemen sonra gizlice Moskova'ya taşındığı ortaya çıktı. Orada yaklaşık 50 yıl Puşkin Müzesi'nde saklandı.)

7. BÖLÜM

Mykenai, Tiryns ve Bilinmeyenler Adası

1 876'da, elli dört yaşındaki Schliemann Mykenai'ye ilk kazmayı vurmuştu. 1878-1879'da Vichow'un yardımıyla ikinci kez Troya'da kazı yaptı. 1880'de Arkhomenos'ta Homeros'un "Altın" takma adını verdiği bu üçüncü kentte Minyas'ın hazine odasının görkemli tavanını ortaya çıkardı; 1882'de Dörpfeld'le birlikte üçüncü kez Troas'ta kazı yaptı ve iki yıl sonra da Tiryns'teki kazısına başladı.

Yine önceden bildiklerimiz oldu: Tiryns'in kalesi ortadaydı; bir yangın, taşları kireçleştirmiş ve bunları bağlayan kili de pişirerek tuğlaya dönüştürmüştü; arkeologlar bu duvarları ortaçağdan kalma sandılar. Yunanlı rehberler turistlere Tiryns'te önemli bir şey bulunmadığını söylüyorlardı.

Schliemann yine eski yazarlara güvendi ve öyle gayretle kazdı ki Kophinionlu bir çiftçinin kimyon tarlasına zarar verdi ve 275 frank ceza ödemek zorunda kaldı.

Tiryns'te Herakles doğmuştu. Kiklop duvarları Antikçağ'da bir harika olarak sayılırdı. Pausanias bunları Mısır piramitleriyle denk tutardı. Derler ki Proitos, Tiryns'in söylence kralı, bu duvarları örmek için yedi kiklop çağır-mış, bunlar sonradan başka yerlerde de duvarlar yapmışlar, bunların en başın-da Mykenai'ninki gelirmiş, onun için Euripides tüm Argolis'e "Kikloplar Ülkesi" adını verir.

Schliemann kazdı ve o güne dek bulunanların hepsinden üstün, bunu yapan ve kralları bunun içinde yaşamış olan o tarihöncesi ulusa karşı insanda heybet uyandıran bir sarayın temellerini buldu.

Bu saray kireçtaşından bir kayalığın üstünde kale gibi yükseliyordu. Duvarlar iki, hatta üç metre uzunluğunda, bir metre genişlik ve bir metre kalınlığında taş bloklardan örülmüştü. Duvarların kalınlığı işletme odalarını ve ahırları barındıran alt şatoda yedi-sekiz metreydi. Hükümdarın oturduğu üst şatoda on bir metreyi buluyordu, toptan yükseklik on altı metreydi.

Silahları şakırdayan savaşçılar oturduğu zaman içerisinde görünüşü kim bi-

lir nasıldı? Homeros'un anlattığı bu sarayların o güne dek planları bilinmiyordu. Menelaos'un, Odysseus'un ve öteki hükümdarların saraylarından kalan bir şey yoktu. Hatta Troya'da Priamos'un kalesinden tanınacak yan kalmamıştı.

Ama burada toprak altından bir Homeros sarayı ortaya çıkmıştı. Burada direkli divanhaneler ve salonlar vardı. Burada sunağı ile erkekler avlusu, mabe-yin odası ve vestibülü ile dev megaron vardı, burada hâlâ hamam görülebiliyordu. Homeros'un kahramanları burada yıkanmış ve yağ sürünmüşlerdi. Burada Odyssea'nın, —Hilesi Bol'un— yurduna dönüşünü, karısını almak isteyenlerin şö-lenini, kanlı dövüşü anlatan bölümü, Schliemann'ın küreği altında ortaya çıkarak gözlerimizin önünde canlanıyordu.

Başka bir şey daha ilgi çekiciydi. Bu da bulunan kapıların ve duvar resimlerinin biçemiydi. Schliemann bulunan tüm seramikler, vazolar, çömlekler, top-rak kapların Mykenai'de bulunanlarla hısımlığını hemen anladı, hatta başka ar-keologların Asine, Nauplion, Eleusis ve en önemlisi Girit olan ayrı ayrı adalarda bulmuş oldukları ile hısımlıklarına da hemen dikkati çekti. Mykenai'de molozlar arasında bir devekuşu yumurtası bulmamış mıydı? (Gerçi bunu önce sumerme-rinden bir vazo sanmıştı). Bu, Mısır'la alışverişi anlatmıyor muydu? Daha İ.Ö. 15. yüzyılda Fenikelilerce Thutmosis III.'ün sarayına getirilmiş olan "geometrik" de-senli vazoları burada da bulmamış mıydı?

Geniş açıklamalarla Asya ve Afrika kökenli bir kültür bağlılığının izini buldu-ğunu kanıtlamaya çalıştı. Bütün Doğu Yunanistan kıyısı boyunca yayılan, adala-rın çoğunu içine alan ve —olası ki— merkezi Girit'te olan bir kültür.

Biz bu kültüre bugün Girit-Myken kültürü diyoruz. Schliemann bunun ilk izi-ni bulmuştu, bütünüyle ortaya çıkarılması başkalarına kismet olacaktır.

SARAYIN bütün odaları kireçle sıvanmıştı. Bütün duvarlarda, çoğu sarımtırak bir bant içine alınmış, belki de insan boyunda olarak odaları çepeçevre dolanan ve duvarları ikiye ayıran frizler biçiminde duvar resimleri vardı.

Bu duvar resimleri arasında biri çok garipti. Mavi bir zemin üzerine kırmı-zı lekeli, saldırış durumunda, vahşiliği iyice belli olan, yusuvarlak gözlü, kuyru-ğunu kamçı gibi savuran kocaman bir boğa resmi yapılmıştı. Bu boğanın üstün-de de tuhaf, yarı atlar, yarı dans eder gibi, bir eli boğanın boynuzunu yakalamış bir adam vardı.

Schliemann'ın Tiryns kitabında Dr. Fabricius adında biri aşağıdaki açıklama ile söze girer. "... herhalde boğanın sırtındaki adamın, tıpkı İlyada'nın bildiği-miz yerindeki at terbiyecisinin birbirine bağladığı dört at olanca hızla koşarken birinin sırtından ötekine atlaması gibi, vahşi koşusu sırasında bu hayvanın sırtına atlayarak ustalığını gösteren bir at cambazı ya da boğa yetiştiricisi olduğunu dü-şünebiliriz." Schliemann'ın o zaman bir şey eklemediği görülen bu açıklama yet-mezdi. Ama eğer Schliemann çoğu kez düşünmüş olduğu şeyi yapsaydı, Girit'e gitseydi, orada bu resimle ilgi bakımından birçok noktaları açıklayacak ve yaşı-mını bağladığı çalışmaları taçlandırarak birçok şey bulacaktı.

Girit'te özellikle Knossos'ta kazı yapmak düşüncesi Schliemann'ı son nefesi-

ne kadar bırakmadı. O denli çok molozun yığılı olduğu burada çok şeyler bulma umudu vardı. Ölümünden bir yıl önce şunları yazıyordu: “Ömrümün emeklerini büyük bir yapıyla sona erdirmek istiyorum, yani Girit’te Knossos krallarının, bundan üç yıl önce bulduğumu sandığım, çok eski, tarihöncesi sarayını kazmak.”

Ama engeller büyüktü, gerçi Girit valisinden izin almasına almıştı ama tepenin sahibi her türlü “karıştırma”ya razı değildi. Ve toprağını ancak 100.000 frank gibi akıl almaz bir para karşılığında satabileceğini söylüyordu. Schliemann pazarlık etti, fiyatı 40.000 franka indirdi. İş sona bağlamak için bir yolculuktan dönüşünde oraya geldiğinde yeni mülkündeki zeytin ağaçlarını saydı, toprağın kararlaştırılmış olandan başka türlü sınırlandırıldığını ve kendisine 2500 ağaç yerine 888 kaldığını gördü. O zaman bu işten çekildi. Schliemann’ın tüccar kişiliği arkeoloji ilgisine üstün gelmişti. Bilgi uğruna bir servet yatırmıştı ama 1612 zeytin ağacı için, buluntuları ile ortaya koyduğu, fakat hepsini çözümlemekten uzak olduğu tarihöncesi gizemlerinin anahtarını elden kaçırmıştı.

Buna üzülmeli mi? Hayır, ölüm 1890’da, o büyük mezarları açtığı küreği onun elinden aldığı zaman yaşamı zengin ve doluydu.

1890 Noel bayramında karısıyla çocuklarının yanında bulunmak istemişti. Bir kulak hastalığı ona çok acı çektiriyordu. Yeni planlarla uğraştığı için, İtalya’dan geçerken yalnızca birkaç tanınmamış doktora görünmekle yetinmişti. Onlar da korkulacak bir şey olmadığını söylemişlerdi. Noel günü Napoli’de Piazza della Santa Carità’da yere yıkıldı, aklı yerindeydi ama dili tutulmuştu. Acımalı birkaç adam onu hastaneye götürdü. Orası almak istemedi. Polis üzerini aradığı zaman bir doktorun adresini buldu. Onu çağırdılar. Doktor bu adamın kim olduğunu anlattı, araba getirmelerini istedi. Oradakiler yerde yatan, kendilerine kılığı yok-sulca gibi görünen adama baktılar. Araba parasını kimin vereceğini sorduklarında doktor: “Zengin bir adamdır o!” diye bağırdı ve hastanın koynuna elini sokarak bir kese çıkardı. Altın dolu bir kese!

Heinrich Schliemann bir gece daha acı çekti; aklı hep başındaydı. Sonra öldü.

Cenazesi Atina’ya götürüldüğünde tabutunun başında Yunan kral ve veliahtı, yabancı devletlerin siyasal temsilcileri, kabine üyeleri ve ülkenin tüm bilim kurumlarının başkanları bulunuyordu. Homeros’un büstü önünde, Yunan Antikçağı’na ilişkin bilgileri bin yıl daha zenginleştirmiş olan bu Helen dostuna teşekkür ettiler. Karısı iki çocuğuyla birlikte tabutun önündeydi.

Çocuklarının adları Andromakhe ile Agamemnon’du.

ARTHUR EVANS 1851’de doğmuştu, yani Schliemann gözlerini yumduğu zaman otuz dokuz yaşındaydı. Tam bir İngiliz’di. — Schliemann’ın tarihin eski levhası üstünde ancak belirsiz bir çizgi olarak sezdiği halkayı hemen hemen tamamlayacak olan adam oydu.

Schliemann’ın tümüyle tersine biriydi. Evans öğrenimini Harrow, Oxford ve Göttingen’de tamamladı, hiyerogliflere merak sardı, bunlarda kendisine Girit’i gösteren yazı işaretleri buldu, oraya gitti, 1900’de kazılara başladı. 1909’da Oxford’da tarihöncesi arkeoloji profesörü oldu, ağır ağır ve güvenli bir biçimde

Arthur Evans
(1851-1941)

bilimsel aşamaların basamaklarına tırmandı. Bir gün adının başına “Sir” unvanını koyabildi, birçok takdirler kazandı, 1936’da Royal Society’nin değerli Copley madalyasını aldı — sözün kısası, ele avuca sığmaz, oradan oraya atlayan Schliemann’ın tam tersiydi.

Ama onun araştırmalarının sonuçları daha az ilgi çekici olmadı. Kendisini asıl ilgilen-diren o hiyeroglif işaretleri üzerindeki kuramını doğrulayacak kanıtlar aramak için Girit’e gelmişti.

Orada uzun süre kalmayı hesaplamamıştı. Ama adayı dolaştı ve Schliemann’ı da büyülemiş olan dev moloz ve ören kalıntılarını gördü. Bir gün yazı kuramını bir yana bıraktı ve küreğe sarıldı. 1900 yılındaydı bu. Bir yıl sonra, bilime yarayabilecek her şeyi orta-

ya çıkarmak için daha bir yıla gerek olduğunu bildirdi. Ama yanıliyordu. Ashında yirmi beş yıl sonra da, uzun süre kalacağını sanmadığı bir yerde, hâlâ kazıyordu.

O da efsaneler ve söylentilerin izinde kazıyordu. — Tıpkı Schliemann gibi. Schliemann’ın çizmiş olduğu resmi çerçeveleyen o oldu. Fakat aynı zamanda, bizim için hâlâ bütün renkleri eksik olan, yeni birçok taslaklar da çizdi. Küreğini Girit toprağına batırdı ve bir gizem adasını ortaya çıkardı.

8. BÖLÜM

Ariadne'nin İpliği

GİRİT, Yunanistan'da başlayarak Ege Denizi'nden ta Küçük Asya'ya dek giden bir dağlar sırasının en dış çevresindedir.

Ege Denizi, ulusları ayıran bir engel değildi. Daha Schliemann, Mykenai ve Tiryns'te uzak diyarlardan gelmiş olmaları gereken şeyleri bulduğunda, bunu kanıtlamıştı. Evans da Girit'te Afrika'dan gelme fildişi ve Mısır'dan gelme heykeller bulacaktı. Ülkeler arasında alışverişi sağlayan, ticaretle savaştır. Antikçağ'ın küçük dünyasında da tıpkı günümüzün büyük dünyasında olduğu gibi aynı zamanda barışçı ve soyguncu yolda olurdu bu. Adalar her iki anavatanlarıyla ekonomi ve kültür bakımlarından bir birlik oluşturuyorlardı. İki anavatanlarıyla mı? Buradaki anavatan yalnızca büyük kara demek değildi. Çabucak kanıtlanacaktı ki asıl ana toprak (yaratıcı etkenlik onda olduğu sürece) adalardan biriydi: Girit.

Zeus, söylenceye göre orada, Dikte mağarasında Toprak Ana Rhea'dan doğmuştu. Arılar ona bal getirmişler, keçi Amalthea meme vermiş, Nympheler ona bakmışlardı. Silah kullanabilen delikanlılar onu öz babasına, çocuklarını yiyen Kronos'a karşı korumak için toplanmışlardı.

Zeus'un oğlu, masal kralı Minos orada hükümdarlık etmişti, eskilerce yalnızca şan ve şerefle anılan, en kudretlilerden bir hükümdardı o.

Evans, Knossos'ta kazdı. Duvarlar toprak yüzünün hemen altındaydı. Daha birkaç saatlik çalışma sonuç verdi. Birkaç hafta sonra Evans, sekiz yüz metreka-re yer kaplayan bina kalıntıları karşısında şaşkınlık içindeydi. Ertesi yıl, iki buçuk hektar (25.000 m²) yer kaplayan bir saray ortaya çıktı.

Sarayın planı yalındı ve (görünüşteki büyük ayrılıklara karşın) Tiryns ve Mykenai'deki saraylarla benzerliği vardı.

Fakat onun görkemlilik ve güzellikle birleşen ululuğu, bu kalelerin yalnızca ikinci derece yapılar, kolonilerin, uç vilayetlerin başkentleri olduğunu belirtiyordu. Dev bir dörtgenin, büyük avlunun, çevresinde her yana yapı kanatları uzanıyordu, kerpiçten duvarlar, direklere dayanan düz damlar. Ama ayrı katlardaki odaları, koridorları, divanhaneleri öyle şaşırtıcı bir plan gösteriyor, ziyaretçiye öyle çok yolunu yitirme ve şaşırma olanakları hazırlıyordu ki tüm labirentlere örnek olan

ilk labirenti Kral Minos'un, Daidalos'a yaptırmış olduğu söylencesini bilmeyen en sıradan ziyaretçinin ağzından bile, bu labirent sözcüğü dökülüyordu.

Evans, Minos'un, Zeus'un oğlunun, Ariadne'nin ve Phaidra'nın babasının, Labyrinth'in ve onda oturan korkunç boğa-insan ya da insan-boğanın, Mino-tauros'un sahibinin sarayını bulduğunu dünyaya açıklamaktan çekinmedi.

Evans'ın ortaya çıkardıkları şaşılacak şeylerdi. Burada oturmuş olan halk — Schliemann'ın yalnızca kolonilerdeki izlerini bulduğu ve kendisinden şimdiye dek bazı masal izlerinden başka bir şey bilinmeyen bir halk, zenginlik, zevk ve sefa içinde yaşamıştı ve —çok olasıdır ki— gelişmesinin en yüce noktasında, artık gülden yatakta bile vücutları incinecek duruma geldikleri için çöküşün tohumunu içinde saklayan o, keyfe düşkünlük yozlaşması başlamıştı bile.

Böyle yoz kültürlerin kaynağı yalnız ekonomik gelişmenin son kertesine varmasıdır. Girit bugün nasıl şarap, zeytinyağı ve zeytin ülkesiyse o zamanlarda da öyleydi. Bir ada olduğu için de deniz ticareti merkeziydi. İlk kazıdan sonra bütün dünyayı şaşırtan şey, bu Yunan tarihöncesi dünyasının en zengin sarayının bütünüyle sursuz ve istihkâmsız oluşuydu. Bunun nedeni, ticaret mallarının bulunuşu ile aydınlandı, burası yalnız savunmaya yarayan ulu duvarlardan başka türlü ve daha çok saldırgan bir gücün korumasına gereksinim duyuyordu: Denizlere ege-men olan bir donanmaya!

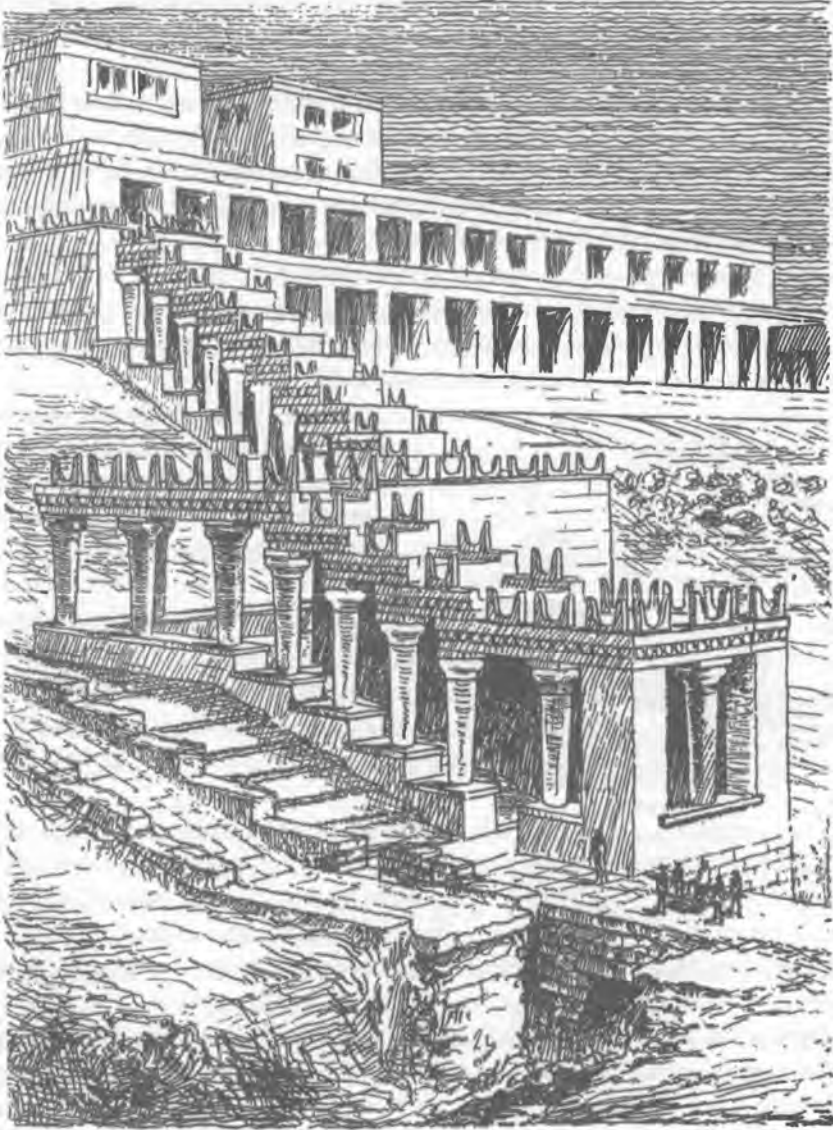
O zamanlar yaklaşan gemilere bu saray bir kale olarak görünmüyor, tersine, beyaz kireçtaşından direkleri, süslü sıvalı duvarları Girit'in yakıcı güneşi altında ışıldarken, zenginliği tüm fasetalarında parıltıyan bir deniz mücevheri gibi gözüküyordu.

Evans erzak ambarlarını buldu. Testiler sıra sıra diziliydi. Bunlar bir zamanlar yağla doluydu; bunlar zengin süslü, daha önce Tiryns'te bulunanlar türünde süslü desenliydi. Evans depoların ne denli yağ alabileceğini hesaplamak uğraşına katlandı. 75.000 litre buldu. Tek bir sarayın stokuydu bu! Ya bu zenginlikten yararlananlar!

Evans çok geçmeden bulduklarının hepsinin aynı dönemden kalmış olamayacağını, bütün duvarların aynı yaşta olmadıklarını, bütün seramik, fayans ve resimlerin aynı biçimde yapılmadıklarını anladı ve —bugün de kabul edilmekte olan bir sınıflandırmayla— üçüncü binden ikinci bine dek süren bir Ön Minos çağı, aşağı yukarı İ.Ö. 1600'e dek bir Orta Minos ve —ansızın sona ermiş kısa bir dönem olan— yaklaşık İ.Ö. 1200'e dek süren bir Yeni Minos çağını ayırt etti. Hatta Ön Minos çağından öncesine ilişkin insan emeklerini gösterir izler de buldu. Bunlar, madenin henüz bilinmediği ve bütün aletler taştan olduğu için Neolitik dediğimiz çağdan kalmaydılar. Evans bu tanıklar için on bin yıl kadar eskilik kabul ediyordu. Fakat başka araştırmacılar tarihin bu uzaklıklarında onun ardından gitmediler ama bunlara beş bin yıllık bir eskililiği kesin olarak verdiler.

Bu tarihleme, bu dönemleme neye dayanıyordu?

Evans her dönemde yabancı kökenli eşya buldu: Mısır'dan gelme seramik ve çömlekçi metalleri; bunlar tarihleri kesin olarak bilinen firavun soyları çağlarından kalmaydı. Evans en parlak ve yüksek kültür çağı olarak, Orta Minos'tan Yeni

Knossos sarayı güney girişinin rekonstrüksiyonu.

Minos’a geçiş dönemini, yani aşağı yukarı İ.Ö. 1600’e doğru birkaç on yılı görmektedir. Bu çağda olası ki, donanmasıyla denizlere egemen olan bir Minos yaşamıştı. Bu zamanda, genel refah görkem düzeyine gelmiş, güzelliğe tapılmıştı. Duvar resimleri, çayırlarda dolaşan ve narin çanaklı çiğdemler toplayan delikanlıları, zambak tarlalarında gezen kızları gösterir. Burada kültür artık zengin bir görkeme dönmek üzeredir. Resim sağlam biçimlere bağlanmış bir süs değildir,

tersine bir renk cümbüşü, coşkun ışıdamalardır. Burada, barınmak artık bir zorunluluk değil tersine lükstür, giysi yalnızca doğanın ve ahlakın zorladığı bir şey değil, tersine bir zevk ve incelik işidir.

Evans'ın bulduğu şeylere "modern" sıfatını kullanışına şaşmamalı. Buckingham Sarayı büyüklüğündeki bu yapıda yeraltı su yolları, lüks yıkanma yerleri, havalandırma düzeni, lağım çukurları ve süprüntü kuyuları vardı. Fakat insanları, davranışlarını, giyimlerini ve modalarını gözden geçirdiğimiz zaman günümüzle olan bu koşutluk çok daha fazla ortaya çıkar.

Resimlerde şöyle görünmektedir: Hareketlerinde kayıtsız bir zariflikle, yorun bir sevimlilikle, bahçe koltuklarına yan gelmiş bir eldivenle oynayarak, bakış ve anlatımlarında bir Parisli çekiciliğiyle konuşuyorlar. Bu bayanların binlerce yıl önce yaşamış olduklarına insanın inanamayacağı gelir.

*Minos sanatının klasik motifi:
"Boğa ile dans eden adam."*

Ama bu zaman uzaklığını göz önüne getirmek için erkeklere bir bakış yetişir. Bunların hiçbirisi kalçalarını saran bir peştamaldan başka bir şey giymiyorlardı.

Evans'ın bulduğu bütün olağanüstü resimler arasında (hatta cahil işçilerimiz bile bunların büyülerini ve büyüleyiciliklerini hissediyorlardı) daha önceden de bildiğimiz birisi hep yineleniyordu: Boğalı dansçı.

Dansçı mı? Bir cambaz mı? Schlie-mann'ın Tiryns'te, bu önemsiz ön karakol kalesinde bu resmi bulduğu günkü düşüncesi böyleydi. Orada eski efsaneyi, boğayı ve kurbanı, tapınaklarda tüten kanı anımsatacak hiçbir şey yoktu.

Ama Evans Minos'un, Minotauros'u, boğaya benzer canavarlı kralın egemen olduğu topraklarda bulunmuyor muydu? Efsane ne diyordu?

Knossos'un, Girit'in ve bütün Helen denizlerinin kralı Minos, Androgeus adlı oğlunu oyunlara katılmak için Atina'ya göndermişti. Bütün Yunanlılardan güçlü olan delikanlı galip geldi. Atina kralı Aigeus kıskançlık yüzünden onu öldürdü. Gazaba gelen baba, donanmasını Atina'ya yolladı, kente savaş açtı, yendi ve korkunç bir ödün istedi. Her dokuz yılda bir Atinalılar gençlerinin en seçmelerini, yedi delikanlı ve yedi genç kızı Minos'un canavarına kurban olarak göndereceklerdi. Fakat bu korkunç kurbanın üçüncü kez zamanı gelince Aigeus'un oğlu, uzun ve kahramanlıkla dolu bir yolculuktan dönen Theseus, canavarı öldürmek için Girit'e gitmeye gönüllü oldu.

*Girit denizini yararak geçti, geminin
Mavi ışıklar saçan burnu.
Theseus'la yedi çift İonialı genci taşıyordu.*

Direkte kara yelken şaklıyordu ve Theseus eğer dileğine ererse dönüşte beyaz yelken açacaktı. Ariadne ölüme adanmış genci gördü ve Minos’un kızı ona gönlünü kaptırdı. Savunması için ona, bir kılıçla bir de yün yumağı verdi; Theseus, canavarı avlamak için labirente girdiği zaman ipliğin ucunu Ariadne tutacaktı. Theseus korkunç bir kavgada canavarı yendi. Yün ipliği ile çıkış yolunu buldu. Arkadaşları ve Ariadne ile hemen ülkesine doğru yollandı. Ama canını kurtardığı için öyle coşkuluydu ki, söyledikleri gibi yelkeni değiştirmeyi unuttu. Theseus’un babası Aigeus yelkenin karalığını gördü, bunu ölüm haberi sandı, kendini denize attı.

Bu efsane, resmin açıklanabilmesi için ipucu veriyor muydu? İki kızla bir oğlan boğa ile oynuyor. Oyun mu bu? İşin ucunda yaşama ya da ölme yok mu? Resim belki de Minotaurus’a, ki bu da —yine belki— “Minos’un Boğası”ndan başka anlama gelmemektedir, kurban sunulmasını göstermektedir.

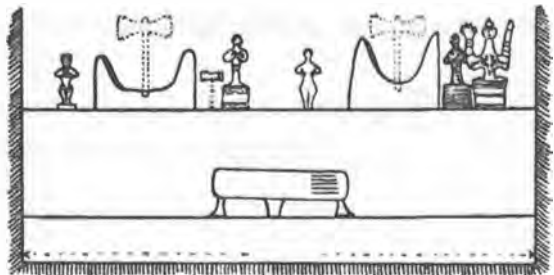
Efsaneyi, ele geçen gerçekle daha da karşılaştırdırca başka sorular da ortaya çıkar. Efsanenin bir gerçeklik çekirdeği olduğu ortadadır: Labirent! Theseus’un yengisinin karalardan gelen ve Minos’un sarayını yerle bir eden fatihin simgesi oluşu da düşünülebilir. Ama Minos’un kişisel öcünün, öldürülen oğluna karşılık istediği suç kurbanının büyüklüğünün devletin yıkılmasına neden olması aklın alacağı şey değildir.

Ama devleti yıkıldı, hem öyle ansızın ve öyle kökünden yok edildi ki yıkanlar onu görmek, işitmek ve öğrenmeye bile vakit bulamadılar tıpkı üç bin yıl sonra Montezuma’nın devletinin bir avuç İspanyol tarafından, yıkıntılardan ve artık hiçbir şey söylemeyen ölü taşlardan başka bir şey kalmayacak denli yerle bir edildiği gibi, ta temelinden yok edildi.

Bu adamlar nereden geldi, nereye gitti? Girit’in bu zengin halkının nereden geldiği ve sonu bugün de ön tarih ile uğraşan tüm arkeologlar ve tüm bilginleri uğraştıran sorunlardır.

Homeros’a göre adada beş ayrı türden halk vardı. Heredot’a göre Minos Yunanlı değildi — Thukydides’e göre pekâlâ öyleydi. Evans, bu soru ile en çok uğraşan adam, Afrika-Libyalı bir kökene inanır. Dörpfeld, Schliemann’ın bu eski arkadaşı, 1932’de seksen yaşındayken, Evans’a karşı kılıcı çekti ve Girit-Myken sanatının geldiği yeri Fenike olarak gösterdi; yani bu sanat, Evans’ın öne sürdüğü gibi Girit’te doğmamış olacaktı.

Knossos’ta tapınma köşesi, Evans’ın bir taslağından. Toprak idollerin yanında, bir zamanlar ortalarında küçük birer çift ağızlı baltanın dikili durduğu stilize boğa boynuzları yer alıyor.

Wilhelm Dörpfeld
(1853-1940)

Tüm bu evet ve hayırlar labirentinden çıkış yolunu gösterecek Ariadne'nin ipliği nerede?

Bu iplik yazı olabilir. Evans yazı yüzünden Girit'e gelmişti. Daha 1894'te ilk Girit işaretlelerini tanımlamıştı. Sayısız resim yazıtlar ve Knossos'ta yaklaşık iki bin, çizgi yazı dizgesinde işaretlerle dolu tablet buldu. Fakat Hans Jensen 1935'te bile hayale kapılmadan şöyle yazıyordu: "Girit yazısının çözülmesi şimdilik bütünüyle başlangıç evresindedir, bu nedenle biz onun temelleri üzerinde bile şimdilik aydınlanmış değiliz."

Girit devletinin kökeni ve yazısı gibi sonu da karanlıktır. Kuramlar vardır, yığın yığın ve atak kuramlar. Evans yıkılışın açıkça görülen üç devresini ayırt etmektedir. Saray iki kez yeniden yapılmıştı, üçüncü kez artık yokoluş son ve kesindi.

EVANS, Minos sarayını ancak bir doğa olayı gücünün yıkmış olabileceğini ortaya koydu. Pompei bunun klasik örneğiydi. Burada da Evans, sarayların odalarında, d'Elboeuf ve Venuti'nin, Vezüv'ün eteğinde ilk kez görmüş olduklarına benzer, ansızın gelen ölüm ve yok edişin belirtileriyle karşılaştı: Olduğu gibi bırakılmış avadanlıklar, yeni başlamış işler ve sanat yapıtları, birdenbire duruvarmış ev işleri.

Böylece, kendi başından geçen bir olayla doğrulanan bir kurama varmıştı! 26 Haziran 1926, saat 21.45'te Evans yatağına yatmış kitap okuyordu. Ansızın bir deprem oldu. Yatağı sarsılıyor, duvarları titriyor, eşya devriliyordu. Kovanın içindeki su çalkalanıp döküldü, yerden önce derin soluklar ve inlemeler geldi, sonra, sanki Minotauros canlanmış gibi bir böğürtü! Ama sarsıntı uzun sürmedi. Yeryüzü durulunca Evans yatağından fırladı. Dışarı koştu, saraya daldı, rekonstrüksiyonları dayanmıştı. Yıllardan beri, nerede gerektiyse oralarda çelik destekler ve putreller kullanmıştı. Ama çevredeki köylerden ta başkent Kandiya'ya dek deprem her yanı korkunç bir biçimde etkilemişti.

Evans'ın kuramını başından geçen bu olay doğrulamıştı. Bu, Girit'in Avrupa'nın en oynak deprem bölgelerinden biri olmasına dayanan bir kuramdı. Ancak yeri böyle ansızın sarsan, yaran ve insan yapıtlarını yutan bir deprem, Minos sarayını artık üzerine kimsenin gelip birkaç sefil kulübeden başka bir şey kuramayacağı denli yerle bir edebilirdi.

II. PİRAMİTLER KİTABI

Askerler; kırk yüzyıl bu piramitlerin üstünden sizlere bakıyor.

NAPOLÉON

Ey Ana Nut; kanatlarını üzerime ger, tıpkı ölümsüz yıldızlar gibi.

Kral Tut-enkh-amun'un tabutu üstündeki yazıt

II. Ramses (İ.Ö. 1479-1213), Eski Mısır'ın en ünlü hükümdarlarından; burada çifte taç, başındaki özel örtü, uraeus yılanı ve tören sakalı gibi tipik iktidar simgeleriyle genç bir firavun olarak görüntülenmiş.

9. BÖLÜM

Bir Yenilgi Zafer Oluyor

MISIR'IN arkeolojik açıdan bulunuşunun başlangıcında I. Napoléon ile Vivant Denon görülür. Bir imparatorla bir baron, bir kumandanla bir sanat adamı, yolun birazını birlikte yürümüşlerdi; birbirlerini iyi tanırlardı ama kişiliklerinde ortak hiçbir yan yoktu. Kaleme sarıldıklarında birinden buyruklar, kararnameler, yasalar; ötekinden gizli tutulan meraklı şeyler arasında sayılan hafifmeşrepçe, ahlaka aykırı hatta pornografik öyküler ve resimler çıkardı.

Napoléon, seferlerinin birinde yanına sanat danışmanı olarak bu adamı seçmekle kuşkusuz, ancak daha sonra değeri anlaşılacak, mutlu bir iş yapmıştı.

1797 yılı 17 Ekim'i'nde Campo Formio barışı imzalandı. Bununla İtalya seferi bitmişti. Napoléon da Paris'e döndü. Stendhal, "Napoléon'un kahramanlık günleri geçti," diye yazıyordu. Şair aldanmıştı. Kahramanlık günleri şimdi başlıyordu. Fakat Napoléon tıpkı bir kuyruklu yıldız gibi bütün Avrupa'yı aydınlatıp sonunda yakmadan önce, "delice, hasta bir beyinden doğma bir hayalin" peşine düştü. Dar odayı enine boyuna adımlayarak, şan ve şeref tutkusuyla kendini yiyerek, kendisini Büyük İskender'le kıyaslayarak, yapamadıklarının üzüntüsü içinde şöyle yazıyordu: "Paris kurşundan bir manto gibi çöküyor üzerime. Sizin Avrupa'nız bir köstebek yuvası; yalnız, altı yüz milyon insanın oturduğu doğuda büyük imparatorluklar kurulabilir ve büyük devrimler sağlanabilir." (Ama şunu da söyleyelim ki Mısır'a doğunun kapısı olarak böyle yüksek bir paye verme Napoléon'dan çok eskidir; Goethe Süveyş Kanalı'nın açılacağını önceden söylemiş ve bunun siyasal önemini doğru olarak kestirmişti. Daha önce de Leibniz, 1672'de XIV. Louis'ye bir muhtıra vermişti, bunda Mısır'ın bir Fransız imparatorluk politikası için önemini doğru —daha sonraki siyasal gelişmeler bakımından doğru— olarak açıklamıştı.)

19 Mayıs 1798'de Napoléon üç yüz yirmi sekiz gemilik bir filonun başında, gemilerindeki otuz sekiz bin kişilik bir ordu ile Toulon'dan denize açıldı. Hedef: Malta üzerinden Mısır idi.

Napoléon'un gözü Mısır üzerinden Hindistan'daydı. Denizasırlıya yapılan bu sefer, Avrupa'nın öteki ülkeleri gibi ele geçirilemeyen İngiltere'yi eklemlerinin birinden vurup öldürmek içindi. İngiliz filosu komutanı Nelson bir ay boş yere

Akdeniz’de dolaştı durdu, iki kez Bonaparte’a yaklaşık görüş uzaklığına dek sokuldu ama ikisinde de onu kaçırdı.

2 Temmuz’da Napoléon Mısır toprağına ayak bastı. Korkunç bir çöl yürüyüşünden sonra askerler Nil’de yıkandılar. 21 Temmuz’da da sabahın alacakaranlığında Kahire belirdi. Dört yüz narin minaresiyle, Cami ül Ezher’in kubbesiyle “binbir gece”den bir rüya gibiydi. Ama bir sabah göğünün sisleri içindeki zarafet bolluğu, dantel süsünün yanında, İslam’ın bütün bu görkemli, keyfine düşkün, büyüleyici dünyasının yanında, sarı çölün kuruluşundan Mukattam Dağlarının kurşun rengi mor duvarının karşısında dev yapıların profilleri; soğuk, büyük, yanlarına kimseyi yanaştırmak istemezmiş gibi, yükseliyordu: Gize Piramitleri! Taş olmuş geometri, susan sonsuzluk, İslamlık henüz doğmadan önce ölmüş bir dünyanın tanıkları.

Askerler şaşmaya ve hayran olmaya vakit bulamadılar. Orada ölü geçmiş yatıyordu, Kahire gelecekti ama önlerinde savaşçı bugün vardı: Memlûk ordusu, on bin atlı, eksiksiz eğitim görmüş, yerinde duramayan oynak atlar, parıl parıl yatağanlar; kalabalığın önünde de, beylerinden yirmi üçüyle, beyaz at üstünde, yeşil sarıklı, elmaslar içinde, Mısır hükümdarı Murad vardı. Napoléon piramitleri gösterdi ve salt komutan olarak askerlerine, psikolog olarak yığına seslenmedi; bir Batılı, dünya tarihiyle karşılaşmıştı. İşte bu söz orada söylendi: “Askerler! Kırk yüzyıl piramitlerin üstünden size bakıyor.”

Çarpışma korkunç oldu. Doğu insanının özverisi ağır basamadı. Avrupa süngülerinin komuta kadrosu üstün geldi. Savaş boğazlaşma biçimini aldı. 25 Temmuz’da Napoléon Kahire’ye girdi. Hind’in yolu yarılanmışa benziyordu.

Ama 7 Ağustos’ta Abukir deniz savaşı oldu. Nelson sonunda Fransız donanmasını bulmuş ve bir öç alıcı melek gibi üzerine çullanmıştı. Napoléon kapana kısılmıştı. Mısır serüveni sona ermişti. Serüven bir yıl daha sürdü. General Louis-Charles Antoine Desaix Yukarı Mısır’da, Napoléon da donanmasının yok edilmesini gördüğü aynı Abukir’de kara savaşında üstünlük sağladılar. Ama bunlar zafer değil, yalnızca yokluk, açlık, salgın ve tüm askeri birliklerin ayrılmaz yoldaşı olduğu için “Ophthalmia militaris” bilimsel adı takılan Mısır göz hastalığı [Trahom] yüzünden çocuklarına körlük getirdi.

19 Ağustos 1799’da Napoléon, ordusundan kaçtı. 25 Ağustos’ta “Muiron” fırkateyninin güvertesinde duruyor ve firavunlar diyarının gözden yitişini izliyordu. Geri döndü ve bakışlarını Avrupa’ya çevirdi.

Napoléon’un bu seferi, askerlik bakımından başarısız olmuştu. Ama süreç içinde görülecek olursa modern Mısır’ın siyasete, etkisinin de bilime açılmasına olanak verdi. Çünkü Fransız filosunda yalnız iki bin top değil, aynı zamanda, gemiciler ve askerlerin anlamlı fakat hatalı bir deyimle kısaca “Eşekler” deyiverdikleri yüz yetmiş beş “Sivil bilgin” de bulunuyordu. Bundan başka Nil kıyısındaki ülke üzerine Fransa’da ele geçebilen yaklaşık bütün kitaplardan bir kitaplıkla, düzinelerce bilimsel araçlar ve ölçü aletleri de vardı.

1798 yılı ilkbahar günlerinde Napoléon ilk kez “Institut de France”ın büyük toplantı salonunda, bilginlerin karşısında planları üzerinde konuşmuştu. Elinde

Carsten Niebuhr'un iki ciltlik "Arabistan Yolculuğu" işaretparmağının eklemi ile sözlerine güç katmak için deri cilde sert sert vurarak, bilimin Mısır'daki ödevini açıklamıştı. Birkaç gün sonra filosunda onunla birlikte astronomlar ve yer ölçümcüler, kimyacılar ve mineraloglar, teknikçiler ve doğubilimciler, ressam ve ozanlar bulunuyordu. Bunların arasında hoppa Josephin'in ressam olarak Napoléon'a salık verdiği garip bir adam da vardı.

Dominique Vivant Denon
(1747-1825)

Tam adı Dominique Vivant Denon'du. XV. Louis döneminde bir Antikçağ'dan kalma taş koleksiyonuna yöneticilik etmişti ve Pompadour'un gözdesi olarak tanınıyordu. Petersburg'da elçilik kâtipliği yapmıştı ve Katherina'ya kendini pek sevdirmişti.

Kadınlara düşkün, kibar ve zarif, bütün güzel sanatlardan bir parça çakan, kötü dilli, alaycı ve nükteci bir adamdı. Ama herkesle dosttu. İsviçre'de diplomatken sık sık Voltaire'e konuk olmuştu ve ünlü "Ferney'in öğle yemeği" tablosunu yapmıştı. Rembrandt tarzında yaptığı başka bir resimle, "Çobanların tapınışı" ile de Akademi üyeliği bile elde etmişti. Sonunda Büyük Fransız Devrimi'nin patlak verdiği haberi Floransa'da, Toskana salonlarının sanata doymuş ortamı içinde ona ulaşmıştı. Hemen Paris'e koştu. Az önce elçiyken, "gentilhomme ordinaire"ken, zengin ve bağımsız iken şimdi adını sığınanlar listesinde buldu, mülklerine el konmuş, servetinin haczedilmiş olduğunu gördü.

Yoksul, yüzüstü kalmış, birçoklarının ihanetine uğramış bir durumda sefil mahallelerde süründü, birkaç resminin getirdiği para ile karnını doyurdu, pazaryerlerinde sürttü. Grève Meydanı'nda eskiden dostları olan birçoklarının kellelerinin yuvarlandığını gördü, sonunda umulmadık bir koruyucu buldu: "Jacques-Louis David"i, devrimin büyük ressamını. Denon onun elbise modellerini baskı için kazıyordu. Modada da devrim yapacak denen modelleri. Böylelikle "Robespierre"nin gözüne girdi ve—Montmartres'in çamurunda yüzdükten sonra ayağını devlet dairesine atar atmaz—diplomat yeteneklerini harekete geçirdi; Robespierre'den mülklerini geri aldı, sığınanlar listesinden de adı silindi. Güzel Josephine Beauharnais'le tanıştı, Napoléon'a tanıştırıldı, onun hoşuna gitti ve Mısır seferine katıldı.

Nil diyarından geri döndüğünde, artık denenmiş, mevki sahibi, büyük saygı gören bir adam olarak tüm müzelerin genel direktörlüğüne geçti. Napoléon'un, Avrupa'nın bütün savaş alanlarının galibinin peşinden giderek sanat yağmasına (o buna "toplama" derdi) girişti ve Fransa'nın zenginliklerinden birinin ilk parçalarını taşıyıp topladı.

Oeuvre Priapique de onundur. 1793'te ilk kez yayınlanmıştı ve adının vaat ettiğini bütünüyle tutan, açıklıktan yana eksik yan bırakmayan bir bakır baskısı ya-

pıttı bu. Denon'la yakından ilgilenen yazarlarının bile onun çalışmalarının bu yanlarından habersiz görünmeleri çok ilgi çekicidir. Eduard Fuchs gibi öylesine ince eleyen bir kültür tarihçisinin de, bu pornografi kitabında bütün bir bölümü ayırdığı halde, onun Mısır arkeolojisinin ilk adımlarındaki önemi üzerine hiçbir şey bilmez görünmesi pek hoştu.

Bu çok yanlış, bazı bakımlardan şaşılacak adam, aslında bizim anılarımızdan çıkmamasını sağlayacak tek bir iş yapmıştır; Napoléon Mısır'ı süngülerle ele geçirdi ama bir yılı aşkın süre elinde tutamadıysa, Denon firavunlar ülkesini bizim için resim kalemiyle ele geçirdi, onu yeni bir ölümsüzlük için sakladı ve bir atılımında onu gözümüzün önüne serdi. O güne dek salt bir salon adamı olan Denon, Mısır toprağına ayak basar basmaz, çölün ilk kızgın soluğunu duyup kumlar üstünde titreyen ışıklarla gözleri kamaşınca, cezbeyle tutulmuş olsa gerektir. Bu durumu, boyuna yenilerini gördüğü dev yıkıntılardan, bu serilip dağılmış beş bin yılın soluğunu duyduğu süre boyunca geçmemiş olmalıydı.

Kaçan Memlûk hükümdarı Murad Bey'in, peşi sıra ordusuyla deli gibi bir saldırıyla yukarı Mısır'a ilgar eden Louis-Charles Antoine Desaix'in yanına verildi. Yaşına göre kendisinin oğlu olabilecek generalin hoşuna giden, aralarında çocuk denecek yaştakiler bulunan askerlerin şaşkınlık ve beğenisini kazanan bu elli bir yaşındaki adam yorgunluklara ve iklime aldırış bile etmiyordu. Yorgunluktan tükenmiş atıyla bir gün öncülerin ilerisine geçiyor, ertesi gün ağırlıklarla birlikte arkadan kendini sürüklüyordu. Daha gün ağarırken çadırdan fırlıyordu. Konaklama sırasında resim çiziyor, yürüyüşte çiziyordu; yavan yiyeceğini tıknırken resim defteri yanındaydı. Silah başına! Şimdi bir çarpışmanın içindedir; askerleri coşturarak kâğıdını sallar! Şurada resmini yapmaya değer bir sahne görür, bulunduğu yeri unuttur, çizer!

Sonra hiyeroglifler karşısındadır. Onlar üzerine bir şey bilmez, onun bilgi susuzluğunu giderecek kimse de yoktur orada. Ama her olasılığa karşın, onların resimlerini çizer. Onun uzmanlaşmamış ama ana noktaları gören gözü, hemen üç çeşidi ayırt eder. Denon bunların ayrılıklarını, doğru olarak, çağlarının ayrı ayrı oluşuna verir: Bunlar: Çukur, yassı kabartma, derin kazılmış çeşitle-riydi. Sakkara'da Basamaklı Piramit'in, Dendera'da Mısır'ın geç döneminin dev gibi kalıntılarının resmini yapar; yüz kapılı Teb'in geniş yıkıntılarında yorulmadan, hareket buyruğu gelip kalemi gözünün tüm gördüklerini henüz kavrayamamışsa üzüntüyle, oraya koşar, buraya koşar. Sonra söver, başıboş dolaşan birkaç askeri toparlar, bunlar çarçabuk, aceleden elleri ayakları dolaşarak, yüz ifadesi onu hayran bırakan bir heykelin başını toprağından temizlerler.

Böylece bu serüvenli sefer Assuan'a, birinci Çağlayan'a dek sürdü. Elephantine'de III. Amenophis'in o zarif, direklerle çevrili küçük tapınağının resmini yaptı ve onun da bu kusursuz resmi bu yapıdan tek anı olarak kaldı, çünkü 1822'de onu yıktılar. Askeri birliğin geri döndüğü, Sediman'da zafer kazanılıp Murad Bey ezici bir yenilgiye uğratıldığı zaman Baron Dominique Vivant Denon sayısız kâğıtlarda, Memlûk mücevherleriyle zenginleşmiş olan askerlerinkinden daha değerli bir ganimet getiriyordu. Çünkü sanatçı duyarlığı

yabancı dünyalar karşısında ne denli ateşlenirse ateşlensin, bundan resimlerinin doğruluğuna hiçbir zarar gelmemiştir. Çünkü, hiçbir ayrıntıyı gözden kaçırmayan, ne izlenim ne de dışavurumdan haberi olan, “işçi” diye horgörölmelerine aldırmayan ve bu sözü küçültücü bir sıfat olarak görmeyen eski bakır kazıcılarının bilim için de yararlı gerçekliğiyle çalışmıştı. Bu yüzden resimleri, araştıran ve karşılaştıran bilginlere paha biçilmez malzeme veriyordu. Ejiptolojinin temelini atan yapıt da esas bakımından bu malzemeye dayanarak oluşturulmuştu: *Description de l'Égypte*.

Bu arada Kahire’de “Mısır Enstitüsü” kurulmuştu. Denon’un çizdiği sırada geri kalan bilim ve sanat adamları Mısır yüzeyinde bulunan her şeyi ölçüyor, hesaplıyor, inceliyor ve topluyorlardı. Yüzeyinde diyoruz, çünkü üzerinde hiç çalışılmamış ve bilinmeyenlerle dolu o denli çok malzeme açıkta yatıyordu ki küreğe sarılmaya gerek yoktu. Kalıplar, notlar, yazıt kopyaları, desenler, bitki, hayvan ve madenlere ilişkin malzemenin yanında koleksiyonda yirmi yedi heykel de vardı. Bunların çoğu heykel parçaları, birçokları da lahitti. Bundan başka apayrı türde bir buluntu da vardı: Kara, perdahlı bir bazalt stel üzerinde, üç dil ve üç çeşit yazı ile bir yazıt vardı. Bu taş “Rosetta’nın üç dilli taşı” diye ün salmıştı ve Mısır’ın bütün gizlerinin anahtarının ta kendisidir.

Fakat Eylül 1801’de, İskenderiye teslim olunca Fransa birçok direnmelerden sonra Bonaparte’ın ele geçirdiği bütün Mısır eski eserlerini İngiltere’ye bırakmak zorunda kaldı. Bunların taşınması işini General John Hely-Hutchinson yaptı; III. George da, o zamanlar en üstün enderlik değeri taşıyan bu değerli parçaları “British Museum”a verdi. Fransa’nın hizmeti, bir yıllık emek boşuna harcanmış, Mısır hastalığına kurban olan birçok bilgin gözlerinin nurunu boşuna feda etmiş gibi görünüyordu. Ama o zaman Paris’e dek varabilenlerin bir bilginler kuşağına yeteceği ortaya çıktı; hiçbir parçanın kopya edilmeden bırakılmamış olduğu görüldü. Mısır seferinin gözle görülür ve kalan sonucunu ortaya koyan da Denon’dur. 1802’de *Voyage dans le Haute et la Basse Égypte* (Yukarı ve Aşağı Mısır’da Yolculuk) yapıtını yayınladı. Aynı zamanda Françoise Jomard da, bilim kurulunun bütün belgelerine, özellikle Denon’a dayanarak, arkeolojinin tarihinde eşi görülmedik bir biçimde bir hamlede, Troya gibi yeraltında kalmamış ama onun gibi gizemli, o zamana dek ancak birkaç gezginin tanıyabilmiş olduğu bir kültürü modern dünyanın gözünün önüne seren yapıtını hazırlamaya başlamıştı.

Description de l'Égypte 1809’dan 1813’e dek dört yılda yayınlandı. Yirmi dört büyük cildin uyandırdığı merak ancak sonradan Paul-Emile Botta’nın Ninive üzerine ilk yayınlarının, ondan sonra da Heinrich Schliemann’ın *Troya* kitabının uyandırdığı coşkuyla kıyaslanabilir. Çoğu boyalı birçok bakır oyma resimleriyle, değerli ciltleriyle yalnızca zenginlerin para yetiştirebilecekleri ama bunların da bir bilgi hazinesi olarak sakladıkları, o dönemin bu görkemli ve büyük yapıtının önemi rotatif baskı makineleri yüzylında kolay kolay anlaşılamaz. Her önemli bilimsel buluşun hemen bütün dünyaya yayıldığı, resim, film, söz ve ses olarak milyonlarca kez çoğaltıldığı, bunlardan her birinin sesi ötekinden daha yük-

sek çıkan başka yayınlarla karşılaştığı, herkesin bunları satın alabildiği ve bir başkası, daha yenisi dikkatini kapıverdiği için hemen de unuttuğu bugün; artık hiçbir şeyin korunmadığı, değerlinin değersizler içinde yitip gittiği bugün, yalnızca, "Description"un ilk ciltlerini ellerine alanların ve görülmedik şeylere bakanların, duyulmadık şeyleri okuyanların o zamana dek sezmiş bile olmadıkları bir yaşamdan haber alanların ve bin yıllara bir göz atarak —bizden daha saygılı oldukları için— ürperti duyanların nasıl bir coşku içinde kaldıklarını ancak kestirebiliriz.

Çünkü Mısır eskidi, o zamana dek sözü edilen her kültürden eskidi. Kapitol'de ilk toplantılar Roma İmparatorluğu'nun politikasına yön verdiğinde bile eskidi. Kuzey Avrupa ormanlarında Cermenler ve Keltler ayı ve aslan avladıkları sırada öyle eskidi ki sönmüştü bile. İlk Mısır soyu hükümdarlığa başladığında, yani aşağı yukarı beş bin yıl önce Mısır'ın belirli tarihi ortaya çıktığı zaman bile, hayranlığa değer bir kültürü vardı. Sonuncu, yirmi altıncı sülalenin sönüp kökü kuruduğu zamandan bizim tarih başlangıcımıza dek daha beş yüz yılın geçmesi gerekiyordu. Mısır'a Libyalılar egemen oldular, sonra Habeşliler, Asurlular, İranlılar, Yunanlılar, Romalılar ancak ondan sonra yıldız Beytüllâhim'deki ahırın üzerinde parıladı.

Kuşkusuz Nil kıyısındaki taşın harikalar biliniyordu. Ama bilinenler masal biçimindeydi, pek az bilgiye dayanıyordu. Yapıtlardan pek azı müzelere erişmişti, bunlardan da pek azını herkes görebiliyordu. Roma'ya giden turistler Kapitol'ün merdivenindeki aslanları hayranlıkla izleyebiliyorlardı. (Bugün bunlar yitip gitmiştir.) Bunlardan başka Ptolemaioslar krallarının birkaç heykelini, yani eski Mısır'ın görkeminin yok olduğu, İskenderiye'de Yunanlılığın getirdiği yeniliğin yayıldığı zamanın, o çok genç dönemin yapıtlarını görmek olasıydı. Bunun yanı sıra birkaç kabartma, skarabeler yani, Mısırlılar için kutsal olan ve karınlarındaki gizemli işaretler yüzünden Avrupa'da muska, daha sonraları da

süs ya da mühür taşı olarak kullanılan gübre böceklerinin örnekleri. İşte hepsi bu kadardı.

Paris kitaplıklarında bilgi verecek bilimsel malzeme de pek azdı. Gerçi 1802'de Strabon'un büyük, beş ciltlik bir baskısı çıkmıştı. Bu, onun coğrafya kitaplarının kusursuz bir çevirisiydi ve o zamana dek yalnız bilgilerin erişebildiklerini artık herkes okuyabiliyordu. Ama Strabon Mısır'ı Augustus döneminde gezmişti. Herodot'un, Antikçağ'ın bu şaşılacak gezgininin ikinci kitabında bilinmeye değer şeyler vardı. Ama Herodot'un ki-

İki ülke birleşmesinin ilk tanıklarından "Narmer'in Paleti" denen levha. İ.Ö. 3050'lerden kalan levha Nil Deltası'nda yaşayan düşmanları yenen hükümdarları gösteriyor.

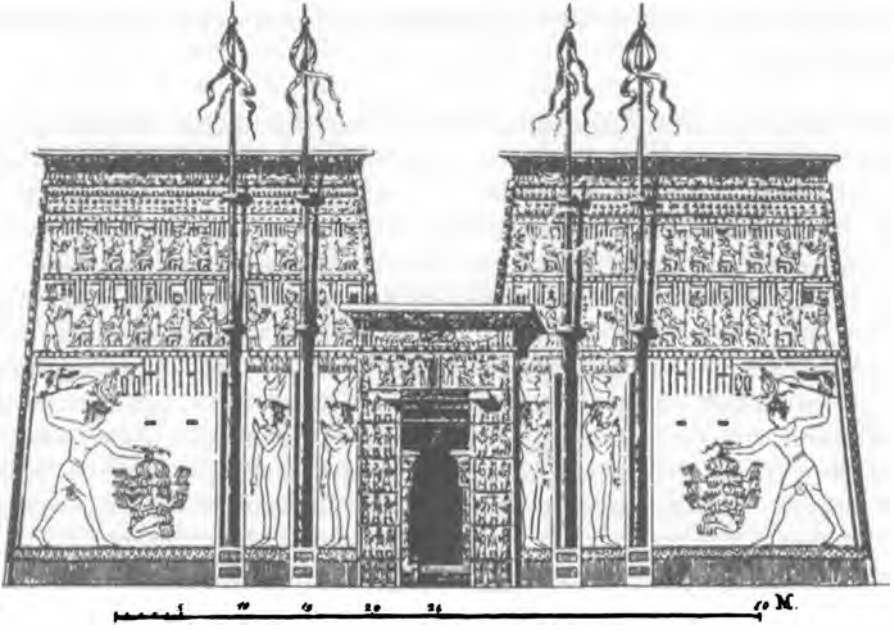
tabı kimin eline geçebilirdi ki? Antikçağ yazarlarının dağınık haberleri kimin bel-
leğinde yaşırdı?

DAVUD PEYGAMBER, “Işık senin giydiğin libastır...” der. Sabah erkenden güneş çelik mavisi bir gökte yükselir, sapsarı, göz kamaştırarak, kurutarak, yolunu çizer; esmer, sarı, kahverengi kumlarda yansır. Gölgele keskindir, kumlara mürekkep gibi masmavi dökülürler, asıllarının kâğıttan kesilme silüetleri gibidirler ve bu, hiçbir gök gürlemesi işitmeyen ve hiçbir şimşegin çakmasını görmeyen bu sonsuz güneşli kuraklığa karşı, havayı kurutan, mikropsuz yapan, konserve eden, ülkeyi verimsiz, bütün tarlaları taneli, kırılıcı, ufalanıcı hale koyan bu kuraklığa karşı Nil, bu nehirler babası, “Her şeyin babası Nil” yuvarlana yuvarlana gelir. Ülkenin ta içlerinden kopar, karanlık, nemli, tropik Sudan’ın gölleri ve gökten boşanan yağmurlarıyla beslenir; kabırır, tüm kıyılara taşar, kumu basar, çölü yutar, çamuru, verimli temmuz çamurunu tükürür, binlerce yıldan beri her yıl, on altı arşın yükselir —Vatikan’daki simgesel mermer grupta, Irmak Tanrısı’nın çevresinde on altı çocuk oynasır— ve ağır ağır yatağına, tok ve hoşnut, çöktüğünde yalnız çöl değil, toprağın kuraklığı, kumun kuruluğu da yutulmuştur. Kahverengi suların basmış olduğu yerlerde çimlenme başlar, topraktan ckin fışkırır, iki kez, dört kez ürün verir, “cılız”ları besleyecek “semiz yıllar” getirir. Orada Mısır her yıl yeniden doğar. Herodot’un iki bin beş yüz yıl önce dediği gibi “Nil’in armağanı”dır o. Su bir kez az yükseliverirse ya da çok kabarırsa Roma’yı aç bırakan, ilkçağın “Zahire ambarı” Mısır’da şimdi pırıl pırıl yanan kubbeler ve narin minarelerin yükseldiği, kentlerinde yüz ırktan ve renkten insanların, Fellâhların, Arapların, Nubiakların, Berberilerin, Koptların, Bedevilerin, Zencilerin kaynaştıkları, bin çeşit dille bağırışılan bu diyarda başka bir dünyanın selamları gibi tapınaklar, mezarlar ve direkli salonların yıkıntıları yükselir.

Orada piramitler —yalnızca Kahire’nin tarlalarında altmış yedisinin izi kalmıştır— gölgesiz çölde yükselir. Kralların bu dev mezarları “Güneşin talim alanında” sıralanmışlardır. Yalnız bir teki yüz bini aşkın kölenin yirmi yıl boyunca çektikleri iki buçuk milyon taş bloktan oluşturulmuştur.

Orada sfenkslerin biri yatar: Yarı insan, yarı hayvan, Memlûklerin başını toplarına hedef olarak kullandıklarından beri yeleleri parçalanmış, burnu ve gözleri yalnızca birer delik, yeni bir sonsuzluk için yayılıp yerleşmiş, bin yıllardan beri dinlenmektedir. Ölçüleri öyle devseldir ki, bir Thutmosis, buna karşılık tahtın kendisine bağışlanacağını rüyasında gördüğü için, pençelerinin arasına küçük bir tapınak yaptırabilmiştir.

Orada iğne gibi sivri dikilitaşlar, tapınakların bu kapı bekçileri, çölde yükselen parmaklar, yirmi sekiz metreye dek boy vererek kralların ve tanrıların şanı için yükselirler. Orada bunlardan başka mahzen tapınaklar ve mağara tapınaklar, Şeyhülbeledlerden (köy muhtarları) Firavun’a dek çeşitli insanların heykelleri, lahitleri, direkler, pilonlar, her tür heykel, kabartma ve resimler bulunur. Sonsuz sıralı alaylar halinde, bir zamanlar ülkeye egemen olmuş insanlar yürür. Kaskatı bir duruşları vardır, her hareketlerinde ululuk sezilir. Her profilden çizilmişler-

Edfu Tapınağı'nın cephe rekonstrüksiyonu.

dir ve bir hedefe doğru ilerlerler. “Mısırlının yaşamı ölüm yolculuğundan başka bir şey değildir.” Bu hedefe doğru gidiş Mısır duvar kabartmalarında o denli bellidir ki çağımızın bir kültür filozofu anlam derinliği bakımından batının “uzay”ı ve Yunan “cisim”i ile aynı önemde olarak, Mısır için “yol”u temel simge saymaktadır. Yerküremizin üstündeki bu en büyük anıtlar mezarlığında her şey hiyerogliflerle kaplıdır: Gizemli, bilinmeyenli çizgiler, resimler, taslaklar, işaretler, şifreler, insanlar, hayvanlar, masal yaratıkları, bitkiler, meyveler, araçlar, elbise parçaları, örgüler, silahlar, geometri şekilleri, dalgali çizgiler ve alevler. Bunlar tahta üzerinde, taş üzerinde ve sayısız papirüsler üzerinde bulunurlar. Tapınak duvarlarında, mezar odalarında, anı levhalarında; tabutların, stellerin, heykellerin tanrı resimlerinin, çekmece ve kapların üzerinde bulunurlar, hatta yazı takımları ve asalar bile hiyeroglif işaretleri taşırlar. Mısırlılar eski ulusların yazmayı en çok sevenleri gibidirler. “Edfu tapınağındaki yazıtları biri kopya etmek istese ve sabahtan akşama dek yazsa, bunu yirmi yılda tamamlayamaz!”

Bu dünyaya “Description,” Avrupa’nın, geçmiş zamana doğru yola çıkmış olan araştırmacı Batı’nın gözünü açtı. Batı, Napoléon’un kız kardeşi Carolin’in hareketi geçirmesiyle yeni bir istekle Pompei’yi kazıyor, bilgileri de Winckelmann’dan ilk arkeoloji araştırma yöntemini öğrenmiş bulunuyorlardı, bunu denemeye de susamışlardı.

Ama “Description”u bu denli övdükten sonra artık sıra, buna bir sınır çekmeye geldi: Gerçekten onun betimler, resimler ve kopyalar halinde sunduğu malzeme zengindi ama eski Mısır’ı yalnız göstermekle kalıyordu. Çoğu kez kitabı çıka-

ran, hiçbir şeyi açıklamıyordu, çünkü açıklama bulamıyor, eğer bunu yapmaya kalkacak olursa onu da yanlış yapıyordu.

Çünkü gösterdiği bütün anıtlar dilsiz kalıyordu. Hiyeroglifler okunamıyordu. Hiçbir işaretten anlam çıkarılamıyordu, dilleri yabancıydı! “Description” yepyeni bir dünyayı sunmuştu ama bütün bu yeni dünya bağıntıları, düzeni, niteliği bakımından tam bir bilmeceydi.

Bütün bunlar ancak, biri çıkıp hiyeroglifleri okunur kılabilirse öğrenilecekti! Ama bu olası mıydı? Parisli büyük doğubilimci De Sacy şöyle demişti: “Sorun çok karışık ve bilimsel bakımdan çözülmesi olanaksız!” Beri yandan hemen o sıralarda Göttingenli küçük bir Alman öğretmen olan Grotefend, Persepolis’teki çivi yazılarının çözülme yolunu gösteren küçük bir kitap yayınlamamış mıydı ve bu çözümün ilk sonuçlarını da ortaya koymamış mıydı? Oysa burada sayısız hiyeroglif yazıtları açık ve belli ortada durmuyor muydu? Hem Napoléon’un askerlerinden biri garip bir kara bazalt levha bulmamış mıydı ve yalnız bunu gören bilginler değil, bunun üzerine ilk bilgiyi veren gazete bile böylece hiyerogliflerin anahtarlarının uğurlu bir rastlantıyla ele geçirilmiş olduğunu yazmamış mıydı? Bu taştan yararlanacak adam neredeydi?

Taşın bulunuşundan kısa sürce sonra *Courrier de l’Égypte* gazetesinde, “Le 29 fructidor, VII e année de la République. Rosetta, le 2 fructidor an 7” devrimci tarihinin altında, bu taş üzerine bir haber yayınlanmıştı. İnsana tuhaf gelen bir rastlantı, Mısır’da çıkan bu gazeteyi, eşsiz, dahice bir çalışma ile yirmi yıl sonra kara taştaki yazıyı okuyacak ve böylelikle hiyeroglifler gizemini çözecek adamın babasının evine erdirmişti.

10. BÖLÜM

Champollion ve Üç Dilli Taş

ÜNLÜ frenolog Dr. Franz Josef Gall'in kafatası bilgisini halka mal etmek için kentten kente dolaştığı, beğeni kazandığı, hor bakıldığı, saygı gördüğü, tükürüğe tutulduğu sırada, Paris'teki bir toplantıda kendisine çocuk sayılacak yaşta bir üniversite öğrencisini tanıştırmışlardı. Karşısındakinin kafatasını bakışlarıyla hemen ölçen Gall, "Ah, ne dil dehası!" diye bağırıyordu. Gall'in karşısındaki on altı yaşında delikanlı o sırada —kafatası doktorunun bundan haberi olamazdı (ya da bu bağırış önceden iyi düzenlediği şarlatanlıklardan biriydi)— Latince ve Yunancadan başka yarım düzine Doğu dili biliyordu.

19. yüzyılda bir tür özgeçmiş yazma gelenek olmuştu. Bunlarda örneğin, Descartes'ın üç yaşında iken Öklid'in büstü karşısında, "Ha!" diye bağırarak, araya taraya ortaya çıkarılır; ya da dantel yakalık ve kollukların gruplanmasından dehasını kanıtlamak için Goethe'nin çamaşır hesapları toplanırdı.

Bunlardan birincisi yöntemli bir yakışıklılığı gösterir, ikincisi de budalalık olabilir. Ama bu kaynaklardan anekdotlar beslenir ve anekdotlara karşı da ne denebilir? Hatta üç yaşındaki Descartes'ın öyküsü bile, günün yirmi dört saatinde hep ciddi olanlar dışındaki, fazla düşünmekten kaçınanların hoşlandığı magazin sayfalarına pekâlâ uyar. Bu durumda biz de Champollion'u, olağanüstü doğuşunu anlatmaktan çekinmeyelim.

1790 yılının ortasında, Figeac'ta kitapçı Jacques Champollion, bütün hekimlerin ellerinden bir şey gelmeyeceğini itirafları üzerine, bütünüyle kötürüm olan karısının yatağının başına "büyücü" Jaquou kadını çağırılmıştı. Figeac, Fransa'nın güneydoğu kesimindeki Dauphiné'de "Yedi Harikalar ilinde," ülkenin en güzel bölgelerinden birindedir. Halkı sert, tutucu bir insan soyudur. Onları uyuşukluklarından silkindirmek zordur ama bir kez de uyandılar mı, taşkın bir bağnazlığa hazırdırlar; koyu Katolik'tirler ve mistik, doğaüstü şeylere kolayca kendilerini kaptırırlar.

Büyücü, hastayı (bunlar ve sonradan olanlar üzerine birçokları tanıklık etmektedirler) ısıtılmış ilaç otlar üzerine yatırdı, sıcak şaraplar içirdi, hemen iyi olacağını bildirdi ve —aileyi son derece şaşırtmıştı bu— bir oğlan çocuğu olacağı ve henüz anasının karnında bulunan bu çocuğun yüzyılları aşacak bir ün kazanacağı yolunda kâhinlikte bulundu!

Üçüncü gün hasta kalktı. 23 Aralık 1790 sabah saat ikide, sonradan hiyeroglifleri çözecek olan Jean-François Champollion doğdu. Her iki kehanet de yerine gelmişti.

Şeytan çocuklarının ayakları nasıl at ayağı biçiminde olursa, bir büyücünün eli değen işlerde de, daha az da olsa, bunun belirtilerinin görülmesi şaşılacak şey değildir. Küçük François'yi muayene eden hekim, onun gözaklarının sarı olduğunu görerek şaşıtı; aslında bu yalnız Doğululara özgü bir şeydi ve bir Orta Avrupalıda oluşu önemli bir acayıplıktı. Üstelik çocuğun alışılmadık esmer, neredeyse kahverengi bir teni vardı, yüzünün bütün çizgileri basbayağı Doğulu gibiydi. Yirmi yıl sonra herkes onu "Mısırlı" diye çağırıyordu.

Bir devrim çocuğuydu. Cumhuriyet Figeac'ta 1792 Eylülü'nde ilan edilmişti. 1793 Nisanı'ndan sonra terör dönemi başlamıştı. Champollion'un baba evi Özgürlük Ağacı'nın dikildiği Place d'Armes'dan (sonradan buraya onun adı verilecektir) otuz adımlık yerdedi. İlk kez bilinçli olarak duyduğu şeyler Carmagnol'un coşturucu müziği, aşağı katmandan azgın halkın elinden canlarını kurtarmak için babasının evine sığınanların ağlayışları oldu. Bunlar arasında sonradan onun ilk öğretmeni olan bir papaz da vardı.

Ezbere öğrendiklerini basılı yazılarla karşılaştırarak kendi kendine okuma öğrenmesiyle ilk çözüm işini yaptığı zaman —bunu bir özgeçmiş duygulu biçimde kaydeder— beş yaşındaydı. Daha yedisine basmışken ilk kez "Mısır"ın büyümlü adını "bir serabın aldattıcı parıltısı" içinde duydu; çünkü kendisinden on iki yaş büyük kardeşi Jacques-Joseph'in Mısır seferine katılmak planı boşa çıkmıştı.

Champollion Figeac'ta kötü bir öğrenciydi, karneleri ve söylenenler bunu anlatır. Onun için 1801'de arkeolojiye çok meraklı iyi bir filolog olan kardeşi onu Grenoble'a getirdi ve eğitimini üzerine aldı. On bir yaşındaki François çok geçmeden Latince ve Yunancada olağanüstü bilgisi olduğunu gösterip bu kez şaşılacak bir başarı ile İbrani dili öğrenmeye girişince, kendisinin de parlak yetileri olan kardeşi, küçük kardeşinin bir gün ailelerinin adına neler kazandıracağını düşünerek, kendi adını, büyük bir alçakgönüllülükle Champollion-Figeac'a, daha sonra da yalnızca Figeac'a çevirdi. Aynı yıl Joseph Fourier küçük François ile konuştu. Fourier Mısır seferine katılmıştı. Ünlü bir fizikçi ve matematikçiydi. Kahire'de Mısır Enstitüsü'nün yazmanı, Mısır hükümeti katında Fransa komiseri, adliye bakanı ve bilimsel komisyonun en etkin üyesi olmuştu. Şimdi Isère bölgesi valisiydi; Grenoble'da yerleşmişti ve hemen seçkin aydınlardan bir çevre onun etrafına toplanmıştı. Bir okulu denetleme sırasında François ile bir tartışmaya girişti, onu belleğinde tuttu, evine çağırdı ve Mısır koleksiyonunu ona gösterdi. Esmer oğlan gördüğü ilk papirüs parçalarına büyülenmiş gibi baktı, taş levhalar üzerindeki hiyeroglif işaretlerini sihirlenmiş gibi izledi. "Bunlar okunabilir mi?" diye sordu. Fourier başını salladı. Küçük Champollion, kendine kesinlikle güvenerek: "Ben okuyacağım bunları!" dedi (sonradan bu öyküyü sık sık anlatırdı). "Birkaç yılda okuyacağım onları! Büyüyeyim de!"

Bu, babasına, "Troya'yı bulacağım," diyen başka bir oğlanı hatırlatmıyor mu? Tıpkı böyle bir inanç, tıpkı böyle bir uyurgezer güveni değil mi? Ama çocukluk

Jean-François Champollion
(1790-1832)

rüyalarına ne denli ayrı yollardan, ne denli kökünden başka yöntemlerle gitmişlerdir: Schliemann bir otodidakttı, Champollion bilimsel öğreniminin önceden çizilmiş yolundan bir saniye bile ayrılmadı (ama bu yolu öyle hızla aldı ki bütün okul arkadaşlarını geride bıraktı). Schliemann çalışmasına başladığında bütün meslek temellerinden yoksundu, Champollion ise yüzyılının kendisine verebileceği bütün bilgilerle donanmıştı.

Öğrenimini kardeşi sağladı. Çocuğun olağanüstü, her şeyi kapıp alan bilgi susuzluğunu gemlemek istedi. Boşuna! Champollion öğrenimin en kıyıda kalmış alanlarını arıyor ve bilginin en sapa yollarından ilerliyordu. On iki yaşındayken *Ünlü Köpeklerin Tarihi*

gibi çok garip konulu ilk kitabını yazdı. Tarihte düzenli bir genel görüşü olmaması çalışmalarını engellediği için bir tarih cetveli tasarladı: “Adem’den genç Champollion’a dek kronoloji.”

On üç yaşında Arapça, Süryani, Keldani, sonra da Koptça öğrenmeye başladı. Bunda asıl dikkate değer şey, her öğrendiğinin, her yaptığının, ona doğan düşüncenin, Mısır’ın sihirli çemberi içinde oluşuydu! Ne ile uğraşırsa uğraşsın, hiç ummadık yerden karşısına bir Mısır sorunu çıkıyordu. Eski Çince ile ilgilendi, salt onun eski Mısır dili ile akrabalığını araştırmak için! Zend, Pehlevi ve Parsi metin örneklerini inceledi, en kıyıda bucakta kalmış dillerden, ancak Fourier’nin adının Grenoble’a eristirebildiği en kıyıda bucakta kalmış belgelerdi bunlar. Karşısına ne çıkarsa kapıyordu ve 1807 yazında, on yedi yaşındayken, Mısır’ın tarih haritasının, Firavunlar Diyarı’nın ilk haritasının taslağını hazırladı.

Bu girişimin ataklığını anlamak için o zamanlar Tevrat’ın bazı bölümlerinden, çoğu eksik gedik Latince, Arapça, İbrani metinlerden ve Koptça ile karşılaştırmalardan başka dayanacak bir şey bulunmadığını göz önüne getirmek gerekir. Koptça belki de gerçekten Eski Mısır diline bir köprü hizmeti görebilecekti ve bu da biliniyordu, çünkü bizim tarihimize 17. yüzyıla dek Yukarı Mısır’da bu dil hâlâ konuşulmaktaydı.

Champollion aynı zamanda bir kitap için malzeme topluyordu. Paris’e gitmeye karar vermişti. Fakat Grenoble Akademisi kendisinden bir tez istemekteydi. Bu efendiler bundan, gelenek üzerine bir söylev hazırlamasını, bir belagat başarısını anlamaktaydılar. Oysa Champollion *Firavunlar Çağında Mısır* kitabının taslağını hazırladı.

1 Eylül 1807’de bunun giriş bölümünü okudu. Narin bir delikanlı, dimdik, bütün erken gelişmişlerin telaşlı güzelliği içinde, akademinin karşısında duruyordu. Ne söylediyse hepsi cesur savlarla dile getirilmiş, karşı durulmaz bir mantıkla sunulmuştu. Etki olağanüstüydü. 17 yaşındaki delikanlı oybirliğiyle akademi-

ye üye alındı. Reis Joseph Renauldon ayağa kalktı, onu kucakladı. “Eğer akademi sizi gençliğinize bakmadan üyeliğine kabul ettiyse bunu, sizin başarınızı göz önünde tutarak yaptı. Ama bundan da çok, sizin ilerde yapabileceğinizi de hesaba kattı! Umutlarını haklı çıkaracağınızdan ve bir gün, çalışmalarınız size bir ad yaptığı zaman, ilk desteği kendisinden gördüğünüzü anımsayacağınızdan kuşkusuz yoktur,” dedi.

Bir günde Champollion öğrencilikten akademi üyeliğine geçmişti.

Bu zamanlarda Champollion fazla duygulu, içli yapılı, yüzü çabuk kızaran, düşün açısından yalnızca üstün derecede gelişmiş değil, birçoklarının açıkça deha olarak gösterilen, fakat vücutça da yaşından ileri bir delikanlıydı. (Okul sıralarından ayrılır ayrılmaz evlenmeye karar veriş, bir okullunun ilk aşkıdan daha başka bir şeydi.) Önünde yaşamının yeni bir bölümü bulunduğunu biliyordu. Karşısında dev bir kent vardı, Avrupa’nın merkezi, düşün, politika ve serüvenin buluşma noktası. İçinde kardeşiyle birlikte yetmiş saat sarsıldıkları ağır araba Paris’e yaklaştığı sırada Champollion, rüya ve gerçek arasında çalkalanırken, çevresinde hep sararmış papirüslerin uçtuğunu görmüş, kulaklarında bir düzine çeşitli dilden sözün cınladığını duymuş ve hiyerogliflerle dolu taşların, bunların arasında o gizemli, kara bazalttan olanın, ilk kez birkaç gün önce ayrılırken Fourier’in yanında gördüğü ve üzerindeki yazılar düşüncelerinden hiç çıkmayan o Rosetta taşının altında sanki ezilerek uzun süre düşünmüştü.

O zaman —bu da bütünüyle gerçektir— birdenbire kardeşine doğru eğildi, düşüncelerinden geçeni, gizlice hep umduğu ve şimdi ansızın bildiğini yüksek sesle söyledi, esmer yüzünde kara gözleri kor gibi yanıyordu.

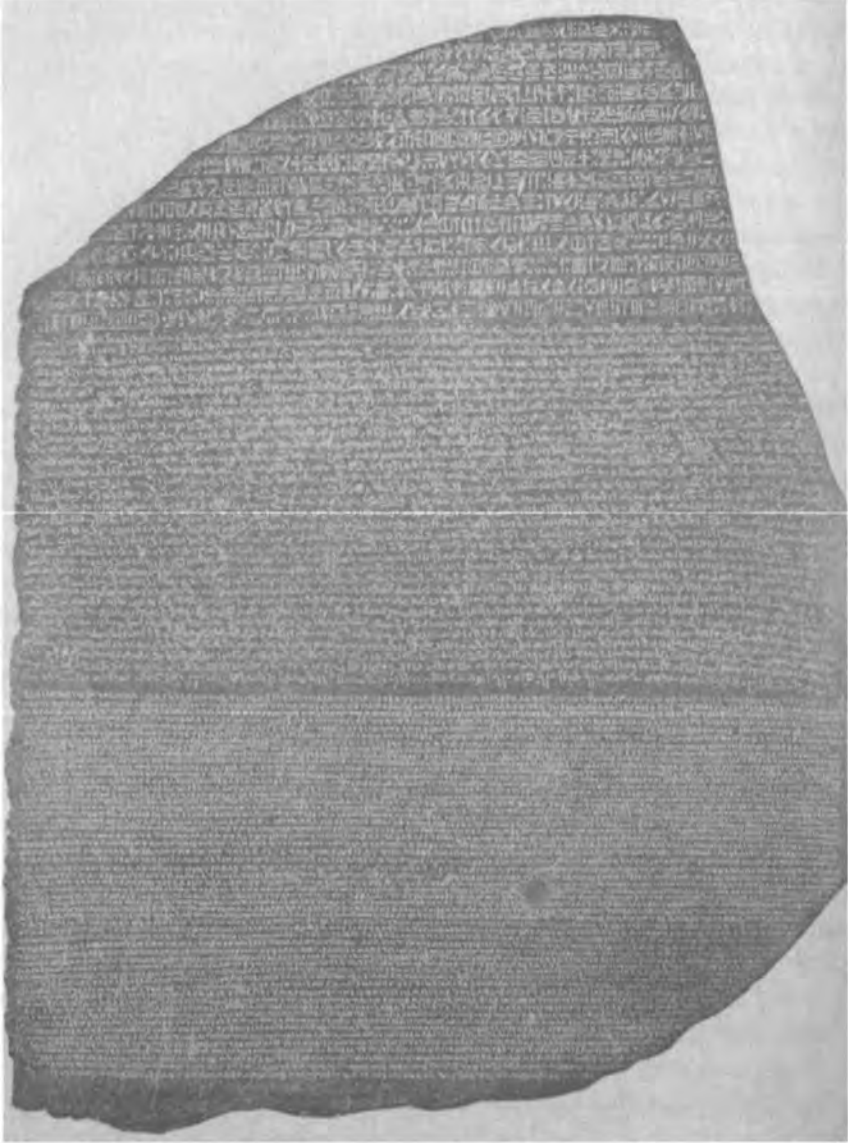
“Ben hiyeroglifleri çözeceğim!” dedi. “İyi biliyorum bunu!”

ROSETTA taşını bulanın Dhautpoul olduğunu söylerler. Ama Dhautpoul yalnızca bir istihkâm kıtasının komutanı, taşı asıl bulanın üstüydü. Başka kaynaklar bulanın Bouchard olduğunu söylerler. Ama Bouchard sadece o zamanlar Fort Julien adı verilen Rosett’in kuzeybatısında, 7,5 kilometre uzağında ve Nil kıyısındaki Fort de Rachid’deki sağlamlaştırma işlerini yöneten, sonradan da taşın Kahire’ye taşınmasını üzerine alan subaydı.

Taşı asıl bulan bilinmeyen bir askerdi. Artık iyi bir rastlantıyla onun bilgi düzeyi, kazmasının çarptığı bu taşın değerini anlayabilmesine yetti mi, yoksa yalnız bu baştan aşağı gizemli işaretlerle dolu levhayı görünce bir tılsıma rastladığını sanıp korkusundan bağırان saf biri miydi, bunu hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz.

Kalenin yıkıntılarında böyle hiç umulmadan çıkıveren taş bir masa yüzü kadardı, ince taneli, “demir gibi sert” kara bazalttı. Bir yüzü perdahlıydı. Üzerinde üç kolon halinde üç yazıt vardı. Bunlar bir ölçüde hava etkisiyle bozulmuş ve iki bin yıl üzerlerine yığılan kum tanelerinin sürtünmesiyle aşınmıştı. Bu üç yazıdan on dört satırlık iki hiyeroglif, otuz iki satırlık ikincisi demotik, elli dört satırlık üçüncüsü de Yunancaydı.

Yunanca! demek okunabilir. Öyleyse anlaşılabilir!

Şifrenin anahtarı: Mısır dilinde hiyerogliflerle, yine Mısır dilinde demotik yazıyla ve Yunanca yazılmış Rosetta'nın üç dilli taşı sonunda Mısır hiyerogliflerinin okunabilmesini sağladı. 1822 yılında hiyerogliflerin şifresini çözmeyi başaran Jean-François Champillion ile Rosetta Taşı birbirinden ayrı düşünülemez.

Napoléon'un Helenist bir generali merak yüzünden hemen çeviriye girişti. Bunun Memphis papazlarının Ptolemaios V.'e İ.Ö. 196 yılında ondan görmüş oldukları lütufları öven bir sungusu olduğunu saptadı.

İskenderiye'nin teslim olmasından sonra Fransa'nın öteki ganimetleriyle birlikte bu levha da Londra'da British Museum'a gitti. Fakat "Komisyon" bütün öteki parçalarla birlikte bunun da kalıbını ve kopyalarını aldırılmıştı. Bunlar Paris'e geldi; bilginler koşuştular ve yazıları karşılaştırmaya başladılar.

Karşılaştırma diyoruz, çünkü yalnızca kolonların sıralanışından bunların her üçünün de aynı anlamda oldukları sonucu çıkmıyor muydu? Daha *Courrier de l'Égypte* bile, ölü imparatorluğun anahtarının bu olduğunu, "Mısır"ı Mısırlılar aracılığıyla açıklamak olanağının bunda saklı bulunduğunu yazmamış mıydı? Yunanca yazıtın çevirisinden sonra artık Yunanca sözcükler, kavramlar ve adlara karşılık olan hiyeroglif işaretlerini bulup çıkarmakta büyük zorluklar var mıydı?

O dönemin en üstün kafaları uğraştılar. Yalnız Fransa'da değil, İngiltere'de de (taşın aslı karşısında), Almanya'da da, İtalya'da da. Ama boşuna! Çünkü hepsi yanlış bir başlangıç noktasından yola çıkıyorlardı. Hepsi de, bir ölçüde Heredot'tan çıkan ve insanlık düşün tarihindeki pek çok benzerlerine vergi, korkunç bir inatla kafalarını bulandıran, hiyeroglifler üzerine yanlış tasarımlar içinde yaşıyorlardı. Hiyerogliflerin gizine varmak için yaklaşık Kopernik'çe bir dönüş, o güne dek var olan bütün yollar ve geleneklerden ayrılan, karanlıkları bir şimşek gibi aydınlatacak bir düşünceye gerek vardı.

On yedi yaşındaki Champollion'u kardeşi, gelecekteki öğretmeninin, ufak tefek gösterişsiz bir adam, fakat Fransa'nın sınırlarından çok uzaklarda bile ünlü bir bilgin olan De Sacy'nin yanına götürdüğü zaman, delikanlı ne ürkeklik, ne de sıklıkanlık gösterdi ve on bir yaşındayken Grenoble'da Fourier'nin karşısında olduğu gibi burada da gönülleri avladı.

De Sacy güvensiz ve kuşkucuydu. Kırk dokuz yaşında, çağının bilgisinin en yüce noktasına erişmiş olan bu adam karşısında, kendisinin bile gerçekleştirmek için zamanın henüz olgun olmadığını söylediği bir planı, *Firavunlar Çağında Mısır* adlı kitabında işlemeye giriştiğini çekinmeden öne süren bir delikanlı görüyordu. Ama sonradan, anılarında bu karşılaşma üzerine ne söylemişti? Bunda o bilge, duyduğu "derin izlenimi" anlatır. Şaşılacak şey mi bu? De Sacy'nin yalnız giriş bölümünü görebildiği kitap yılbaşında neredeyse tamamlanmıştı. Öyleyse on yedi yaşındaki çocuk, kendisine yedi yıl sonra, kitabın yayınlanmasıyla bol bol gösterilecek övgüyü daha o zamandan hak etmişti.

Champollion araştırmalarına daldı. Büyük kent Paris'te şeytana uymadan kitaplıklara gömülüyor, enstitüden enstitüye koşuyordu. Kendisine mektup üzerine mektup yağdıran Grenoble'lu bilginlerin siparişlerini yerine getiriyordu; Sanskritçeyi, Arapça ve (De Sacy'nin dediği gibi doğunun İtalyancası olan) Farsçayı, yaklaşık bütün doğu lehçelerinin anası olan bu dilleri öğreniyor ve arada da kardeşine bir Çince dilbilgisi yollamasını yazıyordu: "Şöyle biraz vakit geçirmek için!"

Arapçanın ruhuna öyle varmıştı ki sesi bile değişti. Hatta bir toplantıda bir Arap onu kendilerinden biri sanarak önünde eğildi ve temennaha girişti. Mısır üzerine bilgisi yalnızca incelemeleri sayesinde o denli derinleşti ki, o zamanlar çok ünlü Afrika gezgini Somini de Manencourt onunla bir konuşmadan sonra şaşarak, “Üzerinde konuştuğumuz ülkeleri benim kadar iyi tanıyor!” diye bağırıyordu.

Tek bir yıl sonunda Koptçayı öylesine iyi konuşuyor ve yazıyordu ki (kendini kendimle Koptça konuşuyorum...) alıştırma için anılarını demotik harflerle ve Koptça yazıyordu. Kırk yıl sonra da bir bilginin, onun bu notlarından birini Antoninler çağından kalma, orijinal bir belge sanması ve bunu bilgince açıklamalarla yayınlaması çok ilginç bir şey oldu. Beringer’in fosiller üzerine Almanca kitabının Fransızca bir koşutu!

Ama bu sırada darlıktaydı, acı bir darlıkta. Eğer kardeşi kendini düşünmeden ona yardımda bulunmasaydı açlıktan ölürdü. Louvre yakınında yoksul bir odada oturuyordu. Odanın kirası on sekiz franktı. Bunu da borçlu kaldı. Kardeşine mektupla yalvardı, yakardı; ne yapacağını bilemiyordu, eline geçenle geçinmiyordu ama Figeac, eğer François giderini kısmazsa kitaplığını satmak zorunda kalacağını yazınca şaşkına döndü. Giderini kısmak mı? Daha mı? Pabuçlarının tabanları delinmişti. Setresi aşınmıştı. Sonunda insan arasına çıkmaktan utanır oldu. Hastalandı ve Paris’te görülmedik bir kışın soğuğu ve neminden, sonunda onu öldürecek olan, illetin tohumunu aldı. Yalnız iki küçük başarı onu ayakta tuttu.

İmparatora asker gerekiyordu. 1808’de on altı yaşına dek tüm erkekler için seferberlik ilan edildi. Champollion dehşet içinde kaldı. En güçlü ruh disiplinine sahip olan o, bütün zekâları bile hizaya getiren anlamsız bir disiplin altındaki muhafız takımına baktıkça ürperiyordu. Winckelmann da militarizmin tehditleri altında acı çekmemiş miydi? François, Figeac’a üzüntü içinde, “Bazı günler aklım başımdan gidiyor!” diye yazıyordu.

Hep yardım eden kardeşi bu kez de yardım etti. Dostlarını harekete geçirdi, dilekçeler verdi, sayısız mektuplar yazdı ve Champollion çalışmalarını sürdürdürebildi, savaş sarhoşluğuna kapılmış bir dönemde kendini ölü dillere verebildi.

Fakat onun düşüncelerini kurcalayan, hayır şimdi onu, hatta ara sıra asker olma tehdidini bile unutturacak denli, sarmaya başlayan ikinci şey, Rosetta taşını incelemektir. Çünkü, işin ilginç yanı, tıpkı daha sonra Schliemann’ın bütün Avrupa dillerini konuştuğu ve yazdığı halde asıl özlemi olan eski Yunanca öğrenmekten, eğer onu çalışmaya başlarsa bütün varlığı ile tutulacağını sezdiği için boynuna çekindiği gibi, Champollion’un düşünceleri de hep üç dilli taşın çevresinde dönüp dolaşıyordu. Sanki, bütün dileklerinin konusu olan bir şeyin çevresinde, giderek, daha yaklaşılarak dolanan bir sarma çizmekteydi; bu şeye ne denli yaklaşırsa hareketleri de öylesine ağır, öylesine çekingen oluyordu. Çünkü bu büyük soruna iyice hazırlanmış, çağının tüm bilgileriyle donanmış olarak gitmek amacıyla henüz yeteri kadar erişememiş olduğunu görüyordu.

Ama Rosetta’nın yeni, Londra’da hazırlanmış kalıbı ile birdenbire karşılaşınca artık kendini tutamadı. Bu kez de asıl çözüm işine girişmedi. Rosetta’yı bir pa-

pirüsle karşılaştırmakla yetindi ama bir atılımda kara taşta “bir dizi harflerin gerçek değerlerini bulmayı” başarabilirdi. 30 Ağustos 1808’de, on sekiz yaşında bir delikanlı, kardeşine, “Attığım ilk adımları sana sunuyorum!” diye yazmaktadır. Yöntemini açıklarken gösterdiği alçakgönüllülüğün ardında ilk kez genç bulucunun gururu kendini ortaya koymaktadır.

Tam ilk adımı attığı, başarı ve üne doğru giden yolda olduğunu bildiği sırada, yıldırımla vurulmuşa döndüren bir haber aldı. Hedefi ile arasında emek, yorgunluk ve yoksunluktan başka hiçbir engel görmüyordu. Her şeye hazır, ilerlemekteydi. Derken o güne dek yapmış olduğu her şeyi, ama aynı zamanda inandığı, umduğu ve artık bildiği her şeyi de, anlamsız kılan o haber geldi: Hiyeroglifler çözülmüştü.

İnsanlığın bambaşka bir araştırma ve emek alanından, Güney Kutbu’na varmak için on yıllarca süren savaşın sonundaki bir olay anlatılır. Bu daha dramatik, daha göz önüne getirilebilir bir öyküdür. Bunda bir an vardır ki tıpkı tıpkısına Champollion’un birinin kendisinden önce hedefe eriştiğini duyduğu zamana uyar. Kaptan Scott birkaç kişi, birkaç kızak ve birkaç köpekle kutba yaklaşmıştır. Derken, açlık ve bitkinlikten yarı kör, fakat kutba ilk varmanın taşkın gururu içinde, insan ayağı basmamış olması gereken beyaz, sonsuz karlar içinde bir bayrak görüverdi! Amundsen’in bayrağını.

Dedik ya, bu örnek daha dramatiktir, çünkü ardında beyaz bir ölüm vardır. Ama delikanlı Champollion’un duydukları sanki Kaptan Scott’unkinden başka türlü müydü? Ona olanın, bir buluşu aynı zamanda birkaç kişinin yaptığı yüz-yılda, düzinelerce insanın başına gelmiş olması da bir avuntu değildir. Bunların hepsi de Scott’un Amundsen’in bayrağını gördüğü zaman duyduğunu duymuşlardır.

Bu haber Champollion’a bir yıldırım gibi çarpmıştı, ama işin sonu şuydu: Amundsen’in bayrağı ortada duruyor ve onun başarısına tanıklık ediyordu. Hiyerogliflerin çözülüşü ise hiç de böyle apaçık değildi.

Champollion bu haberi sokakta almıştı. Collège de France’a gidiyordu. Bir dostu, soluk soluğa, Champollion’un yıllardan beri ne ile uğraştığından, neyi hayal ettiğinden, ne için yanıp tutuştuğundan, sayısız günler ve gecelerce neye çalıştığından, ne için yokluklara, açlığa, herkese karşı küçük düşmeye katlandığından habersiz, bunu ona söylemişti. Champollion sarsılınca ve düşmemek için kendisine dayanınca ürktü.

“Alexandre Lenoir!” demişti dostu. “Yapıtı yeni çıktı, yalnızca bir broşür: (Nouvelle Explication) hiyerogliflerin bütünüyle çözülüşü! Düşün bir kez, ne demektir bu!”

Kim söylüyor bunu!

Champollion, “Lenoir mi?” diye sordu. Öteki başını salladı. O zaman içinde bir umut kıvılcımı tutuştu. Daha dün Lenoir’i görmüştü, onu bir yıldan beri tanıyordu. Lenoir tanınmış bir bilgindi ama kesinlikle bir dâhi değildi. Champollion, “Olanaksız bu!” dedi. “Kimseden böyle bir şey duymadık. Lenoir bir söz olsun söylemedi!”

Dostu, “Şaşıyor musun buna?” diye sordu “kim böyle bir buluşu vaktinden önce açığa vurur?”

Champollion birdenbire kendini toparladı, “Hangi kitapçada satılıyor?” Koşa koşa gitti. Elleri titreyerek frankları tozlu masanın üstüne saydı. Broşürden ancak birkaç nüsha satılmıştı. Eve koştu, kendini yıpranmış kanepeye attı ve okumaya başladı.

Derken dul Mécran mutfakta irkilerek tenceresini bıraktı: kiracısının odasından korkunç bir gürültü geliyordu. Korkuyla dinledi, sonunda oraya koştu, kapıyı açtı, François Champollion kanepenin üstündeydi, vücudu geriliyor, ağzından anlaşılmas sesler çıkıyordu ama gülüyordu, hiç kuşku yoktu bunda! Ürkünç isterik bir kahkaha ile sarsıla sarsıla gülüyordu.

Elinde Lenoir’ın kitabı vardı. Hiyerogliflerin çözülmesi mi? Bu kez birisi bayrağını çok erken dikmişti! Ama bu sarsıntı korkunçtu. Champollion bunu hiç unutamayacaktı. Bu sarsıntı ona artık ölü şekilleri dile getirme sorunu ile ne denli içten kaynaşmış olduğunu göstermişti. Bitkin bir durumda uykuya daldığında korkunç düşler onun peşini bırakmadı. Çılgın hayaller arasından Mısırlı sesleri onunla konuşuyordu. Düş ona sıkıntılı gündelik yaşamın çoğu kez bilincine vardırmadığı şeyi, bir tutkulu olduğunu, hiyerogliflerin büyüüne kendini kaptırmış, tek bir düşünceyi takıntı haline getirmiş biri olduğunu açıkça gösterdi.

Gördüğü bütün düşlerin sonu başarı oluyordu. Bu başarı ona, elini uzatsa tutacakmış gibi yakın görünüyordu. Böyle huzursuz, yatağında döner dururken, bu on sekizlik delikanlı hedefine varmaya daha on iki yılı aşkın süre olduğunu bilmiyordu! Başarısızlığın başarısızlığı kovalayacağını ve aklında hiyeroglifler ve firavunlar diyarından başka bir şey bulunmadan kendisinin bir gün vatan haini olarak sürgüne gideceğini nereden düşünebilirdi?

11. BÖLÜM

Bir Vatan Haini Hiyeroglifleri Çözüyor

DAHA on iki yaşındayken Champollion, Tevrat'ı, asıl metninden incelediği sırada, cumhuriyetin akla uygun tek yönetim olduğunu bir kompozisyon ödevinde açıklamıştı. Aydınlanma yüzyılının hazırladığı ve Büyük Devrim'in açığa çıkardığı düşün akımları içinde yetişmiş olduğu için, önce fermanlar ve yazılı buyruklarla ağırdan ağırdan sokulup Napoléon'un imparatorluk tacını giymesiyle asıl yüzünü gösteren yeni mutlak yönetim altında çok acı çekiyordu. Napoléon'un büyüüne kapılan kardeşinin tersine, onun bütün başarıları karşısında kuşkucu kalıyor ve düşüncesiyle de olsa, Fransız kartalının peşinden zafer yolundan gitmiyordu.

Onun siyasal gelişmesini araştırmanın yeri burası değildir. Ama, bir ejiptolog olan onun, karşı durulmaz bir özgürlük aşkı ile, elinde bayrak, Grenoble iç kale-sini zaptettiğini de söylemeyelim mi? Napoléon'un sert yönetimi altında acı çeken, fakat Bourbonları sevmeyen Champollion'un, iç kalenin kulesinin tepesinden zambak çiçekli krallık bayrağını eliyle indirdiğini ve yerine üç renkli bayrağı, Bonopartçıların on beş yıl bütün Avrupa'da dalgalandırmış oldukları, şimdi ona yeni özgürlüğün simgesi gibi gelen aynı bayrağı çektiğini de anlatmayalım mı?

Champollion yeniden Grenoble'dadır. Üniversiteye tarih profesörü olarak atanması 10 Temmuz 1809 tarihindedir. Bu durumda 19 yaşındayken, bir zamanlar öğrenci olarak ders dinlediği aynı yerde profesör olarak bulunuyordu ve öğrencilerinin arasında daha iki yıl önce kendisiyle birlikte okul sırasında oturmuş delikanlılar vardı. Düşman kazanmasında, hele kendilerini atlatılmış, çıkarlarına dokunulmuş, geride bırakılmış gören yaşlı profesörlerin sınımsız ördükleri bir entrika ağının içine düşmesinde şaşılacak taraf var mıdır?

Ya genç tarih profesörünün ileri sürdüğü düşünceler! Tarih araştırmalarında gerçeğin en yüce hedef olduğunu açıklıyor ve bundan salt gerçeği anlıyordu; yoksa Bonapartça ya da Bourbonca gerçeği değil! Bunun için de bilimin bağımsız olmasını istiyordu ve bundan da salt bağımsızlığı anlıyordu, yoksa buyruğu ve yasaklarla sınırlandırılmış, egemenlik haklarının dikte ettiği zorunlulukların anla-

yılla karşılanmasını isteyen bir bağımsızlık değil! Büyük devrimin ilk günlerinde ateşli devrimcilerin açıkladıkları, ondan sonra da yıldan yıla ihanete uğrayan şeyleri istiyordu.

Onun için günün gelişmesiyle eninde sonunda çelişecek bir politikacıydı. Düşüncelerinden kesinlikle caymadı ama sık sık umutsuzluğa düşüyordu. O zaman kardeşine, başkasının belki Voltaire'den *Candide*'in son sözlerini alacağı yerde doğubilimci, Doğu'nun kutsal kitaplarının birinden aldığı şu tümceyi yineliyordu: "Tarlanı sür! Zend-Avesta şöyle der: Altı dönüm çorak toprağı sürmek, yirmi dört savaşı kazanmaktan hayırlıdır. Ben de böyle düşünüyorum." Giderek daha çok entrikalara battı, bu yüzden hasta, meslektaşlarının kötü hileleri yüzünden aylığı dörtte bire indirilmişken şöyle yazıyordu: "Benim kaderim belli: Diogenes gibi yoksulum; bir fıçı ile elbise olarak bir çuval satın almayı deneyeceğim. Ondan sonra geçimimi Atinalıların o herkesçe bilinen cömertliklerinden umabilirim." Napoléon'a karşı taşlamalar yazdı. Ama sonunda Napoléon düşüp 19 Nisan 1814'te müttefikler Grenoble'a girince, bu kez de kuşkucu bir acılıkla, "Acaba şimdi, zorbanın egemenliği ortadan kaldırıldıktan sonra düşüncelerin egemenliği gerçekten başlayabilecek mi?" diye sorar ve bundan kuşku duyar.

Ama acaba ulusunun ve bilimin özgürlüğü için olan duygularının gücü Mısır çalışmaları tutkusunu hiçbir zaman bastırabilirdi mi? O, eskiden olduğu gibi şimdi de inanılmayacak bir verimliliktedir. Uzak şeylerle, ayrıntılarla uğraşır, kendisi için bir Koptça sözlüğü hazırlar ve aynı zamanda Grenoble salonları için piyesler, bunlar arasında bir *Iphigenie* dramı yazar. Şarkılar, yazı masasından doğruca sokaktaki adamların ağzına düşen siyasal çeşnili şansonlar yazar. Alman bilgileri için akıl almaz bir iştir bu ama Fransa'da 12. yüzyılda Pierre Abélard'la başlayan bir geleneğe dayanır. Yaşamımın temel ödevi olarak sürüp gidenle de uğraşır: Sokakta ister "Vive l'Empereur!", isterse "Vive la Roi" diye bağırılsın, yakasını bırakmayan Mısır'ın sırlarına giderek daha derin gömülür. Sayısız yazarlara yardım eder ve sinirlerini, sağlığını harcar. 1816 Aralığı'nda şöyle yazmaktadır: "Kopt sözlüğü her gün biraz daha kalınlaşıyor. Yazarı ise tersine!" 1069'uncu sayfaya gelip yapıt hâlâ bitmeyince üzüdür.

Derken, Avrupa'yı Napoléon'un saldırışları altında bir kez daha inleyen, zor bela kurulan yıkan, kovalayana kovalanan damgasını vuran, hükmedenleri yeniden uyruk, kralı kaçak eden ve Champollion'u da yeniden çalışma odasından çıkaran "Yüz Gün" gelir. Gerçekten operetlere yakışır bir artırmaca ile, Napoléon'u iki yüzlülüğün mil taşlarına oturma oturma, gazeteler şöyle yazmaktadır: "Canavar kaçtı!", "Umacı Cannes'da karaya çıktı!", "Zorba Lion'da", "Zorba ve Sahte Hükümdar Başkentten Altmış Saat Uzakta", "Bonapart Hızla İlerliyor!", "Napoléon Yarın Surlarımızın Dibinde Olacak!", "Görkemli İmparator Fontainebleau'da!"

7 Mart'ta Napoléon, başkente yürüyüşü sırasında Grenoble önündedir. Enfiye kutusu ile kentin kapısına vurur. Vakit gecedir, meşaleler onu aydınlatmaktadır. Tam da dünya tarihinden bir opera sahnesi! Sonra korkunç bir dakika! Napoléon,

üzerlerinde topçuların koşuşup durdukları tabyaların toplarına karşı yapayalnızdır. Derken bir bağırışma: “Yaşasın Napoléon!” Sonra, “Serüvencinin, imparator olarak ayrılacağı Grenoble’a girişi!” Çünkü Dauphiné’nin kalbi olan Grenoble, kazanılması gereken en önemli hareket üssüdür.

Eskiden beri imparatorun tutkunu olan Figeac, Champollion’un kardeşi, artık bütün varlığı ile ona bağlıdır. Napoléon bir sır kâtibi ister. Belediye başkanını ona Figeac’ı tanıtır ve bu sırada onun adını bilinçli olarak yanlış heceler: “Champoléon.” “Ne hayırlı belirti!” diye bağırır imparator, “Benim adımın yarısını taşıyor!” Champollion da oradadır. Napoléon onun yaptığı işi sorar. Kopt dilbilgisini, sözlüğünü duyar. Champollion coşkusuzdur. (On iki yıldan beri, Napoléon’dan tanrılara çok daha yakın olan hükümdarla düşüp kalkmıştır.) Ama Napoléon’u genç bilgin sanki büyülemiştir. Onunla uzun uzun konuşur, imparatorca bir hevesle ona iki yapıtını da Paris’te bastırmayı vaat eder. Bu da yetmez, ertesi gün onu kitaplıkta ziyaret eder, sözü hep onun dil araştırmalarına getirmektedir. Bütün bunlar onun dünya imparatorluğunu yeniden ele geçirmek için yola çıktığı gün ve saatlerde olmaktadır. Burada Mısır’ın iki fatihi karşı karşıyadır. Birincisi, Nil kıyısındaki diyarı kendi dünya politikası için alan ve onu yeniden canlandırmak isteyen (Mısır’ın ekonomik verimliliğini sonsuza dek güvenlik altına almak için bir baraj yapmak istemişti) ve şimdi tekrar ateşlenen, Koptça üzerine daha yakından bilgi alınca da hemen bu dili Mısır’ın ortak dili düzeyine çıkarmaya karar verendir. İkincisi de Mısır’ı daha hiç görmeyen, ama eski, batmış olanı bin kez aklıyla görmüş, ilerde de bilgisinin ve aklının gücüyle fethedecek olan!

Ama Napoléon’un günleri sayılıdır. İkinci yıkılışı da yükselişi gibi birdenbiredir. Elbe kaçtığı yerd, St. Helen ölüm köşesi oldu. Bourbonlar Paris’e yeniden geldiler. Bunlar güçlü değildiler, kudretli değildiler, onun için de öç güder değildirler. Ama şimdi yüzlerce insan sürgüne hüküm giyer, “cezalar bir zamanlar Yahudilere kudret helvası yağdığı gibi yağarken” Napoléon’un peşinden Paris’e gitmekle kendini ortaya atmış olan Figeac’ın da kovuşturmaya uğramasından başka türlü olabilir miydi? Hızlı siyasal yargı, Grenoble’da genç profesörü kıskanan bunca kişi varken, bilim adamı olarak daha önce de birbirine karıştırılan iki kardeş arasında ayrım gözetir miydi? Hem de genç Champollion “Yüz Gün”, son saatlerinde, bir yandan bir Mısır papirüsünü elde etmek için bin frangı bir araya getirmeye umutsuzca çabalarırken, beri yandan, özgürlük yanlısı olduğunu açıklayan, onun için de şimdi adı son derece kötüye çıkan “Ligue Delphique”in kurulmasına yardım etmemiş miydi?

Kralcıların Grenoble’a saldırdıkları sırada Champollion istihkâmların üzerindeydi ve daha büyük özgürlüğün ne yanda olduğunu bütünüyle yanlış anlayarak, direnmeyi körüklüyordu. Ama sonra ne oldu? General Latour iç kenti topa tutmaya başlayınca, kendi emeklerinin ürünleri tehlikeye düşünce, Champollion politikayı ve askerliği bir yana bırakarak oradan ayrıldı. Kitaplık binasının ikinci katına koştu, su ve kum taşıdı, koca kapıda yalnız başına, papirüslerini kurtarmak için canını tehlikeye koyarak bütün bombardımanı savuşturdu.

İşte Champollion, kürsüsünden atılmış profesör, vatan haini olarak sürgün edilmiş olduğu bugünlerde hiyerogliflerin kesin çözülmesi işine girişti. Sürgünlük bir buçuk yıl sürdü. Ardından yine yorulmak bilmeden çalışma. Yine Grenoble ile Paris. Sonra yeniden bir vatana ihanet davası tehlikesi baş gösterdi. 1821 Temmuz'da, öğrencilikten doğruca akademi üyesi olduğu kenti, kaçak olarak bıraktı, ama bir yıl sonra: *Lettre à M. Danier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques* yapıtını yayınladı. Çözümün ilkelerini veren bu yazı, onun adını, o güne dek çözülmemiş sorulara aç bakışlarını piramitler ve tapınakların gizemlerine dikmiş olanların dilinden düşmez kıldı.

Ne denli garip gelirse gelsin: Bütün dünyanın gözünün önünde duran, üzerlerinde bir sürü Antikçağ yazarının yazıları bulunan, Batı ortaçağında da boyuna yeni yeni anlamlar verilmiş olan ve sonunda Napoléon'un seferiyle sayısız kopyaları bilginlerin çalışma odalarına dek gelen hiyerogliflerin o güne değin çözülmemiş olması, salt yetersizlikten değildir. Suç yalnızca birçoklarının anlayış kıtlığından da değil, tersine tek birinin herkesi yanlışla sürüklemesindedir.

Heredot, Strabon ve Dyodor Mısır'ı gezmiş ve hiyeroglifleri anlaşılmaz bir resim yazısı olarak göstermişlerdir. Yalnızca Horapollon, İsa'nın doğumunun dördüncü yüzyılında bunların anlamları üzerinde ayrıntılı bir açıklama yapmıştır. (Clemens Alexandrianus ile Porphyrius'un yazdıkları anlaşılır şeyler değildir.) Başka dayanacak bir şey bulamayışın, Horapollon'un yapıtlarının bütün araştırmalar için çıkış noktası olarak alınmasına neden olduğu kolayca anlaşılır. Ama Horapollon hiyerogliflerden hep bir resim yazı olarak söz eder. Onun için de, yüzlerce yıl resimlerde hep simgesel anlamlar aranmıştır. O zaman da bilgisizlerin havalı gücü doludizgin koşmuş, bilginler ise umutsuzluğa düşmüştür.

Champollion hiyeroglifleri çözdüğünde, Horapollon'un sözlerinde ne denli doğru payı bulunduğu görülmüştü. O zaman bu yazının, dalgalı bir çizginin suyu, basit bir planın evi, bir bayrağın tanrıyı gösterdiği ilkel simgecilikten başlayarak zamanla geliştiği anlaşılmıştır. Horapollo'ya kapılarak daha sonraki yazılarda da böyle simgesel anlamlar aramak, bu işle uğraşanları yanlış yollara götürmüştü.

Bu yanlış yollar ilginçti. Cizvit Athanasius Kircher, buluşu bol bir adamdı (bunlar arasında lantern majik de vardır.) 1650'den 1654'e dek Roma'da dört cilt hiyeroglif çevirisi yayınlamıştı ama bunlardan bir teki bile doğru değildi. Hatta uzaktan da olsa birazcık uyanı yoktu. Roma imparatorlarının unvanı olan "Autokrator" işaret grubunu "bereketin ve bütün bitkilerin yetişmesinin yaratıcısı Osiris'tir, onun döl gücünü kutsal Mophta gökten kendi diyarına çekmiştir," diye okumuştı.

Bununla birlikte, eski Mısır dilinin daha sonraki bir biçimi olan Koptça'nın değerini anlamıştı. — Oysa bir düzine başka bilginler bunu kabul etmemekteydi.

Yüz yıl sonra De Guignes, "Paris Yazıtlar Akademisi"nin önünde, hiyerogliflerle yaptığı karşılaştırmalara dayanarak, Çinlilerin Mısır göçmenleri olduğunu açıklamıştı. Bununla birlikte (her araştırmacı için bu "bununla birlikte"yi katmak gerekir, çünkü her biri hiç değilse tek bir doğru iz bulmuştur) Mısır hükümdar isim-

lerinden “Menes”i doğru okumuştı. Bir karşıtı hemencecik bunu “Manouph”a çevirdi. Bu da zamanının düşün dünyasının zehirli alaycısı Voltaire’in etimologlara saldırısına yol açtı. Bunlar için, “Sesli harfler sayılmaz, sessizlere de pek aldırmış etmezler,” demişti.

İnsan sanır ki Rosetta üç dilli taşının bulunması bu başboş varsayımlara dur diyecektir değil mi? İş bütünüyle tersine oldu. Çözüm yolu bu kez o denli açık görülüyordu ki bu işlerin yabancıları olanlar da bunu göze alacak cesareti kendilerinde buldular. Dresden’den adı bilinmeyen biri Rosetta’nın hiyeroglifle yazılı kısa parçasından bütün Yunanca metni heceleyip çıkardı. Parisli bilinmeyen biri Dendera’nın tapınak yazıtlarında 100’üncü mezmuru tanıdı ve Cenevre’de “İsa’dan dört bin yıl önce yazılmış, sofuların şeytana üste gelişinin öyküsü” olan “Pamphylia Dikilitaşı” yazıtlarının çevirisi bile çıktı.

Uyduruş azdıkça azdı. Rosetta’nın niteliğini bir bakışta anladığını öne süren Kont Palin’de olağanüstü bir kendini beğenmişlik ve budalalıkla da birleşti. Bu adam Horapollon’a, Pythagoras doktrinine ve Kabala’ya dayanarak bunları bir gece nöbeti sırasında çözümleyiverdi! Sekiz gün sonra da bunları halka sundu. Kendi savına göre de salt çabukluk sayesinde “hep uzun düşünme yüzünden doğan dizgesel yanlışlıklardan kurtulmuş oldu.”

Bu çözüm havai fişekleri arasında Champollion oturmuş sınıflandırıyor, karartıyor, deniyor, adım adım çözüme doğru tırmanırken, Abbé Tandeau de St. Nicolas’nın bir broşür yazdığını ve bundan hiyerogliflerin yazı değil yalnızca bir süs aracı olduğunu tıpi tıpına kanıtladığını duymak zorunda kaldı. Champollion hiç kılını kıpırdatmadan daha 1815’te Horapollon üzerine bir mektubunda şöyle yazıyordu: “Bu yapıta Hieroglyphica adı verilmektedir, fakat bunda bizim hiyeroglif dediklerimiz üzerine hiçbir açıklama yoktur. Bunlar yalnızca kutsal simgesel şekiller, yani asıl hiyerogliflerden bütünüyle ayrı Mısır simgeleridir. Bu, genel düşüncenin tersinedir ama benim ileri sürdüğüm kanıtlar Mısır anıtlarında bulunmaktadır. Bunlarda Horapollon’un anlattığı kendi kuyruğunu ısırarak yılan, onun söylediği duruştaki akbaba, göksel yağmur, başsız adam, defne yaprağı ile güvercin vb. gibi kutsal şekilleri görmekteyiz ama asıl hiyerogliflerde bunlar yoktur.”

Bu yıllarda hiyerogliflerde, mistik, Epikürcü, kabalacı, astrolojik ve gnostik gizli doktrinler, uygulamalı yaşam için tarım, ticaret ve yönetim tekniği üzerine öğütler görülüyordu; bunlarda kutsal kitaptan, hatta tufandan önceki edebiyattan, Keldanice, İbranice hatta Çince parçalar okuyup çıkarıyorlardı. Bunlara karşı Champollion, “Sanki Mısırlıların dertlerini anlatmak için kendi dilleri yokmuş gibi,” der.

Bütün bu anlam verişler az ya da çok hep Horapollon’a dayanıyordu. Çözüm için tek bir yol vardı. Bu da Horapollon’un tersi yöne gidiyordu. İşte Champollion bu yolu tuttu.

BÜYÜK buluşların zamanı, çok ender olarak tam belirtilebilir. Bunlar tek bir sorun üzerine sayısız düşüncelerin, uzun yıllar düşünme alıştırmaalarının sonuçları-

dır; bilinç ile bilinç dışının, bir hedefe yönelen dikkatle rasgele rüyanın çaprazlaştığı noktadadır. Bir çözümün bir şimşek çakması sonunda ortaya çıkıvermesi çok ender olur.

Büyük buluşlar, eğer onların ön tarihleri ele alınırsa, büyüklüklerinden kaybederler. İlke bilinince, daha sonra gelenler için, yanlış yollar budalaca, yanlış tasarımlar körce, sorunlar yalın görünür. Bugün Champollion'un Horapollon'a toz kondurmayan bilim dünyasına karşı hamle hamle kendi düşüncesini sürdürmesinin ne demek olduğunu düşünebilmek çok güçtür. Şunu unutmamak gerekir ki, bilginler (ve kamuoyu), ortaçağdaki meslektaşlarının Aristo'yu, daha sonraki dinbilimcilerin kilise babalarını saydıkları gibi, bir yetke olarak kabul ettikleri için Horapollon'u tutmuyorlardı. Tersine, en büyük kuşkuculukla da şundan başka olasılık göremiyorlardı: Hiyeroglifler bir resim yazıdır! Çünkü burada araştırmaların baş belası, kurallaşan sözün gözle görülene uymasıydı. Horapollon ile, yalnızca son yazılan hiyerogliflere bize göre beş bin yıl daha yakın olan biri konuşmuş olmuyordu, tersine o herkesin görebildiği şeyi söylüyordu: Bunlar resimdi, resimdi, yine de resimdi.

Champollion'un hiyeroglif resimlerinin harf oldukları (daha doğru bir deyimle "ses işaretleri"; kendisinin ilk formüle edişiyile "... sözcüğün tam anlamıyla alfabe olmamakla birlikte, yine de fonetik harfler" olmaları) düşüncesine vardığı o bilmediğimiz an, Horapollon'dan yüz çevirmeyi sağlayan ve çözüme götürecek olan dönüm noktasıydı. Böyle bir yaşamdan, böylesine çalışmadan sonra artık apansız bir düşünce doğuşundan dem vurulabilir mi? Burada mutlu bir dakika mı gelişivermiştir? Champollion'a ilkin bu düşünce geldiğinde onun üstünde durmadı bile. Bir gün yatan yılan işaretinin "f" olduğunu bulunca, bu buluşu temelsiz diye bir yana atıverdi. Fakat başka birçokları, İskandinavlı Zoëga ve Akerblad, Fransız De Sacy, hepsinden önce de İngiliz Thomas Young, Rosetta'nın demotik kolonunun "harf" yazısı ile olduğunu kabul edince, bir ölçüde çözüme varabildiler. Ama daha ileri gidemediler, bundan vazgeçtiler ya da söylediklerini yine kendileri geri aldılar. De Sacy, "Kutsal Ahit Tabutu gibi doku-nulmaz" hiyerogliflerin karşısında bütünüyle pes etti.

Bir zamanlar tanrıları onurlandırmak için yapılmışlardı: Luksor tapınağının girişindeki iki dikilitaştan biri. Burada güney yüzü görülen dikilitaş 25 Ekim 1836'da Paris'teki Concorde Meydanı'na getirilip dikildi.

Hatta demotik kolonun çözümünde, bunu “sesçil” olarak okuduğu için olağanüstü sonuçlar elde eden Thomas Young 1818’de dediklerini geri aldı ve Ptolemaios adında bulunan işaretleri yeniden harflere, tek ve iki heceli değerlere ayırdı.

Burada iki yöntem ve iki sonuç arasındaki ayrım ortaya çıkmaktadır. Bir doğa bilgini ve hiç kuşkusuz deha sahibi bir insan, fakat filoloji alanından yetişmemiş olan Young, karşılaştırmalarla ve zekice bütünlemelerle şemasal yolda çalışıyordu. Yalnızca birkaç sözcük çözebilmişti, ancak önsezisinin en olağanüstü kanıtı, Champollion’un sonradan doğruladığı gibi 221 simge grubundan 76’sını doğru olarak anlamlandırmış olmasıydı. Ama bir düzineyi aşkın eski dile egemen olan, Koptçayı bilmesi sonucu eski Mısır dilinin ruhuna bütün başkalarından daha kolay yakınlaşmış bulunan Champollion ise, Young gibi tek tük sözcükler ya da harfleri bulmuş değil, dizgeyi tanıdı. Yalnız anlam vermekle kalmamış, yazıyı okunabilir ve öğrenilebilir biçime getirmişti. Dizgenin ana çizgilerini kavradığı anda da varsayım olarak çoktan beri varılmış olan düşünceye verimli bir biçimde dönebilirdi: Çözümde kral adlarıyla başlamak gerekiyordu.

NEDEN kral adlarıyla? Bu düşünce de insana yakın gelir, bu düşünce de bugün yalın gibi görünür. Rosetta yazıtı, daha önce de söylediğimiz gibi, papazların Kral Ptolemaios Epiphanes’e saygılarını sunduklarını anlatmaktaydı. Hemen okunabilen Yunanca metin bunu apaçık ortaya koymuştu. Hiyeroglif kolonunda, kral adlarının bulunduğu varsayılabilen yerlerde de oval bir halka ile çevrilmiş birer işaret grubu bulunuyordu; bunlara “Kartuş” denmesi gelenek olmuştu.

Bu “Kartuş”ların, yazıttaki tek belirtilen bölümlerin, belirtilmeye değer sözcükler, bu durumda kral adları olması akla en uygunu değil miydi? Ptolemaios adının harflerini, hiyeroglif işaretlerinden hangilerine karşılık geliyorsa onların altına yazıvermek ve (eski yazış biçimine göre) sekiz hiyeroglif işaretinin karşılığı olan sekiz harfi bulmak akıllı bir öğrencinin bile yapabileceği bir iş gibi görülmüyor mu?

Bütün büyük düşünceler, sonradan bakılınca yalındır. Burada Champollion’un sayesinde olan şey, on dört yüzyıl kafaları karıştıran Horapollon geleneğinden ayrılıştır. Talih eseri olarak hemen parlak bir doğrulamanın bilginin eline geçişi onun zaferini küçültmez. 1815 yılında “Philai Dikilitaşı” denen taş bulunmuş ve arkeolog Banks 1821’de bunu İngiltere’ye getirmişti. Bu taşta da, (İkinci bir Rosetta ta-

Tut-enkh-Amun’un doğumundan tahta geçinceye kadarki veliahtlık döneminde taşıdığı adın yazılı olduğu “Kartuş” ya da “İsim Halkası.”

şı) bir hiyeroglif, bir de Yunanca yazıt vardı. Bunda da yine kartuşlarla çevrelenmiş olarak Ptolemaios adı bulunuyordu. Ama ikinci bir yazı grubu da çerçevelenmişti. Dikilitaşın altındaki Yunanca metinle karşılaştırarak Champollion bunun Kleopatra adı olduğunu tahmin etti.

Yine insana kolay gelir: Champollion her iki yazı grubunu, varsayılan adlara göre alt alta yazdığında, (Burada bizim yazı biçimimize göre soldan sağa sıralanmışlardır) ve Kleopatra adının 2, 4 ve 5'inci şekilleri Ptolemaios adının 4, 3 ve 1'inci şekillerine bütünüyle uyunca hiyerogliflerin anahtarı bulunmuş oldu. Yalnız yabancı bir yazının anahtarı mı? Hayır, Mısır'ın herkese kapalı kapılarının anahtarı!...

BUGÜN hiyeroglif yazı dizgesinin nasıl sonsuz bir çapraşıklıkta olduğunu biliyoruz. Bugünün üniversite öğrencilerine o zamanlar anlaşılmasından ümit kesilmiş olan şeyler kolay gelmekte ve onlar o zamanlar, üç bin yılın karmakarışık duruma getirmesi yüzünden neredeyse anlaşılmaz gibi görünen ve Champollion'un bu ilk çözümlerine dayanarak bin yorgunlukla okuduğu metinleri öğrenivermektedirler. Bugün hiyeroglif yazılarının geçirdiği değişiklikleri biliyoruz, eski hiyerogliflerden, kalemle yazılan bir yazı olan hieratik'e giden evrimi biliyoruz. Bunun da sonradan daha kısaltılmış, daha yalınlaştırılmışı olan bir kullanma yazısında, demotik'te son bulunduğunu da biliyoruz. Champollion'un gününde bilgiler bu gelişmeyi anlamamışlardı. Şu yazıtta yardım eden bir buluş ötekinde işe yaramıyordu. Bugünün hangi Avrupalısı, hatta isterse bu yazı modern dillerden birinde kullanılmış olsun, 12. yüzyılın keşiş yazısını okuyabilir? Ortaçağın gösterişli süslü bir baş harfi, daha önceden bu alanda yetişmemiş biri için harf olarak bile tanınmaz. Bizim kültür halkımıza ilişkin bu yazılardan ise biz bin yıl bile uzak değiliz. Ama hiyeroglif göz atan bir bilgin karşısında, yabancı bir kültür halkasında üç bin yıllık bir yazı evrimini görmektedir.

Bugün “sesçil işaretler”le “sözcük işaretler”i ve “ideogramlar”ı ayırt etmekte güçlük yoktur. Çok çeşitli işaretler ve resimler bu sınıflandırma ile ilk kez bir düzene konmuş ve değerlendirilmiştir. Bir yazı sağdan sola, öteki soldan sağa, bir üçüncüsü yukardan aşağı okunuyorsa bugün bu bizi sinirlendirmez. Çünkü bunların bu arada kesin olarak öğrenilmiş olan başka başka zamanların yöntemleri oldukları bilinmektedir. On bin papirüs Avrupa'ya geldi. Mezarlardan, anıtlardan, tapınaklardan boyuna gelen yeni yazılar, sonunda su gibi okunmaya başladı. Champollion'un ölümünden sonra *Grammaire Egyptienne*'i (Paris 1836-1841) daha sonra da bir eski Mısır dili sözlüğü denemesi (dilin açıklanması hep yazının çözülmesiyle el ele gider), *Notlar ve Anıtlar*'ı yayınlandı. Bu bilgilere ve daha sonraki araştırmalara dayanarak bilim, gereksiz, fakat utkulu bir adım attı. Çözmekten yazmaya geçti. Sydenham'daki Kristal Saray'da “Egyptian Court” a Kraliçe Victoria ile Prens Albert'in adları hiyeroglifle yazıldı. Berlin'deki “Mısır Müzesi”nde kuruluş yazıtı hiyeroglif işaretleriyle. Richard Lepsius bile Gize'deki Keops piramidi-ne, IV. Friedrich Wilhelm'in hükümdarlık şanını ve adını hiyeroglifle ölümsüzleştirilen bir levha taktı. (Araştırma kurulunu donatan oydu.)

Araştırmaların konusu olan ülkeyi otuz altı yaşına dek görmediği ve yalnız yazıtlardan tanıdığı halde, anıtları konuşurmak onuruna erişmiş olan adamın hiç değilse ilk gerçek Mısır serüveninde, Mısır toprağında peşine düşersek bu çok mu olur acaba?

KÖŞECİKLERİNDE çalışan bilginlere kuramlarının doğruluklarını gözüyle göreyerek anlamak her vakit kısmet olmamıştır. Champollion'a da büyük kuramsal zaferine başarılı bir kazı çalışması eklemek fırsatı düşmemiştir. Ama Mısır'ı görebildi. Çalışma odasında düşündüklerinin doğruluklarını görerek de anlayabildi. Daha çocuk denecek yaşta, çözüm denemelerinin çok dışına çıkarak eski Mısır'ın bir kronoloji ve bir topografyasını hazırlamaya başlamıştı. Bunlardan bir heykeli, bir yazıtı çok küçük belirtiler yardımıyla zaman ve mekân bakımından sıraya sokmak söz konusu olduğunda varsayımlar varsayımlara eklenmişti. Şimdi araştırmalarının diyarındaydı ve sanki kemik kalıntılarından ve fosillerden bir Dinozor'un modelini yapan ve derken birdenbire kendini Tebeşir Çağı'nda bularak bu hayvanı karşısında görüveren bir zoologun durumunda bulunuyordu.

Champollion'un ekspedisyonu (Temmuz 1828-Aralık 1829'a dek) bir zafer alayı oldu. Yalnız resmi Fransız temsilcileri onun bir zamanlar vatan haini sayıldığını unutmamışlardı (dava "hoşgörür yönetim" in tutumuna uygun olarak durdurulmuştu; bunun tam olarak ayrıntılarını bilmiyoruz) fakat yerli halk "eski taşların yazılarını okuyabilen" adamı görmek için akın akın koşup geliyordu. Champollion, kurul üyelerini akşamları "Hator" ve "İsis" Nil gemilerinde "iki lütufkâr Mısır tanrıçasının" esirgemesi altına almak için adamakıllı sert davranmak zorunda kalmıştı. Yerlilerin coşkunluğu kurulu da coşturdu, sonunda Girge Valisi Mehmet Bey, Marseillaise'i ve "Portici'nin Dilsizleri"nden özgürlük şarkısını bile söyledi. Fakat kurul çalışıyordu da. Champollion buluştan buluşa, doğrulamadan doğrulamaya erişiyordu. Memphis'in taşocaklarında çeşitli dönemlerin işlerini bir bakışta tanıdı ve sınıflandırdı. Mit-Rahine'de iki tapınak ve bütün bir ölümler kentini buldu. Sakhara'da (yıllarca sonra Auguste Mariette için büyük buluntu alanı olacak bu yerde) "Onnos" kral adını buldu ve hemen, doğru olarak, en eski dönemlere ilişkin olduğunu anladı. Tell-el-Amarna'da Jomard'ın tahıl ambarı olarak gösterdiği dev yapının aslında kentin büyük tapınağı olduğunu buldu.

Altı yıl önce bütün Mısır Komisyonu'nun kahkahasıyla karşılanan savında haklı olduğunu görmek için zaferine de erişebildi.

Gemiler Dendera'nın kıyısında duruyordu. Tapınak karşılarındaydı: (Bugün bildiğimiz gibi) XII. sülale krallarının, "Yeni İmparatorluğun" en kudretli hükümdarlarının, Thutmosis, Büyük Ramses ve ardıllarının, derken Ptolemaiosların, Romalı Augustus, Nerva, hatta Domitian ve Trajan'ın kapısında ve çevirme duvarında çalışma yaptırdıkları Büyük Mısır Tapınağı. 25 Mayıs 1799'da Napoléon'un askerleri öldürücü bir yürüyüşle buraya varmışlar ve önlerindeki bu görüntü karşısında kendilerinden geçmişlerdi. Bundan da birkaç ay önce General Desaix burada yitik bir imparatorluğun güç ve parıltısına vurgun, bütün tümeni ile

Memlûkleri izlemeye ara vermişti. Şimdi de Champollion'un, yaklaşık bütün ayrintılarını tanımlar, resimler, yazıt kopyalarından tanıdığı burada duruyordu. Kaç kez General Desaix ile bulunanlardan Denon'la bunları konuşmuştu. Geceydi. Aydınlık, pırıl pırıl aylı Mısır gecesi; yanındakiler zorladılar, gönlü oldu ve on beş bilgin, başlarında Champollion, artık yerlerinde duramaz durumda, tapınağa saldırdılar. "Bir Mısırlının bir Bedevi boyu, bir Avrupalının da iyice silahlanmış bir sürü Chartreux keşişi sanacakları" bir gruptu bu!

Kurul üyelerinden biri olan L'Hôte bunu anlatırken dili tutulur gibidir: "Bir hurma koruluğunda rasgele koşuyorduk. Ay ışığında perili gibi bir görüntü: son- ra yüksek otlar, dikenler ve fidanların içine girdik. Dönmek mi? Hayır, istemiyor- duk bunu. İleriye mi? Bilmiyorduk nasıl! Olanca sesimizle bağırдық, yalnız uzak havlamalar buna karşılık verdi. O sırada bir ağacın arkasında uyuyan paçavra- lar içinde bir Bedevi gördük. Silah olarak bir sopası vardı, birkaç kara bez parça- sı ile giyinmişti, bir ifrite benziyordu. (Champollion buna "yürür mumya" der). Dehşet içinde ve titreyerek, öldürülme korkusuyla yerinden fırladı... İki saatlik adamakıllı bir yürüyüş daha. Sonunda ışıkla yıkanan tapınak görüldü, bizi hay- ranlıktan sarhoş eden bir görünüş... Yolda, sabırsızlığımı oyalamak için şarkı söy- lemiştik, ama burada, göksel bir ışığın sardığı propylon'un karşısında ne coşku! Dev gibi direklerin tuttuğu kapı revakının altında tam bir dinginlik ve koyu göl- genin gizemli büyüü. Dışarıda ay ışığı göz kamaştırıyor! Garip, harikalı bir kar- şıtlık...

Sonra içerde kuru otlardan bir ateş yaktık, yeni bir hayranlık ve sevinç, bir- den çılgık gibi coşkun bir coşku; tıpkı hastalık gibi, delilik gibi bir şeydi bizi sa- ran! Herkes esrime içindeydi... Bu, Dendera'nın kapı revakı altında büyüleyici, sihirli bir gerçektir."

Ya Champollion ne yazıyor? Ötekiler ona "Üstat" diyorlardı ve bu payeye uy- gun olarak yazılarında daha ölçülüdür o. Ama bu zoraki soğukkanlılığın altından coşkusu duyulur. "Hele kapı revakının üzerimizde bıraktığı etkiyi anlatmayı den- meyeceğim bile. Bu yapıyı insanlar ölçebilir ama onu anlatmak olanaksızdır. Burası zarıflığın görkemle düşünülebilecek en yüksek düzeyde bir birleşmesidir. İki saat orada, kendimizden geçerek kaldık, bizim zavallı fellahla divanhaneleri dolaştık ve parıl parıl ay ışığında dış cephenin yazıtlarını okumaya çalıştık."

Burası bu özleminin gördüğü ilk ve sağlam kalmış Mısır tapınağıydı. Onun daha önceden ve ertesi gün not ettikleri, bu adamın önceden ne denli güçlü bir biçimde Mısır'ı yaşamış olduğunu, hiçbir şeyin kendisine yeni gibi gelmeyeceği, her şeyin yalnızca aslında bildiğini doğrulamadan başka bir şey olamayacağı den- li hayalinde, düşünde ve düşüncesinde buna hazırlanmış olduğunu gösteriyordu. O şimdi, en gerçekçi beyinlerde bile esin uyandıran o fizikötesi kesişme noktasına erişmiştir. Bu, salt bilgin olan arkadaşlarını şaşırtmaktadır. Champollion'un yakı- nındakilerin çoğu için tapınak, kapı, direk ve yazıt, yalnızca taş ve ölü anıttı. Onlar için, giymiş oldukları garip giysi yalnız bir kılık değiştirmekti. Oysa Champollion onun içinde yaşıyordu. Hepsinin tıraş edilmiş kafalarında kocaman sarıkları, sır- ma işlemeli çuha cepkenler ve sarı çizmeler vardı. L'Hôte; "Bunları kendimize ya-

kıştırmıştık ve bunların içinde pek ciddi bir görünüşümüz vardı!” demektedir. Ama bu sözünde, bu kılıkla eğlenme de yatıyordu. Beri yanda, daha Grenoble’da ve Paris’te “Mısırlı” denen Champollion —bütün dostları buna tanıklık ediyor— bir yerli gibi davranıyordu.

Yalnız yazıları çözmüyor, yalnız anlam vermiyordu. Sanki ruhuna tohumlar alıyor ve bunlardan ansızın düşünceler doğuruyordu. Bilimsel komisyonu yenişini açıkça duyuruyordu: Burası öne sürüldüğü gibi İsis’in tapınağı değildi. Hathor’un, aşk tanrıçasının, tapınağıydı. Bu tapınak “çok eski”ydi ha? Oysa en son biçimini Ptolemaioslar döneminde almış, Romalılarca da bitirilmişti. (Bu on sekiz yüzyılın, ondan önce Mısır tarihinin geçip gitmiş olduğu otuz yüzyıl yanında ne önemi vardı?) Solgun ay ışığındaki derin, kavrayıcı izlenim onu, bu yapının her nasılsa “mimarlığın bir başyapıtı” ise de “kötü biçimde heykeltıraşlık eserleriyle kaplı” olduğu anlayışından alıkoyamıyordu. “Komisyon gücenmesin!” diye yazıyordu, “Ama Dendera alçak kabartmaları çirkindir, zaten başka türlü de olamazdı. Bunlar yalnızca bir çökme döneminin yapıtlarıdır. Heykeltıraşlık artık bozulmuştu, oysa değişmez kurallara bağlı bir sanat olduğu için mimarlık değişikliklere daha az uğramış. Mısır tanrılarına ve gelecek yüzyılların hayranlığına değer bir biçimde kalmıştı.

Champollion’un üç yıl sonra ölmesi, henüz yeni olan ejiptoloji bilimi için çok erken olduğu gibi düşüncelerinin herkesçe onandığını bütünüyle göremediği için de pek vakitsiz olmuştu. Ölümünün hemen ardından, özellikle İngiliz ve Alman bilginlerinin ona karşı aşağılamalarla dolu yazıları çıktı. Bunlarda, böylesine parlak sonuçlar ortadayken yine onun çözüm dizgesine hayal ürünü denmektedir. Fakat Alman Richard Lepsius’un 1866 yılında bulduğu iki dilde yazılmış “Kanopus Emirnamesi” Champollion’u bütünüyle haklı çıkardı. Bu yazıt Champollion’un yönteminin doğruluğunu karşı çıkılamayacak bir biçimde ortaya koydu. Derken Fransız Le Page-Renouf Londra’da, 1896’da, “Royal Society”nin önünde Champollion’u hak ettiği yere çıkardı. — Ama ölümünden tam altmış dört yıl sonra!...

Champollion yazının gizini çözmüştü. Artık küreğin işi başlayabilirdi.

12. BÖLÜM

“Kırk Yüzyıl, Bu Piramitlerin Üzerinden Size Bakıyor!”

BU kitap, yalnızca genel bir bakış sağlamak içindir. Bir doruktan ötekine atlar ve ödevleri sınıflandırmak, kataloğa geçirmek, ayrıca gözü pek açıklamalar yapmak, yaratıcı savlar ve verimli uyarmaları ortaya atmak olan çalışma odaları bilginlerinin karınca gibi çalışmalarına ise yeterli yeri veremez.

Ejiptolojinin büyük buluşlarına, Champollion’un hiyeroglifleri okumasından sonra —bizim yöntemimizin zorladığı sıraya göre— dört ad bağlanır. Bunlara birer de lakap takabiliriz. Bunlardan İtalyan Belzoni toplayıcı, Alman Lepsius düzenleyici, Fransız Mariette koruyucu ve İngiliz Petrie ölçülü ve açıklayıcıdır. Bu dört büyük Avrupa ulusundan kişilerin elbirliği ile aynı işte çalışmalarını, aynı amaca varmaya uğraşmalarını, her şeyin üstünde bilgi ve gerçeklik aşkıyla birleşmelerini bir simge olarak kabul etmek, gelecek için hayırlı olacaktır. Ne yazık ki yüzyılımızda ulusal çıkarlar böyle çalışmalara üstün tutulmaktadır.

Arkeolog Howard Carter, Mısır’a gitmeden az önce Londra’daki bir sirkte “güçlü adam” rolüne çıkan Giovanni Battista Belzoni (1778-1823) için, “Ejiptolojinin bütün tarihinde en dikkate değer insanlardan biri,” der. Carter’ın bu sözleri, Belzoni’nin yapıtından çok kişiliğine uygun düşmektedir. Arkeolojinin tarihinde meslek dışından olanların önemli bir rol oynadığını çoktan biliyoruz. Ama Belzoni kuşkusuz bunların en yadırgananlarından biridir.

Saygıdeğer bir Roma ailesinden gelme, Padua’da doğma Belzoni, papaz ve keşiş olacaktı. Fakat cübbeyi giymeden önce siyasal oyunlara kendini kaptırdı. Gireceklere kapıları hep açık İtalyan cezaevlerinin yerine Londra’yı seçti. Elimizde, her akşam bir sürü adamı yüklenip bir salaş tiyatro sahnesinde dolaştıran, görünüşe göre daha arkeolojiye karşı bütünüyle kayıtsız “İtalyan devi” ve “güçlü adam”ı anlatan bir gazete haberi vardır. Anlaşılan sonradan makine yapımıcılığının önemini görmüş (aynı zamanda ondan şarlatanlık da umulur). Çünkü 1815’te, yerlilerin su dolaplarının dört katı verimli bir makineli su dolabını Mısır’a sokarak zengin olacağını sanmıştı. Herhalde becerikli bir adamdı. Çünkü ne de olsa, modelini Mehmet Ali’nin sarayında kurmak iznini koparabilmiştir. Mehmet Ali teh-

likesiz bir adam değildi, dilenci denebilecek denli yoksul bir Arnavut olarak başlayıp kahve tüccarı, komutan, paşa, Mısır'ın ve bir bölüm Suriye ile Arabistan'ın hükümdarı payesine dek yükselme yolunun o günlerde ilk başarı basamaklarında bulunuyordu. Belzoni yanına geldiğinde, artık kovmuş olduğu valinin yerinde on yıldan beri Babıâli'nin kabul ettiği paşa olarak bulunuyordu. İlk İngiliz birliklerini yenerek yok etmiş ve Memlûklerle olan siyasal sorununu, dört yüz seksen beyin hepsini bir şölen bahanesiyle Kahire'ye çağırıp bu sırada öldürterek çözümlenmiş, böylece de dünya tarihine geçen büyük kıyımlardan birini düzenlemişti. Her ne ise, Mehmet Ali, başka işlerde ilerilik yanlısıydı ama Belzoni'nin su dolağını gözü tutmadı. Fakat Belzoni bu arada kendini İsviçreli Afrika gezgini Johann Ludwig Burckhardt'a, İngiltere'nin Mısır Başkonsolosu Salt'ın aracılığı ile tanıştırmıştı ve ona “dev Memnon büstünü” (II. Ramses; şimdi British Museum'dadır) Luksor'dan İskenderiye'ye taşıyacağını öne sürmüştü.

Bundan sonraki beş yılı hep toplamakla geçmişti. Önce Salt için, sonra kendi adına topladı. (Bir dikilitaş taşınma sırasında Nil'e düştü; Belzoni onu yeniden çıkardı.) Bunu, Mısır'ın yalnızca dünyada bulunan en büyük eski eser mezarlığı olarak tanındığı, plansız ve rasgele soyulduğu ve kimsenin eski altınları yirmi yıl sonra Kaliforniya ve Avustralya'da doğal altının ele geçirilmesinde kullanılan altın arayıcılık yöntemleriyle çıkarmaktan çekinmediği bir zamanda yapıyordu. Yasalar yoktu ya da bunlara aldırış edilmiyordu; düşünce uymazlıkları da ara sıra tüfekle çözümleniyordu.

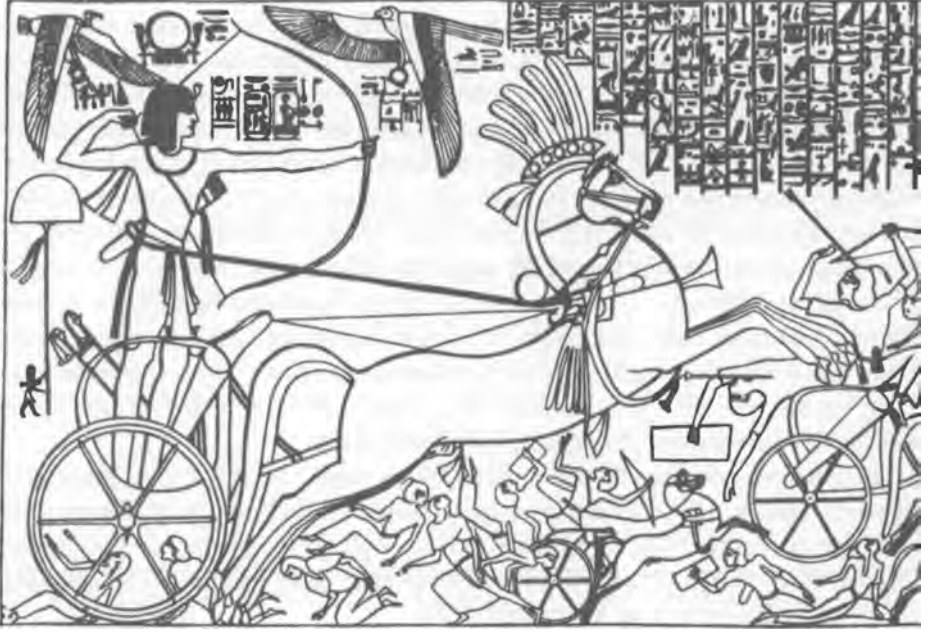
Yalnız maddeye bağlı olan ve öğrenmeye aldırış etmeyen, bulmaktan çok kırıp geçiren bu toplama tutkusunun, sağladığı bilgiden çok zararının dokunmasına şaşılır mı? Çarçabuk ortaya çıktığı gibi, Belzoni geçirmiş olduğu serüvenli yaşama karşılık bazı meslek bilgileri edinmeye vakit bulmuş olsa bile, mala olan açgözlülüğü hiçbir engel tanı mıyordu. Mühürlü mezar odalarını bir koçbaşı ile açıyordu.

Giovanni Battista Belzoni
(1778-1823)

Modern bir arkeoloğun tüyleri diken diken edecek böyle yöntemler karşısında, Howard Carter gibi bir adamın yazısının başka bir yerinde, kazıları için ondan “çalışma biçimi bakımından övgüye değer” diye söz etmesi, eğer Belzoni'nin çağının bir çocuğu olduğu, üstelik iki şeyi büyük ölçüde ve ilk olarak yaptığı ve bununla da arkeolojinin hâlâ kopmayan zincirinde ilk halka olduğu düşünülmezse, anlaşılır şey değildir.

1817 Ekim ayında Belzoni, Teb yakınındaki Biban-el Mülûk Vadisi'nde, başka mezarlar arasında I. Sethos'un mezarını buldu. Büyük Ramses'in öncelinin; Libyalıları, Suriyelileri ve Hititleri yenenin yüz metre uzunluğundaki mezarını...

Bulduğu, sumermerinden, görkemli, fakat boş tabut şimdi Londra'daki Soane Müzesi'ndedir. Bu lahit ta üç bin yıldan beri boştu. Mumyası neredeydi, hangi serüvenli yollara gitmişti — bunları ortaya çıkarmak Belzoni'ye kısmet olmayacaktır. Bu mezarın açılmasıyla “Krallar Vadisi”ndeki en önemli buluntular başlıyordu ki bunların en yüce noktasına ancak 20. yüzyılda ulaşılacaktır.

Yarım yıl sonra da, 2 Mart 1818'de İtalyan, bugün de giriş yerinin üstündeki bir levhanın ziyaretçiye anlattığı gibi, Gize'nin ikinci piramidini, Kefren'in piramidini açtı ve ta mezar odasına dek vardı! Bu ilk araştırma ile piramitler, eski dünyanın bu en büyük mimarlık yapıtları üzerine bilgi başladı ve Mısır'ın ilk dönemlerinin karanlığından, o dev gibi geometri şekillerinden, ilk insan yüzleri belirdi.

“Krallar Vadisi”ni eşleyenlerin ilki Belzoni değildi. Bir piramidin giriş yerini arayanların ilki de o değildi. Ama Belzoni —aslında gerçeği değil, altın arıyorsa da— iki yerde, mezar odasında ve piramitte, bugün de aynı yerde bilinmeyenleri açıklamaya çalışan arkeolojinin sorunlarının ana hatlarını çizmişti.

Belzoni 1820'de İngiltere'ye gitti ve Londra'da Piccadilly'de sekiz yıl önce yapılmış olan Egyptian Hall'de bir sergi açtı. Sumermeri lahitle Sethos'un mezarının bir maketi serginin en görkemli parçalarıydı. Birkaç yıl sonra, Timbuktu'ya doğru yeni bir araştırma yolculuğu sırasında öldü. Onun Teb'deki Ramesseum'da, kendi adını II. Ramses'in tahtına yazarak sonsuzlaştırmasını ve bununla, birçok hizmetlerinin yanı sıra, “Toplayıcılar” kuşaklarının, Mr. Brownların, Herr Schmidtlerin ve Messieurs Blancların bugüne dek arkeologları deli etmek için hâlâ yaptıkları uygunsuzluğa başlayan ilk kişi olmasını Tanrı affetsin!

Belzoni büyük toplayıcıydı. Düzenleyicinin zamanı gelmişti.

1. Sethos Suriye’de Hititlerle savaşıyor. Düşmanı arabasıyla kovalayan firavun halka yenilmez hükümdar olarak gösterilmek istenmiş.

KRAL IV. Friedrich Wilhelm’in (aslında bu kralın işten ziyade planları boldu) bir Mısır ekspedisyonu için epey para vermeye gönlünü eden, gezgin ve doğa araştırmacı Alexander von Humboldt’tu. Başkan olarak da daha otuz bir yaşındaki Richard Lepsius atandı. Ondan daha iyisi de düşünülemezdi.

Lepsius (1810’da Naumburg’da doğmuştur) filoloji öğrenimi görmüştü. Yirmi üç yaşındayken doktorasını vermiş ve otuz iki yaşında Berlin’de doçent olmuştu... Bir yıl sonra, iki yıllık bir hazırlığın sonunda, yolculuğa çıktı.

Ekspedisyon üç yıllık, 1843’ten 1845’e dek olarak hesaplanmıştı. Böylece o güne dek hiçbir araştırma kurulunun sahip olamadığı bir şeyi vardı: Vakit! Artık çarçabuk vurgun elde etmeye gidilmiyordu, tersine, öğrenmeye ve yazmaya gidiyorlardı ve neresi başarı vaat ediyorsa küreği oraya daldırabilirlerdi. Böylelikle yalnız Memphis’te altı, Teb’de de yedi ay harcadılar. 20. yüzyılda tek bir mezara, Tut-enkh-Amun’un mezarına yıllar harcadığını düşünürsek, Lepsius’un o dev örenler alanına verdiği süreyi pek az buluruz. Ama o sıralar süre önemliydi.

Lepsius’un ilk elde ettiği başarı, birçok anıtlarda “Eski imparatorluk”u bulması oldu. (Eski imparatorluk, Mısır’ın İ.Ö. 2700’den 2170’e dek ilk çağıdır. Piramitlerin kurucularının çağı.) O güne değin bilinmeyen otuz piramidin izlerini ve kalıntılarını buldu ve böylece bunların sayısı altmış yediye çıktı. Bunlara, o döneme dek hiç bilinmeyen bir mezar türü, “Mastaba” denenler katıldı (“Eski imparatorluğun” yeraltı mezar odaları). Bunlardan yüz otuzunu inceledi. Tel-el-Amarna’da, din reformcusu Amenophis IV’ün kişiliği ona ana çizgileriyle göründü. İlkın Krallar Vadisi’ni ölçtü. Tapınak duvarlarındaki kabartmaların, sayısız yazıtların, özellikle birçok kral adlarının (Kartuş) kalıpları çıkarıldı ya da

Karl Richard Lepsius
(1810-1884)

kopyaları alındı. Görülen şeyleri düzenleyenlerin ilki o oldu; *başkalarının* yalnızca karmakarışık yıkıntı yığınlarını gördükleri yerde Mısır tarihini gören, bir evrimi *fark eden* de ilk o oldu.

Bu ekspedisyondan ürünleri, Berlin'deki "Mısır Müzesi"nin hazineleri oldu; kaynaklardan yapılan incelemelerin ürünü de, on iki ciltlik dev bir kitap olan (*Description*'un bir torunu) *Mısır ve Etiyopya Anıtları* adlı yapıttan, ta en aykırı sorunlar üzerindeki özel araştırmalara dek çeşitli yayınları. Lepsius 1884'te yetmiş dört yaşında öldüğünde, onun biyografisini yazan Alman Georg Ebers haklı olarak Richard Lepsius'un modern ejiptoloji biliminin asıl kurucusu olduğunu söylemişti.

Yapıtlarının hepsinden çok ikisi, gelecek kuşakların bu büyük düzenleyiciyi hep bu gözle görmesini sağlayacaktır: Bunlar 1849'da Berlin'de çıkan *Mısır'ın Kronolojisi* ile yine Berlin'de, fakat bir yıl sonra yayınlanan *Mısır Kralları Kitabı*'dır.

MISIRLILARDA, tıpkı bütün eski uluslarda olduğu gibi, bizim anladığımız anlamda belirli bir yıldan başlayan kesin bir süreç hesabı ve tam bir tarih düşüncesi yoktu. Yalnızca, kendisini gelmiş geçmiş bütün dönemlerin hepsinden üstün gören, geçen yüzyılın o sarsılmaz ilerleme inancı, bunu bir tarihsel gerilik saydı. İlk olarak Oswald Spengler bu "eksikliği", salt karakteristik bir görüş başkalığı; eski ulusların yalnızca bizden "başka" olan bir zaman anlayışı olarak gördü.

Süreç hesabı olmayan yerde tarih de yazılmaz. Mısırlı tarihçi yoktur, yalnız ek-sik olay kayıtları, geçmişe ilişkin anıştırmalar vardır ki bunlar da genel olarak bizim masallarımız ve söylencelerimizden daha çok güvenilir şeyler değildir. Şöyle böyle kusursuz bir Avrupa kronolojisini kamu yapılarının üzerlerindeki yazıtlardan, kilise babalarının metinlerinden ve Grimm Kardeşler'in masallarından oluşturmak istediğimizi bir düşünelim! Mısır tarihini kronolojik bir biçimde kurmak için ilk denemeyi yapan arkeologlar, işte yaklaşık böyle bir sorun karşındaydılar. Burada bir kronoloji denemelerini kısaca anlatmamız gerekiyor. Çünkü bunlar arkeologların eldeki bütün dayanak noktalarını kullanarak ne denli büyük bir zekâ ile dört bin yılın üstesinden geldiklerine bir örnek verirler. Bunun sonucu olarak da bugün biz, eski Yunanlılardan çok daha doğru olarak (Mısır'da yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce dolaşmış olan Herodot'tan çok daha doğru olarak) Mısır'a ilişkin tarihleri bilmekteyiz. (Burada aynı konuyu bir kez daha ele almak için, Lepsius'un 1849 yılındaki bilgileriyle kendisinden öncekileri bir yana bırakıyoruz.)

Gerçi Mısır kaynaklarını baştan aşağı güvensizlikle karşılamak gerekirdiyse de yine, bir Mısır papazının yazıları ilk dayanak noktasını verdi. Bu adam, İsa’nın doğumundan aşağı yukarı üç yüzyıl önce yaşamış olan Sebennytoslu Manetho’ydu. İlk iki Ptolemaios’un döneminde (yani Büyük İskender’in ölümünden hemen sonra) Yunanca olarak ülkesinin bir tarihini yazmıştı: *Mısır Anıları*.

Yapıtı bize tam olarak bile kalmamıştır. Biz bunu Julius Africanus, Eusebius ve Josephus’un yapıtlarına alınmış özetlerinden ve parçalarından tanıyoruz. Manetho bildiği firavunların uzun listesini otuz “sülale”ye ayırır. Bu bölüşü biz de almışızdır ve Manetho’nun yanlışlarının kaynaklarını çoktan bildiğimiz halde, bugün de yine bu bölüşü kullanmaktayız.

Bu denli keskin bir yargı ile birlikte şunu düşünmeliyiz ki Manetho, başvura-çağı kendinden önce gelmiş hiçbir tarihçi bulunmadığı —ve karşısında üç bin yıl bulunduğu— için aşağı yukarı bugün Troya savaşları dönemindeki Yunanistan’ın tarihini salt eski geleneklere ve ağızdan ağza gelen söylentilere dayanarak yazmak isteyecek modern bir Yunanlı tarihçinin düşeceği durumdaydı. Manetho’nun listesi uzun yıllar arkeologların tek dayanağı oldu. Şunu da söyleyelim: Arkeoloji eskiden olduğu gibi şimdi de Antikçağ bilgisinin genel adıdır. Fakat Mısır anıtları ve yazıtlarının zenginliği çok geçmeden özel bir çalışma alanı açtığı için, Lepsius’tan beri Ejiptoloji adı doğdu, nitekim Mezopotamya arkeolojisine de asuroloji denir.

NE DENLİ eskiye gidilirse bütün tarihlemele-
rin de öylesine zorlaştığını söylemeye bile ge-
rek yoktur. Yeni tarih için yeni demekle “Yeni
İmparatorluğu” ve Sezar’ın Kleopatra’nın ya-
nında yattığı sırada artık ortadan kalkmış bu-
lunan “geç dönemi” söylemiş oluyoruz. Asur-
Babil İran, İbrani ve Yunan kronolojileriyle kar-
şılaştırmalar yapmak olasıdır. 1859’da Lepsius
*Mısır, Yunan ve Roma Kronolojilerinin Bazı
Ortak Noktaları Üzerine* adlı bir yapıt yazmıştır.

1843’te en eski dönemlerden ta XVIII. sülale-
ye dek Mısır krallarının bir listesini kapsayan
“Karnak Krallar Listesi” Paris Ulusal Kitaplığı’na
getirilince, daha eski tarihler için de ansızın ye-
ni karşılaştırma ve bununla da denetim olanak-
ları ele geçmiş oldu. Şimdi Kahire’deki “Mısır

*Horus’un babası, Isis’in kardeşi ve kocası, ölümler
tanrılarının başı ve ölümlerin yargıç Osiris. Ellerinde stilize
edilmiş harman sopasının yanı sıra egemenliğinin simgesi
olan kanca uçlu asa tutuyor.*

Müzesi”nde, bir mezardan çıkmış “Sakkara Krallar Listesi”ni görebiliriz. Bunun bir yüzünde Yeraltı Tanrısı Osiris’e bir ilahî, öbür yüzünde kâtip Tunri’nin iki koluna adları yazılmış elli sekiz krala duası vardır. Bunların ilki Miebis, sonuncusu da Büyük Ramses’tir.

Fakat daha ünlü ve ejiptoloji için de daha önemlisi “Abydos Krallar Listesi” oldu. Sethos tapınağının galerisinde, I. Sethos’u ve daha veliaht olan II. Ramses’i görmektediriz. Bunlar —Sethos bir buhurdanı sallayarak— iki sıra halinde tam yetmiş altısının adı yazılmış olan dedelerine saygılarını sunmaktadırlar. Bunun anlamı açıktır: Burada karşılaştırma olanakları vardı, burada kralların sırası denetlenebilirdi ama bununla da henüz tarihler saptanamazdı.

Fakat dağınık olarak bazı kralların saltanat süreleri, şu ya da bu savaşın ne denli sürdüğü, bir tapınağın ne denli zamanda yapıldığı üzerine bilgiler vardı, “Minimum süre toplamı” denen yoldan bütün kralların egemenlik dönemlerinin toplanması Mısır tarihinin iskeletini oluşturdu. Ancak ilk, tam tarih saptama olanağını, Mısır’dan eski, insanlık tarihinden eski, insandan da eski bir şey verdi: Yıldızların hareketleri.

Mısırlıların bir yıl takvimleri vardı. Çok eskiden beri onlar bunu, ülke yaşamının bağlı olduğu Nil’in taşıma zamanını önceden hesaplamak için kullanıyorlardı.) Bu takvim İ.Ö. 46 yılında Roma’da kabul edilmiş olan Julian takvimine temel olmuştur. Bu takvimi de sonra Avrupa kabul etmiştir. Ancak İ. S. 1582’de Gregorjen takvimi bunun yerine geçmiştir.

Arkeologlar matematikçilerden ve astronomlardan akıl danıştılar. Onlara eski metinleri verdiler, yazıtları çevirdiler, gök olayları ve yıldızların hareketlerine ilişkin her bilgiyi hiyerogliflerden çıkarak verdiler.

Artık tanıtlanmış noktalar verilmişti. Şimdi, birçok kralın bilinen egemenlik süreleri bunların aralarına “oturtulabilirdi.” O zaman Manetho’nun bazı sülalelere vermiş olduğu egemenlik sürelerinin hesaba gelemeyecek denli uzun olduğu görüldü. Şimdi üç bin yılın bu omurgasıyla elde edilen bu kronoloji ile (ilk işe yararını, düzenleyici Lepsius vermişti) Mısır tarihinin ana çizgilerini çizmeye başlanabilirdi.

1850 YILINDA Auguste Mariette, otuz yaşlarında bir Fransız arkeoloğu, Kahire Kalesi’ne çıktı. Mısır’a varır varmaz yabancılara salık verildiği gibi hemen kentin kuşbakışı görünüşünü izlemek istiyordu. Kente değil bir imparatorluğa bakıyordu. Tam hazırlıklı olan bu adamın gözleri, pastacıların yaptıkları süslemelere benzeyen minarelerde durmadı, yalnız uzakta, batıdaki çölün kıyısını çevreleyen dev anıtların silüetlerini, geçmiş bir dünyanın bu tanıklarını gördü. Kısa bir iş için buraya gelmişti; kaleden bu bakış onun kaderine yön verdi.

1821’de Boulogne’de doğan Mariette çok erkenden ejiptoloji çalışmalarına başlamıştı. 1849’da Paris’te Louvre Müzesi’ne asistan oldu. Mısır’da papirüsler satın alma işini ona verdiler. Mısır’a geldi, eski eserlerin nasıl yağma edildiğini gördü ve çok geçmeden antikacılarla pazarlık etmek onu ilgilendirmeyen oldu. Artık yardım etmek istiyordu. Yalnız yardım mı? — Mariette Mısır’ın, ne yap-

tığını bilmeden, eski eserlerini artırmaya çıkarmış olduğunu gördü. Bilginler, turistler, kazıcılar, herhangi bir nedenle Mısır toprağına ayak basan herkes “eski eserler toplama” hastalığına tutulmuş gibiydi. Bu da eski yapıları yağma etmek ve değerli yapıtları ülke dışına taşımak demektir. Yerliler de buna yardım ediyorlardı. Arkeologların yanında çalışan işçiler, küçük eşyayı aşırıyor ve bunlar için para verecek denli “deli” saydıkları yabancılara satıyorlardı. Bu arada da sürekli hiçbir şey düşünmeden tahrip ediliyordu. Hep bilimden çok parasal kazanç düşünüyorlardı. Lepsius’un örneğine karşın, yine Belzoni’nin dönemindeki yöntem sürüyordu. O zamana dek yalnızca araştırma ve kazma ile ilgili olan Mariette arkeoloji biliminin geleceğı için tek bir şeyin hepsinden önemli olduğunu anladı: Korumak! Bunları koruyabilmek için Mısır’da sürekli olarak kalmaya karar verdiğinde ilerdeki başarısının düşünüy bile görmemişti. Birkaç yıl içinde dünyanın en büyük ejiptoloji müzesini oluşturacağı aklına bile gelmiş değildi.

Auguste Mariette
(1821-1881)

FAKAT bu hazinelerin saklanması ve korunmasından önce 19. yüzyılın dört büyük ejiptologundan üçüncüsü olan Mariette’e de yeni buluşlar kısmet oldu.

Henüz Mısır’a geleli çok olmamıştı ki garip bir şey dikkatini çekti. Ülke ileri gelenlerinin özel parklarında ve yeni tapınakların önlerinde, Kahire’de, Gize’de —tıpkı Rönesans prenslerinin görkemli parklarına süs olarak dikilen Yunan heykelleri gibi— hep birbirine benzeyen taştan sfenksler vardı. Şunu soran ilk Mariette oldu: Bunlar nereden gelmiş? Nereden buralara taşınmışlar?

Bütün buluşlarda rastlantı önemli bir rol oynar. Mariette, Sakkara yıkıntılarında dolaşırken büyük basamaklı piramidin karşısında yine bir sfenks buldu. Bunun yalnız başı kumdan çıkıyordu. Bunu ilk gören Mariette değildi. Fakat bu sfenksin Kahire ve İskenderiye’dekilerin tıpkısı olduğunu ilk anlayan o oldu. Apis’e, Mısırlıların Memphis’deki kutsal boğasına bir söylev taşıyan bir de yazıt bulunca; okuduğı, işittiğı, gördüğü şeyler bir zamanlar var olduğu bilinen, fakat nerede olduğundan artık kimsenin bilgisi bulunmayan o gizemli, yitmiş sfenksli yolla hayalinde birleşti. Birkaç Arap topladı, kendi de küreğe sarıldı ve yüz kırk bir sfenksi ortaya çıkardı!

Bugün orada, Sakkara’da, kumun üstünde de altında da bulunan bütün yapıların ana bölümüne —Tanrı Serapis’in adına bağlayarak— “Serapeum” ya da “Serapeion” diyoruz. Kumun *altında* da mı? Sfenksli yol iki tapınağı birbirine bağlamaktadır. Mariette onları bulduğu (iyi bir durumda kalmış sfenkslerin yanı sıra üzerlerindeki “Aslan Adamları” çalınıp götürülmüş bir dizi kaide de bul-

Apis boğası. Stilize "kartal kanatları", güneş, uraeus yılanı ve alındaki üçgen leke onun kutsallığının simgeleri idi.

muştı) ve bugün de yeniden Serapeion'un üzerini kaplayan, oldum olası hareket halindeki kumlardan temizlediğinde, sfenksli yolla birlikte, adı hep söylenen başka bir şeyi de buldu: Kutsal Apis boğalarının mezarlarını! Bu, Mısırlıların bir tür inançlarına derinliğine bakış sağlayan bir buluştu; bizim için yabansı, ürkünç, daha eski Yunanlılara bile, yolculuk anılarında alışılmadık, garip bir şey olarak yazacakları gibi yabansı, ürkünç gelen bir inanç.

Mısır tanrıları ancak sonraları insan kılığına girmişlerdir. Eskilerin dinsel bilinçlerinde onlar, işaretler, bitkiler ve hayvanlarla biçim almışlardı. Tanrıça Hathor bir ılıgın ağacında yaşıyordu. Tanrı Nefertem'e lotus çiçeğinde, Tanrıça Neith'e çaprazlama iki ok mihlanmış bir kalkanda tapılırdı. Fakat tanrılar her şeyden çok hayvan kılığında gösterilirdi. Tanrı Chnum bir teke kılığındaydı. Tanrı Horus bir atmaca, Thout bir ibis, Suchos bir timsah, Bubastis'in tanrıçası bir kedi, Buto'nunki bir yıldı.

Bu hayvan biçimli tanrıların yanında, eğer belirli bir işaret taşıyorlarsa, doğrudan doğruya hayvanlara tapılırdı. Bunların en ünlüsü, tapılışı yeryüzünde hiçbir dönemde hiçbir hayvana karşı gösterilmeyen görkemlikte olanı, Mısırlıların "Tanrı Ptah'ın uşağı" saydıkları Memphis'in kutsal boğası Apis'ti.

Tapınak bu kutsal hayvanın bulunduğu yerd. Papazlar ona bakarlardı. Ölülürse büyük bir törenle mumyalanır ve gömülürdü. Yerini de yine o işaretleri taşıyan başka biri alırdı. Bunlar için tanrılara ve krallara yaraşır mezarlar yapılmıştı. Bubastis ve Benihasan'daki kedi mezarları, Ombos'taki timsah mezarları, Aşmunen'deki ibis mezarları, Elephantine'deki teke mezarları hep böyle hayvan mezarlıklarıdır. Bunlar bütün ülkeye yayılan, Mısır tarihi boyunca birçok değişikliğe uğrayan, belirli bir yere bağlı oldukları için bazen büyük bir parlaklığa kavuşan, sonra yeniden yüzyıllarca silinip giden kültlerdi. Bunları çok garip bulanlar, hatta gülenler varsa onlar yabancı kültür çevrelerinden kişiler için, örneğin bizim bakire Meryem ve lekesiz gebe kalma inancımızın ne denli anlamsız geleceğini düşünmelidirler.

Mariette kutsal Apis boğaları mezarlarının üzerine gelmişti! Tıpkı büyüklerin mezarlarında olduğu gibi bunun giriş yerinin üstünde de bir tapınak vardı. Bir eğik rampa, Büyük Ramses döneminden başlayarak bütün Apis boğalarının bir arada uyudukları mahzenlere iniyordu. Yüz metre uzunluğunda bir galeriye mezar odaları açılıyordu. Ta Ptolomaioslar dönemine dek giden genişletme işlerinde galeriler üç yüz elli metre uzunluğa erişmişti. Ne inanç!

Mariette, meşalelerin titrek ışığında, arkasında fısıltı ile konuşmayı bile göze alamayan işçiler, mezar odasından mezar odasına dolaştı. Boğaların yattıkları taş

lahitler ağır kara ve al granittendi. Her biri tek bir bloktan, perdahlı üç metreyi aşkın yükseklik, iki metreyi aşkın ve dört metreyi aşkın uzunluktaydı.

Birçok lahitlerin kapakları yana itilerek açılmıştı. Mariette el değmemiş ve içinde süs eşyaları da bulunan yalnız iki lahit bulabildi. Ötekiler yağma edilmişti. Ne zaman? Bunu bilen yoktur. Kimler bunu yapmıştı? Haydutların adı yoktur. Haydutlar bu işi başarmışlardı. Bütün ejiptologların tasa ve alamadıkları bir öfke ile her zaman karşılaştıkları buydu. Tapınakları, mezar mahzenlerini, kentleri örten sonsuz hareket içindeki kum bütün izleri siliyordu.

Kutsal Udjat Gözü'nün onu taşıyan kişiyi hastalıklardan koruduğuna inanılırdı. Ölen kişinin yeniden dünyaya döndüğünde bedeninde bir eksiklik olmamasını güvence altına almak için mezarlara da bırakılırdı.

MARIETTE ortadan kalkmış inançların karanlık ülkesine dalmıştı. Eski Mısır'ın zengin, renkli gündelik yaşamına bir bakış da yine de ona kısmet oldu.

Serapeion'dan az ötede Mariette, saray memuru ve büyük çiftlik sahibi Ti'nin mezarını buldu. Boğalar mezarlığında son çalışma Ptolomaioslar döneminde olmuştu. Zengin Ti'nin mezarı ise eskinin eskisiydi. Kral Keops, Kefren ve Mykerinus'un piramitlerini yaptırmış oldukları sırada bu mezar tamamlanmıştı bile. Bu mezar, ölümün yurdu, yaşamı o zamana dek hiçbir anıtın sağlamadığı denli gözle görünür biçime getiriyordu. Mariette çoktan bu mezarda da süs eşyasının yanı sıra, her türlü gündelik kullanma eşyası, bol bol resim, öyküleyen kabartmalar bulmayı umacak denli eski Mısır ölü gömme geleneklerini biliyordu. Ama burada, koridorlarda ve salonlarda karşısında ışıldayan şeyler, o güne dek gördüğü gündelik yaşamın ayrıntılı betimlemelerinin hepsinden üstündü.

Zengin Bay Ti yaşarken çevresinde olan her şeyin, ölümünden sonra da yine çevresinde bulunmasına önem vermişti. Bütün resimlerin ortasında da ken-

İ.Ö. 2500 yıllarında Mısır çömlek atölyesi. Solda ocak, önünde ateşi körükleyen adam. Yanındaki ikinci adam çömlekçi çarkında çalışıyor.

Büyük Bay Ti, papirüs sazlığından geçerken hizmetkârları balık ve suaygırı avlıyor.

disi, zengin Bay Ti, kölelerinden ve aşağılık halktan dört kez daha büyük, düşkünler ve güçsüzlere karşı güç ve önemini beden ölçüleriyle de belirterek, durmaktaydı.

Biçemleştirilmiş, çizgiler halinde, fakat hep ayrıntılara dek giden bu duvar resimleri ve kabartmalarda yalnızca zenginlerin işsiz güçsüzlüklerini görmekteyiz. Keten hazırlanmasını, orakçıların ekin biçmelerini, eşek sürücülerini, harman dövülmesini, savrulmasını da görüyoruz. dört bin beş yüz yıl önce bir geminin nasıl yapıldığını bütün evreleriyle görmekteyiz: Ağaçların yontulması, tahtaların işlenmesi, keser, tokmak ve marangoz kaleminin (bugün demirden yapılan her şey o dönemde bakırdandı) kullanılışını görüyoruz. Bütün avadlıkları çok iyi tanıyoruz ve testere, balta, hatta kemaneli matkabın bile kul-

lanıldığını görüyoruz. Altın eriticileri görüyoruz ve o zamanlar eritme ocağının, sıcaklığını artırmak için nasıl körüklendiğini öğreniyoruz; heykeltıraşların, taşçıların, deri işçilerinin nasıl çalıştıklarını izliyoruz.

Fakat Bay Ti gibi bir memurun elinde ne denli güç olduğunu da hep görmekteyiz. Köy muhtarları hesap vermek için onun evinin önüne sürülür, zaptiyeler onları yerlerde sürükler, hiç acımadan zalim bir yabanlıkla gırtlaklarını sıkar. Sonsuz sıralar halinde, vergilerini taşıyan köylü kadınları, kurbanlık hayvanları getiren ve boğazlayan uşakları görüyoruz. Bay Ti’nin özel yaşamını bir pencereden bakar gibi izleyebiliyoruz: Bay Ti sofrada, Bay Ti karısıyla, ailesiyle; Bay Ti kuş tutmada, Bay Ti çoluk çocuğu ile birlikte deltada yolculukta, Bay Ti —işte bu en güzel kabartmalardan biridir— papirüs sazlığında.

Ayakta durduğu kayık sularda kayıp gidiyor, kayıkçılar canlarını dişlerine takarak küreklere asılmaktadır. Yukarıda sazların arasında kuşlar uçuyor. Altındaki suda balıklarla başka Nil hayvanları kaynaşıyor. Önden bir kayık daha gitmektedir. Bundaki adamlar suaygırlarının şişman enselerine zıpkınlar fırlatırlar, bir zıpkını bir timsah ısırıp kırar. Kompozisyonun tamlığına, çizgilerdeki güven ve açıklığa karşın bu resimde bugünkü biz insanlara ürküntü verecek bir şey vardır. Sanki Bay Ti papirüs sazları arasından değil tarihin arasından geçmektedir.

Bu resmin Mariette’in dönemindeki asıl değeri sanat bakımından değildi. Asıl önemi, eski Mısır’daki gündelik yaşamın en özel ayrıntılarını bize açıklamasındaydı. Bunlar bize yalnızca onların neler yaptıklarını değil, nasıl yaptıklarını da gösteriyordu. Bu görüş özdeksel zorlukları yenmek için, gerçi çok geliştirilmişse de yine, teknik araçlar bakımından son derece ilkel bir yaşama biçimini anlamamıza yarıyordu. (Köle gücü her şeydi.) Bunu düşünmek, piramitleri yapan bu insanların başarılarını gözde o oranda yüceltiyordu. Mariette dönemindeyse bu başarı büsbütün gizemli görülmekteydi.

MARIETTE’İN Kahire Kalesi’nden eski Mısır’a ilk bakışından sekiz yıl sonra; bütün kazılarında, her adımda Mısır eski eserlerinin büyük artırımını elinden bir şey gelmeden izlediği sekiz yıldan sonra, aslında papirüs satın almak için Nil diyarına gelen o, hep asıl ödevi olarak gördüğü işe kavuştu: Bulak’ta “Mısır Müzesi”ni kurdu ve az sonra Mısır Hidivi’nce, Mısır Eski Eserler Yönetimi Baş Yöneticiliği’ne ve bütün kazıların Genel Direktörlüğü’ne getirildi.

Müze 1891’de Gize’ye taşındı ve 1902’de Kahire’de, Büyük Nil Köprüsü’nün yakınındaki, Dourgnon tarafından eski benzeri biçimde yapılan ve 20. yüzyıl başında daha iyisi de yapılamayacak olan son yapısına taşındı. Bu müze yalnız toplama değil, aynı zamanda denetim merkeziydi. Bundan sonra Mısır’da ne bulunursa, ister rasgele bulunsun, ister planlı bir biçimde kazılarak çıkarılsın, hepsi müzenindi. Yalnız gerçek kazıcılara, arkeologlara ve bilginlere bir onur armağanı olarak bırakılacaklar bunun dışındaydı. Bununla Mariette eski eserlerin haraç mezat satışını, antika yağmasını durdurmuş oluyor ve bir Fransız, Mısırlılar için hukuken bakımından Mısır’ın olan şeyleri koruyordu. Gönül borçlusu Mısır, müzesi-

nin ön bahçesine onun heykelini dikti ve ölümünden sonra da cenazesini buraya getirerek mermer bir lahde gömdü.

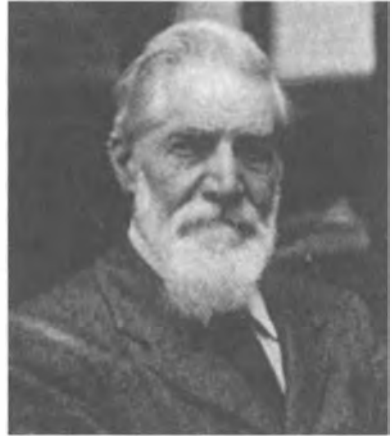
Onun yapıtı büyüdü. Ondan sonra gelenlerle, direktör Grébaut de Morga, Loret ve hele Gaston Maspero zamanında her yıl kapsamlı arkeoloji çalışmaları na girişildi. Maspero direktörlüğü sırasında müze çok coşku uyandıran bir pot olayına karıştı. Ama bu, kral mezarları bölümüne girer. Ondan önce ayrı bir bölümde büyük, temel kuran ejiptologlardan dördüncüsünü, Mariette'in artık ölme hazırlandığı sırada Mısır'a gelen bir İngiliz'i anmalıyız.

13. BÖLÜM

Petrie ve Amenemhet'in Mezarı

ŞAŞILACAK olan şey, zamanımızda özellikle arkeolojinin, bu denli çok, erken gelişen yetenekler yetiştirmiş olmasıdır. Schliemann bir bakkal çırağıyken yarım düzine dil biliyordu. Champollion on iki yaşındayken siyaset alanında düşünce yürütüyordu. İlerde arkeologlar arasında en büyük ölçücü ve anlam verici olacak William Matthew Flinders Petrie için de bir gazete, özgeçmiş sütununda, onun daha on yaşındayken Mısır arkeolojisine son derece büyük bir ilgi duyduğunu ve daha o zamandan, yaşamı boyunca dilinden düşmeyecek şu tümceyi söylediğini yazar: Saygı ile bilgi tutkusunu uygun bir oranda tutarak, Mısır toprağını tane tane “kazımalı” ve böylece yalnız onun neler sakladığını değil, bu saklıklarının bir zamanlar güneş altındayken nasıl durduklarını da görmeli. Bu yazı (bunu meraklı bir şey diye yazdık, yoksa doğruluğunu araştırmak olanaksızdır) Londra’da 1892’de, Flinders Petrie “University College”e profesör olduktan sonra çıkmıştır. (Şunu söyleyelim; o zaman otuz dokuz yaşındaydı, bu da hiç erken değildir.)

Kesin olarak bilinen şey, onun, eski eserlere olan ilgisini, o zamana dek ender olarak böyle bir arada görülen ve sonradan kendisine büyük yararları dokunacak bir sürü başka meraklarıyla birleştirmiş olmasıydı. Doğa bilimlerinde deneyler yaptı, amatörükten daha ileri bir merakla kimya ile uğraştı; Galilei’den beri pozitif bilimlerin temeli olan matematiği kendine neredeyse din edinmişti. Aynı zamanda antikacıların dükkânlarına koşuyor, haklarında yazılmış şeyleri eşyanın kendileriyle karşılaştırıyor ve daha bir öğrenciyken, arkeoloji, özel olarak ejiptolojide, temel olacak çalışmaların daha hiç bulunmadığından sızlanıyordu.

*William Matthew Flinders Petrie
(1853-1942)*

Öğrencinin arayıp bulamadığını yetişkin adam kendi yarattı. Bilimsel yayınları doksan cilt tutar. Üç ciltlik *Mısır Tarihi* (1894-1905) olağanüstü bir araştırma zenginliği ile daha sonraki bütün çalışmalara öncü olmuştur. Petrie'nin büyük raporu, "Mısır'da on yıl kazı çalışmaları 1881-1891" (1892'de yayınlandı) bugün de coşkuyla okunacak bir yapıttır.

3 Haziran 1853'te Londra'da doğmuş olan Petrie, eskiçağ araştırmacıları olarak İngiltere'de çalışmaya başladı ve önce Neolitik yerleşme yeri Stonehenge üzerine bir yapıt yayınladı. Fakat daha 1880'de, yirmi bir yaşındayken Mısır'a gitti. Aralıklı olarak kırk altı yıl, ta 1926'ya dek orada kazı yaptı.

Bir Yunan kolonisi olan Naukratis kentini buldu. Nebeşe'deki moloz yığınlarını kazarak bir Ramses tapınağını ortaya çıkardı. Derken kendisinden iki yüzyıl önce, 1672'de ilk özenli Avrupalı, Erfurtlu papaz, bilgin Vansleb'in de gelmiş olduğu yere geldi: Herodot'un da söz etmiş olduğu, Kral III. Amenophis'in kumtaşından dev gibi iki heykeliydi bunlar.

Bunlara Yunanlılar Memnon heykelleri derlerdi. Anası Eos ufuktan yükselince oğlu Memnon insan sesine benzemeyen ama duyan herkesin ta yüreğine işleyen bir sesle içini çeker ve sızlanırdı. Strabon ve Pausanias bunu anlatırlar. Çok daha sonra Hadrianus karısı Sabina ile Memnon'un cıglığını bekledi. Bu beklemenin karşılığını da o zamana kadar duymadıkları denli etkili seslerle gördüler. Sonra Septimus Severus heykellerinin üst yanlarını kumtaşı bloklarla yeniletti, sızlanma sesleri de kesildi. Gerçek olduğunda hiç kuşku bulunmayan bu seslerin nasıl oluştuğu bilim yönünden tam açıklanamamıştır.

Rüzgâr yüzyıllarca bunları kemirmişti. Vansleb hiç değilse bir heykelin alt bölümünü görebilmişti. Petrie yalnız yıkıntı buldu. Ancak bir zamanlar tahtlarında oturan bu kral heykelerinden birinin on iki metre yüksekliği olduğunu kestirebildi.

Derken Petrie, oraya yakın bir yerde Havvara piramidinin giriş yerini, böylelikle de Amenemhet'le kızı Ptah-nofru'nun yitik mezarlarını buldu. Bu buluş bugün de tam olarak anlatılmaya değer.

Petrie'nin kazılarını burada saymaya olanak yoktur ve bu, onun özgeçmişi olmayan bir kitapta gereksizdir. Petrie bütün yaşamı boyunca kazmıştı. Bir çeyrek yüzyıl sonra kendini salt Knossos sarayını incelemeye adanmış Evans gibi, tek bir alanda çalışmamıştı.

Bütün Mısır'ı gerçekten "kazıdı" ve bu sırada üç bin yılın içinde dolaştı durdu. Mısır'ın verebileceği en küçük ve en gündelik şeylerde, seramik ve bütün küçük eşyada tam bir uzman oldu, bu onun en tipik özelliğidir. Ama aynı zamanda Mısırlıların günümüze dek bıraktıkları en büyük ve en yüceleriyle de uğraştı. Dev, göklere yükselen mezar anıtlarıyla, piramitlerle!

BU son bölümlerde öyküden çok tarihli, yaşanmış olaylardan çok sayıp dökmelele uğraştırılan okur herhalde sabırsızlanmıştı. Umarım ki gelecek bölümlerde bunun acısını çıkaracaktır.

1880'de tuhaf bir Avrupalı, Gize'nin piramitler alanında göründü. Araziyi

incelerken kendisinden önce birinin kapı takmış olduğu boş bir mezar buldu. Burası belki de depo olarak kullanılmıştı. Tuhaf adam eşyasını taşıyan bir hamala bu mezarda oturmak istediğini söyledi. Ertesi gün oraya yerleşti. Bir sandığın üstünde bir lamba tütüyor, köşede bir yemek ocağı harıl harıl yanıyordu. William Filinders Petrie artık evindeydi! Akşamüstü, mavi gölgeler saatinde, çırlıçıplak bir İngiliz büyük piramidin dibindeki molozların üzerinde emekliyor, giriş yerine varıyor ve bu ölü yerlerde bir hayalet gibi, fırın sıcaklığındaki mezar anıtına dalıyordu. Gece yarısından sonra gözleri kan içinde, baş ağrısından bitkin, tere batmış, fırından çıkmış bir adam, sandığının önüne çöküyor ve piramitte aldığı notları, ölçüleri, boy ve kesitlerini, koridor eğimlerini, açi ölçülerini ve ilk varsayımlarını yazıya döküyordu. Varsayımlar mı, ne için? Binlerce yıldan beri herkesin gözü önünde duran piramitlerin gizemi mi olurdu? Daha Heredot onları hayranlıkla izlemiş (oysa sfenks'ten hiç söz etmemişti) ve eskiler de onları yedi dünya harikasından biri saymışlardı. Harika açıklanamayan şeydir. 19. yüzyıl için, bu teknikleşmiş, rasyonelleşmiş, makineleşmiş, inançsız ve özdeksel bir amacı olmayan yüceliklere karşı duyusuz çağ için, yalnızca piramitlerin var oluşu ortaya şaşırtıcı sorular atmaya yetmez miydi?

Biliniyordu ki piramitler mezarlardı, dev tabut evler! Ama Tanrı aşkına, firavunların böyle dünyada eşi olmayan boyutlarda mezar yapmalarına sebep neydi? (O zaman bunlar yalnız Mısır'da vardır sanılıyordu. Bugün Orta Amerika tanınıyor. Tolteklerin balta girmemiş ormanlarında da bunun benzerinin geçmiş olduğu biliniyor.) Onların mezar anıtı diye gizli yolları, saklı kapıları, ansızın granit bloklarında son bulan çıkmaz sokaklarıyla bir kale yapmaları nedendi? Keops'un, tabutunun üzerine bir dağ yığdirmasına ne yol açmıştı? Böyle iki buçuk milyon metreküp kireçtaşını? Her gece, yarı kör, moloz dolu dehlizlerin kuru havasında zor soluk alarak çalışan İngiliz, piramitlerin gizemini yüzyılın bilimsel yöntemleriyle çözmeye, onların kuruluş ve yapılış biçimini, gizlerini, çevresinde gördüğü şeylerden soru olarak doğan her şeyi, anlatmaya kararlıydı. Elde ettiği sonuçların çoğu bu arada doğrulanmıştır, birçoklarının yanlışlığını da yeni araştırmalar ortaya koymuştur. Şimdi piramitler üzerine konuştuğumuz zaman yalnız Petrie'nin bir vakitler bulduklarından yararlanmıyoruz; verdiğimiz sayılar da modern araştırmalardan çıkanlardır. Ama eğer firavunların emeklerini boşa çıkaranların, haydutların ilk olarak peşlerine düşmek istersek kılavuz olarak yine Petrie'yi seçmeliyiz.

DÖRT bin beş yüz yıldan daha öncedeyiz: Nil'den yukarı, açık renkli ve kara, yassı burunlu, şiş dudaklı ve saçları kazınmış çıplak kölelerden geniş bir insan seli akmaktadır. Kötü zeytinyağı ve ter, turp, soğan ve sarmısak kokarak, gözcülerin kırbaçları altında bağıra, ah ede, Nil'den ta yapı yerine dek uzanan granit yolun cilalanmış taşları üzerinden, omuzlarını yırtan halatların yükü altında inleye inleye, her biri bir metreküpü aşkın büyüklükte taşlar yüklü, ağaç silindirler üzerinden ağır ağır kayıp giden, kızakları çekiyordu bunlar. Bağırışları, inle-yişleri, ölüşleri altında piramit yavaş yavaş büyüyordu. Yirmi yıl boyunca büyü-

Düzen ve denge, adalet ve kültür ilkesinin somutlaşmış biçimi olan Maat'ı, başına taktığı tüyden tanımak mümkün.

dü. Her sefer, Nil'in çamurlarını kıyıya serdiği, bütün tarla işleri durduğu vakit bu adamlardan yüz binlercesi, Keops'un "Echet Chufu" yani "Keops'un ufku" denen mezar anıtının yapılması için bir araya toplanıyordu.

Piramit büyüdü, 2.300.000 taş blok insan gücü ile getirildi ve üst üste yığıldı. Piramidin dört kenarından her biri 230 metreyi aşkın uzunlukta idi, sonunda tepesi de 146 metreden daha yükseğe çıktı. Firavunun mezarı yaklaşık Köln Katedrali kadar yüksektir. Viyana'daki Stephan Kilisesi'nden daha yüksektir, Roma'daki Sen Piyer kilisesinden, Hıristiyanlığın en büyük kilisesinden çok yüksektir ve bu kilise Londra'daki St. Paul Katedrali ile birlikte rahatça Firavunun mezarına sığabilir. Nil'in bu yakası ile karşı yakasından sökülen kaya ve kireçtaşlarından yapılmış bütün duvar örgüsü, yaklaşık 54.300 metrekairelik bir arsa üzerine yığılmış 2.521.000 metreküplük bir hacim oluşturur.

Bugün kölelerin inleyişleri sönüp gitmiştir. Kırbacların ısıklıklarını Nil rüzgârı yutmuştur, ter kokusu dağılmıştır. Kalan yalnız bu dev yapıttır. Bir yapıt mı? Hayır birçok — çünkü bugün Keops piramidine tırmanılır (En yüksek ve en büyüğü olana) ve oradan güney yakasına bakılırsa, (solda sfenks, sağda ikin-

ci ve üçüncü piramitler, Kefren'in ve Mykerinus'unkiler vardır) o zaman uzakta başka bir grup dev gibi firavun mezarı görülür: Abusir, Sakkara ve Dahşur Piramitleri! Başka birçoklarının yerleri ancak örenlerinden bellidir. Abu Roaş piramidinin taşları alıp götürülmüştür. Üzerinden, bir zamanlar binlerce ton ağırlığında taşların altında saklı duran, mezar odasına bakılabilir. Çamur dolmuş dehlizlerinde Petrie'nin 1889'da haydutların izlerini sürdüğü Havvara ve kayadan bir çekirdek çevresine pişmemiş Nil kerpiçleri yığılarak yapılma İllahun piramitleri aşınmıştır. Kan, ter ve gözyaşı altında yapılan, en eski çağlardan ta Meroe Habeş hükümdarlarına dek uzanan bu piramitlerden yalnız Meroe alanının kuzey grubunda kırk bir tanesi vardır ve bunlarda otuz dört kral, beş kraliçe, iki veliaht gömülüdür. Tek olan ve adlarını yüz bin adsızın emeğiyle sonsuza dek göğe yazdırmak isteyenlerin mezarlarıdır bunlar! Yalnız şan olsun diye mi? Yalnızca bu dev anıtlarla dünyanın gözünü kamaştırmak için mi? Yalnız taştan bir gösteriş isteyen dev bir istem yapıtları mıdır bunlar? Yalnız, ölümlülerin, ölçülerini yitiren güçlülerin Tanrı'ya eşkoşmaları yüzünden mi yapılmışlardı acaba?

PİRAMİTLERİN yapılışındaki anlamı ancak Mısırlıların dinsel inançlarından anlayabiliriz. Ama yalnız Tanrı inançlarından değil; çünkü tanrıları sayısızdır; papazların buyruğu ile mi? — Tapınma biçimleri ve dogmalar, tıpkı “eski,” “orta” ve “yeni imparatorluklar”daki tapınaklar gibi değişikliklere uğramıştır; yalnız insanların yolunu, bedeninin ölümünden sonra da hiç arası kesilmeden ta sonsuza dek sürdüren temel dinsel tasarımdan bunu yapıyorlardı. “Öteki dünya” gökle yerin “karşı diyarı”ydı, eğer —işte, önemli nokta da budur— varlıklarını korumak için gerekli şeyler yanlarına verilirse, ölenler orada otururlardı. Bunun içine sağlam bir ev, açlığı ve susuzluğu gidermek için yiyecek içecek; hizmetçiler, köleler ve memurlar, kısaca gündelik yaşamda gerekli her şeyi girerdi. Hepsinden önce de bedeninin korunması, her türlü bozucu etkilerden korunması gerekliydi. Ancak o zaman, ölümden sonra serbestçe uçup duran “can” (eski Mısır dilinde “Ba”) kendinin olan bedeni de koruyucu ruhu “Ka”yı da kendisiyle birlikte doğan, fakat bedeninin ölümüyle yok olmayan, tersine, ölene öteki yanda da gerekli gücü verebilmek için yaşamayı sürdüren, yaşam güçlerinin bu simgesini de her zaman yenden bulabilirdi. — Ekinlerin yedi arşın boy attıkları, ama yine de ekilmeleri gereken öteki dünyada.

İşte bu tasarım iki şeye neden oldu: Ölü bedeninin mumyalanması ve kale gibi mezar yapıları. Çünkü her piramit yalnızca içinde saklı mumyanın korunmasına yarayan, her çeşit düşmanlık, saygısızlık ve rahat bozmaya karşı iki kez, beş kez, on kez güvenlik altına alınmış bir kaleydi.

Binlerce insan angarya ile kurban edildi, yalnız tek bir ölüye sonsuz güvenlik ve sonsuz yaşam vermek için!... On, on beş, yirmi yıl mezarını yaptıran bir firavun halkın gücünü tüketiyor, yalnızca kendisini değil, çocuklarını, çocuklarının çocuklarını borca sokuyordu. Ölümden sonra da devletin maliyesini güçsüz düşürüyordu, çünkü “Ka”sı boyuna kurbanlar, papazların boyuna hizmetlerini isti-

yordu. — İlerisini düşünen bir firavun bir düzine köyün gelirini önceden Ka'sına yapılacak törenler için papazlara, kurbanlara adıyordu.

İnancın gücü her çeşit politika ve ahlak düşüncesini bastırıyordu. Firavunların yapıtları —yalnız bunlarınki, çünkü onlardan az iktidar sahipleri peyke ile, aşağı halk da kum içinde bir mezarla yetiniyordu— sınırsızlığa değin varan ve toplum düşüncesinden yoksun bir bencillğin ürünleriydi. Piramitler, Hristiyanlığın dev yapıları, katedraller ve kiliseler gibi ilk planda dindar bir cemaat için değildi; Babil kuleleri, Zigguratlar gibi ilk planda tanrılarının yurdu ve herkes için kutsal bir yer de değildi. Bunlar yalnız firavun için, yalnız onun ölü bedeni, yalnız onun ruhu, onun Ka'sı içindi.

Ama şunda hiç kuşku yoktur: IV. sülalenin kırk yedi yüzyıl önce diktikleri anıtlar, din ve güvenlik bakımından gerekli ölçüleri çok aşmıştır. Daha ileride, çok geçmeden bu büyüklükte piramitler yapmanın azaldığı, derken bütünüyle ortadan kalktığı görülecektir. Hem de bu, Keops, Kefren ve Mikerinos gibi ülkenin tek hükmedicisi, hatta ilk hükümdarlardan daha çok Tanrı benzeri olan kralların egemenlik sürdükleri, I. Sethos ve II. Ramses gibilerin angarya altındaki halktan daha geniş uçurumlarla ayrıldıkları bir çağda olmuştur.

Piramitler kol kuvvetiyle yapılmışlardı. Açılan deliklere ağaç kamalar sokuluyor, bunlar şişinceye dek üzerine su dökülüyordu: Mokattam dağlarından yapı taşlarını böyle çıkarıyorlardı. Bunları kızaklar ve ağaç merdaneler üzerinde, çeke çeke getiriyorlardı. Piramitler kat kat oluşturulmuştu. 4700 yıl önceki bu insanla-

rın işleri öylesineydi ki, büyük piramitlerin uzunluk ve açılı ölçülerindeki yanlışları, Petrie'nin dediği gibi, "başparmakla örtmek" olasıydı. Taşları da birbirine öyle uydurmuşlardı ki, sekiz yüzyıl önce Arap yazar Abdüllâtîf'in hayranlıkla söylediği ve günümüz turistlerinin Keops piramidinin büyük divanhanesinde fotoğraf makinesi ve flaşla saptayabileceği gibi, ek yerlerine "ne bir iğne, ne de bir saç teli sokulabilir!"

Daha çok uzun süre piramitler duracaktır. Keops'unun yalnızca tepesi dağılmıştır. Süs olan kaplaması, ince Mokattan kireçtaşından dış örtüsü, pek azı yerinde kalmak üzere kayıp dökülmüş, asıl kitleyi oluşturan, yakınlarından çıkarılma sarımtırak kireçtaşını orta-

Ra ya da Ra-Horus, başında güneş diskiyle görüntülenen şahin başlı bu Mısır tanrısı yaradılışın sonsuz döngüsünü simgeliyordu.

da bırakmıştır. Bu piramit durmaktadır, onunla birlikte daha birçokları da! Ama onların içinde güvenlik, ölü bedeni ve Ka'sı için korkusuz bir barınak bulmak isteyen krallar nerede?

İşte bunda firavunların tanrılarına eşkoşmaları hak ettikleri acıklı sonucu vermiştir. Taştan kalelerde değil de yeraltındaki peykelerde ya da basit kum mezarlarda kuruyanların şansı hükümdarlardan daha üstün oldu. Haydutlar bunlardan birçoklarının yalnızca yanından geçtiler. Ama Keops'un granit lahdi kırık ve boştur. —Bilmiyoruz ne vakitten beri!— Kefren'in lahdini Belzoni daha 1818'de, kapağı kırık, içi molozla dolu olarak buldu. Mykerinus'un zengin ve süslü bazalt lahdini 1830 yılına doğru Albay Vyse mezar odasında bulunduğu zaman kapağı bile yoktu; tahtadan iç tabutun kırıkları üst odalardan birinde, kralın mumyasının parçalarıyla birlikte duruyordu. Lahit, onu İngiltere'ye götürecek olan gemi ile birlikte, İspanya kıyısında battı.

Milyonlarca taş kitlesi ölü kralın bedenini koruyacaktı. Örülmüş dehlizler, mimarlarının gizleme düzenleri, kötü yoldan zengin olmak isteyenleri alıkoyacaklardı. Çünkü mezar odaları, zenginlik, göz önüne zor getirilebilecek hazineler saklıyordu. Kral öldükten sonra da kral kalıyordu. Ka'sı öteki dünyada mumyasını yeni bir yaşama kavuşturduğu zaman süslere, değerli kullanma eşyasına, alışmış olduğu pahalı kaplara ve elinin alıştığı altın ve değerli madenlerden lapis lazuli, değerli taşlar ve kristallerle süslü silahlara gereksinim duyacaktı. Piramitler bunları gerçekte koruyor muydu? Onların büyüklükleriyle hırsızları ürktücek yerde çağırdıkları ortaya çıktı. Taş bloklar gizliyordu ama büyüklükleri açıktan açığa bağıyordu: Bizim gizlediğimiz bir şey var!

Onun için haydutlar işe giriştiler, —en eski çağlardan ta günümüze dek boyuna, hem nasıl düzen, nasıl direnme, nasıl ahlakdışı kurnazlıkla—. Bunu, Amenemhet'in mezarında hayal kırıklığına uğradığı zaman Petrie anlayacaktı.

Burada, aşağı yukarı yüz yıldan beri gazetelerde (hatta meslek dergilerinde) ikide bir "Büyük Piramit'in gizemi" diye ortaya atılan şeyler üzerinde birkaç şey yazmak da gerekiyor.

Biliriz bunu: Nerede daha tam bilgi yoksa, orada spekülasyonlara bol bol yer vardır. Ama spekülasyonlarla varsayımı ayırt etmek gere-

İsis Osiris'in kızkardeşi ve karısı, ortak oğulları Horus'un annesiydi. Tahtının dışında, başında hiyeroglifle yazılı adı, inek boynuzu ve güneş diskiyle görüntüleniyordu.

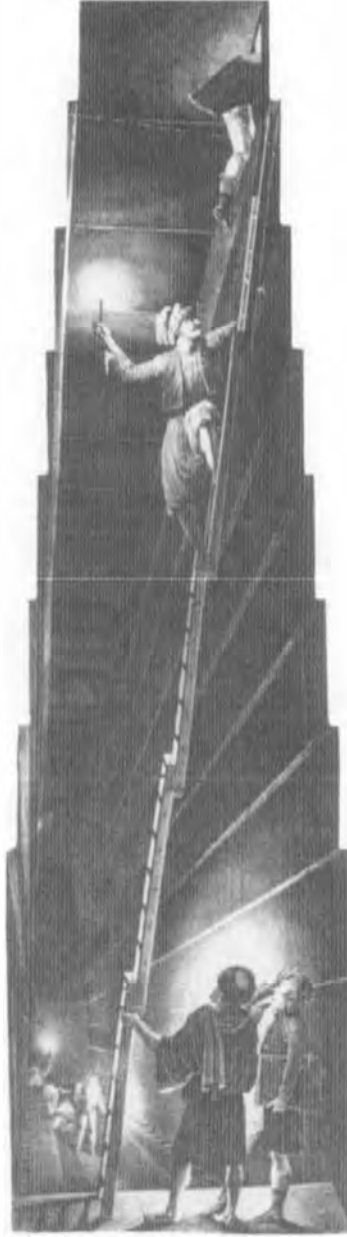
kir. İkincisi bütün bilimlerin çalışma yöntemine girer; güvenilir sonuçlardan çıkar ve olabilirlikleri gösterir, fakat bunların ardındaki soru işareti hep görülür. Buna karşılık spekülasyonda çekinme yoktur. Çoğunda çıkış noktası bile “güvenilir” değil “istenildiği gibi”dir. Sonuç olarak gösterilen de fizikötesinin en çapraşık yollarında, mistiğin en karanlık ormanlarında, yanlış yorumlanmış Pythagoras ve Kabbala’nın gizemli alanlarında düş içinde dolaşan hayal gücünden başka şey değildir. Bu spekülasyonlar en çok, görünüşte mantıkla uyuşmuş oldukları yerde tehlikelidir, bizim 21. yüzyılın insanları olarak hep alkışlamaya hazır olduğumuz o mantıkla!

Büyük Piramit’e çoğu kez “Taştan Kutsal Kitap” derler. Biz, Kutsal Kitap’ın “yorumlarını” hep biliriz. Büyük Piramit’in yorumları da aşağı yukarı bunlar gibidir. Plandan, kapılardan, dehlizlerden, salonlardan ve mezar odalarından insan soyunun tüm tarihini okuyup çıkarmışlardır! Bir araştırmacı, piramitte kayıtlı olan bu “tarih”ten Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcını 1913 olarak önceden söylemişti ve buna inananlar da onun “yalnız bir yıl” aldandığını not etmişlerdir!

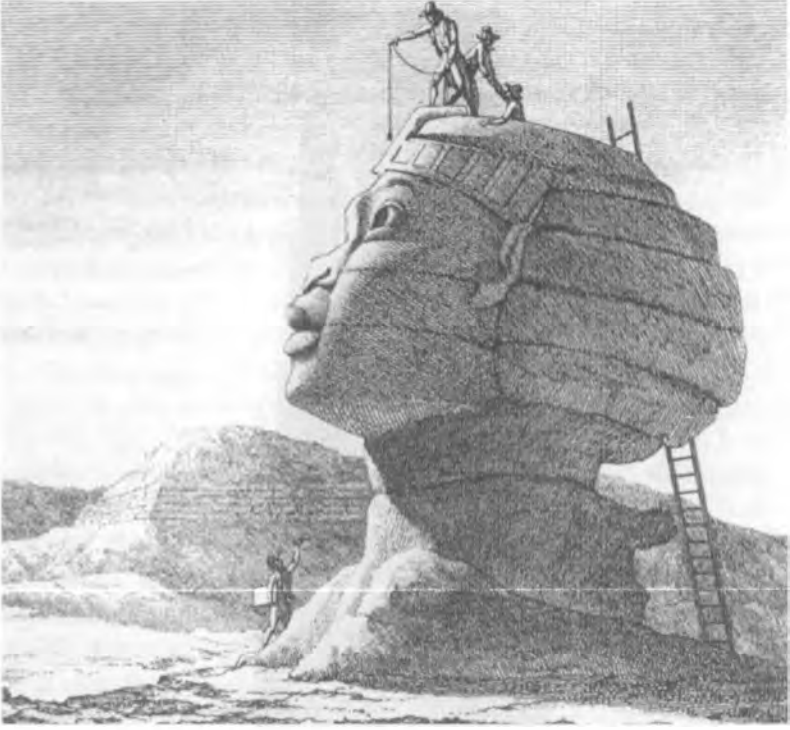
Fakat sayı mistikçilerinin ellerinde, eğer hemen normal anlamlarına çevrilmeyecek olursa, insanı şaşırtacak malzeme de vardır. Örneğin şu bir gerçektir: Piramitler bütünüyle dört gök yönüne oturtulmuşlardır; Keops piramidinin kuzeydoğu-güneybatı köşegeni, eğer uzatılacak olursa Kepren’in köşegeninin tam üzerine oturur. Bunlardan geri kalanların hepsi, yanlış ölçmelere ya da her büyük binanın ölçülerinin çok küçük ölçü birimleriyle ele alındığında çıkabilecek sonuçların gereğinden çok önemli sayılması ya da rasgele şeylere uygulanmasından doğmaktadır. Bu arada —Flinders Petrie’nin yaptığı işlerden biri budur— büyük piramitlerin aşağı yukarı tam ölçüleri alınmıştır. Şunu da unutmamalıyız ki bugün alınan bütün ölçüler yaklaşıktır. Çünkü piramidin üst kaplaması kalmamıştır, tepesi de yıkılmıştır. Bu durumda kanıtlarını santimetre ya da parmak birimleriyle belgelendirmek isteyen sayı mistiği daha başından beri, davayı yitirmiştir. Ayrıca gerçi Mısırlıların astronomide olağanüstü bilgileri olduğunu kabul etmek zorundaysak da, onların elinde, bize Paris’teki ana metrenin sağladığı gibi bir ölçü biriminin bulunabileceğini kesinlikle düşünemeyiz. (Burada, onların bizim gibi hep açıklığa yönelmeyen düşünce dünyasının bizimkiyle olan ayrılığını anlamak için, onların tarihsel zaman anlamından yoksun olduklarını da anımsayalım.)

Çok büyük bir yapıda çok büyük ölçü birimleriyle göz alıcı birtakım işlemler yapmak zor bir şey değildir. Şu da neredeyse kuşkusuzdur ki Chartre ya da Köln Katedrali’ni santimetre birimine göre ele alsak, uygun toplamalar, çıkarmalar ve çarpımlarla çıkacak sayılarla kozmik sayılar arasında en umulmadık kıyaslamalar yapabiliriz. Pi sayısının artık “Ludolf sayısı” diye tanınmaması gerektiği, çünkü piramitleri yapanların bunu bildikleri savı da, çok olasıdır ki böyle olsun.

Ama Mısırlıların gerçekten böyle üstün matematik ve astronomi bilgilerini Büyük Piramit’in ölçülerine koymuş olmalarını kabul etsek bile (modern bilimin ancak 19. ve 20. yüzyıllarda erişebildiği bilgiler, örneğin güneşin dünyadan tam

11 – 1798/99’da Napoléon’un Mısır keşif ekibini Keops piramidinin derinliklerine girmeye, bilimsel merak ile korkudan ürperme arasında bir ruh hali yüreklendirmişti. 1934 yılına gelindiğinde bile Baedeker rehberi, gezginleri, “...sağlığı yerinde olmayan kişilerin çok sıcak ve boğucu hava nedeniyle burayı ziyaret etmeleri tavsiye olunmaz” diye uyarıyordu.

12 – Eski Mısır'ın en görkemli hükümdar heykeli Gize Sfenksi. Yaklaşık İ.Ö. 2500'de yapılan bu 73,20 metre uzunluk ve yaklaşık 20 metre yükseklikteki kolosal yapı, firavunların tanrı krallığını çarpıcı biçimde simgeliyor. 1802 yılında yayımlanan bu resimde I. Napoléon'un Mısır seferi sırasında yapılan ölçüm çalışmaları görülüyor.

13 – Sakkara'da firavun Djoser adına mimar ve hükümdarın sırdaşı Imhotep tarafından yaptırılan basamaklı piramit, piramitlerin ilkiydi.

14 – Howard Carter'ın zamanında belki de eski çağların en ünlü mezarlığı: Günümüze dek arkeologlar "Krallar Vadisi"nde 63 mezar buldular. Tut-enkh-Amun'un mezarına giden geçit, öndeki alçak taş duvarın ardında başlıyor.

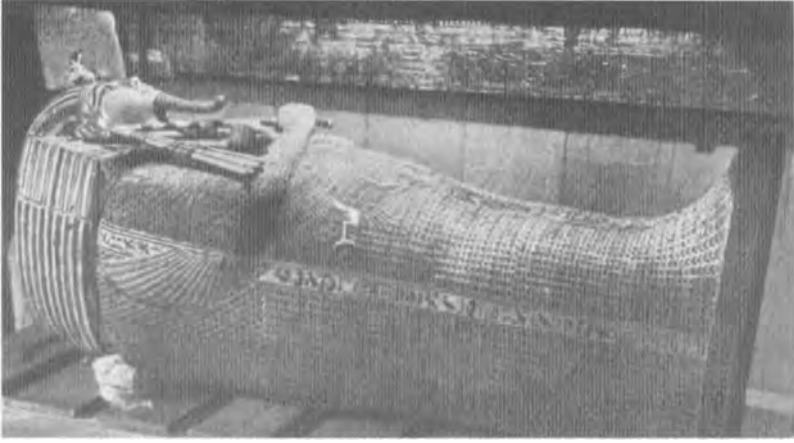
15 – Birbiri ardından sürprizler: Howard Carter içinde Tut-enkh-Amun’un tabutunu bulmayı umduğu ikinci altın kaplama sandukayı açıyor ama karşısına üçüncü bir sanduka çıkıyor.

16 – Tut-enkh-Amun’un mezarından altın kaplama üç ahşap heykel. 60 santimden büyük figürler firavunu, suaygırı avcısı (ortada), başında Yukarı ve Aşağı Mısır’ın taçlarıyla her iki ülkenin kralı olarak gösteriyor.

17 – Güneş ışınları altında sohbet: Anchesenamun ve hükümdar kocası Tut-enkh-Amun. Ahşap, altın varakla kaplı tahtın arka kısmı seramik, cam ve taşlarla bezenmiş.

18 – Tut-enkh-Amun'un üç sandukasından ikincisi altın kaplı ahşaptan yapılmıştı, cam kakma süslemeliydi ve mumya biçimindeydi.

19 – Arkeolog ve genç kral: Howard Carter som altından işlenmiş ve yaklaşık 110 kilo ağırlığındaki Tut-enkh-Amun'un üçüncü sandukasını inceliyor.

20 – Tut-enkh-Amun'un üçüncü sandukasına genç firavunun yüzü işlenmiş. Elllerinde gücünün simgesi olarak stilize harman sopasıyla kanca uçlu asa tutuyor. Sandukada 11 kilo ağırlığındaki ünlü altın maskeyle yüzü örtülü mumyalanmış beden yer almaktaydı.

uzaklığı gibi) bu da yine bu sayı değerlerini herhangi bir mistik kılığa sokmak ya da onlardan kâhinlikler çıkarmak için bir neden oluşturmaz.

1922 yılında Alman ejiptologu Ludwig Borchardt büyük piramitte yaptığı geniş incelemelerden sonra bir kitap çıkardı: *Gize'deki Büyük Piramide Bağlı Sayı Mistiğine Karşı*. Burada gizemcilik akıntısının suyunu kesen kanıtlar görmekteyiz.

PETRIE hiçbir engelden yılmayan arkeologlardan biriydi. İnatla, dirençle, iz kollamak merakıyla, 1889 yılında bir kralın Nil kerpicinden yapılma piramidinde büyük güçle bir tünel kazdı (kazı sırasında bunun III. Amenemhet'in, Mısır'ın az sayıdaki büyük barışçı hükümdarından birinin olduğunu bilmiyordu). Giriş yolunu bulamadığı için tüneli kayaların içinden kazdı ve kendisinden daha becerikli, iz kollamasına daha düşkün, daha dayanıklı adamların daha önceden oraya varmış olduklarını gördü. Bunların amaçları bu hazineleri çıkararak görkemli bir geçmişin izlerini çağdaşlarının hayran gözleri önüne sermek değildi; yalnız soy-mak istemişlerdi. İnatçı Petrie'nin, bu haydutların kendinden daha inatçı olduk-larını söyleyişi çok önemlidir.

Piramitte araştırma yapmaya karar verince yaklaşık bütün piramitlerde bu-lunan yerde girişi aradı: Piramidin kuzey yüzünde. Tıpkı kendinden önce-ki arayıcıların bulamadıkları gibi o da girişi bulamadı. Doğu yüzünde de bula-mayınca artık bu yorucu arama döneminden kurtulmak için bir tünel kazma-ya karar verdi.

Bu cesurca bir karardı. Petrie'nin teknik araçları kıttı. Önünde zor bir iş bulduğunu bi-liyordu ama haftalarca kazması gerekeceği pek aklına gelmemişti. Mısır'ın sıcaklığında, bu işe yetmeyen aletlerle ve boyuna zorluklar çıkaran işçilerle bu denli emek çektikten sonra, sevinç-le mezar odasının son duvarını delip, kendin-den daha eli çabukların buraya girmiş olduk-larını görmenin ne demek olduğunu, insanın bütün hayal gücünü kullanarak, göz önüne ge-tirmesi gerektir.

Burada yine çok kez araştırmacının emekle-rinin sonunda karşılaşacağı tek şeyi görürüz: Ancak çok güçlülerin uyuşukluğundan kurtu-labilecekleri korkunç bir düş kırıklığı! On iki yıl sonra, yine buna benzer bir olayda Petrie, hiç olmazsa öcünün alınmış olduğunu gö-

Peruklu, pulla kaplı giysili, bileklikli çakal başlı Anubis erken dönemde mezarlıkları koruyan ve aynı zamanda ölüleri yargılayan tanrıydı.

rerek sevinebilmişti. Antikçağ mezar soyguncularının modern meslektaşları II. Amenophis'in (İ. Ö. 1397'de ölmüştür) mezarını açıp, hazinelerini bulmak için mumyanın sargılarını kesmişlerdi. Fakat umutları boşa çıkmıştı — hem de kendilerinden öncekiler meslektaşları olduğu için Petrie'den de daha acı bir şekilde. Üç bin yıl önceki sanat adamları işlerini o denli kökünden görmüşlerdi ki, sonrakilere bir şey kalmamıştı.

Petrie'nin açtığı delik, omuzları giremeyecek denli dardı. Genişletilmesini bekleyemedi. Bir Mısırlı çocuğa ip bağladı, eline bir mum verdi ve karanlık odaya indirdi. Mumun sıcak ışığı iki lahde vurdu — kırılıp açılmış, boştu bunlar!

Bilgin için artık tek bir iş kalmıştı, bu soyguna karşın, kimin mezarını açtığını öğrenmek. Yeni zorluklar! Piramide taban suyu girmişti. Petrie ilk deliği genişletip mezar odasına girdiği zaman, burasını daha sonra açacağı ve kendisine mücevherlerle yüklü bir mumya verecek yeraltı mezarındaki gibi, su içinde buldu. Ötekinde nasıl ürkemeyecekse bunda da ürkmedi. Bir kürekle tabanı karış karış araştırdı. Amenemhet'in adını taşıyan sumermerinden bir vazo buldu. İkinci bir odada sayısız sunular ele geçirdi; hepsi Prenses Ptah-nofru'ya, III. Amenemhet'in kızına armağan edilmişti.

III. Amenemhet, XII. sülale krallarındandır. İ. Ö. 1853'ten 1806'ya dek egemenlik sürmüştür. III. Amenemhet'in Mısır'ın her iki tacını da taşıdığı süre, dışarıyla (barbar sınır uluslarıyla) ve içeriyle olan savaşların (hep ayaklanma halindeki eyalet prensleriyle) yok ettiği bu ülke için en mutlu dönemlerden biri olmuştur. Amenemhet barışı sağladı. Yaptığı sayısız yapılarda — bunların arasında bütün bir gölün baraja alınması vardır — dinsel olanlar gibi bunların dışında olanlar da vardır. Aldığı toplumsal önlemler Batı uygarlığı için pek önemli sayılmazsa da, göz önünde canlandırılmayacak denli sınıflara ayrılmış —ve köle emeği üzerine kurulmuş— Mısır için önemlidir.

*"Mısır'ı büyük Nil'den çok yeşertti,
İki duvarı kuvvetle doldurdu.
O, burun deliklerini serinleten yaşamdır,
Onun verdiği hazineler peşinden gidenlere besin olur,
İzine basanları besler.
Kral besindir ve ağza berekettir."*

Bu kralın mezarını bulmak Petri'yi onurlandırmıştı — bilgin olarak büsbütün hoşnut olamayacağı bir durum yoktu. Ama araştırmacıyı, altın arayıcıyı merakla düşüren başka bir şey vardı: Kendinden öncekiler buraya nereden girmişlerdi? Piramidin asıl kapısı neredeydi? Kendisi ve daha önceki araştırmacıların boşuna aradıkları kapıyı haydutlar bulmuşlar mıydı? Haydutlar mimarların izlerinden gitmişlerdi. Petrie de haydutların izinden gitti.

Soygundan sayısız yıllar sonraki bu girişim, tünel kazmaktan daha kolay değildi. Çünkü taban suyu yükselmişti. Çamur, kerpiç parçaları ve moloz, özlü bir balçık haline gelmişti. Petrie'nin yorulmak bilmeden, yüzükoyun sürünerek, so-

luk soluğa, burnuna ağzına çamur dolarak geçmesi gereken geçitler vardı. Asıl girişin nerede olduğunu bulması gerekliydi. Sonunda buldu onu. Giriş —o zamana dek tüm bilinenlerin, bütün Mısır geleneklerinin tersine olarak— güney yanındaydı. Böyle olduğu halde, haydutlar onu bulmuşlardı! Araştırmacılık onuru incinen Petrie'nin, acaba bu “buluş”ta bir kurt yeniği var mı diye sorması doğal değil miydi? Acaba bu yalnızca keskin bir zekâ ürünü, yalnız yorulmak bilmez bir direnmenin sonucu muydu? İçinde uyanan kuşkunun doğru olup olmadığını araştırmaya girişti.

Haydutların geçmiş oldukları yoldan sistemli bir biçimde ilerledi. Haydutların karşılaştıkları bütün engellerle o da karşılaştı. Hep kendi anlayışını yokluyordu. Fakat hiçbir kez aklı ona haydutların bulmuş oldukları yanıtı vermiyordu. Hangi gizemli içgüdü haydutları Firavun'un mimarlarının sayısız tuzak, aldatma ve ustalıklarının içinden böyle kolayca geçirmişti? Bir merdiven vardı, birdenbire, hiçbir yere yol vermeyen bir odada son buluyordu. Haydutlar çabucak geçidin odanın tavanında olduğunu bulmuşlardı. Bütün tavan dev bir kapaktı. Bunu zamanımızın kasa hırsızlarının bir kasa dairesi kapısını kaynak aygıtıyla deldikleri gibi zorla kırmışlardı. Ya ondan sonra nereye varmışlardı? İri taş bloklarıyla dolu bir dehlize! İşin uzmanı olan Petrie yalnızca bu taşları boşaltmanın ne emeği gerektirdiğini düşünebiliyordu. Bunu başardıktan sonra yeniden yol vermez bir oda ile, sonra —yine bir dehlizi boşaltınca— yine üçüncü bir kapısız oda ile karşılaşınca haydutların neler duyduklarını da tasarlayabiliyordu. Sonunda neye şaşacağını bilemez oldu: Haydutların içgüdülerini mi (bütün engellerde hep doğru yolu bulmuşlardı) yoksa dirençlerini mi daha üstün saymalıydı? Bunun sorulacak yanı yoktu. Haydutlar haftalarca, aylarca, belki de bir yıldan çok kazmış olacaktı. Hem de ne koşullar altında? Belki de bekçilerin, papazların, Büyük Amenemhet'e adaklarını sunan ziyaretçilerin korkusu içinde. Yoksa iş başka türlü mü olmuştu? Petrie'nin, eski mimarların kralı korumak için ilerdeki inansızların yoluna koydukları bütün zorlukları aşmada bu denli zekâ ve deneyimini kullanmış olan adamın onuru ve gururu, onu, aşağılık soyguncu, Mısırlıların anlayışının yüzlerce yıl önce bu karmakarışık yolları bulabileceğini yadsımaya zorluyordu. Acaba haydutların —Mısır kaynaklarında bazı ipuçları bulunduğu gibi— uzman yardımcılarını mı olmuştu? Yiyici bir çağın yiyici memur sınıfından olanlar, bekçiler ve papazlar, o gizli bilgileri, yol göstermeleri ve yardımcılarıyla onların elinden mi tutmuşlardı? Bununla Mısır tarihinin büyük “Soygunlar” bölümüne giriyoruz ki bu, çok eski çağlarda başlamış ve oldukça yakın bir dönemde, sanki modernmiş duygusu verecek bir polis olayı ile doruğuna erişmiştir.

“Krallar Vadisi”nde Soygunlar

Zengin ve sanat meraklısı bir Amerikalı 1881 yılında Nil’den yukarı, ta Luksor’a, eski kral kenti Teb’in karşısındaki bu köye dek gelmişti. Birkaç antika satın almak istiyordu. Devletin, Mariette’in nüfuzuyla sert bir düzen altına alınmış olan satın alma yöntemlerine aldırış ettiği yoktu ve yalnız içgüdü-süne güveniyordu. Bu içgüdü onu akşamları karanlık sokaklara, çarşının arka dükkânlarına götürüyordu; derken ne idüğü belirsiz bir Mısırlı ile de buluşturdu. Bu adam ona birkaç, hakiki oldukları belli ve değerli eşya satmak istedi.

Amerikalı’nın yöntemi bize burada konudan birazcık ayrılmak olanağını ver-mektedir. Bugün her rehber kitap, turistlere “karaborsadan” antika almamalarını öğütler. Bu haklıdır. “Antika” denen şeylerin çoğu bugünkü Mısır’ın yerli sanayi ürünleridir, hatta Avrupa’dan getirilmektedir. Gizli satıcılar çok ustalıklı buluş-larla bunları hakiki gibi göstermeye çalışırlar. Hatta Alman sanat tarihçisi Julius Meier-Graefe bile 1820’li yıllarda böyle bir düzene kurban olmuştu. Kum için-de —farkına bile varmadan, işini bilir bir turist rehberince oraya götürülmüştü— küçük bir heykel buldu. Böyle kendi bulmuş olması onda “antikanın” hakikili-ginden kuşku bırakmadı. Kimseye bir şey söylememesi için rehber para yedirdi. Küçük heykelini otele ceketinin altında götürdü. Buna bir altlık yaptırmak için bir dükkâncıya gitti. Bu arada parça için onun görüşünü sordu. Dükkâncı gül-dü. Julius Meier-Graefe şöyle yazar: “Dükkâncı beni küçük dükkânının ardındaki odacığa götürdü. Bir dolap açtı ve bana, hepsi de bin yıllık kumla kaplı, tıpkı tıp-kısına aynı parçadan dört-beş tane gösterdi. Bunlar Bunzlau’dan gelmekteymiş, ama o Kahire’de aracı bir Rum’dan almış.”

Sözü böyle dağıttıktan sonra yeniden, meslek dışından olmakla birlikte işten de anlamaz sayılamayacak Amerikalı’ya dönelim. Mısırlı’nın kendisine satmak istedikleri karşısında heyecanlanarak, böyle alışverişlerde Doğu’da gelenek olan pa-zarlığa bile girişmedi, o güne dek böyle güzelini ve sağlam kalmışını görmediği bir papirüsü satın aldı. Bavuluna sakladı. Polis ve gümrük denetimini atlatarak he-men yola çıktı. Avrupa’ya varıp papirüsü bir uzmana gösterdiğinde gerçekten yal-nız görülmedik değerde bir parça ele geçirmiş olmakla kalmadı, bunun da üzerin-de —kendinin katkısı olmadan— çok garip bir olaya da yol açtı.

Bunu anlatmaya başlamadan önce, “Krallar Vadisi”nin olağanüstü tarihine bir göz atmak zorundayız.

“KRALLAR VADİSİ” ya da “Biban-el Mülük” kral mezarları, Nil’in batı kıyısında, Karnak ve Luksor’un (“Yeni İmparatorluk”un dev direkli salonu ve tapınağının bulunduğu yer) karşısındadır. Bir zamanki Teb’in nekropol’ünün geniş, şimdi çöl görünümündeki alanı içindedir. Orada “Yeni İmparatorluk” döneminde kibarların ölüleri için mahzenler, bunun yanı sıra krallarla Tanrı Amon’un adına tapınaklar yapılmıştı.

Bu dev ölümler kentinin yönetimi ve boyuna yeni yapılar eklenmesi için, özel bir memurun “Batı’nın Prensi ve Mezarlık Ücretli Askerlerinin Başı”nın buyruğu altında bir sürü adama gerek vardı. Bekçi askerler kışlalarda otururlardı; sonunda küçük köyler biçimini alan ev gruplarında da toprak ve yapı işçileri, taşçılar ve bezekçiler, her türden zanaatçı, sonunda da ölümlü bedeni koruyan ve Ka için sonsuz bir koruyucu kap hazırlayan tahnitçiler, mumyacılar barınırdı.

Dediğimiz gibi bu, en güçlülerin “Güneşin Oğulları”nın I. ve II. Ramses’in egemenlik sürdükleri “Yeni İmparatorluk” dönemiydi.

Tanıdığımız en büyük ölümler kentinin gelişmesinin başlangıcı, hele “Krallar Vadisi”ndeki her türlü yapı çalışmalarının başlangıcı, Kral I. Thutmosis’in (İ. Ö. 1504-1492) kayda değer bir kararı ile oldu.

I. Thutmosis, mezarını bir ölü tapınağından ayıran —tam bir buçuk kilometre— ve ölüsünü artık ta uzaklardan görülebilen görkemli bir türbeye değil, gizli bir kaya kovuğuna gömdüren ilk kraldır. Bu bize pek önemli gibi gelmez. Ama Thutmosis’in buyurduğu şey on yedi yüzyıllık bir geleneğin birdenbire bırakılıvermesiydi.

Firavun, mezarını, tören günlerinde Ka için o denli gerekli kurbanların sunulduğu tapınaktan ayırmakla Ka’sı, bununla da ölümden sonraki yaşayışı için gözde canlandırılmayacak zorluklar yaratmış oluyordu. Ama —bu, kararı için belirli nedendir— böyle bir önlemlerle, soyulan mezarların da gösterdiği gibi, kendinden öncekilere kısmet olmayan bir güvenlik sağlamış olduğunu sanıyordu. Mimarı İneni’ye verdiği yönergenin asıl nedeni korkuydu, bütün akılcı çözümlere, dinin bütün dünyevileşmelerine karşın, hâlâ mumyasının zarar görmesinden, mezarının kirletilmesinden, alabildiğine korku! Teb’de XVIII. sülalenin başlangıcında bütün Mısır’da soyulmamış bir tek kral mezarı, “sihirli donanımın” bir bölümü çıkarılıp alınmamış ünlü bir adam mumyası kalmamış gibiydi. Mezar soyucularının yakalanabildikleri de enderdi; ancak ara sıra işleri sırasında baskına uğramış ve ganimetlerinin bir bölümünü bırakıp kaçmışlardı. Thutmosis’ten beş yüzyıl önce Kral Zer’in eşinin mumyasını, tam daha kolay taşıyabilmek için parçalarken rahatsız edilen hırsız, kurumuş kollardan birini çabucak mezardaki bir duvar deliğine saklamıştı. İngiliz arkeologları bunu 1900 yılında buldular. Bozulmadan kalmıştı. Sargıların altında da ametist ve firuze boncuklardan değerli bir bilezik bulunuyordu.

Thutmosis'in baş mimarının adı İneni'ydi. Hükümdarla mimar arasındaki pazarlığın nasıl geçtiğini ancak hayalimizde canlandırabiliriz. Geleneği kırmaya bir kez karar verilince, hiç kuşkusuz, öncellerinin başlarına gelenlerden kurtulmanın tek yolunu Thutmosis hemen anlamış olacaktı. Bu yol, yapı yerinin ve mezar planının bütünüyle gizli tutulmasıydı.

Mimar İneni'nin gösteriş merakı sonucu, bu işin nasıl yapıldığını bugün biliyoruz. İneni kendi mezar tapınağının duvarlarında, kendisinin ayrıntılı bir yaşamöyküsünün çerçevesi içinde, ilk yeraltı mezarı üzerine bilgi vermektedir. Bu şu tümceden oluşmuştur: "Yalnız ben efendimizin kaya mezarının yapılmasını denetledim. Bunu kimse görmedi, kimse işitmedi!" Fakat "Krallar Vadisi"ni ve oradaki yapı zorluklarını en iyi bilen biri, Howard Carter, İneni'nin çalıştırdığına hiç kuşku bulunmayan işçilerin sayısını yüzü aşkın olarak kestirmektedir. Carter soğukkanlılıkla ve hiçbir ahlak ölçüsüne vurmadan şöyle yazar: "Kralın en değerli gizini bilen yüz, belki daha çok işçinin ondan sonra özgürce dolaşabilmiş olmalarına olanak verilemez. İneni de bunları susturmak için kuşkusuz etkili bir yol bulmuştur. Bu işin savaş esirlerine yaptırılması, iş bitince de bunların öldürülmeleri çok olasıdır."

Gelenekten bu korkunç ayrılış, Thutmosis'in istediği sonucu vermiş miydi? "Krallar Vadisi"nin bu ilk mezarı hüznü ve ıssız vadinin dik arka yamacındadır. Mimar kayayı delerek dik bir merdiven yapmış ve bu mezarda, sonradan beş yüzyıl boyunca bütün firavun mimarlarının uydukları ilkeleri uygulamıştı. Bu mezarlara Yunanlılar hortuma benzeyen biçimleri yüzünden ve uzun çoban kavrallarının adı olan Syrinks'ten alarak "Syringe" derlerdi.

Thutmosis'in gerçekten ne süre rahat edebildiğini bilmiyoruz. Bildiğimiz yalnızca —Mısır tarihinin ölçülerine göre hesaplanırsa— bunun pek uzun sürmediğidir. Bir gün onu, kızının ve başkalarının mumyalarıyla birlikte başka bir yere taşıdılar. Bunu yapanlar haydutlar değildi, tersine, yeraltı mezarı bile artık işe yaramadığı için, haydutlardan korunmak için yapılmıştı bu. Artık krallar mezarlarını giderek daha birbirine yakın olarak kayalara oydurma yoluna gidiyorlardı. Böylelikle bekçilerin dikkati dağılmıyor, bunları daha sıkı gözetleyebiliyorlardı. Ama soygunculuk yine sürdü.

Tut-enkh-Amun'un mezarına ölümünden on-on beş yıl sonra soyguncular girmişti. IV. Thutmosis'in mezarına, yine onun ölümünden birkaç yıl sonra giren soyguncular üstelik kartlarını da bırakmışlardı: Duvar karalamaları, çağımızdaki dilenci ve hırsızların işaretleri gibi şekiller, ilkçağın parolaları! Mezara da öyle zarar vermişlerdi ki, yüzyıl sonra, anılara saygılı Haremheb, egemenliğinin sekizinci yılında, Kâtip Kej'e, "Merhum Kral Thutmosis'in mezarını Batı Teb'in değerli yurtlarında yeniden yaptırmasını" buyurmuştu. Fakat mezar soygunculuğu XX. sülale döneminde en yüksek noktasına erişti. Birinci ve İkinci Ramseslerin, Birinci ve İkinci Sethosların güçlü saltanat dönemleri sona ermişti. Bunlardan sonra gelen Ramses adlı dokuz kralın adlarından başka büyük yanları yoktu. Egemenlikleri zayıftı ve hep tehdit altındaydı. Rüşvet ve yiyicilik, yeni ve karşı konamaz bir güç haline gelmişti. Mezarlık bekçileri papazlarla, denetmenler böl-

ge yöneticileriyle birlik olmuşlardı. Hatta Batı Teb’in şefi, mezarlığın korunmasına bakan bu en yüksek memur bile bir gün mezar soyguncularıyla elbirliği etmişti. Bugün IX. Ramses (İ.Ö. 1125-1107) döneminin bazı papirüsleri sayesinde, üç bin yıl önce geçen ve o zamanlar büyük ilgi uyandıran bir mezar soygunculuğu davasına tanık olduğumuz ve o zamana değin hırsızların adları bilinmezken bu kez birdenbire adlarını da öğrendiğimizde bu, üzerimizde ürperti veren bir etki bırakmaktadır.

Bir gün Doğu Teb’in yöneticisi Peser, Batı yakasındaki yaygın bir mezar soygunculuğunu öğrenir. Peser, Batı Teb’in yöneticisi ve şüpheli bir adam olduğu anlaşılan Pewero’yu, o kendisini ne denli sevmezse öyle sevmemektedir. Bu nedenle de, çok büyük olasılıkla, kendisiyle aynı düzeyde olan meslektaşını bütün Teb bölgesinin veziri Chamwese’nin gözünden düşürmek için sevine sevine, bu olanaktan yararlanmıştı. (Burada Breasted’in görkemli Mısır belgelerine, *Ancient Records of Egypt*’ine dayanan Howard Carter’in eğlenceli bir biçimde anlattıklarını alıyoruz).

Fakat iş Peser için kötü gitti; çünkü ihbarında soyulmuş mezarların sayısını vermek aymazlığını göstermişti: On kral mezarı, dört rahibenin ve birçok da özel kişilerin mezarları. Oysa Chamwese’nin soruşturma için ırmağın öte yakasına gönderdiği komisyon üyelerinin çoğu, hatta belki de onları gönderen vezir bile, kuşkusuz (bu da Pewero’nun ölçülüğünü gösterir) bu soygunlardan yararlanmışlardı. Bugünkü deyimimizle yüzde almışlardı ve yargıları daha ırmağın öteki yakasına geçmeden verilmişti bile. Böylece ihbarı salt biçime bağlı yasal bir yoldan sonuçlandırdılar. Gerçekten soygunculuğun olup olmadığını ele alacak yerde, Peser’in verdiği bilginin gerçeğe tam olarak uymadığını kanıtladılar. Çünkü aslında on kral mezarı değil yalnızca bir tanesi, dört rahibe mezarından da ikisi soyulmuştu. Bütün özel kişilerin mezarlarının soyulmuş olduğu yadsınamazdı ama komisyon bunun için Pewero gibi böylesine hizmeti geçmiş bir memuru mahkemeye verecek değildi ya! İhbar hasıraltı edildi! Ertesi gün başarılı Pewero, (kişiliğini gözümüzde çok iyi canlandırabilmekteyiz) “gözcüleri, ölü kentin yöneticilerini, işçilerini, polislerini ve ölümler kentinin bütün Araplarını” bugün kullandığımız sözcüklerle, belki de “içten gelme” diyebileceğimiz gösteri için Nil’in doğu yakasına yolladı ve onlara ayrıca, Peser’in evinin yakınına gitmekten de çekinmemelerini bildirdi.

Artık bu kadarı Peser’e fazla geldi!

Haklı olarak, bu olanları birinci sınıf bir kıskırtma kabul etti ve çok iyi anlayacağımız bir kızgınlık nöbeti içinde ikinci, bu kez kesin yanlış işledi. Batılı sü-rünün önderlerinden biriyle zorlu bir söz dalaşına girişti, derken tanıklar önünde bu olayı, veziri de aşarak, doğruca krala bildireceğini söyleyiverdi.

Pewero’nun beklediği de buydu. Hemen vezire, Peser’in inanılmaz, bütün kuralları altüst eden yasal yolu devre dışı bıraktırma niyetini duyurdu. Vezir mahkemeyi topladı. Beceriksiz Peser’in kendisini yargıç olarak buna katılma-ya zorladı. Peser kendini yalancı tanıkllıkla suçlamak ve suçlu çıkarmak zorunda kaldı.

Hiç gizli kapaklısı kalmayacak gibi belgelendirilmiş olan öyküye burada hiçbir şey eklemeyeceğiz (yoksa çok ayrıntılı da anlatılabilir). Bu neredeyse modern öykünün, hep istediğimiz fakat çok ender olarak erişebildiğimiz, masallardaki gibi bir bitişi var.

Bu görülmedik haksız davadan iki-üç yıl sonra, sekiz kişilik bir mezar soyguncuları çetesi yakalanıyor. Bunlar “çift değnekle ayaklarına ve ellerine sopa atıldıktan sonra” itiraf ediyorlar; itirafları yazıya geçiriliyor ve bu, anlaşılan dürüst birinin eline geçtiği için, artık hasıraltı edilmiyor. Bu haydutlardan beşinin adını biliyoruz. Bunlar taşçı Hapi, işçi İrumun, çiftçi Amenemhet, saka Kemvese ve zenci köle Ehenufer’dir. Bunlar olayı şöyle anlatmışlardır:

“İçinde bulundukları tabutlarını ve kefenlerini açtık. Bu kralın saygıdeğer mumyasını bulduk... Boynunda büyük bir dizi muskalar ve altın süsler vardı; başı altın bir maske ile örtülüydü; bu kralın saygıdeğer mumyası baştan aşağı altın içindiydi. Kefenleri içten ve dıştan altın ve gümüş kaplıydı. Tanrı’nın saygıdeğer mumyasında bulduğumuz altını, boynundaki muska ve süsleri, içinde yattığı kefenleri çekip aldık. Kralın eşini de böyle bulduk; bulduğumuz her şeyi böyle çekip aldık. Kefenlerini yaktık. Yanında bulduğumuz bütün eşyayı çaldık. Altından, gümüşten ve bronzdan kaplar vardı. Bölüştük ve her iki tanrının mumyalarında bulduğumuz altınları, muskaları, süsleri ve kefenleri sekize pay ettik.”

Mahkeme bunların suçluluğuna hüküm verdi. Böylece Peser’in savları da doğrulanmıştı, çünkü soyulduğu şimdi itiraf edilen mezarlar arasında daha önce Peser’in haber vermiş olduklarından biri de vardı.

Fakat anlaşılan bu dava da (daha birçok buna benzerleri de olmuştu) “Vadi”nin organize bir biçimde yağma edilmesini durduramamıştı. Mahkeme belgelerinden III. Amenophis’in, I. Sethos’un ve II. Ramses’in mezarlarının soyulduğunu öğreniyoruz... Carter, “... bundan sonraki sülalelerde mezarları korumaya uğraşmadan bütünüyle vazgeçilmiş benziyor,” der ve, “Vadi”deki bu soygunculukların karanlık bir panoramasını önümüze serer: “O sıralarda Vadi’nin görünüşü pek tuhaf olsa gerekti ve burada geçen serüvenler de pek gözü pek olmalıydı. Günlerce plan kuruşlar, geceleyin kayalar üzerinde gizlice toplanışlar, mezarlık bekçilerini rüşvetle kandırma ya da bayılma, sonra karanlıkta her tehlikeyi göze alarak kazı, küçük bir delikten girerek ta mezar oda-

II. Ramses’in “Yüce Kralı Eşi” Nefertari. Firavun, onun adına Abu Simbel yakınlarında tanrıça Hathor’a adanmış bir tapınak yaptırmıştı.

sına dek yol alma, hafif bir ışık altında, taşınabilir hazinelerin çarçabuk toplanması ve sonra, tan ağarırken ganimetlerle yüklü olarak geri dönüş... İnsan bütün bunları gözünün önüne getirebilir! Bunu gözümüzde canlandırabiliriz, ayrıca bunun nasıl kaçınılmaz bir şey olduğunu da pek iyi anlayabiliriz. Kral, mumyasına, kendi düzeyine uygun bulduğu özenli ve değerli çeyizleri vermekle onun yok edilişine kendi neden oluyordu. Kışkırtma çok büyüktü. En açgözlülerin düşlerini bile aşan zenginlik orada, kendisini kazanmanın yolunu ve çaresini bulana açık duruyordu ve önünde sonunda mezar soyguncuları hedeflerine erişiyorlardı.”

AMA başka bir sahne bundan daha coşkulu olsa gerekti. Şimdiye dek mezar soyguncularından, hain papazlardan, rüşvet yiyen memurlardan, yiyici muhtarlardan, toplumun bütün katları arasında kurulmuş (Petrie'nin Amenemhet'in mezarında ilk olarak haydutların izini sürdüğünde kuşkulandığı) bu hırsızlık ağından çok söz etmek zorunda kaldık, bu yüzden insana, özellikle XX. sülale döneminde, sanki ölü krallara saygı gösteren tek bir dürüst, dindar adam yokmuş gibi gelebilir.

Fakat hırsızların ganimetleriyle geceleyin bir yoldan sinsi sinsi savuştukları sırada, küçük bir grup sadık insan başka bir yolda pusudaydılar. Hırsızların yaptıklarının tersini yapabilmek için onların yöntemlerini tam tamına uygulamak zorunda kalmışlardı. Soygunculukla, ancak daha çabuk bir soygunculuk yoluyla savaşılabildi. Bu az sayıda doğru papaz ve dürüst memurun kusursuz örgütlenmiş haydutlara karşı olan çete savaşının, koruyucu savaşın, daha büyük bir gizlilik, daha gizemli bir hazırlığa gerek gösterdiğini düşünebiliriz. Haydutlara karşı, belki de az ötede bir yerde, geceleyin karşı komplolar hazırlanıyordu.

Heyecanlı fıslışmaları duyabilmek, açık lahdin önünde, görülmesin diye siperlenmiş meşale aydınlığını, baskın korkusundan sinen insan şekillerini görebilmek için hayalimizin bütün gücünü seferber etmemiz gereklidir. Baskının onlara bir zararı dokunamazdı —Onlar doğruluk yolundaydılar— ama yiyici birinin görüvermesi bu kez hangi kralın korunmak için kaldırıldığını ve böylece pençelerinden kurtarıldığını haydutlara öğretebilirdi. Sonra papazların geçişini göz önüne getirmeye çalışalım. Ödevlerine bağlı kalmış olan ve şimdi kendilerine yol gösteren belki de sonuncu bekçilerin ardından, ikişer ikişer, olsa olsa üçer üçer gidiyorlar. Ölü krallarının mumyalanmış bedenini taşıyorlar. Mumyaları alçakça saldırılardan korumak için mezardan mezara taşıyorlar. Yeni komploları haber alıyorlar ve gece yolculuklarını yinelemek zorunda kalıyorlar. Mumyalarının sonsuza dek dinlenmesi gereken ölü krallar yolculuğa başlamışlardır.

Sonra günün birince iş başka türlü olur. O zaman belki güpegündüz oldu bu iş. Polis “Vadi”yi kordon altına aldı. Hamallar ve yük hayvanı kervanları dev lahitlerden birini, güvencesiz bir duruma gelmiş bir mezardan yeni bir barınağa taşıdı. Askerler geldi... Belki de bir kez daha birçok tanık, yeni gizin korunması için can vermek zorunda kaldı.

III. Ramses üç kez mezarından çıkarıldı ve yeni mezarına kondu. Amosis, I. Amenophis, II. Thutmosis, hatta Büyük Ramses yola çıktı. Derken saklayacak yer bulunmayınca birçoğu tek bir ortak mezarda yattılar.

“On dördüncü yılın ikinci mevsiminin üçüncü ayının altıncı günü, Osiris, Kral Usermare (II. Ramses) yeniden gömülmek için Osiris, Kral Menmare Sethos’un (I. Sethos) mezarına getirildi. İmza: Amun Başpapazı Pinutem.”

Ama burada da güvencede değillerdir. I. Sethos’la II. Ramses, Kraliçe İnhipi’nin mezarına taşındılar. Sonunda II. Amenophis’in mezarında tam on üç kral mumyası toplandı. Ötekiler de ara sıra çeşitli nedenlerle, asıl mezarlarından ya da taşındıkları ve saklandıkları birinci ve ikinci yerlerinden alındı, tepelerden geçen ıssız yollardan, (bunlardan bugün de geçilebilir) “Krallar Vadisi”nden yukarıya, kayalıklar arasındaki Der-el Bahri kayalık çukurunda, Thutmosis’in talihsiz taht ortağı ve kız kardeşi Kraliçe Haçepsut’un yaptırmaya başladığı dev tapınağın yakınında oyulmuş bir mezara taşındı.

Mumyalar burada üç bin yıl dinginlik içinde yattılar. Mezarın tam yeri, belki de Tut-enkh-Amun’un mezarını ilk üstünkörü soyulmasından sonra koruyan rastlantılardan biri sayesinde unutulmuştu. Belki “Vadi”nin alçak bölümünde olan giriş yeri zorlu bir yağmurun getirdiği çamur ve molozlarla kapanmıştı. Zamanımızdaki başka bir rastlantı, Amerikalı koleksiyoncunun Luksor’a gelişi, kralların dev mezarının yeniden, bu kez İ. S. 1875’te bulunmasına yol açacaktı.

15. BÖLÜM

Mumyalar

“**K**RALLAR VADİSİ”ni tarihsizliğin karanlığı örttü. Carter, “Bırakılmış bir vadi düşünelim,” der. “Mısırlılar için burası hiç kuşkusuz hayaletlerle doluydu. Mağaralara benzeyen galerileri soyulmuştu, boştu. Bazılarının girişleri açıktı; tilkiler, çöl baykuşları ve sürülerle yarasaya yuvaydı bunlar. Fakat hayır, mezarları istediği kadar soyulmuş, terk edilmiş ve harap olsun, onun büyüğü büsbütün kaybolmuş değildi. “Kralların kutsal vadisi” olarak kalmıştı ve sürülerle hayran ve meraklı, kuşkusuz orasını hâlâ ziyaret etmekteydi. Gerçekten de bazı mezarlar I. Osorkon (aşağı yukarı İ. Ö. 925-890) döneminde rahibelerin gömülmesi için yeniden kullanılmıştı

Bundan bin yıl sonra “Vadi”de, boş Syringlere yerleşen ilk Hıristiyan tariki dünyalarının oturduğunu görüyoruz. “Parıltının ve olağanüstü görkemin yerine alçakgönüllü yoksulluk geçti. Kralların değerli yurtları bir tariki dünyanın dar hücreleri oldu.”

Ama bu da değişti. Gelecek, vadinin aynı zamanda krallara ve haydutlara barınak olmasını gerektirmişti. 1743 yılında İngiliz gezgini Richard Pococke “Vadi” üzerine ilk modern açıklamayı verdi. Rehberi bir şeyhle on dört açık mezarı ziyaret edebilmişti. Vadi güvenceden yoksundu. Kurna tepelerinde bir haydut çetesi konaklıyordu. Yirmi altı yıl sonra, James Bruce vadiyi gezdiği sırada çetelerin sığınaklarından dumanla çıkarılmaları için yapılan korkunç denemeyi anlatır: “Hepsi sürgündü ve kanları helal olarak ilan edilmiş. Bu adamların uygunsuzluklarını artık kaldıramayan Osman Bey, Girge’nin yaşlı valisi, kuru çalı demetleri toplanmasını buyurdu ve askerlerle, bu sefillerden birçoğunun barındıkları dağın bir bölümünü ele geçirdi; sonra bütün mağaraların bu kuru çalı demetleriyle doldurulmasını buyurdu, bunları tutuşturttu. Adamlardan birçoğu öldü ama o süreden beri sayıları yeniden eskisini buldu, gelenekleri de hiç değişmedi.”

Bruce, III. Ramses’in mezarındaki duvar kabartmalarını kopya etmek için mezar odasında gecelemeğe isteyince yerli rehberleri büyük bir korkuya tutuldular ve söverek meşaleleri yere attılar. Bütün ışıkların titreyerek söndüğü sırada “kendileri mağaradan gider gitmez çökecek belalar üzerine en korkunç kehanetleri savurdular.” Bruce, yanında kalmış olan tek uşağıyla Nil kıyısına varmak için karanlık

vadiden aşağı inerken bir bağrıışma koptu. Karanlık mağaralardan koca koca taşlar atıldı, silahlar patladı; kaçır gibi ayrılmak zorunda kaldığı vadiyi ziyareti genel bir yayılım ateşle sona erdi. Hatta yine bir otuz yıl sonra Napoléon'un "Mısır Komisyonu" vadiyi ve mezarları ölçmek için geldiği zaman, Teb haydutları bunlara da ateş açtı.

Bugün vadi dünyanın her yanından gelen sayısız yabancıların hedefidir. Eski bir toprakta şimdiye dek elde edilen en zengin hazinelerden biri otuz-kırk yıl önce burada bulunmuştur.

AVRUPA kamuoyunu, arkeoloji buluşları içinde bundan önce ancak bir kez, Schliemann Troya'yı bulduğunda görülmüş olan bir coşku ve meraka düşüren buluş, 1922'de olmuştu.

Fakat birkaç on yıl önce Der-el Bahri Vadisi'nde neredeyse bu denli şaşılacak bir buluş, fakat çok daha garip koşullar içinde, yapılmıştı.

Luksor'un eğri bğürü sokaklarında değerli bir Mısır papirüsünü ele geçiren Amerikalı'yı anımsarız. Avrupalı uzman papirüsün kuşku götürmeyen sahiçiliğini ve değerini anlayınca, Amerikalı'nın ağzını aramaya çalıştı. Avrupa topraklarında artık kimsenin avını elinden alamayacağını bilen keyifli turist seve seve anlattı ve gizli kapaklı bir şey bırakmadı. Uzman Kahire'ye ayrıntılı bir mektup yazdı. Görölmedik bir mezar soygunculuğunun ortaya çıkarılması işi artık başlamıştı.

Profesör Gaston Maspero, Avrupa'dan gelen mektubu Kahire'deki müzesinde alınca iki bakımdan telaşa düştü. Birincisi müzesinin yine değerli bir buluntuyu kaçırmış olmasıydı. Yine diyoruz, çünkü, en aşağı altı yıldan beri karaborsada gizemli bir biçimde, ender ve bilim bakımından olağanüstü değerli mücevherler satılmaktaydı ve bunların mutlu alıcıları Mısır dışında herhangi bir yerde bu satışın nasıl olduğunu anlatmaya razı olsalar bile, bunların kökenini bulmak hep olanak dışı kalıyordu. Çoğu kez söz konusu olan, bilinmeyen, tanınmayan biriydi; bazen bu birisi bir Arap, başka bir seferinde genç bir zenci, sonra yırtık pırtık üst başlı bir fellah, ya da görünüşe göre zengin bir şeyhti. Maspero'yu telaşa düşüren ikinci nokta da şimdi kendisine bildirilen bu en yeni parçanın XXI. sülaleden bir kralın mezarına konmuş bir papirüs olmasıydı. Oysa bu sülalenin mezarları üzerine bütün bilgiler yitmiş gitmişti! Bu mezarları bulan kimdi? Tek bir kralın mezarı mıydı bulunan?

Maspero ortaya çıktıkları o zamana dek kulağına gelen bütün "kaçak" parçaları gözden geçirdi. Şöyle yüzeysel bir karşılaştırma bile bunların çeşitli kralların mezar eşyalarından olduklarını gösteriyordu. Acaba bugün mezar soyguncularının aynı zamanda birçok eski mezarı bulmuş oldukları düşünülebilir miydi?

Büyük toplama mezarlarından birinin bulunmuş olması en yakın olasılıktı. Bundan doğan olanaklar Maspero gibi bir bilgini coşkuya düşürecek denli büyüktü.

Bir şeyler yapmak gerekiyordu. Şimdiye dek Mısır polisi bir şey becerememişti. Yeni soygunculuğun izini kendinin bulması gerekiyordu. En yakınlarıyla yaptığı

birçok konuşmaların sonunda, genç asistanlarından birinin Luksor'a gönderilmesi kararlaştı.

Asistan Nil gemisinden çıktığı dakikadan beri bir arkeoloğun davranışlarını bir yana bıraktı, bütünüyle başka bir tutum takındı. Papirüsü satın alan Amerikalının kaldığı otele indi. Sonra gece gündüz zengin bir "Frenk" çarşısının bütün sokaklarını ve köşelerini dolaştı; parasını şingirdattı, şu bu ufak tefek satın aldı, değerini cömertçe ödedi. Dükkâncılarla içten konuşmalara girişti, bol ama kuşku uyandırmamak için ölçülü bahşiş veriyordu. Ona boyuna modern sanayi ürünü "antikalar" satmak isteniyordu. Fakat bu 1881 ilkbaharında Luksor'da dolaşan delikanlı aldanmıyordu. Çok geçmeden ruhsatlı antikacılar da "kaçak" çalışanlar da bunu öğrendiler. Bu yabancıya karşı saygıları arttı; saygı da güven uyandırdı. Bir gün tonoz dükkânının kapısında oturan bir antikacı ona el etti. Sonra "Mısır Müzesi"nin asistanının eline küçük bir heykel sıkıştırıldı. Genç adam kendini zor tutabildi ve kayıtsız bir tutum takındı. Dükkâncı ile birlikte hasıra oturdu ve pazarlığa başladı. Bu sırada heykeli elinde evirip çeviriyor ve artık biliyordu: Bu yalnızca yaklaşık üç bin yıllık sahici bir parça değil, aynı zamanda —üzerlerindeki yazılardan anlaşılıyordu bu— XXI. sülaleden birinin mezar sungularındandı.

Pazarlık uzun sürdü. Sonunda asistan küçük yapıtı satın aldı. O gün de uzun boylu, tam olgunluk çağında bir Arapla tanıştı. Bu adam adının Abdülresul olduğunu söylüyordu. Çok kalabalık bir ailenin başıydı. Genç asistan onunla birkaç gün dostluk etti. Derken bir buluşmalarında, Arap bu kez XIX. ve XX. sülaleler döneminden kalma mezar eşyaları gösterince artık onu yakalattı. Mezar soyguncusunu bulduğundan emindi artık.

Ama gerçekten öyle miydi?

Abdülresul birçok akrabalarıyla birlikte, Kene Müdürü'ne götürüldü. Davut Paşa soruşturmayı kendi yönetiyordu. Soruşturmada sayısız savunma tanığı dinlendi. Abdülresul'un yurdu olan köyün bütün halkı, onun ve köy halkı arasında en saygıdeğer olarak kabul edilen ailesinin bütünüyle suçsuz olduğuna ant içiyordu. Suçlamasının doğruluğuna kesin olarak inanan asistan Kahire'ye telgraf çekmiş ve başarıyı bildirmişti. Şimdi Abdülresul ile akrabalarının kanıt yokluğundan salıverildiğini görüyordu. Memurlara yakındı, omuzlarını silktiler. Müdüre gitti. Ama o şaşarak genç adama baktı. "Frenğin" sabırsızlığına şaşkınlık duyuyor ve beklemesini söylüyordu.

Asistan bir gün bekledi, bir gün daha, sonra Kahire'ye bir telgraf çekerek önceden bildirdiği haberi hafifletti. Bu yıpratıcı kararsızlıktan, müdürün bu Doğulu sessizliğinden hasta oldu. Ama müdür adamlarını tanıyordu.

Howard Carter en yaşlı işçilerinden birinin anlattıklarını yineler. Bu adam gençken hırsızlık suçuyla yakalanmış ve müdürün önüne götürülmüş, sert Davut Paşa'dan korkusu, mahkeme önüne çıkacak yerde Davut Paşa'nın özel odasına götürülmesi yüzünden duyduğu ürküntü ve güvensizlikle bir kat daha artmış. Cehennem gibi sıcak bir günmüş, paşa büyük, pişmiş topraktan bir banyoda, serin su içinde yatıyormuş.

Davut Paşa ona bakmış, bakmaktan başka bir şey de yapmamış. Ama yaşlı işçi onca yıl sonra hâlâ bunun etkisi altında, şöyle anlatırmış: “Bakışları içime işleyince kemiklerimin su gibi eridiğini duydum. Sonra sakın sakın bana dedi ki: ‘Karşıma gelişin bununla birinci kez oldu. Seni bırakıyorum ama kendini çok, çok kolla ki ikinci bir kez daha gelmeysin!’ Ben o kadar korktum ki, sanatı değiştirdim ve bir kez daha onun karşısına çıkmadım!”

Davut’un bu yetkisi, —herhalde bu da yetişmezse başvurduğu korkunç yollarla birlikte— o sırada ateş içinde hasta yatağında yatan genç asistanın artık ummadığı ürünü verdi. Bir ay sonra, Abdülresul’un akrabalarından biri gidip Davut’a ayrıntılı bir itirafta bulundu. Müdür hemen, hâlâ Luksor’da bulunan genç bilgene bunu duyurdu. Sonunda Abdülresul’un köyü olan Korna’nın bu işin düşkünü mezar soyguncuları köyü olduğu ortaya çıktı. Bu meslek babadan oğula miras kalmaktaydı. Hesapsız zamandan beri, belki de hiç kopmayan bir zincir biçiminde İsa’nın doğumunun 13. yüzyıl öncesinden bu yana kusursuz işliyordu.

Böyle bir haydut soyunun dünyada eşi görülmemiş değildi. Bu soyun eline geçen en büyük buluntu Der-el-Bahri’deki toplama mezarıydı. Bu mezarın bulunuşu ve soyuluşunda rastlantıyla planlılık birleşmişti. Altı yıl önce, 1875’te Abdülresul, “Krallar Vadisi” ile Der-el-Bahri arasında uzanan kayalıkta, gizli bir delik bulmuştu. Birçok zorluklarla burasını araştırdığında içinde mumyalar bulunan geniş bir mezar odasına rastladığını anlamıştı. İlk inceleyişte burada kendisi ve ailesine —eğer bu giz saklanabilirse— yaşamları boyunca gelir getirecek bir hazinenin bulunduğunu görmüştü.

Bu iş yalnızca ailenin büyüklerine haber verildi. Hiçbir zaman bu gizi ele vermeyeceklerine, bulunanları üç bin yıldan beri durdukları yerde bırakacaklarına, mezarı yalnız Abdülresul ailesinin mumyalanmış bir banka hesabı olarak göceklerine ve ancak aile gereksinme duyduğu zaman bundan çekeceklerine resmen ant içtiler. Gerçekten altı yıl bu giz saklanabildi. Bu altı yılda da aile zengin oldu. Ama 5 Temmuz 1881’de Kahire Müzesi’nin bu işle görevlendirdiği adam Abdülresul’un kılavuzluğu ile mezarın giriş yerine geldi.

Bu işle görevlendirilenin ne hırsızların yakalanışını sağlayan genç asistan, ne de bu işi harekete getiren Profesör Maspero olmayışı, kaderin hep hazır bulundurduğu küçük şakalardan biri yüzündendir. Sonunda, artık hiç kuşku duyulamayacak bir haberi Kahire’ye götüren telgraf Maspero’nun eline varmamıştı, yolculuktaydı. Acele etmek lazım olduğu için bir vekil gönderilmesi gerekti. Bu da ejiptolog Heinrich Brugsch’un kardeşi ve o sıralarda müze müdürü, Emil Brugsch Bey oldu. Brugsch, Luksor’a vardığı zaman, o denli başarıyla dedektiflik etmiş olan genç meslektaşını sıtmadan yatar buldu. Müdüre resmi bir ziyaret yaptı. Bütün ilgililer, daha çok hırsızlığa olanak vermemek için mezara hemen el konması gerektiği düşüncesindeydiler. Onun için Emil Brugsch Bey yanında yalnız Abdülresul ile kendisinin Arap yardımcısı olduğu halde, 5 Temmuz sabahı erkenden yola çıktı. Az sonra gördüğü, Binbir Gece’nin Alâaddin masalındaki hazinelere benziyordu; bundan sonraki dokuz günde olan bitenleri de yaşamı boyunca unutamadı.

Zorlu bir tırmanmadan sonra Abdülresul durdu, fark edilemeyecek gibi taşlarla kapatılmış bir deliği gösterdi. Doğrudan doğruya göze çarpmayacak bir yerdeydi bu. Üç bin yıl insanların gözüne ilişmemiş olmasında şaşılacak yan yoktu. Abdülresul omzundaki bir ip kangalını çözdü ve Brugsch'e bu delikten aşağı inmesi gerektiğini söyledi. Kuşkuyla kulavuzu güvenilir Arap yardımcısının gözcülüğüne bırakan Brugsch bu teklife uymaktan çekinmedi. Dikkatli ve kurnaz bir hırsızın hilesine kurban gitmekten biraz çekinerek, ipe tutuna tutuna aşağı indi. Her ne kadar bir şeyler bulacağından biraz umutlu ise de, kendisini orada gerçekten bekleyen şeyler hakkında en ufak bir düşüncesi bile yoktu.

Kuyunun on bir metre kadar derin olduğu anlaşıldı. Aşağıya varınca meşalesini yaktı; birkaç adım yürüdükten sonra keskin bir köşeyi döndü ve ilk dev lahdin karşısına vardı.

Bu, giriş yerinin hemen arkasındaki en büyüklerinden biriydi. Üzerindeki yazıdan anlaşıldığına göre I. Sethos'un mumyasını saklıyordu. Belzoni'nin 1817 Ekimi'nde bu firavunun "Krallar Vadisi"ndeki asıl mezar mahzeninde boşuna aradığı mumyaydı bu. Meşalesinin titrek ışığı başka lahitlere, Mısır ölü kültürünün

I. Ramses'in oğlu I. Sethos ölüler tanrısı Osiris'e kurbanlar sunuyor.

yerlere ve lahitlerin arasına rasgele serpilmiş yatan sayısız değerli eserlerine vurdu. Brugsch ilerledi, çok kez kendine ancak adım adım yol bulabiliyordu. Ansızın önünde, bulanık ışığın altında uçsuz bucaksız gibi görünen asıl mezar odası açıldı. Lahitler karmakarışık duruyordu. Bazısı açılmış, bazıları hâlâ kapalıydı. Tek tük mumyalar, sayısız kap kacak ve süs eşyalarının arasında yatmaktaydı. Brugsch'un soluğu kesilmişti. Bu anda, kendinden önce hiçbir Avrupalıya kısmet olmayan bir görüntünün karşısında bulunduğunu biliyor muydu?

Eski dünyanın en yüce hükümdarlarının vücutları karşısındaydı. Çoğu kez sürünerek, sonra yeniden serbestçe yürüyerek, şurada içinde barbar "çoban kralları," Hyksosları, kesin olarak Mısır'dan çıkarmasıyla (Bugün kabul edildiğine göre, Tevrat'taki İsrailoğullarının Mısır'dan çıkmasıyla bunun ilgisi yoktur) büyük adını almış olan I. Ahmose (İ.Ö. 1550-1525) yatıyordu. Sonradan bütün Teb ölüleri kentinin koruyucu evliyası olan Birinci Amenophis (İ. Ö. 1525-1504) de oradaydı. Daha az tanınan Mısır hükümdarının sayısız tabutlarından sonra derken, —o zaman meşale elinde olarak, heyecandan bitkin, dakikalarca oturmak zorunda kaldı— ünleri arkeologlara, tarih bilginlerinden herhangi birine muhtaç olmadan bin yıllar boyunca soydan soya geçerek ta bize kadar varan her iki hükümdarın mumyasını da buldu. Buldukları III. Thutmosis (İ.Ö. 1497-1425) ile II. Ramses'ti (İ.Ö. 1279-1213). Ramses'e büyük unvanı verilmiştir. Batı'nın kanun yapıcısı Musa'nın bir zamanlar onun sarayında yetişmiş olduğu sanılmaktadır. Yahudi ulusunun ve Batı dünyasının kanun koyucusu ile imparatorlukları tebaalarının kan ve gözyaşlarıyla sadece yaratmakla kalmayıp, uzun süre ayakta tutmayı başaran hükümdarlar!

Heyecandan kendini unutmış olan Brugsch tabutların yazılarını şöyle okuyup geçer ve nereden başlayacağını bilmezken, yine de hemen "gezgin mumyalar"ın öyküsünü anlatıverdi. Papazların "Krallar Vadisi"ndeki ölü kralları, hırsızlık ve kirletilmeden korumak için mezarlarından çıkardıkları ve —çoğu zaman birçok ara aşamalardan sonra— burada, Der-el-Bahri'de yeni lahitlere koydukları o sayısız gecelerin hayali gözünün önüne geldi. Bir bakışta, o zamanlar korku ve aceleinin onları nasıl kamçılarmış olduğunu gördü. Çünkü mumyalardan birtakımı yalnızca eğik olarak duvara dayatılmıştı. Sonradan da Kahire'de, papazların tabutların yanlarına yazmış oldukları şeyleri içi burkularak okudu: Ölü kralların Odyssealarını!...

Burada toplanmış bulunan kral mumyalarını saydığı zaman, kırk buldu. Kırk mumya; bir zamanlar bir dünyaya tanrılar gibi hükmetmiş olanlardan kırkının ölümlü vücutları. Üç bin yıl sükûn içinde dinlenmişlerdi, ta önce bir soyguncunun, sonra da kendisinin, Emil Brugsch Bey'in, gözü onlara değinceye dek.

ALDIKLARI bütün önlemlere karşın (bunların bir bölümü daha kendi ölümlerinden önce başladılar) Mısır hükümdarları çoğu kez pek kötümserdiler. "Şuradakiler granitten yapı kurdular, piramit içine bir salon ördürdüler, bu güzel emeklerle güzel şeyler yaptılar... Onların kurban taşları, ırmak kıyısında, arkalarında kimseleri kalmadan ölen yorgunları gibi boş!"

Bu kötümserlik onları, ölü bedenlerini gerektiği gibi korumak için boyuna yeni önlemler almaktan alıkoyamazdı. Heredot Mısır'ı gezdiği zaman, öğrendiğine göre hâlâ yaygın olan ölü gelenekleri ve mumyacılığı şöyle anlatır: (Burasını Howard Carter'dan alıyoruz.) “İleri gelenlerden biri ölünce evin kadınları başlarına hatta yüzlerine toprak sürerler. Sonra ölüyü bırakırlar, evden dışarı fırlarlar ve etekleri bellerine sokulmuş, kenti dolaşırlar; göğüslerini açarlar ve dövünürler. Bütün kadın akrabalar bu alaya katılır ve böyle yaparlar. Erkekler de silahlarını kuşanır ve göğüslerini döverler. Bu törenden sonra ölüyü mumyalatmaya götürürler.”

Mumyalar üzerine bazı şeyler söylemenin de sırasıdır. Bu sözcük çeşitli anlamlara gelir, daha önce de adı geçmiş olan 12. yüzyıl Arap gezgini Abdüllâtîfte, Mısır'da “Mumya”nın ilaç olarak ucuza satıldığını okuduğumuz zaman böyle olduğunu anlarız. Mumiyai veya Mumiyai Arapça bir kelimedir veya asfalt yani, zift ya da İran'da Derabgerd'deki mumya dağında elde edilen gibi, kayalardan doğal olarak terleyen madde anlamına gelir. Arap gezgini mumya için “katran ile mürüsafinin karışımı” demektedir. Mumya 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da kârlı bir ticaret malıydı. Hatta 19. yüzyılda bile eczanelerden “Mumya”, kırıklar ve yaralar için ilaç olarak satılırdı. Nihayet mumya canlı birinden kesilmiş tırnak ve saçlara da denirdi ki bunlar bir insanın parçası olarak afsun ve büyüde onun bütünü'nün yerini tutarlardı. Bugün biz “Mumya” denince yalnızca tahnit edilmiş insan ölümlerini, özellikle eski Mısırlıların sağlam kalmış böyle ölümlerini anlarız. Eskiden “doğal” mumyalaşma ile “yapay” mumyalaşmayı ayırırlardı. Doğal mumya diye, ayrıca herhangi bir işlem yapılmadan yalnızca uygun koşullar yüzünden çürümeden kalmış olanlar, örneğin Palermo'daki Kapusin Manastırı'nda, Büyük St. Bernhard'da ve Bremen katedralinin kurşun mahzeninde ya da Quedlinburg Şatosu'nda bulunanlar gibiler anlaşılırdı. Bugün de bu ayırma sürmektedir ama aradaki ayrılık bu denli kesin görülmemektedir. Birçok incelemeler göstermiştir ki, bu kusursuz konserve edilmiş tahnit sanatının üstünlüğünden çok Nil diyarının kuru iklimi, havanın ve kumun mikropsuz oluşu yüzündendir. Doğrudan doğruya kum içinde, tabutsuz ve iç organlarının çıkarıldığını gösteren en ufak bir iz taşımayan sapasağlam kalmış mumyalar bulunmuştur. Oysa mumyalanmış olanlar reçineler, asfaltlar ve kullanılan bir sürü kokulu yağlar ile —Rhind papirüsünün anlattığı gibi— “Elephantine'nin suyu, Eileithyaspolis'in natronu ve Kim kentinin sütü” yüzünden zamanla çoğu kez çürümüş ya da bunlardan ayrılamayacak denli yapışarak şekilsiz külçeler haline gelmişlerdir.

19. yüzyılda, Mısırlıların ellerinde özel gizli kimyasal maddeler bulunduğu sanılırdı. Bugüne dek, inanabileceğimiz, noktası noktasına doğru ve tam bir mumyalama tanımı elimize geçmiş değildir. Fakat bugün biliyoruz ki bu sayısız eczanın kullanılışında dinsel ritler, mistik tasarımlar çoğu zaman kimyasal etkilerinden daha önemliydi. Şunu da göz önünde bulunduramamız gerektir ki, mumyalama sanatı yüzyıllar boyunca birçok değişikliklere uğramıştı. Daha Mariette bile Memphis mumyalarının, eskilerin, bayağı kara, kupkuru ve kırılğan olduğuna, Teb'in daha yeni mumyalarının ise sarı, mat parlak ve çoğu zaman kıvrılıp bükü-

Scarabeus sacer böceği genç güneş tanrısının ve sürekli yenilenen yaşamın simgesiydi.

lebilir biçimde bulunduklarına dikkat etmişti, bu da yalnız eskilik farkıyla açıklanamazdı.

Herodot üç tür mumyalamayı anlatır. Bunlardan birincisi, ikincisinin üç katı pahalıydı; en ucuzu olan üçüncüsü küçük memurların keselerine de elverişliydi. Halktan olanların asla! Onlar ölü bedenlerinin geleceğini yalnızca iyi iklime emanet edebilirlerdi.

En eski çağlarda vücudun salt dış biçimini korumak mümkün olabilmişti. Sonraları derinin büzülmesini önleyecek yöntemler bulundu, bu sayede, yüzlerinin hâlâ tanınabilir çizgilerinde kişilikler belli olacak denli iyi korunmuş mumyalar bulabilmekteyiz.

Ölü genel olarak şöyle hazırlanırdı: Önce beyin metal bir kanca ile burun deliklerinden çıkarılırdı; taş bir bıçakla karın boşluğu açılır, iç organlar alınırdı (olası ki bazı kez anüsten) ve bunlar “kanope”lere (wler ve vazolar) konurdu. Yürek çıkarılır ve yerine taştan bir skarabe yerleştirilirdi. Bundan sonra ölünün içinin ve dışının tertemiz olacak gibi yıkanmasına ve “tuzlanmasına” sıra gelirdi. Ölü tuzda bir ayı aşkın kalırdı. Sonunda kurutulurdu. Bu da bazı yazılara göre yetmiş gün kadar sürerdi.

Tabutlamada çoğu kez birçok tahta tabut (çoğu zaman insan vücudu şeklinde) ya da lahitler kullanılırdı; bazen iç içe yerleştirilmiş tahta tabutlar bir taş lahde konurdu. Vücut yatar durumda bulunurdu. Eller göğüs ya da karın üzerinde kavuşturulur ya da kollar vücut boyunca iki yana uzatılırdı. Saçlar çoğu zaman kısa kırpılırdı. Kadınlarda ise tam uzunluklarıyla bırakıldıkları ve pek güzel ondüle edildikleri çok olurdu. Utanç yerlerinin kılları tıraş edilirdi.

Karın, çökmemesi için kil, kum, reçineler, testere talaşı, bez yumakları ile doldurulurdu; bunlara kokulu maddeler ve işin ilginç yanı, soğan da karıştırılırdı. Kadınların memeleri de böyle doldurulurdu. Bundan sonra herhalde çok uzun süren, keten sargılar ve bezlerle sarılmaya sıra gelirdi. Bunlara zamanla asfaltlı maddeler öyle işlerdi ki bilim adamları çoğu kez bunları bozmadan açmada zorluk çekerler. Sargıların arasına konmuş olan sayısız süslere göz diken hırslılar, doğal olarak kendilerini böyle sıkıntıya sokmazlar, sargıları enine boyuna keserlerdi.

1898’de, o sırada Eski Eserler Genel Müdürü olan Loret, başka mezarlar arasında II. Amenophis’inkini de açmıştı. O da “gezgin mumyalar” buldu. Bunlar da XXI. sülale zamanında papazların zahmetli gece çalışmalarıyla bir araya topladıkları on üç kral mumyasıydı. Ama Loret, Brugsch’un bulduğu değerli eserler gibi bir şey bulamadı. Yalnız mumyalar dokunulmamış olarak eline geçmişti.

(Amenophis taş lahdinde yatıyordu.) Başka ne var ne yok hepsi çalınmıştı. Fakat, ölü kralların rahat yatmaları için mezar tekrar örüldükten iki-üç yıl sonra modern mezar soyguncuları girdiler, Amenophis'i lahdinden çıkardılar ve mumyasına zarar verdiler. Anlaşılan onlar da tıpkı geçen binlerce yılda hemen bütün hırsızların yaptıkları gibi bekçilerle elbirliği etmişlerdi. Bu olay Brugsch'ün toplama mezarlarındakileri taşımakla doğru davrandığını ve ölüye saygıdan doğan çekinmelerin Mısır'ın koşullarına göre yersiz olduğunu göstermişti.

EMIL BRUGSCH BEY kuyudan çıktığı ve kırk ölü kralı geride bıraktığı sırada bunların nasıl taşınacağını düşünüp duruyordu. Mezarı olduğu gibi bırakmak onun yeniden soyulması demekti. Ama boşaltmak ve her şeyi Kahire'ye taşımak birçok işçi çalıştırmakla olasıydı. Bunları da Kurna'dan, Abdülresul'ün köyünden, hırsızların anayurdundan başka bir yandan sağlamak neredeyse olanaksızdı. Brugsch, yeniden müdürün huzuruna kabulünü istediği sırada bu ikincide karar kılmıştı. Daha ertesi sabah üç yüz fellahla buluntu yerindeydi. Brugsch arazinin çevresini kordon altına aldırды. Kendi Arap yardımcılarıyla birlikte, ötekilerden daha çok güven uyandıran küçük bir grup ayırdı. İşin en ağır bölümünü yüklenen bu grup —ağır parçaların yukarı çekilmesi için on altı kişiye gerek olduğu anlaşıldı— değerli eşyayı teker teker yukarı gönderiyor, Brugsch ile yardımcıları bunları alıyor, kaydediyor ve tepenin eteğine sıra ile dizdiriyordu. Bu iş kırk sekiz saatte bitirildi! Modern Arkeolog Howard Carter, lakonik bir biçimde şöyle der: “Bugün artık böylesine çabuk çalışmıyoruz!” Bu acele, yalnız arkeoloji bakımından abartılı değildi. Çünkü Kahire'den gelecek gemi günlerce gecikti. Brugsch, mumyaları ambalajlattı, lahitleri sarıp sarmalattı ve Luksor'a taşıttı. Ancak 14 Temmuz'da bunlar gemiye yüklenebildi.

Ama sonra öyle bir şey oldu ki Brugsch'ün, bu kolay kolay etkilenmeyen bilginin üzerinde, hazinelerin bulunuşundan çok daha derin bir iz bıraktı. Çünkü Nil gemisi akıntı aşağı ağır ağır yol alırken olanlar artık bilim adamına değil, saygıyı henüz yitirmemiş olan insana dokunuyordu.

Bütün Nil köylerinde ve ta ülkenin içlerinde geminin hangi yükü taşıdığı haberi rüzgâr hızıyla yayılmıştı. O zaman krallarında tanrıları gören eski Mısır'ın henüz sönüp gitmediği anlaşıldı. Brugsch güvertedeydi, yüzlerce fellahın karılarıyla birlikte kıyıda geminin peşi sıra geldiklerini gördü, Luksor'dan aşağı ta Büyük Nil dönemecine, Kuft'a ve Kenh'e dek hep yeni gruplar geliyordu. Erkekler ölü firavunlara saygı için tüfeklerini ateşliyor, kadınlar yüzlerine ve vücutlarına toprak saçıyor, göğüslerini kumla oğuşturuyorlardı. Ta uzaklara yansıyan ağıtlar gemiye yoldaş oldu. Yakınmaların insanın içini burktuğu, gösterişten uzak bir alay, bir fantazyaya idi bu!

Brugsch bu görüntüye artık dayanamadı ve arkasını döndü. Doğru mu yapmıştı? Yoksa orada matem çığlıkları koparan, göğüslerini döven insanların gözünde o da bir hayduttan, üç bin yıl mezarları kirleten, soyan o hırsızlardan, imansızlardan başka bir şey değil miydi? Bilime hizmet etmek yeter bir mazeret miydi?

Howard Carter yıllarca sonra buna açık bir yanıt verdi. O, Amenophis'in mezarı olayları vesilesiyle aşağıdaki açıklamayı yapar: "Bundan pay çıkarabiliriz ve mezarlardan eşyayı aldığımız için bize Vandallar diyen eleştiricilere de bunu salık veririz. Biz antikaları müzelere koymakla onların korunmalarını sağlıyoruz; oldukları yerlerde bırakılsalar, eninde sonunda mutlaka soyguncuların eline geçeceklerdi. Bu da onların yok olması demektir."

Brugsch, Kahire'ye varınca yalnızca bir müzeyi zenginleştirmekle kalmadı, bütün dünyaya da, bir zamanın görkemini ve eşi bir daha görülmecek büyüklüğünü tanıtmış oldu.

16. BÖLÜM

Howard Carter Tut-Enkh-Amun'u Buluyor

Amerikalı Theodor Davis, 1902 yılında Mısır hükümetinden “Krallar Vadisi”nde kazı yapmak için izin aldı. On iki kış boyunca kazdı. Dördüncü Thutmosis’in, Siptah’ın, Heremheb’inkiler gibi sorunlara ışık serpen birçok mezar keşfetti, büyük “Kâfir Kral” IV. Amenophis’in mumyasıyla tabutunu buldu. (Bu firavunun eşi Nofretete’ydi, onun olağanüstü güzel renkli portre büstü kuşkusuz en tanınmış Mısır eserlerinden biridir.) Bu hükümdar, din reformcusu olarak adını “Ekhnaton” koymuştu (Güneş hoşnuttur) ve eskiden beri süregelen dinin yerine geçici bir süre güneşe tapmayı geçirmiştir.

1914’te bu izin Lord Carnarvon ile Howard Carter’a geçti. Bununla Mısır mezar buluşlarının en önemli öyküsü başladı. Bunu Carnarvon’un kız kardeşi sonradan kardeşiyle ilgili eserinde, “Alâaddin’in Lambası masalı gibi başladı ve bir Yunan Nemesis söylencesi gibi bitti,” diye anlatır.

Tut-enkh-Amun’un mezarının bulunuşunun kitabımız için ayrı bir önemi vardır. Bir kere arkeoloji buluşları tarihinde bütün başarıların en yüksek noktasını oluşturmaktadır. Fakat aynı zamanda da —arkeoloji biliminin gelişmesinde bir dramın coşku ve merak gelişmesi eğrisini çizmeyi deneyecek olursak— bir peripeti sayılabilir. Bu piyesin giriş bölümünü Winckelmann’la sayısız bir sıra dizgenciler, yöntemciler ve uzmanlar yazmıştır. Henüz başlamış olan olayın ilk kaba düğümlerini Champollion, Grotefend ve Rawlinson (bu sonunculardan “Kuleler Kitabı’nda” söz edilecektir) çözerler. Olayı geliştiren ve sahnedeki alkış toplayan Mısır’da Mariette, Lepsius ve Petrie, Mezopotamya’da Botta ve Layard (bkz. “Kuleler Kitabı”), Yucatán’da Amerikalı Stephens ile Thomson’du (bkz. “Merdivenler Kitabı”). Bütün oyuncuların bütünüyle kendilerini verecek katıldıkları en üstün dramatik sahneye önce Schliemann ve Evans’ın Troya ve Knossos’taki, sonra da Koldewey ve Woolley’in Babil ve İbrahim’in vatanı Ur’daki buluşlarında varılır. Schliemann sonuncu büyük, kendisi kazı yapan amatör, dâhi, yalnız çalışandı. Knossos ve Babil’de artık uzmanlardan oluşan kurullar çalışır; hükümdarlar, zengin koruyucular, parası bol üniversiteler, arkeolo-

ji enstitüleri ve büyük zenginler modern dünyanın her yanından yıldan yıla eski dünyanın her yanına kusursuz biçimde donatılmış ekspedisyonlar yollamaktadır. Fakat Tut-enkh-Amun'un mezarının bulunduğu, o zamana dek geniş araştırma alanında tek tek elde edilenlerle, büyük deneyim hazinesi görkemli bir biçimde birleşmektedir. Burada bilimin sözünden başka buyruk yoktur. Layard'ın budalaca kör inançlar, Evans'ın resmi makamların kıskançlığı yüzünden uğradığı zorluklar yoktur, onun yerine hükümetin candan gözetmesi vardır. Rawlinson'a atıp tutan ve Schliemann'a yaşamı cehennem eden bilgin meslektaş kıskançlığının yerine, bilimin o zamana dek sunabildiği uluslararası elbirliği ve yardımın en büyük örneği geçmiştir. Örneğin Layard'ın yalnız, eşekle ve sırt çantasıyla, batmış bir kenti fethettiği büyük öncüler çağı artık geçmişti. Howard Carter, her ne kadar Petrie'nin öğrencisi olarak eski çapta bilginse de —eğer böyle bir deyim doğru olursa— arkeolojinin icra memuru oldu. Bilinmeyen alana gözünü budaktan esirgmeden dalma yerine artık eski bir kültürün kadastro mühendisinin kesin yöntemleri geçmişti.

Fakat Carter bütün bilimsel incelemelerinin yanı sıra büyük coşkusunu koruduğu, aynı zamanda bilimsel ciddilik, doğruluk ve özeni adım adım en büyük kutsalsuzluğa erdirdiği için, arkeolojinin, artık kürekle defineler ve ölü kralların vücutlarını çıkarmaya değil, insanlığın yüksek kültürlerde biçim, görünüş, karakter ve ruh kazanmış olduğu zamandan bu yana bulunan bütün gizemlerini çözmeye çalışan insanların en büyüklerinden biri olmuştur.

LORD CARNARVON kişilik bakımından aslında yalnız İngiltere'nin yetiştirdiği bir sportmen ve sanat koleksiyoncusu, centilmen ve dünya gezgini, iş alanında gerçekçi, duyguda romantik bir adamdır. Cambridge'de Trinity kolejinin öğrencisiyken bir gün, odasının aslında güzel olan lambrillerini sonradan sürülmüş olan çirkin boyalardan, kendi parasıyla temizletmeyi önermişti. Daha genç bir çocukken antikacı dükkânlarını dolaşırdı; yetişkinliğinde de büyük bir merak ve anlayışla eski gravürler ve desenleri topladı. Aynı zamanda bütün at yarışlarının sürekli ziyaretçisiydi. Çok iyi bir nişancı oluncaya dek çalıştı. Su sporlarına kendini verdi —daha yirmi üç yaşındayken büyük bir mirasa konmuştu— ve dünya çevresini yelkenle dolaştı. İngiltere'de ruhsat alan üçüncü otomobilci oydu. Otomobil sporu onda bir tutku halindeydi. Bu merak onun yaşamına önemli bir dönüm noktası getirecekti. 1900 yılında Almanya'da Bad Langenschwalbach yolunda bir otomobil kazası geçirdi. Arabası takla attı ve aldığı yaralar yüzünden geri kalan tüm yaşamınca solunum darlığından kurtulamadı. Bu yüzden artık kışın İngiltere'de kalmaya dayanamıyordu. Onun için 1903'te ilk kez Mısır'ın yumuşak iklimine gitti. Oradaki kazı alanlarında birçok heyetlerle buluştu. O zamana dek hedefsiz ve ödevsiz olan bu zengin, bağımsız insan bu çalışmalarda, kendisinin bütün spor zevklerine verdiği değeri sanatla ciddi biçimde uğraşma isteğiyle tam bir kaynaştırma olanağını gördü. 1906'da o da kendi başına kazıya başladı. Fakat daha o kış bilgilerinin buna yetmeyeceğini anladı. Profesör Maspero'dan akıl danıştı, o da kendisine genç Howard Carter'ı salık verdi.

Bu iki adamın birlikte çalışması olağüstü bir talih işi oldu. Howard Carter, Lord Carnarvon'un kusursuz bir tamamlayıcısıydı. Geniş bilgiye sahip bir bilgindi ve daha Carnarvon kendisine kazılarının başkanlığını vermeden önce Petrie ve Davis'in yanlarında önemli uygulamaya dönük deneyimler edinmişti. Her ne kadar birkaç eleştirici onun gereğinden çok kılı kırk yarıcı olduğunu söylerse de, o hayalsiz, kupkuru bir gerçekler araştırmacısı olmaktan uzaktı. Pratik karakterliydi ama gerektiği zaman korkusuz hatta sakınmasızdı. Bunu 1916 yılındaki serüveni gösterir.

*Howard Carter
(1873-1939)*

Kısa bir tatil için Luksor'da bulunuyordu. Bir gün köyün ihtiyarları büyük bir telaş içinde yanına geldiler ve yardım etmesi için yalvardılar. Savaşın Luksor'da bile duyulan zorunlulukları yüzünden memurların sayısı çok azalmıştı. Denetim ve polisin gözetimi zayıflamış ve Abdülresul'un yaman torunları arasında mezar soygunculuğu yeniden almış yürümüşü. Bu soygunculardan bir grup tepenin batı yamacında, "Krallar Vadisi"nin üst yanında bir şeyler bulmuşlardı. Rakip bir grup bunu duyar duymaz umulan hazinelerden pay almak için hemen ayaklanmıştı. Bundan sonra olanlar kötü bir sinema filmine benziyordu.

İki çete arasında savaş olmuştu. Birinci grup baskına uğramış, yenilmiş ve kovalanmıştı ama yeniden kanlı dövüşlerin olmasından korkuluyordu. Tatilde bulunduğu ve bu işte en küçük bir sorumluluğu olmadığı halde Carter harekete geçmeye karar verdi. Şimdi kendisinden dinleyelim:

"Akşam oluyordu. Çarçabuk, seferberlikten kurtulmuş birkaç işçi topladım, gerekli hazırlıkları yaparak olay yerine doğru yola çıktım. Bunun için ay ışığında, Kurna tepelerinde 600 metre yüksekliğe tırmanmak gerekti. Olay sahnesine vardığımız ve kılavuzumuz bana dimdik bir kayadan aşağı sarkan ipin ucunu gösterdiği zaman gece yarısı olmuştu. Kulak verdiğimizde haydutların çalıştıklarını çok iyi duyabiliyorduk. Önce onların kaçmamaları için ipi kesdim. Sonra belime iyi ve sağlam bir ip bağladım, kayadan aşağı kendimi sallıverdim. Gece yarısı harıl harıl çalışan haydutların yuvasına bir iple inmek, hayli zevkli bir eğlenceydi. İş başında sekiz kişi vardı. Aşağı indiğim zaman hiç de hoş olmayan birkaç saniye geçti. Onlara ya benim iple yukarı çıkma, ya da ipsiz olarak orada kalmadan birini beğenmelerini önerdim, sonunda akıllarını başlarına topladılar ve çekilip gittiler. Gecenin geri kalan bölümünü orada geçirdim..."

Bu gösterişsiz, hemen hemen kuru, durumun tehlikesi şöylece acı bir alay şeklinde sezilip geçen anlatımı insan kendi hayaliyle bütünlemelidir ki, tam anlamıyla gözüpek bir arkeoloğun kimliğini gözünün önüne getirebilsin. Şunu da

söyleyelim ki, eğer Carter bıraksaydı, haydutlar düş kırıklığına uğrayacaklardı. Buluntunun, aslında, herhalde Kraliçe Haçepsut için yapılmış bir mezar olduğu anlaşıldı: İçinde define filan yoktu; yalnızca bitirilmemiş, kristalli kumtaşından bir lahit bulunuyordu.

CARNARVON’LA Howard Carter birlikte işe giriştiler. Ancak 1917 sonbaharında onlara başarı vaat edecek ölçüde çalışma izni verildi. O zaman bilimler tarihinde daha önce de sık sık gördüğümüz bir şey oldu: Bazen mutlu bir ilham, buluşun yapılabileceği küçük bir alanın sınırlarını hemen çizdirir. Ama ardından dış koşullar, eleştirici akıl yürütmeler, çekinmeler, kuşkulular, hepsinden çok da “teknik görüşler” işi frenler, o da bu yüzden geri kalır, hatta neredeyse çıkmaza girer.

Kazıcıların ilklerinden biri, Napolili Cavaliere Alcubierre böyle bir talihe 6 Nisan 1748’de Pompei’nin tam ortasına rastlamıştı da sonra sabırsızlığı yüzünden kazdığı yerleri tekrar doldurup başka bir yerde yeniden işe başlamamış mıydı? Ancak yıllarca sonra ilk kürek daldırdığı yerin doğru olduğunu anlamamış mıydı?

Carnarvon’la Carter önlerinde “Krallar Vadisi”ni görüyorlardı. Onlardan önce düzinelercesi burasını kazmıştı ama bir tanesi bile tam raporlar ya da hiç değilse planlar bırakmış değildi. Onun için moloz tepeleri yapay ay dağları gibi yan yana yığılmış duruyordu. Aralarında da bulunup açılmış mezarların kapıları vardı. Planlı bir biçimde, ta kaya zemine kadar kazmaktan başka çare yoktu. Carter, II. Ramses, Merenptah ve IV. Ramses’in mezarlarını birleştiren bir üçgenin içinde kazmayı önerdi. Sonradan şöyle yazmıştı: “Sonradan övünüyor demelerini göze alarak şunu bildireyim ki, bir kralın mezarını bulacağımızı kesin olarak ummaktaydık. Bu kral Tut-enkh-Amun’dur!”

Baştan başa kazılıp altüst edilmiş “Vadi”yi göz önüne getirince, insanın bu söze neredeyse inanmayacağı gelir. Hele iki kazıcıyı bu umuda düşüren şeyin son derece önemsiz olduğunu ve bütün meslek dünyasının “Krallar Vadisi”nde buluşlar çağının artık geçtiğini kesin olarak kabul ettiğini düşününce bu söz çok cüretli gelir.

Tam yüz yıl önce Belzoni, I. Ramses, I. Sethos, Eje ve Mentu-her-Khopşef’in mezarlarını boşalttıktan sonra, “Biban-el Mülük Vadisi”nde benim az önceki buluşlarımla öğrenilenlerden başka mezar olmadığına kesin olarak inanıyorum. Çünkü buradan ayrılmadan önce ben, bütün kıt güçlerimi bir mezar daha bulmak için zorladım ama başarısız kaldı. Benim araştırmalarımla ilgisi olmayan, İngiliz Konsolosu Bay Salt da, ben ayrıldıktan sonra dört ay orada kalmış ve benim gibi bir mezar daha bulmak için boşuna uğraşmıştır,” diye yazmıştı. Belzoni’den yirmi yedi yıl sonra, 1844’te büyük Prusya ekspedisiyonu geldi ve “Vadi”yi inceden inceye ölçtü. Heyet ayrıldığı zaman başkanları Richard Lepsius, burada bulunabilecek ne varsa hepsinin bulunmuş olduğu düşüncesindeydi. Bu, bin dokuz yüz yılına doğru Loret’nin, hemen ondan sonra da Davis’in yeni mezarlar bulmalarına engel olmadı. Fakat artık “Vadi”deki her kum tanecığı, sözcüğün tam anlamıyla üç kez elenmiş ve altüst edilmişti. Maspero eski eserler bölümü başkanı olarak Lord Carnarvon için ka-

zı ayrıcalığı belgesini imzaladığı sırada, öteki bilginler gibi o da bu iznin aslında gereksiz olduğu kanısını saklamadı. Ona göre de “Vadi”de artık bulunacak bir şey kalmamıştı.

Peki ama Carter’a, yine de bir mezar hatta herhangi bir mezar değil de belirli birininkini bulma umudunu veren neydi? Davis’in bulduklarını kendi gözüyle görmüştü. Bunların arasında, —bir kayanın altında bulunan— üzerinde Tut-enkh-Amun’un adı yazılı fayans bir kupa da ele geçmişti. Çok yakınındaki bir yeraltı mezarında da kırık bir tahta sandık bulunmuştu. Bu sandığın üzerinde tek tük kalan altın varak parçacıklarında da yine Tut-enkh-Amun’un adı vardı. Davis bu yeraltı mezarının bu kralın son dinlenme yeri olduğunu hiçbir temele dayanmadan öne sürüvermişti. Carter bunlardan başka bir sonuç çıkardı. Davis’in ilk incelemede önemi tam olarak anlaşılamayan, üçüncü bir buluntusu bu düşüncesini daha da güçlendirdi. Bunlar görünüşte önemsiz seramik kırıkları ile bez sargılarla dolu ve bir kaya kovuğuna konmuş toprak kaplardı. New York “Metropolitan Museum of Art”ta yapılan yeni incelemede, ansızın bunların Tut-enkh-Amun’un çok çapraşık cenaze töreni ve gömme ayininde kullanılan malzemenin saklanmış artıkları olduğu ortaya çıktı. Bu da yetmedi; sonunda Ekhnaton’un, kâfir kralın mumyasının saklı olduğu yeri bulduğu zaman Davis’in eline Tut-enkh-Amun’un birçok balçık mühürleri geçti.

Bütün bunlar belki önemli bir kanıt olarak görülebilir. Görünüşe bakılırsa Carter’ın o zamana dek bütün başarısızlıklara karşın bu bulgulara bakarak Tut-enkh-Amun’un mezarının bu parçaların yakınında bir yerde, şu halde “Vadi”nin ortasında bulunması sonucunu çıkarması haklı görünür. Ama o zamandan beri üç bin yıl geçmiş olduğunu düşünelim, mezarlarda bulunan her şeyin haydutlar ve papazlar tarafından taşındığını ve en azından başlangıçta çoğu bilgisiz arkeologların eşelemelerini ve zarar vermelerini göz önünde tutalım. Carter’ın dört “kanıtı” birkaç altın levhacık, bir fayans kupa, birkaç pişmiş toprak kap ve bir-iki mühürden oluşuyordu. Bunlara Tut-enkh-Amun’un mezarını bulmak umudunu, içgüdüden gelme bir güvenle bağlamak için insanın kendi talihine akıl almaz bir güveni olması gerekir.

Carnarvon ile Carter kazıya başladılar ve bir kış çalışarak, işaret ettikleri üçgenin içinde üst tabakanın en büyük bölümünü kaldırdılar ve VI. Ramses’in açık mezarının girişi yerine doğru ilerlediler. “Burada bir sıra işçi kulübesine rastladık. Bunlar ‘Vadi’de hep yakında bir mezar olduğunu gösteren iri çakmaktaşı yumru-larından bir yığınının üzerine kurulmuştu.”

Bundan sonra olan, eğer birçok yıl içinde olup biten şeylere kısaltarak bakacak olursak, çok coşku vericidir. Başlanmış olan yönde çalışmayı sürdürmenin turistlerin görmeyi çok istedikleri Ramses mezarının yolunu keseceği düşüncesi, kazıcıların buradaki çalışmayı daha uygun bir zamana bırakmalarına neden oldu. Böylece 1919-1920 kışının yarısında yalnız VI. Ramses mezarının girişi yanında kazı yaptılar ve orada küçük bir kovukta gerçekten oldukça önemli ölü gömme gereç parçaları buldular. Carter, “Gerçek bir buluntuya, vadideki bütün çalışmalarımızda hiçbir zaman bu denli yakınlaşmamıştık,” diye yazmıştı.

Artık üçgenlerini, üzerinde işçi kulübelerinin bulunduğu küçük bir parçaya dek, Petrie'nin dediği gibi, "kazımışlardı." Ama yine bu parçayı bıraktılar; yine bambaşka bir yerde III. Thutmosis'in mezarına doğru giden küçük bir yan vadi-de kazı yaptılar ve "değerli denebilecek bir şey" bulamadan bu işi iki kış sürdür-düler.

Bu kez baş başa verdiler ve bu yıllarca çalışıp nispeten bu kadar az şey elde et-tikleri kazılarını büsbütün başka bir yere taşıyıp taşımamayı gerçekten düşündü-ler! Yalnız işçi kulübeleriyle çakmaktaşı yumrularının bulunduğu VI. Ramses'in mezarının eteğindeki yer hâlâ araştırılmadan duruyordu. Uzun kararsızlıklardan ve birçok kez vazgeçilen kararlardan sonra, yalnız tek ve gerçekten sonuncu bir kışı daha buraya bağlamak düşüncesinde birleştiler.

Sonra "Vadi"nin tam altı kış önce işaret etmiş oldukları noktasına kazmayı vurdular: Kulübelerin ve çakmaktaşlarının bulunduğu yere! Sonunda, altı yıl bo-yunca yapabilecekleri bu işi yapınca, yani işçi kulübelerini kaldırıncı, daha kaz-mayı vurur vurmaz, Tut-enkh-Amun'un mezarının girişini buldular; Mısır'ın en zengin kral mezarının! Carter şöyle yazar: "... Bu buluşun böyle birdenbire oluşu bana bir çeşit uyuşukluk verdi; ertesi ay da öyle olaylarla doluydu ki, düşünmeye hemen hemen vakit bulamadım."

3 Kasım 1922'de Carter —Lord Carnarvon o sırada İngiltere'deydi— işçi kulü-belerini yıkmaya başladı. (Bunlar XX. sülale zamanı kulübelerinin kalıntılarıydı.) Ertesi sabah ilk kulübenin altında bir taş merdiven basamağı bulundu. 5 Kasım öğleden sonra, bir mezarın girişinin bulunduğundan hiç kuşku kalmayacak den-li moloz kaldırılmıştı.

Ama bu mezar belki tamamlanmamış, kullanılmamıştı! Belki de içinde bir mumya varsa da, bütün öteki mezarlar gibi saygısızca soyulmuştu! Kötümser gö-rüşlerin hiçbirini eksik bırakmamak için, eğer varsa mumya yalnızca bir saray adamının ya da bir papazın olamaz mıydı?

İş ilerliyor ve Carter'ın heyecanı artıyordu. Molozdan birbiri ardı sıra basa-maklar çıktı. Sonunda, Mısır'ın birden geliveren akşam karanlığı bastığı sırada, on ikinci basamak ortaya çıktı ve, "Kapalı, üzeri sıvanmış ve mühürlü bir kapı-nın üst yanı görüldü."

"Mühürlü bir kapı... demek doğrudu... Bu bir kazıcıyı iliklerine dek ürper-tebilecek bir andı."

Carter mühürleri inceledi. Bunlar kral ölülere kentinindi. Bu durumda kapı-nın ardında en azından çok yüksek düzeyden bir kişi yatmaktaydı. İşçi kulübe-leri XX. sülaleden beri giriş yerini kapadığına göre, mezar hiç değilse o zaman-dan beri soyulmadan kalmış olacaktı! Coşkusundan içi içine sığmayan Carter kapıda, bir "elektrik lambası girebilecek büyüklükte" bir gözetleme deliği açtı-ğı zaman kapının ardındaki galerinin bütünüyle molozla doldurulmuş oldu-ğunu gördü. Mezarın ne denli güvenli bir biçimde korunduğunun ikinci inandı-rıcı kanıtı!

Carter, en güvenilir işçilerini bekçi olarak bıraktıktan sonra, ay ışığındaki "Vadi"deki eve dönerken kararsızlık içindeydi. Göz deliğinden baktığında, "Her

şey, tam anlamıyla her şey bu koridorun ardında bulunabilirdi. Kapıyı yıkıp hemen araştırmayı sürdürmemek için kendimi zor yenebildim,” diye not etmişti. Şimdi katırı eve doğru yol alırken özlemiyle, sabırsızlığıyla ve kendisine, çok büyük bir buluşla karşı karşıya olduğunu söyleyen kendi sesiyle savaşıyordu. Altı yıl boşuna uğraştıktan sonra artık büyük buluntuya kavuşan kâşifin, mezarı yeniden örtmeye, dostu ve koruyucusu Lord Carnarvon'un gelmesini beklemeye karar vermesi hayranlığa değer.

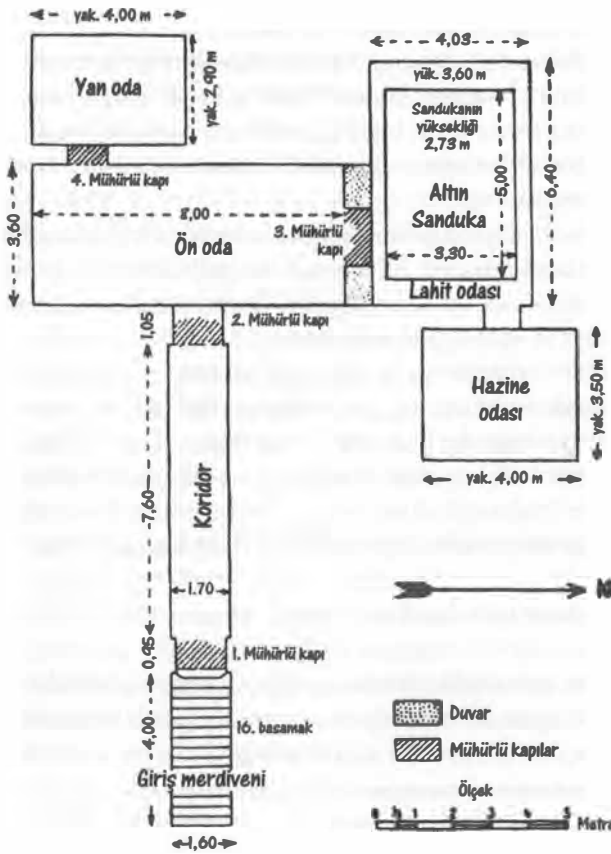
6 Kasım sabahı şu telgrafi çekti: “Sonunda vadide olağanüstü bir şey buldum; mührü bozulmamış görkemli bir mezar; siz gelinceye dek yeniden kapadım. Kutlarım.” Ayın sekizinde iki karşılık geldi: “Mümkün olursa hemen geleceğim.” “20'de İskenderiye'ye varacağımı sanıyorum!”

23 Kasım'da Lord Carnarvon kızıyla birlikte Luksor'a vardı. On beş günü aşkın süre Carter, sabırsızlıktan içi içine sığmayarak, beklemenin ateşiyle yana yana, yeniden örttüğü mezarın karşısında işsiz güçsüz oturmak zorunda kalmıştı. Daha basamakların bulunuşunun ikinci günü ardı arkası kesilmeyen bir kutlama selidir akmaya başlamıştı. Ama neyi kutlama? Hangi buluşu, nasıl bir mezar için? Carter bunu bilmiyordu. Eğer iki karış daha kazsaydı Tut-enkh-Amun'un apaçık ve belli mührüne rastlayacaktı. “Daha rahat uyuyacaktım ve yaklaşık üç haftalık kararsızlıktan kurtulacaktım!” der.

24 KASIM öğleden sonra işçiler bütün merdiveni ortaya çıkardılar. Carter on yedi basamak indi ve karşısında mühürlü kapıyı gördü. Şimdi mühürleri ve Tut-enkh-Amun'un adını açıkça görüyordu ama gördüğü başka bir şey de vardı: Gözünün önünde, hemen bütün kral mezarlarını bulanların görmek zorunda kaldıkları bir şey vardı. Burada da kendinden önce davrananlar olmuştu, buraya da soyguncular girmişti.

“Şimdi bütün kapı aydınlığa çıktığı için, o zamana dek gözümüzden kaçan bir şeyi görebildik. Kapının bir bölümü üst üste iki kez açılmış ve yeniden kapatılmıştı. Bundan başka ilk gördüğümüz mühür, çakalla dokuz tutsak, bu açılıp yeniden kapatılan bölüme basılmıştır. Tut-enkh-Amun'un ki ise ilk halinde kalmış olan yerdeydi ve buna göre de mezarı başlangıçta güvenlik altına alan da buydu. Bu durumda, mezar, umduğumuz gibi bütünüyle el değmemiş halde değildi. Soyguncular buraya girmişlerdi, hem de bir kez değil!... Üzerinde bulunan kulübelere bakılacak olursa bunlar VI. Ramses'ten daha geç olmayan bir zamanın soyguncularıydı; yalnız her şeyi çalıp götürmemiş olduklarını da mezarın yeniden mühürlenmesi gösteriyordu.”

Ama iş bununla da kalmadı. Carter'ın şaşkınlığı ve güvensizliği arttıkça arttı. Merdivendeki son molozları da taşıttığı zaman üzerlerinde Ekhnaton, Sakeres ve Tut-enkh-Amun'un adları bulunan seramik kırıkları buldu, III. Thutmosis'in bir skarabesi, III. Amenophis'in olan başka birinin bir parçası eline geçti. Bu kadar bol kral adından, bütün umutlara karşın yine de tek bir mezar değil, birçokları için yapılmış bir saklama yerinin bulunmuş olduğundan başka bir sonuç çıkarılabilir miydi?

Tut-enkh-Amun'un mezarının planı:

*Howard Carter / Arthur C. Mace; The Tomb of Tut-an-kh-amen
1. cilt, Londra.*

Bunun ancak kapının açılması ortaya koyabilecekti. Ertesi gün hep bu işle uğraşıldı. Carter'ın küçük delikten görebildiği gibi, arkada molozla dolu bir galeri vardı. Bu molozların çeşitliliği, haydutların nereden omuz sığacak genişlikte bir tünel açarak girdikleri ve sonra bu yolun nasıl doldurulmuş olduğunu açıkça gösteriyordu.

Günlerce çalışmadan sonra kazıcılar, aşağı yukarı on metre ileride ikinci bir kapıya rastladılar. Burada da Tut-enkh-Amun'un ve kral ölülerini kentinin mühürünü buldular. Uygun konukların nereden girmiş oldukları burada da görülmüyordu. Açılan bölümlerin, yakında bulunan Ekhnaton'un mumyasının saklandığı yere benzeşi yüzünden Carter'la Carnarvon, mezar yerine bir saklama yeri bulduklarına artık oldukça kesin olarak inanıyorlardı. Daha önce soyguncuların uğradıkları ortada olan böyle bir saklama yerinden artık pek bir şey beklenebilir miydi?

Umutları azalmıştı. Ama kapının önündeki moloz kaldırıldıkça heyecan yine de arttı. Carter, "Ellerimiz titreyerek üst yukarı köşede küçük bir delik açtık," diye yazar.

Carter bir demir çubuk aldı ve delikten içeri soktu! Demir boşluğa rastgeldi. Birkaç alev denemesi yaptılar; herhangi bir gazın bulunmadığı anlaşıldı. Sonra deliği büyüttüler.

Şimdi hepsi buraya yığılmışlardı: Lord Carnarvon, kızı Lady Evelin ve yeni buluntu haberini alır almaz, hemen gelmiş olan ejiptolog Arthur Callender. Carter sinirli bir hareketle bir kibrit çıkardı, bir mumu yaktı ve deliğe soktu. Eline hâkim olamıyordu. Bekleyiş ve meraktan titreyerek, sonunda içeriye bir göz atabilmek için, başını deliğe yaklaştırdığı zaman içerden dışarıya kaçan sıcak hava mumun alevini titretti. Carter ilk bakışta bir şey göremedi. Fakat gözü sönük ışığa alışınca önce ilk konturları, sonra gölgeleri, sonunda renkleri seçebildi. İkinci mühürlü kapının ardındaki yerde nelerin bulunduğunu gittikçe daha açıkça görmeye başlayınca, o zaman hayranlığından bağıramadı, tersine sesi bile çıkmadı... Yanındakiler için sonsuz gelen bir süre geçti. Derken Carnarvon bu duraksamaya fazla dayanamadı, sordu: "Bir şey görüyor musunuz?"

Carter derin bir coşkuyla sanki büyülenmiş gibi karşılık verdi: "Evet, olağanüstü şeyler!"

"KUŞKUSUZ kazılar tarihinde bundan önce hiç kimse, şimdi bizim elektrik lambamızın ışığının gösterdiği gibi olağanüstü şeyler görmemiştir."

Arkeoloğun ilk coşkusu geçtikten ve hepsi birbiri ardı sıra sakın sakın delikten baktıktan sonra böyle yazıyordu. 27 Kasım'da kapıyı açtıkları zaman bu söz tam doğrulandı. Şimdi güçlü bir elektrik lambasının ışığı, altın sedyelerin, altın tahtın üzerinde titreyen parıltılar; iki büyük siyah heykelin, sumermerinden vazoların garip sandıkların üstünde mat yansımalar uyandırıyor, duvarlara tuhaf hayvan başlarının eğri büğrü gölgelerini vurduruyordu. Sandıklardan birinden sarkan altın bir yılan dilini çıkarıyordu. İki heykel karşı karşıya, nöbetçiler gibi "altın peştemalları, sandalları, topuz ve asaları, alınlarında pırıl pırıl kutsal yılanlarıyla" duruyorlardı.

Bir bakışta baştan aşağı görmek olanaksız bu görkemlin arasında canlıların izlerini de buldular: Kapının yanında duran bir kandil, şurada boyalı bir yerde parmak izleri, eşikte veda selamı olarak bırakılmış çiçeklerden bir çelenk.

Böyle ölü görkem ve canlı izler arasında Carnarvon'la Carter'ın akıllarına şu gerçeğin gelmesi için epey zaman geçti; buradaki, bir müze dolduracak denli çok değerli hazineler arasında ne bir lahit ne de bir mumya görülüyordu. Acaba birçok kez ileri sürülen soru —mezar mı, saklama yeri mi?— tekrar ortaya mı çıkıyordu?

O zaman, bakışlarını ilk kez sistemli bir biçimde duvarlar üzerinde gezdirince, her iki kral nöbetçisinin arasında üçüncü bir mühürlü kapının bulunduğunu gördüler. "Oda oda içinde, her biri gördüğümüz ilki gibi eşya ile dolu! düşüncesi aklımızdan geçti ve bizi soluksuz bıraktı." 27 Kasım'da, Callender'ın bu arada yerleştirmiş olduğu elektrik lambalarının ışığı altında, üçüncü kapıyı inceledikle-

rinde tam zeminin üstüne gelen yerinde, hâlâ mühürlü, fakat mührü asıl kapıdan daha yeni olan kapalı bir delik gördüler. Soyguncular buraya da girmişlerdi. Acaba bu ikinci oda ya da ikinci galeride neler vardı? Mumya bu kapının arkasında mıydı? Örselenmiş miydi? Burada gizemli olan bazı şeyler vardı: Yalnız bu mezarın planı bütün ötekilerden ayrılmakla kalmıyordu; daha ilginç soyguncuların bu kapının önünde, ellerinin altında bulunanları almadan üçüncü kapıyı delmek uğraşına katlanmalarıydı. Acaba ön odadaki altın yığınının arasından geçerek ne bulmak istiyorlardı?

Carter bu şaşılacak hazine odasını gözden geçirdikçe, eşyalarda maddi değerlerinden daha büyük şeyler görüyordu. Bunlar araştırmacılara ne ipuçları vermezdi! Burada Mısır'ın sayısız kullanma, lüks, din eşyası toplanmıştı. Bunlardan bir teki bile arkeologlar için bütün bir kazı kışının yorgunluğunu bol bol ödemeye yetirdi. Bundan başka, Mısır sanatının belirli bir dönemi burada öyle güç ve canlılıkla kendini gösteriyordu ki Carter şöyle bir bakışta hemen şu düşünceye vardı: Bunların tam incelenmesi, "eski düşüncelerin bütünüyle altüst olmasını değilse bile değişmesini sağlayacaktı."

Çok geçmeden yeni ve önemli bir şey daha buldular. İçlerinden biri büyük sedyelerden birinin altına merakla baktığı sırada küçük bir delik gördü. Ötekilere seslendi, sürünerek deliğin yanına geldiler ve bir elektrik lambası tuttular. Ön odadan daha küçük bir yan oda gördüler. Burası da her çeşit kullanma eşyası ve değerli mallarla dolu, hatta tıklım tıklım doluydu. Anlaşılan bu oda soyguncuların ziyaretinden sonra düzene konmamıştı. (Görünüşe bakılırsa ön oda da öyleydi ya!) Burayı karıştıran haydut "işini bir deprem gibi esaslı tutmuştu" (burada yine aynı soru ortaya çıktı: "Soyguncular eşyayı karıştırmışlar, açıkça anlaşıldığı gibi bazı parçaları yan odadan ön odaya atmışlardı, bazısını hırpalamışlar, kırmışlardı. Ama son derece azını çalmışlardı. — Hatta ikinci kapıdan sonra hemen ellerine düşmüş olanları bile almamışlardı! Çok erken mi yakalanmışlardı acaba?

Bu buluşa dek ön odaya girebilmiş olanların hepsi sarhoş gibiydiler. Bu görüntü karşısında düşünceleri doğal olarak işlememişti. Şimdi, yan odada olanları görünce ve bu üçüncü mühürlü kapının ardında daha neler bulunabileceğini düşününce, nasıl büyük bir bilimsel ödev yüklendiklerini, nasıl bir emek ve organizasyona gereksinme duyduklarını açıkça anladılar. Çünkü bu buluntuyu —yalnız o ana kadar elde etmiş olduklarını bile— bir kazı kışında değerlendirmeye olanak yoktu.

17. BÖLÜM

Altın Duvar

ŞİMDİ Carnarvon’la Carter’in az önce açtıkları mezarı tekrar örtmeye karar verdiklerini duyarsak bu, eski eli çabuk kazıcıların çarçabuk açıp ne var ne yoksa topladıkları kazı yerlerini hemen örtmelerinden başka bir anlam taşır.

Tut-enkh-Amun’un bu buluntusundaki çalışmalar (henüz mezar üzerine kesin bir bilgi yoktu) ilk dakikadan beri, örnek olacak denli iyi düşünülmüş planlanmıştı — yalnız şunu da göz önünde tutmak gerektir ki, daha az sansasyonel bir buluntuda, bu kez her yandan akan yardım kaynaklarını sağlamak da mümkün olamazdı.

Carter şunu açıkça görüyordu: Hemen acele bir çalışmaya başlamamalıydı. Bütün eşyanın aslında durdukları yerlerin tam olarak saptanması önemli olmakla birlikte (zamanın saptanması ve başka dayanakların bulunuşu için) birçok eşyanın ve değerli malların, dokunulur dokunulmaz (ya da daha önce) bozulmalarını için konserve edilmeleri de gerekliydi. Bunun için de, böylesine büyük bir buluntuda bol bol koruyucu kimyasal maddeler ve ambalaj malzemesinin depo edilmesi gerekiyordu. En iyi koruma yöntemleri için uzmanların görüşleri alınmalıydı. Önemli, fakat ele alındığı zaman dağılması olası maddelerin çarçabuk analizi için bir laboratuvar kurulmalıydı. Böyle buluntuların yalnızca kataloglarının yapılması için büyük bir organizasyona gerek vardı. Bütün bunlar, buluntu yerinde sağlanamayacak önlemleri zorunlu kılıyordu. Carnarvon’un İngiltere’ye, Carter’in da hiç değilse Kahire’ye gitmesi gerekmekteydi.

Mısır tarihinin büyük soyguncular bölümünü öğrenmiş olup da hâlâ, zamanımızda bu bölümün kapanmamış olduğundan kuşku duyan varsa, Carter’in 3 Aralık’ta mezarı tekrar örtmeye karar vermesi ona bunu öğretmelidir. Çünkü Carter —her ne kadar Callender’ı bekçi olarak bırakıyorsa da— mezarı Abdülresul’un modern torunlarının her türlü saldırısından korumak için bunu tek çare olarak görüyordu. Üstelik Kahire’ye varır varmaz iç kapı için ağır bir demir parmaklık da ısmarlardı.

Bu dev Mısır kazısının ne denli özenli ve esaslı olarak ele alındığını, ilk andan beri bütün dünyadan yapılan, çoğu çıkar düşüncesinden bütünüyle uzak yardımlar çok iyi gösterir. Carter sonradan, kendisine yapılan birçok kapsamlı yar-

dımlara, yerinde olarak, şükranını bildirmiştir. Buna, işçilerin yerli amele başının kendisi kazı yerinden ayrıyken göndermiş olduğu bir mektubun kopyası ile başlamaktadır. Yalnızca aydınların yardımını övmüş olmamak için biz de bunu veriyoruz:

*Mr. Howard Carter
Karnak, Luksor*

5 Ağustos 1923

Saygıdeğer efendim,

Bu mektubu sağlıklı olmanız umuduyla yazmayı dilerim ve Yüce Yaradan'dan sizi korumasını ve güvenceyle bize geri vermesini dilerim.

Efendimize haber vermeyi dilerim ki erzak ambarı No. 23 iyi durumdadır. Hazine iyi durumdadır. Kuzey ambarı iyi durumdadır. Vadi ve ev iyi durumdadır ve bütün işler saygıdeğer talimatınız gereğince devam etmektedir.

Reis Hüseyin, Gas Hasan, Hasan Avad, Abdelad Ahmed ve evin bütün adamları size selamlarını göndermek isterler.

Saygıdeğer size ve Lord'un bütün ailesi efradına ve İngiltere'deki bütün dostlarınıza selam ederim.

Çok yakında gelmenize hasret çeken

*Çok itaatli hizmetkârınız
Reis Ahmed Gurgar*

Carter'ın sadece Teb'de komşu olarak çalışan heyete çekinerek sorması üzerine New York'taki "Metropolitan Museum of Art"ın Mısır bölümü şefi olan Albert Morton Lythgoe, fotoğrafçısı Harry Burton'u onun emrine verdi. Bununla kendisinin en değerli yardımcısını vermiş olan Lythgoe, Carter'ın telgrafını şöyle yanıtlamıştı: "Size her türlü yardımdan yalnızca sevinirim. Burton ve heyetimin öteki üyelerine de istediğiniz işi verebilirsiniz." Bunun sonucu, Ressam Hall ve Hauser ile el Lischit piramitlerindeki çalışmaların şefi olan Arthur C. Mace'in Carter'ın yanına geçti. Kahire'den Devlet Kimya Kurumu Direktörü Alfred Lucas, üç aylık iznini onun emrine kullandı. Alan Gardiner yazıtları üzerine aldı, Şikago Üniversitesi'nden Profesör James H. Breasted, mühürlerin tarihsel anlamları üzerindeki bilgisini emirlerine vermek üzere koşup geldi.

Sonradan —11 Kasım 1925'te— Dr. Salih Hamdi Bey ile Mısır Üniversitesi Anatomi Profesörü Douglas E. Derry mumyayı incelemeye başladılar. Alfred Lucas *Mezarda Kimya* konulu önemli bir eser yazdı. (Madenler, sıvı yağlar, katı yağlar, dokumalar.) Percy E. Newberry mezardaki çiçek demetlerini inceledi ve aşağı yukarı 3300 yıl önceki çiçek türlerini saptadı. (Demet yapılmış çiçek ve meyvelerden Tut-enkh-Amun'un gömüldüğü mevsimi bulabildi. Peygamberçiçeğinin ve pikrid'in çiçek açma, adamotunun —Tevrat'ta Süleyman'ın aşk şarkılarındaki "aşk elmasının"— ve itüzümünün meyvelerinin olgunlaşma zamanlarına dayanarak Tut-enkh-Amun'un mart ortasıyla nisan sonu arasında mezara konduğunu söyleye-bildi.)

Bu birinci sınıf uzmanların (arkeolojiye bütünüyle uzak bilgi alanlarından olanların da) birlikte çalışması hiç kuşkusuz bu mezarın boşaltılması sırasında elde edilen bilimsel sonuçların bundan önce erişilememiş derecede büyük olmasını sağlayacaktı. Artık çalışma başlayabilirdi. 16 Aralık'ta mezar yeniden açılmıştı. 18'inde fotoğrafçı Burton ön odada ilk denemeleri yaptı ve ayın 27'sinde ilk parçalar dışarı çıkarıldı.

KÖKLÜ çalışmalar zaman ister. Tut-enkh-Amun'un mezarındaki çalışmalar birçok kış sürdü. Bunları tam olarak anlatmak bu kitaba sığmaz. Biz Howard Carter'ın olağanüstü renkli raporundan yalnız en üstün noktaları alacağız. Yine böylece bulunan şeyleri anlatmak da olanaksızdır. Yalnız en güzellerinden birkaçını burada anmadan geçemeyeceğiz. Örneğin bir tahta sandık, Mısır sanatının değerli parçalarından biri. Bunun üzerine ince bir alçı sürülmüş ve her yüzüne resimler yapılmıştı. Bu resimlerde renklerin zenginlik ve parlaklığı, desenlerin olağanüstü inceliğiyle birleşmektedir. Av ve savaş sahnelerinin ayrıntıları öyle kusursuz bir kompozisyon anlayışıyla çizilmiştir ki, bunlar "İran minyatürlerinden bile üstündür." Bu sandık çeşitli eşya ile doluydu. Bilginlerin işlerinde gösterdikleri titizliğe en güzel örnek, sandığın dibine varmanın Carter'a üç haftalık ağır ve çok ince bir çalışmaya mal olduğudur.

Üç büyük sedye de bundan az önemli değildi. Bunların kullanılışları mezar resimlerinden biliniyordu ama şimdiye dek bir tanesi bile ele geçmemişti. Bunlar baş taraf yerine ayak uçları yüksek olan tuhaf eşyalardı; birincisi aslan başları, ikincisi inek başları, üçüncüsü de yarı suaygırı, yarı timsah bir başla süslüydü. Her üç sedyenin üzerine değerli eşya, silahlar ve elbiseler yığılmıştı. En üstte arkallığı öylesine süslü bir taht vardı ki Carter "hiç duraksamadan" bunun o zamana dek Mısır'da bulunan en güzel parça olduğunu ileri sürdü.

Sonunda, parçalanmadan mezara sokulamayacak denli büyük dört arabayı da anmamız gerektir. Onun için bir zamanlar bunları testere ile parçalara ayırmışlardı. Soyguncular bunları bir kez daha karmakarışık etmişlerdi. Her dört araba da baştan aşağı altın kaplıydı; her yanları bütünüyle ya kakma süsler ve resimlerle ya da renkli cam ve taşlardan resimlerle süslenmişti. Yalnız ön odada altı-yedi yüz parça vardı. Sadece içeriden değil (en küçük bir hata yerine konamayacak şeyleri harap edebilirdi), dışardan da ne zorluklar çıktığını ilerde göreceğiz.

13 Mayıs'ta, 37 derecelik bir sıcaklıkta, rayları arkadan sökölüp öne yerleştirilen bir dekovil üstünde otuz dört ambalaj sandığı, bir buçuk kilometre aşağıya, Nil'deki yük gemisine yollanmıştı. Bütün bu değerli şeyler üç bin yılı aşkın zaman önce ters yönde bir tören alayıyla geçtikleri yoldan gidiyorlar! Yedi gün sonra Kahire'deydiler.

Şubatın ortasında ön oda boşalmıştı. Hepsinin heyecanla bekledikleri iş için yer açılmıştı: İki nöbetçinin ortasındaki mühürlü kapı açılabilirdi artık. Bundan sonraki odanın mumyayı saklayıp saklamadığını şimdi anlayacaklardı. 17 Şubat Cuma günü öğleden sonra saat 2'de, hazır bulunmak onuruna layık görülen yirmi kişi ön odada toplanmıştı ama hiçbirini iki saat sonra göreceği şeyleri aklından bi-

le geçirmiyordu. Şimdiye dek taşınmış olan hazinelerden sonra artık daha önemli, daha değerli şeylerin ortaya çıkabileceğini düşünmek zordu. Ziyaretçiler —bunlar devlet büyükleri ile bilginlerdi— sık sandalye sıralarında yer aldılar. Carter, kapı taşlarını rahatça sökebilmek için yaptırılan tahta basamağın üstüne çıkınca ortalığa bir ölü sessizliği çöktü.

Carter büyük bir dikkatle taşların en üstteki sırasını çıkarıp aldı. Bu iş zaman istiyordu ve zordu. Çünkü taşların yerinden kurtulması, iç tarafa düşerek, eğer kapının ardında bir şey varsa onu kırması ya da örselemesi tehlikesi vardı. Bundan başka bilim için önemli mühürleri de korumak istiyordu. İlk delik açıldı; Carter şunu itiraf eder: “Her an durmak ve duvarın arkasına bakmak için içimden gelen zorlama, karşı durulur gibi değildi!”

Mace ile Callender ona yardım ettiler. Carter on dakika sonra, uzun bir ipe bağlanmış olan elektrik lambasını isteyip delikten aşağıya sarkıtınca seyirciler arasında hafif bir fısıldaşma başladı.

Carter’ın gördükleri, her türlü umudun üstündeydi. Evet, hatta dehşet vericiydi ama ilk bakışta bütünüyle anlaşılmaz bir şeydi de! Carter, karşısında parlak bir duvar görüyordu. Sağa da sola da baktığı zaman bunun sonunu göremiyordu. Bu şey bütün girişi kaplıyordu. Carter lambayı inebelediğince aşağı indirdi. Som altından bir duvarın karşısındaydı.

Elden geldiğince çabuk birkaç taşı daha çıkardı. Şimdi ötekiler de altın parıltısını görüyorlardı. Taşlar birbiri ardınca indirilip altın duvar gittikçe daha çok ortaya çıkınca —Carter böyle yazıyor— “Korkuluğun arkasındakilerin uğradıkları heyecan ürpertilerini, tıpkı bir elektrik iletkeninden duyar gibi duyuyoruk.”

Şimdi Carter, Mace ve Callender aynı zamanda, bu duvarın ne olduğunu anlamışlardı. Gerçekten tabut odasının kapısındaydılar. Duvar olarak gördükleri de alışılmadık büyüklükte, belki de o zamana dek bir insanın görmüş olduğu en değerli ölü sandukasıydı. Herhalde içinde tabutları, mumya ve lahdini saklayan sanduka!

Kapıyı, tabut odasına girebilecek biçimde açmak için iki saatlik ağır emek harcadılar. Eşikte, herhalde soyguncuların düşürmüş oldukları bir gerdanlığın dağınık taneleri bulununca, herkesin sabrını taşıma noktasına getirecek bir ara vermek gerekti. İzleyiciler sabırsızlık içinde sandalyelerinde kıpırdaşıp dururken Carter, en büyüklerin yanında en küçükleri bile önemsiz saymayan tam bir arkeologun sabrıyla taneleri teker teker topladı.

Tabut odasının ön odadan yaklaşık bir metre derin olduğu anlaşıldı. Carter lambayı aldı ve aşağı indi. Evet bir sandukanın önündeydi. Sanduka o denli büyüktü ki, hemen hemen bütün odayı dolduruyordu. Carter çevresini dolaşabilmek için, duvarla sanduka arasında yalnızca 65 santimetrelik bir aralık kaldığını gördü. Burada da dikkatli davranmak gerekiyordu, çünkü bu dar geçide baştan başa ölü armağanları konmuştu.

Şimdi ilk olarak Lord Carnarvon’la Lacau onun peşinden gelebildiler. Önce ağızlarından tek bir sözcük bile çıkmadı. Sonra sandukanın büyüklüğünü kestir-

diler. Daha sonra bunun tam ölçüleri alındı: 5,00 × 3,30 × 2,73 metre boyutlarındaydı.

Sanduka gerçekten baştan aşağı altın kaplanmıştı. Yanlarına, üzerleri ölüyü koruyacak büyümlü işaretlerle kaplı, parlak mavi fayanstaki plaklar yerleştirilmişti.

Şimdi her üçünün de içine çöken acı soru şuydu: Acaba soyguncular bu sandukaya girebilmişler miydi? Mumyayı hırpalamışlar mıydı? Carter, sandukanın doğudaki büyük kapılarının sürgülü, fakat mühürsüz olduğunu gördü. Titreyen elleriyle sürgüyü çekti ve gıcırdayan kapıları açtı. Karşılarında ikinci bir sanduka parıldadı. Bunun da kapıları sürmelenmişti ama bu sürgünün üzerinde bozulmamış mühürleri duruyordu.

Üçü de duyulacak gibi derin bir soluk aldılar. Şimdiye dek soyguncular hep onlardan önce hedefe varmışlardı. Ama şimdi, mezarın en önemli bölümüne ilk gelenler onlardı. Mumyayı el değmemiş, üç bin yılı aşkın zaman önce konduğu gibi bulacaklardı.

Kapıyı “olabildiğince hafif kapadılar.” İç sandukanın üstünden sarkan soluk keten bezinden tabut örtüsünü görmüşlerdi. “Ölü kralın huzurunda bulunduğu-muzu ve saygı göstermemiz gerektiğini hissediyorduk...”

Bu anda, araştırmalarının en yüksek noktasında, bundan başka bir şey araştırarak durumda değildiler. Karşılardaki o denli görkemliydi ki... Fakat bir dakika sonra yeni bir buluntuyla karşı karşıya geldiler.

Tabut odasının öteki ucuna gittikleri zaman orada kendilerini büsbütün şaşırtan bir şey gördüler. İkinci, oldukça küçük bir odaya açılan alçak bir kapı vardı burada. Bu odada bulunan şeyleri bulundukları yerden toptan görebiliyorlardı. Carter'ın o zamana dek bu mezarda görmüş olduklarından sonra şunu söylemesinin ne demek olduğunu düşünmeli bir kere: “Bir bakış bize, mezarın en büyük hazinesinin burada olduğunu göstermeye yetti!”

Ortada altından bir anıt parılıyordu. Anıtın tüm görkemine karşın ondaki dört koruyucu tanrıçada öyle bir zarıflık, doğallık ve canlılık, öylesine çok acıma, öyle bir bağışlanma dileyiş vardı ki, Carter anılarında, “İnsan onlara bakınca neredeyse kutsal bir yere saygısızlık ettiğini hissediyordu. ...Utanmadan itiraf edeyim ki, bir tek sözcük bile söylemeye dilim varmıyordu,” diye yazmıştı

Tut-enkh-Amun'un mezarındaki kanope'nin üzerinde yer alan dört tanrısal bekçiden biri olan Seth. Başının üzerindeki akrep, bu bekçi tanrıçanın simgesiydi.

Carter, Carnarvon ve Lacau ağır ağır geri döndüler; altın sandukanın çevresinde dolaşarak ön odaya gittiler. Şimdi ötekiler de girebilirlerdi. “Ön odadan onların teker teker kapıdan çıktıklarını izlemek çok ilginçti. Hepsinin gözleri parlıyordu, hepsi de birbiri ardı sıra, gördükleri harikaları sözle anlatmaya güçleri yetmeyecek durumdaymışlar gibi ellerini kaldırıyorlardı.”

Öğleden sonra saat 5'e doğru, mezara girdiklerinden üç saat sonra, hepsi yukarı çıktı. Henüz aydınlık olan güne kavuştukları zaman onlara, “Vadi bile değişmiş ve bambaşka bir ışık içinde geldi.”

ARKEOLOJİ tarihinin en büyük buluntusunun öteki incelemeleri birçok kış sürdü, yazık ki bunlardan birinci kış bütünüyle boşu boşuna geçti; Lord Carnarvon ölmüştü ve Mısır hükümetiyle imtiyazın uzatılması ve buluntunun bölüşülmesi üzerinde ciddi anlaşmazlıklar çıkmıştı. Derken uluslararası aracılıkla uygun bir anlaşmaya varıldı. İş sürebilirdi. 1926-27 kışında en önemli adımlar atıldı: Altın sandukanın açılması, iç içe birçok değerli tabutların parçalara ayrılması ve Tut-enkh-Amun'un mumyasının incelenmesi.

Heyecan arayan kamuoyuna pek az sürprizler getiren, buna karşılık ejiptoloji bilimine birçok şeyler kazandıran bu çalışmalar da yine en üstün noktasına erişti. Bu, araştırmacıların otuz üç yüzyıl her ölümünün gözünden uzak uyumuş olmanın yüzüne ilk olarak bakabildikleri andı. Ama bu o denli özlenen an, bu mezaradaki biricik hayal kırıklığını da getirdi. Çünkü en iyi mutluluk zinciri bile sonunda halkalarının birinden kopabilir. İş ön oda ile tabut odası arasındaki tuğla duvarın kaldırılmasıyla başladı.

Bundan sonra sıra ilk altın sandukanın sökülüp parçalanmasına geldi. Bunun içinde ikinci, ikincinin içinde üçüncü bir sanduka vardı.

Carter artık tabuta rastlayacağını sanıyordu. Üçüncü sandukanın açılışını ve yeni buluntuyu şöyle betimler: “Coşkumu dizginleyerek üçüncü sandukanın açılması işine giriştim. Böylesine yorucu çalışmalarımızın bu meraklı anını yaşamım boyunca unutamayacağım. İpi kestim, değerli mührü aldım, sürgüyü çektim, kapıları açtım ve... karşımıza dördüncü bir sanduka çıktı. Bu da ötekilere benziyordu ama üçüncüden daha görkemliydi ve daha güzel işlenmişti. Bir arkeolog için ne tanımlanamaz an. Yeniden bir bilinmeyenin karşısındaydık. Ya bu sanduka ne saklıyordu? Büyük bir heyecanla sonuncu ve mühürsüz kapıların sürgüsünü çektim. Bütün sandukayı dolduran sarı kuvarsitten dev tabut, dindar eller henüz kapamışçasına tertemiz karşımıza çıktı. Ne unutulmaz güzellikte bir görünüşü vardı. Bu güzelliği sandukaların altın parıltısı bir kat daha artıyordu. Lahdin ayakucunda bir tanrıça, sanki kötülük için geleni kovmak istemiş gibi, kollarını ve karnatlarını germişti. Bu anlamı açık işaretin karşısında saygıyla durduk...”

Yalnız sandukaların mezar odasından taşınması, seksen günlük bir çalışma ile olabildi. Dört sandukanın birden, aşağı yukarı seksen parçası vardı. Her parça da ağır, taşınması zor ve son derece kırılgandı.

Carter'ın, bu sökme ustasının, bir zamanlar sandukaları birleştirmiş olanların işlerinde kusur bulmasında, bu yücelikler yanında görmeden geçilemeyecek bir

gariplik vardır. Sandukaları yapan ve kurulmalarından önce her parçaya numara ve yön işaretleri koyan işçilerin ustalıklarına hayran kalırken, öte yandan bunların montajını, yapanları ayıplar. “Kurma işi, anlaşılan, acele ile ve beceriksiz adamlar tarafından yapılmıştı, çünkü parçalar birbirine karıştırılmıştı; bu yüzden de ana yönlere göre yerleştirilişleri ters olmuştu. Sanduka kapıları Doğu yerine Batı’ya açılıyordu, ayakucu da Batı yerine Doğu’ya dönüktü. Haydi bu kusuru hoş görelim... ama başka savsaklamaları bağışlanır şey değildi. Altın süsler örselenmişti, üzerlerinde bugün de çekiç izleri görülmektedir. Bazı yerlerde parçalar sökülüp kopmuştu ve yerdeki tahta talaşlarıyla süprüntüler hiç temizlenmemişti...”

Şubatın üçünde araştırmacılar ilk kez lahdi bütünüyle ortada gördüler. En iyi cins kuvarsitten, tek parça olarak oyulmuş bir sanat yapıtıydı bu. Boyu 2,75, eni 1,50, yüksekliği 1,50 metreydi. Üstünü bir granit levha örtüyordu.

Altı yüz kiloyu aşkın ağırlıktaki levhayı kaldıracak krikolar gıcırdayarak çalışmaya başladığı zaman yine birçok seçme ziyaretçi mezara dolmuştu. “Derin bir sessizlik arasında dev levha kalktı.” İlk görünüş umut edildiği gibi değildi: Bir sürü bez örtüler. Ama bu bezler birbiri ardı sıra alınınca kralın görünüşü herkesi büyüledi.

Şimdiden kralın vücudu mu görülmüştü? Hayır, henüz çocukluktan çıkmamış hükümdarın yaldızlı kalıbıydı görülen. Yaldızlı alçı sanki ışıktan yeni çıkmış gibi parlıyordu. Baş ve eller büyük bir özenle biçimlendirilmişti. Vücut ise alçak kabartma olarak işlenmişti. Kavuşturulmuş ellerinde hükümdarlık nişanlarını tutuyordu: Mavi fayans kakma kıvrık asa ile sineklik. Yüz som altındandı. Gözler aragonit ile obsidiyenden, gözkapakları da lacivert taşı renginde camdan yapılmıştı. Bu renkli yüz donmuş, maske gibi, aynı zamanda da canlıydı.

Ama Carter’la orada bulunan ötekilerin içine her şeyden çok dokunan neydi? Carter bunu yazar: “...Bu, çiçekten küçük bir çelenk, genç dulun sevgili kocasına son ayrılık armağanıdır. Bütün o olağanüstü görkem, bütün o göz kamaştırıcı parlaltı, altının bütün parlaklığı ve ışıltısı, hâlâ bir zamanki renklerinin solgun izini taşıyan bu zavallı kuru çiçeklerin karşısında siliniyordu. Bunlar bin yılların geçiciliğini en dokunaklı yoldan fısıldıyorlardı.” Carter’ın 1925-1926 kışında tabutu açmak için yeniden mezara indiği zaman söylediği şu sözler önemsiz değildir: “Bu kez de mezarın gizemi, çoktan göçüp gitmiş, fakat hâlâ büyük olanın karşısındaki saygı ve ürküntü üstümüze çökmüştü. Hatta bütünüyle mihaniki işlerde çalışırken bile arkeolog bu duygudan büsbütün kurtulamaz.” Bu sözleri de, çiçek çelenk üzerine olanları da duygusal değil, insanca yönden almalıyız. En ciddi bilim adamının da kalbinin susmadığını bilmek iyidir.

BURADA tabutun açılışının ayrıntıları ve o sıradaki ufak tefek olaylar üzerinde duracak değiliz. İş uzundu ve dar yerde hep, yanlış bir davranışın, palanganın yanlış takılışının, bir desteğinin kırılıvermesinin bu hazinelere büyük zararlar vermesi tehlikesi vardı. Tıpkı birinci tabutun kapağının üstünde olduğu gibi, ikincide de genç firavun, yine öyle ciddi bir görkem içinde, Osiris kılığında ve bol

bol süslenmiş görülmekteydi. Üçüncü tabut da ortaya çıkarılınca yine değişen bir şey olmadı. Yalnız bu işler sırasında, tabutun hiç anlam veremedikleri ağırlığı çalışanların dikkatini çekmişti. Bunda da bu mezarın ardı arası kesilmeyen sürprizlerinden biri vardı.

Burton resmini çekip, Carter da küçük çiçek çelengi ve koruyucu bezleri kaldırınca büyük ağırlığın gizemi bir bakışta çözülüyordu. Üçüncü, 1,85 metre boyundaki tabut, iki buçuktan üç buçuk milimetreye ulaşan kalınlıkta, som altındandı; yalnızca maddi değerini kestirmek olanaksızdı.

Bu, herhalde tatlı diyebileceğimiz sürprize hemen, araştırmacılara epey korku veren bir ikincisi katıldı: Daha ikinci tabutta süslerin bir nemden zarar görmüş olduğunu saptamışlardı. Şimdi ikinci ile üçüncü tabutun arasının hemen hemen kapağa dek, siyah ve katı bir madde ile doldurulmuş olduğunu gördüler. Altın ve fayans boncuklardan çift sıralı bir gerdanlık, gerçi bu katrana benzer madde-den temizlenebildiyse de araştırmacıları ürküten bir soru da ortaya çıktı: Hesapsız bir bollukta kullanılmış olduğu görülen bu yağ, mumyaya ne zararlar vermişti? Carter'ın iş arkadaşlarından biri, olduğu gibi duruyormuş görünen son bez örtü ile fayans boncuklarla süslü çelengi almak isteyince bunlar dağılıverdi. Kutsal yağ-lar bunları bütünüyle çürütmüştü.

Lucas hemen yağın analizine girişti. Aslında sıvı ya da yarı sıvı bir madde olacaktı bu. Esas bileşikleri yağ ve reçinelerdi. Buna karşılık odun katranının —bu madde ısıtıldığı zaman kuvvetli bir biçimde katran kokuyordu— bulunduğu hemen kestirilemedi. Hepsine yine heyecandan ateş basmıştı ama şimdi artık sonuncu ve kesin an gelmişti... Birkaç altın çivi söküldü, sonra son tabutun kapağı altın kulplarından tutularak kaldırıldı ve mumya ortaya çıkarıldı. Karşısındaki altı yıl aradıkları Tut-enkh-Amun'un ta kendisiydi. Carter, "Böyle anları dil anlatamaz," diyor.

ŞİMDİ çoktan yanıtlandırılması gereken bir soru ortaya çıkıyor: Kendisine böyle bir mezar hazırlanmış olan bu firavun, bu Tut-enkh-Amun kimdi? Şaşılacak şey ama, o önemsiz bir hükümdardı. On sekiz yaşında ölmüştü. Onun "Ekhnaton"un "Kâfir Kral"ın damadı olduğu kesin olarak biliniyor; belki üstelik öz oğluydu da. Gençliğinde kayınbabasının din reformu sırasında, o da Aton'a tapmıştı. Sonradan tekrar eski dine döndüğünü adının değişmesi gösteriyordu. Tut-enkh-Aton, Tut-enkh-Amun olmuştu. Saltanat döneminin (İ. Ö. 1333-1323) politika bakımından çok karışık olduğunu biliyoruz. Resimlerde onun savaş tutsaklarını nasıl ayaklarının altında çiğnediğini, savaşta düşmanlarını, gerçekten krallara yaraşır bir biçimde, sıra sıra okla nasıl öldürdüğünü görüyoruz. Ama bir kez olsun savaşa gitmiş olması pek inanılır şey değildir.

Mezardaki sayısız resimlerden, kabartmalardan ve tahtı gibi hiç kuşkusuz kendisinin olan kullanma eşyalarından Tut-enkh-Amun'un, sevimli bir insan olduğunu gösteren kişisel yanlarını tanımaktayız. Fakat onun kral olarak yaptığı işlerden haberimiz yoktur. Hükümdar olarak yaptığı işler bütünüyle karanlıkta kalmaktadır. Yalnız şurası kuşkusuz ki on sekiz yaşında ölen birinin önemli işler yapmış olacağı düşünülemez.

Genç prenseslerin eşliğinde Ekhnaton ve eşi kalabalığın coşku gösterileri altında hizmeti geçen kişilere altından zincirler, yüzükler ve kâseler gibi onur armağanları atıyor.

Bu nedenle Carter, tarihe genel bakışında söylediği şu lakonik sözde haklıdır: “Bugünkü bilgilerimize göre şunu kesin olarak söyleyebiliriz: Onun yaşamında en dikkate değer şey, yalnızca ölmüş ve gömülmüş olmasıdır.”

Bu gerçek, bizi önemli bir sonuç çıkarmaya da zorlar: Eğer bu on sekiz yaşındaki firavun böyle, bütün Batılı tasarımlarını aşan bir debdebe ile gömüldüyse, ya Büyük Ramses ve I. Sethos nasıl armağanlarla mezarlarına konmuşlardı? Derry, Ramses’le I. Sethos’dan söz ederken şöyle der: “Hiç kuşkusuz bunların mezar odalarından tek birinde Tut-enkh-Amun’un bütün mezarındaki kadar eşya yığılıydı!”

“Vadi”deki kral mezarlarından, binlerce yılda, kimbilir ne akıl almaz hazineler soyguncuların eline düşmüştü?

FİRAVUN’UN mumyasının görünüşü hem görkemli, hem de acıklıydı. Üzerine delice bir bollukta kutsal yağlar dökülmüştü, şimdi bunlar katılaşmış, kararmış ve her şeyi birbirine yapıştırmıştı.

Fakat bu kara, çizgileri belli olmayan kitlenin tersine, yüzün üzerine konmuş olan bir altın maskenin gerçekten şahane parlaklığı ışık saçıyordu. Yalnız yüz ve ayaklarına kara yağ bulaşmamış, bunlar temiz kalmıştı.

Uzun süren çalışmalarla, boşa çıkan birçok deneyişlerden sonra sonunda 500 santigrada kadar ısıtmakla (altın tabut çinko levhalarla korunmuştu) tahta tabut altın tabuttan ayrılabilirdi.

Şimdi sıra mumyalı vücudun, vadinin otuz yüzyıl dokunulmadan kalmış biricik mumyasının incelenmesine gelince, Carter’ın kısaca şöyle anlattığı bir şey ortaya çıktı: “Kader, alaylı bir gülümseme ile, araştırmacıya, mezar soyguncularıy-

la soyulmuş mumyaları saklayan papazların en iyi koruma yolunu bulmuş olduklarını gösterdi.” Çünkü yüzyıllarca önce soyulmuş ve başka bir yere taşınmış olan mumyalar böylelikle yağın bozucu etkilerinden erken kurtarılmışlardı. Gerçi epeyceci hırpalanmıştı, (eğer papazlar onları kaçırmamışlarsa) çoğu da soyulmuştu ama hepsi Tut-enkh-Amun’un mumyasından, daha iyi kalmışlardı. Bu mumya, yalnızca durumu bakımından, mezarın umutları boşa çıkaran tek şeyiydi.

11 Kasım sabahı saat 9.45’te anatomici Dr. Derry mumyanın en üstündeki bez sargılara ilk bıçağı vurdu. Kutsal yağların değmemiş olduğu yüz ve ayakların dışında mumya berbat bir durumdaydı. Yağın içindeki reçinelerin oksitlenmesi bir çeşit kendi kendine yanmaya yol açmıştı. Bu olay o denli şiddetli olmuştu ki yalnız sargıların büyük bir bölümü değil, hatta mumyanın bir bölüm dokuları ve kemikleri de tam anlamıyla kömürleşmişti. Yağ tabakası bazı yerlerde öyle katılaşmıştı ki, kol ve bacaklarla gövdenin altında kalanlarını çekiç ve kalemle kırmak gerekmişti.

Baştaki taç biçimi yastığın altında bir muskanın bulunuşu ile şaşırtıcı bir keşif daha yapılmış oldu. Aslında bu görülmedik şey değildi. Tut-enkh-Amun da, bütün mumya sargılarının arasına yerleştirilen “sihirli silahlarla” örtülmüştü: Sayısız muskalar, semboller ve büyü işaretleriyle. Böyle muskaların hematitten yapılması gelenektir. Ama bu demirdendi! En eski Mısır demir buluntularından biriydi bu. Talihin acı alayına bakın ki, altınla dolup taşan bu mezarda kültür tarihi için en önemli işaretlerden birini küçük bir demir parçacığı veriyordu!

Genç firavunun kömürleşmiş başından son sargıların çıkarılması son derece sorumlu bir işti. Samur kılından bir fırça ile en hafif bir dokunuşta bile çürümüş dokuların kalıntıları dağılıveriyordu. Derken baş ortaya çıktı ve söz, genç firavunun yüzü karşısında Carter’ındır: “... Sükûn içinde, tatlı bir delikanlı yüzü. Soylu ve kibardı, biçimliydi, dudakları keskin çizgiliydi!”

Kralın ne denli bol mücevherlerle örtülü olduğunu düşünemeyiz bile. Birçok sargı katlarının arasında 101 ayrı grup halinde, hep yenileri bulunuyordu. Ayak ve el parmakları altın kılıflara sokulmuştu. Mumyayı anlatmak için Carter’ın yazdığı otuz üç sayfanın yarısından çoğu yalnız vücudunda bulunanlara ayrılmıştı. Kral —bu on sekiz yaşındaki firavun— sözün tam anlamıyla kat kat altın ve değerli taşlarla sarılmıştı.

Sonradan Profesör Derry, anatomici olarak, kendi görüş açısından mumyanın incelenmesini ayrı bir eserde yayınladı. Burada yalnız üç sonucu söyleyelim: Tut-enkh-Amun, Ekhnaton’la baba-oğul oluşunu gerçeğe çok yakın bir olasılıkla kanıtladı. Bu, soyu sönmekte olan XVIII. sülale döneminin hanedan ve bununla da siyasal koşullarını aydınlatma bakımından son derece önemlidir.

Bundan başka sanat tarihi bakımından çok ilgi çekici bir şey daha kaydetmektedir (bunu Carter da birçok kez doğrulamıştır). Bu da plastik sanatın gerçekçilikle olan ilgisidir. Sözü kendisine bırakalım: “Altın maske Tut-enkh-Amun’u sevimli ve kibar bir delikanlı olarak göstermektedir. Kim mumyanın yüzünü görmek talihine erişmişse; XVIII. sülale sanatçısının ne denli ustalıklı, doğrulukla ve doğaya bağlı kalarak bu yüzün hatlarını vermiş olduğunu kabul eder. Bu sanat-

çı bize bozulmaz bir madenden ve sonsuzsa dek kalacak, genç kralın görkemli bir portresini armağan etmiştir.”

Sonunda anatomici olarak, kralın yaşını da açık bir biçimde aydınlatmaktadır. Oysa bunu tarih belgelerinden öğrenememekteyiz. Oynak yerlerindeki kemik uçlarının kemikleşmesine ve bacak kemiklerinin yapısına göre bunu on yedi yaştan sonra ve on dokuz yaştan önceye koymaktadır. Kralın öldüğü zaman on sekiz yaşında olması çok olasıdır.

BURADA Tut-enkh-Amun’un mezarının kazı öyküsü bitebilirdi. Yan odaların ve küçük hazine odasının boşaltılması önemli, fakat öykümüz için anlatılması zorunlu olmayan olaylar ve bilgiler getirdi.

Ama bir şeyden daha söz etmemiz gerekiyor: “Firavunun laneti”nden, firavunun mezarının kazısına katılmış olan yirmiyi aşkın insanın gizemli, doğal olmayan bir biçimde ölümünden!

Arkeolojinin var olduğu hemen hemen iki yüz yıldan beri, batmış dünyanın hiçbir buluntusu, Tut-enkh-Amun’unki kadar, yayın yoluyla en geniş halk topluluklarına mal edilmemiştir. Bu buluntunun rotatif baskı makineleri, fotoğraf, film ve o sıralarda yeni başlayan radyo çağına rastlaması boşuna olmamıştır. Dünyanın ilgisi önce kutlama telgraflarıyla kendini göstermeye başladı. Sonra gazete muhabirleri buraya geldiler. Daha sonra —bütün dünyada artık davullar çalınmaya başlamıştı, çünkü bir hazine bulunmuştu— eleştirenlerin ya da dostluk gösterenlerin mektupları geldi. Birtakımı mezarın kutsallığını bozdukları için sert bir ağızla suçlandırıyor, birtakımı da kullanışlı mezar elbiseleri için patent önerileri yolluyorlardı. (Carter’in söylediğine göre.) İlk kış her gün on-on beş tane delice ya da hiç değilse gereksiz mektup gelmekteydi. Carter, “Örneğin,” diyor, “acaba mezarın bulunuşu, Belçikalıların Kongo’da halka yaptıkları söylenen işkenceler sorununu aydınlatılabildi mi? diye ciddi ciddi soran bir adam için ne düşünmeli?”

Sonra ziyaretçiler geldi, normal akın büyüye büyüye hacı kabilelerine dönüştü. Mezardaki uzun zaman isteyen çalışmalar sırasında ancak pek seyrek olarak eşyadan biri dışarıya —laboratuvara— taşındığı için, fotoğraf meraklıları bir enstantane yakalayabilmek uğruna günlerce beklemek zorunda kalıyorlardı. Carter, laboratuvara gönderdiği sıradan bir mumya bezinin, mezardan oraya gidinceye dek sekiz kez resminin çekildiğini görmüştü.

1926 yılının üç ayında, Tut-enkh-Amun’un dünyada konuşma konusu oluşunun en üstün noktasına eriştiği sırada, 12.300 turist mezarı ve 270 dernek de laboratuvarı gezmişti.

Doğaldır ki, dünyanın sözünü ettiği bir şeyi okurlarına sunmadan duramayacak normal bir gazete yazı işleri, her haber ya da makaleyi bir ejiptoloji uzmanına yazdıracak durumda değildir. Bir sürü ajansların verdiklerine, gerçeğe tam uymayan sözlü ya da yazılı röportajlara dayanmak zorunda kalan gazetelerin Tut-enkh-Amun hakkındaki yazılarına yanlışların karışması olağan şeydir. Gazetenin kuru haberler yerine sansasyona daha büyük önem vermesi de işin gereğidir. Boşlukları hayal doldurmasa olmazdı.

“Firavunun laneti” masalı nasıl doğdu? Bunu bugün artık öğrenemeyiz. Bu masal 1930’a dek boyuna bütün dünya basınında çıktı durdu. Buna, daha önce sözünü ettiğimiz Büyük Piramit’teki “sayı mistiğinden” daha çok değer veremeyiz. Boyuna ortaya çıkan ve bütünüyle hayale dayanan, “Mumya buğdayı” Mısır mezarlarında bulunan ve söylentiye göre üç, hatta dört bin yıldan sonra hâlâ gelişebilecek durumda olan tohumlar öyküsü de başka türlü bir şey değildir.

“Firavunun laneti,” tıpkı “Hope elmasının uğursuzluğu” ya da daha az tanınmış olan “Lacromalı keşişin laneti” gibi tatlı, hafif bir korku ürpertisi veren bir yarenlik konusudur. (Lacromalı keşişin lanetinde, bir keşiş, Ragusa’nın karşısındaki bu isimdeki adadan kovulur, adaya lanet okur. Bu adanın sonraki sahipleri İmparator Maximilian, Avusturya İmparatoriçesi Elisabeth, Velihaht Rudolf, Bavyera Kralı II. Ludwig ve Grandük Franz Ferdinand hep doğal olmayan bir ölümle öldüler.)

“Firavunun laneti” öyküsünün oluşmasına, çok olasıdır ki Lord Carnarvon’un erken ölümü ortam hazırlamış olsun. O, bir sivrisinek sokması yüzünden üç hafta ölümle boğuştuktan sonra nihayet 6 Nisan 1923’te ölünce, “ölüye saygısızlık edenin uğradığı cezadan” söz eden sesler yükseldi.

“Firavunun intikamı” manşetinin altında çok geçmeden ikinci bir başlık görüldü: “Tut-enkh-Amun’un lanetinin yeni bir kurbanı!” ve artık bu sürüp gitti: Bir “ikinci,” bir “yedinci,” “on dokuzuncu kurban!” Bu on dokuzuncu kurban bir Alman gazetesinde 21.2.1930 tarihli “Londra’dan telgraf haberi” olarak çıktı: “Bugün yetmiş sekiz yaşındaki Lord Westbury Londra’da, yedinci katta bulunan apartmanının penceresinden kendini atmış ve hemen ölmüştür. Lord Westbury’nin evvelce araştırmacı Carter’ın sekreteri olarak Tut-enkh-Amun’un mezarındaki kazılara katılmış olan oğlu da geçen kasım ayında evinde, o gece bütünüyle sağlıklı olarak yatmışken, ölü bulunmuştu. Ölümün nedeni tam olarak anlaşılamamıştır!”

Archibald Douglas Reid bir mumyanın röntgenle resmini alırken ve ejiptolog Arthur Weigall de, firavunun yirmi birinci kurbanı olarak, “ne olduğu anlaşılmayan bir hummadan” ölünce bir gazete: “İngiltere dehşet içinde...” diye yazmıştı.

Sonra Carter’la birlikte mezar odasını açmış olan Arthur C. Mace öldü. Fakat gazete Mace’nin çok daha önceden beri hasta olduğunu, yine de Carter’a yardım ettiğini, fakat sonra hastalığı yüzünden kazıdan ayrıldığını yazmamıştı.

Sonunda Lord Carnarvon’un üvey kardeşi Aubrey Herbert de “geçirdiği bir bunalım sonunda intihar ederek” öldü. Ve —yine de şaşırtacak bir şey olarak— Lady Elisabeth Carnarvon da 1929 Şubatı’nda bir “böcek sokmasından” öldü. 1930’da kazının asıl heyetinden yalnız, mezarı bulmuş olan Howard Carter sağdı.

“Ölüm, firavunun rahatını bozana hızlı kanatlarla gelecektir!” İşte Tut-enkh-Amun’un mezarında yazılı olduğu söylenen ve birçok çeşitli biçimler verilen “lanet” bir söylentiye göre böyleymiş.

Derken günün birinde Amerika’da bir Mr. Carter’ın firavunun yeni bir kurbanı olarak gizemli bir kazada öldüğü, böylece firavunun artık soyunu da cezalan-

dırarak bilgine uyarıda bulunduğu haberi çıkınca, o zaman birkaç ciddi arkeolog, artık kızarak dedikodularla savaşa girişti.

İlk karşılığı Carter verdi: Araştırmacı, diyordu, işine hiç kuşkusuz ciddilik ve kutsal bir saygı ile, fakat sansasyonlara susamış kitlenin, gizemli çekiciliğine kolayca kapılacağı o korku ürpertisinden uzak kalarak, girişir!” Sonra “gülünç öykülerden” ve “sıradan hortlak masallarının bir çeşidi”nden söz ediyordu. Sonunda bu söylenenlerden, mezarın eşigini aşanlar için —bilim açısından belki de kolayca açıklanabilecek— ölüm tehlikesi bulunduğu savını tarafsız bir biçimde ele alıyor, mezarın bütünüyle mikropsuz olduğunun, özenle incelendiği için, kesin olarak bilindiğini söylüyordu. Şu son tümcesinde acı acı şöyle der: “Saçma sapan gevezelikte aklın ve anlayışın yeri yoktur. Ama anlaşılan biz, insancıkların sandıkları gibi, eski çağlardan pek o denli ilerlemiş değiliz.”

Kamuoyunu iyi tanıyan Alman arkeoloğu Profesör Georg Steindorff 1933 yılında söylentileri yanıtladı. Nereden doğdukları belli olan haberleri incelemek yorgunluğuna katlandı. Amerika’da ölen Mr. Carter’ın bilginle adından başka bir ilgisi olmadığını ortaya koydu. Bundan başka her iki Westburylerin ne doğrudan doğruya ne de dolaylı olarak mezarla, mezarın boşaltılmasıyla ya da mumya ile alışverişleri olmadığını saptadı. Ve —birçok noktalara işaret ettikten sonra— en kesin kanıtını da ileri sürdü: “Firavunun laneti” kesinlikle yoktur; bu hiçbir zaman söylenmemiştir ve hiçbir yazıtta yer almamıştır.

Carter’ın da şöylece değinip geçtiği şu noktayı da doğruladı: “Mısır ölü geleneklerinde yaşayanlar için bu yolda bir lanet yoktur, tersine bunlarda yalnızca ölümlerin ardından dindarca hayır dua edilmesi istenmektedir.”

Mezar odasında bulunan birkaç büyü heykelciğinin üzerlerindeki koruyucu sihir formüllerini “lanet”e çevirmek açıkça ve bile bile anlamı değiştirmektir. Bu formüller; “Osiris’in (ölenin) düşmanlarını, ne kılıkta gelirlerse gelsinler, ürkütüp kaçırarak” içindirler.

BU bölüm nasıl başlamıştı? Napoléon’un Nil diyarına seferiyle, Jean-François Champollion adında, esmer bir çocuğun doğumuyla değil mi? Napoléon’un başarısızlığa uğradığı ve Champollion’un ilk yabancı dilleri öğrendiği sırada; Göttingen’de bir öğretmen pek tuhaf biçimdeki birkaç yazıt kopyasının karşısında oturuyordu. Bu kopyadaki işaretlerin ne anlama geldiğini anladığı zaman artık başka bir eski devletin bilim yoluyla fethi başlayabildi. Mısır’dan daha eski bir devletin, Fırat’la Dicle arasında, Babil Kulesi’nin yükseldiği, bir zamanlar Ninive’nin bulunduğu ve çöktüğü ülkenin fethi!

III. KULELER KİTABI

*“...Araplar... ülkenin kaymak taşından oyulmuş yekpare,
kocaman bir insan kafasının üzerindeki örtüyü açtılar... Bu
kafanın bir kanatlı aslan ya da boğaya ait olması gerektiğini
hemen gördüm...”*

AUSTEN HENRY LAYARD

*Kralı korumak ve düşmanlarını uzak tutmak için:
Boyları 3,50 metre yüksekliğinde ve 3 metre kadar uzunlukta devsel kapı muhafızları II. Assurbanipal (İ.Ö. 883-859) döneminde Asur saraylarında odalara girişi koruyorlardı. Bunlar aslan gövdeli, başlarında boynuzlu taç hülunan. öüclü kartal kanatlarına sahip sakallı insan haslı yaratıklardı.*

Tevrat'ta Yazılıdır

KUTSAL KİTAP'ta Asurluların İsrailoğullarına Tanrı belası olarak gönderilişlerinden, Babil Kulesi ve görkeminden, gururlu Ninive'den, Yahudilerin yetmiş yıllık kutsallıklarından, hükümdar Nebukadnezar'dan, Tanrı'nın "Büyük Fahişe" ile ilgili hükmünden, Yedi Meleğin Fırat diyarına boşalttıkları "gazabının taslarından" söz edilir. İşaya ve Yercmiya Peygamberler "Krallık içinde en güzeli-nin," "Keldanilerin görkemini" nasıl "Tanrı tarafından Sodom ve Gomora gibi altüst edebileceği," "saraylarında yabansı köpeklerin ve şenlikli saraylarında çakalların uluyacağı" yolunda korkunç hayallerini betimlerler.

Hıristiyanlığın inan yüzyıllarında Kutsal Kitap'ın her dediği doğrudur ve harfleri bile kutsaldı. Uyanış çağı eleştirmeyi getirdi. Materyalist felsefelerin hepsinde eleştirmenin temelli bir kuşku haline geldiği aynı yüzyıl, bir yandan da, daha sonraki uydurmalarla ne denli sarılmış olursa olsun, Kutsal Kitap'ın çekirdeğinde yine de ne denli gerçeklerin bulunduğunu tanıttı.

Fırat ve Dicle ırmaklarının arasındaki ülke düzdür. Yalnız şurada burada gizemli tepeler yükselir. Kum fırtınaları bunların üzerinden eser, kara topraklardan dik kumullar yığar. Bunlar yüzyıl yükselir, sonraki beş yüzyılda rüzgârlar onları yeniden savurup dağıtır. Buralarda konaklayan ve develerine birazcık besin bulan Bedeviler bu tepelerin içinde bir şeyler olup olmadığını bilmezlerdi. Allah'a ve onun Peygamberi Muhammed'e iman eden bu adamların, bu ülkeyi anlatan Tevrat'ın sözlerinden haberleri yoktu. Bunun için bir sezis, bir soru gerekti. Bir Doğu adamının gücünün ilk hareketi vermesi gerekti. Birkaç kürek vuruşu gerekiyordu...

Bu ilk küreği vuran adam, 1803 yılında Fransa'da doğdu. Otuzuna geldiği sırada bile, ilerde en büyük hedefi olacak bu ödevinden haberi yoktu. Bu yaşta iken, o sırada hekim olarak katıldığı, bir Mısır seferinden dönmüştü. Kahire'ye vardığı zaman yanında birçok sandık bulunuyordu. Polis bunların açılmasını istedi. Sandıklarda özenerek içilenmiş on iki bin böcek vardı.

On dört yıl sonra bu hekim ve böcek koleksiyoncusu, Asur üzerine beş ciltlik bir kitap yayınladı. Bu kitap, İki İrmak Arası Ülkesi'nin bulunuşu için, yirmi dört ciltlik *Description de l'Égypte*'in Mısır için olduğundan daha az önemli olmadı.

ARADAN yüzyıl geçmeden Almanya'da (Fransa ve İngiltere'de de buna benzerler bulunur) Profesör Bruno Meissner'in *Babil ve Asur Kralları* adında bir kitabı çıktı.

Bu kitabın bu özel bilgi alanı açısından önemi azdır. Ama böyle bir önemi olması da gerekli değildi. Çünkü yalnızca parıltıları 2000-5000 yıl önce sönmüş hükümdarları halkın anlayabileceği gibi öykülendirmek için yazılmıştı. Bu yapıtın — başka ulusların bilginlerinin böyle özel alanlarda yazdıkları benzerleri gibi— arkeolojinin gelişmesini anlatan bu kitabımız için asıl önemi, yazılmış olmasındandır. Onun halk tarafından tutulmuş olması da bu önemini bir kat daha artırmaktadır. Kitabın başlangıç bölümünden şunları olduğu gibi alıyoruz: “Böyle yapıtlar önemli kadın ve erkeklerin yaşam betimlemelerine, eğer onları karşımızda canlı olarak görmek istiyorsak, zengin renkler katabilecek gelenek kaynaklarına gereksinirler.”

Ya bu gelenek kaynakları ne durumdaydı? Sembolik olarak aşırı biçimde büyütilen Tevrat haberlerini bir yana bırakarak okumamızı sürdürelim: “Yüzyıldan kısa bir süre önce bütün asuroloji bilimi henüz kapalı bir kitap gibiydi. Daha birkaç yıl önce Babil ve Asur hükümdarları bize, adlarından başka bir şeylerini bilmediğimiz varlıksız gölgeler gibi görünüyordu. Bu kadar az zamanda, iki bin yılı aşkın süreyi kavrayan eski Mezopotamya'nın tarihini yazmak, hem de oranın hükümdarlarının gerçek portrelerini çizmek olası mı?”

Meissner'in (aşağı yukarı onun zamanındaki birçoklarının da) kitabı, bunun 20. yüzyılda yapılabileceğini gösterdi ve şunu da gösterdi ki, birkaç on yıl içinde bir grup, bu işin delisi kazıcı, bilgin ve amatör bütün bir kültürü ışığa çıkarabilir. Meissner kitabının ekinde bize bir zaman tablosu vermektedir. Çoğu ilginç adamlar olan asurologların en ilginçlerinden biri, Ernst F Weidner'in düzenlediği bu tablo, pek az boşluklarla İki Irmak Arası Ülkesi'nin hükümdarlarının adlarını ve yıllarını önümüze sermektedir. Weidner yirmi yıl “Berliner Illustrierte Zeitung” dergisinde ikinci yazı işleri müdürü olarak çalışmıştı. Burada eğlenceli romanlar yazmış ve çapraz bulmacalar hazırlamıştı. Ama aynı zamanda da Asur kronolojisi üzerine önemli makaleler yayınlamış, birkaç yüz adet yayınlanan yalnızca üniversitelerle bilginlerin satın aldıkları bir meslek dergisi çıkarmıştı. Ancak 1942'de müttefik bombardıman uçaklarının akınları “Üçüncü İmparatorluğun” başkentinde her türlü bilimsel çalışmaları olanaksız kılınca, Avusturya'da bir profesörlük kürsüsüne atandı. Yirmi yıl odalarını önemli asurologlardan biriyle paylaşmış olduklarını bilmeyen “Berliner Illustrierte Zeitung” yazı ailesi mensuplarını bu pek şaşırttı.

Bu kitabın olsun, benzerlerinin olsun önemi, yayınlanmalarının mümkün oluşundaydı. Bunlarda sonuçların halkın anlayacağı gibi işlenmiş olması, örneğin Lepsius'un ilk Mısır kronolojisinden daha üstün tutulması gereken bir bilim zaferydi. Bunlarda üç kuşak bu işe tutkun insanın topladıkları bir araya getirilmişti. Bunlar, yalnızca tek bir insanın başarısını göstermiyorlar, tersine, Musul Fransız Konsolosluğu'nun kaleminde, Göttingen'de bir öğretmeninin odasında, Fırat'la Dicle arasında yakıcı güneş altında, sallanan bir lambanın altında bir İngiliz suba-

yının çivi yazıları üzerine düşündüğü bir gemi kamarasında geçen sayısız iş saatlerinin sonucunu veriyorlardı.

Bu yorucu emek, burada geçmişin büyüklerinden hemen hemen iz bile kalmamış olduğu için, arkeolojinin öteki alanlarındakilere üstün bir zaferdir. Burada Yunanistan ve İtalya'nın klasik toprakları üzerindeki gibi tapınaklar ve heykeller yoktu; burada Mısır'daki gibi piramitler ve dikilitaşlar yükselmüyordu. Yucatán ve Meksika ormanlarındaki gibi kurban taşları sürü sürü boğazlanan insanların öyküsünü vermiyordu. Arapların ve Kürtlerin donuk yüzlerinde bir zamanki dedelerinin büyüklüğünü sezdirecek bir şey yoktu. Onların zengin masal hazineleri, Harun-el-Reşid'in görkemli zamanlarından geriye gitmiyordu; ondan öncesi karanlıktaydı. Burada bugün yaşayan ve konuşulan dillerle binlerce yıl öncekiler arasında anlaşılır bir bağ kurulamıyordu.

Araştırmacılar için çıkış noktası —ırmakların arasındaki toz ovasına pek az uyan seyrek tepeler bir yana bırakılırsa— Tevrat'ın birkaç sözünden ve eğer bulunabilirse, garip çivi işaretleriyle kaplı kil parçalarından oluşuyordu. Bu işaretler de süs sanılıyordu. Çünkü eskiden görenlerin birinin dediğine göre bunların, "sanki yaş kum üzerinde kuşlar koşmuş" gibi bir görünüşleri vardı.

19. BÖLÜM

Botta Ninive'yi Buluyor

ARAM-NAKHARAIM, Irmaklar Arası Suriye, Fırat'la Dicle arasındaki ülkeye Tevrat'ın verdiği addır. Orada Tanrı'nın gazabının çöktüğü kentler vardı. Orada Ninive ve onun güneyindeki Babil'de, ONDAN başka Tanrıları olan, bu yüzden de yeryüzünden kökleri kazınan korkunç krallar egemen olmuşlardı. Biz bu ülkeyi Mezopotamya adıyla tanıyoruz. Bugünkü adı Irak'tır. Bağdat da başkentidir.

Kuzeyde Türkiye ile, batıda Suriye ve Ürdün'le, güneyde Suudi Arabistan'la, doğuda da İran'la sınırlanmıştır. Bu ülkeyi, Mısır'da Nil'in yaptığı gibi, bir kültürün beşiği haline getiren iki ırmak, Türkiye'den kaynar: Fırat ve Dicle. Bunlar kuzeybatıdan güneydoğuya doğru akarlar, bugünkü Basra'dan az beride birleşir ve Basra Körfezi'ne dökülürler.

Assyria, eski Asurluların ülkesi kuzeyde, coşkun akan Dicle boyunca uzanırdı. Babylonia, eski Sümer ve Akad güneyde, Fırat ve Dicle arasında, ta Basra Körfezi'nin yeşil sularına dek yayılırdı. 1867 yılında çıkan bir ansiklopedide, Mezopotamya sözcüğü için şöyle kestirip atan açıklamayı görüyoruz: "Bu ülke Asurlular ve Babillilerin egemenlik döneminde en çok gelişmişti. Araplar zamanında halifelerin oturdukları yer oldu ve yeniden gelişmeye kavuştu. Derken Selçukluların, Tatarların ve Türklerin saldırılarıyla çökmeye başladı, bugün bir bölümü boş bir çöldür."

Bu çölde gizemli tepeler yükselir, üstleri düz, kenarları diktir. Çoğu zaman yarılmış, Bedevilerin peyniri gibi çatlak çatlak olmuşlardır. Bunlar birkaç kişinin hayalini öylesine ateşlendirdi ki arkeoloji, kazı bilimi olarak ilk büyük zaferine burada ulaştı.

Paul-Emile Botta daha genç yaşta bir dünya yolculuğu yapmıştı. 1830'da hekim olarak Mehmet Ali'nin hizmetine girdi. 1833'te Fransa hükümeti kendisini İskenderiye'ye konsolos atadı. Bir Arabistan yolculuğu yaptı ve bunun üzerine ayrıntılı bir kitap yazdı. 1840'ta Musul'a kaçılar oldu. Bu kent, Dicle'nin yukarı yanındadır. Güneş batıp, çarşının ağır sıcağından kurtulmak ve hava almak için atla gezintiye çıktığı zaman Botta garip tepeler görüyordu...

Botto hekimdi. Doğa bilimleriyle ilgiliydi. Diplomattı ve sosyetedeki dostluklarından yararlanmayı bilirdi. Ama arkeolog değildi. İlerideki işi için buraya bir-

likte getirdiği, yalnızca yerlilerin dilini bilmesiyle, yolculukları sırasında elde ettiği, Müslümanlarla dost olabilme becerisi, en çok da bitmez tükenmez bir çalışma gücüydü. Bu gücü Yemen'in öldürücü iklimi ve bataklık Nil vadileri bile kıramamıştı.

İşte bunlarla işe girişti. Onun yaptıklarına bakacak olursak, hiç kuşkusuz ne bir plandan, ne de cesurca bir hipotezden yola çıkmamış olduğunu, aslında, merakla karışık belirsiz bir umuttan başka dayandığı şey olmadığını görürüz. Her akşam bürosunu kapıyor ve eşi görülmedik bir inatla Musul çevresinde araştırmalar yapıyordu. Ev ev, kulübe kulübe geziyor ve hep aynı şeyleri soruyordu: Antikalarınız var mı? Eski çanak çömlek? Eski bir vazo belki? Bu ahırı yaptığınız tuğlaları nerede buldunuz? Üzerinde bu tuhaf çivi şekilleri bulunan kil parçaları nereden geldi?

Ele geçirebildiklerini satın alıyordu. Ama bu parçaların çıktığı yeri göstermek için adamların ne kadar üstüne düşerse düşsün onlar omuz silkiyor ve Allah'ın büyük olduğunu, herhalde onun bu parçaları her yana dağıttığını, yalnızca çevreyi aramasını söylüyorlardı.

Botta, böyle sorarak zengin bir buluntu yerini saptamak için çektiği emeklerin boşa gittiğini görünce, küreği Koyuncuk'taki rasgele ilk tepeye daldırmaya karar verdi.

Bu tepede yanılmıştı. Hiç değilse kendisi, hiç değilse kazının bu ilk yılı için! Çünkü bu tepenin Assurbanipal'in (Yunanlıların Sardanapal'i) bir hisarını sakladığını ortaya çıkarmak başkalarına kismet oldu. Botta boşuna kazdı.

Böyle hep boşa çıkan bir işe, açık bir kanıt olmadan, yalnızca bu tepede kazıya değer bir şeylerin gizli olması gerektiği konusunda belirsiz bir tasarımıyla yola çıkarak sürdürmenin ne demek olduğunu düşünmeliyiz. Günler, haftalar, aylar boyunca, çıkarılırken kırılan, üzerleri kimsenin anlayamayacağı işaretlerle kaplı birkaç tuğladan ve bütünü anlaşılamayacak denli kırılmış ya da hiçbir hayal gücünün anlamlandıramayacağı denli ilkel birkaç heykel kırığından başka bir şey bulamadan kazıyı sürdürmenin ne demek olduğunu gözümüzün önüne getirmeliyiz!

Tam bir yıl boyunca!

Eğer Botta bu yılın sonunda, yerlilerin verdikleri sayısız yanlış bilgilerden sonra, kendisine süslemesi bol diliyle bir tepede Frenk'in aradığı bütün şeylerin bol bol bulunduğunu anlatan geveze bir Arap'ı kovduysa, bunda şaşılacak yan var mıdır? Arap boyuna uzak bir köyden olduğunu, Frenk'in isteklerini duyduğunu, Frenkleri sevdiğini ve ona yardım etmek istediğini söylüyor, yakasını bir türlü bırakmıyordu; yazılı tuğlalar mı istiyordu? Onun köyünün bulunduğu

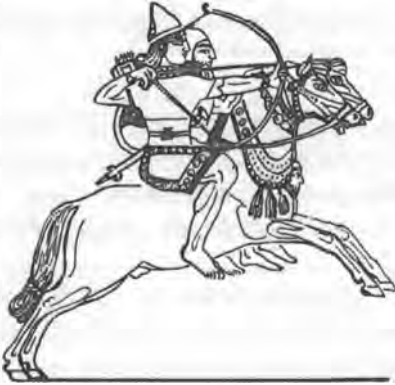

Paul Emile Botta
(1802-1870)

Khorsabad'da yığınla vardı. Ama Botta onu çadırından kovdu. Arap yine devam ediyordu. Bunları o bilmeyecekti de kim bilecekti? Ocağını böyle tuğlalarla yapmıştı, köyündeki herkes de oldum olası böyle yapardı. Botta herifi başından atamayınca sonunda adamlarından birkaçını oraya gönderdi. On kilometre ötedeydi burası. Adamlarına ne yapacaklarını iyice anlattı. Çünkü ne de olsa bilinmezdi ki...

Botta'nın bu küçük ekspedisyonu göndermesi onun adını arkeoloji tarihinde ölümsüz kılacaktır. Arap'ın adı unutulmuş, silinmiş gitmiştir. Hemen hemen, iki bin yıl bütün parlaklığıyla yaşayan ve iki bin beş yüz yılı aşkın zamandan beri kara toprağın altında, bütün insanlar tarafından unutulmuş yatan bir kültürün kalıntılarını ışığa çıkaran Botta oldu.

Botta'nın adamlarını göndermesinden bir hafta sonra, bir haberci heyecan içinde geldi. Anlattığına göre daha küreği daldırır daldırmaz duvarlar ortaya çıkmıştı. Bunları kaba kirlerinden temizleyince de yazılar, resimler, kabartmalar, korkunç hayvanlar görünmüştü.

Asur süvarileri

Botta atına atladı ve oraya koştu. Birkaç saat sonra bir hendeğe girmiş, sakallı adamları, kanatlı hayvanları, her türlü şekil ve tasarımların dışında, hatta Mısır'da bile görmediği ve bir Avrupalı gözünün de hiçbir zaman görmemiş olduğu tuhaf figürleri çiziyordu. Birkaç gün sonra adamların hepsi Koyuncuk'tan buraya taşınmışlardı. Kazma kürek işliyordu. Duvarlar ortaya çıktı, boyuna yeni duvarlar! Sonunda Botta'nın, eğer Ninive değilse, hiç olmazsa eski Asur krallarından birinin en görkemli saraylarından birini bulduğunda

kuşkusu kalmadı. Bu inancını artık kendisi için saklayamayacağı bir an geldi; bu haberi dünyaya, Fransa'ya, Paris'e yolladı. Gururla: "İnanıyorum ki," diyordu ve gazeteler de bunu ilk sayfalarında manşetler halinde basıyorlardı, "Ninive'nin görkemli dönemine ait oldukları haklı olarak ileri sürülebilecek heykelcilik yapıtlarını ilk bulan benim!"

İLK Asur sarayının bulunuşu yalnızca Avrupalılar için bir gazete sansasyonu değil, bilim için de birinci sınıf bir yenilikti. Şimdiye dek insanlığın beşığının Mısır olduğu sanılıyordu. Çünkü hiçbir yerde insanlık tarihi, mumya mezarları ülkesinde olduğu gibi gerilere dek izlenememişti. İki Irmak Arası Ülkesi'nin şimdiye dek yalnız Tevrat'ta sözü geçmişti. Tevrat da 19. yüzyıl bilimi için bir "Masallar Derlemesi"ydi. Antikçağ yazarlarının kıt haberlerine daha çok önem veriliyordu. Bunlar inanılmayacak şeyler değildi ama çoğu zaman verdikleri bilgiler birbirinin tersineydi ve bunları Tevrat'taki tarihlere uydurmak olanağı yoktu. Şu halde

Botta'nın buluşunun tam tamına geldiği anlam, İki Irmak Arası Ülkesi'nde gerçekten, hiç değilse Mısır kadar, belki de —eğer bundan sonra Tevrat'a inanmak gerekirse— daha da eski bir kültürün parlamış, güç ve görkem ile parlamış, sonunda ateş ve kılıçla ortadan kaldırılmış olduğuydu.

Fransa coşmuştu. Botta'nın bundan sonraki çalışmalarını kolaylaştırmak için her olanak cömertçe harekete geçirildi. Botta, 1843'ten 1846'ya kadar kazısını sürdürdü. İklima, mevsimlere, yerlilere, paşaya, bir despot olan Türk valisine karşı koyarak çalıştı. Bu hırslı yöneticinin, Botta'nın durmak dinlenmek bilmeyen kazısına verdiği tek bir anlam vardı: Altın aramak.

Vali Botta'nın yerli işçilerini yakalattı, Botta'nın gizini öğrenmek için onların işkence ve zindanla gözlerini korkuttu. Khorsabad Tepesi'nin çevresini göz-cülerle kuşattı. İstanbul'a haber yolladı. Ama Botta sarsılmaz bir dayanıklıktaydı. Diplomat oluşu boşuna değildi. O da entrikalara karşı entrikalar kurdu. O zaman paşa Fransız'a resmi olarak izin verdi. Ama gayriresmi olarak, böyle kazmakta bütün Mezopotamya halkının özgürlüğüne karşı bir kale yapmadan başka amacı olmayan bu Frenk'e herhangi bir biçimde yardımı yerlilere, korkunç tehditlerle, yasakladı.

Botta aldırış bile etmeden işini ilerletiyordu.

Saray dev teraslar üzerinde ortaya çıktı. Botta'nın ilk haberi üzerine koşup gelen araştırmacılar bunun, Peygamber İşaya'nın kehanetlerinde adı geçen Kral Sargon'un (İ.Ö. 721-705) sarayı olduğunu kabul ettiler: Ninive'nin kıyısında bir yazlık saray, bir tür Versailles, dev bir Sanssouci'ydi bu. Molozların içinden duvar üstüne duvar, zengin süslü kapıları olan avlular, görkemli salonlar, koridorlar ve odalar, üç bölüklü harem ve bir teraslı kule çıktı. Heykel ve kabartmalar akıl almayacak bir bolluktaydı. Gizemli Asur ulusu ansızın zamanın karanlığından çıkıvermişti. Şurada onların resimleri vardı, burada kap kacakları, silahları; ötede onlar evlerindeki yaşayışlarında, savaşta, avda görülüyorlardı.

Ama kolayca bozulabilen sumermerinden yapıma heykeller, koruyucu moloz tabakası üzerlerinden kalkınca çölün kızgın nefesi altında dağıldılar. O zamana dek eski eserlere ilişkin birçok resimler yayınlamış olan İran gezgini ünlü ressam Eugène Napoléon Flandin hükümetin buyruğuyla hemen Paris'ten buraya geldi. Vivant Denon, Napoléon'un "Mısır Komisyonu" için neydiyse Flandin de Botta için o oldu. Ama Vivant kendisinden sonra da kalmakta devam eden şeylerin resimlerini çizmişti. Flandin ise gözlerinin önünde yok olup giden şeyleri kâğıt üzerinde kurtarmak zorundaydı.

Botta birçok heykel ve kabartmaları sallara yükleyebildi ama yukarı taraflarında henüz coşkun ve vahşi bir dağ ırmağı olan Dicle bu alışılmadık yükü hoş görmedi. Sallar dönmeye başladılar, dengelerini yitirdiler, üst yanları ağır geldi, Asur tanrı ve kralları, daha az önce karanlıktan çıkmışken tekrar batıp gittiler.

Botta cesaretini yitirmedi. Bundan sonra yüklenen sallar ırmaktan aşağı gittiler, düşünülebilecek her türlü güvenlik önlemi alınmıştı. Bu kez iş başarılıydı. Bir gemi değerli yükleri aldı. Bir gün ilk Asur heykelleri Avrupa toprağına indi. Birkaç ay sonra Paris'te Louvre'daydılar.

Botta ise büyük bir resimli yapıt hazırlamaya girişti. Dokuz bilginden oluşan bir kurul yayınlama işini üzerine aldı. Bunların arasında çok geçmeden en üstün Fransız arkeologlarından biri olacak Emile Burnouf (bir çeyrek yüzyıl sonra Schliemann'ın kitaplarında kendisini sık sık tanık göstereceği "sevgili dostu") ve Austen Henry Layard adında bir İngiliz vardı. Bunun ünü çok geçmeden Botta'ninkini örtecektir. Layard o sırada Botta'nın izinden gitmekteydi. Bir gün, o da, küreğini bin yılların molozlarına daldıran bütün arkeologlar arasında en talihlilerden biri olacaktır.

Ama Asur toprağındaki öncü Botta unutulacak değildir. Evet o da Asur toprağında, Belzoni'nin Mısır'da olduğu gibi öncüydü, hiçbir şeye aldırış etmeyen bir kazıcı, Louvre için bir ganimet arayıcıydı. (Yine bir Fransız konsolosu Victor Place da sonradan, Mariette'in Mısır'da oynadığı "toplayıcı" rolünü Ninive'de üzerine alacaktır.) Fakat Botta'nın *Monuments de Ninive découverts et décrits par Botta, mesurés et dessinés par Fladın* adını taşıyan kitabı arkeolojinin klasik yapıtları arasında sayılır. Bu kitap iki yılda, 1849 ve 1850'de yayınlandı. Beş ciltti. İlk iki ciltte mimarlık ve heykelticiliğe ilişkin levhalar vardı, üçüncü ve dördüncüde toplanan yazıtlar, beşincide de açıklamalar bulunuyordu.

20. BÖLÜM

Çivi Yazısının Okunuşu

BU kitap kimin eline geçti? Kim üçüncü ve dördüncü ciltleri okudu? Bunlarda toplanmış olan yazıtları kim anladı? Bütün bilimsel çalışmaların tarihi, buluşla uygulamanın zaman bakımından birbirinden çok uzak kalabildiklerini gösterir.

Botta'nın heykellerinin yanı sıra garip çivi işaretleriyle kaplı tuğlalar topladığı, bunların resimlerini yaptırdığı ve Paris'e gönderdiği sırada (bu işaretlerin nasıl okunacağından kendisinin de haberi yoktu) bunları çözebilecek anahtar ellelerinde olan bilginler Avrupa ve Yakın Doğu'ya dağılmış, köşelerinde çalışıp duruyorlardı.

İnanılmaz bir şey gibi gelir insana, ama bu adamlar, ancak şimdi Botta'nın kendilerine ilk kapsamlı miktarda belgelerini verdiği bir diyarın yazısını okumak için gereken anahtarı yıllardan beri ellerinde bulunduruyorlardı. Botta'nın kitabının yayınlandığı günden sayılırsa tam kırk yedi yıldan beri! Bu yazının çözülmesinin daha ileriye gidebilmesi için eksik olan da yalnız hep yeni, başka, o zamana dek görebilmiş olduklarından daha okunaklı ve daha bol yazıtlardı. Ama çivi yazısı dizgesinin çözümü için gerekli temel bilgilere, daha Sargon'un sarayının tek bir duvarı bile ortaya çıkmadan, Austen Henry Layard'ın tam bu sırada küreği daldırdığı Ninive üzerinde Tevrat'ın yazdıklarından başka hiçbir şey bilinmezken çoktan varılmıştı bile.

Şimdi, Botta'nın öncü çalışmalarını Layard'ın buluşlarının izlemesi, bunları da az ötedeki bir kaya duvarına, yalnızca bir yazıtı kopya etmek için, kendini palanga ile sarkıtan gözü pek bir İngiliz'in elde ettiği bilgilerin zenginleştirilmesiyle artık kazı sonuçları, buluşlar, çözümler; filoloji ile eski ulusların tarihinin verdiği bilgilerle yapılan düzeltmeler bir araya gelerek, yalnızca on yıl içinde sağlam bir bilim yapısı ortaya çıktı. Daha 19. yüzyılın ortasında, kazılarla yapılacak her buluşun hemen işlenebilmesi için gereken bilimsel hazırlıklar artık tamamlanmıştı.

Ama çivi yazısının çözülmesi için ilk kesin adımı atan —doğrusu bunu yazmak hoşumuza gitmiyor değil!— bu işe kıskırtan hiç de bilimsel, bilim aşkı değildi. Bu adam bir Alman'dı. 1802'de Göttingen'de kent okulunda yardımcı öğretmendi.

Yirmi yedi yaşında, ilerisi için umut veren bir delikanlıydı. Her zaman için dahice sıfatını hak etmiş olan bir yöntem yardımıyla bir çivi yazısının ilk on harfini yalnızca tuttuğu bir bahsi kazanmak için çızmıştı.

ÇİVI yazısı konusunda bilgimiz 17. yüzyıla dek geri gider. İtalyan gezgini Pietro della Valle bunların ilk kopyalarını Avrupa'ya yollamıştı. Francis Aston 1693'te, İran'daki Doğu Hint Kumpanyası ajanı Flower adında birinin kopya ettiği iki satırı *Philosophical Transactions*'da bildirdi. Bu ülkenin yalnız yazıları ve anıtları değil, ülkenin kendisi ve halkı üzerine en heyecan verici haberleri Carsten Niebuhr getirdi. Bu Hannoverli, Danimarka Kralı V. Friedrich'in hizmetindeydi. 1760'tan 1767'ye kadar birçok bilginle birlikte doğuda yolculuk yaptı. Birinci yılda, Niebuhr'dan başka bütün heyet üyeleri öldü. Korkusuz Niebuhr yalnız başına yolculuğu sürdürdü, sağ salım geri döndü ve Napoléon'un Mısır seferi sırasında yanından hiç ayırmadığı *Arabistan ve Çevresindeki Başka Ülkelerin Yolculuk Betimlemeleri* adlı kitabını çıkardı.

Çeşitli karışık yollardan, eksik, bazı bölümleri atlanmış, kötü kopya edilmiş olarak Avrupa'ya ilk varan çivi yazısı kopyalarının çoğu, eğer bu deymi dar coğrafya anlamında alırsak, Asur-Babil toprağından gelmiş değillerdi. Hemen hemen hepsi Şiraz'ın yedi mil kuzeydoğusundaki bir örenden, daha Niebuhr'un bile haklı olarak eski Persepolis yıkıntıları olarak aldığı dev bir enkaz yığınından dılar.

Bu yapı kalıntısı, on dokuzuncu yüzyılın ortasında Botta'nın küreğinin altında uyanandan çok daha yeni bir kültürendi. Bunlar Dareius ile Kserkses'in oturdukları ve sonradan Büyük İskender'in yerle bir ettiği dev sarayın yıkıntılarıydı. Diodor, "Bir içki âlemi sırasında, düşüncelerine egemen değilken," İskender'in bunu yaktığını söyler. Kleitarkhos da aynı içki âlemini anlatır ama Atinalı dansöz Thais'in dansın coşkunluğu ile sunaktan yanar bir odun alarak sarayın ağaç direkleri arasına fırlattığını da ekler; İskender'le çevresindekiler de sarhoşlukla ona uymuşlar (Gustav Droysen, Helenizm tarihindeki bu haber için, burada "büyük bir başarıyla fakat tarihin zararına olarak bir öykü uydurulmuş olduğunu" söyler). İslam'ın ortaçağ hükümdarları da bu sarayda oturmuşlardır. Ondan sonra yıkıntılar arasında koyunlar otladı. İlk gezginler burasını soydular. Hiçbir büyük müze yoktur ki Persepolis kabartmalarından parçalar sergilemesin. Tıpkı Roma'daki Kolosseum gibi Dareius'un sarayı taşocağı olarak kullanıldı. Geçen yüzyılda, on yıldan on yıla yıkıntıların gittikçe daha zarar gördüğü izleniyordu. 1931'den 1934'e dek Ernst Herzfeld, Şikago Üniversitesi'nin "Oriental Institute"ü adına ilk, gerçekten yöntemli araştırmaları yönetti. Bu kazı aynı zamanda yıkıntıların korunması için etkili önlemler alınmasını da sağladı.

Bu ülkede kültürler, başka hiçbir yerde görülmedik biçimde üst üstedir. Şöyle düşünebiliriz: Bir Arap, üstü çivi yazılarıyla kaplı birkaç tableti bir arkeoloğun Bağdat'taki bürosuna getirir. Belki de Behistun dolaylarından gelen bu tabletlerde İran Hükümdarı Dareius'un sözü geçmektedir. Herodot'u hep elinin altında bulunduran arkeolog, bu Yunanlı'nın ve yeni araştırmaların verdiği bilgilere daya-

narak, Dareius'un İ.Ö. 500 yıllarına doğru iktidarının en yüksek döneminde bulunduğunu ve dev bir imparatorluğun her şeye egemen merkezini oluşturduğunu bilir. Öteki tabletleri incelediği zaman, eski sülalelerin soyağaçlarına, savaşlara, yakıp yıkmalara, kıyımlara ait işaretler bulur. Örneğin, Hammurabi'nin de adı geçebilir, bu da İ.Ö. 1700'de başka bir büyük devlete ün salmış olan bir kraldır; ya da Kral Sanherib'tir, bununla da arkeolog bu kez İ.Ö. 8'den 7. yüzyıla geçişteki üçüncü bir büyük devlete ilişkin haberler bulmuştur. Bu dev gibi diyara ilişkin haberler dizisinin kopmaması için arkeoloğun yalnızca Arap'ın peşinden gitmesi yeterlidir. İlk köşede birtakım adamlar halka olup bağdaş kurmuş, gözleri meddahın ağzından ayrılmadan, büyülenmiş gibi masal dinlemektedirler. Meddah monoton bir melodi ile ve arada etkili duruşlar yaparak Harun'u, İ.S. 800'de, Charlemagne'in imparator olduğu sırada gücün ve bilgeliğin en üstün düzeyine erişmiş olan bu olağanüstü halifeyi anlatmaktadır. Buna Mezopotamya üzerine elde ettiğimiz en yeni bilgileri de katarsak şunu biliriz ki, bugünkü Şam'la Şiraz arasında, ta uzaklara değin egemen olan ve her defasında eski dünyaya büyük etkileri olmuş altı büyük eski kültür merkezi parlamıştı. Bu denli dar bir yere sıkışmış, birbirine geçen, birbirine aşılan, fakat yine de birbirine bağlı olmayan bu kültürler hep birden, beş bin yılı aşkın zamanı şaşırtıcı bir canlılıkla doldurmuştu. İnsanlığın birçok kez korkunç, fakat çoğu zaman da yüce tarihinin beş bin yılı! Arkeologların İki İrmak Arası Ülkesi'nde karşılaştıkları bu bolluk karşısında Schliemann'ın Troya'daki kazılarında bulduğu dokuz tabakanın ne önemi vardır? Çünkü bu dokuz tabakadan yalnız bir teki gerçekten tarihsel büyüklük saklamaktadır. Buna karşılık, böyle önemsiz kültür tabakaları Mezopotamya'da sayısızdır; daha Akadlar zamanında, aşağı yukarı İ.Ö. 3000 yılında, bir kent böyle beş tabakanın üzerindeydi. Bu kent varken de Babil daha doğmamıştı!

Böyle uzun bir zaman sürecinde her şeyle birlikte, yalnız dillerin değil, yazının da değişmiş olacağı kolayca anlaşılır. Hiyerogliflerin nasıl hepsi aynı değilse, çivi yazısı da hep aynı değildi. Botta'nın Paris'e gönderdikleri, Niebuhr'un Persepolis'ten getirdiklerinden bütünüyle ayrı görünüşteydiler. Ama Persepolis yazıları (onun için çivi yazısının çözümüne ilişkin ilk yayınlarda hiçbir zaman Asur ya da Babil değil, Persepolis yazıtlarının sözü geçer), iki bin beş yüz yıllık tabletler, Fırat ve Dicle vadisinde moloz yığınlarından çıkan bütün ötekilerin anahtarı oldu.

9 Haziran 1775'te Almanya'da Münden şehrinde, Georg Friedrich Grotefend doğdu. Önce doğduğu kentte, sonra Ilfeld'deki Pedagogium'da yetişti ve Göttingen'de filoloji öğrenimi gördü. 1797'de kent okulunda yardımcı öğretmen, 1803'te Frankfurt am

Georg Friedrich Grotefend
(1775-1853)

Main'daki lisede önce prorektor, sonra da konrektor oldu. 1817'de bir Alman dili bilginleri derneği kurdu, 1821'de Hannover'de kız lisesi müdürü oldu. 1849'da her memurun sonunda olduğu gibi onu emekli ettiler. 15 Aralık 1853'te öldü.

Fakat bütün yaşamı daha ötesi olmaz bir usululukla geçen, her türlü uçarıktan ve her çeşit zirzopluktan uzak kalan bu adam, yirmi yedi yaşındayken, bir içki sofrasında, düpedüz uygunsuz bir bahse tutuşup, çivi yazısının anahtarını bulacağını ileri sürüvermişti. Elinde Persepolis yazıtlarının birkaç kötü kopyasından başka bir şey yoktu. Sorunu çözmeye gençliğinden doğan bir aldırış etmezlikle girişti ve zamanının en üstün bilginlerinin olamaz saydıkları bu işi başardı. 1802'de Göttingen'deki Bilimler Akademisi'ne araştırmalarının ilk sonuçlarını sundu. Sonraki, bugün artık ilgiye değmeyen ve unutilan bir yığın filolojiye ilişkin yazılarının arasında, "Persepolis çivi yazılarının açıklanmasına ilişkin araştırmalar" her zaman için üstün bir yer alacaktır ve unutulmayacaktır.

Grotefend'in eline geçebilen, kendinden önceki çalışma sonuçları şunlardı: "Persepolis yazıtları çok çeşitli karakterler göstermekteydi. Bazı yazıtlarında yan yana üç kolon olarak yazılmış üç ayrı çeşidi görülmekteydi. Eski İranlıların Persepolis hükümdarlarının tarihi üzerine bilginler ve kuşkusuz bizim genç hümanist de, özellikle Yunan yazarları yoluyla bilgi sahibiydi. Kyros'un İ.Ö. 540'ta Babil'leri yendiği ilk büyük İran İmparatorluğu'nu kurarak Babil'in sonunu artık kesin olarak getirdiği bilinmekteydi. Bu durumda hiç değilse yazıtlardan birinin fatihlerin dilinde yazılmış olduğu sonucu çıkarılabilirdi. İkinci bir varsayım da — en önemlinin hep ortada bulunması geleneğine göre— orta kolondakilerin büyük bir olasılıkla eski Pers diliyle yazılmış olmasıydı. Bundan başka bir işaret grubunun çok olası ki "kral" anlamına geldiği düşünülmüştü; bu sonucu anıtlarda görülenler doğruluyordu. Sol yukarıdan sağ aşağıya inen eğik bir çizgi olan tek işaretin de, sözcükleri ayırmak için kullanıldığı kabul edilmekteydi." İşte hepsi bu kadar! Bu da şaşılacak kadar azdı. Çünkü bu cılız hipotezler, yazıtların ne yandan okunacağını bile içerisine almıyordu. Tabletlerin yukarısı neresi aşağısı neresi olduğu, yazıtların soldan sağa mı, yoksa sağdan sola mı okunacağı konusunda da kesin bir görüş yoktu. Gençliği kendisini yüzeysellığe sürüklememiş olan Grotefend işe baştan başladı.

Yirmi yıl sonra hiyeroglifleri çözen Champollion, eğer koşullar göz önünde tutulursa, bu denli karmakarışık bir sorunla hiç karşı karşıya gelmemişti. Grotefend'in elinde, açık bir çeviri veren üç dil taşı yoktu. Çünkü Grotefend burada yan yana duran üç dil ve yazıdan hiçbirini bilmiyordu! Onun için önce tam tamına bir betim denemesiyle işe girişti.

Önce çivi işaretlerinin süs değil, bir yazı olduğunu köklü bir biçimde kanıtladı. Bundan sonra bu işaretlerde hiç kıvrım bulunmadığını, onun için bunların "yazmaya" uymadıklarını; ancak katı bir maddeye kazılabileceklerini anladı. Bugün bize o denli zaman alıcı ve kullanışsız gibi görünen bu yazının Mezopotamya'da ve eski İran'da ta Büyük İskender zamanına dek bütün siyasal ve ekonomik yazışmalara yeterli olduğunu biliyoruz. Bir ambarın yazmasını, ticarethanenin resmi kâğıdı ile ikinci nüsha için bir kâğıdı, aralarına karbon

kâğıdı koyarak yazı makinesine yerleştirecek yerde, taze hazırlanmış, henüz yumuşak kil tabletini eline alır, bir kamış kalemle ambara verilenlerin listesini, kalemin ucunu çeşitli yönlerde bastırarak yazar, bir kopyayı malı getirene verirdi. Sonra tabletler çabucak fırında pişirilirdi. Bunlar öyle sertleşirdi ki bütün kâğıt cinsi şeyler ortadan kalktığı halde, üç bin yıldan sonra bile hâlâ bize tam bilgi verebilmektedirler.

Bundan sonra Grotefend çivi işaretlerinin genel olarak dört yönde olduklarına dikkat etti, bunlarda asıl yön hep yukarıdan aşağıya ya da soldan sağaydı. İki çividen oluşan gönye şekillerinde açık yan hep sağa doğruydı. İlk bakışta basit gibi görünen bu gözlemlerden çıkardığı ilk sonuç, yazıtlara nasıl bakılması gerektiği oldu: “Bunlara, dik çivilerin sivri uçları aşağıya, yatay çivilerde ise sağa dönük olacak, gönye şeklindeki çift çivinin açık yanı da yine sağa gelecek gibi tutunarak bakılmalıdır. Böyle yapılacak olursa çivi yazısının hiçbir zaman yukardan aşağı yazılmadığı, hep yatay satırlar halinde olduğu, yüzük taşlarında ve silindir mühürlerdeki yazının yanında bulunan şekillerin yazının yönü için bir ölçü vermediği görülür.” Aynı zamanda, yazının soldan sağa doğru yazıldığı sonucunu da çıkarmıştı. Bunu yalnız Batılılar doğal görürler, onların yazıları da böyledir.

Ama yine de çözüm için bunların pek yararı yoktu. Grotefend’in şimdi kesin adımı atmasına sıra gelmişti. Bu adımı atabileceğini de dehası gösterdi. Deha bir bakımdan, karmaşığı basit olarak görme ve bir bütün içinde esaslar tanıyabilmedir. Grotefend’in gerçekten dahice, kesip atan buluşu şaşılacak bir sadelikteydi.

Kendi kendine, anıtlardaki yazılarda birtakım alışkanlıkların, (elinde anıtlardan alınma çivi yazısı kopyaları vardı) birdenbire değişeceği düşünülemez, diyordu. Ülkenin mezar taşlarındaki “huzur içinde uyu” sözü büyükbaba ve anaların ve onların babalarıyla analarının mezarlarında hep bulunmaktaydı. Çocukların ve torunlarının mezarlarında da böyle olacağı tahmin edilebilirdi. Şu halde, bildiği yeni İran anıtlarındaki değişmez başlangıç sözleri, neden eski İran anıtlarında da bulunmayacaktı? Yeter ki yazı kolonlarından birisinin eski İran dilinde olduğu varsayımı doğru olsun. Bu durumda neden Persepolis yazıtları da, bildiği yeni anıtlarda hep olduğu gibi:

*“X kralı, krallar kralı, A kralı ve B kralı
Büyük kral, krallar kralı Y’nin oğlu...”*

diye, hep aynı biçimde soyunu saymakla başlamayacaktı? Bu düşünce onun, sık sık yinelenen çivi gruplarından birinin “kral” anlamına gelebileceği yolundaki düşüncesinin dahice sürdürülüşüydü. Bu, hem aşağıdaki sonuçların çıkmasını sağladığı için ileri doğru yeni bir adımdı: Eğer bu düşünce sözcüğü sözcüğüne uyuyorsa bu durumda birinci sözcük bir kralın adı olacaktı. Ondan sonra eğik bir çivi işareti, —sözcük aralığı— gelecekti. Bundan sonra da iki sözcük bulunacaktı ki bunlardan biri yine “kral” anlamına gelecekti ve bu “kral” sözcüğünün yazıtın ilk bölümünde sık sık yinelenildiğine de rastlanacaktı.

Grotefend'in bundan sonraki karışık düşünce sırasının burada yalnızca ilkesini verebileceğiz. Genç yardımcı öğretmen Grotefend'in, sakin ve huzurlu Göttingen'de, elindeki çivi yazıları kopyalarının asıllarından bin kilometre beride, bunların yazılışlarından da zaman bakımından üç bin yıl uzakta olduğu halde, hipotezlerinin doğru olduğunu anlayınca nasıl bir zafer duygusuna kapıldığını tasarlamak için biraz hayal yetiştir! Hayır, biraz ileri gittik; gerçi hesapladığı sırayı birçok kez buldu; "kral" anlamına gelmesi gereken kelimeye de sık sık rastladı. Ama bunları kanıt olarak kim kabul edebilirdi? Hem de işin doğrusunu ararsak, böyle bir buluştan ne kazanılırdı?

Şimdiye dek eriştiklerini gözden geçirdi. O zaman şunu da buldu: Elindeki hemen hemen bütün yazıtlarda ilk çivi işareti grubunun yalnızca iki çeşidini görüyordu. Ne denli karşılaştırılırsa karşılaştırılsın hep bu iki grubu, kuramına göre bir kralın adı olması gereken aynı iki başlangıç sözcüğünü görüyordu. Fakat, bu iki adın aynı zamanda bulunduğu yazıtlarla da karşılaştı!

Şimdi Grotefend'in düşünceleri birbirini kovalıyordu. Kendi kuramına göre bu, kopyaları önünde olan bütün anıtların yalnızca iki kralla ilişkin olmasından başka ne anlama gelebilirdi. Bazı levhalarda bu kralların adları yan yana yazıldığına göre de bunların baba oğul olmaları çok olası değil miydi?

Bu iki adın ayrı ayrı oldukları yerlerde birinin önünde "kral" işaretini buluyordu, ötekinde ise bu yoktu. Buna göre, kuramına uygun olarak, bu kez bir şemasal sıralama ortaya çıkıyordu:

*"X kral, Z oğlu,
Y kral, X kralın oğlu..."*

Şunu da akıldan çıkarmamalıdır ki, buraya dek Grotefend'in bütün düşündükleri hep varsayımdı. Bunlar birkaç işaretin daha sık geçmesinden, sürekli yinelenmelerinden ve sıralanmalarından başka bir şeye dayanmıyordu. Ansızın, en son not ettiği bu sıralamayı gözden geçirirken, bir kanıtın, kuramının gerçek, itirazlara dayanabilecek bir kanıtının yolunu gözlerinin önünde apaçık ve aydınlık görünce Grotefend'in ne büyük coşkuya kapıldığını düşünebiliriz. Bulmacaları ve düşünce sporlarını seven bir yüzyılın dikkatli okuru, bundan ötesini okumadan önce onun bu karşılaştırmasını kendisi de yinelesin! Burada göze çarpan nedir? Çözümün ilk belirtisini görmemek olanaksızdır. Bundan sonraki adım için en önemli olan noktada bir (boşluk) vardır. Daha açık söylenirse bu, bir sözcüğün eksik oluşudur. Yani, şemasal sıralamada "Z" olarak görülen adın ardında "kral" sözcüğünün bulunmayışıdır.

Eğer bu şema doğru ise bu, baba ile oğlun kral oldukları, büyükbabanın ise olmadığı, üç kuşaklık bir soyu göstermekteydi. Grotefend de derin bir soluk alarak şöyle diyebilirdi: Eğer, bildiğimiz İran kralları sırasında buna uygun bir soy grubu bulabilirsem kuramımın doğruluğu kanıtlanmış demektir ve ben çivi yazısının ilk sözcüklerini çözdüm!

Şimdi, çözüm denemesinin bu kesin evresinde sözü Grotefend'e bırakmanın sırası geldi: "Burada Ahamenidler sülalesinden iki kralın adının aranması gerektiğine inanıyordum. Eski Yunanlıların tarihlerini, bu sülale ile çağdaş olma-

ları ve çok ayrıntılı anlatmaları yüzünden bütün başkalarından daha güvenilir saydığım için, onlarda kral sıralarını gözden geçirmeye ve araştırmaya giriştim. Bunlar Kyros ile Kambyes olamazlardı. Çünkü yazıtlardaki iki adın ilk harfleri aynı değildi. Bunlar Kyros ve Artakserkses de olamazlardı, çünkü birinci ad yazıttaki harflere göre çok kısa, ikincisi de çok uzundu. Bu durumda geriye Darius ile Kserkses kalıyordu. Bunlar yazıtlardaki harflere o denli kolay uyuyorlardı ki bunları doğru seçtiğimden hiç kuşku kalmadı. Üstelik oğlunun yazıtında babaya da kral unvanı eklendiği halde, babaninkinde onun babasına bu yapılmamıştı. Bu düşünceyi bütün Persepolis yazıtları, her yazı çeşidinde de doğruluyordu.”

İşte bu kanıttı. Yalnız kendi kuramına inanan Grotefend değil, yansız her eleştirici bu mantık zincirine boyun eğmek zorundaydı. Ama henüz, sonuncu adım atılmamıştı. O zamana dek Grotefend kral adlarının Yunanca yazılış biçiminden yola çıkmıştı. Bunları asıl Herodot vermektedir. Grotefend bildiği büyükbabanın adından yola çıkarak yazısını şöyle sürdürür:

“Bu adın doğru olarak çözümünü ile artık on ikiyi aşkın harf tanıyabilecektim. Bunların arasında da yalnız biri eksik olmak üzere kral unvanının bütün harfleri bulunduğu için iş artık, yalnız Yunanlı ağızdan tanınan adlara İranlı biçimini vermektedir. Böylelikle kral unvanının her harfinin gerçek değeri ortaya çıkabilecek ve böylelikle de yazıtların hangi dille yazılmış oldukları kestirilebilecekti! “Zend-Avesta’dan (İranlıların kutsal kitaplarına verilen toplu ad) Hystaspes adının İran dilinde Goşasp, Gustrasp, Kistasp ya da Wistasp olduğunu öğrendim. Böylece Darius’un yazıtındaki Hystaspes adının ilk yedi harfini bulmuş oldum, son üçünü de bütün kral unvanlarını karşılaştırmakla daha önceden tanımıştım.”

İşin başlangıcı bitirilmişti. Bundan sonrakiler yalnızca düzeltmelerdi. İşin ilginç yanı, gerçekten kesin ve bundan ileri buluşlar yapıncaya dek otuz yılı aşkın süre geçmesiydi. Bu buluşlar Fransız Emile Burnouf ile Norveçli Christian Lassen tarafından yapılmıştır. İkisinin araştırmaları 1836’da yayınlanmıştı.

Bir şey çok ilginçtir. Hiyeroglifleri çözen Champollion’un adını herkes bilir ama bugün Grotefend’i tanıyan zor bulunur. Okullarda adı öğretilmez, hatta günümüzde çıkan bazı ansiklopedilerde bile ondan ya hiç söz edilemez ya da verilen yardımcı eser adlarında kısacık sözü geçer. Oysa İki İrmak Arası Ülkesi’nde dev kazıların tarihsel önemlerinin anlaşılabilmesini sağlayan kesin buluşun ilk sahibi olmak onuru onun, yalnız onundur.

Buluşun ilk sahibi olmak dedik. Çünkü çivi yazısının okunuşunda da insan zekâsının birçok başka buluş ve türetmelerinde olan şey olmuştur. Bu buluş bir-biri ardı sıra ilk kez oldu! Grotefend’in buluşundan hiç haberi olmadan bir İngiliz de bunu başardı. İşin daha ilginç, bunun yalnız Grotefend’den değil, Burnouf’la Lassen’in düzeltmelerinden de sonra oluşudur. (İlk önemli yapıtı 1846’da yayınlandı.)

Fakat bu İngiliz kendisinden öncekilerin bulmuş olduklarından çok daha ileriye varabilecekti. Çivi yazısı üzerine bilgileri bilim adamlarının çalışma odalarından üniversiteye o götürecekti. Bunu çözüm evresinden, öğrenilebilir bir şey ol-

ma evresine geçiren, böylelikle de gittikçe daha bol olarak ortaya çıkan yazıt malzemesini işlemek için günden güne daha çok gereksinim duyulan şeyi birçoklarının yararlanabilecekleri duruma getiren de o olacaktır. Çünkü günün birinde tam bir kitaplık bulundu; toprak tabletlerden bir kitaplık! Ama bu ileride anlatılacak bir öyküdür.

21. BÖLÜM

Açık Bir Örnek

1 837 yılında İran ordusunda görev yapan İngiliz Binbaşı Henry Creswicke Rawlinson kendisini bir palanga ile, İran'da Behistun'daki yüksek kayalardan, yalnızca kayalara oyulmuş yazıtları kopya etmek için aşağı sarkıttı.

Bu İngiliz, Fransız Botta'dan sonra, asuroloji bilimine olan merakını politikacı, sosyete adamı yaşamıyla birleştirebilen ikinci insandı. Grotefend'in yaşamı ne denli memurcaydıysa, bununki de o oranda serüvenliydi. Eski İran'a olan ilgisi bir rastlantıdan doğmuştu. On yedi yaşındayken Horn Burnu'nu dolaşarak Hindistan'a giden bir gemide subay adayı olarak bulunuyordu. Aylarca süren yolculukta yolcuları oyalamak için bir gemi gazetesi çıkardı. Yolculardan biri, Bombay valisi ve üstün bir oryantalist olan Sir John Malcolm, bu on yedi yaşındaki uyanık redaktörden çok hoşlandı. İkisi saatlerce, kuşkusuz Sir John Malcom'u ilgilendiren konular üzerinde konuşturlardı. Bunlar İran tarihi, İran edebiyatıydı. Rawlinson'un özel merakına ta ölümüne dek, hatta sonraları siyasal görevi bütün vaktini aldığı sıralarda bile yön veren işte bu konular olmuştı.

1810'da doğdu, 1826'da Doğu Hint Kumpanyası'nda askeri hizmete girdi, 1833'te binbaşı olarak İran'da bulunuyordu. 1839'da onu siyasi ajan olarak Afganistan'da Kandahar'da görüyoruz. 1843'te Bağdat Konsolosu'ydü; 1851'de aynı zamanda yarbaylığa yükselecek başkonsolos oldu. 1856'da İngiltere'ye döndü. Parlamente'ye girdi ve aynı yılda Doğu Hint Kumpanyası'na danışman seçildi. 1859'da Tahran'a elçi oldu. 1865'ten 1868'e dek yine parlamento üyesiydi.

Çivi yazısıyla uğraşmaya başladığı zaman Burnouf'un da temel olarak kullandığı metinlerle işe girişti ve şaşılacak bir şey oldu. Grotefend'in, Burnouf'un ve Lassen'in çalışmalarından en küçük bir şey bilmeden, tıpkı

Henry Creswicke Rawlinson
(1810-1895)

Grotefend'in tuttuğu yola benzer bir yoldan üç kralın, Darayavauş (Darius'un adının eski İran yazımına göre biçimi), Khshayarsha ve Vishtaspa'nın adlarını çözdü! Bundan başka da dört ad ve pek kesin olmamakla birlikte birkaç sözcük çözebilmişti. 1836'da ilk kez Grotefend'in yazıları eline geçti. Kendi alfabesiyle Göttingenli öğretmencinin bulduklarını karşılaştırınca, ondan epey ileri gitmiş olduğunu gördü. Şimdi ona gereken, içinde adlar, boyuna adlar geçen yazıtlardı.

ÇOK çok eski zamanlardan beri kutsal sayılan Bagistan'da, "Tanrılar ülkesinde" Hamadan'dan, Kermanşah üzerinden geçerek Babil'e giden ticaret yolu üstünde dimdik iki tepeli kayalık bir dağ yükselir. Burada aşağı yukarı iki bin beş yüzyıl önce İran Kralı Darius (Darayavauş, Dorejavoş, Dara, Darab, Dareios aynı adın yalnızca çeşitli dil ve yazımlarda yazılışdır) dağın dik yamacına, vadi tabanından elli metreden çok yüksekliğe, kendisini, yaptığı işleri, zaferlerini övmek için resimler ve yazılar kazdırmıştı.

Taşın bir pervazın üzerinde kayaya figürler oyulmuştur. Burada, sıcağın titreyen havada, saygısız ellerden uzak, büyük kral durur: yayına dayanmış, sağ ayağını, yere serilmiş olan Gaumata'nın, bir zamanlar onunla imparatorluğu için boy ölçüşmeye kalkan sihirbazın üzerine basmıştır. Arkasında İranlılardan iki kişizade, yayları, sadakları ve mızraklarıyla dururlar. Önünde elleri bağlı, boyunlarından birbirine bir iple bağlanmış, yenilmiş ve cezalandırılmış dokuz "yalancı kral" durmaktadır. Bu anıtın yanlarında ve alt taraflarında on dört kolon halinde kralı ve yaptıklarını anlatan yazılar vardır. Bunlar daha Grotefend'in ayırt edebildiği fakat ne olduklarını bilmediği üç ayrı dilde yazılmışlardır: Eski İranca, Elâmcâ ve Babilce. Bunlar çivi yazısıyla kayaya, sonsuzluk için oyulmuşlardı!

*Kral Darayavauş söyledi:
Sen ey gelecek günlerde
Benim kayaya oyduğum bu yazıları,
Bu insan resimlerini gören!
Yok etme, bozma onları.
Soyun var kaldıkça
Bozulmadan kalmalarına çalış.*

Asker ve sporcu Rawlinson, otuz beş yaşındayken, bu yazıtlardan vadinin tabanına dek olan elli metre yükseklikten yılmadı. Her an düşmek tehlikesi içinde, bu baş döndürücü yükseklikte asılı olarak, yazıtın eski İran dilinde yazılmış olan bölümünü kopya etti. Babilcesini ancak birkaç yıl sonra göze alabildi. Buna büyük merdivenler, halatlar ve tırmanma çengelleri lazımdı; bunları sağlamak çok güçtü. Fakat 1846'da Londra'da, Krallık Asya Derneği'ne yalnızca ünlü yazıtın kopyasını değil, aynı zamanda tam çevirisini de sunabildi. Bu, çözümün ilk, büyük, gözle görülür ve herkesin kavrayabileceği zaferiydi.

Fakat bu sırada Avrupa'da bilginlerin çalışma odalarındaki işler de durmamıştı. Herkesten çok Alman-Fransız Jules Oppert ve İrlandalı Ire Hincks büyük ilerlemeler sağlamışlardı. Dilbilimi keskin zekâ harikaları göstermişti. Hepsinden

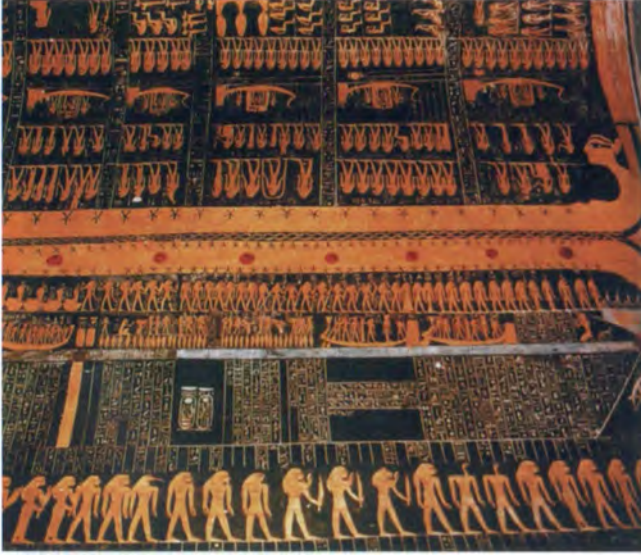
21 – 19. yüzyılda mimar Gottfried Semper (1803-1879) Parthenon'un çatısının bir bölümünün renkli rekonstrüksiyonunu yaptı. Yunan tapınak ve heykellerinin aslında rengârenk boyalı olduğunu bugün yeniden öğrenmemiz gerekiyor.

22 – Eski Yunan’da şıklık ve güzellik: Başında güneşten koruyan şapkası, elinde yelpazeyle genç bir kadının pişmiş topraktan heykelciği. İ.Ö. 300 yıllarında yapılmış 34 santimetre boyundaki heykelcik, bulunduğu Botya kırsalındaki Tanagra mezarlığından adını alan “Tanagra Heykelciklerinden” biri. Yunan dünyasının her yanında üretilen benzer toprak figürler antik heykellerin renkli olduklarına en önemli kanıt.

23 – Güzel geldi: Echnaton'un eşi Nofretete. 1911'de Amara'daki Thutmosis'in heykel atölyesinde bulunan kireç taşından ünlü büst, kraliçe heykelleri için model olarak kullanılıyordu.

24 – Krallar Vadisi’ndeki VI. Ramses mezar odasının tavan resminde dünyanın üzerine eğilmiş Gökyüzü Tanrıçası Nut görölüyor. Gövdесinin altında ölülerin ruhları öbür dünyaya doğru ilerliyorlar.

25 – Philae’deki tapınağın içi. Mısır hayranı David Roberts, yaptığı Nil ülkesinin bu tür ünlü mekânlarının duygu yüklü resimleriyle ülkesindeki kişileri etkilemiş, Avrupalıların eski Mısır’a yoğun ilgi duymalarını sağlamıştı.

26 – İştar Kapısı'nın rekonstrüksiyonu, 15,70 metre genişlik ve 14,73 metre yükseklikteki görkemli yapının Babil'i ziyaret edenlerin üzerinde nasıl bir izlenim yarattığını bize hissettiriyor. Tümüyle renkli tuğlalarla kaplı, boğa ve canavar figürleriyle süslü kapı, II. Nabukadnezar (İ.Ö. 604-562) egemenliğinin etkileyici bir kanıtı.

27 – Renkli sırlı tuğlalarla yapılmış 1,83 metre yüksekliğindeki duvar kabartması büyük İran kralı I. Darius’un bir muhafızını gösteriyor. “Ölümsüz Onbinler”den biri olan muhafız figürü bir zamanlar Susa kentindeki büyük sarayın duvarını süslüyordu.

28 – 1500’lerde yapılmış
bu Aztek kalkanını
Hernando Cortez’in
Palencia piskoposuna
armağan ettiği anlaşıyor.
Kalkanın ortasında bir
efsane yaratığı ya da bir
çakal resmi yer alıyor.
Ara papağanı, kaşıklı
balıkçıl gibi çeşitli kuş
tüyleriyle bezeli kalkan
70 santimetre çapında,
ahşap, deri, kamış ve
agave kağıdı kullanılarak
yapılmış; süslü kısımların
çizgileri ise altın varakla
belirginleştirilmiş.

29 – Gücün pırıltısı ve görkemi: Tikál’in
büyük meydanındaki “Büyük Jaguar
Tapınağı”. Maya merkezleri içinde kuzey
Guatemala’da bulunan Tikál, en önemli
kentlerden biriydi.

30 – Frederick Catherwood'un Orta Amerika'nın antik anıtlarını yansıttığı 26 parçadan oluşan koleksiyonundan Maya kenti Uxmál'daki "Casa del Gobernador"un kuzey cephesini gösteren taşbaskı resim.

çok karşılaştırmalı filoloji, Sanskrit ve Zend dillerinde gittikçe daha kesinleşen bilgilere dayanarak, bütün Indo-Cermen dil gruplarının, özellikle eski İran dilinin dilbilgisini de giderek daha ayrıntılı bir biçimde saptıyordu. Tam bir uluslararası işbirliği içinde çalışan hepsinin elbirliği ile de eski İran çivi yazısının 60 kadar işareti çözülmüştü. Ama Rawlinson'la başka birtakımları da artık Behistun yazıtlarındaki başka kolonlar (bunlar o zamana dek toplanmış olan bütün malzemeden daha büyük bir toplam tutuyordu) incelemeye başlamışlardı. Rawlinson, ilk anda yazıların, özellikle Botta'nın ortaya çıkardıklarının çözüleceği yolundaki bütün güveni sarsan bir buluş yaptı.

ANIMSAYACAĞIMIZ gibi, hem Persepolis hem de Behistum yazıtlarında üç dil ayırt edilebiliyordu. Grotefend güvenli bir elle çözüm manivelasını, en az direnç gösteren ve zaman yakınlığı yüzünden bilinen dillerden bazılarıyla koşutluklar bulmaya olanak veren yere dayamıştı. Grotefend'den önce I. sınıf diye adlandırılan orta kolona!

Ama, sınıf I'in zorlukları henüz yenilmişti ki, öteki ikisine girişmeye başlandı. Sınıf II'nin çözümü için, temeli kurma onuru Danimarkalı Niels Ludvig Westergaard'ındır. (1854'te Kopenhag'da, elde ettiği çözümler üzerine ilk yayını çıkıttı.) III. sınıfa gelince, buna en büyük hizmeti edenler, Oppert'le, yine o sırada Bağdat'ta başkonsolos olan Henry Creswicke Rawlinson'dur.

III. sınıfın incelenmesinde çabucak bütün umutları yok eden bir buluşa varıldı. I. sınıf, bir harf yazısıydı, bütünüyle bizim Batı alfabemizle kıyaslanabilecek, her işaretin bir sese karşılık olduğu bir yazıydı. Bundaki her çivi grubu genel olarak bir harfi gösteriyordu. Ama şimdi çözüm için ele aldıkları yazıda her işaret artık bir hece, hatta çoğu zaman tam bir sözcüktü. Öyle durumlar vardı ki, —incelemeler ilerledikçe bunlardan gittikçe daha çoğu bulunuyordu— bunlarda bir tek işaret bazen çeşitli heceleri, hatta birçok apayrı sözcükleri ifade edebiliyordu. Sonunda bunun bir kural olduğunu da anladılar.

Artık tam bir şaşkınlık egemendi.

Bu kargaşalık içinde incecik bir iz bile açmak olanaksız görünüyordu. Rawlinson'un yayınladığı buluşları (Bütün zorluklara rağmen yine bir çözümün var olduğunu kesin olarak söylüyordu) bilginler dünyasında şiddetli bir heyecan uyandırmış, meslek dışında olanlar dünyasında da bir öfke fırtınası koparmıştı. Bilen bilmeyen tartışmaya katıldı. Gazetelerin bilimsel ve edebiyat eklerinde, tanınan ve tanınmayan yazarlar, böyle bütünüyle karmakarışık bir yazının gerçekten var olabileceğini ciddi olarak mı ileri sürüyorlar? diye sormaktaydı. Eğer vardırırsa, bütün bu, çok çeşitli anlamlara gelişlerine karşın bu işaretlerin okunabileceği nasıl söylenirdi? Böyle şeyleri öne süren bilginlerin, başta Rawlinson olarak, böyle "bilim dışı şakaları" lütfen bırakmalarını açıktan açığa isteyen sesler yükseldi.

İşte basit bir örnek (açık bir görüş verebilmek için bunu, çapraşıklığı yüzünden burada gösterilemeyecek bağlantılarından ayırarak veriyoruz). "r" harfi "ra", "ri", "ru", "ar", "ir", "ur" hecelerinde oluşuna göre ayrı altı işaretle gösterilir. Bu hecelere birer sessiz harf daha katılacak olursa, "ram", "mar" ve bunun gibi hece-

ler için ikişer işaretin birleşmesinden doğma ayrı özel işaretler oluşur. Çeşitli anlamlara gelmenin nedeni de, bir grup halinde birleşen işaretlerin, bu birleşme yüzünden başlangıçtaki ses değerlerini yitirmeleri ve belirli bir kavram ya da adı anlatır duruma gelmeleridir. Örneğin, ünlü Kral Nebukadnezar'ın adını oluşturan işaret grubu, doğru olarak okunursa "Nebukudurriussur" olur. Buna karşılık her işarete, karşılığı olan ses değeri verilirse "An-pa-sa-du-sis" çıkar.

İşin dışında olanlara karışıklığın en son perdede görüldüğü bu günlerde arkeologlardan biri, daha önce Botta'nın da kazmış olduğu Koyuncuk'ta, yeraltındaki bir odada yüz kadar tablet buldu. 7. yüzyılın ortasında çivi yazısı öğrencileri için yazıldıkları sonradan anlaşılan bu tabletlerde sözcük anlatan işaretlerin değer ve anlamları, aynı sözcüğün harf yazısıyla yazılan biçimleriyle karşılaştırılmaktaydı.

Bu buluntunun önemi düşünilemeyecek denli büyüktü. Bunlar sözcüklerdi, bunda kuşku yoktu! Dilin eski resim ve hece yazısından harf yazısına doğru basitleştiği ve modernleştiği sırada, çivi yazısının alfabe öğrencileri için gerekli olan sözcüklerdi bunlar. Sonra sonra ilk öğrenenler ve daha ileriler için "öğrenim kitapları" Sümerce adların karşısında Sami dilindeki karşılıkları bulunan "sözcükler," evet, hatta sonunda bir tür "ansiklopedi" denemesi bulundu. Bunda gündelik yaşamdaki birbiriyle ilgili eşyanın adları yan yana sıralar halinde dizilmişti ve hep birinci kolonda bunların Sümerce (bu dil artık yalnız dinsel ayinlerde ve hukukta kullanılmaktaydı), ikincide Sami dilindeki adları bulunmaktaydı.

Fakat bu buluntu ne denli önemli olursa olsun, kuşkusuz tam olmadığı için, ancak bir çıkış noktası oluşturmuyordu. Araştırmacıların ilk sonuçları ortaya koyabilmeleri ve burada da: "Evet, her türlü çok anlamlılıklara karşın, karmaşık çivi yazısını da okuyoruz!" diyebilmeleri için ne zorluklarla karşılaştıklarını, ne dolambaçlı yollara, ne çıkmaz sokaklara saptıklarını ancak meslekten olanlar bilir.

Sonunda, bu tam şaşkınlık döneminden sonra yine (düşmanlar kazanmış ve değersizler tarafından, her türlü büyük bilim öncüsünün başına geldiği gibi, hakarete uğramış olan) Rawlinson'un bu savı herkesin gözü önünde kanıtlamaya karar verdiği sırada, Londra'daki Asya Derneği, bilimler tarihinde pek az örneği görülebilen, hiç alışılmadık bir adım atmayı düşündü.

O zamanın en önemli dört çivi yazısı uzmanına, hiçbirinin ötekilerden haberi olmadan, mühürlü bir zarf içinde, yeni bulunmuş bir Asur çivi yazısı kopyasını göndererek bunu çözmelerini diledi.

Bu dört bilgin İngiliz Rawlinson'la, Talbot, İrlandalı Ire Hincks ve Alman-Fransız Oppert'ti. Bunlar aynı zamanda çalışmaya başladılar. Hiçbiri ötekinden haberi değildi. Her biri kendi özel yöntemlerine göre çalışıyordu. Derken sonuçları mühürlü zarflar içinde geri yolladılar. Ve pek az önce avaz avaz olamayacağı bağırılan şey, şimdi parlak bir biçimde kanıtlandı. Her dört metin de, temel noktalarında birbirlerine bütünüyle uyuyordu!

Hiç kuşkusuz bu alışılmadık deneme birçok bilginin kalbini kırdı; bunlar kendilerini böyle halka beğendirmek için düzenlenmiş, fakat bilime yakışmayan bir denetim yöntemiyle gafil avlanmış görüyorlardı.

Fakat 1857’de Londra’da “Asur Kralı Tiglath-Pileser’in Rawlinson, Talbot, Dr. Hincks ve Oppert’ce çevrilen bir yazıtı” yayınlanabildi. Bu, bilimin hedeflerine, bütün zorluklara karşın, ayrı ayrı yollardan fakat bütünüyle birbirine uygun olarak varılabileceğinin en parlak ve inandırıcı kanıtıydı.

GELİŞME sürdü. Henüz on yıl geçmişti ki ana çizgileriyle ilk Asur dili dilbilgisi yayınlandı. Yazıdan sonra araştırma, dilin gizlerine girdi. Artık yazı işaretlerinin belirsizliklerinden, tabletlerin eksik yerlerinden başka zorluk hemen hemen çıkmıyordu. Bunlar da rüzgâr ve yağmur, kum ve çamurla tabletlerin, saray duvarlarının ve eski kentlerin üzerinden geçen ve üç bin yılın doğurduğu dış zorluklardan başka şeyler değildi.

22. BÖLÜM

Nemrut Tepesi'nin Altındaki Saraylar

1854 yılında Londra'da, üç yıl önce dünya sergisini barındırmış olan Kristal Palas, Hyde Park'tan Sydenham'a taşınmış ve müze olarak hazırlanmıştı.

İşte burada, Avrupa'nın batı bölgesi insanları ilk olarak, Kutsal Kitap'ta bir uçarıklık yuvası ve ahlaksızlık yurdu olarak denli çok lanetlenen o batmış büyük kentlerin görkemi ve parıltısı üzerine bir görüş elde edebildiler. Burada iki, dev gibi Asur salonu kurulmuş, büyük bir saray cephesi olduğu gibi yapılmıştı. Böylece o zamana dek yalnızca masallar, söylenceler, kuşkulu Antikçağ yolculuk haberleri ve kutsal kitapların bilgi verdikleri bir mimarlık üzerine insanı şaşırtan bir izlenim sağlanmıştı.

Şurada bir tören salonu ve bir kral odası yapılmıştı; burada kanatlı insan boğalar ve aslan boğan Gılgamış'ın, "Muzaffer Kahraman"ın, "Ülkenin Efendisi"nin resimleri vardı. Duvarlar sırlı tuğlalardan yapılmıştı. Oldum olası başka hiçbir mimaride görülmeyen bir yöntemdi bu. Kabartmalar yirmiyedi yüzyıl önceki, büyük kral Assurnasirpal'in günündeki heyecanlı av ve savaş sahnelerini gösteriyordu.

Bu sergiyi oluşturan Austen Henry Layard'dı. 1839'da, yanında tek bir arkadaşı olduğu halde Musul'da, Dicle Irmağı kıyısında atla dolaşan meteliksiz biriydi. Sydenham'daki müzede hazineleri sergilediği yılda, bu "meteliksiz" artık İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda müsteşar olarak bulunuyordu.

Austen Henry Layard
(1817-1894)

LAYARD'IN yaşam yolu Botta ile Rawlinson'un kine benzer: Serüvenci fakat büyük insanlar, üstün bilgin ama gerçekçi, politika mesleğinin ve insan idaresinin bütün sanatlarını bilen adamlardı bunlar.

Layard uzun zamandan beri İngiltere'de yerleşmiş bir Fransız ailesindendi. Şu tarihler onun yaşam yolunu gösterir: 1817'de

Paris'te doğdu. Çocukluğunun bir bölüm yıllarını babasıyla birlikte İtalya'da geçirdi. 1833'te İngiltere'ye döndü ve hukuk öğrenimine başladı. 1839'da doğuda yolculuk yapmaktadır. Sonra İstanbul'da İngiliz elçiliğinde kaldı. 1845'te Mezopotamya'da kazı çalışmalarına girişti. 1852 ve 1861'de iki kez müsteşar oldu. 1868'de bayındırlık bakanı, 1869'da İngiltere'nin Madrid orta elçisiydi.

Doğuya, Uzak Bağdat'a, Şam'a, İran'a olan özlemi bir çocukluk düşünden doğar. Yirmi iki yaşındayken, küflü bir avukat yazıhanesinde pinekler ve önünde hemen hemen hiç değişikliğe uğramadan sürüp gidecek, kesin olarak çizilmiş, sonunda da bir avukat perukasından başka bir şey vaat etmeyen bir yaşam yolunu görürken, bütün bağları kopardı ve bu düşün peşine düştü. Schliemann'ı kıskırtan Homer'i okuması olmuştu. Layard'ı da, "Binbir Gece!" Fakat Schliemann önce hiç sapmadan, sabırla maddi başarılar yolundan ilerledi, sonunda milyoner ve dünyada yaygın ilişkileri olan bir insan haline geldikten sonra düşünün peşine düştü.

Layard daha çocuk denecek yaşta iken, düşlerinin ülkesine yapacağı yolculuk için yararlı bulduğu her şeyi öğrendi. Bunlar, kendisinin hukuk öğreniminden apayrı, son derece pratik şeylerdi: Örneğin pusula kullanmak, bir sekstant yardımıyla yer saptamak, bütün coğrafya ölçü aletlerinin kullanılışı, aynı zamanda tropik hastalıkların tedavisi, cerrahlıkta ilk yardım, özellikle de biraz Farsça ve İran'la Irak ülkeleri ve halkları üzerine bilgiler...

1839'da Londra'daki yazıhanenin sıkıntısından kaçtı, Doğudaki ilk yolculuğuna başladı. Çok geçmeden, aynı bilgi dalındaki meslektaşlarının pek azının sahip oldukları bir yetenek gösterdi: Yalnız büyük bir arkeolog değil, aynı zamanda yaptığı işleri parlak bir biçimde betimleyebilen kusursuz bir yazar olduğunu.

Sözü ona bırakalım:

"1839 sonbaharı ile 1840 kışında Küçük Asya ile Suriye'de dolaştım. Yanımda, öğrenme aşkı benimkinden az olmayan biri vardı. Hiçbir tehlikeye aldırış ettiğimiz yoktu. Yalnız başımıza atla yolculuk ediyorduk. Silahlarımız tek koruyucumuz, eyerin arkasındaki heybelerimiz de gardırobumuzdu. Bir Türkmen köynünün ya da bir Arap çadırının konukseverliği bu işi üzerimizden almazsa atlarımız da kendimiz bakıyorduk. Böylelikle halkın içine karışmış olduk.

"O mutlu günleri zevkle anıyorum; sabahleyin alacakaranlıkta yoksul kulübe ya da rahat çadırdan ayrılıp canımızın istediği gibi dolaşırdık; güneş batarken göçebe bir Arap'ın kulübesini kurmuş olduğu eskilikten kararmış bir yıkıntıda, ya da hâlâ çok tanınmış bir adı taşıyan viran bir köyde kendimizi bulurduk...

"Tarihin ve geleneğin, Batı'nın bilgeliğinin doğduğu yer olarak gösterdiği, Fırat'ın öte yakasındaki ülkelere gitmek için içimde önüne geçilmez bir istek vardı. Gezinlerin çoğu da büyük ırmağı aşmak ve haritalarda Suriye'nin sınırından, Halep'ten ta Dicle kıyısına dek uzanan büyük bir beyaz bölümle ayrılmış olan alanı incelemek için aynı özlemi duymuşlardı. Asur, Babil ve Kaldea'nın üstünde hâlâ derin bir karanlık vardır. Bu adlara büyük uluslar ve büyük kentlerin tarihinin kara gölgeleri bağlanır. Çölün ortasındaki dev taş kalıntıları, ıssızlıkları ve her türlü biçimden yoksun oluşları yüzünden gezginlerin betimlemeleriyle sanki alay

eder. Büyük budunların kalıntıları hâlâ, Yahudilerin de kâfirlerin de kendi soylarının beşiği olarak saydıkları ülkede, ovalarda, Peygamberlerin bildirmiş oldukları gibi dolaşır dururlar.

“18 Mart’ta arkadaşım ile birlikte Halep’ten ayrıldık. Hâlâ kılavuzsuz, uşaksız yolculuk yapıyorduk. 10 Nisan’da Musul’a vardık. Bu kentte kaldığımız sırada ırmağın doğu kıyısındaki, herkesçe Ninive ören yeri olarak kabul edilen büyük taş yığınlarını ziyaret ettik. Atla çöle de açıldık ve Dicle kıyısında, onun Zap’la birleştiği yerden aşağı yukarı elli mil uzakta, dev bir taş yığını olan Kalah Şergat’ı inceledik. Oraya olan yolculuğumuz sırasında, çevresinde hâlâ bir Antikçağ kentinin izleri bulunan Hamum Ali Köyü’nde gecele miştik. Yğma bir tepenin doruğundan, aramızı yalnız ırmağın ayırdığı geniş bir ova görüyorduk. Bu ovanın doğu yanını, içlerinden piramit biçimli birisi hepsinden yüksek olan, bir sıra büyük toprak tepeleri sınırlandırıyor du. Bunlardan sonra Zap’ın sularının akış yolunu tam olarak saptamak olanaksızdır. Yalnız piramit biçimindeki tepenin yeri, onun ne olduğunu kolayca belirtiyordu. Bu, Onbinlerin yakınında ordugâh kurdukları, Ksenophon’un tanımladığı piramitti. Buradaki yıkıntılar, Yunan generalinin yirmi iki yüzyıl önce görmüş olduklarıydı ve bunlar daha o zaman bile eski bir kentin yıkıntılarıydı. Her ne kadar Ksenophon, yabancı bir ulusun kullandığı bir adı Yunanlı kulağının alışık olduğu bir kılığa sokmuş ve buraya Larissa demiş se de, gelenek bugün bile bu kentin ne olduğunu haber verir. Kurucusu olarak, bugün de kentin kalıntılarının adını taşıdığı Nemrut’u göstermekle burasını insan soyunun ilk oturduğu yerlere bağlar.”

Böyle bir geçmişin yükünü yaşayan gizemli tepeyi hemen incelemeye olanak bulamadı. Ama burası onu büyülemişti. Bir para düşkününün kilitli bir çekmecenin çevresinde dolaştığı gibi hep onun çevresinde dolaşıp durdu. Yolculuk betimlemelerinde boyuna ona dönüyor, başka başka sözlerle hep onu canlandırma ya çalışıyor du:

“Şimdi üzerinde otlar yetişen, kış yağmurlarının en çok dik yamaçlarında yarıklar açtığı ve böylelikle içini gösterdiği yerler dışında, hiçbir yanında insan elinin izi görülme yen büyük, şekilsiz bir kitle.” Bir sayfa ötede: “Gezgin, şimdi gördüğü ıssız ve harap yığında bir şekli gözünde canlandıramaz.”

Suriye’de gördüğü arazi ve yıkıntıları buradaki şekillerle karşılaştırır. “Zengin oymalı, gümrâh bitkilerle yarı örtülmüş kornişler ya da direk başlıkları yerine burada, güneşten kavrulmuş ovada, bir tepe gibi yükselen biçimsiz, iç karartıcı toprak yığınları var.”

Her ne kadar artık dönmek zorunda ise de sonunda merakını yenemedi. “Araplar arasındaki bir söylenceye göre ören yerinin altında kara taştan yontulmuş garip figürler varmış ama Dicle’nin sağ kıyısındaki önemli bir toprak parçasını kaplayan toprak ve tuğla yığınlarını incelemekle bir günün en büyük bölümünü geçirdiğimiz halde, bütün araştırmalarımız boşuna çıktı.”

Sonunda düşüncesini şöyle toparlar: “Asur’un bu büyük toprak yığınları üzerinde güçlü bir etki yapıyor ve beni, Baalbek’in tapınaklarından ya da İyonia’nın tiyatrolarından daha çok, ciddi düşünme ve tasarımlara zorluyor.”

Onu hepsinden çok çeken bir tepe vardı. Buna neden onun büyüklüğü, onun genişliği —ama bunlar kadar da— eteklerinde yıkıntısı yükselen yerin adıydı. Bu onun tanıdığı bir addı, ona “İnsan soyunun beşiğı” ile, —kendisinin de yazdığı gibi— Tevrat'ın anlattığı Nemrut'la doğrudan doğruya bağlantılı gibi görünen bir addı.

Tevrat'ta Musa'nın I kitabının 10'uncu babı şöyle anlatır: “Nuh üç oğlu ve onların karıları ve her çeşit eti yenen ve yenmeyen hayvanla büyük tufandan sonra insan soyunu yeniden üretmeye başlayınca, oğullarından Ham'ın oğlu Khus, Nemrut'u dünyaya getirdi.

“O dahi yerde kuvvet sahibi olmaya başladı. Bu zat Rabbin huzurunda kuvvetli avcı olduğu için, Rabbin huzurunda Nemrut gibi kuvvetli avcı denir. Bunun hükümetinin iptidası Şin'ar diyarındaki Babil, Erk, Akad ve Khelne'ydi. Bu diyardan Asur'a gidip Ninive ile Rehobothir ve Kalah'ı ve Ninive ile Kalah arasında resen nam büyük şehri bina etti.”

Ama Layard geri dönmek zorundaydı. Yol parasını tüketmişti. İstanbul'a gitti. Orada İngiliz elçisi Sir Stratford Canning'le tanıştı. Tanrı'nın günü ona Musul'daki gizemli tepeleri anlattı. Giderek daha ısrarla anlatıyordu bunları. Çünkü bu arada dünya, Paul-Emile Botta'nın Khorsabad'daki buluşlarına kulak kesilmişti. Layard'ın ateşli betimlemeleri ve coşkunluğu elçinin üzerine etkisini yapmada gecikmedi ve bir gün —Layard'ın ilk yolcuğundan beri yedi yıl geçmişti ve Botta Khorsabad'daki başarılarının en yüksek noktasına erişmişti— Sir Canning, yirmi sekiz yaşına gelmiş olan Layard'a altmış İngiliz lirası verdi. Altmış lira! Gerçekten, Botta'nın eriştiklerinden daha üstünlerini hayalinden geçiren Layard'ın yapmayı düşündükleri için pek az bir para! O Botta ki Fransız hükümetinin bütün yardımı emrine açıktı, o Botta ki Musul'da resmi bir görevi de vardı.

8 Kasım 1845'te Layard, Nemrut tepesindeki kazılara başlamak üzere bir kekle Dicle'den aşağı yola çıktı.

Ama onu yalnız parasızlık sıkıntıya sokmayacaktı. Bambaşka zorluklar ortaya çıkacaktı. Aradan beş yıl geçmişti. Layard bu kez kelekten indiğı zaman ayağını, karışıklıklar içinde bir ülkeye basmıştı.

İKİ IRMAK ARASI ÜLKESİ Türk egemenliğı altındaydı. Yeni bir vali çıkagelmişti. Anlaşılan bütün valilerde ortak olan yan (bunlar üzerine en ilginç öyküler bize antik Roma'dan kalmıştır) yönetecekleri ülkeyi yalnızca sömürme açısından görmeleri, halkı da sütlü inekler ya da altın yumurta yumurtlamaları beklenebilecek tavuklar olarak saymalarıdır.

Musul valisinin yöntemi Asya ölçülerine göre ydi. Onu anlatan yazılar vardı. Bunlara göre o, şeytanı anlatan bir masal kitabından fırlamışa benzer: Tek gözlüydü, tek kulaklıydı, bodurdu, tam bir Doğulu gibi şişmandı, görünüşte eksiğı kalmasın diye suratı da çiçekten delik deşik olmuştu. Korkunç bir sesi vardı, davranışları kaba sabaydı. Aynı zamanda sanki hep pusuya karşı tetikte duruyor-

muş gibi güvensiz, ani davranışlıydı. Zeki bir sadistti, korkunç bir muzipliği vardı. Memuriyetine başladığı zaman ilk resmi işi, yerliler için bir “diş vergisi” koymak oldu. Bu, Batı’nın bütün “tuz vergileri”ni fersah fersah geride bırakan bir yükümlülüktü. Bu para, paşanın söylediğine göre, bu ülkenin pis yemeklerini yemek zorunda kaldığından beri dişlerinin aşınmasının ve çektiği dişlerin zararını karşılamak için toplanıyordu. Ama bu, daha sonra geleceklerin şakadan bir başlangıcıydı. Halbuki tir tir titretiyordu. Suçluları izleme hareketleri talan seferleriydi: Kentleri soyuyor, köyleri yakıyordu.

Baskının olduğu yerde dedikodu da vardır. Bu, güçsüzlerin haber alma servisi- dir. Bir gün Musul’daki birkaç kişi, artık Allah’ın işe karıştığını ve paşanın azledi- leceğini duymuştu. Birkaç saat sonra vali de bunu öğrendi. Bir İtalyan öyküsün- den alınmışa benzer bir şey geldi aklına. Boccacio’da buna benzer bir öykü vardır. Ama o daha hoş kokular içinde geçer.

Konağından bundan sonraki ilk çıkışlarından birinde kendini hasta gibi gös- terdi. Çabucak konağına götürüldü, oraya da görünüşte cansız gibi vardı. Bunu gözyle görenlerin haberi umudun kanatlarıyla hemen bütün sokaklara yayıldı. Ertesi gün konağın kapıları açılmadı. Sonunda duvarların arkasından valinin ko- ruyucularının ve haremağalarının monoton matem feryatları duyulunca halkta bir şenlik bağırışmasıdır koptu: “Şükür Allah’a, paşa öldü!” Bir kalabalık, bağırı- şa, çağırışa, zalime söverek sarayın önünde toplanınca ansızın kapılar açıldı. Paşa oradaydı. Bodur, şişman, iğrenç, boş göz çukurunun üstünde bir bağ, yüzü yenik yenik, şeytanca sırtarak...

Bir işaret! Askerler donup kalan kalabalığa saldırdı ve zalimce bir duruşma başladı. Kelleler yuvarlandı. Paşanın sadizminin bir de tüccarlık yanı vardı. Bütün “kışkırtıcıların,” aynı zamanda bu hazır fırsattan yararlanarak, o zamana dek mal ve mülklerine dokunamadıklarının da, varlarına yoklarına el koydu. Çünkü bun- lar “devlet yetkesine zarar veren dedikodular yaymışlardı.”

O zaman artık ülke ayaklandı; dünyaları Musul’un çevresindeki step olan boy- lar ayaklandı. Bunların ayaklanışları da kendilerine göre idi. Organize bir devrim ellerinden gelmediği için yağmaya karşı yağmaya giriştiler. Artık hiçbir yol gü- venli değildi. Hiçbir yabancı kellesinden emin değildi ve işte bugünlerde Layard, Nemrut Tepesi’ni kazmak düşüncesiyle karaya çıkmıştı.

Ülkenin bu durumu Layard için uzun zaman gizli kalmadı. Daha birkaç saat- te, Musul’da planlarından hiçbir şey açıklamaması gerekeceğini anlamıştı. Onun için kendisine ağır bir tüfekle kısa bir kılıç satın aldı ve dinlemek isteyen herkese ırmak vadisine gidip yabandomuzu avlayacağını anlattı.

Birkaç gün sonra bir at kiralayarak Nemrut’a doğru yola çıktı; böylece de dos- doğru ilk soyguncu Bedevi köyü yönüne yollandı.

Derken en umulmayacak bir şey oldu; daha akşam olmadan, Nemrut Tepesi’nin yanı başında konaklayan boyun önderlerinden Avad’ın dostluğunu kazanmıştı. Evet, hatta daha bile çoğunu: Ertesi sabah, “dağın karnında” ne bu- lunduğuna bakmak için, pek az gündelik karşılığında kendisine yardım edecek al- tı yerli de buyruğuna girmişti.

O günün akşamı çadırına girdiği zaman, bu yirmi sekiz yaşındaki adam herhalde gözüne uyku girmeden yatağında dönüp durmuştu. Sabah ona talihin bundan sonra da yar olup olmayacağını gösterecekti. Daha ertesi sabahtan mı? Belki birkaç ayda... Botta bütün bir yıl boyu kazıp durmamış mıydı?

Ama gerçekten de Layard yirmi dört saat sonra iki Asur sarayının duvarlarına rastlayacaktı.

Doğan güneş onu tepenin üstünde buldu. Çevreyi dolaşırken her yerde üzerlerinde damga şeklinde yazılar bulunan tuğlalar gördü. Yerden ucu çıkan bir sumermeri levhaya yeni kazandığı dostunun dikkatini çeken Bedevilerin reisi Avad oldu. Bu buluş, ilk küreğin nereye vurulacağı sorusunu kendiliğinden çözdü.

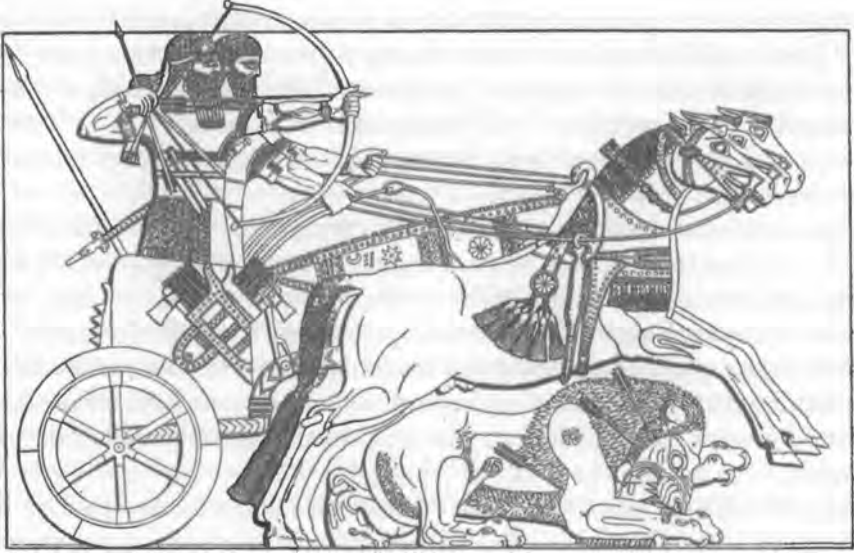
Yedi kişi işe girişti ve tepede dar bir hendek açtılar. Bir-iki saat sonra buldukları, dikine yerleştirilmiş birkaç taş levhaydı. Bunlar bir ortostat'a ait bir taban friziydi. Bu kadar süslü olduklarına göre de bunlar ancak bir sarayda bulunabilirlerdi.

Layard küçük grubunu ikiye ayırdı. Ansızın içine çöken, daha zengin bir buluntu yerini kaçırmak korkusu, belki de olduğu gibi kalmış bir duvar bulmak umuduyla (ilk ortaya çıkardığında yangın izleri görülüyordu) adamlarından üçünü tepenin ayrı bir yerinde kazıya başlatmıştı. Küreği tıpkı bir pınar arayıcının değneği gibi güvenle yerini buldu. Hemen, araları yazıtlarla ayrılmış kabartma resimli levhalarla kaplı bir duvar daha çıktı. İkinci bir sarayın köşesini bulmuştu.

Layard'ın kasım ayı içinde topraktan çıkardıklarının ne tür buluntular olduklarını anlamamız için, alçak kabartmalarla süslü bir ortostatın tanımını kendisine bırakalım:

"Bir savaş sahnesi. Bunda her birini dörtlü giden üç atın çektiği iki araba resmi var. Her arabada üç savaşçıdan oluşan bir grup bulunuyor. Bunlardan asıl kişi sakalsız ve bıyıksız, anlaşılan bir hadımdır. Bu figür, madeni pullardan bir boy zırhlı giymiştir. Başında sivri uçlu bir tulga vardır. Saç tuvaleti eski Normanlara benziyor. Sol eliyle iyice gerilmiş bir yay tutmaktadır. Sağ eli de atılmak için kırıntı takılmış oku kulağına kadar çekmiştir. Kılıcı, ucu iki aslanla zarif bir biçimde süslenmiş kındadır. Aynı arabada, atları dizgin ve kamçı ile süren bir arabacı ile düşmanın oklarını, dövme altından olabilecek, yuvarlak bir kalkanla karşılayan bir de kalkancı bulunmaktadır. Süslerin zarifliğini ve zenginliğini, uzuvların ve kasların insanlarda da atlarda da ne denli gerçeğe uygunluk ve yumuşaklıkla gösterilmiş olduğunu, figürlerin gruplandırılmasında toptan kompozisyondaki sanat bilgisini hayranlıkla izliyorum."

Bu çeşit alçak kabartmalardan Avrupa ve Amerika'nın her müzesinde vardır. Çoğu kez izleyici bunlara kısa bir göz atar. Sonra geçip gider. Ama bu kabartmalar dikkatle gözden geçirilmeye değer. Bunlarda konuların ayrıntıları öylesine bir gerçekçilikle işlenmiştir ki, (üsluptaki gerçekçilikten yalnız belirli dönemler için söz edilebilir) birkaç düzine kabartmayı dikkatle izlemek, Tevrat'ın haklarında o denli korkunç şeyler anlattığı insanların, hepsinden çok hükümdarların yaşayışında derin bir görüş sağlamak için yeter.

Asur hükümdarı aslan avında.

Bugün, fotoğraf yüzyılında, sayısız resimler daha okuldayken çocuğa bu kabartmalar üzerine yarım yamalak bile olsa bir görüş vermektedir. Ama o zaman Layard'ın bir avuç Arap arasında, çölün tozu toprağı çevresinde savrularak durduğu sırada, ancak Botta böyle birkaç kabartmayı Paris'e götürebilmiştir. Bunlar daha yeniydi; bütünüyle yeni ve kendilerini topraktan çıkararak binlerce yılın tozlarını silkeleyen insanlar için çok coşku vericiydiler.

Şunu hatırdan çıkarmamalıyız ki, Avrupa dünyası için İki İrmak Arası Ülkesi üzerindeki karanlık hemen hemen bir hamlede açılıvermişti; 1843'te Rawlinson Bağdat'ta oturmuş, Behistun yazıtını çözmeye çalışıyordu. Aynı yılda Botta, Koyuncuk ve Khorsabad'daki kazılarına başladı. 1845'te de Layard Nemrut'u kazıyordu. Bu üç yıllık çalışmanın ne denli ışık verici olduğu şundan bellidir ki, yalnızca Behistun yazıtları bize Persepolis hükümdarları üzerine, bütün Antikçağ yazarlarının o zamana dek toptan vermiş oldukları bilgilerden çok daha açık seçik bilgiler sağlamıştı. Bugün de, hiç abartısız şunu söyleyebiliriz: Asurlular ve Babillilerin tarihleri, Babil ve Ninive kentlerinin yükselme ve çökmeleri üzerine, bütün "klasik" Antikçağ'dan, bütün Yunan ve Roma tarihçilerinden çok daha ayrıntılı bilgimiz vardır. Oysa onlar o uzak çağlara bizden iki bin yılı aşkın yakındır.

Araplara gelince, her gün Layard'ın eski ve çizik çizik olmuş taş levhaların, figürlerin ve aşınmış tuğlaların karşısındaki hayranlığını gördükçe onu deli sanıyorlardı. Ama paralarını ödedikçe ona yardıma ve güçleri yettigince kazmaya hazır dırlar. Fakat arkeolojinin öncülerinden kimseye işini rahatsız edilmeden bitirmek kısmet olmamıştır. Her zaman araştırma serüven ile; tehlike bilgi ile; yalan dolanla iş görme kendini düşünmeden özveriyle bir arada gider. Layard'a da başka türlü olacak değil. Ama Layard becerikli bir adamdı.

Bir gün —kazı ilerlemişti, her büyük umut haklıydı ve en kısa bir mola verme Layard'a yitirilmiş süre gibi görünüyordu— Avad, rehber ve dost, araştırmacıyı bir yana çekti. Kurnazca ve aynı zamanda bu işe razı olduğunu gizlice anlatır gibi gözünü kırparak, bir yandan da kirli parmakları arasında, üzeri altın varak izleriyle örtülü bir heykelciği anlamlı anlamlı çevirerek ona, bir sürü kaçamaklı sözler ve Peygamber'i tanık göstermeler arasında, sayın Frenk'in ne aradığını pekâlâ bildiğini anlattı. Ona kısmet açıklığı ve tepenin sakladığı bütün altınları diliyordu (bu arada kendi kârı konusunda da şüphe bırakmıyordu); ama çok dikkatli olmak gerekti. Bu eşek işçiler dillerini tutamazlardı. Layard'ın başarılarının Musul'da paşanın kocaman kulağına gitmesini önlemek gerekiyordu. Avad, paşanın kulağının boyunu, kulağını açarak gösteriyordu.

Ama bir despotun yalnız kocaman değil, bin tane kocaman kulağı vardır. Duyuları, tanrıları olduğu ve zevkle kendisine hizmet eden bütün yaratıkların duyularının toplamı gibi çoktur. Paşanın Layard'la uğraşmaya başlaması uzun sürmedi. Bir yüzbaşı ile birkaç asker göründüler. Salt âdet yerini bulsun diye Layard'ın hendeklerini, çıkarılmış olan kabartmaları gözden geçirdiler ve şurada burada bulunmuş olan altın izleri üzerine bilgi aldılar. Yüzbaşı resmi bir eda ile, kazıyı sürdürmenin yasak olduğunu bildiren bir kâğıdı sundu.

Bu yasağın, eşi görülmedik ilk başarılarından sonra en küçük zaman yitirmeye iyice kızan Layard'a nasıl etki yaptığı düşünülebilir. Hemen ata atladı, sanki sürekli avındaymış gibi Musul'a ilgar etti. Ve vakit geçirmeden paşanın huzuruna kabulünü istedi.

İsteddiği de oldu ve Layard bir Doğulunun bütün yanar döner ikiyüzlülüğünü öğrendi. Paşa yemin ederek ellerini kaldırdı. Kuşkusuz, Layard'a, yardım için her şeyi, ama her şeyi yapmaya hazırdı. Hayranı olduğu, ulusunu beğendiği, kendisinden dostluğunu bugün de yarın da, bütün yaşamı boyunca, ta Allah kendisini çağırınca dek beklediği Frenk için her şeyi yapardı. Ama orada kazıyı sürdürmek mi? İşte bu olanaksızdı! Orada eski bir Müslüman mezarlığı vardı. Frenk bir çevresine baksaydı mezar taşlarını görürdü. Layard'ın yaptığı bütün müminlerin gözünde ölümlere saygısızlıktı. Müminler de ayaklanırlardı. Ona, Frenk'e karşı da, kendisine, paşaya karşı da! O zaman o da artık koruyucu elini dostunun başının üstünde uzun zaman tutamazdı.

Bu, ziyaretçi için bir küçük düşme olmuştu. Üstelik bu küçük düşmesinden de en ufak bir yarar elde edememişti. Akşam kulübesinin önünde oturduğu sırada artık bütün çalışmasının çıkmaza girdiğini anlamıştı. Paşanın yanından döner dönmez doğruca tepeye gitmiş, despotun orada Müslüman mezar taşları bulunduğu savının doğru olup olmadığını görmek istemişti. Doğruydum bu! Kuytu bir köşede ilk taşları bulur bulmaz üzüntü ile geri döndü. Ne yapacağını düşünerek yorganının altına girdi. Ama bunu yapmaması gerekiyordu. Taşları yakından gözden geçirmesi gerekiyordu, bunun için de daha paşayı ziyarete gitmeden önce vakti vardı. Şimdi de yorganının altına sokulmaması gerekiyordu; çünkü bu ikinci gecede de öyle bir şey görebilirdi ki bu onun eline paşa ile konuşmak için kusursuz bir silah verirdi. Her iki gece de birçok karaltılar görebilecekti. Bunlar usul usul,

ama solumalarını ve bir taşın bir yere çarpmasından çıkan sesleri önleyemeden Nemrut Tepesi'ne çıkıyorlardı. İkişer ikişer yaklaşıyor, yine ikişer ikişer uzaklaşıyorlardı. Bu, her iki gece boyunca böyle sürüp gitmişti. Bunlar da Mısır'daki gibi soyguncular mıydı? Ama eğer soyguncuysalar, elde edebilecekleri ağır kabartmalardan başka bir şey olmadığına göre, neyi soyabilirlerdi?

Bu Layard'da eşi az bulunur bir sevimlilik olacaktı; insanlarla dost olma sanatında bir ustaydı herhalde. Ertesi gün tepeye gidip kendisine yasak emrini getiren yüzbaşı ile karşılaşınca onunla ahabplığa girdi. Başka türlü bir sözcük kullanılmaz bunda: Adamın kalbini fethetti. Yüzbaşı samimileşti. Sonra Layard'a çok gizli olarak, kendisiyle adamlarının iki gece sabaha dek, paşanın buyruğuyla, çevredeki köylerden aldıkları mezar taşlarını tepeye taşımaktan canları çıktığını anlattı.

"Bu sırada, sahte mezarlığı yapmak için, senin Zap'la Salameh arasında bozabileceğinden çok daha fazla Müslüman mezarı harap ettik," dedi, "bu uğursuz taşları taşımaktan kendimizin de atalarımızın da iler tutar yeri kalmadı!"

Daha Layard bu şaşırtıcı haberdan bütünüyle yararlanmaya vakit bulamadan —biraz dikkatli davransaydı bunu çok daha erken öğrenebilirdi ya!— zorluklar bambaşka ve hiç umulmadık bir yoldan, kendiliğinden çözüldü. Çünkü durumu bütünüyle değiştirecek olan bu konuşmadan az sonra Layard paşayı cezaevinde ziyaret edebilmişti. Layard paşayı!... Tersine değil!... Pek az despota uzun yaşam veren kader paşanın azlını de sağlamıştı, hatta daha da çoğunu: Yaptığı işlerin hesabını da vermesini... Layard onu içerisine tavanından yağmur damlayan bir kovukta buldu. Paşa, "İşte bu herifler böyledir!" diye bağırdı. "Daha dün bu köpekler ayaklarını öpüyorlardı. Bugün hepsi üzerime saldırıyor!" Sonra tavana bakarak tamamladı, "Hatta yağmur bile!"

Despotun düşmesiyle Layard için bağımsız çalışma günleri geldi. Bir gün ikinci kazı yerinden, tepenin kuzeybatısından, işçiler coşku içinde koşa koşa geldiler. Kazmalarını sallıyor, bağırıyor, oynuyorlardı. Coşkunlukları korku ile sevincin tuhaf bir karışmasına benziyordu. "Koş ya Bey!" diye bağırdılar. "Allah büyük, Muhammed onun peygamberi! Nemrut'u bulduk, Nemrut'un ta kendisi! Gözümüzle gördük onu!"

Layard hemen oraya koştu. Umut sanki onu kanatlandırmıştı. Bir an bile, yerlilerin sandıkları gibi, Nemrut'un heykelinin yerden çıktığına inanmıştı. Ama onun umudu Botta'nın başarısına sarılıyordu. Acaba Botta'nın birkaçını bulduğu o görkemli insan-hayvanlardan biri mi ortaya çıkmıştı?

Derken dev bir heykel parçası gördü. "Bu, bir kanatlı aslanın sumermerinden yontulmuş dev başıydı. Yüzünün ifadesi sakin, fakat görkemliydi ve çizgileri öyle bir incelik ve sanat anlayışını gösteriyordu ki bu denli eski bir çağın eserlerinde insan böyle bir şeyi zor bekleyebilirdi."

Bu baş Layard'a derin bir etki yapmıştı. Sonradan şöyle yazıyordu:

"Saatlerce bu gizemli sembolü izledim, bunların anlamları ve tarihi üzerinde düşündüm. Bu ulus daha soylu hangi şekli tanrılarının tapınaklarına yerleştirebilirdi? Vahiy ile gelmiş bir dinin yardımı olmadan, en üstün bir varlığın hikmeti,

Austen Henry Layard'ın işçileri Nimrud'da Asur Kralı II. Assurnasirpal'in (İ.Ö. 883- 859) sarayında bir kapıcı figürünün başını buluyor.

kudreti ve her yerde hazır oluşu kavramlarını biçimlendirmek yolunu arayan insanlar, doğada bunlardan daha yüce biçimlerden yararlanabilirler miydi? Akıl ve bilgi için insanın başından daha iyi bir örnek biçim bulamazlardı, güç için aslanın vücudundan, her yerde hazır olmak için de kuş kanatlarından! Bu kanatlı insan başlı aslanlar anlamsız eserler, yalnızca hayal ürünleri değildi; ne anlama geldikleri sanki üzerlerinde yazılıydı. Bunlar üç bin yıl önce en parlak dönemlerini yaşayan kuşaklara saygı duyurmuşlar ve onları uyarmışlardı. Doğu'nun hikmeti Yunanistan'a dek yayılmadan ve orası da çok uzun zaman önce Asur dininin gizlerini bilenlerin tanıdıkları sembolleri kendi mitolojisine almadan önce bu sembollerin korudukları kapılardan krallar, papazlar ve savaşçılar geçmiş, sunguları-

nı onların mihraplarına götürmüşlerdi. Roma'nın kurulmasından önce, gömül-müş ve varlıklar unutulmuştu. Yirmi beş yüzyıldan beri insan gözünden uzaktı-lar, şimdi birdenbire, o eski görkemleriyle ortaya çıkıyorlardı. Ama çevrelerin-deki sahne ne denli değişmişti! En güçlü uluslardan birinin görkemi ve uygar-lığı yerini birkaç yarı barbar kabilenin yoksulluğuna ve bilgisizliğine bırakmıştı. Tapınakların görkemliliği ve büyük kentlerin zenginliğinin ardından yıkıntılar ve biçimsiz toprak yığınları gelmişti. Onların durdukları divanhanelerde saban çiz-i-lerini çekmişti, ekinler dalgalanmıştı. Mısır'da da bunlar gibi olağanüstü anıtlar vardır, ama onlar yüzyıllarca açıkta durmuş, eski güç ve üne tanıklık etmişlerdi. Buradakiler, şu karşımdakiler ise, sanki Peygamberin sözlerini doğrulamak için şimdi ortaya çıkmışlardı: 'Asur, Lübnan'daki bir sedir ağacı gibiydi, dalları güzel, kolları sık gölgeli, boyu yüksek ve tepesi bulutlar arasındaydı...'

Zefenya (2, Ayet 13-15) korkunç kehanetini şöyle tamamlar:

*Ve o elini kuzeye karşı uzatacak
 Ve Asur'u harap edecek.
 Nive'yi virane, çöl gibi kurak yer edecektir.
 Onun içinde sürüler ve her türlü yaban hayvanı yatacak,
 Saka kuşu ile kirpi,
 Onun direk başlıklarında geceleyecekler.
 Pencerelerinde ötecekler:
 Eşiklerde haraplık olacaktı,
 Çünkü sedir tahtaları sökülecek.
 Şenlikli kent buydu işte, güvenle oturur,
 Ve kalbinden derdi ki,
 Ben'im ve benden başkası yoktur.
 Nasıl virane oldu da,
 Hayvanlara yataklık ediyor.
 Ve önünden her geçen,
 Ona ıslık çalıyor,
 Elini çırpıyor ona karşı.*

Kehanet yerini bulmuştu. Hem daha birçok yüzyıllar önce. Ama şimdi Layard geri kalanı gün ışığına çıkarıyordu.

Bütün yerlilere az ya da çok korku veren bu buluntunun haberi çabucak yayıl-dı. Uzaktan yakından Bedeviler at sürüp geldiler, bir şeyh boyunun yarısıyla gel-mişti, hepsi tüfeklerini ateşliyorlardı. Ta karanlık eski çağlardan beri batmış bir dünyanın onuruna parlak bir fantazyaya idi bu. Hendeğin kıyısına dek at sürüyor-lar ve binlerce yıl süzülen su damlalarının ağarttığı dev başa bir göz atıyorlar, kol-larını havaya kaldırıyor ve Allah'ı anıyorlardı.

Ancak uzun uzun dil dökmelerden sonra şeyhler, orada ışığa çıkmak isteyen bir hayalet, korkunç bir cin ya da bir tanrının bulunmadığına inanmak için hen-dege inmeye razı oldular. Ama sonra bağıştılar: "Bu insan elinin yaptığı bir şey

değil, Peygamberimizin en yüksek hurma ağaçlarından daha büyük olduğunu söylediği o akıl almaz devlerin işi. Bu, Nuh Aleyhisselâm'ın tufandan önce lanetlediği putlardan biri."

Ama bu arada, bu kocaman başı ilk görenlerden bir Arap dehşet içinde kazmasını küreğini atarak kaçmış ve bir koşuda Musul'a dek varmıştı. Orada, Büyük Nemrut'un mezarından çıktığı haberiyle çarşıda da az heyecan uyandırmamıştı.

Kadı işe el koydu. Kaçan Arap'ı sorguya çekti. Bulunan neydi? Kemikler mi, Nemrut'un vücudunun kalıntıları mı? Yoksa bir heykel mi, insan eseri mi? Müftüye akıl danıştı. O da olayı din bakımından ele aldı ve Nemrut'un gerçek bir Müslüman mı, yoksa imansız köpeğin biri mi sayılacağını kestirmeye çalıştı.

Despottan sonra gelmiş olan vali, Hazreti Süleyman'a yaraşır bir karar verdi. Layard'a her olasılığa karşın bu "kalıntılara" en yüksek saygıyı göstermesini, fakat şimdilik bütün kazıları durdurmasını öğütledi.

Eh, bu da Layard'ın karşılaştığı ilk yasak değildi. Paşayı kazıları sürdürmenin Müslümanların duygularını incitmeyeceğine kandırabilirdi. Bu sırada, sonunda İstanbul'daki sultandan ulaşabilen ferman onu bölgesel yöneticiler ile Arapların dinsel duyguları yüzünden gelebilecek her türlü rahatsızlıktan büsbütün kurtardı.

Şimdi resimli parçalar birbiri ardı sıra çıkıyordu. Çok geçmeden topraktan çıkarılanlar on üç çift kanatlı aslan ve kanatlı boğayı buldu. Layard'ın Nemrut Tepesi'nin kuzeybatı köşesinde yavaş yavaş ortaya çıkardığı, kendisine Botta'dan daha parlak bir onur sağlayan görkemli yapının, sonradan, II. Assurnasirpal'in (İ.Ö. 883-859), başkentini Asur'dan buraya, Kalkhu'ya getirmiş olan kralın sarayı olduğu anlaşıldı. O da kendinden önceki ve sonraki Asur kralları gibi, tıpkı Tevrat'ın "rabbin huzurunda kuvvetli avcı" dediği Nemrut gibi, yaşamıştı. Layard bu sıradan, doğalcılıkları Avrupa'da tanındıktan sonra modern sanatçı kuşaklarına etki yapmış olan av kabartmaları, hayvan resimleri çıkarmıştı. Avcılık Asur soylularının gündelik işiydi. Bu, bütün tabletlerden, bütün resimlerden, bütün yazıtlardan anlaşılır. Hayvan parkları vardı, Paradeisos (Firdevs) denirdi bunlara. Günümüzün hayvanat bahçelerinin öncüleriydi bunlar. Serbest alanlarda ceylanlar ve aslanlar beslenirdi. Sürek avları yaparlardı ve günümüzde artık dünyanın hiçbir yerinde kullanılmayan ağla da avcılık ederlerdi.

Layard'ın en büyük derdi, bu kanatlı dev heykellerden birkaçını Londra'ya nasıl götüreceğiydi. Bu yaz ürün kötü gitmişti. Haydut çetelerinin kentin çevresine dadanmaları beklenirdi. Gerçi Layard birçok dost kazanmışsa da, yine bu işi çabuklaştırmak hayırlı olacaktı.

Günün birinde Musul'un yarı çürümüş kayak iskelesine doğru bir yığın Arap ve Keldani geldi. Bunlar bir çift iriyarı mandanın yerinden zor kımıldatabileceği kocaman, kaba saba bir taşıtı, bir dev arabayı olanca kuvvetleriyle itiyor, çekiyorlardı. Bu arabayı Layard Musul'da alelacele yaptırmıştı. İlk parti örnek olarak bir aslanla bir boğa seçmişti. Bunlar hem en sağlam kalmış örneklerdi, hem de en küçüklerdi; çünkü bu girişim, elindeki olanakların azlığı yüzünden, çok gözü pekçe görünüyordu.

Yalnız bir boğayı höyükten dışarı çıkarabilmek için bulunduğu yerden tepenin kenarına dek bir hendek açmak gerekmişti: Layard tasasından biterken, bu iş Araplar için bir bayram olmuştu. Brugsch'un krallarını Nil'den aşağı Kahire'ye kaçırdığı sırada yas ve ağıtlarla onların peşinden giden fellahların tersine, buradakiler yalnızca kulakları sağır edecek şenlik çığlıkları için fırsat bulmuşlardı; böylelikle alabildiğine artan bir çabayla dev heykel, ağaç silindirler üzerinde ağır ağır kaydırılıp höyükten çıkarılmıştı.

İşin bu ilk bölümü başarıyla sona erdikten sonra, Layard akşamüstü yerine döndüğü sırada Şeyh Abdurrahman yanındaydı. Layard onun söylevini bize vermektedir. Bunun bir parçasını bizim için eğlenceli bir Arap övgüsü örneği olarak bu bölümün başına almıştık. Şeyh şöyle demişti:

“Harika! Harika! Lâ ilâhe illâllah, Muhammed Resulüllah! En yüksek varlığın adı için ey Bey, bu taşlarla ne yapacağını bana söyle. Bu kadar bin keseyi böyle şeyler için harcamak! Acaba söylediğin gibi senin ulusun bunlardan bilim mi alacaklar, yoksa saygıdeğer kadının anlattığı gibi, öteki kâfirlerle birlikte tapınsın diye bu putlar, kraliçenin sarayına mı gidecek? Çünkü bilgelige gelince, bu şekiller size daha iyi bıçaklar, makaslar ve renkli eşyalar yapabilmeyi öğretmeyecek, İngilizler zaten bunları yapacak bilgelige sahipler. Ama Allah büyük! Şurada (ruhu huzur bulsun) Hazreti Nuh zamanından beri gömülü kalmış taşlar var. Belki de tufandan önce de toprak altındaydılar!

“Yıllarca bu ülkede yaşadım. Babam da, babamın babası da benden önce çadırlarını burada kurdular, ama bu nesnelerden hiçbir zaman haberleri olmadı. On yüzyıldan beri müminler, Allah'a hamdolsun yalnız onlar gerçek bilgelige sahiptirler, bu ülkede oturmuşlardır. Fakat içlerinden hiçbiri de, onlardan önce gelenler de yeraltı sarayı diye bir şey duymamışlardır. Şimdi bak! Bir Frenk günlerce uzaktaki ülkesinden geliyor, dosdoğru bu yere gidiyor, eline bir değnek alıyor, bir çizgi şuraya, bir çizgi buraya çiziyor. ‘İşte,’ diyor, ‘saray bu, orası da kapı,’ diyor. Bize de yaşamımız boyunca ayaklarımızın altında, bizim haberimiz olmadan yatan şeyleri gösteriyor.

“Harika! Harika! Sen bunları kitaplardan mı, sihirlemi, yoksa Peygamberinizden mi öğrendin? Söyle, ey Bey! Bilgeliliğin sırlarını söyle bana!”

Gece basmıştı ve Nemrut Tepesi'nde hâlâ bağrışmalar ve gürültüler vardı. Müzik, dans ve zil sesleriyle başarı kutlanıyordu. Kanatlı boğa solgun ve kocaman, arabada yatıyor; bu değişmiş dünyaya bakıyordu...

ERTESİ sabah ırmağa taşıma işine girildi. Arabayı çekecek olan mandalar bu dev yükün üstesinden gelemediler. Layard yardım diledi. Şeyh ona adamlar ve halatlar verdi. Kendisi Layard'la birlikte, yol göstermek için atla önden gidiyordu. Onların ardından çalgılarından çıkabilecek olanca gürültüyü çıkararak, davulcular ve zurnacılar oynaya oynaya geliyorlardı.

“Bunları kavasların ve gözcülerin sürdüğü üç yüz kişi, avazları çıktığı gibi bağrışarak izliyordu. Alayın sonunu cıyak cıyak bağırışlarıyla Arapları coşturan kadınlar alıyordu. Abdurrahman'ın atlıları grubun etrafından çeşitli binici-

lik hünerleri gösteriyor, doludizgin ileri geri at sürüyor, savaş oyunları yapıyorlardı.”

Ama zorluklar daha bitmemişti. Araba iki kez saplandı. Sala yükleme, Layard’a korku terleri döktüren bir işti. Ülkesine yolladığı daha hafif kabartmaların yüklenişi bunun yarısı kadar zor olmamıştı. Bunlar Musul’dan Bağdat’a, oradan da Basra Körfezi kıyısındaki Basra’ya varmışlardı. Burada da her türlü teknik araçları bulunan gemiye yüklenmeleri için en kolay yanı olmuştu. Ama —Layard büyük ağırlığını düşünerek — kanatlı boğanın, kendi denetimi dışında Bağdat’ta aktarma edilmesinden kaçınmak istiyordu.

Musul kayıkçıları ellerini ovuşturarak, yaşamları boyunca hiç Basra’ya gitmediklerini söylüyor ve buna yanaşmıyorlardı. İyi bir rastlantı sonucu Bağdat kayıkçılarından biri yüksek bir borcu yüzünden zindana atılmak tehlikesine düşmüş bulundu da Layard, çok para vermeyi göze alarak, Botta’nın başına geldiği gibi heykeli Dicle’ye yuvarlamadan sala yükletebildi.

Böylece, yirmi sekiz yüzyıl rahat kaldıktan sonra kanatlı insan hayvanlar, bu dev tanrılar, bir sal üzerinde Dicle’den aşağı bin kilometre gittiler. İki okyanus geçtiler, Afrika’nın çevresini dolaştılar (Süveyş Kanalı 1869’da açıldı) ve aşağı yukarı yirmi bin kilometre daha yol aldıktan sonra British Museum’da yeni bir yurt bulmak için Londra’ya vardılar.

ANLAŞILAN Layard, geçici bir süre için kazılarına son vermeden önce, elinde not defteri, son bir kez höyüğü dolaşmış olacak. İşte bu son betimlemelerini birkaç yıl içinde üne kavuşan kitabı *Niniveh and Its Remains*’den alıyoruz:

“Höyüğün tepesine çıkıyoruz, ama henüz yerden dışarı çıkmış bir taş gördüğümüz yok, yalnızca geniş, düz bir platform; ya bereketli arpa ürünü ile örtülü, ya da kurumuş, cılız devedikeni demetlerinden başka ot bitirmeyen bir yer. Şurada burada, ortasından ince bir duman sütunu yükselen alçak siyah yığınlar görülüyor. Bunlar, çevrelerinde birkaç acınacak görünüşlü ihtiyar kadının emeklediği Arap çadırlarıdır. Belki de bir-iki genç kızın sağlam adımlarla ve dimdik, omuzlarında bir su testisi, ya da başlarında bir çalı demetiyle, tam bu sırada tepenin üstüne vardıklarını da görürüz.

“Ama bu tepenin yamaçlarında, uçuşan saçlı, vücutları yalnızca hafif ve kısa bir gömlekle örtülü bir sürü yabancı görünüşlü yaratık, yerin dibinden çıkıyor gibidirler. Bazıları sıçramakta ve şaklabanlıklar etmekte, ama hepsi de deliler gibi o yana bu yana koşmaktadır. Her biri bir küfe taşır; onu boşaltır ve bir toz bulutu çıkarır. Sonra olanca hızıyla oynayarak, önceki gibi bağıra çağıra ve küfeyi başının üstünde o yana bu yana sallaya sallaya tekrar geriye koşar. Tekrar, çıktığı gibi yine ansızın, yeraltında yok olur. Bunlar yıkıntıdan moloz taşıyan işçilerdir.

“Şimdi doğrudan doğruya toprakta oyulmuş bir merdivenden asıl hendeğe inelim. Yirmi ayak kadar aşağıya varırız ve ansızın kendimizi, bir kapı oluşturan iki kanatlı insan başlı aslanın arasında buluruz. Yeraltındaki bu labirentte durmak dinlenmek bilmeyen bir devinim ve kargaşalık vardır. Araplar çeşitli yön- lere koşuşup dururlar; bazıları toprak dolu küfeler taşımaktadırlar. Birtakımları

da arkadaşlarına testiyle su getirir. Çizgili elbiseli ve tuhaf koni biçiminde külahlı Keldaniler, kazma ile pekişmiş toprağı kazar ve her vuruşta ince tozdan koyu bir bulut çıkarırlar. Ara sıra uzak bir tepeden Kürt müziğinin vahşi melodileri duyulur. Çalışan Araplar müziğı duyar duymaz koro halinde savaş naralarını atarlar ve yeni enerji ile çalışırlar.

“Aslanların arasından geçerek ana salonun yıkıntısına girelim: Her iki yanda kanatlı dev heykeller görürüz, birtakımı kartal başlıdır, birtakımı bütününü insan gibidir, ellerinde gizemli semboller taşırlar. Solda, iki yanında yine kanatlı aslanların durduğu bir kapı daha vardır. Ama bunlardan biri kapının önünde yanlamasına devriliş yaslanmış. Ancak altından sürünerek geçecek kadar yer bulabiliriz. Bu kapının ötesinde kanatlı bir figürle kabartmalı iki levha vardır. Ama bunlar öylesine yıpranmıştır ki, neyi anlattıklarını zor seçebiliriz.

Bundan ötede derin bir hendek açıldığı halde bir duvar izine rastlanmamıştır. Salonun karşı yanı da yok olmuştur. Orada yalnız yüksek bir toprak duvar görürüz. Daha dikkatli bir inceleme ile onun bir zamanlar kerpiçten yapılmış fakat şimdi çevresini kaplayan toprakla aynı rengi almış olduğu anlaşılabilir.

Devrilmiş olan sumermerinden levhalar yeniden dikilmiştir. Onun için, arabalar, atlılar, savaşlar ve kuşatmaları canlandıran küçük alçak kabartmalardan bir labirente gireriz. Belki de işçiler bir levhayı ilk kez alarak doğrultuyorlardır ve biz, Asur tarihinden, hangi yeni, önemli olayı, ya da belki bilinmeyen hangi gelenekleri, hangi dinsel törenleri bu kabartma aydınlatacak diye merakla bekleriz.

“Bu eski tarih ve kültürün darmadağın yığınları arasında yüz ayak kadar do-laştıktan sonra, sarı kireçtaşından iki dev gibi kanatlı boğanın oluşturduğu bir ka-pıya geliriz. Bunlardan biri hâlâ sağlamdır. Ama, arkadaşı yıkılmış ve kırılmıştır. — Büyük insan başı ayaklarımızın altında yatar.

“Daha öteye gideriz. Elinde zarif bir çiçek tutan ve bunu herhalde bir sungu olarak kanatlı boğaya uzatan başka bir kanatlı heykel görürüz. Bu heykelin öte-sinde sekiz güzel alçak kabartmaya rastlarız. Bunlarda kralın avlandığını, aslan-ları ve yaban boğalarını nasıl yendiğini ve kuşatılan bir kente koçbaşı ile saldırıyı görmekteyiz. Artık salonun sonuna gelmişizdir ve karşımıza seçkin bir güzellikle işlenmiş heykelcilik yapıtları çıkar. Yanlarında kanatlı figürler bulunan iki kral, en yüksek tanrının alameti önünde durmaktadırlar. Aralarında kutsal ağaç var-dır. Bu kabartmanın önünde, eski çağlarda tutsak düşmanlarını ya da kendi saray adamlarını kabul ettiği sırada Asur hükümdarlarının tahtlarının üzerine kurul-duğu varsayılan bir taş platform bulunur.

“Solda iki aslan arasında dördüncü bir çıkış yeri vardır. Buradan çıkarız ve kendimizi derin bir uçurumun kıyısında buluruz. Bunun kuzeyinde görkemli ören, başımızın üstünde yükselir. Haraç olarak alınan eşyayı, küpeleri, bilezikle-ri ve maymunları taşıyan tutsak kabartmalarını bu uçurumun yanındaki duvarda görürüz ve iki dev boğa ile kanatlı ve on dört ayağı aşkın yükseklikte iki heykel de hemen hemen uçurumun kıyısındadır.

“Uçurum yıkıntının bu kenarını sınırlandırdığı için yine sarı boğalara dön-mek zorundayız. Onların oluşturduğu geçitten girince, kartal başlı figürlerle çev-

relenmiş bir odaya varırız. Odanın bir ucunda iki papaz ya da tanrının koruduğu bir kapı ve ortada da yine, kanatlı iki boğanın durduğu başka bir büyük kapı vardır. Şimdi hangi yana saparsak sapalım, kendimizi hep bir sürü odalarda buluruz. Eğer yön bulma duygumuz olmasa çok geçmeden yolumuzu yitirirdik. Birikmiş molozlar odaların ortasında olduğu gibi bırakıldıkları için bütün kazı yeri, bir yanları sumermerinden levhalarla kaplı dar geçitler halindedir. Bu dar geçitlerin öteki yanlarını, içinde şurada burada kırık bir vazo, ya da parlak renklerde sırlanmış tuğlaların yarı gömülü biçimde görülebildikleri, eğimli yüksek bir toprak set oluşturur. Bir-iki saat böylece galerilerde dolaşılabilir ve çevremizdeki garip kabartmaları ya da birçok yazıtları izleyebiliriz. Şurada uzun diziler halinde, mayetlerinde hadımlar ve papazlar bulunan krallar, burada çam kozalakları ve dinsel alametler taşıyan ve mistik ağaca tapmaya dalmışa benzeyen kanatlı figürlerden yine öyle uzun diziler görülür.

“Yine aslan ve boğa çiftlerinden oluşan başka giriş yerleri bizi başka odalara götürür. Her birinde merak ve şaşkınlıkla yeni şeyler buluruz. Derken yorgun düşer, girdiğimizin tersi yöndeki bir hendekten ilerler, bu toprak altında kalmış yapıdan çıkarız, kendimizi yeniden çıplak düzlükte buluruz.”

Kendisi de derin bir etki altında kalmış olan Layard şunları ekler: “Az önce görmüş olduğumuz olağanüstü şeylerin izlerini boş yere çevremizde ararız ve sanki düş gördüğümüze ya da bir Doğu masalı dinlemiş olduğumuza inanasımız gelir. Belki de sonraları, Asur saraylarının yıkıntılarında yeniden otlar bittiği zaman, buraya gelenler benim hayal gördüğümü sanacaklardır.”

23. BÖLÜM

George Smith Saman Yığnında İğne Arıyor

LAYARD'IN Nemrut Tepesi'ndeki buluntuları için zengin sözcüğü azdır. Bunlar umulmadık olağanüstülükteydi ve bu kadarla da Botta'nın Khorsabad'daki başarısını çoktan aşmıştı. İnsana öyle gelir ki, bir adam böyle büyük bir başarıdan sonra, büyük bir olasılıkla boşa çıkacak olan gereksiz bir denemeyle adını tehlikeye koymaz.

Fakat Layard yeni bir kazı için üzerleri tuğla kırıkları ile dolu bir sürü toprak tepe arasından yeni saldırı hedefi olarak, Koyuncuk Tepesi'ni, Botta'nın boşu boşuna tam bir yıl kazdığı ve bu yüzden neredeyse umutsuzluğa düştüğü aynı tepeni seçti.

Bu yalnızca görünüşteki mantıksızlık, Layard'ın yıldızına güvenen talihli bir araştırmacıdan çok daha üstün biri olduğunu gösterir. Bu onun o zamana dek sürdürdüğü kazısından yararlandığını, artık toprak yığınlarının dışından içini kestirmeyi ve en küçük işaretlerden sonuçlar çıkarmayı öğrendiğini anlatır.

1849 sonbaharında Layard, Musul'un karşısında ve Dicle'nin öte yakasında-ki Koyuncuk höyüğünde kazıya girişti ve Ninive'nin en büyük saraylarından birini buldu.

Tepede kuyu gibi dikine bir hendek kazdı ve aşağı yukarı yirmi ayak aşağıda bir tuğla tabakasına rastlandı. Buradan çeşitli yönlere yollar açtı. Bir salonla, iki yanında kanatlı hayvanlar bulunan bir kapı buldu. Dört haftalık bir çalışma sonunda dokuz odayı ortaya çıkarmıştı bile: Sanherib'in (İ.Ö. 705-681), Asur imparatorluğunun en kudretli ve en kanlı hükümdarlarından birinin sarayının odalarını.

Birbiri ardı sıra yazıtlar çıkıyordu. Resimler, kabartmalar ve heykeller, sırlı tuğlalardan görkemli duvarlar, mozaikler, firuze mavisi üzerine beyaz yazılar çıkıyordu ve bütün bunlar siyah, sarı ve bir tür koyu mavinin başta geldiği garip, soğuk, karanlık bir renk ihtişamı içindeydi. Kabartmalar ve heykeller olağanüstü canlı bir anlatım gücünü gösteriyorlardı. Üstün bir gerçekçilikle işlenmiş ayrıntıları Nemrut Tepesi'nden çıkanları fersah fersah geride bırakıyordu.

O göz kamaştırıcı, ölüm halindeki dişi aslan kabartması Koyuncuk'tandır. (Bunun Assurbanipal zamanından kalmış olması çok olasıdır.) Aslan omuriliğinden vurulmuştur. Vücudunun arka tarafı cansız, yerde sürüklenirken ön ayakları üzerine dikilmiş ve başını son ve büyük bir kükreme için kaldırmıştır. Bu kabartmada öyle etkileyici bir anlatım, öyle sanatlı bir kudret vardır ki, hiç kuşkusuz Batı'nın kendinin ve geçmişlerinin tarihlerinde tanıdığı en üstün yapıtlarla yan yana konabilir.

Artık bu korkunç kent —aynı zamanda Tevrat'ın birbiri ardı sıra övdüğü, dövdüğü ve lanet okuduğu büyük ve üstün kent— üzerine bilgilerimiz birkaç peygamberin sözleriyle darlaşmış ve sınırlanmış olarak kalmadı. Ninive, Layard'ın küreği altından burada ortaya çıktı.

İKİ IRMAK ARASI ÜLKESİ'nin büyük tanrıçası Nin, kente adını vermişti. O çok eskidi. Daha kanun koyucu Hammurabi (İ.Ö. 1792-1750) bile kentin çevresinde yayıldığı İhtar Tapınağı'ndan söz etmektedir. Ama Asur ve Kalkhu başkentken burası bir il kenti olarak kalmıştı.

Sanherib burasını (babasının başkenti olan Asur'dan kaçırmak için), bütün Babylonia'yı içine alan, Suriye ve Filistin'e, doğuda ta vahşi ve devamlı olarak egemenlik altına alınamayan dağlıkların ülkesine dek uzayan bir diyarın başkenti yapmıştı.

Assurbanipal zamanında Ninive en parlak çağını yaşadı. Burası "Tüccarların gökteki yıldızlardan daha çok" olduğu kentte, politika ve ekonominin, aynı zamanda kültür, bilim ve sanatın merkeziydi. Ama daha onun oğlunun gününde,

Asur Kralı Assurbanipal (İ.Ö. 669-627) aslan avında. Bir zamanlar Ninive'deki Kuzey Sarayı'nı süsleyen duvar kabartmasından bir kesit.

yalnız yedi yıl egemenlik süren Sin-Şar-İşkun zamanında, Med kralı Kyaksarfes, Persler ve Babillilerle desteklenmiş bir ordu ile surlarının dibine geldi, kenti kuşattı, aldı, surları ve sarayları yerle bir etti ve geride bir yıkıntı yığınının başka bir şey bırakmadı.

Bu, daha İ.Ö. 612'de olduğuna göre, Ninive'nin başkent olarak ömrü aşağı yukarı doksan yıldan çok sürmemişti. Ama kentin adının yirmi beş yüzyıl boyunca böyle canlı, dehşet ve güçle, zevke düşkünlük ve uygarlıkla, yükseliş ve birden düşüşle, Tanrı'ya karşı suç ve haklı ceza ile kaynaşmış büyüklüğün bir simgesi olarak kalabilmesi için, bu doksan yılda nelerin olup bitmesi gerekir!

Bugün bunu biliyoruz. Bugün arkeologlarla çivi yazısı okuyanların tasarlama-daki başarıları sonucu her iki hükümdar, Sanherib ile Assurbanipal'in (ve bunlardan önceliklerle sonrakilerin) yaşamları üzerine öylesine çok şey biliyoruz ki, artık şunu söyleyebiliriz:

Ninive'nin insanların belleklerinde öldürme, yağma, boyunduruk altına alma, zayıflara işkence etme, savaş ve her çeşit vahşilikten; terörle egemenlik sürdüren, doğal bir ölümle ölmeye pek ender olarak vakitleri kalan, sonra da yerlerine daha kötülerini geçen bir kanlı hükümdarlar sırasından başka hemen hemen hiçbir izi kalmamıştır.

Ninive, Asurluların Roma'sı çok büyümüş kent, büyük kent, metropol, dev saraylar kenti, dev alanlar, dev caddeler kenti, yeni ve ister kandan, ister ırktan, soydan, paradan ya da zalimlikten ya da bütün bunların kurnazca bir araya getirilmesinden doğsun, azınlıktaki bir egemen sınıf katının kentiydi; ama aynı zamanda, her ne denli ustaca sözlerle kendilerine ara sıra, sözde özgürlük verildiğine kandırılırsalar da, çalışmak zorunda ve tutsak olan, dövülen, hiçbir hakka sahip olamayan, hiçbir şey sorulmayan karanlık bir kitlenin de kentiydi; bunlar, dendiğine göre toplumun mutluluğu için, çalışmalıydılar; halkın mutluluğu için savaşmalıydılar! Yirmi yıllık bir gelgit dalgası gibi toplumsal devrim ve rahat bir tutsaklık arasında dalgalanıp duran, kör inançlı, bu kentin büyük mezbahalarındaki kasaplık hayvanlar gibi kurban olmaya hazır bir kitlenin kenti! Artık bir Tanrının değil, ta uzaklardan getirilmiş, eski canlandırıcı güçlerini yitirmiş birçok tanrıların kenti, yalanın, propagandanın ve politikanın sürekli bir sahtekârlık sanatı haline geldiği yalanlar kenti.

İşte Ninive böyle bir kentti.

Orada, Dicle'nin sularında yansıyan pırl pırl sarayların cepheleriyle ta uzaktan görünürdü... Bir ön surla, "korkunç parıltısı düşmanları yere seren" adı verilen ikinci büyük bir sur etrafını çevirirdi. Bu sur büyük kesme taşlardan bir temel üzerinde yükselirdi. Kırk tuğla kalınlığında, yüz tuğla yüksekliğindeydi. Bu, on metre ile yirmi dört metre demektir. Bu duvarlarda on beş kapı açılmıştı. Çepeçevre etrafında kırk iki metre genişliğinde bir hendek vardı; "Bahçe kapısı"nın önünde bu hendeği o zaman için bir mimarlık harikası olan taş bir köprü aşardı.

Batı tarafında Sanherib'in görkemli evi, "eşi bulunmayan" saray vardı. Tıpkı Augustus'un tuğladan Roma'nın yerine mermerden Roma yaptırdığı gibi o da yeni yapı planına engel olan eski binaları yıktırmıştı.

Sanherib'in yapı çılgınlığının en akıl almaz parlak örneği, Asur'daki Tanrı Asur'un tören evinde görülür. Burada, tapınağın çepeçevre etrafında 16.000 metrekarelik bir alanda kayalar oyularak çukurlar açılmış, bunlar birbirlerine yeraltı kanallarıyla bağlanmış ve hepsi toprakla doldurulmuştu. Hükümdar orada bir bahçe görmek istiyordu.

Sanherib hükümdarlığına soyunun soyağacını düzeltmekle başladı. Babası Sargon'u yadsıdı ve kökenini Tufan'dan önceki krallara, Adapa ve Gilgamiş gibi yarı tanrılara bağladı.

Saltanat dönemi hep savaşıla geçti. Babilileri yendi, Gallai ve Kossailerle savaştı, 701 yılında Tyros, Sidon, Askalon ve Ekron'la, akıl vericisi Peygamber İşıya olan Yehuda Kralı Hiskiya'ya karşı sefere çıktı. Yahudilerin ülkesinde kırk altı kale ve sayısız köyleri ele geçirmesiyle övünür. Ama Kudüs önünde bir Varus zaferiyle karşılaşmıştı. İşıya şöyle der: "O bu kente girmeyecek ve bir ok atmayacak, önüne bile kalkanla gelmeyip çevresine metris yapmayacaktır. Bu kente girmeyerek geldiği yoldan geri dönecektir."

"Ve Rabbin Meleşik çıkıp Asur ordusunda yüz seksen beş bin nefer vurdu ve sabahleyin kalktıkları zaman işte bunların cümlesi ölmüş cesetti."

Salgın (bugün biliyoruz: Malarya tropika) ordusunu kırmıştı. Ermenistan'a dek bir "askeri gezinti" yaptı. Kendisinin yolladığı askeri valiye katlanmak istemeyen Babil'le tekrar savaştı. Bir filo ile Basra Körfezi'nin ta sonuna dek gitti. Adamlarıyla ülkelere "bir çekirge sürüsü gibi" saldırdı. Yaptığı işler için kendi söyledikleri abartılıdır ve sayıları bakımından bütünüyle uydurmadır. Ama bu sözleri, tonu bakımından, modern diktatörlerin, çoğunluğun kendilerine inanacağına iyice emin oldukları için uluslarının ve ordularının karşısında çekmek alışkanlıkları olan söylevlerin bütünüyle eşidir. Arkeologlarımızdan birinin Babil yıkıntılarında, üzerinde şu özdeyiş bulunan bir tableti ele geçirmesi acaba biz, daha sonra doğanlar için bir teselli olabilir mi: "Bak çevrene, insanların topu budaladır!"

Böyle olaylar arasındaki koşutluklar, arayarak bulunmuş değildir, bunlar, eğer ulusların tarihlerini yalnız birbiri ardı sıra değil de aynı zamanda ve yan yana görebilsek, kendiliklerinden ortaya çıkarlar.

Sanherib'in zalimce ölçüsüzlüğü, 689'da, asi Babil'i bir kez daha yeryüzünden kaldırmaya karar verdiği zaman artık en yüksek noktasına varmıştı. Kentin insanları teker teker öldürüldüler, sokaklar ölülerden tılandı, evler yakıldı, Esagila Tapınağı ile kulesi Arakhtu kanalına devrildi, sonunda su kente çevrilerek yollar, alanlar ve evler ova ile bir edildi. Kralın gazabı kendi sınırlarını da aştı. Şehrin gerçekten yok edilmesi ona yetmiyordu. Burasını sembolik olarak da ortadan kaldırmak istiyordu. Babil toprağını gemilere yükletti, Tilmen'e dek yolladı ve orada rüzgâra savurttu.

Bununla artık iç politika işleri için gerekli rahata erişmiş gibidir. Gözdesi Nakija'nın hatırı için en küçük oğullarından biri olan Asarhadon'u veliyaht ilan etti. Gücünü kullanarak tanrının kâhinini bu seçimi kabule zorladı. Bir çeşit imparatorluk meclisi topladı, buna Asarhadon'un büyük kardeşleri, Asur memurları ve halk kitlesi de katılmıştı. Onlara bu işe razı olup olmadıklarını sordu. Hepsi

“evet”i bastırdılar. Fakat gelenekten ayrılmayan büyük kardeşler, 681 yılının sonunda babalarına, Ninive Tapınağı’nda tapınırken saldırdılar ve onu öldürdüler. Sanherib’in sonu böyle oldu.

BU, Layard’ın kürekle ortaya çıkardığı kanlı tarihin bir parçasıdır. Başka bir parçasını da, Sanherib’in sarayına sonradan eklenmiş olduğu anlaşılan iki odada bir kitaplık bulduğu zaman ortaya çıkaracaktır.

Sözcük yanlış kullanılmamıştır. Bugünkü kitaplıklarımıza kıyaslasak da bunda yine abartı yoktur. Layard’ın bulduğu kitap hazinesi otuz bin ciltlikti! Toprak tabletlerden bir kitaplık. Büyükanesi, Sanherib’in eski gözdesi Nakija tarafından tahta çıkarılan Assurbanipal (İ.Ö. 669-627) karakter bakımından Sanherib’in bütünüyle tersiydi. Çoğu kendinden öncekilerden daha az cakalı olmayan yazıtlarında yine de onun barışçı özellikleri ve iyi yaşamı ile sakinliğe olan eğilimi sezilir. Bu, onun hiç savaş yapmadığı anlamına gelmez. Erkek kardeşleri hele bunlardan Babil’e kral atanmış olan Şamaş-şum-ukin onu çok tasalandırıyordu. Elamlılar devletini yıktı. Kendinden önceki kralın yeniden yaptırdığı Babil’i ele geçirdi, fakat Sanherib gibi zarar vermedi, suçlarını bağışladı. Bir ozan Sanherib için hiçbir zaman söylenmeyen şu sözlerle Assurbanipal’i övmekteydi:

*“Asi düşmanların silahları dinlendi,
Arabacılar atlarını çözdüler,
Sivri mızrakları dinleniyordu,
Gergin yaylarını gevşettiler;
Rakiplerine karşı savaşan
Zorbalar ezilmişlerdi.*

*Kentin ve evin içinde,
Kimse arkadaşlarının malını zorla almazdı.
Çepeçevre bütün ülkede
Kimse kimseye zarar vermezdi.*

*Kim yolunda yalnız gitse,
Güvenle uzak yollardan geçerci
Kan döken haydut yoktu orada,
Hiçbir cinayet işlenmedi.*

*Ülkeler sakin bir yurt bulmuşlardı.
Dört dünya bucağı saf zeytinyağı gibiydi.”*

Fakat asıl “kendi okuması için” oluşturduğu kitaplığı ile sonsuz bir onur kazandı. Bu tabletlerin bulunuşu Layard’ın arkeolog olarak son büyük zaferiydi. Bundan sonra yerini başkalarına bıraktı, İngiltere’ye döndü ve siyaset adamı olarak yeni bir yola girdi.

Kitaplık bütün Asur-Babil kültürü için bir anahtardı. Kral tabletlerden bir bölümünü özel ellerden almıştı, büyük bir bölümü de ülkenin her yanında yaptırdığı kopyalardı. Memurlarından biri olan Şadanu'yu Babil'e yollamış ve kendisine şu yönergeyi vermişti:

“Bu mektubu aldığın gün, Şuma'yı, kardeşi Bel-etir'i ve Borsippa'daki tanıdığın sanatçıları yanına al ve evlerinde olan tabletlerle, Ezida Tapınağı'nda duran tabletleri bir araya getir.”

Mektubunu şöyle bitiriyordu: “Asur'da kopyaları bulunmayan değerli tabletleri ara ve bana getir! Şimdi tapınak başkanına ve Borsipa Şehremini'ne yazdım ki, sen, Şadanu, tabletleri kendi ambarında saklayacaksın ve kimse senden tabletleri gizlemeyecektir. Eğer, saraya uygun olan herhangi bir tablet ya da ayinlere ilişkin bir metin bulursanız, ara, al ve bana gönder.”

Kral için ayrıca bilginler ve bir “yazı sanatçıları topluluğu” çalışıyordu. Böylelikle o zamanın büyük bilgisini temsil eden bir kitaplığı oluşturdu. Bu bilginler gerçi en çok sihir, karanlık inançlar ve büyücülük yolundaydı, bu nedenle de kitaplığın en büyük bölümü cin daveti, fal, ritüellere ilişkindi; fakat, sihir karakterleri çok olmakla birlikte tıp kitapları, felsefe, astronomi, matematik ve filoloji eserleri de büyük bir yekûn tutuyordu. (Koyuncuk Tepesi'nde Layard, öğrenci tabletleri bulmuştu ve bunların çözülmesi III. grup çivi yazılarının okunuşuna çok yardım etmiştir.)

Sonunda kral listeleri, tarihe ilişkin kayıtlar, politik saray notları, hatta yazınsal eserler, epik-mistik masallar, şarkılar ve ilahiler buldu.

Bunların arasında eski Mezopotamya dünyasının edebiyat bakımından en önemli eserinin yazılı olduğu tabletler de vardı; bu, dünya tarihinin ilk büyük epopesi, dörtte üç tanrı, dörtte bir insan, görkemli-korkunç Gılgamış'ın söylencesiydi!

Ama bu tabletleri artık Layard değil, az önce bir sefer heyetinin, Habeşistan'daki iki yıllık çok acılı bir tutsaklıktan kurtardığı bir adam bulabilmişti. Layard bunu da bulsaydı artık bu, onun başarı terazisine ağır gelirdi. Çünkü Gılgamış epopesi yalnızca edebiyat bakımından önemli değildi. Bunun içinde öyle bir öykü vardı ki en eski geçmişimize bütünüyle şaşırtıcı bir ışık serpiyordu. Bugün de bütün Avrupa çocuklarının okulda öğrendikleri bir öyküydü bu. Koyuncuk Tepesi'ndeki buluntuya varıncaya dek bu öykünün aslında nereden geldiğinden kimsenin haberi bile yoktu.

HORMUZD RASSAM, Layard'ın bir yardımcısıydı. Layard elçilik kariyerine girince, British Museum'daki yerine onu geçirdi.

Rassam bir Keldani Hristiyandı. 1826'da Dicle kıyısında Musul'da doğmuştu. 1847'de Oxford'da öğrenime başladı. 1854'te Aden'de İngiliz maslahatgüzarlığının çevirmeni oldu. Çok geçmeden, henüz otuzuna yeni varmışken, elçilik ataşesi görevine geldi. 1864'te memuriyetle Habeşistan Kralı Theodor'a gitti. Despot Theodor onu tutuklattı. Napier'in askerleri kurtarıncaya dek Hormuzd Rassam, Habeş zindanlarında iki yıl geçirdi. Bundan az sonra da Ninive'deki kazılarına başladı.

Rassam'ın kazılarındaki başarısı Layard'dan az olmadı. Ama onda Layard'ın adını ün ve onura ulaştıran iki şey eksikti: Birincisi ilk olma ve bu yüzden de buluşun

merak çeken yeniliğinden yararlanabilme talihiydi. İkincisi de gelecekteki diplomat ve centilmenin buluşmalarını renkli betimlemeler, parlak sözler ve cesurca görüşlerle halka da, meslek adamlarına da anlatabilmekteki insanı saran yeteneği idi.

Eğer Layard kendisinin baştan başa kazdığı Nemrut Tepesi'nde, elli metre uzunluk ve otuz metre genişliğinde bir tapınak daha bulsaydı, bunu "sunmasını" nasıl da bilirdi! Rassam'ın demir bir elle bastırdığı bir işçi ayaklanmasını, onun Nemrut'un on dört kilometre kuzeyindeki Balavat'ta yalnız Assurbanipal'in bir tapınağını değil, teraslı bir kenti buluşunu ve İki Irmak Arası Ülkesi'ndeki sarayların kapıları olduğuna o zamana dek biricik kanıt olan yedi metre yükseklikte bir bronz kapıyı, sayısız buluntular arasında nasıl ortaya çıkardığını ne renkli bir biçimde anlatırdı. Sonunda Layard biçimindeki o sadelik ve anlatımındaki o insanı saran alçakgönüllülükle, isterse Hormuzd Rassam gibi o da bunu hemen tam olarak değerlendiremeye bile, Gılgamış epopesinin bulunuşunu nasıl anlatırdı.

O denli sonsuz bir ufuk açan bu yapıtın tam olarak tanınması ancak yıllarca sonra olabildi. Gerçi bugün her dünya edebiyat tarihinin ilk sayfalarında adı geçer ama bugünkü yazarlar işi kolayından tutarlar, on satırını alırlar ve yazınsal açıdan değerlendirirler, epopelerin ana kaynağı olarak gösterirler ve yapıtın içeriğine al-dırış bile etmezler. Oysa aslında bu bizi insan soyunun kaynağına, en eski dedemize dek götüren bir yapıttır. Bir epopeyi elde etmek, bu işten dört yıl sonra ölen ve bol bol rastlanan adı, en büyük haksızlık olarak yalnız arkeoloji tarihlerinin açıklama notlarında geçen bir adamın başarısıdır.

Bu adamın adı George Smith'ti. O da arkeolojinin dışındaki bir alanda yetişmişti; banknot kalıpları hakkâki idi. 26 Mart 1840'ta Londra yakınında Chelsea'de doğmuştu; bir otodidaktti. Akşamları odacığına kapanır, kendini, o zamanlar yeni çıkan asuroloji yayınlarına verirdi. Yirmi altı yaşındayken, henüz tam olarak anlaşılmayan çivi yazısı üzerine bir-iki makale yazdı. Kalıpçının bu yazıları uzmanların dikkatini çekti. Birkaç yıl sonra, Londra'da British Museum'un Mısır-Asur bölü-

münde asistandı. Çok erken olarak, 1876'da otuz altı yaşında öldüğü zaman artık bir düzine kadar kitabın yazarıydı ve adı önemli buluşlara karışmıştı.

Bu eski banknot kalıbı hakkâki 1872 yılında Hormuzd Rassam'ın müzeye gönderdiği tabletleri önüne koymuş, çözmeye çalışıyordu. Bu zamanlarda hiç kimse, daha sonrakiler arasına girecek değer de bir Babil-Asur edebiyatının da bulunduğunu bilmiyordu. Gayretli, belki de sanatla hiç alışverişi olmayan Smith'i bu işe bağlayan da aslında bu değildi. Daha çözme işine başlar başlamaz öykünün biçimi değil, kendisi, içeriği, onun "nasıl" değil de "ne" oluşu, bunda geçen şeyler onu sardı. Çözüm işi ilerledikçe coşkusu art-

George Smith
(1840-1876)

tı. Onu asıl heyecanlandıran tabletteki, şöyle söz arasında, ta son-da anlatılanlar olmuştı...

Smith, güçlü Gilgamiş'in büyük işlerini izliyordu. Bir papaz fahişesine, küstah Gilgamiş'i yenmek için kente getirilen orman adamı Enkidu için yazılanları okumuştı. Büyük kahramanların çarpışması beraberlikle biter, Gilgamiş'le Enkidu dost olurlar ve birlikte büyük işler görürler. Sedir ormanının korkunç hükümdarı Khumbaba'yı öldürürler, hatta, Gilgamiş'a tanrısal aşkı ile bağlanan İhtar'a hakaret ederek tanrılara bile meydan okurlar.

Smith zorbela çözerek okumayı sürdürüyordu. Enkidu korkunç bir hastalıktan ölüyordu; Gilgamiş ona ağlıyor ve aynı akıbete uğramamak için, ölümsüzlük yolunu aramaya çıkıyordu. Tanrı'nın bir zamanlar insan soyuna verdiği büyük cezadan soyu soyuyla birlikte kurtulabilen, ölümsüz biricik insanın, bütün insanların dedesi Ur-Napiştî'nin yanına varıyordu.

Ur-Napiştî Gilgamiş'a olağanüstü kurtuluşunun öyküsünü anlatıyordu. Smith gözleri yanarak okuyordu. Ama tam da heyecanının, bir buluş yapmış olmanın güvenine dönmeye başladığı sırada Rassam'ın tabletlerinde gittikçe daha büyük boşluklar görmeye başladı. Smith, elinde yazıtlardan yalnız bir bölümünün bulunduğunu ve kendisi için en önemli yerin, büyük epopenin sonunun, Ur-Napiştî'nin öyküsünün ancak bazı parçalarıyla karşı karşıya olduğunu anladı.

Ama o zamana dek Gilgamiş epopesinde okuduğu şeyler onda rahat bırakmamıştı. Susamazdı. Tevrat'a sıkı sıkı bağlı İngiltere'de kıyamet koptu. Demokratik bir ülkedeki düşünce özgürlüğüne çok iyi bir örnek olarak, en yaygın gündelik gazetelerden biri George Smith'in yardımına koştu. Londra'da çıkan "Daily Telegraph" Koyuncuk'a dek giderek Gilgamiş epopesinin geri kalan bölümünü getirecek olana bin ginea vereceğini duyurdu.

Düşünce cüretliydi.

Ama British Museum asistanı George Smith bu meydan okumayı kabul etti. Ondandır istenen şey, Londra'dan binlerce kilometre ötedeki Mezopotamya'ya gitmek, orada dev bir moloz tepesinde —büyüklüğüne göre şimdiye dek yapılanlar yalnızca üzerini çizmekten ileri varamamıştı— kesinlikle belirli bir tableti aramaktı! Böyle bir işi başarmanın denizdeki belli bir supiresini avlamaktan, ünlü saman çuvalı içindeki topluığneyi bulmaktan farkı yoktu.

Aslanın üzerindeki bir tanrıçaya, büyük olasılıkla Astarte'ye tapınma. İ.Ö. 7/8. yüzyıla ait ince kalem işi gümüş pandantif.

George Smith bu işi kabul etti.

Yine arkeoloji araştırmalarındaki, inanılmaz harikalardan biri oldu. Smith, Gılgamış epopesinin eksik parçalarını buldu.

Londra'ya 384 tablet parçası getirdi. Bunların arasında kendisini o denli heyecana düşürmüş olan Ur-Napişti'nin öyküsünün eksik parçaları da vardı. Bu öykü tufan üzerineydi. Hemen hemen bütün ulusların mitolojilerinde bulunabilen o su baskını felaketlerinden biri değil, bütünüyle belli bir tufan, çok daha sonra Tevrat'ın anlattığı tufandı bu! Çünkü Ur-Napişti Nuh'tu. İşte onu anlatan bölüm şudur: (İnsan sever tanrı Ea koruduğu insan olan Ur-Napişti'nin düşüne girerek tanrıların ceza vermek istediklerini ona açar ve Ur-Napişti bir gemi yapar.)

*"Neyim varsa yanıma aldım, yaşamımın bütün ürünlerini
Gemiye yükledim; ailemi ve bütün hısımlarımı, tarladaki
Hayvanları, otlaktaki hayvanları ve usta işçileri
Hep gemiye yükledim.
Gemiye bindim ve kapıyı kapadım...
Sabah ortalık aydınlanırken,
Uzakta, ufukta siyah bir bulut kümelendi...
Gün aydınlığı birdenbire geceye döndü.
Kardeş kardeşi göremez oldu,
Gök halkı artık birbirlerini tamıyamıyorlardı.
Tanrılar tufandan korku içindeydiler,
Kaçtılar ve ta Anu'nun göğüne sığındılar,
Tanrılar, köpekler gibi duvar dibine büzüldüler ve kımıldamadılar.
Altı gün ve altı gece,
Fırtına ve yağmur arttı, kasırga ülkede azdıkça azdı.
Yedinci gün başlarken fırtına kesildi,
Bir savaş ordusu gibi yıkıp parçalayan sular yatıştı;
Dalgalar hafıfledi, rüzgâr düştü ve su artık yükselmedi.
Suya baktım, gürlemesi susmuştu,
Bütün insanlar balçık olmuştu.
Damların üzerine kadar varıyordu çamur!
Denizin ufuklarında kara aradım,
Uzakta ta uzakta bir ada göründü.
Gemi Nissir Dağı'na vardı,
Nissir Dağı'na saplandı ve çapa atmış gibi kaldı.
Yedinci gün doğduğu zaman,
Bir güvercin yolladım, onu salıverdim,
Uçtu gitti ve yine geri döndü benim kırlangıcım
Konacak yer bulamadığı için geri döndü.
Bir karga yolladım, uçurdum onu,
Uçtu gitti karga, su yüzünün alçaldığını gördü;
Yedi, uçtu, durdu, gakladı ve geri dönmedi."*

Artık Tevrat'taki tufan söylencesinin en eski biçiminin bulunduğundan kuşku var mı? Yalnız bu büyük olayın benzeyişi açıkça görülmekle kalmıyor, burada Tevrat'ta yeniden ortaya çıkan tek tek ayrıntıları da görüyoruz. Hatta onda Nuh'un da uçurduğu güvercinle kargaya da rastlıyoruz.

Gilgamiş epopesinden bu çivi yazılı metin, George Smith zamanında telaş uyandıran bir soruyu ortaya atıyordu. Artık Tevrat'taki gerçekler en eski gerçekler değil miydi?

Şimdiye dek, arkasında yalnızca tarihsizliğin karanlığı bulunan geçilmez bir duvar olarak varsayılanın, çok geçmeden yalnızca daha eski bir dünya tiyatrosunun perdesinden başka bir şey olmadığı anlaşıldı.

George Smith'in buluşundan birkaç yıl sonra yine bir Fransız, yine bir konsolosluk memuru, Ernest de Sarzec adında biri, 1880'de Babylonia'daki Tello'da kumlar içinden bir heykel çıkardı. Bu heykel o zamana dek İki İrmak Arası Ülkesi'nin hiçbir yanında görülmemiş bir biçimde yapılmıştı; şimdiye dek bulunanlarla yakınlığı vardı, bundan kuşku yoktu; ama daha arkaik ve daha anıtsaldı. İnsanlığın çocukluk çağlarındaki ilkel bir sanatın, o zamana dek eski sayılan Mısır'dan da çok eski bir kültürün ürünüydü.

1899 ilkbaharında bir Alman Babil'de kazıya başladı.

Koyun postundan tipik tüylü etekliğiyle bir yazıcıyı betimleyen Sümer heykelciği. Oturur durumdaki taştan yapılmış, boyu 40 santimetreyi bulan bu heykelcik büyük olasılıkla İ.Ö. 3. binyılda yapılmıştı.

24. BÖLÜM

Koldewey'e Ateş Açılıyor

Yirmi bir yaşındaki Bostonlu mimar Francis H. Bacon, 1878 yılında arkadaşı Joseph Thatcher Clarke ile birlikte Yunanistan ve Türkiye'ye yolculuk için yola çıkmıştı. Clarke, Dor tarzı mimarlığın tarihi üzerinde bir esere çalışıyor, Bacon da bunun için resimler yapmak istiyordu. Boston Mimarlar Derneği'nin verdiği küçük bir avanstan başka, her birinin elinde biriktirmiş oldukları beşer yüz dolar vardı.

Bacon sonradan: "İngiltere'ye geçerken," diyordu, "düşündüğümüz şeylerin ne denli gider gerektirdiğini hesapladık ve normal yoldan bunları yapabilmek için paramızın yetmeyeceğini anladık. Onun için İngiltere'de içinde barınabileceğimiz bir tekne satın almayı, yelkenle Manş'ı geçmeyi, sonra Ren Irmağı'ndan yukarı ve Tuna'dan aşağı giderek Karadeniz'e varmayı, buradan da İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçerek Adalar'a gitmeyi, orada da eski Yunanlıların yerlerini yine tekne ile dolaşmayı kararlaştırdık. Bütün bunları da yaptık."

Üç yıl sonra, bu son derece girişken arkeologlar ikinci yolculuklarına çıkmışlardı. Bu kez daha kalabalık bir iş arkadaşları grubuyla Troas'ın güney kıyısındaki Assos'ta kazı yapmaya gidiyorlardı. Bunlar bilginlerdi, ama gençtiler ve şakacı insanlardı.

"4 Nisan 1881'de," diye yazıyordu Bacon, "uzun uzadıya pazarlıktan, sonra İzmir Limanı'nda sekiz pounda, kullanılır gibi bir kayık satın aldık, bunu bir geminin arkasına bağladık ve bir sürü bahşişe doymaz adamı rıhtımda bırakarak Midilli'ye doğru yollandık." Ters bir kuzey rüzgârı onları yollarından alıkoydu. "Bu arada kayığımızı temizledik, boyadık ve ona ne ad vereceğimizi tartıştık, 'Arion' 'Sappho' ve bunun gibi başka klasik adlarda uyuşamayınca sonunda adını 'Maçitra' yani 'taze peynir' koyduk".

1 Nisan 1882'de bu neşeli adamlara, kendilerine tam uyan bir üçüncüsü de katıldı. Bu da Alman Robert Koldewey'di. Bu genç, yirmi yıl sonra 20. yüzyılın en başarılı arkeologları arasında sayılacaktır.

O zamanlar 27 yaşındaydı. 27 Nisan 1882'de Bacon onun için şöyle yazıyordu: "Koldewey'i insan tanıdıkça daha çok seviyor, tam da Clarke'la bana uygun bir adam!" Bu Koldewey'in bir meslektaşının bize çizdiği ilk portresidir. Bunu da, kü-

çük bir tekne ile Avrupa'nın ortasından geçerek Akdeniz'e erişen, kayığına "taze peynir" adını koyan, buna karşın da ciddi bir bilgin olan bir adamın kaleminden çıktığı için buraya aldık. Ama artık Clarke'ı da Bacon'ı da bırakabiliriz. Çünkü onlar büyük arkeologlar listesinde, bir zamanlar ekspedisyonlarına iyilik olsun diye almış oldukları adamdan çok geride kalmışlardı.

ROBERT KOLDEWEY 1855'te Almanya'da Blankenburg'da doğdu, Münih ve Viyana'da mimarlık, arkeoloji ve sanat tarihi öğrenimi gördü. Otuzuna doğru Assos'ta ve Midilli Adası'nda kazı yaptı. 1887'de Babylonia'da Surgul ve El Hibba'da, sonra da Suriye'de, Güney İtalya ve Sicilya'da, 1894'de yeniden Suriye'de kazılar yaptı.

Kırk yaşından kırk üçüne dek Görlitz'deki bir mimarlık okulunda öğretilirdi. Sonra 1898'de, kırk üç yaşındayken Babil'deki kazısına başladı.

Koldewey başkalarına benzemez bir adamdı. Hele meslektaşlarıyla kıyaslanınca hiç kimseye benzemeyen bir bilgindi de. Uzman bilginlerin yayınlarında insanda çok soğuk bir etki bırakan arkeolojiye olan sevgisi onun ülke ve halkı, olayların çekiciliğini ve gündelik yaşamın binlerce gülünç yanını olanca açıklığıyla görmesini bulandırmamış, hep kaynayıp duran neşesini de kurutamamıştı.

Arkeolog Koldewey'in neredeyse keyfinden takla atan oynak uyakları aktarılmıştır. Bir yandan muzipçe göz kırparken aynı anda kuşkulu hikmetlerle dolu aforizmaları sıralardı. Bir üniversite öğrencisi değil de, artık adı dünyaya yayılmış elli altı yaşında bir profesörken şu yılbaşı selamını yayınlamaktan çekinmemişti:

Robert Koldewey
(1855-1925)

*"Talih yolu karanlık
Kısmet nedir bilinmez,
Ben de yatmadan önce
Konyak içeyim artık!"*

Onun sayısız mektupları vardır ki, tepeden turnağa ciddi, normal bilginler, bunların parlak, fakat bir fıkrayazarının biçimine benzeyen kayıtsızlığını yalnızca yadırgamazlar, bunu küçüklük gibi görürler.

Bir İtalya yolculuğunda şunları yazar: "Şimdi Selinunt'ta kazılardan başka bir şeyler yok; ama bir zamanlar burada kıyametler kopmuştu. Bunun neden olduğunu da insan bütün canlılığıyla göz önüne getirebilir: Gözün alabildiğine, deniz kıyısında uzanan ova ekinle, meyve ağaçlarıyla ve bağlarla kaplıydı. Rahat rahat bunların tadını çıkaranlar Selinunt Yunanlılarıydı. Hemen hemen 409 yılına dek

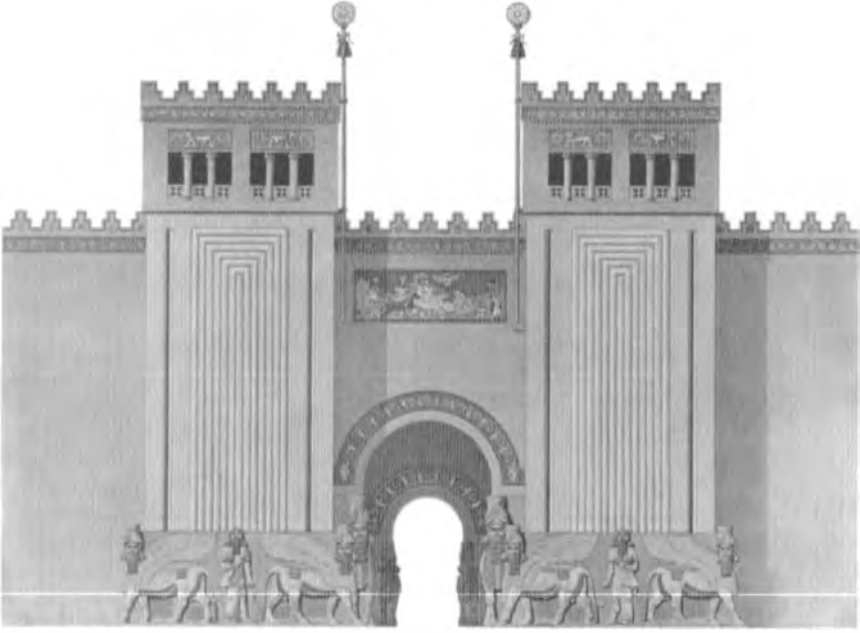
iş böyle gitti; derken Segestallılarla olan bir anlaşmazlık yüzünden Kartacalılar geldiler ve Hannibal Gisgon koçbaşlarını ürkmüş Selinuntluların duvarlarına karşı işletmeye başladı. Selinuntlular az önce Kartacalılara yardım etmiş oldukları için düpedüz alçakça bir işti bu. Ama Hannibal bakımsız surları devirdi. Kentin hanımlarının da canla başla katıldıkları dokuz günlük korkunç sokak savaşlarının sonunda, sokaklarda 16.000 ölü yatıyordu. Kartacalı barbarlar soydular, yağma ettiler, kemerleri kesilmiş insan elleri ve böyle tüyler ürpertici şeylerle bezenmiş olarak profan ve kutsal yerlerin altını üstüne getirdiler; kent bir daha kendini toparlayamadı. Onun için bugün Selinunt'un sokaklarında ada tavşanı öylesine boldur, biz de arada sırada, Bay Gioffré'nin vurduğu ve akşamüstü araştırmalardan yorgun vücudumuzu sonsuz devinim içindeki denizin, kumsalı ta gerilere dek gürleye gürleye basan dalgalarında yıkadığımız zaman artık kızarmış olan birini, akşam yemeğinde yiyebiliyoruz.”

Operalar ve Tenorlar Diyarında adlı kitabında şunları yazar: “Adamların sesi var; bundan hiç kuşku yok, çünkü tiz do'yu çıkarmada zorluk çekene hasta gözüyle bakıyorlar.” Bundan sonraki dizelerde çok ciddi olarak Hıristiyanlıktan önceki 5. yüzyılda tapınakların yönlendirilişinden söz etmeye girişir — derken bu kez İtalyan Jandarmalarını izleyerek eğlenir: “...Onları sırmalı frakları ve cakalı üç köşe şapkalarıyla at üstünde geçerken görünce insan, atlı amiraller geçiyor sanır; bomboş şoselerden böyle at sürüp giderler ve düzeni sağlarlar.”

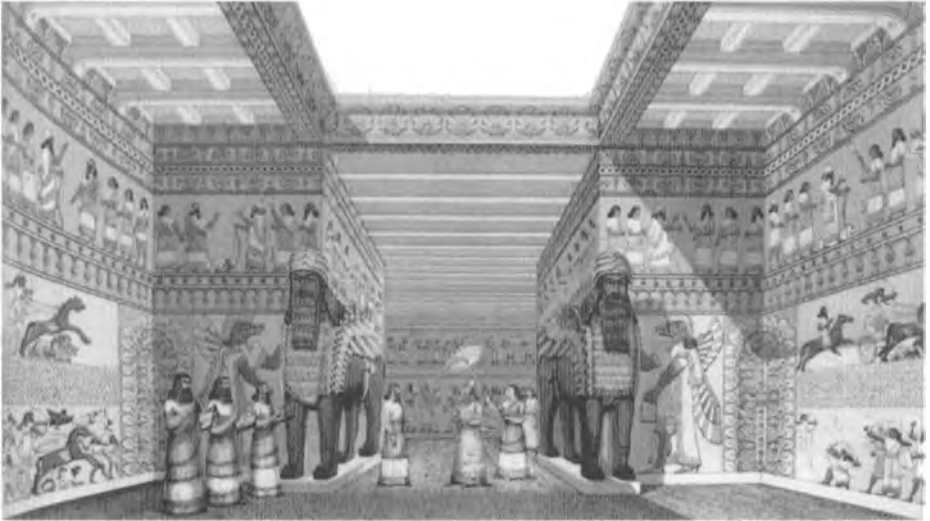
Eski Akragas'ta eski bir lağımı buluşu onu pek eğlendirmişti. (Az sonra aklı-na lağımların gelişmesi üzerine bir kitap yazmak geldi.) “Bu tesisatı yaşlı Phaekas yaptırmıştı; onun onuruna da bütün eski lağımlara phaiaklar denir. Burada teknik, oldum olası büyük bir rol oynamıştı. Agrigente'nin ilk tiranı, korkunç Phalaris aslında mimar ve yapı müteahhidiydi. Kalede bir tapınak yapması gerektiği zaman çevresine bir de sur yapıverdi: ‘Phalaris’in boğasını’ da yaptı ve insan kurbanları eşliğinde: ‘Ben Akragas tiranı Phalaris'im,’ dedi. Bu, İsa'nın doğumundan 550 yıl önce oldu. Bugün herhalde meslektaşlarının bu çeşit unvanlar alması çok güçleşmiştir.”

Himera Tapınağı onu şu mektuba esinlendirdi: “Ama görkemli Himera ne hale gelmiş!... Aşağıda, demiryolunun hemen yanında görkemli tapınağın zavallı yıkıntıları duruyor; sütunlarından bazıları da modern bir inek ağılında yer alıyor. Doğru okudunuz: İnek ağılı - inekler sırtlarını onların yivlerinde kaşıyor ve kesinlikle bir antik tapınağa yapılması gerektiği, zorunlu olduğu gibi davranmıyorlar. Bu gerçekler karşısında tek yapılabilecek şey tapınağı ölçmek, üzölmek ve inekleri kıskanmak. Çünkü nice eski çağlar araştırmacısı Alman, bir antik tapınakta geceleylebilmek uğruna neler vermez!”

İtalya yolları o sıralarda daha güvenlikten yoksundur. Ama Koldewey umduğunu bulamadığına üzölür: “Daha on yıl önce oldukça büyük olan haydutlara rastlamak şansı, şimdi en aza inmiştir. Görünüşte çok tehlikeli birine, tapınağın önünden geçen yolda rastladık. Bacaklarını açarak korkunç bir duruşu vardı, tunç renkli yüzünde gözleri kor gibi yanıyordu, yabansı Kalabra şapkası ve giydiği diğer şeyler renk zenginliği ve görkemi içinde parlıyordu. Yakında bir şarapha-

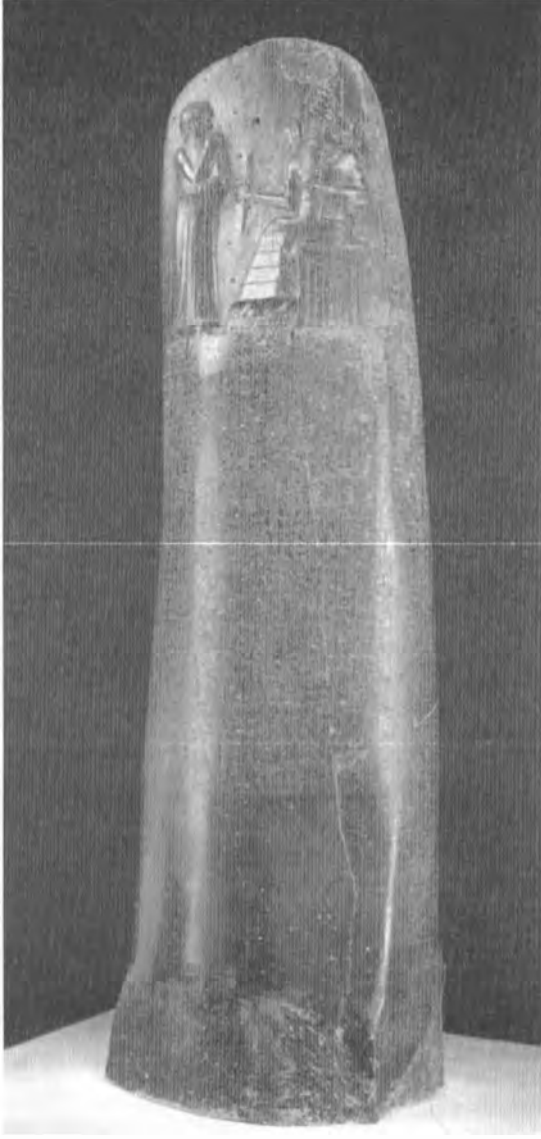
31 – II. Sargon'un (İ.Ö. 721-705) Khorsabad'daki sarayını çevreleyen kapılardan birinin rekonstrüksiyonu. Üzerinde, kapıyı koruyan görkemli anıtsal figürler yer alıyor.

32 – Arkeolog Austen Henry Layard 1849'da Ninive ile ilgili yayınında, kapısını kolosal figürler koruduğu ve duvarlarını zengin resimlerin süslediği bir Asur sarayının içini böyle hayal etmişti

36 – II. Nabukadnezar (I. Ö. 604 – 362) döneminde yapılan “Babil Kulesi”nin maketi. Daha Antikçağ’da yapı malzemesi olarak kullanılan Ziggurat denen Mezopotamya’nın bu basamaklı kulesinden günümüze pek az kalıntı ulaşmıştır. Kule tapınak, kenar uzunlukları yaklaşık 91,55 metre olan bir taban üzerinde yükseliyordu. Üst kısmı mavi çini tuğlalarla kaplıydı ve “gökyüzü ve yeryüzünün temeli” anlamına gelen “Etemenaki” diye adlandırılmıştı.

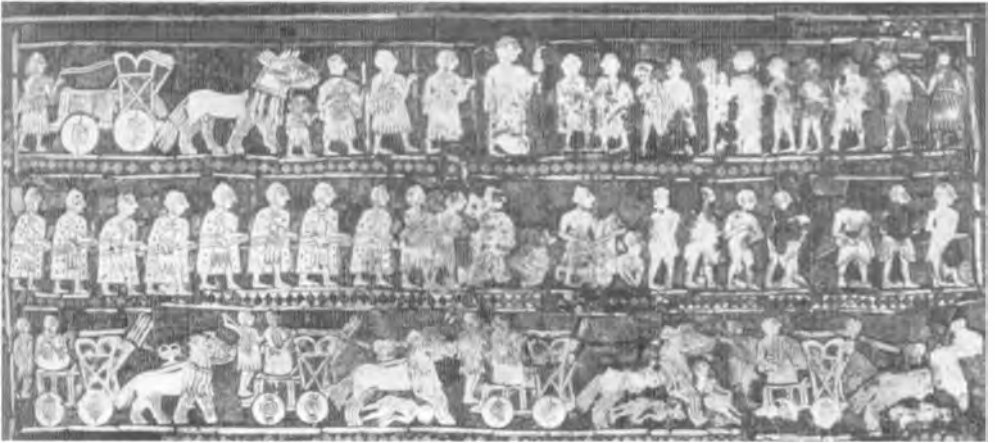
37 – 1902 yılında Susa’da, üzerine Babil Kralı Hammurabi’nin (İ.Ö. 1792-1750) kanunları kazılı ünlü taş bulundu. Bu taş İ.Ö. 12. yüzyılda buraya ganimetlerle birlikte götürülmüştü. 2,25 metre yükseklikte siyah diyorit taşının üzerindeki kitabe hırsızlık, insan kaçırma, cinayet ya da yaralama suçlarına verilecek cezalar kaydedilmişti. Hükümdar Hammurabi, taşın üzerindeki kabartmada en yüce yargıç sıfatıyla, “Hammurabi Kanunları”nda yer alan hükümlerin güvencesi olan güneş tanrısı Samas’ın tahtı önünde saygı sunarken görülüyor.

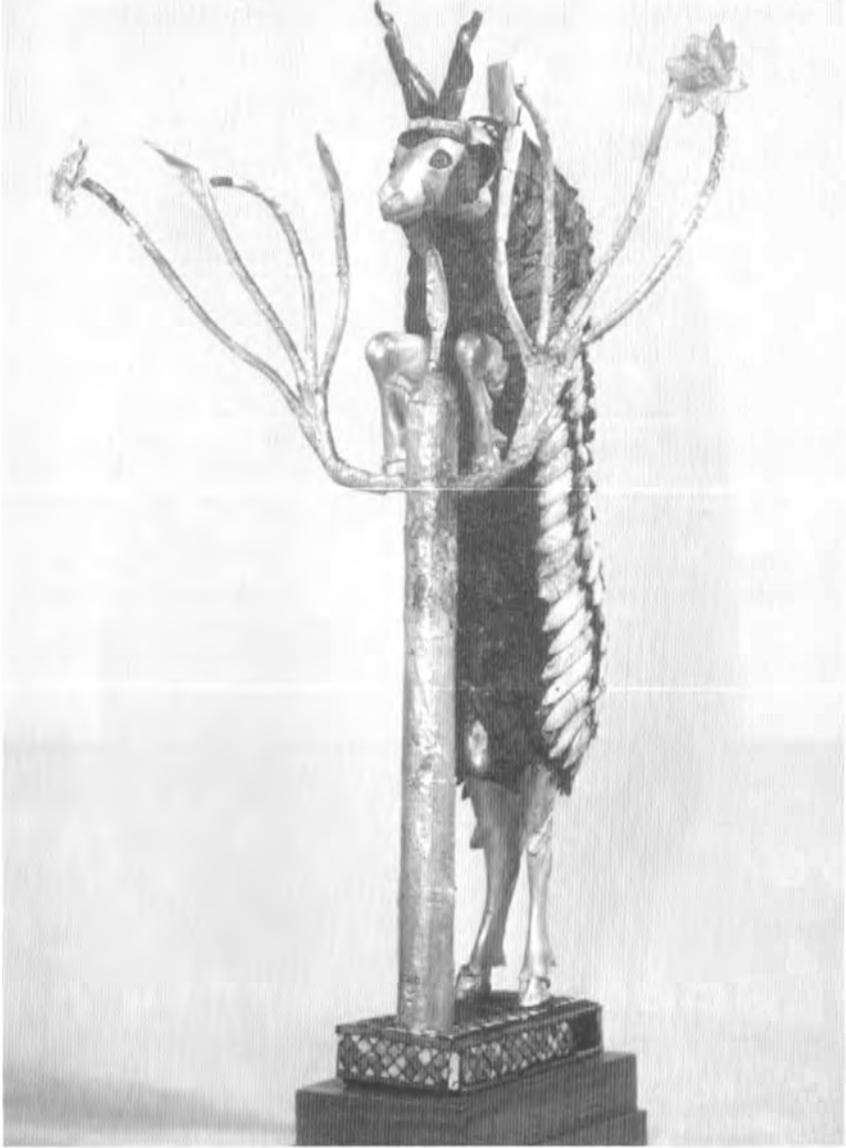
38 – Burada görülen kabartma belgede, Kral II. Marduk-apla-iddina'nın (İ.Ö. 721-711) sadık bir tapınak yöneticisine armağan ettiği araziye ya da bizzat bu belgeye zarar vermeye kalkışanların, tanrılar tarafından kabızlık, vücutlarında ödemler oluşması gibi belalarla cezalandırılacakları yazılı.

39 – Kendini Sümer ülkesinin dindar yöneticisi olarak tanımladı, tapınaklar ve başka yapılar yaptırdı: Çoğu onu dua ederken gösteren birçok heykeli günümüze dek ulaşan Lagaş Kralı Gudea (yaklaşık İ.Ö. 2150-2125).

40 – Savaş arabaları, piyade askerleri, çıplak esirler, boyu hepsinden daha büyük gösterilmiş ortadaki hükümdarın önünden geçiyor: “Mozaik Sancağı” olarak adlandırılan duvar frizinin konusu savaş. 20 x 48 santimetre boyutlarındaki ahşap kutunun deniz kabukları, kireçtaşı ve lacivert taşı kakma yüzeyi için sancak, aslında yanlış bir tanımlama.

41 – Çalıyı andıran Yaşam Ağacı'na dayanmış bu yaklaşık 50 santimetre boyundaki koç, altın, gümüş, bakır, lacivert taşı ve midye kabuklarıyla yapılmıştı. İ.Ö. 3. binyıldan kalma küçük boyutlu bu başyapıt Ur'daki krallar nekropolünde bulundu.

ne bulunduğu için hemen oraya kapağı attık, ama o da peşimizden geldi. Uzun küpeleri anlamlı anlamlı sallanan meyhaneci kadınla, saatin kaçtığı üzerine suya sabuna dokunmaz bir konuşmaya giriştiğimiz zaman haydut, Almanca olarak: 'Beşe tam çeyrek var!' dedi. Venedikli imiş, Avusturya ve Bavyera'da çok çalıışmış, haydut da değilmiş!"

İşte bu adam, Robert Koldewey, 2 Ekim 1897'de dostlarına Babil'e bir yolculuğa çıkılacağını "sözün bütünüyle aralarında kalması koşuluyla" bildiriyordu. Ama iş uzadı. Nihayet 2 Ağustos 1898'de Berlin Müzeleri Genel Müdürü Richard Schöne'nin yanındaki bir toplantı sırasında, "Babil kazılacak!..." diye yazıyor ve bu tümcenin sonuna iki ünlem işareti koyuyordu. "Şimdi ekspedisyonun yönerge taslağını hazırlıyorum. Bu girişim şimdilik bir yıllık olacak. Raporumda Babil için 500.000 mark istedim; beş yıllık çalışma için. Birinci yıl için 140.000 mark." 21 Eylül'de de, "Heyetin başkanı benim, ayda 600 mark alacağım... Keyfimden uçacak gibiyim... Çünkü düşünüyorum, bana on altı yıl önce biri, Babil'de kazı yapacağımı söyleseydi herhalde onu çıldırmış sanırdım," diyordu.

İlerde anlaşıldığı gibi Koldewey, bu işin tam adamıydı. Otuz altı yaşındayken şöyle yazmıştı: "İçimde sanki bir adam oturuyor da boyuna: İşte Koldewey şimdi yalnız şunu ya da bunu yapabilirsin, diyor. O zaman geri kalan hiçbir şey umurumda olmuyor!" Varlıklarına inanmadığı çöl haydutlarının kurşunları çevresinde ıslık çalarken de, Semiramis'in bahçelerini bulduğu ve Etemenanki'yi, (Babil Kulesi) ortaya çıkardığı zamanlarda da hep böyle davranıyordu.

"İNGİLİZLER Babil'de ve Asur'da çoğu zaman kuyu ve tüneller kazmışlardır. Bunlardan bazılarını hâlâ girilebilir. Ama çoğu zaman giriş zor olur ve pek de hoş gidecek gibi değildir. Benim âdetim önce hayvanları ürkütmek için içeriye bir iki el silah sıkmaktır: Bazen korkudan insanı yesinler mi, yemesinler mi diye şaşırان baykuşlar ve sırtlanlardır bunlar."

Koldewey'in mektupları böyle notlarla doludur. Bunlar şöyle kaydedilip geçilivermiş şeylerdir ama, bundan önceki bölümümüzde aldıklarımız gibi, arkeoloji kazılarının yolunu kesen binlerce küçük engeli göz önüne getirmeye yararlar. Bilimsel yayınlar, uzun çalışma yıllarının sonucu olarak uzmanlık dünyasına sunulan kitaplar, çoğu zaman böyle şeyleri içerisine almaz. Bu kitaplarda iklimle, hastalık ve zorluklarla, yerlilerin anlayışsızlıklarıyla, ileri gelenlerin dar görüşlülükleriyle, kötü kolluk ile, aşağılık insanlarla, işçilerin dikbaşlılığı ile olan savaşlar görülmez.

Ama Koldewey yazdığı mektuplarda bunları anlatır. Asur'da bir ara kazıyı yönettiği sırada şunları yazıyordu: "25 Eylül işçilerin ücret aldıkları gündü ve biz bunların sayısını doksana çıkarabildiğimize seviniyorduk. Ama içlerinden yirmi sekizi, para dağıtılırken işlerini bıraktılar. Ücret az geliyormuş ve işin zorluğundan elleri nasır utmuş; daha çok ücret istiyorlarmış. Ben de gitmelerini söyledim. Zaten bu yaptıklarından da güvenilir insanlar olmadıkları görüldüğü için gitmelerinden de çok mutlu olacağımı anlattım. Ertesi gün içlerinden birkaçı yeniden gelip çalışmak isteyince onlara bunun olamayacağını söyledim. Kim gitmek is-

terse engel olacak değildim, ama birisi bir kez gitti mi artık yeniden iş alamazdı. Bunun üzerine şeyhleri Homadi başlarında olarak gelip işi yalvarmaya döktüler. Şeyh adamlarının çok az beyinleri olduğunu ileri sürdü. Ben de onun bu düşüncesinin doğru olduğunu söyledim. Sonunda ona, adamlarını pazartesiye yeniden işe alacağına söz verdim. İşte bugün, her biri şişirilmiş koyun tulumunun üzerinde, Dicle'yi yüzerek geçip geldiler, çünkü bunlar ırmağın öbür yakasında oturuyorlar ve görünüşe göre de, örneğin bir Hamburglu şemsiyesini nasıl her zaman yanında taşırsa, bunlar da yüzme tulumlarından öyle ayrılmıyorlar.”

Yolların güvensizliği, Şammar boyundan soyguncu Araplar, Yezidi Kürtleri üzerine notları pek sık geçer. Kervancılar bu asayişsizlik yüzünden akıl almaz ücret istedikleri için hasırlar, şeker, lambalar getirtilememektedir. İş arkadaşlarının yanına silahlı koruyucular verilmesi gerekmektedir. Ama Koldewey şakacılığını yitirmez: “Önceki gün Beni Heceym boyundan birtakım adamlar çalınmış koyunlarını biraz saygısızca geri istemek için gelmişlerdi. Dün bizim adamlarımız bu saldırışın öcünü aldılar. Aşağı yukarı iki yüz tüfekli, önlerinde yirmi kadar atlı ile şeyhlerimiz Muhammed, Abud ve Mis’el olduğu halde Herhere dolaylarına girdiler. Orada çok sevdikleri boğuşma ve vuruşma oldu. Bunun sonunda Beni Heceym’ler bir ölü ile ellerinden giden bir tüfeğin yasını tuttular. Beri yanda da işçilerimizden biri karnından bir kurşun ve kafasına da birçok sopa yedi, bekçilerimizden, tam Arapça ve kendine çok uygun düşen, Deibel^(*) adındaki, böyle işlerde hiç geride kalmayan biri uyluğundan vuruldu; buna karşılık Deibel düşmanını hemencecik yere serdi ve onun tüfeğini ele geçirdi. Böylece iki tarafaşağı yukarı berabere kaldı: Burada iki yaralı, ötede bir ölü ile bir tüfek. Akşamüstü Deibel—üstü de içi de temiz olmayan küçük sevimli bir efendi—keyifli keyifli bekçi kulübesinde oturuyor, çevresindeki, onu aslansın! diye öven, dostlarına alabildiğine yalan atıyor ve mermi kanalı pek öyle düzgün olmayan yarasına un, tuz ve tereyağından yapılma güzel bir yakı yapıştırıyordu.”

Ama Koldewey de ateşe tutuldu. Bu çöl çocukları ateşli silahları daha çok patırtısı için kullanırlar. Bundan pek hoşlanırlar ve onsuz duramazlar. Yine bir ara kazıdan, bu kez Fara’dan dönerken, boğucu sıcak bir gecede Babil’e doğru atla gidiyordu.

“Muradiye’nin yaklaşık iki saat gerisinde, yolun sağındaki bir köyden bize ateş açtılar. Bu yolun kendi halinde halkı bizi herhalde soyguna çıkmış olan Montefik Arapları sanmışlardı; böyle durumlarda önceden uzun uzun tartışmaya girilmez. Yanıldıklarını anlatmak için saçmalar eyerlere çarpmaya başlayınca, kurşunların ışıkları da iyi nişanlanmış atışların keskin ve kısa seslerine çevrilinceye dek, ağır ağır ateşe doğru ilerledik.

“Bizi koruyan iki asker, zararsız kişiler olduğumuzu anlatmak için boyuna: ‘Asker! Asker!’ diye bağıırıyordu. Ama bu kimlik tanıtmak tüfek patırtıları, adamların bağıırışları ve kocalarını daha yürekli çarpışmaya kızıştıran karıların cırlak sesleri arasında yitip gidiyordu.

(*) [Editörün notu: Almandada Deibel, Teufel: Şeytan.]

“Adamlar karanlıkta, uzun ve dağınık avcı düzeninde yayılmış olarak yaklaşık yüz metre ilerimizde bulunuyorlardı. Silahlarının parlak ve yuvarlak ağız ateşleri, aslında gece pek karanlık olmadığı halde, görüşü çok güçleştiriyordu. Dinlenmek için Hille’ye gitmekte olan aşçı yamağımız Abdullah yük atının arkasına siper almıştı; harmaniyesinin eteğini tutan ellerini umutsuzlukla uzatıyor ve ‘Allah!’ diye bağırıyordu. Bu ötekileri pek neşelendirdi ve bütün yolculuk boyunca onunla boyuna alay ettiler.

“Sonunda Araplar korkularından kurtuldular, akılları başlarına geldi, koşup geldiler ve ateşi kestiler. Şöyle iki yüz kadar yarı çıplak, kahverenkli kara herifler, ellerinde delikli demirler, vahşiler gibi çevremizde dans etmeye koyuldular ve kana kana azarlandılar: ‘Baykuşlar! Kimsiniz siz, çakal mısınız? Buradan iki askerle, Fara Beyi ve postasının geçtiğini görmüyor musunuz? Sanki bütün çöl sizinmiş gibi alabildiğine ateş açmak ne utanmazlık!’ ” Koldewey, “Böyle bir kurşun kolayca insanın gözüne kaçabilir!” der ve şunu da katar: “Bu tüfek patlatmalar bu bölgenin baş belasıdır!”

25. BÖLÜM

Etemenanki – Babil Kulesi

NINIVE'nin (yıkılan ve yeniden kurulan Babil gibi değil, tersine, ozan Lukian'ın "Ölülerin Diyalogu"nda Charon'la konuşan Merkür'ün: "Ama Ninive, benim kayıkçı dostum, çoktan yıkılmıştır ve izi bile kalmamıştır. Onun bir zamanlar nerede olduğunu söylemek bile artık olanaksızdır!" dediği gibi) harap olduğu zaman, General Nabopolassar Babil'de yeni Babil devletini kurdu ve oğlu II. Nabukadnezar da onu yeniden güce ve görkeme erıştirdi. Ninive'nin ortadan kalkmasından sonra Babil yetmiş üç yıl daha yaşadı ve sonunda İranlı Kyros'un eline geçti.

Koldewey 26 Mart 1899'da "Kasr"ın, Babil'in iç kalesinin doğu tarafından kazıya başladığı zaman, Botta ve Layard'ın tersine, bu moloz yığınının sakladığı tarihi ana çizgileriyle biliyordu. Khorsabad, Nemrut, Koyuncuk ve özellikle büyük bir bölümü çok daha eski Babil tabletlerinin kopyaları olan dev Assurbanipal kitaplığı kazıları, Fırat'la Dicle ağzındaki ülke, buranın tarihi, ulusları ve hükümdarları üzerine bilgiler sağlamıştı. Ama küreklerin altında hangi Babil dirilecekti? Hammurabi'nin Amurru sülalesinin on bir kralın o en eski Babil'i mi? Yoksa daha yenisi, Sanherib'in o korkunç tahriplerinden sonra yeniden yapılmış olanı mı?

Koldewey daha 1898 Ocak ayında, henüz kazının yönetiminin kendisine verileceği kesinleşmiş değilken, bir bölüm moloz yığınlarında yalnızca şöyle bir araştırma yaptığı ve Berlin'deki krallık müzesine raporunu gönderdiği sırada bunu sezmışti: "Orada bulunacakların çoğu Nebukadnezar'ın eserleri olacaktır," diyordu.

Bu söylediklerinden elde edeceği şeylerden pek bir şey beklemediği anlamı çıkıyor mu? Ama, bu işle görevlendirildiğini haber aldığı zamanki sevinci de bunun tersini anlatıyor. Zaten her türlü kuşkuyu da buluntular çok geçmeden silecektir.

5 Nisan 1899'da şöyle yazıyordu: "İki haftadan beri kazıyorum, her iş yolunda gitti!"

İlk rastladığı dev Babil surları oldu. Bütün surun boyunca, şimdilik ancak parçalar halinde olmakla birlikte, kabartma kırıkları buldu: Aslan postları, aslan dişleri, kuyruklar, pençeler, gözler, insan ayakları, sakallar, insan gözleri, ince bacaklı hayvanların —herhalde ceylanların— bacakları ve yabandomuzu dişleri kabartmaları. Yalnızca sekiz metre uzunluğundaki bir sur bölümünde bin kadar parça bul-

du. Bu kabartmaların boyunu üç yüz metre olarak kestiriyor ve mektubunda şöyle yazıyordu: “Öyleyse yaklaşık 37.000 parça kadar bulunacağını hesaplıyorum!”

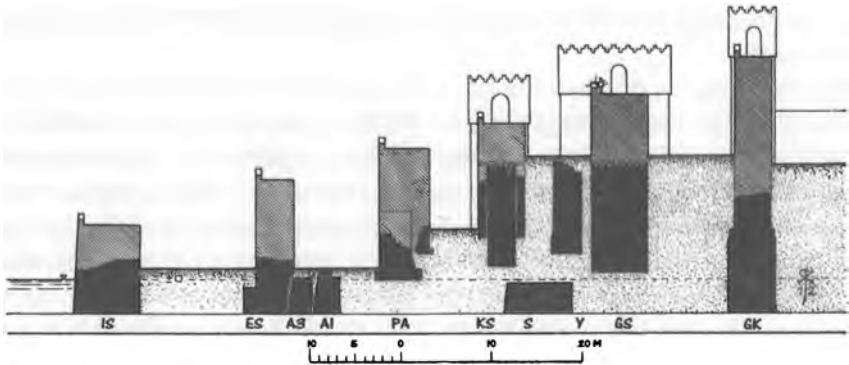
Daha iki haftalık kazının sonunda ilerisi için düşüncesi buydu!

BABİL üzerine en canlı betimlemeleri Yunan gezgini Herodot ile Artakserkses’in özel hekimi Ktesias’a borçluyuz. Bunların en büyük harika saydıkları, kentin surlarıydı. Bunun için Herodot’un verdiği ölçüler iki bin yıl boyunca bir dünya gezgininin alışılmış olan abartıları gibi görülmüştü. Söylentiye göre bu surlar öyle genişmiş ki, üzerlerinde karşılaşan dört atlı iki arabanın geçmesine yer varmış!

Koldewey hemen bu sura rastladı. İş zordu, dünyanın herhangi bir yanındaki başka her kazı yerindekinden daha ağırdı. Her yerde moloz yığını, taban düzeyinden iki, üç, olsa olsa altı metre yüksekken, burada on iki, hatta çoğu zaman yirmi dört metre kalınlığında toprak kaldırmak gerekiyordu. Koldewey, iki yüzü aşkın işçi ile on beş yıldan uzun zaman kış yaz çalıştı...

İlk başarısı Herodot’un haberlerinin hemen hemen abartısız olduğunu kanıtlayışı oldu. Koldewey yedi metre kalınlığında kerpiçten bir suru ortaya çıkardı. Bunun aşağı yukarı on iki metre önünde, yedi metre seksen santimetre kalınlığında tuğladan bir sur, bunun ilerisinde de üç metre otuz santimetre kalınlığında yine tuğladan bir hendek duvarı vardı. Bunların önünde de çok olası ki, hendek vardı ve dışardan bir tehlike baş gösterdiği zamanlarda ırmağın sarı suları ile doldurulmaktaydı.

Surların arasındaki açıklık olası ki dış duvarın dendanlarına dek toprakla doldurulmuştu. İşte dört atlı arabanın dolaşabileceği yer burasıydı! Surun üzerinde

A1 Nabopolassar'ın Arahtu suru, ilk dönem	GS Güneydeki kerpiç-tuğla sur
A3 Nabopolassar'ın Arahtu suru, üçüncü dönem	KS Kuzeydeki kerpiç sur
IS İmgur-Bel'in hendekli suru	PA Paralel ara sur
ES Eski hendekli sur	Y Eski bir kerpiç sur yıkıntısı
GK Güneydeki kalenin kuzey suru	S Sargon suru

Babil'de güney kalesinin kuzeyindeki savunma surlarının kesiti.

aşağı yukarı her elli metrede bir gözcü kuleleri vardı. Koldewey iç surda üç yüz altmış kulenin bulunduğunu düşündü. Dıştaki için Ktesias iki yüz elli sayısını verir ki içtekinin göre bunun inanılmayacak yanı yoktur.

Bu surla Koldewey dünyanın oldum olası gördüğü en büyük kent tahkimatını ortaya çıkarmış oldu. Sur, Babil'in, bütün Doğu'nun en büyük, Ninive'den da büyük kenti olduğunu gösteriyordu.

Nebukadnezar şöyle yazar: "...Babil'i doğudan dev bir surla çevreledim. Hendeğini kazdım ve şevlerini yer katranı ve tuğlalarla yaptım. Kıyısında dağ gibi yüksek büyük bir duvar yaptım. Buna geniş kapılar açtım ve bunlara selvi ağacından üstü bakır kaplı kapı kanatları taktım. Kötü niyetli düşmanların yanlarından Babil'i sıkıştırmamaları için, deniz nasıl karaları dalgalarıyla sararsa öylece dev sularla çevirdim. Bunlardan geçiş tıpkı denizin, tuzlu suyun geçildiği gibiydi. Duvarları delemesinler diye önlerine toprak yığdırdım ve tuğladan rıhtım duvarlarıyla çevirttim. Dış kaleyi sanatla sağlamlaştırdım ve Babil kentini kale haline getirdim."

Bu, o zamanki bütün saldırı araçları için ele geçirilemez olması gereken bir kaleydi. Ama Babil yine ele geçirilmişti! Bunun yalnız bir çözümü vardır: Düşman kenti dışardan değil içerden almıştı. Düşman surların önündeyken kentin iç politikası hep karışıktır ve hep —bugün haklı, yarın haksız olarak— düşmanı kurtarıcı gibi bekleyen partiler bulunur. İşte dünyanın en büyük kalesi de böyle düştü.

Evet, Koldewey Nebukadnezar'ın Babil'ine rastlamıştı. Danyal Peygamber'in "krallar kralı" ve "altın baş" dediği bu hükümdarın zamanında, kentin anıtsal bir biçimde yeniden yapılması başlamıştı: İç kaledeki Emach Tapınağı'nın yenilenmesi, Esagila'nın, Ninurta Tapınağı'nın, Merkes'teki daha eski İstar Tapınağı'nın yenilenmeleri. Kral, Arahtu surunun yenisini yaptırmıştı. Fırat'la Libil-Higalla Kanalı üzerindeki ilk taş köprüyü o kurdurmuştu. Güney hisarını, sarayını ekleyerek büyütmişti İstar Kapısı'nı renkli sırlı tuğlalardan hayvan kabartmalarıyla süslemişti.

Nebukadnezar'ın öncelleri bütün yapıları güneşte kurutulmuş kerpiçten yaptırırlardı, çok geçmeden rüzgâr ve hava bunları aşındırırdı; o ise özellikle tahkimatın en büyük bölümlerini pişmiş tuğlalardan yaptırmıştı. İki Irmak Arası Ülkesi'nde eski yapılardan pek az iz kalması, kalanların yalnızca dev moloz yığınlarından oluşması, malzemenin dayanıksızlığındandı. Çok daha sert malzeme ile yapılmış olmalarına karşın Nebukadnezar'ın yapılarından dağılmamış olarak daha sonraki kuşaklara ne denli az şeyin kalmış olması ise, tıpkı papalar ortaçağının putperest Roma'nın tapınaklarına karşı gösterdiği saygısızlık gibi, yüzyıllar boyunca halkın bunları taşocağı yerine kullanmış olmasındadır. Bugünkü Hille kenti ile çevresindeki birçok köyler Nebukadnezar'ın tuğlalarından yapılmışlardır. Bunu iyice biliyoruz, çünkü üzerlerinde onun damgası vardır. Hatta Fırat'ın sularının Hindiye kanalına akmasını önleyen modern bir barajın da çoğu bölümleri, bir vakitler üzerlerinde eski Babillilerin yürüdükleri tuğlalardandır. Eğer bir gün bu baraj da geçmişe karışır ve üzeri örtülürse ilerdeki arkeologlar pekâlâ burada da Nebukadnezar'ın bir kalesinin bulunduğunu sanabileceklerdir.

Babil eski kentinin planı. Babil kulesi Etemenanki ile Marduk'a adanmış Esagila tapınağı belirgin biçimde seçiliyor.

Nebukadnezar'ın boyuna beğenmediği, her yapılan "kral hazretlerinin ününe yeter gelmediği" için boyuna genişletip durduğu saray, hayır saray kompleksi, akıl almaz bir yaygınlıktaki saray kenti, zengin süsleriyle, göz kamaştırıcı sırlı, parlak, renk renk tuğla kabartmalarıyla bu saray için bir harika denebilir. Soğuk, yabancı, barbar bir görkem harikası! Şunu da söyleyelim ki Nebukadnezar bütün sarayı on beş gün içinde yaptırmış olduğunu ileri sürmektedir! Birçok yüzyıllar boyunca körü körüne inanılarak ağızdan ağıza gelen bir haberdir bu.

Ama Koldewey'in çıkardıklarından iki yapı dünyanın dikkatini hepsinden çok çekmişti. Bunlar, bir kule ve bir caddeydi, ki her ikisinin de bu dünyada eşi görülmemiştir.

BABİL Kulesi!

Musa'nın Birinci Kitabı, Bab II, Ayet 3, 4 bu yapı için şöyle der: "Ve birbirine, geliniz kerpiç keselim ve onları ateşte pişirelim dediler ve kerpiç onlara taş yerine

ve yer katranı dahi kireç yerine oldu ve sonra geliniz bütün yeryüzüne dağılmamak için kendimize bir şehir ile tepesi semaya kadar bir kule bina edip kendimize nam kazanalım dediler.”

Koldewey’in kazdığı ise artık dev bir temelden başka bir şey değildi. Fakat yazıtlar ona kulenin eskiden gerçekten var olduğunu anlatıyordu. Tevrat’ın anlattığı (hiç kuşkusuz gerçekten yapılmış olan) kule ise daha Hammurabi’nin gününde geçmişe karışmış olmalıydı. Fakat sonraki de, daha ileriki kuşakların eskinin anısı olarak yaptıkları da burada yükselmişti. Nabopolassar bize şu sözleri bırakmıştı: “O zamanlar Marduk bana buyurdu ki benden önceki zamanda dayanıksızlaşmış, yıkılmış olan kulenin temellerini yerine, bağrına sağlamca oturtayım; tepesi de göğe yükselsin.” Oğlu Nebukadnezar da sürdürür; “Etemenanki’nin tepesini, gökle yarışsın diye, yerine koymak işini ele aldım.”

Kule dev teraslar halinde yükseliyordu. Herodot her biri ötekinden küçük olarak üst üste yapılmış, en küçüğünün, bütün ülkenin üzerinde yükselenin üstünde de tapınak bulunan sekiz kuleyi anlatır. (Aslında bunlar yediydi.)

Kule kelime anlamı “tava” olan Sahn düzlüğünden yükselir. Koldewey, “Ama bizim sahnımız, bir zamanlar ‘Etemenanki’ Ziggurat’ının, ‘Gök ve yerin temel taşının,’ Babil Kulesi’nin yükseldiği, çevresi, tapınmayla ilgili çeşitli binaların yaslandığı bir surla çevrili eski kutsal alanın bugünkü görünüş biçimidir,” der.

Temeli doksan bir metreden genişti.

Koldewey: “Ama bu yazılı haberler, her ne kadar çok zarar verilmiş olsa da yine bizim doğrudan doğruya yıkıntıdan edindiğimiz kesin görüş karşısında nedir?” diye yazıyordu. Tevrat’ta Yahudilerin insan küstahlığının en üstün örneği olarak saydıkları kulenin o dev gibi kitlesi, çevresinde gururlu papaz sarayları, geniş ambarlar, sayısız konuk odaları, beyaz duvarlar, tunç kapılar, yüksek girişler ve bin kuleden bir ormanla onu çevreleyen ürkütücü surlar; bu kuşkusuz geniş Babil İmparatorluğu’nun içinde de ender rastlanacak ezici bir büyüklük, güç ve zenginlik etkisi yaratırdı.”

Her büyük Babylonia kentinin Ziggurat’ı vardı. Ama bu Zigguratlardan hiçbiri Babil Kulesi’ne eş olamazdı. Onun yapılması için seksen beş milyon tuğla kullanılmıştı ve dört çevreye tepeden bakardı. Babil Kulesi de tutsakların işidir. Mısır piramitlerinde olduğu gibi burada da işbaşlıların kamçıları şaklamıştı. Ama burada bir şey ta temelden başkaydı: Bir kral piramidi çok kısa olan yaşamı boyunca, yalnız kendisi için, mummyası için, Ka’sı için yaptırdı; basamaklı kuleyi ise kral kuşakları yapmıştı. Dedenin başladığını torun da sürdürürdü. Mısır piramitleri harap olurlarsa, hırsızlar onlara zarar verir ve soyarlarsa yeniden yapmak, ya da yeni hazinelerle doldurmak için kimse elini bile kımıldatmazdı. Babil Ziggurat’ı ise harap olmuş ve birçok kereler yıkılmıştır, ama her seferinde de yeniden kurulmuş, yeniden süslenmiştir.

Çünkü Ziggurat’ı yapan hükümdarlar bunu kendileri için yapmıyor, herkes için yapıyorlardı. Ziggurat, Marduk’a en büyük tanrı olarak tapan binlerce insanın dinsel alaylarda hedefi, halkın kutsal yeri idi. Önce derin tapınaktan

Marduk'a, onun —tahtı, ayak iskemlesi ve masasıyla birlikte Heredot'un dediğine göre 800 talent ağırlığında ve saf altından olan— heykelinin önünde kurban sunduktan sonra buraya koşuştukları zaman kimbilir bunun nasıl bir görünüşü vardı. Papaz odalarında “asıl talent” olan taştan bir ördek bulunmuştur. Üzerindeki yazıya göre “doğru bir talent.” Bu, 29,68 kilogram ağırlığındadır. Demek Marduk'un bu heykeli, yanındaki eşyalarıyla birlikte —eğer Heredot'a inanılırsa— yuvarlak hesap 23.700 kilogram saf altındandı.

Ya sonra, bu halkın Babil Kulesi'nin yan tarafından ilk kata ulaşan dev taş merdivenlerden kalabalık bir kortej halinde tırmandıkları sırada görünüş nasıldı? — Bu arada papazlar da orta merdivenden ikinci kata çıkarlar oradan da gizli merdivenlerden kulenin tepesine, Marduk'un kutsal yerine erişmiş olurlardı.

Burasının koyu mavi sırlı tuğlaları parıldardı. Heredot bu kutsal yeri İ.Ö. 458'de, yani bütün Ziggurat'ın bitirilmesinden aşağı yukarı yüz elli yıl sonra, herhalde daha iyi durumdayken görmüştü. “Derin Tapınak”ın tersine olarak bu “Yüksek Tapınak”ta heykel yoktu. Orada yalnızca “iyi hazırlanmış” bir yemek yatağı (bütün kibar Doğulular, onlar gibi Yunanlılar ve Romalılar “sofraya yatarak” yemek yerlerdi), yatağın önünde altın kaplama bir masa vardı. Bu en kutsal yere artık sıradan halk giremezdi, çünkü Marduk'un kendisi burada görünürdü ve onun görünüşüne sıradan ölümlüler dayanmazlardı. Yalnızca bir kadın orada kalırdı: Seçme bir kadın, geceden geceye tanrının zevkine hazır olarak beklerdi.

Heredot anlatırken kuşkusunu söylemeden geçemez; “Bundan başka tanrının tapınağı ziyaret ettiğini ve buranın yatağında dinlendiğini de söylerler — ama bu bana inanılır şey gibi görünmemektedir,” der.

Çepeçevre etrafta, bir sur içine alınmış olarak, büyük bayram günlerinde ta uzaklardan gelip dinsel alaya hazırlanan hacıların barındıkları evler yükselirdi. Bunlardan başka, krallara taç giydiren bir tanrının papazları olarak hiç kuşkusuz iktidar sahibi Marduk papazlarının evleri de vardı. Ortasında Etemenanki'nin yükseldiği bu saray, daha da karanlık, devsel bir görkem içindeki Babil Vatikanı, işte böyle bir yerdi.

Tukulti-Ninurta, Sargon, Sanherib ve Assurbanipal Babil'i almış ve Marduk'un kutsal yerini, Etemenanki'yi, Babil Kulesi'ni de tahrip etmişlerdi.

Nabopolassar ve Nebukadnezar onu yeniden kurdular. İranlı Kyros, Nebukadnezar'ın ölümünden sonra, İ.Ö. 539'da kenti ele geçirdiği zaman bunu

“Büyük Rab Marduk,” tanrıların başı; ayaklarının dibinde onun için kutsal olan masal hayvanı “Babil’in ejderi” durmaktadır.

yıkmayan ilk fatih oldu. Tarih bakımından daha genç olan onu bu ululuk büyüledi. Öylesine büyüledi ki, yalnızca tahrip etmemekle kalmadı, tersine, kendi mezarını da bir minyatür Ziggurat biçiminde, küçük bir Babil Kulesi, bir Etemenanki olarak yaptırdı.

Kule yine de bir kez daha yıkıldı. İranlı Kserkses, Büyük İskender'in Hint seferinden döndüğü zaman gördüğü yıkıntıdan başka bir şey bırakmadı. Ama bu dev yıkıntının karşısında yine bir büyülenmiş insan vardı. İskender iki ay, on bin kişiyi molozları temizlemek için çalıştırdı, sonunda bütün ordusunu da —Strabon 600.000 gündelik verildiğinden söz eder— bu işte kullandı.

Yirmi iki yüzyıl sonra aynı yerde bir Batılı bilgin duruyordu. Aradığı ün değil, bilgiydi. On bin kişi ile değil yalnızca iki yüz elli kişi ile çalıştı. Ama on bir yıllık çalışmasında o da herhalde 800.000 gündelik vermişti. Sonunda bu eşsiz anıtın vaktiyle nasıl görüldüğü anlaşılabilirdi.

“BABİL KULESİ” bugün de insan cüretinin simgesi olarak tanınır. Bundan sonra Koldewey büyük kentin, yazıtların anlatmakta olduğu, fakat hiçbir zaman bütün dünyanın bilgisine mal olmamış başka bir yanını kazdı.

Bu bir caddeydi. — Ama Koldewey'in şimdi ortaya çıkardığı, eğer görkem uzunlukla ölçülmeyecek olursa, Romalıların bütün caddeleri, evet, hatta Yeni Dünya'nın bütün caddeleri de dahil, dünyanın en görkemli caddesiydi. Burası ulaştırma için değil, Babil'de herkesin, hatta Nebukadnezar'ın da kulluk ettiği büyük tanrı Marduk için dinsel alay caddesi olarak yapılmıştı.

Bu kral kırk üç yıllık saltanatı sırasında hemen hemen durup dinlenmeden bina yaptırmış olacaktı. Bu caddeyi ayrıntılı olarak anlatır: “Babil'in caddesi Aibur-Şabu'yu, büyük efendimiz Marduk'un alayları için toprakla doldurarak yükselttim ve Aibur-Şabu'yu Illu kapısından ta İhtar-sakipat-tebişa'ya dek Turminabanda taşları ve Şadu taşlarıyla döşeterek tanrının alayına yaraşır biçime getirdim; onu babamın yapmış olduğu parçayla birleştirdim ve yolu parlak bir duruma getirdim.”

Marduk için alay caddesi! Doğru ama bir yandan da kentin tahkimatının bir bölümüydü bu. Çünkü bu cadde aynı zamanda dev bir gizli yoldu. Göz ne sağ ne de solu görebilirdi. Her iki yandan yüksek, yedi metre kalınlığında kale duvarlarıyla çevrilmişti. Cadde ileri tahkimattan, böyle iki sur arasında, ta asıl Babil'in giriş yeri olan İhtar Kapısı'na dek vardı için, kapıyı zorlayan düşmanlar bu cadde üzerinden kente saldırmak zorundaydılar. Ama o zaman cadde ölüm yolu olurdu!

Bu taştan argütün her saldırgana vereceği ürküntüyü (o zaman insanların masal yaratıkları ve kötü cinlerle dolu olan hayal güçleri için) hiç kuşkusuz çok artıran bir şey de, duvarları her biri iki metre uzunluğunda, parlak renkli kabartmalar halinde süsleyen ve ağızlarını alabildiğine açarak düşmana karşı yürüyora benzeyen yüz yirmi aslandan bir orduydü. Görkemli ve gururlu, ağızları açık, dişleri ortada, beyaz ve sarı postları, sarı, kırmızı yeleleriyle açık mavi ya da koyu mavi zemin üzerinde yürüyordu bunlar! Cadde yirmi üç metre genişliğindeydi.

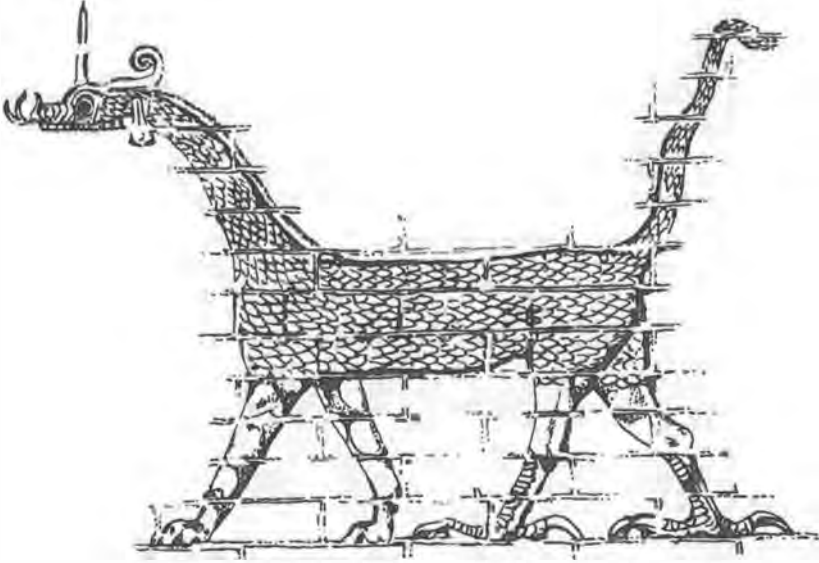

Nebukadnezar'ın tuğla damgası. Aynı sözler, kralın yaptırdığı yapılarda kullanılan milyonlarca tuğlada yinelenir durur: "Nebukadnezar, Babil Kralı, Esagila ve Ediga'nın bakımcısı Nabopolassar'ın oğlu, Babil Kralı."

Üstüne asfalt dökülmüş bir tuğla kaplamadan, üzerinde ortada dev kireçtaşı blokları, kenarları bir metreyi aşkın uzunlukta kareler biçiminde döşeliydi; kenarlara da bunların yarı büyüklüğünde kırmızı ve beyaz damarlı Breccia levhaları döşenmişti. Taşların keskin birleşme yerlerine asfalt dökülmüştü. Her taşın gömülü yüzünde aşağıdaki yazı kazılıydı: "Babil kralı, Nabopolassar'ın oğlu Babil kralı Nebukadnezar'ım ben. Babil caddesini büyük efendimiz Marduk'un alayı için Şadu levhalarıyla kaldırmıladım. Efendimiz Marduk sonsuz yaşam başışlasın!"

Kapı da bu sözlere uygundur. Bugün bile on iki metre yükseklikte olarak duran surları Babil'den kalan en heybetli bölümleridir. Bunlar aslında ileri çıkmış büyük iki burçlu dev gibi iki kapı yapısıydı. Gelen insan burada gözüne nereye çevirirse çevirsin, karşısında kutsal hayvanlar parıldardı. Burada da mavi zemin üzerinde alaca renkleriyle parıldayarak gelenleri büyüleyen ve bu kapının arkasındaki başkentin gücünü düşünerek korku içinde bırakan korkunç kalabalığı Koldewey 575 hayvan olarak kestiriyordu.

Burada kapıyı süsleyen, İhtar'ın hayvanı aslan değildi. Bunlar Ramman'ın (Adad da denirdi), Fırtına Tanrısı'nın kutsal hayvanı boğa ile ejder, hem yılan hem grifon "Sirruş" tular. Bu benzetmeler, tanrıların başı Marduk için kutsal olan masal yaratığını anlatamaz. Bu dört ayaklı bir hayvandı, uzun bacaklıydı, arka

Canavar Muşhuşu, Babil'in tanrısı Marduk'un hayvan sembolüydü. Aslan pençeli, kuş tırnaklı, yarık dilli ve kafasında tek boynuzlu, pullu zırha bürünmüş bu canavar, Babil'deki İhtar Kapısı'nın çeşitli yerlerini süslüyordu.

pençeleri kuş tırnaklarıyla silahlıydı, gövdesi pul puldu, boynu uzun, başı büyük gözlü bir yılan başıydı. Yılan gibi çatal dilliydi. Yassı başının üstünde bir boynuzu vardı... Bu, Babil'in ejderiydi.

Yine Tevrat'ın bir gerçeklik çekirdeği, masal kabuğundan sıyrılmıştı. Danyal burada, Babil'deki aslan çukurunda Yehova'nın mucizesini göstermişti. Ejderin güçsüzlüğü gelecek bin yılların egemeni olacak Tanrı'ya karşı kendi tanrısının güçsüzlüğünü kanıtlamıştı.

Koldewey, "İnsan şunu gözünde canlandırabilir." der. "Esagila papazları orada, buna benzer bir hayvan, bir sürüngen, belki de bu bölgelerde bulunan bir arval beslerlerdi ve onu tapınağın karanlık bir yerinde canlı bir Sırruş olarak gösterirlerdi. Eğer bu, kendisine Danyal'ın hazırladığı saç ve asfalttan yapılmış çöreğe dayanamadıysa herhalde bunda şaşılacak yan yoktur."

MARDUK CADDESİ üstünde yeni yıl alayları ne görüntüyü kim bilir? Koldewey bir karşılaştırmayı dener:

"Bir gün Meryem'in insan boyundan daha büyük gümüşten bir heykelinin, adak armağanları, bilezikler, mücevherler, altın ve gümüşle yüklü olarak kırk adamın taşıdığı bir sedye Siraküza Katedrali'nin ana kapısından, kaynaşan halkın başları üzerinde çıktığını görmüştüm. Gürültüler, çalgı sesleri, halkın coşkun duaları arasında Latomien bahçelerine taşınıyordu. Tanrı Marduk'un dinsel alayının Esagila'dan çıkıp, belki de prebolostan geçerek Babil'in tören caddesinde yaptığı geçit törenini böyle gözümde canlandırıyorum."

Ama bu kıyaslama kuşkusuz zayıftır. Bu dinsel alayın daha büyük, güçlü, deb-debeli ve barbarca olması gerektir: Alt tanrıların Esagila'daki "Kader odasından" Fırat kıyısına dek taşınmaları, onlara üç gün tapılması ve parlak bir alayla geri dönüşleri!

26. BÖLÜM

Bin Yıllık Krallar ve Tufan

YOLUMUZDAN bir kara kedi geçer de batıl inancımız bize geri dönmemi-
zi söylerse, eski Babillileri aklımıza getirir miyiz? Saatimizin on ikiye bö-
lünmüş olan minesine baktığımız zaman (biz ki başka her şeyde ondalık sistem-
le düşünür ve hesaplarız) ya da yaldızlı göğe bakıp kaderimizi gezegenlere bağla-
mak istediğimiz vakit bu ulusu anımsar mıyız?

Oysa bunu yapmalıydık, çünkü düşüncelerimizin ve duygularımızın bir bölümü Babylonia'dan gelmektedir. Daha doğru olarak söyleyelim: Belki Babylonia'dan, ama Babillilerden değil!

Babil'de düşünülmüş ve duyulmuş olan şeylerden ne denli çoğunun bilinci-
mizde ve bilinçaltımızda, düşüncelerimizde ve duygularımızda yaşadığı yolunda
adeta her kürek vuruşunda yeni kanıtlar elde etmek, araştırmacılar için umulma-
dık bir şey olmuştu. Ama, Babil bilgeliliğinin de daha önceden onlara miras kal-
mış bir bilgelik olduğu, bunların Sami Babillilerden, hatta Mısırlılardan da daha
eski bir ulustan geldiği yolunda araştırmacı zekâlar yeni yeni işaretler bulunca, bü-
yük bir şaşkınlık uyandı.

1946 yılında Amerikalı bilgin Samuel Noah Kramer bu ulusun kil tabletleri-
ni yayınlamaya başladı. 26 yıllık yoğun ve son derece zorlu yazı çözümleme uğ-
raşı sonunda, 1956 yılında *History Begins at Sumer*, (Tarih Sümer'de Başladı) gi-
bi iddialı başlık altında bir kitap yazdı. Bu kitapta araştırmalarını bilimsel ağırlık-
lardan soyutlayıp, sadece anlatıyordu. Bunu da esprili bir dille yapıyordu. Yirmi
yediden fazla "ilki," yani insanlık tarihinde ilk kez bu ulus tarafından kayıt altı-
na alınmış nesne, deneyim ya da olayları saptamıştı; bunu yaparken de onları en
modern kavramlarla tanımlamaktan da çekinmemişti. Bunların hepsini saymaz-
sak çok önemli bilgileri göz ardı etmiş oluruz.

1. İlk okullar. 2. İlk "basit rüşvet." 3. İlk çocuk suçu vakası. 4. İlk "sinir har-
bi." 5. İlk siyasi "iki kamaralı kongre." 6. İlk tarihçi. 7. İlk vergi affı. 8. Yasa kitabı:
"İlk Musa yasaları." 9. Hukukta ilk "emsal vaka." 10. İlk tıbbi reçeteler kitabı. 11.
İlk "halk takvimi." 12. İlk bahçe uygulaması. 13. İnsanlık tarihinde ilk kozmogoni
ve kozmoloji. 14. İlk ahlak yasaları. 15. İlk "Eyüp efsanesi." 16. İlk atasözleri. 17.
İlk hayvan fabl örnekleri. 18. Felsefi bir konuda ilk "laf cambazlığı" örneği. 19. İlk

“Cennet.” 20. İlk “Nuh” efsanesi. 21. İlk “diriliş” öyküsü. 22. İlk “Aziz George.” 23. Gılgamış bir Sümer kahramanıydı. 24. İlk “epik edebiyat.” 25. İlk aşk şarkısı. 26. İlk kitap kataloğu. 27. İlk “altın barış çağı.”

Bütün bunları okuyan herkes binlerce yıl önce bambaşka bir gökyüzünün altında olup bitenlere hayranlık duyan birinin bunları zorla modern terminolojiye uyarladığı izlenimine kapılır. Ancak Kramer’in olağanüstü çevirilerini okudunda insanın nefesi kesilir. Sadece 17 kil tablet üzerine yazılan bir babanın yoldan çıkmış oğlu için yakınısını ve genelde gençlerin dikbaşlılığını okuyan, bunları günümüzde komşu bir baba oğlun konuşmaları sanabilir. Metin babanın oğluna sormasıyla başlar: “Nereye gittin?” Yanıt: “Hiçbir yere!”

Bu eski ulusun varlığı akla gelebilecek en garip yoldan anlaşılmıştı. Bu buluş insan aklının en parlak başarılarından biridir ve buna çivi yazısının çözülmesi üzerindeki çalışmalar sonunda erişilebilmiştir. Şundan daha doğru bir deyim bulunamaz: Bu ulusun varlığı “hesaplanmıştır.”

Çivi yazısının çözülmesindeki zorluklar, Rawlinson’dan sonra gelenlerce yenilip, uzmanlar bu işaretlerin kökenlerine, dil bakımından bağlantılarına ve buna benzer şeylere kendilerini verince, bu araştırmalar sırasında birçok garip olaylara rastladılar ve bunlar onları, son noktası insanı şaşkınlığa düşürecek bir sav olan aşağıdaki kurama götürdü.

Babil-Asur yazı işaretlerinin çeşitli anlamlara gelmeleri kendiliğinden açıklanabilecek bir şey değildir. Böyle çapraşık bir yazı dizgesi, harf yazısı, hece yazısı ve şekil yazısının böylesine bir karışımı, Babilliler tarihin ışığına çıktıkları sırada birdenbire ve tam olarak meydana gelmiş olamazdı. Bu dizge uzun bir evrimin izlerini taşımaktaydı. Bu, yalnızca ikinci elden alınma bir mal olabilirdi. Yüzlerce, (özellikle dil alanındaki) bireysel araştırmalar bir araya geldi, birbirlerini bütündü ve sonunda şu sava vardı: çivi yazısını bulanlar Babilliler ve Asurlular olamazlardı; tersine, başka bir ulus, çok büyük bir olasılıkla Samî olmayan, doğunun yaylalarından gelen, fakat varlıklarını o zamana dek hiçbir buluntunun kanıtlamadığı bir ulus bu yazıyı bulmuştu.

Persepolis'te bulunan 1,9 santimetre boyunda silindirik şeklindeki mührün açılmış görüntüsü. Burada kanatlı bir dağ keçisi ile uçan bir kuşun arkasından sıçrayan aslan görüntülenmiş. Bu sahneyi iki “Hayat Ağacı” çerçeveleyiyor.

Böyle bir varsayımın cüretlilikten yana eksik yanı yoktu. Ama yıllar geçtikçe araştırmacıların buna güveni o denli arttı ki, varlığını yalnız kendilerinin ileri sürdükleri ve hiçbir yazıtın göstermediği bu ulusa bir ad bile vermekten çekinmediler. Bazıları Akadlar dedi, ama Alman-Fransız Jules Oppert, Sümerler adını koydu ve bu ad kaldı. Bu ad, İki Irmak Arası Ülkesi'nin güney tarafındaki en eski krallara verilen "Sümer ve Akad Kralları" unvanından alınmıştı.

İşte yürütülen düşünce, kuram ve savın çok sadeleştirilerek anlatılışı budur. Önceden hesaplanan gezegen nasıl göründüyse, önceden bildirilen elemanlar ve tasarımlanmış Pithecanthropus nasıl bulunduysa, bir gün, Babillilerle Asurlulara yazıyı vermiş olan gizemli ulusun ilk izleri de öylece bulundu. Yalnız yazıyı mı? Çok geçmeden anlaşıldı ki Babil ve Ninive'nin, kültür başarısı olarak gösterebildiği ne varsa hemen hemen hepsini gizemli Sümer ulusunun öncü çalışmalarına bağlamak gerekmektedir.

Biz daha önce Fransız diplomatı Ernest de Sarzec'ten yine mesleği arkeologluk olmayan ve arkeolojinin sorunlarından Mezopotamya toprağına ayak basmadan önce haberi bile bulunmayan bu adamdan söz etmiştik. Ama İki Irmak Arası Ülkesi'ndeki örenler ve höyükler tıpkı bir zamanlar Paul Emile Botta'nın olduğu gibi onun da merakını uyandırmıştı. (Ondan beri kırk sene geçmişti.) Başlangıçtaki bütünüyle acemice araştırmaları sırasında talih çok yolunda gitti ve Tello'daki bir tepenin eteğinde, o zamana dek cesaretini artıracak şeyler gördü, yazıtlar ele geçirdi ve böylece "önceden haber verilen" ulusun, Sümerlerin ilk gözle görülür izlerini bulmuş oldu.

En değerli parça bir eyalet hükümdarı ya da papaz kralı olan Gudea'nın sert diorit'ten yontulmuş ve olağanüstü güzel cilalanmış bir heykeliydi. Bu da öteki değerli parçalarla birlikte gemiye yüklendi ve Paris'te Louvre Müzesi'ne erişti. Bilginler arasında ne heyecan uyandırdı bu! Hatta soğukkanlı ve zaman tahminlerinde en çekingen asurologlar bile bulunan taş fragmanlardan bazılarının İsa'nın doğumundan 3000-4000 yıl önceden kaldıklarını, buna göre de, hatta Mısır'dan daha eski bir kültürün tanıkları olduklarını kabul etmek zorunda kaldılar.

Büyük yapılar ortaya çıktı; basamaklı piramitler, tıpkı minaresiz cami, çan kulesiz kilise olmadığı gibi her kentte mutlaka bulunan Zigguratlar çıktı. Mezopotamya dünyasının tarihini gittikçe daha geriye doğru, ta insanlığın başlangıcının alacakaranlıklarına dek izlemeye olanak veren yazıtlar bulundu. Babylonia'nın anlaşılabilmesi için bu denli büyük önem taşıyan geçmiş bir dünyanın bulunuşu, tıpkı Yunan Antikçağının anlaşılmasında Girit-Miken kültürünün bulunuşu gibiydi.

Ama bu Sümer kültürü daha geriye, çok daha gerilere gidiyordu. Onun başlangıçları hemen hemen gerçekten Tevrat'taki Yaratılış'la, hiç değilse Tanrı'nın saldığı ve yalnız Nuh'un kurtulduğu büyük tufandan sonraki ilk insanlarla birleşiyordu.

Yarı tanrı Gilgamiş epodesi böyle bir tufanı anlatmıyor muydu? Eksik yerlerini British Museum'dan George Smith'in Koyuncuk höyüğündeki milyonlarca kırık çanak çömlek arasında aradığı ve bulduğu epope?

1911 YILINDA İngiliz konsolosunun eşi Bayan Winifred Fontana'nın üç genç arkeolog konuğu vardı. Bayan ressamdı ve buna uygun olarak günlüğüne şöyle yazmıştı: "...Her üçü de bir ressam kadın için çok güzel modeller..." Bu üç arkeolog David Hogarth, T. E. Lawrence ve Leonard Woolley'di. Bunlardan biri birkaç yıl sonra dünyada ün kazanacaktı, ama artık arkeolog olarak değil; bu, Birinci Dünya Savaşı'nda Arap ayaklanmasını yöneten Lawrence'tı. Üçüncüsü kamuoyunda az ün kazandı. Fakat arkeolog meslektaşlarının gözünde iş bunun bütünüyle tersine oldu.

*Leonard Woolley
(1880-1960)*

Winifred Fontana'nın, çok daha sonra bir kez daha sorulduğunda, —aradaki zamanda Albay Lawrence'nin kazandığı tarihsel önemin etkisi altında kalarak— üç arkeologun ziyaretini yeniden anlatırken, "ama Lawrence benim hep dikkatimi çekmişti," demesi doğal görülmelidir.

Ama onlarla birlikte konsolosun konuğu olan bir Suriyeli, Bayan Fontana'nın tersini söyler: "Genç Lawrence, o denli kibar bir insan ve kusursuz bir gentilhombre olan Mösyö Woolley'le ne denli zavallı bir çelişki oluşturuyordu."

Bu "kusursuz gentilhombre" çok daha sonra, 1927 ve 1928 yıllarında, kırk yedi yaşındayken, Fırat kıyısındaki Ur kentinde, Hazreti İbrahim'in efsanevi vatanında kazıya başladı. Çok geçmeden Sümer ulusu konusunda görülmedik zenginlikte belgelere rastladı. "Ur'un kral mezarlarını" açtı, zengin hazineler buldu ve —bununla altınlardan daha değerli olarak— Babil'in ön tarihi üzerine bilgilerimizi öylesine çok ayrıntılarla zenginleştirdi ki, insan kültürünün bu en eski bölümü ansızın renkli bir yaşam kazandı.

Bulduğu birçok şeyler arasında iki parça en çok dikkate değer: Bir Sümer kraliçesinin perukasının süsü ve "Ur'un mozayik sancağı" denen parça. Ama insanlığın en eski tarihi üzerine bilgilerimiz için en önemli buluşu da, Tevrat'ın en heyecanlı öykülerinden birinin bütünüyle tarihsel bir gerçek olduğunu ortaya koydu. Sonunda bulduğu korkunç bir şey, beş bin yıl önceki bizim gözümüzde canlandıramayacağımız ölü gömme geleneklerine ilk olarak ışık tutmuştu.

Woolley höyükte, hemen hemen bütün arkeoloji çalışmalarına başladığı gibi, alışılmış hendekleri kazdırdı. On iki metre derinliğe değin kül, dağılmış kerpiç, seramik kırıkları, moloz ve süprüntülerden bir tabaka buldu. Bu döküntülerin içine Ur halkı kralları için mezarlar kazmışlardı. Bir kraliçenin mezarında zengin süs eşyası, altın kaplar, biri bakırdan öteki gümüşten, altmış santimetre uzunluğunda iki Fırat kayığı buldu. Orada kraliçenin başlığı da eline geçti. Kabarık bir perukanın üstünde üç dizi lapislazuli ve kırmızı karneol vardı. En

alttaki dizide altın halkalar asılıydı, ikincisine altından kayın yaprakları, üçüncüsüne de söğüt yapraklarıyla altın çiçekler takılmıştı. Bunların üstünde de lapislazuli kakmalı altın çiçeklerle süslü beş uçlu bir tarak vardı. Altından helis biçiminde burulmuş teller şakakları süslüyor, hilal görünüşlü ağır küpeler kullarlardan sarkıyordu.

Katherine Woolley, o zamandan kalma bir kafa üzerine bir zamanlar bu süsü taşımış olan kraliçenin başını modele etmeyi dendi. Pişmiş toprak heykelciklerden o zamanki saç tuvaletini öğrendi, saçları tutan altın şeritler ona perukanın büyüklük oranlarını verdi. Şimdi Amerika'da Philadelphia'daki University Museum'da bulunan bu gerçeğe çok yakın olduğuna güvenebileceğimiz model bize 4500 yıl önce değerli madenlerin işlenmesi sanatının ne denli ileri ve sanat beğenisinin ne denli yüksek olduğunu anlatır.

Ama en çok fikir verici buluntu, "Mozaik sancak" denendir. (Woolley buna İ.Ö. 2500 tarihini koymaktadır.) Bu sancak ardı ardına yapışık 55 santimetre uzunluk ve 22,5 santimetre eninde iki dikdörtgen biçiminde levhadan oluşmuştur. Üçgen biçiminde iki eki de vardır. Bu levhaların uzun bir sırğa takılı olduğu ve dinsel alaylarla törenlerde önde taşındığı varsayılabilir.

Bu levhalar lapislazuliden bir zemin üstünde birçok sedef ve deniz kabuğundan resimlerle kaplıdır. Zengin Bay Ti'nin mezarının, bir zamanlar Mariette'e eski Mısır yaşamı üzerine bilgiler veren duvar resimleri gibi ayrıntılı, o denli zengin bir bollukta olmamakla birlikte, bu resimler Woolley'e bir resimli kitap gibi 4500 yıl önce geçmiş şeyleri gösteriyordu. Eskiliği düşünülürse, bu sancağı olağanüstü değerde bir anahtar yapıt saymak gerekir.

Levhaların birinde bir şölen görmekteyiz. (Bu bize elbiseler ve kaplar üzerine bilgi vermektedir.) Boğazlanacak hayvanların getirildiğini... (Bu bize o zaman hangi evcil hayvanların beslendiğini gösterir.) Bir sıra tutsak ve bir sıra savaşçılar, (bu da silah ve donatım üzerine bilgi verir) ve sonunda bize ilk olarak savaş tarihine, Babil, Asur, Pers ve Makedonya büyük devletlerini birleştiren ya da parçalayan o araba birliklerini sokanın Sümerler olduğunu gösteren savaş arabalarını görüyoruz.

Fakat bundan sonra Woolley korkunç buluşunu yaptı. Ur'un bu kral mezarları, kral ve kraliçelerinden başkalarını da saklıyordu.

Bu mezarlarda toptan boğazlaşmalar olmuşa benziyordu. Mezarda nöbetçi askerler, bakırdan tulgaları kuru kafalarının yanında, mızrakları ellerinin yanında, yatıyorlardı. Öldürülmüşlerdi! Bir mezar odasının ucunda dokuz saray kadını, başlarında hâlâ, herhalde cenaze töreninde taşıdıkları, görkemli başlıklarıyla yatmaktaydılar. Giriş yerinin karşısında iki ağır araba vardı. Arabalarda da arabacıların kemikleri duruyordu; önde, öküzlerin iskeletlerinin yanında uşakların kemikleri vardı. Bunlar da öldürülmüşlerdi.

Kraliçe Şub-ad'ın mezarında Woolley, boğazlanmış ve iki sıra halinde yatırılmış olarak saray kadınlarını buldu. Sonuncu olarak orada bir erkek çalgıcı, harpçi yatıyordu; kol kemikleri hâlâ değerli kakmalarla süslü çalgısının üzerindeydi; herhalde ölüm sırası kendisine gelinceye dek buna sarılmıştı. Hatta üzerinde kra-

liçenin yattığı teskerenin yanı başında bile iki insan iskeleti, bir anda çöküp kaldıkları gibi duruyorlardı.

Bunun yalnız bir açıklaması vardır: Burada ölümlü insanlara, insanlar için olası en büyük kurban verilmiştir: İnsan canı! Woolley burada, herhalde bir Tanrıkrallık kurmak isteyen tutucu papazların sunduğu planlı bir insan kurbanıyla karşı karşıyaydı. Çünkü ölümlerin duruşundan, buluntunun bütün durumundan bu saray halkının, askerlerin ve uşakların hiç de, ölü kocalarının odun yığını üzerinde izleyen Hintli dulların yaptığı gibi, isteye isteye kocalarını peşi sıra ölüme gitmedikleri anlaşılıyordu. Burada kurbanlar boğazlanmıştı! Ölü kralın onuruna kanlı idamlardı bunlar!

Ya bilim bu buluntudan ne sonuç çıkarmaktadır? Woolley, “Bu tür insan kurbanını gösteren hiçbir yazıt yoktur,” der. “Başka yerlerde de arkeoloji böyle bir geleneği anlatan bir iz bile bulamamıştır. Hatta daha geç zamanlarda bunu anımsatacak bir geleneğin sürdüğü de görülmüş değildir... Eğer bu kurbanlar ilk kraların tanrılaştırılması ile açıklanabilirse, diyebiliriz ki, tarihsel çağlarda en büyük tanrılar bile böyle bir dinsel tören istemiş değillerdi. Şu halde bu, Ur mezarlarının son derece eski olduğuna kanıttır.”

SÜMER kültürünün bu çok eski dönemine Woolley bir adım daha yaklaşacaktır.

Sistemli bir biçimde derinlere inmeye başlayınca mezarların altında, yüzeyden on iki metre aşağıda bir kil tabakasına rastladı. Bu tabaka bütünüyle temizdi, içine ne seramik kırıkları, ne de süprüntü karışmıştı. Kalınlığı da iki buçuk metreden az değildi.

Böyle ırmağın getirdiği kil olduğu açıkça görülen bir tabaka için tek bir açıklama vardı, bunu da jeolog, arkeologdan daha çok güvenle söyleyebilirdi: Bir zamanlar Sümer ülkesinde çok büyük bir su baskını felaketi olmuştu. İki buçuk metre kalınlığında bir balçık tabakası yığabilmek için de bu taşkın denizden ve “göğün bütün pencerelerinden” gelmiş olması gerekiyordu. Ve Tevrat’ın I. Musa kitabının 7’nci babında dediği gibi bir günde vadiler ve tepelerin üzerlerine akmış olacaktı. “O zaman yerin derinliklerindeki bütün pınarlar yarıldı ve semanın pencereleri açıldı ve yer üzerine kırk gün kırk gece yağmur yağdı... Ve sular yer üzerinde yüz elli gün kaldı.”

Woolley akıl almaz bir sonuç çıkarmak üzereydi.

Eğer Tevrat’ın öyküsünün çok daha eski olan Gılgamış epopesine uyduğunu düşünürse, eğer Sümer kral listelerine başvurursa (o zaman su baskını geldi ve su baskınından sonra krallık yeniden gökten indi), bunlardan başka, eğer İki Irmak Arası Ülkesi’ndeki kazıların Kutsal Kitap’ın söylencelerini doğruladıklarını da göz önünde tutarsa, artık burada hiç kuşkuyla yer kalmayacak gibi kanıtladığı büyük su baskınının Nuh Tufanı olduğunda da kuşku yoktu.

Mistik tufan öyküsünün doğmasına neden olan bu tarihsel tufan, yalnız bir aile, Ur-Napişti = Nuh ailesi kalıncaya dek tüm insanları silip süpürmüş değildi. Bu herhalde Fırat-Dicle deltasındaki su baskını alanlarında hep görülenlerden —yalnız kuşkusuz son derece şiddetli— biriydi.

SÜMER ulusunun yerden çıkarılması bölümüne kara kedi ve on ikiye bölünmüş saat kadranı ile başlamıştık, yine böyle bitirmek istiyoruz.

Sümerlerden bize dek, yalnızca aradaki zamanda yaşayan ve ölen kültürlerde, tıpkı bir prizmanın ışığı dağıtması gibi kırılarak gelen bir çizgi vardır. Sümer kültürünün yaratıcı gücü olağanüstüydü ve etkileri her alana girmişti. Babil’de ve Ninive’de bol bol gelişen ne varsa hepsi Sümer toprağı üzerinde yetişmişti. Bütün Babil kültürünün Sümerlere ne denli borçlu olduğunu ve Sümerlerin başarılarının daha sonraki kültürler karşısındaki yerini göstermek için birkaç örnek vereceğiz.

Susa’da bulunan, üzerinde Hammurabi yasası yazılı büyük yasa taşı içeriğı bakımından eski Sümer hukuk kuralları ve geleneklerinin bir derlemesinden başka bir şey değildir. Bu derlemede bizim görüşümüze göre “modern” olduğu için, en şaşılacak yan, açık bir suç görüşünün ortaya konması ve salt hukuk görüşünün çok açık bir biçimde belirtilmesidir. (Dinsel buyruklar dışında.) Örneğin, daha sonraki bütün kültürlerde yaşayan ve hatta Avrupa’nın bazı yerlerinde, günümüzde bile yok edici etkilerini gösteren kan gütmeye, Hammurabi yasasıyla hemen hemen ortadan kaldırılmıştı, Devlet —işte Susa yasasında asıl “en modern” olan da budur— haksızlıkların intikamcısı olarak bireylerin yerini alıyordu. Adalet sertti, bol bol verilen ağır bedensel cezalar Doğu despotluğunun bütün özelliklerini taşıyordu. Ama, ilkesi bakımından Hammurabi yasaları Codex Justinianus ve Code Napoléon’a dek etkilerini göstermişlerdir.

Babillilerin sihirbazlıkla sıkı sıkıya bağlı olan hekimleri —bu bağ yüzünden Romalıların dilinde Babilli ya da Kaldeli deyimleri aynı zamanda sihirbaz anlamına gelirdi— Sümerden gelmişti. Babillilerin, devletin koruyuculuğunda hekim okulları vardı. Birçok durumlarda hekimin sanatını dinsel buyruklar yönetmekteydi. Başka durumlarda hekim devlete, birçok olaylarda da adalete karşı sorumluydu. Örneğin, Hammurabi yasası, 218’inci maddesinde meslek hatalarını şöyle cezalandırmaktadır: “Eğer bir hekim tunç bir bıçakla ağır müdahalede bulunur ve bu yüzden hastanın ölümüne neden olursa, ya da birinin gözündeki perdeyi tunç bir bıçakla açar ve bu yüzden gözü harap ederse eli kesilsin!” Yıldızlar kültürüne bağlı olan Sümerlerin dinini ve tanrılarını Babil ve Asur’da, çok daha yeni zamanlarda da Atina ve hatta Roma’da başka adlarla, çoğu zaman yalnızca hafif değişikliklerle buluyoruz. (Sümer tarihinin ve söylencelerinin Tevrat’a olan doğrudan doğruya etkilerini daha önce görmüştük.)

Gök ve yıldızların devinimleri üzerindeki bilgileri matematik bir bilim düzeyine yükselmişti. Bu bilgiler, gezegenler kozmografyası, takvim ve zaman kavramının temelini oluşturmuştu. Tapınak kuleleri, Zigguratlar gözlemeviydi. Babilli papazlar Merkür gezegeninin hareketlerini Hipparkhos ve Ptolemaios’tan çok daha doğru olarak hesaplamışlardı.

Babil matematiğı Sümerlerin altılı dizgelerine dayanır. Bunu Samiler ondalık bir dizgeyle birleştirmişlerdir. Böyle bir birleşmeden oluşan hesap güçlüğünü hesap tabelalarıyla önlemişlerdi. Bunlar Antikçağın hesap cetvelleriydi. Ama bu hesaplama dizgesi ile Babilliler şaşılacak denli büyük sayı değerlerine dek va-

rabilmışlerdi. Matematik-Astronomi bakımından o denli gözümüzde büyüttüğümüz Yunanlılar için 10.000 sayısı artık “sayılmaz derecede büyük kalabalık”tı. Milyon kavramı Batı’da ancak 19. yüzyılda doğmuştur. Ama Koyuncuk’ta bulunan bir çivi yazılı metindeki sayısal dizinin son toplamı, bizim sayılarımızla 195.955.200.000.000 ile, yani Descartes ve Leibniz zamanında herhangi bir biçimde hesap sınırları içine alınmamış olan bir sayı ile dile getirilir!

Fakat bütün bu bilim, çok uğursuz bir biçimde astroloji ve falcılıkla karmaşmıştı. Sümer ve Babil’den bize kalan iyi şeyler arasındaki en kötüler, en küçük şeyleri ve en ufak işleri gizemli ilişkilerin çıkmazına sokan ve dinsel delilikle birleşerek, örneğin, ortaçağın büyücülük çılgınlığında en korkunç belirtisini gösteren kör inançlar olmuştu. Bu da son dönemdeki Roma ve Kuzey Afrika Arapları yoluyla Batı’ya gelmiştir. “Malleus maleficarum,” “büyücü çekici,” Batı’nın bütün budalaca kitaplarının bu en zekice yazılmış olanı, salt “Yanış” adını taşıyan o sekiz tabletlik çivi yazılı metnin çok sonraki bir torunudur.

Leonard Woolley Sümerlerin yarattıkları şeylerin devamlı etki ve güçleri üzerine bize bir örnek verir: “Mimari kemer ancak Büyük İskender’in fetihleriyle Avrupa’da tanınmıştır. O zaman Yunan mimarları bunu yeni bir yapı biçimi olarak candan kabullendiler ve Batı dünyasına soktular... Yunanlıların rolünü sonradan Romalılar aldı. Oysa kemer en yaygın Babil yapı konstrüksiyonuydu: Nebukadnezar bunu İ.Ö. 600’de Babil’i yeniden kurduğu zaman kullandı, Ur’da bugün de hâlâ, İ.Ö. 1400’e doğru Babil’de kral olan Kuri-Galzu’nun tapınağında bir kemer görülür; İ.Ö. 1000’de Ur’daki Sümer halk evlerinde kapı kemerleri, tam kemer biçiminde yerleştirilmiş tuğlalarla yapılmıştır. Nippur’daki üzeri tonozla örtülü bir kanalizasyon aşağı yukarı İ.Ö. 3000’den kalmaz ve Ur kralı mezarlarına tavan olarak yapılan tonozlar bundan da 400-500 yıl daha geriye gider. Öyleyse burada Sümer kültürünün doğuşundan ta modern dünyaya dek belli bir çizgi izleyebiliyoruz.

Sonunda Woolley şöyle özetler: “Eğer insanların çabaları yalnızca başarılarına göre değerlendirilirse Sümerlere, olağanüstü olmamakla birlikte, onurlu bir yer vermek gerekir. Ama eğer tarihin gelişimi üzerindeki etkilerine göre yargıda bulunulursa, o zaman çok daha yükseğe çıkarılmaları gerekir. Dünyanın ilk uyarma momentlerinden biri olmak onuru onların, henüz derin bir barbarlık içine gömülü bir dünyayı aydınlatan kültürlerinin hakkıdır.

Biz bütün sanatların kökünü Yunanistan’a bağladıkları bir dönemde yetiştik. Sanılırdı ki Yunanistan, tıpkı Pallas gibi; Olimposlu Zeus’un başından doğmuştur. Ama sonradan bu kültür çiçeklerinin yaşam güçlerini nasıl Libyalılardan, Hititlerden, Fenike’den, Girit’ten, Babil’den ve Mısır’dan almış olduklarını gördük. Kökler daha da gerilere gider: Bütün bu ulusların ardında Sümerler vardır.”

Arkeologlarla birlikte yaşamımızın bu izlerini ta İki Irmak Arası Ülkesi’ne, Tufan ve ilk kralların ülkesine dek izleyecek olursak bin yılların soluğunu duyarız. Daha beş bin yıl önce iyide ve kötude etkisi olan öylesine çok şeyin hâlâ da etkilerini sürdürdüklerini görünce “binlerce yıl tek bir gün gibidir” diyebiliriz.

ŞİMDİYE dek arkeologların peşinden, Akdeniz'in çevresindeki bölgelerden pek az öteye varabilen bir coğrafi alan içinde, gittik. Şimdi coğrafi uzaklık üstünden uzun, fakat zaman açıklığı üstünden kısa bir atlayış yapalım. Daha birkaç yüzyıl önce batmış, fakat bize daha yabancı, barbar, şimdiye dek tanıdığımız bütün dünyalardan birçok bakımlardan daha korkunç ve anlaşılmaz görünen bir dünyaya arkeologlarla birlikte dalalım. Meksika ve Yucatán'ın balta görmemiş ormanlarına gidelim!

IV. MERDİVENLER KİTABI

“Bir kent yıkıntısı duruyordu karşımızda. Tıpkı deniz ortasında parçalanmış bir gemi; direkleri kopmuş, adı yitmiş, tayfaları batmıştı. Kimse onun nereden geldiğini, kimin olduğunu, ne zamandır yolda kaldığını, neden battığını bilmiyor. Kayıp olan tayfaların kimler olduğunu yalnız teknenin yapılışında görür gibi olduğumuz bir benzerlik düşündürebilir, ama belki de hiçbir zaman bunu kesin olarak bildiremez.”

JOHN LLOYD STEPHENS’in ilk keşif anı ile ilgili görüşü

Maya tanrısı.

Amerikalı arkeolog ve araştırmacı gezgin John Lloyd Stephens'e 1839 ve 1841'de Orta Amerika'daki gezilerinde ressam olarak eşlik eden İngiliz mimar Frederick Catherwood'un taş baskısı bir çiziminden.

II. Montezuma'nın Hazinesi

“ŞAFAĞIN ilk hafif aydınlığında İspanyol komutanı kıtasını düzenlemeye girişmişti. Borular coşturucu seslerini, ta dağların uzak yankılarına karışıp sönünceye dek, suların ve ormanın üzerinde çınlattıkları zaman yürekleri çarpa çarpa bayraklarının altında toplandılar. Yalnız sayısız Teocalilerin, basamaklı piramit tapınakların sunakları üzerindeki, kül renkli sabah sisi içinde belli belirsiz seçilen kutsal ateşler, başkentin yerini belli ediyordu. Sonra, ta doğudaki sıradağlardan yükselen güneşin güzel vadiye döktüğü görkemli ışıqla tapınaklar, kuleler ve saraylar görüldü. Bugün 8 Kasım 1519'du; Avrupalıların ilk olarak Batı'daki dünyaya ayak bastıkları, tarihin en ayrıcalıklı günlerinden biriydi bu.”

İşte 19. yüzyılın tarihçilerinden biri (bu, ileride üzerine çok şeyler söyleyeceğimiz William Hickling Prescott'tur) İspanyol serüvencisi Hernando Cortez'in (kendisi mektuplarını Cortés diye imzalardı) yanındaki dört yüz İspanyolla Meksico'yu, Aztek İmparatorluğu'nun başkentini ilk gördüğü anı böyle anlatır.

Cortez'in birlikleri —yerli yardımcı uluslardan, özellikle Azteklerin can düşmanı Tlascalanlardan altı bin kişilik bir kuvvet İspanyollar yanında savaşıyordu— karayı ada kentle birleştiren set üzerinden ilerlerken büyük bir kalker iner köprüünün üzerinden geçti. Şimdi, gücünü yalnızca çevresinde kaynaşan savaşçıların, yalnızca karşılarındaki dev gibi yapıların değil, bütün yerlilerin öykülerinin de çok etkili bir biçimde anlattığı bir hükümdarın eline düşmüş olduklarını bilmeyen tek İspanyol yoktu.

İspanyolların adımları hiç duraksamadan gürleyip gidiyordu.

Kentin büyük orta caddesine vardıkları zaman, karşılarından kendilerine doğru dalga dalga, süslü insanlardan ıslıl ıslıl, bir alay yaklaştı. Altın asalı üç devlet memurunun ardında soyluların omuzlarında taşıdıkları altın bir tahtirevan sallana sallana geliyordu. Güneşliği renk renk kuş tüylerinden işlenmiş, baştan aşağı mücevherlerle süslü, gümüş çerçeveliydi. Bu güneşliği tutan soylular yalınayaktı, ölçülü adımlarla ilerliyor, gözlerini yerden ayırmıyorlardı. Gereği kadar uzaklıkta alay durdu, tahtirevandanda kırk yaşlarında, uzun boylu, narin bir adam indirdi. Yüzünün rengi sıradan halkinkinden daha uçtu. Siyah saçları düzdü ve çok

uzun değildi; sakalı seyrekkti. Arkasında uçları boynundan bağlanmış inci ve mücevher işlemeli bir harmanı vardı. Ayaklarına, altınla süslenmiş kayışlarla ayak bileklerine bağlanmış, altın sandaletler giymişti. Soylulardan ikisinin kollarına dayanarak yaklaştığı sırada uşaklar, ayakları kirlenmesin diye önüne pamuklu örtüler seriyorlardı. İşte Aztek Devleti'nin imparatoru II. Montezuma, Cortez'in karısına böyle çıktı.

Cortez atından indi, o da soylulardan ikisinin kollarına dayanarak hükümdara doğru ilerledi.

Cortez'in yanındakilerden biri olan Bertal Diaz elli yıl sonra şöyle yazıyordu: "Bu sahneyi hiçbir zaman unutamayacağım; şimdi, bunca yıl sonra da bana sanki bunları dün yaşamışım gibi geliyor."

İki adamın birbirlerinin gözlerine baktıkları, birbirlerine, içten gelme değil, yalnız sözde kalan dostluklarını bildirdikleri sırada iki dünya, iki çağ karşı karşıyaydı.

Bu kitapta anlatılan büyük keşifler tarihinde ilk olarak Hristiyan Batı'nın bir adamı yabancı zengin bir kültürü, kalıntılarından yeniden ortaya çıkarıyor, tersine, onunla canlı olarak karşılaşılıyordu. Montezuma'nın karşısında Cortez! Cortez'in Montezuma ile bu konuşması tıpkı Brugsch Bey Der-el-Bahri Vadi'si'nde ansızın Büyük Ramses'le karşılaşmış ya da Koldewey Babil'in "Asma Bahçelerinde" dolaşan Nebukadnezar'a rastlamış da onunla karşılıklı söylev veriyorlarmış gibiydi.

Ama Cortez bir saldırgandı, araştırmacı değildi. Güzellik onu ancak pahalı olursa, büyüklük de boy ölçüşmek için ilgilendirirdi. Ona gereken, kendisi ve İspanya imparatoru için kazanç sağlamak, olsa olsa Hristiyan hacını dikmekti; kesinlikle bilgi değildi (eğer coğrafi buluşlar tutkusu sayılmazsa). Cortez'in Montezuma ile ilk karşılaşmasından daha bir yıl geçmeden Montezuma ölmüştü. Daha bir yıl geçmeden o görkemli Meksico tahrip edilmişti. Yalnız Meksico mu? Yalnız kent mi? Hayır yalnız o değil!

Kültür tarihçisi, Oswald Spengler'in şu sözlerini buraya almamız gerekir: "Bu kültür öldürülen tek kültürdür. Bu kültür içinden zayıflayarak çökmedi, baskı altına girmedi ve önlenmedi; tersine, gelişmesinin en görkemli döneminde öldürüldü. Tıpkı rasgele birinin vurup başını kopardığı bir günebakan çiçeği gibi yok edildi."

BU olayı kavrayabilmek için dönüp; Hristiyan Batı tarihinin bir bölümünü oluşturan, ateş ve kanın kızılığına bulanmış, papaz cüppeleriyle örtülmüş ve kılıçla sınırlandırılmış, "Konquistadorlar Dönemi" denen yıllara bakmanız gerekmektedir.

1492'de Cenovalı Kaptan Cristóbal Colón, sonraki adıyla Christoph Colombus, Hint'e gitmek isterken Orta Amerika açıklarında bulunan Guanahani, Küba ve Haiti'yi, daha sonraki yolculuklarında Dominik, Guadeloupe, Puerto Rico, Jamaika'yı, sonunda da Güney ve Orta Amerika kıyılarını bulmuştu. Aynı zamanda, Vasco da Gama Hindistan'ın gerçek, daha doğrusu en kısa yolunu buldu-

ğu sırada Hojeda, Vespucci ve Ferdinand Macellan yeni dünyanın güney kıyıları-
nı inceliyorlardı. John Cabot'un yolculuğu ve Macellan'ın dünyanın çevresini do-
laşmasından sonra artık Amerika kıtasının Labrador'dan Ateş Ülkesi'ne dek boy-
lu boyunca bütün yayılsı biliniyordu. Nuñez de Balboa'nın hiçbir büyük kâşifin
kendini kurtaramadığı bir gösterişle, zırhı ve silahları üzerinde olarak (sonsuzlu-
ğa dek sahip olmak üzere) Pasifik Okyanusu'na girdiği, Pizarro ile Almagro'nun
batı kıyısından İnkalar ülkesine, bugünkü Peru'ya daldıkları zaman, tek bir in-
san yaşamı içinde Avrupa'nın büyük serüveninin yolu açılmıştı. Keşiflerin peşi sı-
ra araştırmalar gelebilirdi, ama araştırma istilanın peşinden gitmek zorunda kal-
dı. Çünkü yeni dünya akıl almayacak denli zengindi. Bu zenginlik iki bakımdan-
dı: Yeni açılacak ticaret kaynağı olarak ve yağma edilecek hazine olarak.

Bu sonuncunun, bugün yalnızca ırmaklarımızda işleyenler büyüklüğünde ge-
milerle birer avuç insanın, böyle görülmedik bir deliliği boyuna göze almaların-
da asıl neden olduğunu, bütün ahlakçı-politik Makyavelciliklere kapılmadan, ka-
bul etmek bütünüyle yerindedir. Ama Dorado'nun parlak altınları umudunun
tek harekete geçiren güç olduğunu söylemek de haksızlık olur. Serüvencilikle yal-
nız kazanç düşüncesi, serdengeçitlikle yalnız açgözlülük birleşmiyordu. Çünkü
araştırmacılar ve fatihler yalnız kendileri için değil, Isabella ve Ferdinand için, da-
ha sonra da V. Karl için, nihayet 1493'te dünyayı dümdüz bir kalem çizgisiyle
İspanya ve Portekiz arasında bölen Papa VI. Alexander Borgia için de sefere çı-
kıyorlardı. Apostolik Haşmetli uğrunda, Meryem'in sancağı altında, putperestli-
ğe karşı misyoner olarak gitmekteydiler ve hiçbir gemide haçı dikecek papaz ek-
sik değildi.

Fakat ne silahları, ne de barışçı amaçları, aynı gün akşamı bütün grubun ken-
dilerini küçük bir kasabanın "belediye dairesine" kapatılmış, bütün gece yapma-
dık rezilliği bırakmayan, sarhoş, alabildiğine silah atan ücretli askerlerden bir çe-
tenin başlarında nöbet tutarken bulmalarını önleyemedi. Düşünce, din, politi-
ka ve serüven ruhu buna aynı ölçüde paylarını kattılar. Gök bilgisi, coğrafya ve —
bunların bileşkesi olarak— navigasyon bilgisi "toprağında güneş batmayan" ger-
çekten bir Avrupa İmparatorluğu'na, genişleme politikası için gerekli araçları sağ-
ladı. Taassup haline gelmiş bir inan, serüvencilere kutsal bayrak altında ilgar etti-
rebiliyordu. Çünkü İspanyol soylularının yürekleri düşlerden yorulmuştu ve ba-
şarılarına özlem çekiyordu.

Bunlar bizim öykümüzün amacına yetecek ana çizgilerdir. Birkaç kez, bizim
batmış kültürler tarihimize çok kesin etkileri dokunan meslek dışı insanları kay-
detmiştik. Şimdi de burada hoşumuza giden bir şeyi anlatmak istiyoruz: Bütün
Konquistadorlar arasında Aztek İmparatorluğu'nun kâşifi olduğu için bizi en çok
ilgilendiren Hernando Cortez, aslında avukat olacaktı. Aynı nedenle şunu yaza-
lım ki, bu nefret ettiği meslekten ilk kaçı, yani Columbus'un ardılı Nicolas de
Ovando'nun sefer heyetine katılma girişimi, sevdiği bir kadının odasına tırman-
mak isterken yüksek bir duvarın yıkılması ve Hernando'yu yıkıntıları altına göm-
mesi yüzünden boşa çıkmıştı. Bu Don Juan'ca serüvenin, serüvenlerinin bildiği-
miz ilkinin yüzünden aldığı yaralar onu ta Ovando'nun filosu yola çıkıncaya dek

yatağa düşürmüştü. Burada şu soruyu da sormadan geçemeyeceğiz: Acaba duvar daha yüksek olsaydı Yeni Dünya tarihinin neleri değişirdi?

Ama Cortez gibi adamlar için, eğer zamanı gelmişse, hep yedekler bulunur.

CORTEZ eşi görülmedik bir akınla Meksika'ya saldırdı. On altı yıl önce —o zaman on dokuz yaşındaydı, Hispaniola'ya (Espagnola) yeni ayak basmıştı— genel valinin yazmanı ona toprak vermek isteyince gururla şöyle demişti: “Ben buraya altın kazanmaya geldim, yoksa köylü gibi tarla sürmeye değil!” Ama altın kazanmasına vakit vardı. Yirmi dört yaşındayken Velasquez'in kumandasında Küba'nın zaptına katıldı. Burada kendini gösterdi; ama sonra yeni valinin muhaliflerinin yanını tuttu ve cezaevine atıldı. Kaçtı, yakalandı, yeniden kaçtı, sonunda vali ile araları düzelebildi. Bir çiftliğe gitti, Küba'ya ilk olarak Avrupa sığır ve davarlarını getirdi, altın madenleri işletti. 2000-3000 Castellano'luk önemli bir para topladı. Yeni dünya yerlilerinin pek az olan dostlarından biri, piskopos de Las Casas bunun için şöyle der: “Bu parayı yerlilerin yaşamı pahasına elde ettiğini tek bilen Allah, bunun hesabını soracaktır!”

Bu servetin birikmesi Cortez'in bundan sonraki yaşamının yolunu çizdi: Yerlilerin umut uyandırıcı öykülerinde hep anlatılan masal ülkeye erişebilmek üzere Velasquez'le birlikte hazırladığı savaş donanmasının her türlü donatımına para katabildiği için, donanmanın başkomutanlığını elde etti. Son dakikada vali ile aralarında yeni anlaşmazlıklar çıktı. Cortez, kendinin ve dostlarının bütün servetini yatırdığı filo ile tam Trinidad'da (Küba) iken Velasquez onu yakalamaya kalktı. Ama Cortez artık askerlerinin candan bağlı oldukları bir adamdı. Buyruğun yerine getirilmesi bütün askerlerin ayaklanmasına neden olacaktı. Böylelikle, Cortez, on bir gemi ile (en büyüğü yüz tonluktu) en önemli serüveni-ne başladı.

Ne olduğu konusunda en küçük bir düşüncesi bile bulunmayan bir ülkeyi fetih için yola çıkardığı tüm savaş gücü, bu sırada, 110 gemici, 553 asker (bunlardan 32'si kundaklı yay, 13'ü de tüfek kullanıyordu), 10 ağır top, 4 hafif kolomborno topu ve 16 attan oluşuyordu.

Siyah kadifeden, altın sırmalı, kırmızı haçlı ve Latince olarak, “Dostlar, haçın ardından gidelim, eğer inanlıysak bu nişanla yeneceğiz,” sözleri işlenmiş bayrağın altında askerlerine, bize dek kalmış olan bir söylev verdi. Sonunda şunları söyledi: “Siz sayıca azsınız, ama azminiz güçlüdür. Eğer bu sarsılmazsa hiç kuşku duymayan, kâfirlerle olan savaşta İspanyolları hiç bırakmayan Tanrı, çevrenizi kalabalık bir düşman sarsa da sizi koruyacaktır; çünkü sizin davanız haklı bir davadır ve haçın sancağı altında çarpışacaksınız. Haydi, neşe ve güvenle ileri! Başlangıcı böyle Tanrı'nın lütfunu vaat eden bu işi zaferle sona erdirin.”

16 Ağustos 1519'da, sonradan Vera Cruz'un kurulduğu yerin yakınındaki bir kıyıdan, Meksika'yı ele geçirmek için yola çıktı. Kabilelerle çarpışarak onları yenmek gerektiğini sanmıştı, şimdi bir imparatorluğu ele geçirmesi gerektiğini görüyordu. Barbar “yaban”larla boy ölçüşeceğini sanmıştı. Şimdi çok uygar bir ulusla savaşa girmiş olduğunu öğreniyordu. Yolunda köyler ve komlar bulunacağını

sanmıştı; şimdi karşısında, ovadan, tapınakları ve saraylarıyla dev kentler yükseliyordu. Böyle karşılaşmalar ve böyle görüntüler karşısında, bu ülkeyi egemenliği altına almak kararından şaşmayışı onun ancak eğer başaramazlarsa daha sonraki-lerin lanet ettikleri çeşitten bir adam olduğunu gösterir.

Üç ayda onu Montezuma'nın başkentine eriştiren bu kuduzca saldırının ayrıntıları bu kitapta yer bulamaz. Bölgenin, iklimin ve tanımadıkları hastalıkların zorluklarını yendi. Otuz bin, elli bin yerli ile savaştı ve yendi. Yenilmezlik üzü-ğünden önce kentten kente ulaşıyordu. Yönetiminde en ince kumandanlık sanatını en canavarca kıyımlarla birleştiriyordu. Montezuma'nın birbiri ardı sıra yol-ladığı elçileri hep armağanlarla geri yollarken, öte yandan Aztek İmparatoru'nun uyruğu ulusları birbirine düşürür, Tlascalalar gibi bugün düşmanı olan bir ulu-su yarın dost etmeyi becerecek en akıllıca siyasal hesaplılığı gösterirdi. Sonunda kendisinden devletin başkentine girmemesini dileyen Montezuma'nın (yüz bini aşkın savaşçının efendisinin) yarım ve hedefsiz önlemleriyle de artık durdurula-mayarak, dosdoğru hedefine yaklaşıyordu.

Bu zafer kolay açıklanamaz. Cortez'in gücü, hemen hemen mistik üzüyle teş-kilatçı, disiplinli savaş yöntemini birleştirmesindeydi. Burada —bir tarihçinin de-diği gibi— bir kez daha Yunanlılar Perslerle karşı karşıya gelmişlerdi. Ama bu kez “Yunanlılar” disiplinlerini bütün düşmanları için yeni ve korkunç olan ateşli si-lahlarla daha güçlendirmişlerdi. Bundan başka Amerika yerlilerini hep ürkün-ten bir yanları daha vardı: Atlar! Bunlar atla binicisini bir vücutmuş sanan Azteklerin gözünde dehşet verici canavarlardı. Komutanları bir prens, bu hayvanlardan biri-ni ele geçirip onu parçalattığı ve parçalarını tüm kentlerine gönderdiği halde yine de batıl ürkün-tülerini yitirmemişlerdi.

Bu ilerle-yişin önüne geçilemeden başkentin, önce yalnızca bir işgal olan, fetih günü, 8 Kasım 1519 geldi çatı. Fakat Cortez'in Meksika metropolünde eline dü-şen ganimet, daha on dokuz yaşında iken hayalini kurduğu bu hazine ve Aztek tanrılarının tapınaklarına vakitsiz dikilen haç, az kalsın Cortez'in İspanyollarının zaferin bütün meyvelerini ellerinden kaçırmalarına neden olacak bir sürü karma-şıklıklar doğurmuştu.

10 KASIM 1519, başkente girişinden üç gün sonra Cortez, Aztek İmparato-ru'ndan, kendisiyle adamlarına ayrılmış olan sarayda bir kilise kurmak izni iste-di. Bu izin hemen verildi. Hatta Montezuma yardım için Aztek ustalar gönderdi.

Bu arada İspanyollar çevreyi gözden geçirdiler. Duvarda taze olduğu belli bir sıra tabakası gördüler. Evlerde yapmış oldukları birçok aramaların verdiği dene-yim ile bunun ardında bir kapı olduğunu kestirdiler. Şimdilik imparator sarayın-da konuk olarak bulundukları halde, duvarı delmeden çekinecek bir yan görme-diler. Gerçekten de bir kapı bulunca bunu hemen açtılar ve Cortez'i çağırdılar.

Cortez açılan odaya bakınca gözlerini yummak zorunda kaldı. Karşısında, en zengin kumaşlarla, süs eşyaları ve değerli kaplarla, her çeşit mücevherlerle ve yal-nız olağanüstü güzel işlenmiş eşya halinde değil, külçeler halinde de yığılmış altın ve gümüşle dolu bir salon vardı! O sırada Cortez'in omzu üstünden bakan vaka-

nüvis Bertal Diaz şunu yazar: “Genç bir insandım. Bana öyle geldi ki bütün dünyanın zenginlikleri hep bu odada toplanmıştı!”

Montezuma’nın hazinesinin karşısında ydılar; daha doğrusu oğlun kattıklarıyla daha da çoğalan babasının hazinesinin!

Cortez büyük akıllılık gösterdi. Kapıyı hemen yeniden ördürdü. Durumu üzerinde hayale kapılmıyordu. Her an patlayabilecek bir yanardağın krateri kenarında yaşadığını biliyordu. Küçük İspanyol birliğinin bu dev kentteki şansının ne olduğunu düşününce (kentte 65.000 ev bulunduğu kestirilmekteydi), bu adamların ataklığı karşısında bugün bizim bile solugumuz kesilir.

Evet, gerçekten kazanma şansları ne olabilir? Bu serüvenin sonu ne olacaktı? Elleri uzatsalar alabilecekleri denli yakındaki bu hazineyi, imparatorun ve sayısız savaşçıların gözlerinin önünde metropolden taşıyabilecekler miydi? Yeni dünyanın yabansı adalarında o denli kusursuzca başardıkları gibi, bu imparatorluğu ele geçirip sonsuza dek sömürebileceklerini sanacak denli deli miydiler?

Gerçekten de böylesine deliydiler ama, delilikleri, Cortez tarafından gemlendiği için, bugün bize çok ihtiyatsızca gibi gelse de yine gerçekçi bir politikanın olanakları dışına çıkmıyordu. Başkentin ortasında kendilerine güçlü bir durum sağlamanın tek yolu vardı, yalnız serüvencilerin düşünebilecekleri ve Konquistadorların uygulayacakları bir yol. Cortez Montezuma’nın bir papa gibi sayıldığını yeteri gibi görmüştü ve yalnız imparatoru ele geçirmenin, onun uyruklarının her türlü düşmanlıklarını önlemeye yeteceğini anlamıştı. Bir zaman bekledikten sonra vaktin geldiğini düşünerek Montezuma’yı sarayına davet etti ve imparatorun artık kendisiyle aynı yerde kalmasını söyledi. Rica ve gizli tehditler karışık öyle nedenler ileri sürdü ki (kapıları en yiğit şövalyeleri tam zırhlı olarak tutmuşlardı bile!) Montezuma utanç verici bir zayıflık anında buna razı oldu.

O günün akşamı yeni düzenlenen kilisede keşiş Olmedo ile Diaz ayin yapıyorlardı. Tapınma sırasında, her İspanyol’un kendisini ortak saydığı hazine, soldaki yan odada duruyordu. Onun sağında da hazinenin sahibi, imparatorluğunun ortasında bir imparator olan, fakat aynı zamanda birkaç kişinin elinde bir rehinen başka bir şey olmayan adam oturuyor ve başına gelen ayp için soylularından teselli arıyordu. Bu durum için Bertal Diaz, bütün İspanyolların dua sırasında “biraz doğrudan doğruya ayini, biraz da ruhlarını karanlık sarmış putperestlere yapacağı kurtarıcı etkileri düşünerek” çok ciddi ve örnek bir vakar içinde olduklarını yazar.

DAHA Cortez’in başarıları büyük dönüm noktasına gelmemişti. Hâlâ her oyunu başarılı gibi görünüyordu. Derken birbiri ardı sıra ortaya çıkan üç olay bu görünüşü değiştiriverdi.

İspanyollar arasında ilk anlaşmazlıklar çıktı. Montezuma’nın tutsak edilinden sonra Cortez artık hazineyi yerinde bırakmak için bir neden görmemişti. Talihsiz imparator da şimdi, bütün hazinesini Cortez’in büyük, uzak hükümdarı İspanya Kralı’na armağan ederek durumunu kurtarmak istemişti. Aynı zamanda uyrukluk yemini de etmişti; durumu düşünülürse bu çok pahalı sayılmaz.

Cortez hazineyi büyük salonlardan birine getirtti ve değerlerini hesaplattı. Büyük hesap ustaları olan Azteklerin bilmedikleri terazi ve dirhemleri İspanyollar kendileri yapmak zorunda kalmışlardı. Bütün hazinenin değeri aşağı yukarı 162.000 altın peso tutuyordu. Bu da, 19. yüzyılda yapılan bir hesaba göre 6,3 milyon dolar kadar bir şeydi. Bu, 16. yüzyıl için o denli büyük bir altın miktarıydı ki, o zamanın hiçbir Avrupa hükümdarının hazinesinde bunu asla bir arada görmemiş olduğunu düşünebiliriz. Askerlerin, eşit pay alacaklarına göre, ellerine ne denli çok para geçeceğini hesaplayarak deli gibi olmalarını doğal görmelidir.

Ama Cortez'in başka türlü pay etmek istediği ortaya çıktı. Haksız mıydı bunda? Haklı olarak payını isteyecek İspanya Kralı'nın buyruğunda değil miydi? Ya gemileri kim donatmıştı? Kim hâlâ borç içindeydi? Kendisi, bir gün bu borçları ödemek zorunda olan Cortez değil mi? Cortez şöyle diyordu: "Hazinenin beşte biri İspanya Kralı'na gidecekti, ikincisi kendisine, üçüncüsü Velasquez'e. Cortez'in buyruklarını dinlemeden bütün gemileriyle yanından savuştuğu valinin de gönlünün hoş edilmesi gerekti. Dördüncü pay da soylulara, topçulara, tüfekçilere, okçulara ve Vera Cruz'da kalan kıyı bekçilerine veriliyordu. Askere pay edilmek için de beşte bir kalmaktaydı. Her askere 100 altın peso düşüyordu: Bütün yaptıklarına karşılık sanki bir sadaka, hazineyi görenler için küçük bir bahşışten başka şey değildi bu!

Cortez nerede ise çıkacak bir ayaklanmayla karşı karşıyaydı. Kanlı düellolar oldu. O zaman Cortez araya girdi, sertlikle değil, dil dökerek... Askerlerinden biri: "Her gerektiği zaman için dağarcıkta bulunan tatlı sözlerle," der. Askerler yola geldiler. Cortez onlara düşlerinde bile görmeyecekleri gibi yüksek ödülleri, bol keseden vaat etmişti.

Ama aslında hazinenin ne kadarı bölüşülmüştü? Yalnızca beşte biri; herkes de bundan eşit pay almıştı. Beşte dört de kral, vali ve Cortez'in olarak sarayda, olduğu gibi yatıyordu.

Bundan birkaç ay sonra olanlar çok daha ciddiydi. Cortez kıyıda bırakmış olduğu yüzbaşidan, Narváez adında birinin kumandasında bir filonun Vera Cruz'a yanaşmış olduğu haberini aldı. Bu filoyu öfkeli vali göndermişti ve yapacağı iş de onu, Cortez'i azlederek açıkça ayaklanmaya ve yetkilerini aşmasına karşılık tutuklu olarak Küba'ya götürmekten başka bir şey değildi. Cortez akıl almayacak şeyler öğrendi. Narváez'in on sekiz gemisinde 900 kişi vardı. Bunlardan 80'i atlı, 80'i tüfekliydi, 150'si de kundaklı yay kullanıyordu. Ayrıca birçok ağır top da vardı. Bu duruma göre, Meksico kentinde barut fıçısı üstünde oturan Cortez, karşısına kendi yurttaşlarından bir ordunun da çıktığını görüyordu. Hem de bu ordu yalnız kendisinin karşı duramayacağı denli güçlü olmakla kalmıyordu, aynı zamanda o güne dek Yeni Dünya'da savaşa sürülmüş olan en büyük güçtü.

O zaman akıl almaz bir şey oldu ve o güne dek Cortez'in başarılarını yalnızca talihine, gözü peklğine ve düşmanlarının kötü silahlı yerliler olmasına verenler bu düşüncelerini değiştirmek zorunda kaldılar.

Cortez, Narváez'e karşı yürüyüşe ve onu tepelemeye karar verdi!
Ne ile?

Yüşbaşlılarından Pedro de Alvarado'yu Meksico'yu işgal altında tutmak ve daha önce olduğu gibi şimdi de en değerli rehine olan Montezuma'yı beklemek için bırakmayı göze aldı; onun yanına da kuvvetlerinin üçte ikisini bıraktı. Kendi de geri kalan üçte birle —bunlar yetmiş askerdı— Narváez'e karşı gitti. Başkente veda ederken Montezuma'ya, öz yurttaşlarından kendisine ihanet edenlere vereceği ağır cezaları öylesine canlı bir biçimde anlattı ki kararsız hükümdar, İspanyol'un dönüşünde kendilerinin başına en korkunç şeylerin geleceğinden korktu ve ona bu umulmadık olanaktan yararlanarak ayaklanmayı salık veren öğüt vericilerine kulak asmadı. Evet, hatta Cortez'e güven vermeye de çalıştı; tahtırevanında ta sette dek birlikte gitti (Alvarado'nun koruyuculuğu altında), onu kucakladı ve iyi dileklerle uğurladı.

Bundan sonra Cortez ordusuyla hazır, yerlilerden aldığı destek ile de ancak 266 kişiyi bulan kıtasıyla ovaya, Tierra caliente'ye indi. Alabildiğine yağmur yağıyor ve fırtına esip savuruyordu. Cortez casuslarından, Narváez'in Cempoalla'ya varmış olduğunu öğrenmişti. Kendisiyle düşmanın arasında tek bir ırmak vardı.

Askerlik deneyimi hiç de az olmayan Narváez akşamdan, Cortez'e karşı mevzi almak için, ırmak kıyısına inmişti. Ama hava korkunçtu. Askerleri mırıldanıyorlardı. O da bu gccc artık Cortez'in gelmeyeceğine inandı; silahlarının üstünlüğüne de güvenerek yeniden kente döndü ve dinlenmeye çekildi.

Ama Cortez ırmağı geçti. Düşmanın nöbetçileri baskına uğratıldı. Bu gece 1520 senesinin Pantekot yortusu gecesiydi. Cortez'in bir avuç kötü silahlı askerleri "Espiritu Santo!" naralarıyla, başta kendisi olarak, Narváez'in insan ve silahla dolu ordugâhına girdi.

Baskın başarıyla sona erdi. Yalnızca yangınlar ve şurada burada tek birer kez ateş edebilen topların ağız ateşleriyle aydınlanan kısa, korkunç bir gece savaşı sonunda ordugâh ele geçirildi. Narváez kendini bir tapınak kulesinin tepesinde savunuyordu. Bir mızrak gözünü çıkardı. Onun acıdan bağırisını Cortez'in "Zafer!" narası izledi.

Daha sonraları, Cocuyoların, çok büyük bir tür ateş böceklerinin, Cortez'in haklı davasına yardım etmiş oldukları, ansızın büyük sürüler halinde ortaya çıkarak savunanlarda, büyük bir ordunun yanar tüfek fitilleriyle yaklaşmakta olduğu kanısını uyandırdıkları söylendi! Ama zafer açıktan açığa Cortez'in zaferiydi. Bu zaferin büyüklüğü, yenilenlerin çoğu Cortez'e bağlılık yemini etmeye hazır olduklarını bildirince ve Cortez eline geçen top, tüfek ve atları görüp de sonunda, Meksico seferinin tarihinde ilk olarak, gerçekten güçlü bir kıtaya kumanda edebileceğini anlayınca belli oldu.

Ama, o zamana dek Cortez'in küçük müfrezesinin o denli olağanüstü bir biçimde başarabildiklerini bu güçlü kıta beceremeyecekti.

28. BÖLÜM

Boynu Vurulan Kültür

İ SPANYOLLAR haçın sancağı altında yürümüşlerdi, “Espiritu Santo,” Ruhül-kudüs’ten yardım çağrısı, onlara en önemli çarpışmalarında yoldaş olmuştu; sağlam ayak bastıkları yerlerde haçlar, az sonra da kiliseler yükselmişti. Papazlar her savaştan önce günah çıkarırlar, her zaferden sonra resmi ayinler yaparlar, sonunda da Aztek halklarını Hristiyan etmeye çalışırlardı.

Misyonerliğin önemini ve doğru olup olmadığını incelemenin yeri burası değildir. Burada sadece tek bir şey önemlidir: Azteklerin ülkesine giren İspanyolların karşısında ilk olarak, dinleri kolayca sarsılacak rit ve geleneklerden, ilkel bir animizmden, doğaya ve ruhlara barbarca bir tapınmadan oluşan vahşiler bulunmuyordu. Tersine, buradaki din, çoktanrılı olmakla birlikte, iki esas tanrısı Huitzilopochtli ve Quetzalcoatl ile tektanrılığa yönelmiş benziyordu ve her işi düzenleyen takvimle sıkı bir bütün halinde, o zamana dek bilinen yerlerde yalnızca semavi dinler ya da büyük dünya dinlerine nasip olan bir kuvvette, damgasını bütün kültüre basmış bulunuyordu.

İspanyollarla papazlarının hatası bu gerçeği çok geç sezmiş oluşlarındadır.

Acaba bunu sezebilirler miydi ki? 16. yüzyılın başında kilisenin ne demek olduğunu bir hatırlayalım: Martin Luther, Cortez’in Meksika’ya yürüdüğü yıllarda birkaç kışkırtıcı yazı yayan asi bir papazdan başka bir şey değildi. Kopernikus yeni dünya tasarımını henüz yayınlamamıştı, Galileo Galilei ile Giordano Bruno gibi büyük şüpheçiler daha doğmamışlardı bile... Kilisenin dışında hiçbir sanat yoktu, onsuz bilim yoktu, yaşam yoktu. Batı’nın dünya duygusu Hristiyancaydı. Böyle bir dünya tasarımının kendi içine kapanışından, onun doğruluğuna, sonsuza dek süreceğine ve kurtarıcı gücüne sözcüğü sözcüğüne inandan, doğal olarak yobazlık doğmuştu. Yani Hristiyanca olmayan her şey putperestçeydi; yani, bu yaşam görüşüne göre düşünmeyen ve yaşamayanların barbar sayılması gerekti.

16. yüzyıl insanların temel tasarımları, onların, eğer kendilerinininkinden başka ise, başka bir yaşam görüşünde doğmuşsa, kendilerinininki ile akran bir uygarlığı bile eşit saymalarını kesin olarak önlüyordu. Bu, yalnız yükseklik ve alçaklık tanıyan, ama genişliği hiç tanımayan tasarım, Meksika fatihlerinin, belirli bir biçimde sınıflanmış ve yüksek bir gelişmeye varmış toplumsal yaşamı gördükle-

ri, kusursuz düzenlenmiş okul ve öğretim sistemini tanıdıkları ve Aztek papazlarının yıldızlar bilgisindeki gerçekten şaşılacak bazı bilgilerini öğrendikleri halde bile, sarsılmadı.

Kentlerin kuruluşu, ulaştırma ve haberleşme örgütü, görkemli dünyevi ve dinsel yapılarda kendini gösteren uygarlık gelişmeleri de onları, karşılarında Hristiyan edilmeleri gereken vahşilerin bulunduğu düşüncesinden ayıramadı. Gölcükleri, setleri, caddeleri ve yüzer çiçek adalarıyla (Chinampalar, bunları Aleksander von Humboldt da görmüştü) zengin Meksico kentini, şeytanın göz boyacılıklarından başka bir şey olarak görmüyorlardı.

Ne yazık ki Aztek dininin gerçekten de, gören herkesin tüylerini ürpertecek, dehşete düşürecek ve şeytan işi olduğuna inandıracak bir özelliği vardı. Bu da inanılamayacak denli büyük sayıda sunulan insan kurbanlarıydı. Papazlar bu törenlerde kurbanın kalbini göğsünden canlı canlı söküp çıkarırlardı. Ancak biz, bugünün insanları, buna öylesine candan tepki gösteren İspanyollara, kurbanlarını odun yığınları üzerinde yakan kendi engizisyonlarını anımsatsak, belki haklıyız. Ama Aztek dininin bu yanının, herhangi bir dönemde, dünyanın herhangi bir yerinde bu yönde olanların hepsini geçtiği de doğrudur.

Gerçekten Aztek uygarlığı, yüksek kültürü barbarca kötü geleneklerle birleştirmektedir. Bunların ikisini birden bir uygarlık olarak almak tutucular için olanaksızdı. Bu nedenle, Azteklerin, Columbus, Vespucci ve Cabral'ın karşılaştıkları vahşilerden başka olduklarını, onların ancak dinlerinin başladığı sınıra dek alçalmaya katlanabilecek bir ulus olduklarını göremediler. Korkunç silahlarının koruyuculuğu altında işkence, zulüm ve ırza geçmeyi istedikleri gibi hiç çekinmeden yapabileceklerini, ama bir tek şeyden kaçınmaları gerektiğini anlamak istemediler: Bu da tapınaklara ve tanrılara hakaretti. Tam da bunu yaptılar işte.

Bütün bunların doğal sonucu olarak, az kalsın Cortez'in elinden siyasal ve askeri başarılarının bütün ünlerini alacak düşüncesizlik işlendi.

ASIL dikkate değer nokta, en büyük taassubu gösterenlerin Cortez'in yanındaki papazlar olmayışıdır. Keşiş Diaz'la Olmedo (özellikle ikincisi) politik düşünceden doğan bir ihtiyatlılıkla hareket ediyorlardı.

Bütün haberlere göre Montezuma'yı Hristiyan etmeye (belki de gizli bir kendini haklı çıkarma çabasıyla) ilk olarak Cortez kalkışmıştı. Fakat imparator yalnızca nezaketle dinledi ve Konquistador, söylevi sırasında, kanlı insan kurbanlarını, temiz ve sade Katolik sembolik kurban ayini Missa ile kıyaslayınca Montezuma, insanları kurban etmeyi doğrudan doğruya tanrının etini yiyip kanını içmeden daha az iğrenç bulduğunu sezdi. Bu, Cortez'in diyalektik ustalığının baş edip edemediğini bilemediğimiz bir görüştü.

Cortez daha da ileri gitti. Büyük tapınaklardan birini ziyaret için izin diledi. Bu izin, ancak Montezuma papazlarıyla görüştüktan sonra, çekinerek verildi. Cortez hemen, karargâhının yakınında ve başkentin ortasındaki büyük Teocalli'ye çıktı. Burasının haç dikmek için en uygun yer olduğuna Olmedo'nun dikkatini çektiği zaman papaz bundan vazgeçmesini söyledi. Sonra üzerinde kurbanların, ob-

sidiyenden bir bıçakla kesildikleri donuk akik blokunun yanına geldiler ve korkunç yüzü ve gözlerini İspanyolların, kiliselerinin oldum olası kendilerine betimlediği iblise benzettikleri Tanrı Huitzilopochtli'yi gördüler. İğrenç tanrının vücuduna, inciler ve değerli taşlarla bezeli bir yılan, büyük kıvrımlarla dolanıyordu. Orada bulunan Bertal Diaz başını çevirdi, ama o zaman daha korkuncunu gördü: Odanın duvarları baştan aşağı pıhtılaşmış insan kanıyla sıvalıydı. "İğrenç koku," diye yazar, "Kastilya'nın mezbahalarından daha dayanılmaz olacak gibiydi." Sonra sunak taşına baktı: Orada hayalinin kendisine hâlâ tütüyor ve kanıyor gibi gösterdiği üç insan kalbi duruyordu.

Sayırsız merdivenlerden yeniden aşağı indiler. Az sonra bir toprak tepenin üstünde büyük, ahşap iskeletli bir bina gördüler. İçerisine girip baktılar: Burada kurbanların başları tavana dek güzelce istif edilmişti. Bir asker 136.000 kadarını saydı.

Az sonra artık dilek dönemi geçmiş, tehdide dayanan kısa ve kesin isteklere sıra gelmişti. Cortez büyük Teocalli'nin kulelerinden birini işgal etti. Kuleyi ilk ziyaretinde düşüncesizce acı sözlerle tanrıya hakaret etmişti. Montezuma da ilk olarak ulusunun buna katlanamayacağı uyarısında bulunmuştu. Cortez sözcüğün en sert anlamıyla tapınağın temizlenmesini buyurdu; bir mihrap kurdurdu ve haçla Meryem'in resmini astırdı. Altın ve mücevherler kaldırıldı (nereye kaldırıldıklarını soracak değiliz) ve duvarlar çiçeklerle süslendi. Teocalli'nin uzun merdivenleri ve terasında yer almış olan İspanyollar bir ağızdan Tedeum'u söylemeye başladıkları zaman, —rivayet edilir ki— haçın bu zaferinin sevinciyle gözlerinden yaşlar boşanmış.

Şimdi artık halkın sabrını taşıracak şeye tek bir adım kalmıştı.

BUNU birkaç sözle anlatabiliriz: Cortez'in Narváez'le başarılı çarpışmasını yapmak için başkentten uzakta bulunduğu sırada bir Aztek papaz kurulu onun vekili Alvarado'dan, büyük Teocalli'de (büyük kulesinde artık İspanyol kilisesinin bulunduğu tapınak) her yıl dinsel şarkılar ve danslarla kutlanan, Huitzilopochtli'ye tütsü sunma bayramı için iznini dilemişlerdi.

Alvarado iki koşul ortaya koydu. Aztekler insan kurban etmeyecekler ve silahsız geleceklerdi.

Bayram günü yaklaşık altı yüz Aztek gelmişti. Çoğu en yüksek soylulardandı. Silahsızdılar, fakat en görkemli elbiselerini giymiş ve en değerli süslerini takınmışlardı. Çok geçmeden aralarına tepeden tırnağa silahlı bir sürü İspanyol karıştı, törenin en önemli anında, önceden kararlaştırılan işaret üzerine, savunmasız dindarların üzerine saldırdılar ve onları bir teki kalmayınca kadar kılıçtan geçirdiler.

Yaptıkları iş hiç de anlaşılır şey değildir. Bunu tarih de açıklayamamıştır, çünkü buna bir açıklama bulmanın olanağı yoktur. Gözüyle gören biri der ki: "Kan, tıpkı şiddetli bir yağmurdaki gibi seller halinde aktı."

Cortez zaferinden sonra güçlü birliğiyle yeniden Meksico'ya döndüğü zaman, bütünüyle değişmiş bir kente girdi. Bu kahpece kıyımdan sonra Aztek ulusu tek

bir insan gibi ayaklanmış, Montezuma'nın kardeşi Cuitlahuac'ı onun yerine vekil olarak seçmişti. O zamandan beri de Alvarado'nun tahkim ederek sığındığı sara-ya boyuna saldırıyorlardı. Cortez geldiği zaman, onun görevden alınmasının tam vaktiydi. Ama onu görevden almak, onun yerine tuzağa girmek demektir. Hatta daha da çoğu!...

Cortez'in yaptığı her çıkış hareketi bir zafer oldu. Ama bir Pyrrhus zaferi! Üç yüz evi tahrip etti. —Aztekler de onun geri çekilebileceği köprüleri yıktılar. Büyük Teocalli'yi yaktı.— Aztekler yeni bir kızgınlıkla siperlerine saldırdılar. Hiç kuşkusuz büyük bir savaşçılık geçmiş olan ve zamanında Aztek devletini en büyük görkem ve güce erıştiren o, neredeyse anlaşılabilir Montezuma, İspanyolların girişinden beri istemsiz duruma gelen bir hükümdar, aracı olarak kendini ileri sürdü! Bütün imparatorluk alametlerini takınarak ulusuyla konuştu. Ulusu da onu taşıyarak cezasını verdi! 30 Haziran 1520'de, bir zamanlar Azteklerin büyük imparatoru ve son nefesine dek de İspanyolların tutsağı olan II. Montezuma öldü.

Bununla İspanyollar için tehlike en üstün noktasına erişmiş görünüyordu. Çünkü artık ellerindeki son koz, canlı olarak imparator, Meksika için oynanan oyunda koz olmaktan çıkmıştı. Ve Cortez'in en korkunç gecesi, tarihe "Noche triste" diye geçen tasalı gece gelmiş çatmıştı.

MONTEZUMA'NIN hazinesinin paylaşılmasında iş az kalsın ayaklanmaya varmıyor muydu?

"Noche triste"de Cortez kentten çıkma buyruğunu verdiği zaman —bir avuç adamın on binlerce savaşçı arasından dövüşerek geçmek zorunda oldukları düşünülürse umutsuzca bir buyruktu bu!— hazineyi ortaya yaydı ve atar gibi, "İstediginizi alın içinden!" dedi; sonra uyarma için yalnız şunu söyledi: "Ama dikkat edin, çok yüklenmeyiniz. Karanlık gecede kim en az yüklerle yolculuk ederse en güvenli yolculuğu da o yapar!" Yalnız en üst amirin beşte bir payını, eğer bu yenilgiden sonra sağ kalırsa görkemli İspanya Kralı'nın bağışlanmasını sağlayacak tek şey olan bu beşte biri, yürüyüş kolunun ortasına aldı.

Eski askerleri onun öğütlerinin değerini biliyorlardı ve az öteberi aldılar. Narváez'in askerlerinden olan yeniler bunu bilmiyorlardı ve alabildiğine süslerle yüklendiler, altın çubukları kemerlerine ve çizmelerine soktular, mücevher kakmalı kapları karınlarına bağladılar ve o denli yük altına girdiler ki daha ilk yarım saatte soluk soluğa, ta ardıçların yanına dek gerilediler. Bununla birlikte hazinenin en büyük bölümünün sarayda kalmış olması çok olasıdır.

1 Temmuz 1520 gecesinin bu ilk yarım saatinde Azteklere sezdirmeden (bunların gece savaşına karşı garip bir çekinmeleri vardı) ölü kentten dışarı çıkmak ve setüstü caddeye varmak olanağını bulmuşlardı. Ama o zaman nöbetçilerin bağırışmaları duyuldu ve Teocalli'den papazların davulları gümbürdedi. Bir kıyamettir koptu.

Tam bir kıyametti bu. İspanyollar, kendilerinin yapmış oldukları bir taşınabilir köprü ile setin ilk sulama gediğini aşabildiler. Ama sonra bardaktan boşanırcasına

sına yağmur yağmaya başladı. Gökten inen suların uğultusuna, yaklaşan savaş kayıklarının sayısız küreklerinin şakırtıları da karıştı; kaygan yerde artık ilerlemeyen İspanyolların umutsuz haykırıları arasında Azteklerin kulakları tırmalayan savaş ıslıkları duyuluyordu. Sonra taşlar ve oklar uçuşmaya başladı. Daha sonra ilk savaşçılar setin üzerine atladı. Gecenin karanlığı ve yağın sağanak yüzünden hemen hemen görünmüyorlardı ve demir gibi katı, obsidiyen parçaları çakılmış lobutları İspanyol kafalarına iniyordu.

İspanyolların öncüleri ikinci yıkılmış kanal köprüsüne vardılar; ama taşınabilir köprü nerede kalmıştı? Ardıçların bağırmaları ağızdan ağza tekrarlanarak bunun haberini getirdi. Bu haber hepsinden daha korkunçtu: Köprü, yağmurdan yumuşamış toprağa, üzerinden geçen ağırlık yüzünden öyle saplanmıştı ki çıkarmak olanaksızdı. Bu ana dek düzenli bir çekilme olan yürüyüş bundan sonra kaçışa dönüştü. O zamana dek izlenen birlik artık canlarını kurtarmak için uğraşan teklerin bir yığını oluvermişti. Karşı kıyıya erişmek için yaya, atlı hendeğe atladılar. Yükler, hatta silahlar, sonunda yüklenmiş oldukları altınlar gecenin karanlığında sulara yuvarlandı gitti.

Bu dağınık çarpışmaların ayrıntılarını anlatacak değiliz. Hiçbir İspanyol, hatta —bütün haberlere göre yığıtlık harikaları göstermiş olan Cortez bile— yaralanmadan kurtulamadı. Derken kül renkli ve hâlâ yağmurlu bir sabah olunca, set geçilip de Aztekler, düşmanlarını kovalama ve tepeleme yerine, kendilerini büyük ganimeti toplamaya verince kumandan, birliğini denetledi. O zamankilerin kayıplar üzerine verdikleri bilgiler birbirinden apayrıdır. Ortalama bir sayı alacak olursak, İspanyolların üçte bire, Tlascalan müttefiklerin de dörtte veya beşte bire inmiş olduklarını varsayabiliriz. Bundan başka ateşli silahlarla cephaneleri, kundaklı yayların bir bölümü, atların çoğu elden gitmişti. Cortez'in gücü, üç çeyrek yıl önce başkente giren birliğin hortlamış bir hayaleti gibiydi.

Ama bu azap yolunun daha sonu gelmemişti. İspanyolların olabildiğince çabuk (canı çekilmiş vücutları için bu çabuk olamıyordu; çünkü artık yiyecek de kalmamıştı) Tlascalan ülkesine, müttefiklerinin, Azteklerin ezeli düşmanlarının alanına erişmek için harcadıkları sekiz günde hep avcı savaşları oldu. Yenilgiye uğramış yığın 8 Temmuz 1520'de, Otumba Vadisi'ni kapayan dağa tırmanınca karşılarına çıkan görüntü, İspanyollara artık bütünüyle sonlarının geldiğini gösterdi.

Göz alabildiğine bütün vadi (geçilecek tek yol) Aztek savaşçılarıyla doluydu. Bunlar bundan önce görülmedik denli iyi düzenlenmişti. İspanyollar, kademelenmiş savaş kollarının arasında, kumanda eden prensleri, renk renk parıltılı kuş tüyü harmanilerinden ayırt edebiliyorlardı. Bunlar, beyaz pamukludan dar zırhlı sıradan savaşçılar kitlesi arasında, kar içinde alaca kuşlara benziyorlardı.

Durum umutsuzdu, ama İspanyolların düşünecek bir şeyleri yoktu; çünkü elerinden ne gelebilirdi ki? Geri gidemezlerdi, kesinlikle ileri gitmek zorundaydılar. Her savaş tutsağının olduğu gibi, tanrılara layık duruma gelinceye dek tahta kafeslerde besiyeye yatırıldıktan sonra Aztek tanrılarına kurban olarak boğazlan-

mak işlerine gelmezdi. Öyleyse yalnız ileriye giderek ölümü arayabilirlerdi. Başka yol yoktu.

Şimdi, bu tam umutsuzluk anında (çünkü Azteklerin sayısı 200.000 olarak tahmin ediliyordu. Bunlara karşı da ilk zaferlerini gümbürtüleri ve ateşleriyle kazandıkları silahlar da İspanyolların ellerinden gitmişti), bu içinden çıkılmaz durumda bir mucize oldu!

Cortez, kanatlarında, kalmış olan yirmi süvarinin yer aldığı üç grupla, kendilerini yutuvereceğe benzeyen Aztek deryasına saldırdı. Kuru bir tarlada saban demirinin toprağı yardığı gibi yirmi atın açtığı yol, Aztekler atlara arkadan saldırdıkları zaman, tıpkı keseklerin üzerindeki yaban otlarının saban izini kapaması gibi, kapanıveriyordu. En ön sırada çarpışan Cortez'in atı öldü, ikinci bir ata bindi, başından yaralandı, yine saldırdı. Ama düşman sürü sürüydü. Kılıcını vurur, saplarken arada, küçük bir tümseğin üzerinde göze çarpacak denli görkemli süslü savaşıclardan bir grup gözüne ilişti. Ortalarında da bir tahtirevan vardı. Sırtına bağladığı bir değneğin ucuna takılı ve sancak yerine geçen altın bir ağdan tanınan düşman başkomutanı Cihuacu'yu gördü. İşte o zaman mucize oldu! Bu, Meryem'in ya da azizlerin değil, Hernando Cortez'in, bütün savaşıcların orduğâh ateşleri başında türküsünü çağırmaclarına değer mucizesiydi. Yaralı Cortez atını şaha kaldırdı, en denenmiş adamlardan iki-üçünün etrafında toplanmasını zor bekledi, mızrak ve kılıçla eze dürte vura, Azteklerin sıralarının arasından atını sürdü. Düşman savaşıcları atının ayakları altında iki yana yıkılıyorlardı. Birkaç dakikalık cehennem gibi bir ılgarla Aztek komutanının yanına erişti, mızrağını gövdesine bir yandan öbür yana sapladı. Altın sancağı kaptı ve dalgalanan kalabalığın üzerinde salladı!

Bu anda savaş kuramsal olarak yitirilmiş, ama uygulamada kazanılmıştı. Zafer alametlerini, kendilerine herhalde tanrılarından da daha güçlü görünen beyaz fatihin elinde gören Aztekler yüzgeri ederek alabildiğine kaçıştılar. Hernando Cortez'in bayrağı salladığı bu anda Meksika elden gitmişti; son Montezuma'nın devleti sönmüştü.

BU bölümün sonunda söz tarihçinindir: "Bu fetih için ahlak bakımından ne düşünülürse düşünölsün, savaşıclık yönünden hayran kalmamak elimizden gelmez. Bir avuç serüvenci, ancak şöyle böyle silahlanmış olarak, ateşli ve savaşıcı bir ulusun oturduğu bir imparatorluğun kıyısına çıksın... Ülkeyi ve dilini tanımadan, haritasız pusulasız, atacakları her adımın kendilerini düşman bir ulusun toprağına mı yoksa bir çöle mi götüreceğini bilmeden, ayrıca yerlilerle daha ilk çarpışmada nerede ise ezilecekken, buna bile aldırış etmeden boyuna imparatorluğun başkentine doğru ilerlesin ve... orada önlerine serilen güç ve üstün kültür görüntüsü karşısında ürkecek yerde akıllarına ilk koyduklarında diretsin! İmparatoru ellerine geçirsinler, vezirlerini, uyruklarının gözleri önünde idam etsinler ve kayıplar la kapıdan kovulduktan sonra dağınık savaş artıklarını toplansınlar, üstün bir zekâ ve cesaretle uyguladıkları planla başkenti ele geçirsinler ve ülkede egemenliklerini kursunlar! Bütün bunları bir avuç sefil serüvencinin başarması mucizeye ya-

kın bir olaydır. Hayali bir yapıt içinde bile çok parlak bir şeydir ve tarihte bir eşi daha yoktur!”

Yalnızca genel görüş ve bütünlüğü sağlamak için burada şunu da ekleyelim ki Aztek ulusu çöküşünden önce (Otumba meydan savaşından sonraki aylarda) gerçek bir önderlik altında, Montezuma zamanında düşünülemeyecek, fakat “Amerika-Romalıları”na —Cortez’in gelişinden önce göstermiş oldukları gibi— yakışan bir büyüklüğe erişti. Dört ay sonra çiçekten ölen Cuitlahuac’ın yerine, yirmi beş yaşındayken imparator seçilen Quauhtemoc geçti. Bu imparator başkanlığı, bu arada destek alarak ordusunu yeniden kusursuz donatmış olan Cortez’e karşı öyle şiddetle savurdu ki, ona kendinden önceki bütün komutanlardan daha büyük kayıplar verirdi. Doğal olarak sonuç Meksico’nun tahribi, evlerin yakılması, tanrıların yıkılışı, kanallarının doldurulması, (Meksico artık bir “Venedik” değildir) Quauhtemoc’un tutsak düşmesi, işkenceye konması ve ipte can vermesi oldu.

Yeni başlangıç, ülkenin sömürgeleşmesi ve Hristiyanlaştırılmasıydı. İspanyolların, son kuşatma sırasında Quauhtemoc’un papazlarının eline düşmüş olan yurttaşlarını, göğüsleri yarılmış, kalpleri koparılmış olarak dik merdivenlerden aşağı yuvarlanırken gördükleri Teocalli’nin yerinde şimdi, ta uzaklardan parıltıyan, Aziz Francis’e adanmış bir piskoposluk kilisesi yükseliyordu. Evler yeniden yapıldı. Birkaç yıl sonra, burada 2.000 İspanyol (çoğu melez) ailesi ve 30.000’den az olmayan yerliler yaşıyordu. Çevredeki bölge “repartimientos” denen yöntemle göre paylaşıldı. Bu da bir zamanlar Aztek İmparatorluğu’nda yer alan bütün ulusların (ve bundan sonraki istilaların kurbanı olanların hepsinin) tutsaklığı demekti; yalnızca yardımlarına Cortez’in o denli şükran borçlu olduğu Tlascalanlar bir zaman için bundan ayrı tutuldular. (Kim bunların hep özgür kalacaklarını beklerdi ki?)

Uzaktaki İspanya’ya yarayan bu gelişmede, yalnızca fatihlerin kendileri için acı bir yan vardı: Bu da Montezuma’nın hazinesinin kayboluşuydu. “Noche triste”nin karanlıkları arasında birlikte sürükleyip götüremediklerini ikinci kez Meksico’ya girişlerinde bulacaklarını ummuşlardı. Ama bunlar günümüze dek ortadan kaybolmuşlardır. Cortez Quauhtemoc’u asmadan önce işkenceye koydurdu. Hiçbir şey öğrenemedi. Bütün hendekleri ve gölcükleri dalgıçlara adım adım araştırttı. Yalnız şurada burada birkaç döküntü bulundu. Uzun aramalardan sonra ele geçenlerin değeri ancak 130.000 altın Castellano’dan ibaretti. Bununla ancak İspanya sarayına vaat edilmiş olan beşte bir pay gönderilebildi. İspanya saldırılarının bu bölümü ile uğraşan herkes, Cortez’in 15 Mayıs 1522’de yazdığı bir mektubunda yoladığını bildirdiği geminin, hazine ile birlikte Fransızlar tarafından ele geçirildiğini, sonunda V. Karl’ın değil de Fransa Kralı I. François’nın, kendi de şaşarak, bütün Aztek hazinesine sahip olduğunu öğrenince herhalde öç almış gibi içinin rahatladığını duyar.

Şimdi şöyle bir düşünmek için biraz ara verelim. Kitabımızın bir coğrafi buluşlar tarihi, hele askeri ve siyasal fetihler tarihi olmadığı için, bizi ilgilendiren eski kültürlerin bulunuşu alanına dönelim ve Cortez’in fetihlerinin eski Orta Amerika kültürü tasarımı için ne önemli olduğu sorusuna geçelim.

Böyle bir kültürün Cortez’in Meksika’ya geldiği sırada var olduğu, herhalde

şimdiye dek yazdıklarımızda açıkça görülmüştür. Cortez'e, bizim görüş açımızdan, bir Konquistador olarak değil de, daha 1600 yılındaki insanlar için ölmüş, bizim kuşak için ise daha önce anlattıklarımız denli ölü olan bu kültürün talihli bulucusu gözüyle bakarsak, bu bulucunun da, onun zamanındakilerin ve ondan sonrakilerin de bu kültüre ne denli önem vermiş olduklarını öğrenmek bizim için ilgi çekicidir.

O zaman çok garip bir şey göze çarpar. Cortez de o zamanki görgü tanıkları gibi, tutsak ettiği bu ulusun gücü ve önemini işaretten hiçbir zaman geri kalmamıştır. Çünkü eğer böyle yapmasaydı, başarısını o zamanki dünyanın gözünde küçültürdü. Ama yalnızca vahşilerin barbar-putperest bir devletini yıkmadığına, aslında daha önce kullandığımız bir deyişle, bir kültürün "yoldan geçen birinin bir günebakan çiçeğine yaptığı gibi" başını kopardığına, bu kültürün ne çeşit ve önemde olduğuna aldırış bile etmez. Dikkate değer bir şeydir bu. Bunu, henüz tarihçilerin değil de yalnız vakanüvislerin doğduğu bir zamanın ruhuna ve dünya görüşüne bağlayabiliriz; fakat asıl şaşılacak şey 16. yüzyılın kazandığı, eski Aztekler üzerine ayrıntıları bakımından son derece zengin bilgiyi, hatta onların varlıklarını daha sonraki kuşakların unutmuş olmasıdır. Yeni Dünya'nın git-tikçe daha sıkı bir biçimde Avrupa'nın ekonomik ve siyasal yaşamına bağlanması sırasında, Amerika'nın bir zamanki apayrı kültürünün varlığı kamuoyundan öyle silinmiştir ki bilim bile, yakın zamana dek, ona hak ettiği özeni harcamaya hemen hemen gerek görmemişti.

Bunun nedenini, bu kültürün bizimle tarihsel evrim bakımından Babil, Mısır ve Yunan kültürleri gibi içten ilgisi olmadığında aramak gerektiği görüşü de savunulamaz; çünkü bunlardan daha az uzak olmayan Çinlilerin ve Hintlilerin kültürleri bilincimizde çok daha canlı olarak yaşamaktadır. Oysa arada kara bulunmasına karşın bu ülkeleri ekonomik ve siyasal ilişkilerimiz bakımından, dört yüzyıl önce bütünüyle İspanyollaştırılmış ve bu arada da Amerika'nın etki alanı içine girmiş bulunan Meksika'dan çok daha uzaktırlar. (Şu da çok dikkate değer: 1879'da kurulmuş olan Amerikan Arkeoloji Enstitüsü on yıllar boyunca bütün çalışma gücünü Avrupa Antikçağı'na, Yunan ve Roma'ya vermişti.)

Bu durumda Aztek kültürüyle yalnız sönmüş değil, tersine —bunu rahat rahat söyleyebiliriz— ilk bulunuşundan sonra yeniden unutulmuş olan bir kültürle karşı karşıyayız.

BÖYLESİNE Azteklerin kültürünün gücü ve büyüklüğünü andıktan sonra artık ona olduğundan çok değer vermekten kaçınmaya sıra geldi. Bu kültürü bu denli ısrarla anımsatmamızın nedeni, onun ilk olarak bulunmuş olması ve kitabımızın da araştırmaların kronolojisine bağlı kalmasıdır. Fakat bu kültürden çok daha önemlilerin bulunduğunu, hatta Aztek kültürünün aslında, çok daha yüksek, çok daha eski bir kültürden ışığını aldığını ve onun yalnızca imarçı bir sürdürülüşünden başka bir şey olmadığını göreceğiz.

Bununla yeniden öykümüzün akışına dönmüş bulunuyor ve Amerika'nın ikinci bulunuşuna geliyoruz. Biri, adımını çalışma odasından dışarıya hiç atma-

dan eski Aztekleri, öteki de bir machete(*) ile cengel'de yol açarak çok daha eski (Cortez'in arkadaşlarından birinin ilk olarak rastladığı) başka bir ulusu ikinci kez bulan iki olağanüstü insanı anlatacağız.

Ama bu seferki buluşlar, ancak 19. yüzyılın yapabildiği gibi, geçmiş büyüklükler karşısında derin bir iç çekmeyle olmuştur. Asıl şaşılacak şey eski Amerika'nın bu ikinci bulunuşunun da kendisine kültür tarihinde yaraşan yeri sağlamayışı, bunun için ancak, günümüzde en yüksek noktasına erişmek üzere olan bir üçüncünün gerekmesidir. Bu şaşılacak şeyi daha ilerdeki bir bölümümüze saklıyoruz.

(*) [Editörün notu: Machete: Ormanlarda yol almak için kullanılan bir çeşit pala.]

29. BÖLÜM

Mr. Stephens Bir Kent Satın Alıyor

1839 yılında bir sabah erkenden küçük bir topluluk Camotan Vadisi'nden, Honduras ile Guatemala'nın sınırı boyunca atla ilerliyordu. Kafilenin ucunda iki beyaz gidiyordu. Ötekiler Amerika yerlileriydi. Hepsi silahlıydı, ama bu bölgeye barışçı amaçlarla gelmişlerdi. Fakat ne silahları, ne de barışçı amaçları, aynı gün akşamı bütün grubun kendilerini küçük bir kasabanın “belediye daire-sine” kapatılmış, bütün gece yapmadık rezilliği bırakmayan, sarhoş, alabildiği-ne silah atan ücretli askerlerden bir çetenin başlarında nöbet tutarken bulmalarını önleyemedi.

BU, eski Amerika'yı ikinci kez keşfeden John Lloyd Stephens'in büyük serüveni-nin başlangıcı olmuştu.

Stephens, New York eyaletinde Shrewsbury'de 28 Kasım 1802'de doğmuş-tu. Hukuk öğrenimi yaptı. Üç yıl New York mahkemelerinde çalıştı. Özel mera-kı eski eserler, her çağdaki eski ulusların türlü izleriydi. Bundan önceki bölüm-de işaret ettiğimiz burada da oldu: Amerikalı, eski eserlerin yığınla durduğu Orta Amerika'ya gitmedi — çünkü bunlar üzerine hiçbir şey bilmiyordu. Önce Mısır'a, Arabistan'a ve Filistin'e gitti, ertesi yıl da Yunanistan ve Türkiye'ye. Otuz üç ya-şındayken ve kendisi de iki yolculuk kitabı yazmışken, eline başka birinin onu son derece heyecanlandıran ve görüş yönünü değiştiren, yolculuk anıları geçti.

Bu, Garlindo adında bir albayın, 1836 yılında Orta Amerika hükümetinin buyruğuyla yerliler arasında yaptığı araştırmaların raporuydu (çoğu yerleri kendi gördüğü şeylere dayanıyordu). Garlindo bunda Yucatán ve Orta Amerika orman-larında rastlanan garip ve hiç kuşkusuz çok eski bir mimarlık sanatının kalıntıla-rından söz ediyordu.

Bir askerinin verdiği bu kısa haberler Stephens'in son derece ilgisini çekti. Başka kaynaklar aradı ve Guatemala'nın tarihini yazan Domingo Juarros'un eserine rastladı. O da Francisco de Fuentes adında birinden parçalar almıştı. Bu Fuentes, kendi gününde, 1700 yılına doğru, Honduras'ta Copán dolaylarındaki bölgede hâlâ iyi bir durumda kalmış eski bir yapı topluluğu bulunduğunu yazıyordu; bu topluluğa “Sirk” adını vermektedir.

Bu tek tük yıkıntılar Stephens'in yolunu çizmişti. Onun daha köklü bir şeyler öğrenemeyişi, Konquistadorlar döneminin kaynaklarına pek az aldırış edeceği şaşılacak şeydir. Ama yine de tekrarlamak zorundayız ki İspanyol fatihlerinin buluşlarını, özellikle eski kültürlerin bulunuşuyla ilgili olan yanları, aklından silinmişti. Stephens de kendisinden az ötede bir adamın, kendisi gibi bir Amerikalının oturup tam da Stephens'in Orta Amerika'ya doğru yola çıktığı sırada, eski Orta Amerika uluslarına ilişkin elde edilebilecek bütün belgeleri topladığını bilemezdi. Bilmiyordu ki bu adam çalışma odasından çıkmadan, kendisine yalnızca bu eski uluslar üzerine birçok şey anlatmakla kalmaz, hatta ona ne bulacağını da aşağı yukarı söyleyebilirdi.

Stephens kendisine bir yol arkadaşı aradı. Bir ressam olan dostu İngiliz Frederick Caterwood'u buldu. Burada yine, Napoléon'un Mısır Komisyonu'nun topladıklarını Vivant Denon kalemıyla zapt ederken, Botta'nın Ninive yıkıntılarından çıkardığı dağılan heykel ve kabartmaların Eugène Flandin resimlerini yaparken olduğu gibi, aynı işbirliğine rastlıyoruz.

Tam ikisinin yolculuk hazırlıklarıyla uğraştıkları sırada, bu girişimin parasal yükünün büyük bölümünü Amerika Birleşik Devletleri'nin üzerine almasını sağlayan bir olanak çıktı: Orta Amerika, ABD'nin ekonomik ilgi alanına girmişti. O zamanki maslahatgüzar ansızın ölünce Stephens, New York mahkemelerinde çalıştığı sırada New York valisi, şimdi de ABD Cumhurbaşkanı olan tanışı Martin Van Buren'den, ölenin yerine atanmasını sağladı. Böylece yolculuğuna birçok tavsiye mektuplarından başka "Encargado de los negocios de los Estados Unidos del Norte" gibi çok uyumlu bir unvanla girişebildi. (Arkeolojinin öncüleri arasında daha önce de ne kadar diplomat görmüştük!)

Ama bütün bunlar oraya gelir gelmez sarhoş ücretli askerlerin üzerine çullanmasını önleyemedi. Altı yıl sonra Dicle kıyısında Layard'ın başına gelecek olanlar onun başına 1839'da Orta Amerika'da gelmişti. Her ikisi de ayaklanma içindeki bir ülkeye ayak basmışlardı.

O zamanlar Orta Amerika'da üç büyük parti vardı: San Salvador eski Cumhurbaşkanı Morazán'ın partisi, Honduras'ta melez Ferrera'nın partisi, bir de Guatemala'da Amerika yerlisi Carrera'nın partisi. Bu yerli, pek de dostça olmayarak "Cachurecos" (kalp para) adı verilen yandaşlarıyla birlikte silaha sarılmıştı. Morazán'la Ferrara arasında, San Salvador'da bir savaş olmuştu. General Morazán yaralanmış, fakat galip gelmişti; halk da onun Guatemala'ya girmesini bekliyordu. Onun geçeceği sanılan yoldan da John Lloyd Stephens'in küçük kervanı ilerlemekteydi.

Ülke harap olmuştu. Savaşmaktan çok yağmacılık eden yerlilerden, zencilerden, bir-

*John Lloyd Stephens
(1805-1852)*

kaç serüven arayan Avrupalı subay ve Napoléon'un İtalya ordusu kaçağı askerden oluşan kıtalar ve kıtacıkların komutasını, operet generalleriyle çete reisleri nöbetleşe alıp veriyorlardı. Köyler yağma edilmişti, halka açtı. Stephens'in yiyecek aramasına karşı aldığı yanıt hep "No hay!" dı: "Bir şey yok!" Yalnız su bulabiliyorlardı.

Kasabalardan birinin "Belediye Dairesi"nde konakladıkları sırada Alkalde (Muhtar) onları, rütbesinin alameti gümüş topuzlu bastonu ile silahlanmış olarak kuşku içinde kabul etti. Geceleyin aynı Alkalde, yirmi beş kişilik kadar bir grupla yatakhane bastı. Grubun başı Carrera partisinden bir subaydı. Stephens bu serüveni anlatırken buna hep "Parlak Şapkalı" adını verir. Bundan sonra çıkan çekişme biraz gürültülü çatırtılı oldu. Stephens'in uşağı Augustin kafasına bir machata yiyerek yaralandı ve, "Ateş edin, Sir, ateş edin!" diye bağırdı. Stephens çıra alevinin ışığı altına pasaportlarını ortaya yaydı. Napoléon ordusundan kaçmış bir subay iken şimdi bu ülkede oldukça önemli bir rol oynayan ve tavsiye mektubunu sağlamış olduğu General Cascara'nın mühürünü de gösterdi. Öte yanda Caterwood da uluslar ve elçiler hukuku üzerine bilgince bir tartışmaya girdi. Ama bu da şimdiden sarhoş olan sürüye pasaportlardan çok etki etmedi. Durum bir yandan "Fra Diavolo" operasının bir sahnesine benziyor, öte yandan da Stephens'e üç tüfek çevrilmiş olduğu için oldukça ciddileşmiş bulunuyordu.

Derken ikinci bir subayın çıkagelmesiyle iş biraz duraksadı; bu subayın daha üstün rütbede olduğu görülüyordu, çünkü, başında birincininkinden daha özenle cilalanmış bir "parlak şapka"sı vardı. Yeniden pasaportlar denetlendi. Subay her türlü şiddet hareketini önledi. Tutukluların güvenli bir biçimde gözaltında bulundurulmasından Alkalde'yi kellesi pahasına sorumlu tutacağını da bildirdi. Stephens acele, General Cascara'ya bir mektup yazarak, daha büyük bir etki bırakması için, bir Amerikan yarım dolarıyla mühürledi. "Kartal kanadını germişti. Yıldızlar çıradan meşalenin ışığında parlıyorlardı. Herkes bu nesneyi görmek için yaklaştı."

Stephens'in küçük grubunun gözlerine uyku girmedi. Geceledikleri yerin önünde askerler sahra ordugâhı oyunu oynuyorlar, nara atıyor ve alabildiğine içiyorlardı. Sonunda Alkalde, arkasında bütün sarhoş sürüsü olduğu halde yeniden göründü. Cascara'ya yazılan mektup elindeydi, şu halde gönderilmemişti. O zaman Stephens dikleşti ve işe bakın ki ne pasaportların, ne de Catherwood'un bilgince söylevlerinin yapamadığını bu yeni edası sağladı. Alkalde bir yerliyi, hemen, döve döve, mektupla yola çıkardı. Sürü ile birlikte çekip gitti. Stephens uzun bir beklemeye hazırlanmıştı; ama durum kendiliğinden düzeliverdi.

Ertesi gün güneş daha yeni yükselmişti ki ayık Alkalde, resmi, barışmalık bir ziyaret için göründü. Askerler sabahın alacakaranlığında, ansızın gelen yeni bir buyruğa uyarak hep birden gitmişlerdi.

COPÁN, Honduras devletinde, Montagua'ya oradan da Honduras Körfezi'ne dökülen aynı addaki ırmağın kıyısındadır. (Bunu Rio Copán kıyısındaki Copán ken-tiyle, ya da Copán'ın kuzeybatısında ve artık Guatemala'da bulunan Cahabon'la karıştırmamalıdır.)

Cortez, Aztek İmparatorluğu'nun zaptından sonra, 1525 yılında bir haini cezalandırmak için Meksika'dan Honduras'a giderken bu yoldan ilerlemişti; dağlar ve balta görmemiş ormanlar arasından bin kilometreden çok!

Stephens, Catherwood ve yerli kılavuzlarla hamallar yola çıkıp az sonra yeşil bir deniz gibi üzerlerini kapatan bir ormana girince, neden kendilerinden önce o denli az araştırmacı ve gezginin buralara gelmiş olduğunu sezmeye başladılar. Onlardan üç yüz yıl önce Cortez buna benzer ormanlar için şöyle yazmıştı: "Yapraklar öylesine koyu bir gölge veriyordu ki askerler ayaklarının nereye bastığını göremiyorlardı!" Katırlar karınlarına dek bataklığa gömülüyorlardı, onlara yardım için indikleri zaman Stephens'le Catherwood'un ellerini ve yüzlerini dikenli bitkiler yırtıyordu. Hamam sıcaklığı onların gücünü kesiyor, bataktan kabarıp yükselen sivrisinek sürüleri sıtma getiriyordu. İspanyol gezgini Don Juan ile Ulloa Stephens'ten yüzyıl önce tropik alçak arazi iklimi için: "Bu iklim erkeğin gücünü kuvvetini keser ve kadını loğusalığının yedi döşğinde öldürür," diye yazıyorlardı. "Öküzler etlerini, inekler sütlerini yitirirler, tavuklar da yumurta-dan kesilir..." Doğa, Cortez ve bu iki İspanyol'un zamanlarından beri olduğu gibi kalmıştı. Eğer ülkedeki kargaşalıkla, her türlü diplomatik görevi daha başından olanaksız kılan savaş Stephens'e keşif zevkine kendini vermekten başka iş bırakmış olsaydı — belki de geri dönerdi.

Ama o, darlıktayken de, yeni ve yabancı olanın büyümesine karşı kayıtsız kalacak cinsten değildi. Bu orman ardı arası kesilmeyen saldırılarıyla içine girenleri vurdumduymaz bir duruma koymuyordu, tersine, koku alma, görme ve işitme için uyarıcıydı de. Çukur yerlerden çürüme kokuları çıkıyordu. Maun, sarıağaç ve bakkam ağaçları dallarını yayıyordu. Corozo palmyesi yaklaşık on iki metre uzunlukta yapraklarıyla gölgelik bir tavan oluşturuyordu. Dikkatli bir gözlemci bir orkide de bulabilirdi. Ananasgiller tropik ağaçların gövdelerine çiçek saksıları gibi yerleşmişlerdi. Akşamları, orman uyandığı zaman, maymunlar çığlık atıyor, papağanlar bağırıyordu; sonra çığlıklar kopuyor, yaralı bir yabani hayvanın düşüp ölmeden önce bağırması gibi boğuk, kesik kesik sesler duyuluyordu.

Stephens'le Catherwood düşlerinde bile görmemiş oldukları bir yerde uğraşıp duruyorlardı. Tırmık ve kan içinde, baştan aşağı çamurla kaplanmış, gözleri kan çanağı gibi olmuş, ilerlemeye çabalıyorlardı. Dünya yaratılalı beri el değmemişe benzeyen bu tekinsiz dünyada mı, dendiği gibi, taştan yapılar, büyük binalar vardı?

Stephens açık sözlüdür. Sonraları bu yeşil dünyaya daldıkça inanışının da azaldığını açıklamıştı: "Belirtmeliyim ki her ikimiz, Catherwood da ben de, biraz kuşkudaydık ve Copán'a harikalar bulmak güvencesiyle değil de ancak umuduyla yaklaşıyorduk." Derken harikanın kendini gösterdiği dakika geldi.

HERHANGİ yabancı bir ormanda eski bir duvarın bir parçasını bulmak ilgi çekicidir ve insanı çeşitli düşüncelere sürükler; ama kimse buna harika demez. Düşünelim ki Stephens, Doğu'nun yarısını tanıyan ve eski ulusların hemen hemen hepsinden kalma yıkıntıları gören bir adamdı. Şimdi bu adam, umudu az

ve beklediği büyük bir şey yokken (çünkü, örneğin Mısır'dan elinde ne büyük ölçütler vardı?) öyle bir görüntü ile karşılaşılıyordu ki ilk anda neredeyse dili tutuluyor ve bu buluşunun ne sonuçlar verebileceğini düşündükçe sonunda bir harikaya inanılıyordu.

Ta Rio Copán'a varmışlar ve çevresindeki melez ve yerli halkla ilişki kurmak için küçük bir köye de uğramışlardı. Sonra yeniden cengele dalmışlardı. Derken birdenbire karşılarında, yontma taşlardan, çok iyi örülmüş ve sağlam kalmış bir duvar gördüler. Bir sıra merdiven basamakları bir terasa doğru çıkıyordu. Ama bu terasın üzerini bitkiler öylesine sarmıştı ki, genişliğini kestirmek olanaksızdı.

Bu anda heyecan içindeydiler, ama sevinip sevinmeyeceklerine pek karar veremiyorlardı, çünkü karşılarındakiler eski bir İspanyol kalesinin kalıntıları da olabiliirdi. Patikadan ayrıldılar ve birkaç vuruşta bir sarmaşık örgüsünü parçalayan kılavuzlarına baktılar. Kılavuz sarmaşıkları tıpkı bir tiyatro perdesini açar gibi yana çekti ve bu buluşun sürprizini, yüksek, koyu renkli bir cismi, sanki kendi eseriymiş de eleştiricilere gösteriyormuş gibi, gösterdi.

Daha iyi görebilmek için macheteleriyle sarmaşıkları kesen Stephens'le Catherwood dikme taşla karşı karşıya geldiler. Bu, yaşamlarında görmedikleri türden bir eserd. Fakat öylesine sanatla yapılmıştı ki eşine ne Avrupa ne de Doğu'da rastlamışlardı; hele Amerika'da görebilecekleri akıllarına bile gelmezdi.

Karşılarındaki taş yapıt öyle görkemli süslüydü ki ilk anda onlara her türlü tanım olanaksız gibi geldi. Bu —daha sonraki ölçülere göre— aşağı yukarı 3 metre yüksekliğinde, 1,20 metre genişliğinde ve 0,90 metre kalınlığında dört köşe bir direkti; baştan aşağı kabartmalar ve süslerle kaplıydı. Balta girmemiş ormanın koyu yeşil fonu önünde kurşun rengi ve kocaman duruyordu. Çukur yerlerinde hâlâ, bir zamanlar üzerine sürülmüş olan koyu kırmızı boyanın izleri görülüyordu.

Ön yüzünde yüksek kabartma olarak işlenmiş bir erkek şekli vardı, yüzü, “ciddi ve sert, ürkülecek gibiydi.” Taşın yan yüzleri gizemli hiyerogliflerle kaplıydı; arka tarafı da kabartmalarla süslenmişti. — “Bunlar şimdiye dek görülenlerin hepsinden apayrıydı”.

Stephens büyülenmişti; ama beklenilmeyen bir şey karşısında bile acele hüküm vermeyecek tam bir araştırmacıydı. Onun için ilk fakat güvenli olan şu sonuca vardı: “Bulunan bu umulmadık anıtın görünüşü... aradığımız şeylerin yalnız bilinmeyen bir ulustan kalmış olma bakımından değil, aynı zamanda sanat yapıtı olarak da önemli olduklarını gösteriyor ve bir zamanlar Amerika'da yaşayan bu ulusun vahşi olmadıklarını, tıpkı yeni bulunmuş bir tarih belgesi gibi kanıtliyordu.”

Ama şimdi, yanında Catherwood olduğu halde machete ile kendilerine yol açarak ormanın derinliklerine girdikçe bu garip kabartmalı taşlardan bir ikinci, üçüncü, dördüncü, derken on dördüncüyü bulunca ve bunların her biri ona bir öncekinden daha kusursuz işlenmiş görününce bu savlarını iyice ilerletti. O zaman, Nil deltasındaki anıtları görmüş olan ve yalnızca böyle anıtların bile ne yüksek bir kültürün eseri olması gerektiğini bilen bu adam, Copán ormanında

gördüğü bazıları için şöyle diyordu: “Bunlar Mısır’ın en güzel anıtlarından daha zevkle yapılmışlardı; onlardan başka türlüydüler ama sanatlı işçilikleri bakımından hiç değilse onlara denktiler!”

Bu, o zamanki dünya için inanılmaz bir savdı. Bir mektubunda, buldukları konusunda ilk haberi verince, bu bildirdiklerine salt inanmamakla kalmadılar, ona güldüler. Savını kanıtlayabilir miydi?

ANITLARIN büyüklüğü ve çevrelerini saran yeşil duvarın geçilmezliği karşısında “nasıl başlamalı” diye kendi kendisine soruyordu. “Bu girişim neredeyse umutsuz. Ormanın her yanında yıkıntılar saklı. Gerçi burada New York’un da kıyısında bulunduğu denize dökülen bir ırmak var. Ama ırmak birçok yerlerinde düşüşler yapıyor. Kalan tek bir yol var: Putlardan birini kesip parçalamak ve örnek olarak götürmek, geri kalanların da kalıplarını almak.” Sonra şunu ekliyordu —hemen de o zamana dek en yüksek kültür yapıtı örneği olarak sayılanla bir kıyaslama kaleminden dökülüveriyordu.— “British Museum’daki Parthenon’un mulajları da değerli anıtlar olarak sayılmaktadır!”

Bu düşünceden vazgeçti. Catherwood yanındaydı ya; onu hemen bunların resmini çizmeye zorladı. Ama Mısır anıtlarının çok güzel resimlerini yayınlamış olan Catherwood suratını astı; deforme taş yüzleri, anlaşılmaz hiyeroglifleri, şaşırtıcı süsleri yokladı, inceledi. Yüksek kabartmaların koyu gölgelerini izledi, başını salladı...

Stephens yine de zorladı. Kılavuzu köye yolladı, bu gizemli heykeller üzerine kimsenin bir şey bilip bilmediğini soruyordu. Kimsenin bildiği yoktu. Kim böyle sanat eserlerini oluşturabilmişti? Hep aynı yanıt: “Quien sabe” kim bilir?

Köyün terzisi melez Bruno ile birlikte ormanın gittikçe daha derinlerine daldı. Hep yeni figürler, yeni duvarlar, yeni merdivenler ve teraslar buluyordu. Anıtlardan biri “çok kalın kökler yüzünden kaidesinden kaymıştı, bir başkasını ağaç dalları hemen hemen bütünüyle sarmıştı, öteki de devrilmiş ve dev sarmaşık ağlarıyla yere bağlanmıştı. Sonunda biri de sanki onu gölgelendirmek ve kutsal bir şey olarak korumak istermiş gibi çevrede yetişen ağaçlardan bir koruluk içinde, önündeki sunguyla duruyordu. Ormanın saygı uyandıran sessizliği içinde, sanki göçüp giden bir ulusun yasını tutan bir tanrıya benziyordu.”

Yeniden Catherwood’la buluştuğu zaman, resmi yapılması gereken elli parçayı haber verdi. Ama Catherwood, bu denenmiş ressam, yine başını salladı. Burada bir şeyin resmi yapılamazdı. Buraya ışık getirmek gerekiyordu. Bu karanlıkta gölgeler karışıyor ve konturları örtüyordu.

Çalışmalarını ertesi güne bıraktılar. Yardıma gereksinimleri vardı. Köyden işçi sağlamalıydılar. Şuradan, hamallarından ve şimdiye dek gördüklerinden birazcık daha iyi ve alacalı giyinmiş biri gelmiyor muydu. Ama bu esmer adam çalımli geldi. Şaşılacak şey! Kendini Don José Maria olarak tanıttı. Copán Irmağı’nın anıtların bulunduğu üst tarafın kendinin olduğunu, tapusunu göstererek bildirdi.

Stephens gülmekten kendini alamadı. Cengel’deki bu anıtların, birinin “malı” olduğu düşüncesi ona anlamsız geliyordu. Don José Maria, kendisine sorulun-

ca “her ne kadar bu anıtları bir kere duymuşsam da...” diye, bunları tanımadığını itiraf zorunda kaldı. Stephens de sözünü kesti ve adamı kovdu.

Fakat Stephens geceleyin küçük kulübesinde yataırken bu soru bir kere daha aklından geçti. Sahiden bu yıkıntılar kimindi? Tam uykuya dalarken kesin olarak karar verdi: “Her ne kadar buradan ne zaman kovulacağımızı bilmiyorsam da bu anıtlar, hak bakımından bizimdi. Onun için bizim malımız olmalarının gerektiğine de karar verdim; gözlerimin önünden ün ve onurun karmakarışık levhaları ve hayalleri kayıp giderken yorganımı başıma çektim, uykuya daldım.”

GÜNDÜZÜN ormanda machetelerin keskin, kısa vuruş sesleri duyuluyordu. Yerliler bir düzine ağacı baltaladılar; devirdikleri bir ağaç yıkılırken ötekileri, onlarla beraber yaprak ve sarmaşıklardan örgüyü de birlikte sürüklüyordu.

Stephens yerlileri gözden geçiriyordu. Onların yüzlerinde bu taştan sanat eserlerini yalnız başına oluşturabilen o yaratıcı gücün izlerini boşuna arıyordu. Yabancı, belirli, acımasız ve tuhaf bir yanı olan, fakat karanlıktan birdenbire taşpı ortaya çıkmış değil, tersine geniş bir zeminde ağır ağır gelişip serpilmış böylesine ustaca formda kendini gösteren o gücün izlerini bulmaya çalışıyordu. Ama İndioların yüzleri ona donuk ve anlamsız geliyordu.

Catherwood’un, ilk sağlanabilen aydınlıktan hemen yararlanmak için sehpa-sını kurduğu sırada Stephens yeniden ormana daldı. Irmağın kıyısındaki duvarları buldu. Bunlar ilk bakışta sandığından çok daha yüksekti. Hele kapladıkları yer çok daha genişti. Fakat üzerlerini dikenli katırtırnağı çalıları öylesine kaplamıştı ki, sanki tepesine katırtırnaklarından dev bir külah geçirmiş gibiydi. Stephens melezle birlikte bu karmaşıklığa girince maymunlar bağıştıılar. “Bu insan taklitlerini ilk olarak görüyorduk. Fakat çevresindeki bu olağanüstü anıtlar arasında, bize, sanki o kaybolmuş ulusun, bir zamanki yurtlarını koruyan hayaletleri çevremizde dolaşıyormuş gibi geldi.”

Sonra Stephens, piramit biçimindeki bir yapıyı seçebildi. Geniş bir merdivenin ağaç sürgünlerinin ayırdığı basamaklarını zorla tırmandı. Merdiven, dikenli çalılığın karanlığından, ağaçların artık açtaki taclarının aydınlığına, oradan da ceiba ağaçlarının tepesinden bakan, yerden otuz metre yüksekteki terasa erişiyordu. Stephens’in başı dönüyordu. Bu işleri yapan hangi ulustu? Ne zamandan beri soyları kesilmişti? Kaç yüzyıl önce bu piramidi yapmışlardı? Ne zaman, hangi aletlerle, kimin buyruğuyla kimin ünü için bu sayısız heykelleri meydana getirmişlerdi? Tek bir şey ortadaydı: Yalnız bir kentin gücü, tek başına böyle eserleri ve yapıları yapmaya yetişemezdi, bunların arkasında kuşkusuz büyük ve güçlü bir ulusun gücü vardı. Honduras, Guatemala ve Yucatán’ın geniş ormanlarında kimsenin bilmediği böyle kentlerden daha ne kadarının gizli olabileceğini düşününce ödevinin büyüklüğü karşısında ürperdi. Aklına binlerce soru doluştu ve tek birini bile yanıtlayamadı. Altlarında kurşun rengi anıtları belli belirsiz gördüğü ağaçların üstünden ilerilere baktı.

“Bir kent yıkıntısı duruyordu karşımızda. Tıpkı deniz ortasında parçalanmış bir gemi; direkleri kopmuş, adı yitmiş, tayfaları batmıştı. Kimse onun nereden

geldiğini, kimin olduğunu, ne zamandır yolda kaldığını, neden battığını bilmiyor. Kayıp olan tayfalarının kimler olduğunu yalnız teknenin yapılışında görür gibi olduğumuz bir benzerlik düşündürebilir, ama belki de hiçbir zaman bunu kesin olarak bildiremez.”

Arkadaşı Catherwood’un çalışmalarının sonuçlarını görmek için yanına gittiği zaman çok garip bir görüntü ile karşılaştı. Ressam ilk buldukları stel’in karşısında duruyordu. Yere yığınla kâğıt saçılmıştı. Kendisi de ayakları batağa batmış, tepeden tırnağa çamur içindeydi. Üstüne sürü ile saldıran sivrisineklerden korunmak için eldivenlerini takmış, yüzünü yalnız gözleri ortada kalacak gibi sarıp sarmalamıştı. Çıkan bir zorluğu ne pahasına olursa olsun yenmek isteyen o öfkeli çabayla çalışıyordu. Olan şuydu: Gelenekleri ancak birkaç İngiliz bakır gravür-cüsünde ta son yüzyıla kadar süren ve sonra formalist denemeler içinde sönüp giden büyük desencilerin sonuncularından biri olan Catherwood, elindeki olanaklarla boy ölçüşemeyeceğini anladığı bir ödevle karşı karşıyaydı.

Çünkü karşısındaki bu şekiller dünyası o zamana kadar tanımış olduklarının hepsinden bambaşkaydı. Bunlar her Avrupalı resim tasarımının da o denli dışında kalıyordu ki Catherwood’un kalemi bu işi başaramıyor, kendisi boyutları göremiyor, köşeleri yerine koyamıyor ve ne o zamanlar çok kullanılan yardımcı araç “Camera Lucida” ile, ne de onsuz istediği gibi bir başarı elde edemiyordu. Şuradaki süs mü yoksa bir insan vücudu parçası mıydı? Bu bir göz mü, güneş mi, yoksa bir sembol müydü? Buradaki bir hayvan başı mı? eğer öyle ise böyle hayvan nerede vardı, hangi fantezinin toprağından böyle korkunç başlar fıskırabilirdi? Taşlar, dünyanın hiçbir yerinde bir örneği bulunmayan görkemli şekillere çevrilmişti! Stephens: “Sanki,” diyordu, “‘idol’ onun sanatına meydan okuyor ve bir ağacın üzerindeki iki maymun da onunla alay ediyordu!”

Ama Catherwood sabahtan akşama dek uğraşıyordu. Sonunda ilk resmini başarabildiği güne erişti. Bu resim büyük bir ilgi uyandıracaktı.

DERKEN garip bir şey oldu. Yardıma gereksinim duyan Stephens köy halkı ile daha yakın bağlantı kurmuştu. Köylü ile aralarındaki ilişki dostça gidiyordu. Çünkü Stephens —araştırmacılar çoğu zaman bunu yapmak zorunda kalırlar— birkaç ilaçla ve öğütlerle onlara kendine göre yardımlarda bulunuyordu. Derken çekişmeler başladı. Çünkü Don José Maria büyük bir inatla geliyor ve tapularını gösteriyordu. Onunla yapılan ayrıntılı konuşmalar, yıkıntılar alanının onun için bütünüyle değersiz olduğunu, bunlarla hiçbir zaman ilgilenemeyeceğini ve bütün “İdol”lerin umuruna bile gelmediğini gösterdi. Yalnız mülk sahibi hakkının küçümsenmesi onu böyle rahatsız etmeye zorluyordu.

Stephens bütün halkla, her ne pahasına olursa olsun iyi geçinmek istediği için —bu siyasal kargaşalıklar içindeki ülkede bu çok gerekliydi— delice bir karara vardı. Düpedüz ve sözü hiç dolaştırmadan, “Viran kent için kaç para istiyorsunuz?” diye sordu.

Stephens, “Sanırım ki,” diye yazar, “zavallı yaşlı karısını, bizim romatizmalı hastamızı almak isteseydim bundan daha az şaşmayacaktı... İkimizden hangisi-

nin aklını yitirdiğini anlamıyor gibiydi. Toprağı öylesine değersizdi ki bu isteğim ona kuşkulu göründü.”

Bunun üzerine Stephens ona önerisinin kötü bir yanı olmadığını anlatmaya çalışmak, o pislik içindeki Don José'ye kendisinin dürüst karakterli bir insan, gezgin bir bilgin, büyük ve güçlü Birleşik Amerika maslahatgüzarı olduğunu anlatan belgeleri göstermek zorunda kaldı. Miguel adında dil ve okuma yazma bilen biri bunları yüksek sesle okudu. Don José kâh bir ayağının, kâh ötekinin üstüne basarak durdu durdu, sonra düşüneceğini ve yine geleceğini söyledi.

Bu sahne yineleni. Miguel belgeleri bir kez daha okudu. Ama bu da işe yaramayınca ve Stephens eski Copán kentinin satın alınmasının huzur ve barış için tek umut olduğunu görünce, orman köylülerinin psikolojisini çok iyi kestirerek, gülünç bir komediden alınmışa benzeyen bir kandırma sahnesine başvurmaya karar verdi.

Bavulunu açtı ve içinden diplomat üniformasını çıkardı. Orta Amerika'daki diplomatik görevini artık çoktan geçmiş sayıyordu. Ama üniforma da giyilmeden kalmamalıydı. Birleşik Amerika Devletleri maslahatgüzarı, melez Don José'nin şaşkın bakışları karşısında ağır ağır ve büyük bir vakarla büyük üniformasının sırmalı ceketini giydi. Gerçi başında yağmurdan yumuşamış bir panama şapka, üstünde damalı bir gömlek ve dizlerine dek sarı çamurdan kaskatı olmuş beyaz bir pantolon vardı, bütün gün yağmış olan yağmur da hâlâ ağaçlardan damlıyor ve yerlerde bataklık su birikintileri bulunuyordu, ama birkaç güneş ışını büyük, kartallı düğmeleri, sırmaları ve renkleri, dünyamızın başka enlemlerinde de etkisiz kalmayacak, karşı çıkmaya yer bırakmayan bir güçle parlatıyordu.

Böyle bir görüntünün Don José Maria'nın üzerinde etkisiz kalmasına olanak var mıydı? Adam karşı duramadı. Kendisi için “tıpkı İngiliz subaylarını kafasında şapkası, sırtında asker ceket ve söz meclisten dışarı iç donu ile kabul eden, bir zenci kral gibi tuhaf bir kılıkta” olduğunu söyleyen John Lloyd Stephens de eski Copán kentini satın aldı!

Sonradan şunları eklemektedir:

“Belki de okuyucu Orta Amerika'da kentlerin nasıl satın alındığını öğrenmeyi merak eder. Tıpkı öteki pazar malları gibi bu da sunu ve isteğe bağlıdır; ama bunların, örneğin pamuk ve çivit gibi, depo stokları olmadığı için, fiyat doğrudan doğruya keyfe göreymi ve o sırada da pek sürüm yoktu. Onun için okuyucu şunu bilsin ki, ben Copán için yalnız 50 dolar ödedim! Fiyat üzerinde hiçbir zorluk çıkmadı. Bu fiyatı ben önerdim, Don José de bunu öyle yüksek buldu ki, beni deli sandı. Eğer daha çoğunu verseydim herhalde beni daha kötü bir şey belleyecekti.”

Her ne kadar köy halkı buna karşı ilgi göstermemişse de yine böyle önemli ve garip bir olayın gerektiği gibi kutlanması gerekiyordu. Onun için Stephens bir kabul töreni düzenledi. Bütün köy resmi bir alay halinde geldi. Yaşlı bayanlar kalabalık olarak temsil edilmekteydi. Purolar dağıtıldı. Derken yıkıntılar ve anıtlar ziyaret olundu. Hepsi şaşmış kalmıştı. Çünkü burada yaşayanlardan hiç kimse ömründe bu eserleri görmemişti. Miyasmalar içindeki ormana girmek için hiçbir ne-

den yoktu. Hatta köyün en etkin adamı Don Gregorios'un, ormanı en iyi bildikleri söylenen, yiğit oğulları bile bunları görmemişlerdi.

YIL 1842. New York'ta Stephens'in *Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan* kitabı, az sonra da bunun Catherwood'un çizdiği resimleri yayınlanınca gazetelerde bir fırtınadır koptu; bir açık tartışma ötekini kovaladı. Tarihçiler o zamana dek alıştıkları sağlam yapılı bir dünyanın yıkıldığını görüyor, onların dışındakiler de en cüretli sonuçlar çıkarıyorlardı.

Stephens'le Catherwood her çeşit zorluklar içinde Copán'dan öteye gitmişler, Guatemala'ya girmişler, Chiapas ve Yucatán'ı dolaşmışlardı. Yollarında hep Mayaların anıtlarına rastlamışlardı. Onların şimdi yazı ve resimle ortaya koydukları şeyler bir değil bin soruyu birden ortaya atıyordu. Ansızın yeniden geriye, İspanyol kaynaklarına dönüldü ve Yucatán'ın ilk karışt ve fanatikleri bulucu ve fethedici Hernandez de Cordovas ile Franzisco de Montejo'nun menkıbelerinde bu garip ulus üzerine ilk haberler bulundu. Derken daha dört yıl önce Paris'te çıkan ve Stephens'in "Yolculuk İzlenimleri" ile bütünüyle aynı şeyleri anlatan, fakat o zamana dek dikkati hiç çekmeyen bir kitap da tartışma konusu oldu.

İlk bakışta garip görünür: Stephens'in eseri heyecan uyandırmış, birbirini ardı sıra yeni baskıları yapılmış, hemen hemen yayınlanır yayınlanmaz birçok dile çevrilmişti. Kısacası herkesin ağzındaydı. Ama Bay Waldeck'in 1838'de Paris'te *Romantische Archäologische Reise in Yucatan* (Yucatán'da Romantik Arkeoloji Gezisi) adıyla çıkan kitabı pek az göze çarptı. Bugün de hemen hemen unutulmuştu. Şurası kuşkusuz ki: Stephens'in kitabı daha esaslıydı ve öyle parlak bir biçimde yazılmıştı ki bugün bile zevkle okunabilir. Üstelik Waldeck'in yanında, sanat değerleriyle bu denli üstün derecede aslına bağlılığı birleştiren (hatta fotoğraflar bile Catherwood'un resimleri karşısında sönük kalmaktadır), resimleri bugün de arkeoloji için belge olmak değerini koruyan Catherwood çapında bir adam yoktu. Bu resimler bugün de belge olmayı sürdürmektedir, çünkü onun o zamanlar görerek kalemiyle saptadıklarından çoğu bu arada bitkiler içinde kalmış, çökmüş, aşınmış, ya da tahrip edilmiştir.

Ama asıl neden, herhalde şuydu: Waldeck'in kitabı çıktığı sırada Fransa bambaşka bir eski kültürün, az önce geçen ulusal olaylarla bağıntılı bir kültürü buluşun heyecanı içindeydi. Daha Napoléon'un Mısır heyetine katılanlar sağdı ve hâlâ kamuoyunu hiyerogliflerin okunması gibi büyük bir iş heyecanlandırıyordu. Fransa, Avrupa, hatta Amerika (Stephens de önce nereye yolculuk etmişti?) Mısır'a bakıyordu! Etkili biçimde değiştirebilmek için süregelen görüşlere güçlü bir saldırı gerekti.

Mayalar ansızın herkesin gözü önüne çıkıverince, her yeni buluşun peşini bırakmayan o tuhaf anlam çıkarmalar da doğmakta gecikmedi. Stephens'in yayınlarından sonra ancak bir şeyde kuşku yoktu: Eski Mayalar, bütünüyle eski dünya kültürlerinin düzeyinde bir kültüre sahip bir ulustu. Bunu uzmanlar o zaman ancak mimarlık yapıtlarına dayanarak söyleyebilirlerdi; çünkü Mayaların matematikte vardığı yüksek gelişme ancak sonradan bütünüyle anlaşılmıştır.

Bu da her şeyden önce şu soruyu ortaya koyuyordu: Bu ulus nereden gelmişti? Acaba Kuzey’de ve Güney’de yaşayan ve göçebeliliğin üstüne asla çıkamamış olan öteki uluslar da aynı yerli kökten miydiler? Eğer böyleyse neden yalnız Mayalar bu yükselmeye erişmişlerdi? Bunları harekete geçiren güç neydi? Acaba Amerika kıtasında, Eski Dünya’nın büyük kültür akımlarına yolu bütünüyle kesik olarak, kendiliğinden bir kültür doğabilir miydi?

İşte asıl bunda en cüretli savlar ortaya atıldı. Doğal olarak bütünüyle olanak-sızdır! deniyordu. Hiç kuşkusuz çok eski zamanlarda eski Doğu’dan buraya göç olmuştu. Hangi yoldan? Eh, en akla yakın olanı, Kuzey’de Dilüviyum çağında iki kıtayı birleştiren kara parçası üzerinden geçmiş olmaları değil miydi? Ekvator yakınında oturan insanları kutup dönencesi üzerinden geçirip getirmek tasarımı-ndan başları dönen başka bir takımı da Mayaları masal adası Atlantis’ten sağ kur-tulanların torunları olarak görmeye karar verdiler. Bu açıklamalardan hiçbir yere-ter görülmediği bu sıralarda, Mayaların İsrailoğullarından bir boy olduğunu ileri süren sesler bile eksik değildi.

Catherwood’un eserlerinde bütün dünyanın görebildiği bu heykellerden bazı-ları Hint tanrılarına şaşılacak denli benzemiyor muydu? Ötekiler de, “Evet ama,” diyorlardı, “piramitler de bütünüyle Mısır’ı işaret etmektedir!” Bazı araştırmacılar Maya mitolojisindeki çok güçlü Hristiyanlık öğeleri üzerine İspanyol kaynakların-da açık kanıtlar bulunduğunu söylüyorlardı. Haç simgesi bulunmuştu. Mayalarda bir tufan tasarımı bulunduğu yolunda kanıtlar vardı, hatta tanrıları Kukulkan bir çeşit mesihti. Bütün bunlar da Doğu’nun kutsal diyarını, Kudüs’ü işaret ediyordu.

Bu çekişmelerin en şiddetli olduğu sırada Stephens gibi bir araştırmacı değil, yalnızca odasında oturup çalışan bir bilginin kitabı çıktı. Evet, hatta çalışma oda-sında, Stephens’in machete ile kesip açtığı orman geçitlerini yalnız aklının kes-kinliği ile aşan bu adam hemen hemen kördü! Stephens Honduras, Guatemala ve Yucatán’da eski Maya İmparatorluğunu nasıl bulduysa o da eski Aztekler İmparatorluğu’nu, Meksico’daki Montezuma’nın imparatorluğunu, ikinci kez buldu. İşte iş asıl o zaman çapraşıklaştı.

WILLIAM HICKLING PRESCOTT, New England’da eski bir Püriten soyun-dan gelmeydi. 4 Mayıs 1796’da Salem’de doğdu. 1811’den 1814’e dek Harvard Üniversitesi’nde hukuk öğrenimi gördü. Hukukçu olarak büyük umutlar besle-meye hakkı olan bu adamı birkaç yıl sonra garip bir yazı tezgâhının başında gö-rüyoruz. Bu aygıtın adı “Noctograph”tı ve Wedgewood adında birinin buluşuy-du. Bu tezgâh, satır çizgilerinin yerine pirinç çubuklar sıralanmış bir taş tahtaya benzemekteydi. Bu çizgiler üzerinden el, hiza bozulmadan güvenle hareket edi-yor, kalemin hokkaya batırılmasına da bu çubukların altına yerleştirilen bir kar-bon kâğıdı yazılanları altındaki kâğıda geçirdiği için, gerek kalmıyordu. Bu araçla kapalı gözle de yazı yazılabilirdi. Yani insan kör de olsa bununla yazabilirdi.

William Prescott hemen hemen kördü. Bir kaza yüzünden 1813’te kolejdey-ken sol gözünü kaybetmişti. Sürekli çalışmalar yüzünden sağ gözü de o denli za-yıflamıştı ki iki yıl Avrupa göz hekimlerini dolaşması bile ona görme gücünü ka-

zandırmamıştı. Hukukçuluk kariyeri böylece birdenbire sona erivermişti.

O zaman bu adam, inanılmayacak bir istemle kendini tarih çalışmalarına verdi ve “Noctograph”ta, *Meksico’nun Fethi* adlı eseri ortaya çıktı. Bu kitap, Cortez’in fetihlerinin insanın soluğunu kesecek denli heyecanlı bir tarihiydi. Ama bundan da çoğuydu. Burada insanüstü bir çalışkanlıkla Konquistadorlar zamanının görgü tanıklarının en kıyıda bucakta kalmış haberlerine, Aztek İmparatorluğu’nun İspanyol istilasından önce ve sonrasının bir panoramasını çizmek için başvurulmuştu. Eser 1843’te yayınlandığı zaman bu, yeni bulunan Maya kültürünün yanında, ondan az gizemli olamayan, Aztek uygarlığının yine o denli ansızın ortaya çıkivermesi demekti.

William Hickling Prescott
(1796-1859)

Burada ortaya çıkan neydi? Azteklerle Mayalar arasında birtakım ilgilerin bulunduğu apaçıktı. Örneğin, ikisinde de dinin birbirine bütünüyle uyan yanları çoktu. Yapılar, tapınaklar ve saraylar aynı anlayışla yapılmış gibiydi. Ama acaba dil yanı nasıldı? Ya her iki ulustan hangisi daha eskidi? Daha şöyle üstünkörü bir inceleme bile Azteklerle Mayaların ayrı köklerden gelme dilleri olduğunu gösteriyordu. Cortez, Azteklerin kültürlerinin başını, tam da en parlak dönemlerinde, kestiği zaman Mayalar, kültürel ve politik yükselişlerinin en üstün noktasını yüzlerce yıl önce aşmışlardı ve İspanyollar kıyılarına yanaştıkları zaman bunların artık can çekişen bir ulus oldukları görölüyordu.

Bununla birlikte, tarihöncesi Amerika’ında İsrailoğullarını hesaba katmaktan bile çekinmeyen bir yöntemle, bu gelişmelerin bir açıklaması uydurulabilir; eğer Prescott birkaç çıkma ile Orta Amerika kültürleri çevresindekilere yeni gizemler katmamış olsaydı!

Örneğin bir kez, Cortez’in bozgun askerleriyle Meksico’dan kaçtığı korkunç “noche triste”yi anlatırken, birden keser ve tarihçi, kovalanan İspanyolların doğal olarak pek az dikkat etmiş olacakları bir yıkıntı alanını görmek için onlardan geride kalır. Bu alanda başka yapılar arasında Teotihuacán piramitleri, özellikle bunların arasında güneş ve ay piramitleri yükselmektedir. Bunlar Firavun mezarlarıyla boy ölçüşecek büyüklükte yapılardır. Güneş piramidi 60 metreden yüksektir ve taban kenarları 200 metreyi aşkın uzunluktadır.

Bu dev tapınakların Meksico’dan uzaklıkları bir yürüyüş günü bile değildir. Bu durumda bunlar Aztek İmparatorluğu’nun tam kalbindedirler. Ama coğrafi yer Prescott’u etki altında bırakmaz, yerlilerin söylentilerini izler ve Azteklerin saldırgan olarak bu ülkeyegirdikleri sırada bu piramitleri bulduklarını ileri sürer. Bununla Azteklerden, hatta Mayalardan önce Orta Amerika ve Meksika’dan çok daha eski, üçüncü bir ulusun kültür eserlerini ortaya çıkarmış olduğunu ileri sürmektedir.

Şöyle yazar: “Bizi karanlık eski çağlara götüren bu dev binaların yapıcıları olan kuşakların küllerine basarak yürüdüğü zaman, gezginin ruhuna ne düşünceler dolur! Ama bunların yapıcıları kimlerdi? Tarihleri eski titanlarıinki gibi masalların sisi içinde yitip giden efsanelerdeki Olmekler mi? Yoksa, genel olarak ileri sürüldüğü gibi, barışçı ve zanaatçı olan ve haklarında pek de güvenilir olmayan söylentilerden başka bir şey öğrenemediğimiz Toltekler mi? Bu binaları yapan uluslar ne oldular? Bu topraklarda kaldılar da peşlerini kovalayan yabansı Aztekler’le karıştılar mı... Ya da boyuna Güney’e çekildiler, Orta Amerika’nın ve Yucatán’ın uzak bölgelerindeki yapı kalıntılarının üstün karakterinin gösterdiği gibi, kültürlerini yaymak için daha geniş bir alan mı buldular?”

Burada basit olsun diye yalnızca Prescott’tan aldığımız böyle ipuçları her yanda ortaya çıkmakta ve anlaşılabilceği gibi, daha kötüsü düşünilemeyecek bir karmaşıklık oluşturmaktaydılar. Ama eğer Prescott: “Bütün bunlar, üzerine zamanın kaldırılmaz bir peçe örttüğü bir gizdir...” diyorsa ve şunu da ekliyorsa: “...Hiçbir ölümlü elin kaldıramayacağı bir peçedir bu!” Bu sözler tarihçinin geçmişin karanlıklarından ne denli çok şeyi gün ışığına çıkarırsa çıkarsın, bütünüyle umutsuzluğa düştüğünü göstermektedir. Fakat ölümlü eller bugün, yüzyıl önce erişilmez bir giz olan şeyleri artık aydınlatmıştır.

30. BÖLÜM

Perde Arası

BUNLARDAN aşağı yukarı yirmi yıl sonra, 1863'te, bir ziyaretçi Madrid'deki krallık kitaplığındaki tarihi devlet arşivini araştırırken, çok eski ve hiç el değmemiş olduğu görülen sararmış bir yazma kitap buldu. Bu kitabın tarihi 1566, adı da *Relación de las cosas de Yucatan*'dı. İçinde birkaç çok garip ve ilk bakışta anlaşılmasa da desen vardı. Yazarın adı Diego de Landa olarak gösterilmişti.

Her sıradan ziyaretçi bu yazmayı hemen yerine koyardı; herhalde daha önce birçokları da böyle yapmış olacaktı. Ama rastlantı sonucu kitabı şimdi eline alan adam, on yıl Meksika'da Fransız elçiliği papazlığını yapmıştı. 1855'ten beri Guatemala'da, Salama bölgesinde Rabinal adındaki yerli köyünde papazlık ediyordu. Amerika yerlilerinin dilleri ve bir zamanki kültürlerinin kalıntıları üzerinde çok geniş çalışmalara kendini vermişti. Bu Charles Etienne Brasseur de Bourbourg (1814'ten 1874'e dek yaşamıştır) Diego de Landa'nın sararmış kitabını eline alıp artık bırakmamasıyla ve onu incelemesiyle, Orta Amerika kültürleri araştırmaları için son derece önemli bir buluş yapmış oldu.

William Prescott, Stephens'ten on yaş büyük, Brasseur de Bourbourg ise dokuz yaş küçüktü. Her ne kadar B. de Bourbourg önemli buluşunu ancak 1863'te yapmışsa da her üçünün eserlerini bir bütün saymak olasıdır. Stephens, Mayaların anıtlarını kazıp çıkarmıştı. Prescott toplamış ve ilk olarak Aztek tarihinin (her ne kadar son bölümünü tanımış olsa da) bir bölümünü zincirleme ve tam olarak betimlemişti. Brasseur de Bourbourg ise ilk olarak, o zamana dek anlaşılamayan süsler ve hiyerogliflerden birçoğunun anlaşılabilmesi için, ne kadar küçük ve bütün kilitlere uymaz olursa olsun, yine de bir anahtar vermişti. Bu buluşun önemini açıklamadan önce arkeologların Amerika problemleri karşısında rastladıkları ve Eski Dünya'nın bütün problemlerinden bütünüyle başka olan zorlukları açıkça görmemiz gerekir.

SÜMERLERİN Mezopotamya'ya göçmelerinden sonra ilk Babil-Asur kültürü Fırat'la Dicle arasındaki ilk yerleşme yerlerinde gelişti. Mısır kültürü yalnız Nil'in kenarında değil Nil'de yaşamıştır. Bu uluslar için ırmaklar ne ise Yunanlılar için Ege Denizi o olmuştur. Bu demektir ki geçmişin büyük kültürleri

hep su kıyısı kültürleriydi ve bilimsel araştırmalar bir ırmağın varlığını bir kültürün doğması için koşul olarak almaya alışmıştı. Ama Amerika kültürleri ırmak kültürleri değildi; oysa onların da parlanmış ve gelişmiş olduklarından kuşku duyulamazdı.

Ulusların tarım ve hayvancılığa olan yatkınlıkları ve becerileri, oluşum için bir başka koşul olarak görülür. Mayalar tarımla uğraşıyorlardı, üstelik bu konuda özel bir ustalığa ulaşmışlardı. Ya hayvancılık? Maya kültürü gerçekten de evcil ve yük hayvancılığı, dolayısıyla arabaları olmayan tek kültürdür.

Mısırlılardan, Asya'nın, Küçük Asya'nın ve Yunanistan'ın eski uluslarından oldum olası haberimiz vardır. Birçok şeyler yitip gitmiştir, ama birçokları da yazı ya da sözle bize kadar gelmiştir. Onlar uzun zaman önce ölmüşlerdir, ama yaptıkları şeyler onlar öldükten sonra da sürmüştür ve ölümleri de ağır ağır olmuştur. Amerika kültürlerine gelince bunların —daha önce söylediğimiz gibi— “boyunları vurulmuştur,” atlı ve kılıçlı İspanyolların ardı sıra papazlar gelmiş, bize bu kültürlerden haberler verebilecek yazılar ve resimler odun yığınları üzerinde alev alev yanmıştır. Meksico'nun ilk başpiskoposu Don Juan de Zumárraga dev bir otodafe'de eline geçebilen bütün yazmaları yakmıştı. Piskoposlar ve papazlar da onun yolundan gittiler, askerler de onlardan aşağı kalmayan bir çabayla geride ne kaldıysa yok ettiler. 1848'de Lord Kingsborough eski Azteklerden son kalan belgeler koleksiyonunu tamamladığı zaman bunların arasında İspanya'dan gelme tek bir parça bile yoktu. Ya Konquistadorlar öncesi dönemin Mayalarından bize kalan belgeler nelerdir? Bunlar ancak üç yazma kitaptır.

Bunlardan biri Dresden'de, biri Paris'te, üçüncü kitabın iki parçası İspanya'da ayrı ayrı yerlerde: “Codex Dresdensis” (en eski) “Codex Perasianus”, “Troano” ve “Cortesianus” yazmaları.

Mademki bir kez saymaya başladık, bunun sonunda doğrudan doğruya yerinde incelemelerdeki zorlukları da söyleyelim. Yunanistan ve İtalya'da arkeolog uygar bir ülkede gezer. Mısır'daki araştırmacı bu enlemlerdeki sağlığa en uygun iklimde çalışır. Ama geçen yüzyılda Mayalar ve Azteklerin izlerini aramak isteyen kişi, her uygarlıktan bütünüyle uzak bir cehennem iklimi içine girmek zorundaydı.

Öyleyse Orta Amerika'da araştırmalar üç güçlükçe karşı karşıyadır: Birincisi bu kültürlerin kendinden başkasına benzemeyişinden doğan kesinlikle apayrı sorunlar, İkincisi, yalnız bol malzemenin olanak verebildiği her türlü kıyaslama ve sonuçlandırmanın olanaksızlığı —çünkü burada, yıkıntılar dışında hemen hemen hiç malzeme bulunmaz— üçüncüsü de hızlı araştırmalar yapmaya ülkenin çıkarıldığı doğal engeller.

Öyleyse Mayalar ve Azteklerin, Stephens ve Prescott onları böyle olağanüstü bir biçimde yeniden bulduktan sonra, yeniden kamuoyundan silinmiş olmalarından şaşılacak yan var mıdır? Ya bu uluslar üzerine bilginin kırk yıl boyunca yalnız birkaç araştırmacının malı olarak kalmasında? Ya 1840'la, 1880 arasında sayısız araştırma sonuçları elde edildiği halde tek bir büyük buluşun yapılmamış olmasında? Ya, hatta Brasseur de Bourbourg'un Madrid arşivindeki “kazısının” bile birkaç uzmandan başkasının ilgisini çekmemiş olmasında?

Diego de Landa'nın, üç yüzyıl herkesin eline geçecek gibi, fakat kimse yararlanmadan yatan kitabında Maya belgelerinin ve anıtlarının gizlerini —hiç değilse bir ölçüde— çözmeye yarayacak büyüü sözcükleri kullanmak ve bunları doğruluk bakımından denetleyebilmek için pek az belge, pek az taş, kabartma ve heykel söz konusu ediliyordu.

31. BÖLÜM

Boşaltılmış Kentlerin Gizemi

YUCATÁN'IN kuzeyindeki Chichén Itzá'dan güneyde Copán'a (Honduras), doğudaki Tikal ve Ixkún'dan (Guatemala) Guatemala kenti üzerinden batıdaki Palenque'ye (Chiapas) bir çizgi çekilecek olursa eski Maya kültürünün sınırları aşağı yukarı işaret edilmiş olur. Böylelikle aynı zamanda İngiliz Alfred Percival Maudslay'in de 1881'den 1894'e dek, yani Stephens'ten yuvarlak hesap kırk yıl sonra dolaştığı alanın çevresi de çizilmiştir.

Percival Maudslay, Stephens'ten daha çok iş gördü. Eğer araştırmalarının bununla kalması istenmeyecekse artık zorunlu hale gelen şeyi de yaptı. Tam yedi orman ekspedisyonundan kıyıya, yalnızca eserlerin resimlerini ve yazı ile tanımlarını getirmekle kalmadı. Bunun dışında da orijinal parçalar, kabartma ve yazıtların son derece temiz kâğıt ıstampaları ve alçı kalıplarını getirdi.

Koleksiyonu İngiltere'ye gitti ve orada Victoria ve Albert Müzesi'nden British Museum'a taşındı. "Maudslay-Collection" kamunun yararlanmasına açılınca, anıtların yaşlarını, kökenlerini araştırmak için gerekli malzeme de ortaya konmuş oldu.

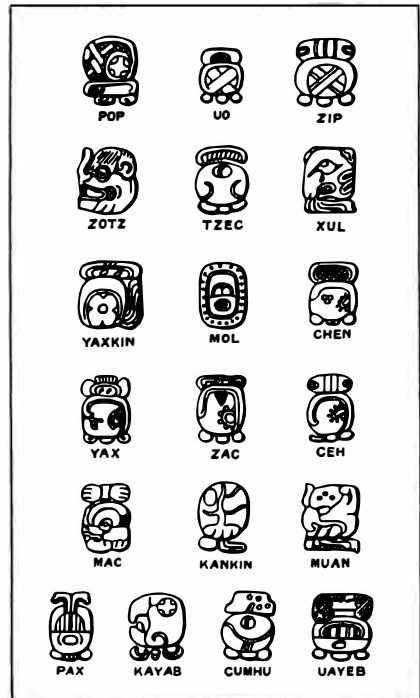
Bununla yeniden Diego de Landa'ya dönmüş oluyoruz. Yucatán'ın bu ikinci başpiskoposu kuşkusuz ki içinde yaşayan tutucu papazla, modern pozitif bilgini birbiriyle uyuşturamayan bir adamdı. İki ruhun çarpışmasının sonunda hep tutucunun üstün gelmesi çok yazık olmuştur. Çünkü Diego de Landa ele geçebilen bütün Maya belgelerini şeytan işi diye toplattıran ve yaktıran piskoposlardan biriydi. İçinde yaşayan ikinci ruhu ise ancak sağ kalan Maya prenslerinden birini bir Şehrazat olarak kullanmasını sağlayabilmişti. Ama bu Şehrazat yalnız masal anlatmıyordu. Onun için Diego de Landa Mayaların yaşayışlarının, yaptıklarının, tanrılarının ve savaşlarının öykülerini yazmakla kalmadı, buna resimler ve eskizler de ekleyebildi. Bunlarda Mayaların aylarını ve günlerini anlatmak için hangi işaretleri kullandıkları da görülüyordu.

Bu bilgi gerçi meraka değer, ama böylesine önemli sayılmasının sebebi nedir? diye soranlar çok olur.

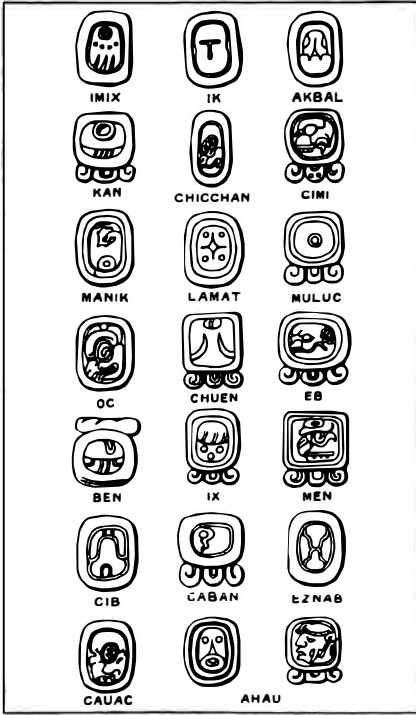
Ama işte bu birkaç çizgi sayesinde, o zamana dek korkunç süsleri içinde yalnızca korku veren Maya anıtları birdenbire zengin bir yaşam kazanıverdi. Elinde

Diego de Landa'nın kitabı ve çok geçmeden Mayaların sayıları üzerine kazanılan bilgi olduğu halde, araştırmacı, tapınakların, merdivenlerin, direklerin ve frizlerin karşısına geçti ve o zaman şunu gördü: Yük hayvansız ve arabasız olarak ormanda üst üste yığılan ve taş aletlerle taştan yontulan bu Maya yapıtlarında, bir tarihle doğrudan doğruya ilgisi olmayan tek bir kabartma, tek bir süs, tek bir hayvan frizi ya da heykel yoktu! Mayaların her binası taş olmuş bir takvimdi. Hiçbir düzen rasgele değildi. Burada estetik matematiğe boyun eğmişti. O zamana dek korkunç taş yüzlerin, görünüşte anlamsız tekrarlanışlarına ya da birdenbire kesilişlerine anlam verilememişti. Ama şimdi, bunlarla bir sayının ya da takvim ayarlanmasının dile getirildiği öğrenilmişti. Copán'daki hiyeroglifler merdiveninde korkuluk süsleri 15 kez yinelenmekteydi. Şimdi bununla geçen takvim düzenleme dönemlerinin açıklandığı biliniyordu. Merdivenin kendisi yetmiş beş basamaktı, bununla da dönemlerin sonundaki ek günler (5 kere 15) verilmiş oluyordu. Böyle bütünüyle takvime göre düzen almış bir mimarlık ve sanatın dünyada bir ikincisi yoktur. Araştırma —bilginlerden yaşamlarını yalnız Maya takvimine verenler vardır— gittikçe daha çok bu takvimin gizlerine işledikçe, bu sürprizlerden yana gerçekten yeteri kadar zengin olan kültür ortaya yeni bir sürpriz daha çıkardı:

Mayaların takvimi bildiğimiz bütün takvimlerden başka türlü kurulmuştu ama yine de daha açık seçikti. Bütün inceliklerini bir yana bırakırsak —zaten bugün de hâlâ bunların hepsi aydınlanmış değildir— yapısı şöyledir: Önce yirmi gün işaretlik bir dizisi vardır. Bunlar 1'den 13'e kadar sayılarla birlikte 260 günlük bir dönemi verirler. Buna "Tzolkin" denirdi. (Aztekçesi: Tonalamatl) ikincisi on sekiz ay işaretlik bir sıraydı, bunlardan her biri 20 günlük bir dönemi gösterirdi, bunların arkasında gelen beş günlük bir dönemi gösteren bir işaretle dönem tamamlanırdı. Bu, 365 günlük Maya yılıydı, adına "Haab" derlerdi, Buna ek olarak "Tzolkin" (Tonalamatl) ile "Haab"ın birleştirilmiş bir biçimi olan başka bir dönemle hesaplanı da vardı. Buna İngilizce olarak konulan adı kullanacağız; bu da, daha sonraki böyle adlar da, bilim dünyasına yerleşmiştir: "Calendar-round." Bu dönem 18.980 günü ya da her biri 365 günlük 52 yılı içerisine alırdı. Bunun, daha sonra göreceğimiz gibi, Mayaların yaşamında büyük bir önemi vardı. Nihayet

Mayaların ay işaretleri.

Mayaların gün işaretleri.

“Long-Count” denen bir yöntemle de hesaplanırdı ki bu bir tarih başlangıcı ile ilgiliydi. Bu tarih başlangıcı (4 Ahau, 8 Cumhu) işlev bakımından, eğer aşağı yukarı bir kıyaslamaya kalkışacak olursak, bizim İsa’nın doğumu tarih başlangıcımız gibi bir şeydi. Ama unutulmalıdır ki, salt işlevi bakımından buna benzemektedir, yoksa bizim başlangıcımızla hiçbir ilgisi yoktur.

Bu zaman hesabı yöntemiyle (bu öylesine çapraşıktır ki bütünüyle açıklanması için başlı başına bir kitap gerektir.) Mayalar dünyadaki bütün öteki takvimlerden üstün bir doğruluk elde etmişlerdir. Biz bugün kullandığımız takvimi genel olarak haksız yere en iyi çözüm saymaktayız, oysa bu takvim yalnızca kendinden öncekilerin düzeltilmiş bir biçiminden başka bir şey değildir. III. Ptolemaios, İ.Ö. 239’da eski Mısır zaman hesabını düzeltmişti; Julius Caesar bu çözümü alarak İ.S. 1582’ye dek sü-

ren, Julian takvimini koydu. 1582’de Papa XIII. Gregor, Julian takviminin yerine Gregoryen takvimini geçirdi; bütün bu takvimleri astronomik olarak tam hesaplanmış yıl uzunluğu ile kıyaslarsak, tam değere Mayalarınki gibi hiçbirinin yaklaşmamış olduğunu görürüz.

Yıl uzunlukları şöyledir:

Julian takvimine göre	365,250 000 gün
Gregoryen takvimine göre	365,242 500 gün
Maya takvimine göre	365,242 129 gün
Astronomi hesabına göre	365,242 198 gün

En açık seçik gök gözlemlerini en çapraşık matematik ustalıklarla birleştirmeyi bilen, buna göre de akılcı düşünüşün en üstün kanıtını veren bu ulus, öte yandan en korkunç mistisizme boyun eğmişti. Dünyanın en kusursuz takvimini oluşturan Maya ulusu aynı zamanda bu takvimin kölesi haline gelmişti.

ÇÜNKÜ yalnızca Mayaların takvimlerini öğrenmek başlı başına bir amaç olamazdı. Ay, gün ve dönem gösteren korkunç sayı sıratları bütün tapınakların ve sarayların cephelerinde, direklerinde, frizlerinde ve merdiven korkuluklarında bulunur. Her yapı doğum tarihini alnında taşır. Araştırmacıya gereken ise bu yapıt-

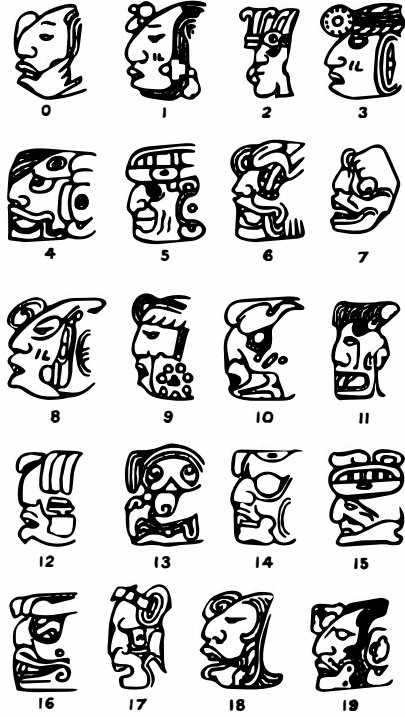
ları zaman bakımından gruplaştırmak, grupları kronolojik olarak sıralamak, gruptan gruba etkileri ve biçim değişmelerini tanımak, özetle, tarihi görmektedir.

Ama hangi tarihi? Doğal olarak Maya tarihini. Bu yanıt hazırdır. Fakat soru yine de çocukça değildir. Çünkü bütün bu elde edilen bilgilerin pek kötü bir püf noktası vardır: Araştırmacı yalnız Maya tarihini görmektedir. Daha doğrusu bizim zaman hesabımızla ilgisi olmayan Maya tarihlerini.

Araştırmacılar yine Eski Dünya'nın bu denli zorunu karşılarına çıkarmadığı bir sorunla karşılaşmaktadırlar. Daha iyi anlaşılması için yine Avrupa tarihinden bir örnek alalım: Diyelim ki İngiltere'nin tarih boyunca Avrupa kıtası ile hiçbir ilgisi olmadı. Kendi zaman hesabında da tarihini İsa'nın doğumundan değil, bizim bilmediğimiz bir zamandan başlattı. Bütün tarihini bu kendi zaman hesabına göre kaydetti. Derken kıtanın tarihçileri İngiltere'ye geldiler, gözlerinin önünde de aslan Yürekli Richard'dan Kraliçe Victoria'ya kadar olan bütün İngiltere tarihi bu görelî zaman kayıtlarıyla (tarihleriyle) açıkça durmaktadır. Ama bu zaman hesabının başlangıcını bilmedikleri için Aslan Yürekli Richard'ın Charlemagne ile mi, XIV. Louis ile mi, yoksa Bismarck'la mı aynı zamanda yaşadığını söyleyemezler.

İşte araştırmacılar ormanlardaki anıtların karşısında tıpkı bu durumdaydılar. Çok geçmeden, örneğin Copán'daki binaların Quiriguá'dakilerden kaç yıl eski olduğunu söyleyebilir durma gelmişlerdir; ama her iki kentin Avrupa hesabına göre hangi yüzyılda yapılmış olduklarını kestiremiyorlardı bile. Bir sonraki görevin Maya takvimi ile günümüz takvimi arasındaki bağlantıyı kurmak olacağı açıktı. Bu büyük ölçüde aşıldığında ise, giderek daha kesin hale gelen tek tek düşülmüş tarihler, büyük bir ulusun tarihindeki esrarengiz fenomenlere, terk edilmiş şehirlerin gizemine her seferinde yeni bir sorun getirdi.

ŞİMDİ, dünyanın en kusursuz takvimini geliştirmiş olan ulusun takvime köle olduğunu söylemiş olduğumuzu anımsamamız gerekir. Çünkü Mayalar büyük yapılarını, kendilerine gerekli olduğu için yapmazlar, takvim kendilerine buyuracak olursa yaparlardı. Yani her beş, on ya da yirmi yılda üzerlerine doğum tarihlerini yazdıkları yeni bir yapı kurarlardı. Bazı kez takvimin yeni bir ayarlama günü, ken-

Mayaların sayı işaretleri.

disinin sonsuzlaştırılmasını isterse, daha önce yapılmış bir piramidi ikinci bir piramidin içerisine alırlardı. Bunu yüzlerce yıl tam ve kesin bir düzenle yapmışlardır. Binalara oyulmuş tarihler bunu kanıtlamaktadır. Bu düzeni yalnız büyük bir felaket ya da bir göç bozabilirdi.

Bu durumda bir kentteki yaşamın belli bir tarihte kesildiğini ve aynı tarihte başka bir kentte bütünüyle yeni olarak başladığını görürsek bundan tek bir sonuç çıkabilir: Bu da halkın bu kenti birdenbire bırakarak yeni bir kent kurmuş olduklarıdır.

Böyle bir bölgesel olay, her ne kadar ortaya birçok sorular atsa bile, yine de açıklanabilir. Ama yaklaşık İ. S. 750-950 sıralarında olanına hiçbir açıklama bulunamaz.

Çünkü bir ulus, kentlerde oturan bir ulus kalkmış, sağlam evlerini, caddelerini, alanlarını, tapınaklarını ve saraylarını bırakmış ve ta uzağa, yabancı Kuzeye göçmüştür. Kentler bomboştur, orman caddeleri, yabancı otlar merdivenleri ve eşikleri sarmıştır. Ormanın tohumları rüzgârın toprak parçalarıyla doldurduğu taş aralarına düşmüş, bir daha hiçbir insan ayağı avluların kaldırımlarına basmamış ve piramitlerin basamaklarından yukarı çıkmamıştır. Böyle bir olayın akla sığmaz büyüklüğünü ve anlaşılmazlığını göz önüne getirmek için düşünelim ki, örneğin Fransız ulusu, bin yıllık tarihlerine karşın, ansızın yeni bir Fransa kurmak için Fas'a göç etmeye karar vermiş olsun. Katedrallerini ve büyük kentlerini yüzüstü bıraksın, Marsilya'dan Toulouse'dan, Lyon'dan, Nantes'dan ve Paris'ten insanlar, birdenbire yola çıkıversinler. Yalnız bu da değil! Üstelik daha Fas'a varır varmaz hemen, az önce bırakmış olduklarını tıpkı tıpkısına kurmaya başlasınlar, yani yeniden katedralleri ve kentleri yapsınlar!

Böyle bir olay Mayalar için de Fransızlar için olduğu gibi akıl almaz bir şeydir.

Bu olayın izi bulununca açıklamalar da birbirini kovaladı. En doğal açıklama yabancı saldırganların Mayaları kovmuş olmasıydı. Ama bu saldırganlar kimler olabilirdi? Mayalar gelişmelerinin en yüksek noktasına erişmiş bulunuyorlardı; onların savaş gücüne yaklaşabilen hiçbir ulus da yoktu. Ama bu açıklama zaten yetersizdi. Çünkü bırakılmış kentlerde yabancıların buraları ele geçirdiğini gösteren tek bir iz bulunmuyordu.

Bir doğa afeti mi bu göçe neden olmuştu? Ama yine şunu sormak zorundayız: Bunun izleri nerede? Hangi afet bir ulusu, önce kaçtıktan sonra yeniden eski yerlerine dönecek yerde yeni bir devlet kurmaya zorlayabilir?

Belki de korkunç bir salgın çıkmıştır? Ama pek azı sağ kalan bir ulusun (herhalde ancak o zaman göçe karar vereceklerdi) büyük yolculuğa çıktığını gösteren hiçbir belirti yoktur. Tersine, Chichén Itzá gibi yeni kentleri kuran ulus güçlüydü.

Acaba iklim birdenbire değişti de artık orada yaşanılmaz mı oldu? İyi ama Eski Devlet'in merkezinden Yeni Devlet'in merkezine dek kuş uçuşu 400 kilometreyi bile bulmaz. Bir iklim değişmesi (görünürde bunu anlatan hiçbir şey de yoktur.) olsaydı 400 kilometre ötede de herhalde etkisiz kalmazdı.

Geriye hangi açıklama kaldı?

MAYALARIN kentlerde oturan bir ulus olduklarını söylemiştik. Bu söz, beş yüzyıldan beri bütün Avrupa uluslarının kentli oldukları gibi dar anlamda söylenmiştir: Egemen sınıf (soylular ve papazlar) kentlerde otururlardı; bütün iktidar, aynı zamanda bütün kültür, düşünce yaşamı ve incelenmiş yaşama biçimi hep kentlerdeydi. Ama bütün bu kentler, köylüsüz, köyün ürünleri olmadan, bizde buğday, Orta Amerika uluslarında “Indian Corn” yani mısır olan ana ürün olmadan yaşayamazdı.

Mısır, kentleri ve egemen sınıfları beslerdi. Kültür ona dayanarak ve onunla yaşardı. Kentlere ilk yeri açan da mısırdı; çünkü kentler, ormanların daha önce mısır yetiştirmek için yakılmış yerlerinde kurulmuştu.

Fakat Mayaların toplumsal düzeni, tanıdığımız bütün ötekilerden çok daha sert farkları içinde topluyordu. Modern bir Avrupa kentini bir Maya kentiyle karşılaştırsak bu düzenin karakteri daha açık bir biçimde görülür. Modern bir kent, halkının toplumsal ayrılıkları görülebilen bir topluluktur. Ama sayısız küçük düzey farkları bunlar arasında bağlantı kurar ve birinden ötekine geçebilmek olanağını verir. Maya kenti, bunun tersine olarak, halkı arasındaki ayrılıkları apaçık gösterir. Çoğu zaman bir tepenin üstünde tapınaklarla papaz sınıfının ve soyluların sarayları yükselirdi. Bunlar, aşağı yukarı, bir kale karakterini taşıyan kapalı bir alan oluştururdu. (Bu özelliklerinden de belki sık sık yararlanmak zorunda kalmışlardır.) Bu taştan “City”nin çevresini sıradan halkın yaprak ve ağaçtan kulübeleri sarardı. İkisinin ortası yoktu. Maya ulusu çok küçük sayıda efendilerle dev bir ezilenler kitlesine bölünmüştü.

Bu iki sınıf arasındaki uçurum bizim düşünemeyeceğimiz denli derindi. Görünüşe göre Mayalarda, aracı bir burjuva sınıfı yoktu. Soylular sınıfı bütününü kendi içine kapalıydı. Kendilerine “almehenoob”lar derlerdi. Bu, “anası babası olanlar”, yani bir soy kütüğü bulunanlar demekti. Papazlar da bunlardan çıkardı, “hlack uinic” yani “gerçekten adam” denen kalıtsal prensler de bunlardandı. İşte bu “babası anası olanlar” için ulus çalışırdı! Köylü ürününün üçte birini soylulara verirdi, ikinci üçte bir din adamları sınıfındı, yalnız üçte birini kendisi için alıkoyabilirdi. (Avrupa’nın feodalite toplumsal düzeninde ürünün onda birinin alınmasının nasıl katlanılmaz ağırlıkta bir vergi olduğunu ve bu yüzden ayaklanmalar çıktığını anımsayalım.) Ekme ile ürün kaldırma arasında köylü, yapı işlerinde kölelere katılırdı. Arabasız ve hayvansız, taş blokları taşınır, demirsiz, bakırsız ve tunçsuz, yalnız taş aletlerle olağanüstü heykeller ve kabartmalar yontulurdu. Maya işçilerinin başardıkları bu işler Mısır’ın piramitlerini yapanlarınkinden aşağı değil, belki de onlara üstündü.

Böyle ezici bir toplumsal düzen (bu durum, görünüşe göre bin yıl hiç gevşememiştir) çöküşün tohumunu içinde taşıyordu. Papazların yüksek kültür ve bilgisi zorunlu olarak gittikçe daha çok gizli kapaklılığa yöneldi, aşağıdan gelen etkilere kapandı. Artık herhangi bir görgü değiş tokuşu yoktu. Maya bilginlerinin keskin zekâları gittikçe bütününü yıldızlara yöneldi ve gücünü sağlayan tek şeye, tarlalara bakmayı unuttu; tehdit eden felaketi önleyebilmek için yardımcı araçlar bulmayı unuttu. Bilim ve sanat alanlarında bu denli önemli başarılar elde eden

bir ulusun en önemli, aynı zamanda en basit bir aleti, sabanı bulamamış olması ancak Maya aydın sınıfının akıl almaz gururuyla açıklanabilir.

Bütün tarihleri boyunca Mayalar, ilkeliliği bakımından daha ötesi olmayan bir tarım biçimine bağlı kalmışlardı. Bu bir “kazık tarımı”ydı. Mayalar bir orman kesimindeki bütün ağaçları devirirler, bunlar kuruyunca, yağmur mevsiminden az önce tutuştururlardı. Yağmur zamanı geçer geçmez uzun sivri kazıklarla toprağı delerler, her deliğe tohum olarak birçok mısır tanesi koyarlardı. Tarlanın ürünü toplanınca çiftçi ikinci bir orman kesimine geçirdi. Hiç gübre verilmediğinden, (ancak, yerleşme yerlerinin yakınlarında toprak azıcık gübre yüzü görüyordu) her hasattan sonra tarla, yeniden ürün vermek için uzun zaman dinlenmeye gereksiniyordu.

İşte bununla Mayaları sapsağlam kentlerini böyle kısa zaman içinde bırakmaya zorlayan nedeninin en akla yakın açıklamasına gelmiş oluyoruz:

Tarlaların verimi tükeniyordu. Bir tarlaya, ağaçların yeniden yetişmesi ve yıklması için verilmesi gereken dinlenme zamanı gittikçe uzuyordu. Bunun doğal sonucu Maya köylüsünün ormanın gittikçe daha uzak yerlerini yakarak tarla açmak zorunda kalmasıydı. Bu yüzden beslemek zorunda olduğu ve onsuz da yaşayamadığı kentten gittikçe daha uzaklaşıyordu. Sonunda onunla kent arasına yarı ve tükenmiş bir step giriyordu! Mayaların eski imparatorluğunun büyük kültürü köylü temelini yitirdiği için, her ne kadar tekniksiz kültür olabilirse de sabsız kültür olamayacağı için ortadan kalkmıştı! Sonunda, kentler arasında yalnız kuru savanlar kalınca kıtlık bu ulusu göçe zorladı.

Kentlerle yozlaşmış tarlalarını bıraktılar, yollara düştüler. Kuzeyde yeni devlet doğarken orman yavaş yavaş boş tapınak ve saraylara sokuldu, boş tarlaları yeniden kaplayan orman yapıları sardı ve onları bin yıl içinde gözlerden kaybetti! İşte boşaltılmış kentlerin gizi olsa olsa bu olabilir.

32. BÖLÜM

Kutsal Kuyu

DOLUNAY cengelin üzerinde parlıyordu. Amerikalı bilgin Edward Herbert Thompson, yanında yalnız bir yerli kılavuz olduğu halde, Mayaların kentlerini bırakıp kuzeye göçtükten sonra kurdukları ve İspanyolların günlerinden beri tıpkı kendinden önceki gibi ortadan kalkmış olan Yeni Devlet'in topraklarını atla dolaşıyordu. En güzel ve en büyük, en güçlü, en görkemli olduğu söylenen Chichén Itzá kentini arıyordu. Atlar da adamlar da çok güçlük çekmişlerdi. Yorgunluktan Thompson'un başı göğsüne düşmüştü, atın her tökezleyişinden yuvarlanacak gibi oluyordu. Ansızın kılavuz ona seslendi. Thompson ürkekle doğruldu, ileriye doğru baktı ve bir masal dünyası gördü.

Ağaçların koyu renkli yapraklarının üstünde yüksek, dik bir tepe görülüyordu. Bu tepenin üzerinde ayın soğuk gümüş ışığı ile yıkanan bir tapınak yükseliyordu. Sessiz gecede bu tapınak, ağaçların üzerinde bir Amerikan Akropolünün Parthenon'u gibi duruyordu. Yaklaştıkça büyüyor gibiydi. Yerli kılavuz attan indi, atın eyerini çıkardı ve yatmaları için battaniyeleri serdi. Ama Thompson hâlâ kendinden geçerek yapıya bakıyordu. Atından indi ve kılavuzun yattığı sırada yayan ilerledi. Dik bir merdiven tepenin eteğinden yukarıya, ot ve çalıların kaplamış olduğu tapınağa çıkıyordu. Merdiven yer yer yıkılmıştı.

Thompson Mısır piramitlerini resimlerinden tanıyordu ve önemlerini biliyordu. Ama Mayaların bu piramiti Gize'dekiler gibi mezar değildi. Dış görünüşü Zigguratları andırmakla birlikte, Babil'in kulelerinden çok, yalnızca yükseklerle, hep yükseklerle, tanrıya, güneşe ve aya uzanan dev bir merdiveni taşıyan taştan bir sırt gibi görünüyordu.

Thompson merdivenleri tırmandı. Süsleri, zengin kabartmaları gördü. Yukarıya, ormanın tabanından hemen hemen otuz metre yükseğe varınca, etrafı gözden geçirdi. Bir, iki, üç, çok geçmeden bir düzine, etrafa serpilmiş, gölgelele karışmış, çoğu ancak ay ışığının hafif bir ışıldamasıyla kendini belli eden yapı gördü.

Demek Chichén Itzá burasıydı. Büyük göçün başlangıcında belki de çok uzak bir sınır hisarıyken görkemli bir metropol haline gelmiş, Yeni Devletin merkezi olmuştu. Ertesi günlerde Thompson hep bu eski yıkıntılardan birinin üzerin-

*Edward Herbert Thompson
(1856-1935)*

deydi. “Bir sabah, tam güneşin ilk ışıkları uzak ufukları kızılaştırırken bu tapınağın damındaydım. Sabahın sonsuz bir sessizliği vardı. Gecenin sesleri kesilmiş, gündüzünkiler daha uyanmamıştı. Yukarıda büyük gök ve aşağıda yer, soluğunu tutarak bir şey bekliyor gibiydi. Derken büyük, yuvarlak güneş, ışık ve alev saçarak yükseldi; o anda da bütün dünya ötmeye ve vızıldamaya başladı. Dallardaki kuşlar, yerdeki böcekler tanrıya büyük bir şükür ilahisi söylüyorlardı. İlk insana güneşe tapmayı öğreten doğanın kendisi olmuştu: ondan sonra da insanlar, ta yüreklerinin içinde bu eski inancı hep sürdürdüler.” Thompson büyülenmişti. Gözünün önünden orman silindi, geniş alanlar açıldı, ayın alayları ağır ağır ilerliyordu,

müzik sesleri duyuluyordu. Saraylar coşkun şenliklerle, tapınaklar sihirli ayinlerle canlandı. Sonunda ta uzaklarda olan şeyleri seçmeye çalıştı. Ansızın bakışı donup kaldı. O zamana dek büyülenmişken birdenbire hayal perdesi yırtıldı. Geçmişin hayali silindi, arayıcı kendi ödevini gördü. Çünkü orada, gözlerinin önünde, sönük bir ışık içinde seçilen dar bir yol belirliyordu. Belki de Chichén Itzá’nın en heyecan verici gizine götüren yolu bu: Kutsal Kuyu’ya!

BU MEKSİKA ve Yucatán’daki buluşlar kitabında şimdiye dek Schliemannlar, Layardlar ve Petrieler çapında bir kişiliğe rastlamadık. John Lloyd Stephens’in ilk yolculuğunu saymayacak olursak araştırma ilk serüven, bilimsel başarı ile define arayıcılığı arasındaki o gıcıklayıcı bağlantı, araştırma aşkı ile daldırılan bir küreğin birdenbire altına rastladığı zaman çıkan o romantik çınlama burada eksikti.

Edward Herbert Thompson, Yucatán’ın Schliemann’ıydı. Çünkü Chichén Itzá’yı aramak için yola düştüğü zaman, başka kimsenin ciddiye almadığı bir kitabın sözlerini izliyordu. Bir zamanlar inançlı Schliemann nasıl haklı çıktıysa o da öyle çıktı. Bir vakitler altmış lira ve yalnız bir arkadaşla ilk buluşunu yapan Layard gibi yoksul olarak cengele daldı. Başka herkesin pes diyeceği zorluklara rastladığı zaman da Petrie gibi inatçı olduğunu gösterdi.

Böyle atakça savlar yerine onu Yucatán’a, bir zamanlar Schliemann’ı nasıl bir inanış Troya’ya çektiyse öyle bir inanış götürmüştü. Bu da Diego de Landa’nın sözlerine inanışıydı. Bu piskoposun kitabında ilk olarak Kutsal Kuyu’nun, Chichén Itzá’nın “Cenote”sinin öyküsünü bulmuştu. De Landa, eski söylentilere dayanarak ileri sürüyordu ki, kuraklık zamanlarında papazlar ve halktan bir ayin alayı yağmur tanrısının öfkesini geçirmek için geniş caddeden kuyuya giderdi. Yanlarında tanrıyı hoşnut etmek için kurban edilecek genç kızları ve delikanlıları götürürlerdi. Heybetli bir törenden sonra kızlar, kuyunun kurbanlarının bir daha yüze çıkamayacakları denli derin sularına atılırlardı.

Genç kızların su almak için kuyu başına gidişleri hemen hemen her ulusun türkülerinde yer alır. Bu hem neşeli ve yaşama bağlı bir temadır; hem de simgesel bir anlamı vardır. Fakat genç Maya kızlarının Kutsal Kuyu'ya gidişleri hep ölüme gidiş olmuştur. Süsler içinde kuyunun yanına gelirlerdi; sonra, kokmuş sulara çarptıkları zaman, boğuk çığlıkları duyulurdu.

Ama Diego de Landa başka neler söylüyordu? Sözlerine kurbanın ardından zengin adaklar, kaplar, mücevherler, altınlar atmanın gelenek olduğunu da eklemiyor muydu? Thompson "eğer bu ülkede altın varsa bunun en büyük bölümünün herhalde bu kuyuda bulunduğunu" da okumuştur! Başkalarına yalnızca bu eski öyküyü süslemek için katılmış bir tümce olarak görünen bu sözleri de sözcüğü sözcüğüne doğru olarak kabul etmişti, inanmıştı ve bu inancının doğruluğunu kanıtlamak azmini de göstermişti. Fakat aylı gecede piramitten aşağı bakarak kuyuya giden caddeyi gördüğü zaman, ne denli zorluklarla karşılaşacağını henüz bilincinde değildi.

Yıllardan sonra ikinci kez kuyunun başına geldiği zaman artık deneyimli bir cengel araştırmacısıydı. Yucatán'ı kuzeyden güneye dek dolaşmıştı ve gözlemleri olanakları görebilecek, gizlere varabilecek bir keskinlik kazanmıştı. Bu anda o, Schliemann'la gerçekten kıyaslanabilirdi. Çepeçevre etrafında, araştırmalarına hazır, her arkeolog için çok iyi bir çalışma konusu olan görkemli yapılar duruyordu. Ama o kuyu, şimdi çamur, taş ve yüzlerce yılın pisliği ile dolu, karanlık bir çukura dönmüştü. Hatta Diego de Landa'nın yazdıkları gerçeğe dayansa bile bu konuşarak fokurdayan çukurda papazların kurbanların arkasından attıkları süsleri bulmanın küçük bir olasılığı var mıydı?

Bu kuyuda araştırma yapmak için acaba hangi yol vardı? Thompson'un yanıtı pek atakçaydı: Dalmak!

Bir bilimsel kongreyekatılmak için ABD'ye döndüğü zaman borçlandı. Planını kime anlattıysa onu deli sanıyordu ama yine de para verdiler.

"Kimse," diyorlardı, "bu büyük çukurun bilinmeyen derinliklerine inip canlı olarak yeniden çıkamaz. Eğer canına kıymak istiyorsan neden kesinlikle bu denli kötüsünü seçiyorsun?"

Ama Thompson işin enini boyunu hesaplamış ve kararını vermişti.

"İkinci adım Boston'a gitmek ve derin deniz dalgıçlığı dersi almak oldu. Öğretmenim yirmi yıldan beri bu işten çekilmiş olan Long Wharf'lı Captain Ephraim Nickerson'dı. Onun sabırlı ve bilgili yönetimi altında çok geçmeden oldukça iyi, fakat sonradan gördüğüm gibi hiç de kusursuz olmayan bir dalgıç olarak yetiştim. Bundan sonra düşündüklerime uygun, çelik halatlı bir tarakla bircurat, bir palanga, bir de otuz ayak boyunda manivela kolu aldım. Bunların hepsi sandıklara yerleştirilmişti. Bir mektup ya da bir telgraf üzerine hemen hemen yola çıkarılmaya hazır." Thompson bundan sonra yine kuyunun başına geldi. Kuyu kenarlarının en büyük açıklığı aşağı yukarı altmış metreydi. İskandille çamurun yaklaşık yirmi beş metre derinlikte başladığını anladı. Tahtadan yapılma bebekleri, bir zamanlar korkunç tanrıya gelin olacak genç kızların atılışlarını hayalinde canlandığı gibi, kuyuya fırlattı. Bu denemelerden amacı açık-

tı. Kuyunun dibindeki araştırmalarını sınırlandırmak istiyordu. Bunu yaptıktan sonra ilk olarak tarağı kuyuya indirdi.

“Bocurgat ve frendeki beş kişinin tarağı, çelik ağzı açık olarak, kuyunun üzerinde sallandırıldıklarını, bunun bir an karanlık çukurun üzerinde asılı durduğunu, sonradan uzun uzun aşağı kaydığını ve sulara kaybolduğunu gördüğüm zamanki heyecanımı anlatamam. Keskin dişlere dibi ısırma vakti bırakmak için birkaç dakika bekleyiş; sonra işçiler bocurgatın üzerine eğildiler ve çelik kablo, yukarı çektiği ağırlığın altında gerilirken koyu esmer derilerinin altında kasları cıva gibi kıpırdamaya başladı.

“O zamana dek bir obsidiyen ayna gibi kızıl olan su, tarağın sepeti ağır ağır, fakat hiç ara vermeden kuyunun ağzına çekilirken — bu sırada sımsıkı kapalı olan dişlerinden duru sular damlıyordu— fokurduyor ve kaynaşıyordu. Manivela kolu bir yay çizerek tahta döşeli platforma bir araba yükü kahve renkli çamur, çürük ağaç, yaprak, kırık dallar ve bunun gibi şeyleri boşalttı. Sonra yine eski yerine çevrilerek, bir yük daha çıkarmaya hazırlandı. Bir defasında dişleri arasına sıkışmış olarak, sanki dün bir fırtına çukura atmış gibi sapsağlam duran bir ağaç kütüğünü getirdi. Bu iş cumartesi günü oldu. Pazartesi günü kütük dağılmıştı ve tarağın onu bıraktığı taşların üzerinde yalnızca birkaç odun lifi kalmıştı, çevresine de koyu renkli ve odun sirkesine benzeyen bir sıvı yayılmıştı. Başka bir kez tarak, bir orman trajedisinin dilsiz tanıkları olarak bir jaguarla bir geyiğin kemiklerini çıkardı.” Bundan sonraki günlerde tarak hep çamur, balçık, taş ve dallar, kurak mevsimde aşağıdaki suyun kokusunu alarak gelen ve boğulan bir hayvanın kemikleri gibi şeyler çıkardı durdu. Güneş yakıyor, çürük kokusu kuyudan yükseliyor, kuyunun kenarında gittikçe daha çok yığılan çamurdan buram buram tütüyordu.

“İş günlerce böyle sürdü. Gündüzleri sinirli olmaya, geceleri de uyuyamamaya başlamıştım. Kendi kendime, acaba dostlarımı boş yere bu giderlere sokmam ve dünyayı da kendime güldürmem bu söylentilerin eski masallardan, herhangi bir gerçeğe dayanmayan masallardan başka bir şey olmadıklarını söyleyenlerin haklı olduklarını kanıtlamaya mı yarayacak? diyordum.”

Ama günün birinde, her zamanki gibi yeni çıkan çamuru karıştırırken, Thompson’un eline garip, sarımtırak beyaz, reçineye benzer iki toprak geçti. Bunları kokladı, tadına bile baktı. Aklına bu reçineli maddeyi ateşe tutmak gibi uğurlu bir düşünce geldi, o zaman ortalığa başa vuran tatlı bir koku yayıldı. Thompson kuyudan Mayaların tütsüsünü, kurban sundukları zaman yaktıkları kokulu reçineyi çıkarmıştı. Bu buluş Thompson’un doğru izde olduğunu mu kanıtlıyordu? Dağlar gibi moloz ve çamur — sonunda da iki parçacık tütsü? Bunu hiç kimse bir kanıt sayamazdı. Ama Thompson için ondan da üstündü: Bu, onun hayaline takılan yeni bir kanattı. “O gece haftalardan beri ilk olarak uzun ve derin bir uyku çektim!” Haklı çıkacaktı da. Çünkü şimdi birbiri ardı sıra beklediği şeyler gün ışığına çıkıyordu. Aletler ve süsler, vazolar ve mızrak uçları, obsidiyenden bıçaklar ve jadeitten çanaklar... Sonunda ilk kız iskeletini buldu! Diego de Landa haklı çıkmıştı.

Thompson “bu şeytan işi girişimin en şeytan işi bölümüne” girişmeden önce, bir rastlantıyla yine eski bir söylentinin gerçek payını buldu. Piskopos Diego de Landa ona kuyunun yolunu göstermişti. 1579 yılında Valladolid Alkalde’si Don Diego Sarmiento de Figueroa da ona kuyu başındaki kurban törenini öğretti. Onun Thompson’a önce karanlık ve anlaşılmaz gelen yazısı şöyledir: “Ülkenin soyluları ve kibarlarının geleneği, otuz gün oruç ve perhizden sonra gün doğarken kuyunun ağzına gitmek ve bu soylu ve kibarların malı olan Yerli kadınları karanlık çukura atmaktır. Aynı zamanda onlara, efendileri için uğurlu ve isteklerine göre bir yıl dilemelerini de söylerler. Bağısız olarak atılan kadınlar büyük bir gürültü ile suya düşerler. Akşama doğru, hâlâ güçleri yetenler bağırırlar. Onlara bir ip sarkıtlar. Kadınlar yarı ölü halde yukarı çıkınca çevrelerinde ocaklar kurulup tutuşturulur ve önlerinde Kopal reçinesi yakılır. Kadınlar, kendilerine gelince aşağıda uluslarından birçoklarının, kadınların ve erkeklerin bulunduğunu, kendilerini karşıladıklarını anlatırlar. Onları görmek için başlarını kaldırırlarsa kafalarına şiddetle vurulmuş, eğer aşağı eğerlerse suyun altında birçok tepeler ve çukurlar görürlermiş. Kuyu halkı da onların efendileri için yılın iyi mi yoksa kötü mü geçeceği yolundaki soruları yanıtlarmış.”

Görünüşte yalnızca bir masal olan bu söylenti, hep tarihsel gerçek payını arayan Thompson’un çok kafa yormasına neden olmuştu. Bir gün ilerdeki dalma işlerinde kullanacağı ve şimdiden durgun suyun yüzünde duran altı düz kayıkla dolaşıyordu. Sonunda vincin bulunduğu yerin yaklaşık altmış ayak altındaki, ileri doğru çıkmış bir kayaya kayığı bağladı. Çevreye bakınırken ansızın bir şey görerek yerinden sıçradı: “Bu eski söylentideki, kadınların getirdikleri haberler öyküsünün anahtarıydı.”

“Kurban kuyusunun suyu koyu renkli ve bulanıktır. Zaman zaman rengi kahverengiden yeşim yeşiline, hatta ilerde anlatacağım gibi kan kırmızısına döner. Ama o denli bulanıktır ki ışık bu suda kırılmaz, bir aynada olduğu gibi yansır. Düz kayığın kenarından su yüzüne baktığım zaman ‘büyük tepeleri ve derin çukurları,’ görüyordum. Aslında bunlar tam üzerimdeki falezin çıkıntı ve çukurlarının suya vurmasından başka bir şey değildi. Kadınlar, akılları başlarına gelince aşağıda kendi uluslarından birçoklarının bulunduğunu ve sorularını yanıtladıklarını söylemekteydiler. Çukurları ve tepeleri gözden geçirirken ben de onların uluslarından birçoklarını gördüm; onlar da bana yanıt verdiler. Bunlar kayığı görebilmek için kuyunun kenarından aşağı sarkan işçilerin başları ve vücutlarının üst taraflarıydı. Bu sırada aralarında yavaş sesle konuşuyorlardı; ama aşağıya gelen sesleri su yüzüne çarpıyor, yerli aksanına çalan, fakat anlaşılmaz sözcükler halinde yeniden yukarıya yansıyor. Bu olay bana eski söylentiye aydınlatı...”

“Bu bölgedeki yerliler uzun zamandan beri, kutsal kuyunun sularının zaman zaman kan olduğunu da söyleyip duruyorlardı. Suyun bazı kere aldığı yeşil rengin mikroskopik bir yosundan ileri geldiğini bulduk. Bazen aldığı kahverengi ise dökülen yapraklar yüzünden oluyordu. Kan kırmızısı rengindeki bir çiçek ve tohumları da suyun yüzüne zaman zaman pıhtılaşmış kan görünüşü veriyordu.

“Bu buluşları, bütün söylentilerin gerçeklere dayandığına ve olaylar gereği gibi yakından incelendiği zaman aydınlatılabileceklerine neden inandığımı göstermek için yazıyorum.”

İşin en zor yanı henüz yapılmamıştı ve Thompson asıl şimdi bütün öncelikleri gölgede bırakan bir başarıyı elde edecekti. Tarak gittikçe daha az öteberi yakalayabildikçe ve sonunda ancak tek tük taş parçaları çıkarınca Thompson, tarağın dişlerinin çatlaklar ve yarıklarda yakalayamadıklarını elleriyle çıkarmanın zamanı geldiğini anladı. Şimdi bu görülmedik çeşitten arkeologumuza sözü bırakırsak daha iyi olacak: “Önceden söylemiş olduğum Yunanlı dalgıç Nicolas, sünger çıkardığı Bahama’dan geldi. Yine bir Yunanlı olan yardımcısını da getirdi. Sualtı araştırmalarımızın hazırlıklarına giriştik.

“Sonra, saldan çok bir dubaya benzeyen kayığımızın üzerine hava tulumbamızı yerleştirdik. İki Yunanlı ustamız oldu ve seçilen takıma yaşamımızın bağlı olduğu tulumbayı nasıl işleteceklerini öğretti. Bundan başka aşağıdan verilecek işaretleri anlamayı ve bunlara yanıt vermeyi de gösterdiler. Onlar adamların bütünüyle yetişmiş oldukları kanısına varınca artık dalmaya hazırlandık. Tarağı kayığın üzerine indirttik, dalgıç elbiselerimizi giydik. Bunlar su geçmez bezden elbiseler; kocaman cam gözleri, kulaklara yakın bir yerde hava supapları ve boyun taraflarında başlığın hemen hemen yarısı ağırlığında kurşun zincirleri olan bakır başlıklardı. Bunlardan başka kalın dövme demirden tabanlı yelken bezi kunduralarımız da vardı. Ses borusu, hava hortumu ve dikkatli bağlanmış kurtarma ipleri ile, dalgıcın yardımcısının kolunda, dubadan suya inen kısa, geniş merdivene dek sarsak sarsak yürüdüm. Merdivenin ilk basamağında durduğum sırada tulumbacılarımın hepsi, bütün sadık yerli ‘boy’larım birer birer geldiler ve tasalı bir yüzle elimi sıktılar. Sonra, işaretli beklemek için yerlerine geçtiler. Düşüncelerini yüzlerinden okumak zor değildi. Onlar bana son olarak veda ediyorlar ve bir daha görüşebileceğimizi ummuyorlardı. Bundan sonra kendimi merdivenden aşağı koyuverdim ve arkamda gümüş gibi hava kabarcıklarından bir şerit bırakarak, kurşun gibi battım. İlk on ayaklık yerde ışık sarıdan yeşile sonra kızıla siyaha döndü. Bundan sonra da koyu karanlığa girdim. Artan hava basıncı kulaklarıma keskin bir sancı verdi. Yutkundüğüm ve başlıktaki hava supabını açtığım zaman kulaklarımda ‘pıt! pıt!’ diye bir tıkırtı oluyor ve ağrı kesiliyordu. Bunu dibe erişinceye dek sık sık yinelemek zorunda kaldım. “Aşağıya inerken garip bir duygu daha dikkatimi çekti. Bana sanki hızla ağırlığımı yitiriyormuşum gibi geliyordu. Sonunda, yukardaki eski mezar anıtı yıkıntısından düşmüş olan büyük bir taş direğin düz ucuna vardığım zaman hiç ağırlığım yokmuş gibi geldi bana. Sanki o kadar ağır yüklü adam değil de bir hava kabarcığıydım. “Ama buraya ilk inen ve buradan yine canlı olarak ayrılmak isteğinde olan ilk yaratık olduğumu düşününce içime başka ve garip bir duygu çöktü. Sonra Yunanlı dalgıç yanıma indi, birbirimizin elini sıktık.

“Yanıma bir sualtı projektörüyle bir sualtı telefonu almıştım. Ama bu ilk dalıştan sonra bunları yukarda bıraktım. Sualtı projektörü dupduru, ya da az bulanık sulara uygundu. İçinde çalıştığımız madde ne suydı ne de çamur; bunların her ikisinin, tarağın birbirine kattığı bir karışımıydı. İçinden hiçbir ışığın geçemeye-

ceği koyu, çorba gibi bir şeydi bu. Böylece koyu karanlıkta çalışmak zorunda kaldık. “Ama çok geçmeden bunu hafif bir rahatsızlıktan çok bir şey olarak görmeye başladık; çünkü parmak uçlarımızdaki duyu sinirleri sanki yalnız cisimleri yoklamakla ayırt etmiyor, onların renklerini bile tanımaya yardım ediyor gibiydi. Sualtı telefonu da işimize az yaradı, çok geçmeden onu da bir yana attık. Ses borusu ve imdat ipi ile işaretleşmek daha kolaydı, hem de bu, telefondan bile daha çabuk oluyordu.

“Başka dalgıçlardan hiç duymadığım başka bir şey de dikkatimi çekti. Nicolas’la ben, çalıştığımız altmıştan seksen ayağa dek derinlikte oturabiliyor ve —eğer başlıklarımızla burun buruna verirsek— çok rahat konuşabiliyorduk. Seslerimiz düz ve cansız, sanki çok uzaktan geliyormuş gibi duyuluyordu. Ama ben ona talimat verebiliyordum ve onun yanıtlarını da oldukça açık bir biçimde duyabiliyordum. “Sualtındaki o garip ağırlık kaybetme, ben buna alışınca dek, başıma birtakım gülünç işlerin gelmesine neden oldu. Dipte bir yerden başka bir yere gitmek istersem yalnızca kalkmam ve ayağımı kaya zemine vurmam yetiyordu. Hemen, tıpkı bir havai fişek gibi fırlıyor, çamur bulamacının içinde bir kartal haşmetiyle, hatta çoğu zaman hedefimden bir hayli ayak uzaklara, süzülüyordum.

“Kuyu, uzun çapı aşağı yukarı, 187 ayak olan bir oval şeklindeydi. Orman zeminini ile suyun yüzü arasındaki yükseklik farkı 67 ile 80 ayak arasında değişiyordu. Suyun yüzünün nerede başladığını görmek kolaydı, ama su nerede bitiyor ve çamur nerede başlıyor, bunu söylemek zordu. Çünkü aralarında bir sınır yoktu. Çamurla suyun toptan derinliğinin 62 ayağı bulduğunu hesaplıyordum. 30 ayak aşağıda dalları ve oldukça kalın ağaç köklerini taşıyabilecek gibi koyu çamur birikintisi vardı. Bunun için de, şekil ve büyüklükler çeşitli kayalar, tıpkı puding içindeki üzümler gibi gömülmüşlerdi. Karanlıkta, çamur dalgaları içinde, kireçtaşı zeminin çatlak ve yarıklarında tarağın kapamadığı şeyleri aradığımızı düşünün. Suyun saldırısıyla yerlerinden ayrılan taş kitlelerinin bu cehennem karanlığında boyuna üzerimize düştüklerini göz önüne getirin. Ama bu, söylendiği denli de korkulu bir şey değildi. Ağır taş kitlelerinin ne zaman ve nasıl isterlerse öyle düştükleri, bizim de bunları ne görebileceğimiz ne de önleyebileceğimiz doğrudur, fakat ses borusunu, hava hortumunu, imdat ipini ve kendimizi kaya duvarlarından uzak tuttuğumuz sürece pek tehlikede değildik. Kayalar düştüğü zaman onlardan önce giden su basıncı, kayaların kendilerinden çok önce bize erişiyordu ve kendimiz isteyerek oradan ayrılmasak da bu basınç bize kocaman yumuşak bir yastık gibi çarpıyor; bizi çoğu zaman baş aşağı bacaklar yukarı, tıpkı bir bardak suda bir yumurta akı damlası gibi titreyerek ve sallanarak bir yana atıyordu. Sarsıntı geçip yeniden ayaküstü gelinceye dek de böyle kalıyorduk. Eğer dikkatsizlikle duvara dayanmış olsak dev bir makasla kesilir gibi iki parça olurduk ve yağmur tanrısına iki kurban daha sunulurdu.

“Bu bölgenin yeni halkı Kutsal Kuyu’nun derinliklerinde büyük yılanların ve canavarların barındığına inanırlar. Bu inancın eskiden yılanlara tapmanın zayıf bir anısına mı, yoksa birtakım yerlilerin gerçekten görmüş oldukları bazı şeylere mi dayandığını yalnızca varsayabiliriz. Ben büyük yılan ve kertenkelelerin su-

da yüzdüklerini gördüm. Ama bunlar yalnızca av peşindeyken ağaçlardan kuyuya düşen ve kurtulmaya çalışan yılan ve kertenkelelerdi. Kuyunun hiçbir yerinde öyle büyük sürüngenlerin ya da canavarların izine rastlamadık.

“Hiçbir korkunç sürüngenin pençesine düşmedim, ama başımdan bir şey geçti ki anlatmaya değer. Yunanlı ile ben parmaklarımızla dipteki bir yarığı alabildiğine kazıyorduk. Burası öyle zengin buluntular sağlamıştı ki, her zamanki sakınma önlemlerimiz aklımızdan çıkmıştı. Ansızın üzerime usul usul kocaman bir şeyin çöktüğünü hissettim. Üzeri düzgün ve yapışkan bir şey beni karşı duramayacağı bir güçle çamura gömüyordu. Sonra yanımdaki Yunanlının bu cismi çektiirdiğini duydum, ben de ona yardım ettim. Sonunda kurtuldum. Bu, çamurun kıyısından içinde bulunduğumuz çukur yere düşen ve aşağı çökerken de bana rastlayan bir ağaç kütüğüydü.

“Bir gün bir kayanın üstüne oturmuş, dikkate değer bir buluntuyu, dökme madenden bir çanı inceliyordum. Hava supabını açmak da bütünüyle aklımdan çıkmıştı. Çanı cebime koydum ve yerimi değiştirmek için ayağa kalktım. Ama birdenbire bir hava kabarcığı gibi yukarı doğru sürüklendim. Bu gülünç, fakat tehlikeli bir şeydi. Çünkü bu derinlikte insanın kanı şampanya gibi gaz kabarcıklarıyla doludur. Eğer yavaş yavaş yükselip kana yeni duruma uymak için zaman bırakılmazsa bu, korkunç ağrılar içinde öldüren bir hastalığa neden olur. Bereket versin ki daha pek yükselmeden supabı açacak denli çabuk davrandım, böylece en kötü cezadan kurtuldum. Ama bugün bile bu dikkatsizliğim yüzünden patlayan kulak zarımın ve çok ağır ışıtmının derdini çekmekteyim.

“Supabı açtığım ve gittikçe daha ağır yükseldiğim halde yine kafamı dubaya vurdum ve sarsıntıdan yarı baygın dubanın altında kaldım, sonra başıma ne geldiğini anladım ve dubanın dibine çarptığımı duydukları zaman benim delikanlıların geçirdikleri korkuyu düşünerek güldüm. Dubanın altından çıktım ve kolumu küpeşteye uzattım. Başlığım küpeşteden yukarı çıkınca boynuma iki kolun dolandığını hissettim ve başlığımın gözlüğünden içeriye korkuyla bakan gözler gördüm. Dalgıç elbiselerimi çıkardılar, bir sandalyeye oturarak dinlendim ve yavaş yavaş normal duruma döndüm. Bir fincan sıcak kahvenin ve güneş ışığının keyfini çıkarırken Yunanlı olanları anlattı:

“Siz öyle beklenmedik bir zamanda çıkıp da kayığın dibine başınızı vurunca, bunu duyan adamlar korkudan sapsarı kesildiler. Ben onlara işin ne olduğunu anlattığım zaman üzüntüyle başlarını salladılar. İçlerinden biri, sadık ihtiyar Juan Mis, *Artık, her şey boşuna, dedi, şef öldü! Yılan tanrı önce onu yuttu. Sonra da tükürdü. Bundan sonra onun sesini duyamayacağız.* Gözleri dolmuştu. Ama başlığınız küpeştenin kenarından çıkınca Juan Mis gözlüğünüzden içeri baktı, kollarını kaldırdı ve büyük bir minnet duygusu içinde: *Tanrı'ya şükür olsun, yaşıyor ve gülüyor!* dedi.’

“Büyük kuyudaki tarakla ve dalarak çalışmalarımızın ilk ve önemli kazancı Kutsal Kuyu üzerine söylentilerin büyük önemli noktalarda gerçeğe uyduğunu kanıtlayabilmek oldu. Bundan başka yeşim taşından oyma, altın ve bakır levhalardan dövme figürler, kopal ve reçine tütsü taneleri, birçok iskelet parçaları, bir-

çok harabeler, uçları çok iyi işlenmiş çakmak taşı, kalsit ve obsidiyenden epey mızrak, birkaç eski kumaş parçası bulduk. Bunların büyük arkeolojik değerleri vardı. İçlerinde dökme, dövme ve oymalı, hemen hemen saf altından parçalar da bulundu... Altın denen şeylerin çoğu altından çok bakırı olan düşük alaşımlardandı. Bunların asıl değeri döküm ya da oyma ile üzerlerine yapılmış olan simgesel resimlerdeydi. Çıkarılan şeylerin çoğu bütün halinde değil, parçalardı. Bunların, kurban töreni gereğince, papazların kuyuya atmadan önce kırdıkları adak armağanlar olması çok akla yakındı. Yeşim ya da altın levhalar, üzerlerine yapılmış insan şekilleri, baş ve yüzlerine zarar vermeyecek yerlerinden kırılmışlardı. Bu yeşim pendants, altın levhalar, maden ya da taştan başka süslerin kırılarak öldürülmüş sayıldıklarını varsayabiliriz. Amerika'nın eski uygar uluslarının —Kuzey Asya'daki kendilerinden öncekilerin ve bugün bile Moğolların inandıkları gibi— yeşim ve başka kutsal sayılan eşyanın canlı olduklarına inandıkları bilinmektedir. Onun için bu süsler, gönderilen elçilerin ruhları sonunda, Hunal Hu'nun, gökteki en yüksek Tanrı'nın, karşısına çıktıkları zaman duruma uygun bir biçimde süslensinler diye kırılıyor yani 'öldürülüyorlardı.'

Thompson kutsal kuyudaki buluntular üzerine ilk raporunu yayınladığı zaman, bütün dünyanın dikkati buraya çevrildi. Çünkü bunların bulunuş koşulları öylesine bambaşkaydı, aynı zamanda çorba gibi koyu bataklık kuyudan çıkan hazine o denli zengindi. Fakat bunda asıl önemli olan maddi değer değildi.

Thompson, "bu denli yorgunluk ve gidere karşılık Kutsal Kuyu'dan çıkarılabilen eşyanın altın değeri önemsizdir" diyordu. "Ama her şeyin değeri görelidir. Mühendis toprağın derinliklerine ne için girerse tarihçi de geçmişe aynı nedenle dalar: Geleceği sağlamak için. Bu eşyadan bazılarının üzerinde semboller şekline girmiş olarak, bizi bu ulusun ilk vatanına, denizlerin ardındaki ülkesine götürebilen tasarımlar ve inançlarının kazılı olduğu varsayılabilir. Bunun kanıtlarının bulunmasına yardım etmek ömür boyu çalışmaya değer."

Ama yine de Chichén Itzá defnesi, arkeolojinin, 20. yüzyılda değer bakımından yalnız Tut-enkh-Amun'un hazinesinden aşağı kalan bir altın buluntusuydu. Yalnız, Firavun'un altını, saygı veren bir sessizlik içinde mezarına taşınan bir mumyanın çevresine yığılmıştı. Kutsal Kuyu'nun altını ise acı çığlıklarla ölüme atılmış olan, zalim tanrıların ve zalim papazların kurbanı genç kızların kemikleri arasında duruyordu. Acaba kızlardan biri bir papazı kendisiyle birlikte uçuruma sürükleyebildi miydi? Birçok genç kız kafası arasında tek bir erkek kafası da bulundu... Acaba bir papaz mıydı bu?

Thompson 1935'te öldüğü zaman, her ne kadar kendisinin de yazdığı gibi "töz"ünü Maya araştırmalarında harcamışsa da yaşamış olmasına hayıflanması için hiçbir neden yoktu. Yucatán'da konsolos olduğu yirmi dört yılda ve arkeolojiye verdiği hemen hemen elli yılda ender olarak bir büroya ayak basmıştır. Ormanlarda dolaşmış ve Amerika yerlileriyle yaşamıştı. Onların yemeklerini yemiş, kulübelinde yatmış, dillerini konuşmuştu. Zehirlenme yüzünden bir bacağı felce uğramış, Kutsal Kuyu'ya dalmasının cezasını müzmin bir kulak hastalığı ile çekmişti. Buna pişman değildi. Eseri çoğu kez ölçsüz bir hayranlığın bütün

izlerini taşır. İlk raporlarında çıkardığı sonuçlarda çoğu zaman pek ileri varmıştır. Bir piramitte birçok mezarlar bulunduğu zaman Kukulkan'ın, Maya ulusunun söylencelerdeki en eski öğretmenin, son dinlenme yerini buldum sanmıştı. Ama böyle bir heyecan gerekli değil miydi? Felce uğratan kuşkuyu öldürebilecek tek şey tutku değil miydi? Daha sonra Yucatán'da, Chiapas'ta ve Guatemala'da birçok kazılar yapıldı. Sonunda uçak da araştırmaların hizmetine girdi. Albay Charles Lindbergh, Atlantik'i ilk aşan pilot, daha Cortez yeni bir dünyayı bulduğu sırada çok çok eski olan bir ülkeyi kuşbakışı olarak ilk gören insan oldu. 1930'da P. C. Madeiro jr. ile J.A. Mason, Orta Amerika'nın balta görmemiş ormanlarının üzerinden uçtular. O zamana dek bilinmeyen bütün Maya adalarının havadan fotoğraflarını çektiler ve haritalarını aldılar.

Her yerden çok Chichén Itzá'da, başkentte kazı yapılmıştır. Bugün burasının parlak ay ışığında Thompson'un gördüğünden bambaşka bir görünüşü vardır. Bütün yıkıntı ormandan temizlenmiştir. Açık bir alanda sapsağlam durur. Turistler bir zamanlar ancak machete ile yol açılabilen buraya otobüs ve otomobillerle gelirler. Piramide giden merdivenin başladığı direkli revakı görürler. Rasathane denen yeri, pencereleri, bakışı hep belirli birer yıldıza doğru hizalayacak gibi açılmış olan yuvarlak binayı izlerler. En büyüğü yaklaşık yüz altmış metre boy ve kırk metre ende olan o büyük top oyunu alanlarını gezerler. Buralarda Mayaların "Jeunesse dorée"si, basketbola benzer bir oyun oynanırdı. Turistler sonunda "Castillo"nun, en büyük piramidinin karşısına gelirler. Dokuz yüksek sahanlıkla bölünmüş merdiven, Kukulkan "Tüylü Yılan" için yapılmış tapınağa erişir.

Gözleri korkunç yüzlere, dehşet verici yılan başlarına, tanrı suratlarına ve bağırان jaguarlara dalar; bu süslerin ve hiyerogliflerin gizine erişmek isteyip de burada hiçbir işaretin, hiçbir resmin, hiçbir heykelin astronomiye ilişkin bir sayı ile bağlantısız olmadığını öğrenen seyirci artık hiçbir şey düşünemez olur. Bir yılan başının kaşları üzerindeki iki haç, tanrı Kukulkan'ın kulağındaki bir jaguar pençesi, bir kapının şekli, "ip düğümlerinin" sayısı, hep yinelenen merdiven motifleri, hep, hep sayı ve zamanı dile getirmektedir. Ama hiçbir yerde sayı ve zaman bu denli korkunç bir anlatım biçimiyle birleşmemiştir. Donmuş matematiğin bir cehennem dünyası olduğunu anlayan ziyaretçi yaşama gözlerini çevirir, hiç değilse bir bitki arar. İşe bakın ki Mayaların, mısır bitkisiyle geçinen ve çevreleri coşkun, azgın bir bitki dünyası ile çevrili bir ulusun, bütün o görkemli resim ve süslerinde, bütün bu resimlerde çok ender olarak bir bitki, sayısız çiçeklerden pek azı bulunur. Sekiz yüz kaktüsten hiçbirini bunlar arasına girmez!

"Savaşçılar Tapınağı"nın önünde bu yılan direklerden iki tanesi durur. Boynuzlu kafa yere yapışmıştır. Ağız alabildiğine açıktır. Vücut önce arkaya doğru bükülür sonra yukarı çıkar. Bu yılanlar bir zamanlar kuyruklarıyla tapınağın damına destek olurdu. Bu yılanların ve "Savaşçılar Tapınağı"nın, hayır Chichén Itzá'daki Maya binalarının çoğunun, karşısında araştırmacılar yavaş yavaş, Copán'la Palenque ve Piedras Négas ile Uaxactún sanatları arasında, yalnızca bir Eski Devlet'le bir Yeni Devlet arasında hep görülen ayrılıklardan çok fazla bir ayrılık

bulunduğu görüşüne vardılar. Bilginler biçem araştırmalarına daldılar. Şurada bir çizgiyi, burada bir süsü, şurada bir tanrı maskesini, burada bir artık gün işareti- ni karşılaştırdılar. Sonunda dediler ki: Burada yabancı eller çalışmıştır. Burada yabancı düşüncelerin etkisi olmuştur. Burada yabancı bir bilgi konuşmuştur!

Peki ya bu yabancı düşünceler nereden gelmişti? Onları buraya getirenler kim- lerd? Araştırmacılar gözlerini Meksika'ya, ama Aztek İmparatorluğu'na değil (çün- kü bu imparatorluk Mayalardan çok yeniydi) Aztekler orasını ele geçirdikleri sı- rada bile çok eski olan yapılara çevirdiler.

Mayaların o dev kültürlerinin yabancı bir etkiye kapılmış olması gibi şaşılacak bir olayı anlayabilmek için hiçbir tarihsel işaret, Diego de Landa'nın bir zaman- lar yaptığı gibi kılavuzluk edecek biri, yok muydu? Bu gizemli büyük "mimarlar" ulusu üzerine ipucu vermiş olan kimse de mi yoktu?

Oysa bu ipucunu veren adam uzun zamandan beri tanınıyordu. Ama onu ciddiye almamışlardı. Bu bir Aztek prensi, şaşılacak bir insan olan Prens Ixtlilxochitl'di.

33. BÖLÜM

Lav Altında Merdivenler ve Orman

WILLIAM HICKLING PRESCOTT bundan yüzyıl önce Prens Ixtlilxochitl için: “O İspanyol saldırısı yüzyılında en üstün durumuna gelmiş olan Tezkukan kral sülalesinin bir oğluydu,” demişti. “Bilgisini artırmak için her olaktan yararlanır, bunu büyük bir çalışkanlık ve yetenekle başarırdı. Öykülerinde her ne denli eski ve yıkıntılardan başka bir şeyi kalmamış olan bir soyun geçmiş ününü canlandırmak isteyen bir adamın kullandığı parlak renkler görülürse de yine herkes onun açıklığını ve dürüstlüğüne övmüştür ve onun yazmalarını ele geçirebilen İspanyol yazarları da güvensizlik göstermeden dediklerini benimsemişlerdir.”

Ama Prescott’tan sonraki bilginler dünyası bu prens için başka türlü düşünmüştür. “Kaynakları inceleme yüzyılı” onu romantik bir öykücü, bir yerli destan ozanı saymış, ulusu üzerine anlattığı birçok büyük şeyleri yalnızca anlayışlı bir hoşgörüyü karşılamıştı. Ama tek bir sözüne bile inanmamıştı. Gerçekten de onun anlattıkları şaşılacak ve çoğu zamanı inanılmayacak şeylerdi. Ancak en önemli Alman, Meksika araştırmacıları Eduard Seler ve Walter Lehmann, çok geç olarak, onun eserinde bir “tarihsel çekirdek” aramaya giriştiler.

Arkeolojinin tarihinde, yeni etkenlerin birikmesiyle, yine büyük zorluklarla kazanılmış olan bir tarih tasarımının bozulma tehlikesine düştüğü kısa süren dönemlere hep rastladık. Bu bozulmadan (aynı zamanda yeni bir tasarımın elde edilmesinden), yeni etkenlere aldırış etmemek ya da ağız yanan kedinin lapanın çevresinde dolaşması gibi bunların çevrelerinde ihtiyatla dolaşmak yolu ile nasıl kaçınıldığını da tekrar tekrar görmüştük. Burada bilimin kendini koruması söz konusudur. Arkeoloji lapası da yenebilmek için soğumak zorundadır. İşte böylece araştırmacılar da eski Meksika yapı ve yıkıntılarının çevresinde, sanki onları yarı yarıya örten lav henüz bir ateş deniziymiş gibi, dolanıp durdular. Çünkü bölgelerinde Azteklerin yaşamış olduğu yapılar, Mayalar bölgesinde yapılan araştırma ve buluntularla oluşan, renkler ve çizgilerle bütünlenmiş, perspektifleri ve fonları elde edilmiş olan tabloya hiç de uymuyordu. Bu yapıların farkına varılsa bile, (bunları arayan da yoktu) onlara uğramadan geçiliyordu. Oysa Prescott’un, örneğin Cortez’in “Noche triste”de kaçarken önünden geçtiği yıkık kent Teotihuacán

için söyledikleri normal olarak farkına varılmayacak şeyler değildi. Ama işte bu farkına varmayı ta 19. yüzyılın sonuna dek hemen hemen tüm araştırmacılar sürdürdüler. Şöyle dokunup geçivermeler ve pek çok soru işaretleri... İşte bu çok eski yıkıntılar için bütün yorumlar bunlardı. Birbiri ardı sıra yıkıntılar bulununca ya dek de böyle sürdü. Çoktan olup bitmesi gereken şeyler son otuz yıl içine yığılıverdi. Çünkü işin şaşılacak yanı şuydu: Bu piramitler için ekspedisyenlar hazırlamaya gerek yoktu; bunlara varmak için sıtma ile, tehlikeli hayvanlarla ve içerisine girilemez ormanlarla boğuşarak, machete ile yol açmak gerekli değildi. Onlara kadar —inanılmaz şey ama gerçek!— trenle ya da bir pazar günü öğleden sonra geze geze yayan olarak gidilebilirdi. Çünkü Orta Amerika kültürünün bu en büyük ve en görkemli tanıkları başkent Meksico'dan trenle bir saat ötede, hatta bazıları kentin tam kenarındaydı.

IXTLILXOCHITL Hıristiyan olmuş bir prens, bir İspanyol dostuydu. Çok iyi yetişmişti, papazca bilgileri çok genişti. Savaş dönemi geçtikten sonra ulusunun tarihini yazmaya başladı. Ağızdan ağza gelen söylentileri öğrenmek henüz mümkündü. Tarihi (kimsenin inanmak istemediği tarihi) en karanlık geçmişten, Tula kentinin Toltekler ulusunca kuruluşundan başlıyordu. Onlar üzerine çok büyük şeyler anlatıyordu. Bunlar, yazıyı, sayıyı ve takvimi biliyorlardı, tapınaklar ve saraylar yapmışlardı. Tula'da yalnız güçleriyle değil, aynı zamanda bilgelikleriyle baş olmuşlardı. Bıraktıkları yasalar herkes için adalet sağlardı. Dinleri esirgeyiciydi ve sonradan giren o korkunç törenleri yoktu. Hükümetleri beş yüz yıl sürmüştü; sonra kıtlık, iç savaşlar, sülale kavgaları başlamıştı. Başka bir ulus, Chichimekler, ülkeyi ele geçirmişlerdi. Fakat sağ kalan Toltekler ülkeyi bırakmış, önce Tabasco'ya sonra da Yucatán'a kaçmışlardı.

İşin ilginç Ixtlilxochitl'in anlattıklarını bir buluşu ile doğrulayabilecek olan ilk bilginin, bir Fransız'ın, bu yerli tarihçiye karşı güvenin artması için hiçbir şey yapmayışındır. Hiçbir arkeolog, prensin haber verdiği Tula'nın varlığına inanmıyordu. Onun böylesine canlı bir biçimde anlattığı kenti, mistik Tule ile bir tutuyorlardı. Hatta başkent Meksico'nun kuzeyindeki Tula kasabasının pek canlı varlığı bile araştırmacılar için bir dayanak noktası olmuyordu. Çünkü bu kasabanın ne yakınında ne de uzağında, tarihçi prensin verdiği o masal gibi bilgileri doğrulayacak bir yıkıntı vardı. Hatta Fransız Désiré Charnay 1880'lere doğru bu Tula de Allende'de bir piramidin üstünü (bu adam araştırmacıdan çok define arayıcıydı) "kazıdığını" zaman, araştırmacılar buna bile aldırış etmediler.

Ancak son dünya savaşında, hemen hemen geri kalan bütün dünya, var olan kültürlerin hepsini yıkmaya uğraşırken, Meksikalı araştırmacılar eski kültürlerini kazıp çıkarmaya başladılar.

Ve ne oldu dersiniz?

1940 yılında dünyanın bütün arkeologları yerli prensin karşısında eğilmek zorunda kaldılar! Bir vakitler böyle bir eğiliş Homeros'un karşısında da (Schliemann'ın kazılarında), Tevrat'ın karşısında da (Layard'ın kazılarında) olmamış mıydı? İnançsız araştırmacılar artık eski Tula'yı, Tolteklerin ilk kentini bul-

muşlardı! Güneş ve ay piramitlerini buldular, metrelerce kalınlıkta toprak yığınları altında korunmuş kabartmalar, güzel, biçimli heykeller buldular.

Egon Erwin Kisch, dünyanın en ünlü gazete muhabiri, Alman mültecisi olarak birkaç yılını Meksika’da geçirdiği sırada, “Ay Piramidi”nden bir “demeç alan” ilk gazeteci oldu. Yeniden doğan dünyaların görüntüsü karşısında büyülenmiş, şöyle yazıyordu: “Piramitle muhabirin konuştukları sırada platformdan keskin çizgili bir İndio başı bunları dinlemek için aşağıya eğildi. Acaba Ixtlilxochitl, dört yüz yıllık sürgünlüğünden ve hor görülmesinden sonra bilimsel onurunu yerine getirmek için piramitle birlikte topraktan mı çıkmıştı?”

“KÜLTÜRLER altındaki kültürün,” Azteklerinkinin altındaki masalımsı Toltekler kültürünün ard arda ışığa çıkarıldığını söylemiştik. Ama bu doğru mu?

Aslında başkent Meksico halkı yüzlerce yıldan beri bu piramitlerin arasında ve yanında yaşamış, ama bundan haberleri olmamıştı. Tarlalarında çalışmaya gittikleri zaman onların önlerinden geçmişlerdi. İş arasında dinlenmek ve Pulque’den, Tolteklerin bile kullandıkları öldürücü agav rakısından bir yudum içmek için onların eteklerine oturmuşlardı. Bir defacık dosdoğru yürüselerdi burunları bir piramide çarpardı.

Şimdi art arda —arkeolojik incelemeler ölçüsüne göre böyle söylüyoruz— araştırmalar birbirini kovalıyordu. Otuz yılda heyecan uyandıran kazılar yapıldı. Başkentin kuzeybatı kıyısında araştırmacılar 1925’te Yılan Piramidini kazmışlar ve bunun tek bir piramit değil, birbiri üzerine sekiz kabuklu, taştan bir soğan olduğunu anlamışlardı. Takvim işaretleri, olası ki her elli iki yılda böyle bir kabuk yapının oluşturulduğunu gösteriyordu. Bu durumda yalnız bu yapıda dört yüz yıldan çok çalışılmıştı, (Bunun benzeri ancak Avrupa’daki katedraller olabilir.) Meksico kentinin orta yerinde (Cortez’in o denli kökten yıktırdığı) büyük Teocalli’yi kazdılar ve temel duvarlarını buldular! Araştırmacılar kentten çıktılar ve başkentten elli kilometre uzaktaki bugünkü San Juan Teotihuacán’a, eski “Toltek kültürünün” dev tanıkları olan büyük piramitler alanına, “Tanrı’ya dualar sunulan kente” gittiler. (Bu, kentin adının anlamıdır. Bu arada ilginç bir şeye de işaret edeceğiz: Meksico dilinde teo, tıpkı eski Yunancadaki gibi “Tanrı” anlamına gelir. Ama hemen şunu da ekleyelim ki böyle rastlantısal benzerliklerden hiçbir sonuç çıkarılamaz.) Yıkıntı alanı on yedi kilometrekare yer kaplıyordu; anlaşılan halkının kaçmadan önce üzerini metrelerce kalınlıkta bir toprak tabakasıyla örttükleri kent buydu. Bu, yapıların kendileri kadar, hayrete değer bir koruma önlemiydi, çünkü en büyük piramitler (karakteristik merdivenleriyle basamaklı piramitler) yaklaşık altmış metre yükseklikteydi!

Nihayet bilginler içleri de araştırdılar. Eduard Seler ilk olarak, başkentin seksen kilometre güneyindeki Xochicalco kale piramidini tanıttı. Cholula’da da kazdılar! Cortez’in bir zaman en alçakça güveni kötüye kullanma suçunu işlediği bu yerde şimdi arkeologlar kazı yapıyorlardı. En büyük piramidin içinde (bir zamanlar bu piramit Keops piramidinden çok yer kaplıyordu) kilometrelerce uzunlukta, labirent gibi dehlizler ortaya çıkardılar! Daha güneye doğru da gittiler. 1931’de

Meksikalı Alfonso Caso hükümet hesabına Oaxaca'daki Monte Albán'da kazı yaptı ve — bütün bu arkeologların şimdiye dek hiç sözünü etmedikleri fakat çok büyük olasılıkla hep umdukları da burada oldu:

Bir define bulundu!

Monte Albán definesi. Burada sözü, daha iyi anlatan birine bırakalım. En iyi gazete muhabirlerinden olan Egon Erwin Kisch bu dağa da bir röportaj yapmıştı.

“Dünya yüzünde bundan daha koyu bir karanlılıkla örtülü ve bizim bütün sorunlarımızı yanıtsız bırakan başka bir yer var mıdır? Acaba içimizde hayranlık mı yoksa şaşkınlık mı daha üstün geliyor?” diyor ve sonra bunun nedenini araştırıyordu: “Acaba bunun nedeni çizgilerinde sonsuzluğun görüldüğü bu yapılar grubu mu? Yoksa ta göklere varan tören merdivenlerine benzeyen bu piramitler mi? Yoksa —hayalimizde canlandırdığımız— coşkun dualarla kendilerinden geçmiş binlerce İndio'nun doldurduğu tapınak avluları mı? Ya da duvar içinde açılmış gözetleme delikleri, meridyen daresiyle semt açısını oluşturan gözlemevi mi? Ya da, Antikçağ Roma'sından 20. yüzyıla dek Avrupa'da eşi olmayan, eğik olarak yükselen yüz yirmi sıra tribünlü stadyumun görünüşü mü?”

Yoksa yüzlerce mezarın, bulundukları alanın bir mezarlık haline gelmeyecek, hiçbir mezar ötekini örtmeyecek gibi düzenlenişi mi? Renk renk mozaikler; figürleri, sahneleri, sembolleri ve hiyeroglifleriyle freskler mi? Yoksa pişmiş toprak kaplar, soylu kıvrılışlı kurban taşları, geometrik düz çizgileriyle, dört ayaklı, her ayağın içinde bir tanrısızın alıp götürmek istediği zaman haber vermek için birer çancık bulunan ölü külü vazoları mı?

Yoksa mücevherler mi? New York'taki dünya sergisinde, tarihsel ve modern kuyumculuk sanatı, Monte Albán mücevherleri yanında sönük kalmamış mıydı?

Bu hazinenin küçük bir bölümü Meksico'daki ulusal müzenin bir vitrininde ışıltamaktadır.

Kim bu “vahşilerin” nefes taşından böylesine ince bir teknikle mücevherler yontabileceklerini; üzerleri kalem oyması, matematik eşitlikte, altın ve değerli taşlardan 854 boncuklu yirmi sıralık gerdanlıklar yapabileceklerini aklına getirebilir-di? Bir broş Lucas Cranach'ın daha gizemli ve korkuncunu tasarlayamayacağı bir ölüm şövalyesini betimlemektedir. İngiliz dizbağı nişanına benzeyen diz bağları, sanki dikenler ve gözyaşlarından örülmüş gibi küpeler, papaların papasına yaraşacak bir tiyara, el turnaklarını süslemek için örme yüksükler, kabartma süslü bilezikler ve pazubendler, yeşimden, firuzeden, inciden, kehribardan, mercandan, obsidiyenden, jaguar dişlerinden, kemikten ve deniz kabuklarından elbise kopçaları ve tokalar, yanakları ve burnunun üzerine bir düşmanın yüzülmüş baş derisi geçirilmiş bir yüzü betimleyen altın bir maske, altın emdirilmiş kabak yapraklarından tütün kapları, Quetzal kuşunun tüylerinden yelpazeler... Hangi Bizans imparatoriçesinin, hangi Hintli Maharani'nin, hangi Amerikalı milyoner kadının yaşamı boyunca eline, bu İndio'ların mezarlarında da hâlâ taşıdıkları denli göz kamaştırıcı mücevherler geçmiştir?

Kisch Meksika'ya ilişkin yazısının bu bölümünü "Monte Albán üzerinde sorular, yalnız sorular var!" diye bitirir.

TAM olarak bilinen yalnız şudur: Üç ulusun tarihi birbirine sıkı sıkı bağlıdır. Her üçü de, merdivenleri tanrılara, güneşe ve aya götüren piramitler yapmışlardır. Bütün bu piramitler, bildiğimiz gibi, astronominin verilerine göre ve takvimin zoruyla kurulmuşlardır. Amerikalı Ricketson Jr. bunu daha 1928'de Uxactún'daki bir Maya piramidinde ilk olarak kanıtlamıştı. Bugün daha yeni çağlar için Chichén Itzá'da ve çok eski çağlar için de Monte Albán'da bunun kanıtlarını görüyoruz. Bütün bu uluslar büyük takvim dönemlerinin Demokles kılıcı altında yaşamışlardır: Her elli iki yılın sonunda dünyanın batacağına inanmaktaydılar. Böyle tasarımlardan papazların gücü doğmuştur; çünkü ancak onlar bu korkunç felaketi önleyebilirlerdi. Bunun için başvurdukları çareler de zaman geçtikçe daha acı, daha zalimce biçimler almış, dehşet verici insan kurbanlarına dek varmıştı. Xipe Totec'in, İlkbahar Tanrısının töreninde papazlar, bu tanrı uğruna insanların derilerini yüzer ve henüz debelenen kurbanlarının kanlı derilerini kendileri giyerlerdi!

Bu uluslar arasındaki sıkı ilgiyi, karşılıklı durumları tıpkı Yunan ve Roma tanrılarının benzeyen tanrılarında açıkça görürüz. Esas tanrılardan biri, büyük ve bilge Quetzalcoatl, Kukumatz olarak Guatemala'da, Kukulkan olarak Yucatán'da yaşamıştı; tasviri —"Tüylü Yılan"— en eski ve en yeni binalarda görülür.

MOĞOL boylarının torunları olan eski Amerika uluslarının bir kara parçası üzerinden ya da kayıklarla, yirmi otuz bin yıl önce Sibiry ve Alaska üstünden Amerika'ya geldiklerini tahmin etmekteyiz. Ama bunu kesin olarak bilmiyoruz. Böyle farz edilen bir göçebe grubundan Teotihuacán kültürünün kurucularının, Tolteklerin, nereden çıktıklarını ve Alaska ile Panama arasında neden sadece bu ulus grubunun bütün eski Amerika kültürlerinin temelini kurduklarını bilmiyoruz.

Hatta bunu meydana getirenlerin sahiden yalnız "Toltek"ler ulusu olup olmadığına da bilmiyoruz. Çünkü örneğin Meksika'nın her yerinde izlerini bulduğumuz Zapotekler ve Olmekler ne rol oynamışlardı? Eğer biz Maya ve Aztek kültürlerinin öncesi için genel olarak Toltekleri kabul ediyorsak, şunu da açıkça bilmemiz lazımdır ki, bununla şimdilik bütün Orta Amerika kültürlerinin yaratıcılarına toptan bir ad vermiş olmaktadır. Belki de Toltek adı sahiden sadece "mimar" anlamına gelmekteydi.

Ama belki de, üç büyük devletin birbirlerine olan karşılıklı etkilerini düzene koymak için, Alman bilgini Theodor-Wilhelm Danzel'in Meksika hakkındaki bir eserinde yaptığı gibi, eski dünya ile bir kıyaslamayı da göze alabiliriz:

"Aztek ve Maya kültürlerini belirtmek için bazen eski dünyadan örnekler alırlar ve Azteklerle Romalılar, Mayalarla Yunanlılar arasında paraleller çizerler. Bu kıyaslama toptan uygun düşer. Sahiden Mayalar, birbirleriyle boğuşan, ancak ortak bir düşmanla savaşmak söz konusu olduğu zaman sağlam bir birlik haline gelebilen, kent kent parçalanmış bir ulustu. Mayaların oynadıkları siyasi rol her

42 – 10. yüzyıldan 12. yüzyıla dek Orta Meksika'ya egemen olan Tolteklerin eski başkentleri Tula'daki tapınağın kalıntıları. Sağda, bir zamanlar bir platform üzerinde tapınağın çatısını taşıyan büyük savaşçı figürlerinden biri.

43 – Tepesine geniş bir merdivenle tırmanılabilen Teotihuac n'daki Quetzalcoatl piramidinin duvar kaplamaları. Jaguarlar ve yılanların yanı sıra yağmur tanrısının maskesi gibi fantastik kafalar ziyaretçilerin üzerine doğru uzanıyor. Cortez 16. yüzyılda fetih seferi sırasında buradan geçtiğinde piramit çok eskimiş durumdaydı.

44 – “Turkuaz Efendi”, ateş tanrısı Xiuhtecuhtli. 1400 ile 1521 yılları arasında yapılmış bu etkileyici maske sandal ağacına kakılmış sayısız küçük turkuaz mozaik parçacıklarından oluşuyor; gözler sedef, dişler ise midye kabuklarıyla işlenmiş.

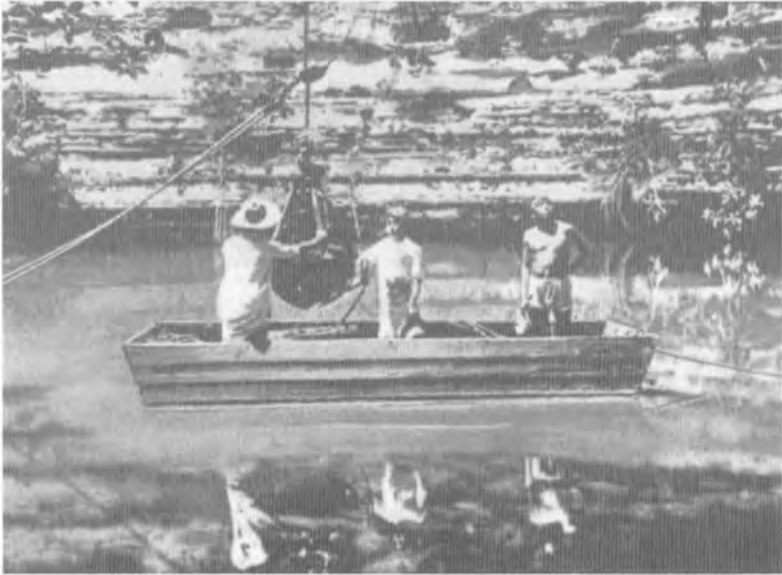
45 – Tanrıları güçlendirmek için insan kalpleri ve kanı: 16. yüzyıldan kalma bir elyazmasından alınma bu resimde görüldüğü gibi, piramitte insan kurban etmek, Orta Amerika dininin en önemli ritüellerindendi. Azteklerde ritüelik insan kurbanı akıl almaz boyutlara ulaşmıştı.

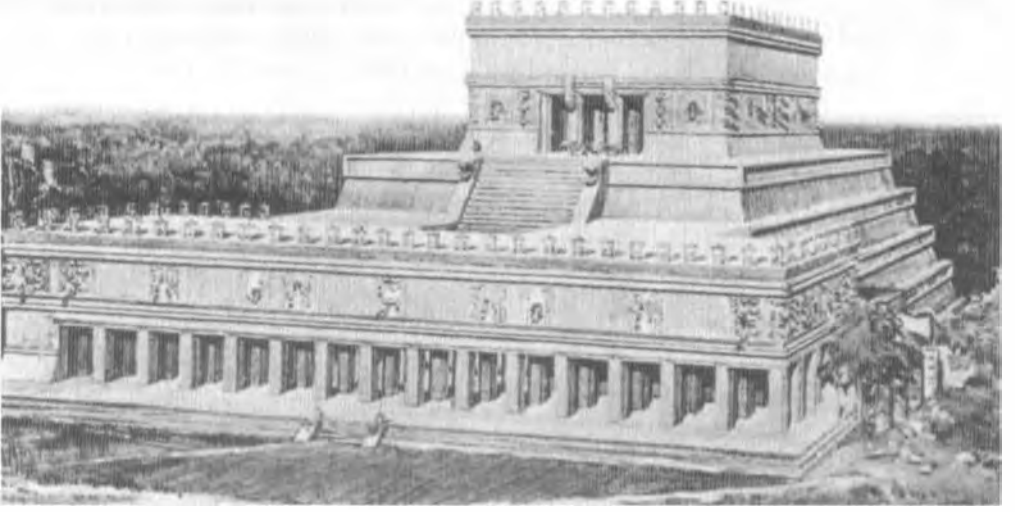
46 – Aztek rahiplerinin, tanrıları onuruna öldürdükleri insanların kanını içinde topladıkları, 14,5 santimetre yükseklikte, 23,8 santimetre çapında yeşil porfirden kurban kanı kâsesi.

47 – Bugünkü Honduras'da yer alan Maya kenti Copán'ın rekonstrüksiyonu. Burayı ilk kazan John Lloyd Stephens günümüzde Dünya Kültür Mirası kapsamında olan, içinde ören yerlerinin bulunduğu bu çok geniş bölgeyi bir yerliden sadece 50 dolara satın almıştı.

48 – Edward Herbert Thompson'ın, Chichén Itzá'daki kutsal kuyuda kazı çalışmaları.

49 – Chichén Itzá'daki “Savaşçılar Tapınağı”nın rekonstrüksiyon çizimlerinden biri.

51 – Bugünkü Peru sınırları içinde Atacama ölünün kuzey ucundaki Nazca Pampası'nda bir kolibri betimlemesi. Yıllar boyu toprağı kazınmış bu hayvan, bitki ve spiral resimleri bilim dünyası için sır olarak kaldı. Bugün bilim insanları bu "geoglyflerin" sırrını çözdüklerine inanıyorlar: Bunlar dini törenlerde kullanılan yürüyüş yollarıydı ve bu şekiller açık renkli alt tabakanın üzerini örten koyu renkli taşların çıkarılıp uzaklaştırılmasıyla oluşturulmuştu.

ne kadar önemli olmamışsa da buna karşılık heykeltçilik, mimarlık, astronomi ve matematikte olağanüstü eserler meydana getirmişlerdi.

“Beri yandan Aztekler savaşçı bir ulustu. Devletini, saldırılarına karşı koyamayan başka bir ulusun, (Tolteklerin) kalıntıları üzerine kurmuştu. Eğer kıyaslamamıza devam edersek Toltekler de Etrüsklerin paraleli olurlar.”

Biraz dikkatle bu kitabı okumuş olan okuyucumuza başka bir kıyaslama için de güvenebiliriz: Toltekler (belki de daha öncekiler) tarihsel görevleri yönünden buluşçu Sümerlere benzerler. Mayalar, buna göre, üstün buluşlarının mirasçıları olarak bir kültür devleti kurmuş olan Babilliler’dir. Aztekler ise üstün bir ruhtan henüz yararlanan, fakat bu ruhu artık yalnız iktidar ve egemenlik için harcayan savaşçı Asurlular’dır. Bu kıyaslamanın sonucu olarak sonunda da başkent Meksico’nun, tam ün ve onurun en yüksek noktasına eriştiği zaman —tıpkı Asurluların başkenti mağrur Ninive’ye Medler’in yaptığı gibi— boynunun vurulduğunu düşünelim!

Ama her iki örnek de bir şeye uymaz: Bu da Tolteklerin, devletleri çoktan ortadan silinmişken birdenbire ortaya çıkarak Mayaların yeni devletlerine girişleri ve Chichén Itzá kentine kendi damgalarını vurmalarıdır. Eski tarihte bunun eşi yoktur! Ama acaba iş böyle mi olmuştu? Bütününüyle başka türlü de olabilir. Bütün bunları bambaşka anlatan, hatta İspanyolların gelişlerini bile mistik bir kılık altında önceden tarihsel gelişim içerisine alan bir söylence de vardır. Bunda dendiğine göre Quetzalcoatl (şimdiye dek bundan tanrı olarak söz etmiştik) bir “Doğan Güneş Ülkesi”nden gelir. Uzun beyaz elbisesi ve sakalı vardır; halka bilgileri, iyi gelenekleri ve bilgece yasalar yapmayı öğretir; içinde mısır koçanları insan büyüklüğüne erişen ve pamuklar kendiliğinden renkli olarak yetişen bir devlet kurar. Ama herhangi bir nedenle ülkeden ayrılması gerekir. Yasalarını, yazılarını, ilahilerini alır ve geldiği yoldan döner. Cholula’da bir kez daha durur ve orada bilgeliklerini telkin eder. Sonra deniz kenarına gider, ağlamaya başlar ve kendini yakar. Kalbi sabah yıldızı olur! Bazıları onun gemisine bindiğini ve gelmiş olduğu ülkeye doğru yollandığını söylerler. Ama söylencenin bir yerinde hepsinin söylediği birdir, bu da onun yine gelmeyi vaat ettiğidir.

Mayalar ve Azteklerin en yüce tanrılarından Quetzalcoatl, Guatemala’da Kukumatz, Yucatán’da ise Kukulkan olarak adlandırılır ve hepsi de “tüylü yılan” anlamına gelir. Bu çizim Chichén Itzá’da bulunan bir duvar kabartmasından alınmıştır.

Bu kitapta bir söylencenin özünün gerçek olarak ortaya çıktığını sık sık gördük, onun için ilk bakışta öyle görünse de bu masalı şiirsel bir uydurma olarak bir yana atıverecek değiliz; Quetzalcoatl'in sakalı olduğu söylendiğine göre, —hemen hemen sakalsız bıyıksız olan bir ulus için hiç de alışılmadık bir özellik— acaba beyaz elbisesi de derisinin beyaz olduğunu anlatmıyor mu?

Acaba daha öteye de vararak (biz burada başkalarının bütünüyle ciddi olarak ileri sürdükleri düşünceleri yineliyoruz) onda, uzak yabancı bir ülkeden gelen bir misyoneri göremez miyiz? Örneğin, tıpkı bazılarının onu 6. yüzyılın bir Katolik misyoneri olarak varsayışları gibi?

Bunu bilmiyoruz.

Yalnız bildiğimiz bir şey var: İspanyollar Meksika'ya girdikleri zaman yerliler sakallı beyaz adamın son vaadini düşünerek, onları “Doğudan gelen beyaz tanrılar” sanmışlardı. Ama bu İspanyollar (ulusal gururu bir yana bırakalım da bunu genelleştirelim ve daha iyisini söyleyeyim: Avrupalılar) kuşkusuz ki iyi ahlakı ve adaleti vaaz eden Quetzalcoatl'in ardılları değillerdi.

V. HENÜZ YAZILMAMIŞ KİTAPLAR

*Eğer insanlara alçakgönüllülüğü öğretmek istersek
bakışlarımızı yıldızlı göğe çevirmemize gerek yok. Yalnızca
bizden önce gelmiş, bizden büyük olan ve bizden önce yok
olan kültürlere bir göz atmamız yeter.*

34. BÖLÜM

Eski Ülkelerde Yeni Araştırmalar

ANLATACAĞIMIZ büyük arkeolojik buluşların artık sonuna geldik, böylece bizi beş bin yılda gezdiren yolculuğumuz bitmiş oldu.

Ama konunun tükenmesine daha çok var. Buna karşın yine de burada bırakıyorsak bu, bir kitabın büyüklüğünün kendine göre bir ekonomiye bağlı oluşundandır. Arkeolojinin buluşlar bolluğu içinden yaptığımız seçme, bazı özel düşüncelerle olmuştur. Kazıları, kronolojik bir sıraya göre değil, yapıldıkları kültür alanına göre sıralamakla, dört kitabımızda dört kültür halkının, insanlığın, dört en önemli yüksek kültürünün hemen hemen kendiliğinden oluşan bir betimlemesini elde etmiş olduk.

Kitabımızın adı *Arkeoloji'nin Romanı*'dır. Bu ada hak kazanmak için, bile bile, buluşlar sırasında arkeolojinin roman gibi serüvenler haline geldiği kültürleri seçtik.

Arkeolojinin şimdiye dek hiç haberimiz olmayan başka kültürleri de ışığa çıkaramayacağını kim ileri sürebilir? Evet, dünyada, münzevi ve gizemli, yalnız kendi kendilerine tanıklık eden, fakat şimdiye dek hangi kültür toprağında yetişmiş oldukları üzerine hiçbir şey sezdirmeyen anıtlar dağılmış durumdadır. Üzerinde en çok tartışılan Paskalya Adaları'ndaki gizemli heykellerdir. Bunlar siyah tüften 260 kadar taş heykeldir. Bu heykeller suskunluklarını korumaktadırlar. Hiyeroglifleri anımsatan yazılarla kaplı sayısız tahta levha belki de bu sırrı çözmemize yardımcı olabilir. 1958 yılında Alman antropolog Thomas Barthel "Paskalya Adaları Yazıtlarının Çözümü İçin Temel İlkeler" başlıklı son derece başarılı makalesinde, çok sayıda işaretin yorumuna da yer verdi. Bundan kısa süre önce, Norveçli araştırmacı Thor Heyerdahl, Paskalya Adaları'nı yeniden ziyaret etti. "Kon Tiki" adlı salıyla 1947'de Pasifik Okyanusunu Güney Amerika'dan Tuato Adaları'na (Polinezya) dek boydan boya geçerek, bununla Peru ile bir bağlantı olasılığını araştırmıştı.

Bilinmeyen bir dilin ve bilingleri (iki dilde metni) bulunmayan, bilinmeyen bir yazının hiçbir zaman çözümlenemeyeceği yolundaki dilbilimcilerin tezleri bu arada geçerliğini yitirdi. 1930'da Alman Hans Bauer cesurca bir girişimle (sadece birkaç hafta içinde var olan 30 işaretten 17'sini doğru tahmin etti). Çift dilli bir metne ulaşma şansı (bu, sadece becerikli kişilere kısmet olur) Helmuth

Th. Bossert'in yüzüne güldü ve Bossert bir kez daha biling bir metin buldu. 1947 yılında günümüz Türkiye'sindeki Karatepe'de çift dilli, kabartma bir duvar yazıtını keşfetti. Böylelikle de üç kuşak araştırmacıların üzerinde boşuna çalıştıkları hiyeroglif Hititçesi çözümlenebildi.

Ancak yüzyılımızın en büyük çözümünü meslekten olmayan biri başardı: Elli yıl süren ve bir sonuca varmayan uluslararası araştırmaların ardından genç İngiliz mimar Michael Ventris, "Linear-B" diye adlandırılan Girit yazısını çift dilli bir metin olmadan çözümledi ve bu dilin de Eski Yunan lehçelerinden biri olduğunu keşfetti. Üzerinde ne olduğu anlaşılamayan işaret sıraları bulunan küçük toprak levhalar eskiden beri biliniyordu. Arthur Evans Knossos Sarayı kazılarında bu tür sayısız küçük levha bulmuştu. Bu tabletçiklerin üzerindeki çiziklerin (daha önce Girit'te birkaç tanesi anlaşılmıştı) yazı olması gerektiği uzmanlarca oldukça kısa sürede anlaşıldı ve bunlar hemen çözümlene denemelerine giriştiler. Ancak toprak levhacıklarda bu yazının birbirinden belirgin farklar gösteren iki farklı biçimi görülmüyordu; bunlardan biri daha eski, öteki daha yeniydi. Evans bunlardan daha eskisine "Linear-A", İ. Ö. 15. yüzyıldan itibaren başlayan yenisine ise "Linear-B" adını verdi.

Mutlu bir rastlantı bu konuyu hareketlendirdi. Amerikalı arkeolog Carl William Blegen 1939'da Mora Yarımadası'nın batı kıyısında İlyada ve Odysseus'ta ihtiyar bilge Kral Nestor'un yönetim merkezi olarak önemli bir rol oynayan Miken döneminden kalma Pylos'un Sarayı'nı buldu. Blegen 1930'dan 1938'e dek Schliemann ve Dörpfeld'in Troya'daki kazılarını başarıyla sürdürdü. Şimdi de Yunanistan'da bir sarayı gün ışığına çıkarırken, karşısına, üzerinde Girit'te bilinen Linear-B yazısı kullanılmış yaklaşık 600 civarında levhadan oluşan bir arşiv çıktı. Böylelikle bir anda yazının çözülmesi için temel malzeme önemli ölçüde zenginleşmiş oluyordu.

Doğal olarak bilim insanları yazıyı çözmek için çaba göstermeye devam ettiler. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu levhaların fotoğrafları yayınlandı. Araştırmacılar arasında daha 1936'da (henüz 14 yaşındayken) Evans'ın

Yazının başlangıç dönemlerinden: Sembolleri okunabilen ve nereden geldiği anlaşılabilen mal teslimat işaretleri. Bunlar Abydos'ta (Mısır) I. Akrep Kral'ın mezarı için gönderilmişti.

Knossos kazıları hakkındaki bir konferansını hayranlıkla dinlemiş olan İngiliz mimar Michael Ventris de vardı. 24 Haziran 1952'de Ventris, BBC'nin bir radyo yayınında ilk kez geniş bir dinleyici kitlesine çalışmaları hakkında bilgi verdikten sonra vardığı sonucu açıkladı: Linear-B toprak levhalarının dili Yunancaydı. "Son birkaç haftadır Knossos ve Pylos levhalarının Yunanca yazılmış olması gerektiği sonucuna vardım; kuşkusuz zor ve eski bir Yunanca, çünkü Homeros'tan yaklaşık 500 yıl daha eski, ama onun döneminkinden daha az Yunanca değil."

Dilbilimcilik mesleğinden olmayan bu insan haklı çıkacaktı. Konuşmayı dinleyen Cambridge'li dilbilimci John Chadwick, Ventris'in varsayımını inceledi ve başlangıçtaki kuşkuları büyük coşkuya dönüştü; 9 Temmuz'da Michael Ventris'i kutladı. İzleyen yıllarda birlikte "Documents in Mycenaean Greece" adlı standart eser üzerinde çalıştılar ve eser 1956'da yayınlandı. Antik Yunan'ın büyük gizemlerinden biri kesin biçimde aydınlanmıştı.

Bugün bile çeşitli ülkelerde toprak daha önce kimsenin aklının köşesinden geçmeyen sürprizlerle dolu. Son yıllarda en eski bilinen yazılı belgelerin gerçekten Sümerler'e mi ait olduğu, yoksa bunları yine Mısır'da aramak gerekip gerekmediği sorusu yeniden ortaya atıldı. Bunun nedeni Abydos'taki "U-j" mezarının, Mısır'ın eski krallarının gömü yerinin bulunmasıydı. 1988'de Alman arkeolog Günter Dreyer burada İ.Ö. 3200'lerde yaşamış Kral I. Skorpion'un mezarını inceledi ve hiyeroglif yazısının bugüne dek bilinen en eski fonetik olarak okunabilen örneklerini buldu. Fildişi ya da kemikten yaklaşık 160 küçük levha üzerine elliden fazla işaret ve hayvan simgesi kazınmıştı. Bunlar açıkça krala son yolculuğunda eşlik etmeleri için yanına konmuş eşyaların kaynak bilgileri idi. İlk bakışta anlamsız gibi görünen işaretler sesli olarak okunduğunda hemen bir kavrama dönüşüyordu. Örneğin leyleği ("ba" olarak okunuyor) iskemlenin ("st" okunuyor) yanına koyarsanız birlikte "Basta" sözcüğü ortaya çıkıyor. Burası Yunanlıların Bubastis olarak bildikleri Nil deltasında bir yerin adı.

Orta Amerika'dan da yakın bir geçmişte kıtada kullanılan yazının tarihine ilişkin ilginç bir buluş haberi geldi. Meksika'da Olmekler ülkesine ait gösterişsiz bir taş levhanın üzerine yazı olarak nitelenebilecek simgeler kazınmıştı. İçlerinden bazıları birçok kez tekrarlayan ve balık, böcekler ya da mısır koçanlarına benzeyen toplam 62 işaret saptandı. Yanında bulunan çanak çömlek kırıkları İ. Ö. 900 yıllarına tarihlendi. Bu metin bugüne dek çözülemedi. Gelecekte araştırmalar, yazının gerçekten Olmeklerin (İ.Ö. 1200-400) kültürüne ait olup olmadığını gösterecek.

Geçen yüzyıldan beri kazıların sayısı on yıldan on yıla arttı. Sadece anlamsız savaş dönemlerinde kesintilere uğradı. Bazı araştırmacılar yaşamlarını tek bir meseleye adadılar. Örneğin Fransız Claude F. A. Schaeffer eski Suriye liman kenti Ugarit'e ya da Alman Kurt Bittel eski Hititlerin başkenti Hattuşaş'a.

İnsanlar, arkeologların ve meslekten olmayanların büyük kentlerin ortasında ya da ıssız dağ doruklarında buzların altında, kimsenin beklemediği yerlerde buluşlar yapmalarına şaşar dururlar. Modern yöntemlerle eskiden beri bilinen bir

kazı alanında çalışmanın ne denli önemli ve sonuçları açısından verimli olabileğine en iyi örnek Troya'dır. Birçok kişi Blegen'in 1930 ile 1938 yılları arasında yaptığı kazılarla Hisarlık Tepesi'ndeki çalışmaların sonuçlandığına inanıyordu. 2005 yılında ölen Tübingenli prehistorya uzmanı Manfred O. Korfmann'ın yönetiminde 1988'de uluslararası bir araştırma ekibi tarafından Troya'da yeniden başlatılan çalışmalar kamuoyunu her seferinde yeniden şaşırttı. Bu arada ilk resmi kazıcı Heinrich Schliemann ve onun çalışmaları yeniden araştırmacıların ilgisini uyandırdı. Ünlü "Priamos Hazinesi"nin akıbeti de tekrar tartışıldı. Bunun izi İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Berlin Hayvanat Bahçesi'ndeki uçaksavar koruganında kaybolmuştu (ancak 1993'te Moskova'daki Puşkin Müzesi'nin duvarları ardında "yeniden keşfedildi").

Troya'daki en etkileyici olaylardan biri de dağdaki hisarın kapıları önünde Troya VI (İ.Ö. 1750-1250/30) ve VIIa (İ.Ö. 1250/30-1180) katmanları arasında bir alt yerleşim biriminin varlığının kanıtlanması. Bugün Troya VIIa, ağır bir depresimin ardından yerleşimin sürekliliği nedeniyle Troya VIi olarak adlandırılıyor. Anlaşılan yitirilmiş bir savaş buranın sonu olmuştu. Güney ve batıda yedi yüz metreden uzun bir hat üzerinde daha önceleri de var olduğu hesaplanan ama jeomanyetik tarama ve kazılarla kanıtlanan bu alt yerleşim birimi bir hendekle çevriliydi. Bu hendek İsa'dan önceki iki binli yılların en modern silahı olan savaş arabasını durdurmak için kazılmıştı. Yerleşim alanı hesaplanacak olursa, ortaya 300 bin metrekaarelik bir büyüklük çıkar. Böylece o güne dek bilinen Troya VI'nın yerleşim alanı on beş kat artmış oldu. Orada kaç kişinin yaşadığı bilinmiyor ama nüfusun 5 bin ile 10 bin kişi arasında olduğu varsayılıyor. O dönemin koşulları ve gıda kaynakları açısından büyük bir sayı bu.

Yeni kazılar ve araştırmalar doğal olarak Heinrich Schliemann ile onun çalışmalarını ve yayınlarını yeniden ilgi odağı haline getirdi. Gerçi onun yapmış olduğu temel hizmetler yara almadı ama bu kendine yönelik halkla ilişkiler dehasının imajında birkaç çizik oluşmadı da değil. Örneğin Schliemann'ın bir yıl sonra *İthaka, Pelepones ve Troya* adlı kitabında yazdığı gibi, 1868'de Hisarlık Tepesi'ni ziyaret etmiş olması bugün kuşkulu görünüyor. Eğer gitmişse bile, bu yerin önemi gözünden kaçmıştı. İngiliz tüccar ve konsolos Frank Calvert yıkıntıların bulunduğu tepeye Schliemann'ın dikkatini çekmiş, o da 1865'te Hisarlık'ın kuzeydoğu bölümünü satın alıp kazmıştı. Ancak Schliemann daha sonra Calvert'in tanılama konusundaki hizmetlerini ısrarla gizledi.

İlyada'da sözü edilen Troya Savaşı konusu da bugüne dek çözümlenemedi. Arkeologlar gerçi Troya'nın araştırılan yerleşim katmanlarında kentin çevresinde yapılan birçok savaşa ait izler buldular. Bugün çok sayıda araştırmacı, her ne kadar belli belirsiz ve küçük olsa da, İlyada'nın belirli bir tarihsel çekirdeği içerdiği görüşünde. Bununla birlikte, öne sürülen gerekçeler, İ.Ö. 1180'lerde Mykenai Kralı yönetimindeki Yunanlılar ile bir savaş sonucunda Troya VIIa/VII'nin yok olduğu, ardından Homeros'un bunu İ.Ö. 700'lerde yazılan İlyada'da dile getirdiği yolundaki görüşü kanıtlamaya yetmiyor. Bu açık seçik gerçek birçok kişiyi tek bir Troya Savaşı'na inanmayı sürdürmekten alıkoymayacak, onlar bir söylence çağı

kahramanlarını, bir Akhilleus ve bir Hektor'u, bir Odysseus ve Troya Atı'nı, bir Paris ve Güzel Helena'yı gözlerinin önünde canlandıracaklar.

Troya ve Homeros'un söylence kahramanlarının hayal gücünü sürekli diri tutması gibi, görünüşe göre "Krallar Vadisi"ne, hele onun en ünlü ölüsü Firavun Tut-enkh-Amun'a duyulan hayranlıkta bir azalma yok. Onun mezarı KV 62, aslında henüz incelenmemiş son mezar sayılıyordu. Ancak 2006 şubatında bir Amerikan kazı ekibi Tut-enkh-Amun'un mezarından sadece yedi metre uzakta, yine 18. sülale dönemine ait KV 63 odasını keşfetti. Araştırmacılar yedi ahşap tabut buldular, binlerce toprak kap ile kurumuş çiçekler ve bitkiler, tekstil ürünleri ve takılar; ama mumya yoktu. Bunun, Tut-enkh-Amun'un firavun ailesinden birinin mezarı olduğu yolundaki varsayımlar kanıtlanmadı.

Tut-enkh-Amun da gerçek huzura ermedi. Sürekli genç firavunun nasıl öldüğü sorusu ortaya atılıyor. Zehir, hastalık, cinayet; birçok olasılık tartışılıyor. Bu soruyu yanıtlamak için birkaç yıl önce Tut-enkh-Amun'un cesedi bilgisayar tomografisiyle kapsamlı biçimde incelendi; sonuçta üç boyutlu 1700 adet görüntünün açıklık getirmesi bekleniyordu. Nihayet firavunun kafasının arkasına indirilen bir darbeye öldürülmediği ortaya çıktı. Bir olasılık, Tut-enkh-Amun'un bir binicilik kazası sonucu ölmüş olmasıydı. Görüntülerde firavunun attan düştüğünde meydana gelebilecek sol üst bacak kemiğinde bir kırık görüntülerde açıkça seçiliyordu. Açık yara ameliyat edilmeden ve antibiyotik olmadan öldürücü kan zehirlenmesine yol açabilirdi. Bunun böyle mi olduğu, belki de hiçbir zaman açıklığa kavuşamayacak.

Bazıları olay yaratan şanslı buluşlar yapabildi. Bunların bir bölümü buluşun gerçekten öneminden dolayı, ancak genellikle de sadece bulunuş koşullarının sansasyonelliği nedeniyle dünya basının manşetlerine çıktı. Ur'un büyük kazıcısı Leonard Woolley 1937-1939 arasında, ardından da tekrar 1946'da Türkiye'de Alalakh'da (Hatay'da Açıncı höyüğü) kazı yaptıktan sonra 1947'de büyük buluntuyu haber verdi: Kral Yarim-Lim'in hemen hemen 4000 yıllık mezarı! Amerikalı Nelson Glueck başarılı keşifler kariyerini "Kral Süleyman'ın maden ocaklarını" ortaya çıkararak taçlandırdı. Meksikalı Alberto Ruz, bütün piramitlerin firavun mezarları, eski Meksika'dakilerin ise sadece tapınak kaideleri olduğu yolundaki tartışılmaz sayılan tezi yıktı: 1949'da Palenque'daki Maya piramidinde bir hükümdar mezarını ortaya çıkardı. Beş yıl sonra da Mısırlı Zakaria Goneim hiç kestirilemeyen bir şeyi başardı: Sakkara'da kazmayı vurdu ve henüz hakkında hiçbir şey bilinmeyen basamaklı bir piramit buldu. Peru'nun kuzeyindeki Sipán'da arkeologlar yaklaşık İsa'nın doğumu ile başlayan ve 7. yüzyıla dek gelişen Moche kültürüne ait bir eski Peru hükümdarının hiç el değmemiş ve olağanüstü değerli eşyalarla donatılmış mezarını keşfettiler. Arkeologların "Sipán'ın Efendisi"nin mezarında buldukları hazineler, görkem ve zenginlik yönünden Tut-enkh-Amun'un mezarını anımsatıyordu. Mainz'deki Roma-Germen Merkez Müzesi uzmanlarının bulunan eserlerin restorasyonu ile görevlendirilmeleri, bilim insanlarının uluslararası işbirliğine güzel bir örnek oluşturdu.

Altay Dağları'nın Moğolistan kesiminde bir göçebe savaşçının bulunuşu da aynı ölçüde sansasyon yarattı: İ.Ö. 3. yüzyılda ölmüş 30-40 yaşlarında bir adam bir kurganda iki atıyla birlikte gömülmüş, sürekli don ortamında konserve edilmişti. Hakkında hiçbir şey bilinmeyen bu sarışın savaşçının İskitlerden mi, başka deyişle, Yunanlıların korktukları ve hayranlık duydukları binici ulustan mı olduğu bugüne dek öğrenilemedi.

Bugün bile bütün dünyada biliminsanlarını araştırma masalarına bağlayan, tüm Hristiyan Batı arkeolojisi açısından en ilginç ve önemli buluntu sadece bir şans eseri gerçekleşti: 1947'de genç bir Bedevi keçi çobanı kaybolan bir keçisini ararken, Ölü Deniz kıyısındaki bir mağarada toprak testiler içinde yazı tomarları buldu. Gün ışığına çıkan bir sansasyondur. Kumran'daki Ölü Deniz kıyısında bir tepede yer alan bu mağarada ve çevredeki başka mağaralarda yıllar içinde 800'ün üzerinde yazılı parşömen tomarlar da eklendi. Metinler çoğunlukla İbraniceydi ve dört gruba ayrılıyordu: Eski Ahit ile ilgili dinsel metinler (Bunlar arasında bir de Yeşaya metni), ikinci olarak, dini metinlerin ve kitapların parçası olmayan apokrif adı verilen metinler, üçüncüsü, bugüne dek bilinmeyen dini metinler ve nihayet kolay sınıflandırılmayan, "Aleksander Jannai (Jonathan) için dua" gibi metinler. Yıllarca Ölü Deniz yazı tomarlarının Kumran'daki Eseniler topluluğuna ait olduğu sanılmıştı. Bugün bu kuşkuyla karşılanıyor. Büyük olasılıkla çoğu İ.Ö. 1. yüzyıldan kalma, pek azı daha eski tarihlere ait yazıtlar daha çok o dönemlerin Yahudiliğinin bir kesitini oluşturuyor.

Anadolu'da Çatalhöyük yakınlarındaki bir neolitik dönem (İ.Ö. 7400-6000) yerleşim tepesinin İngiliz James Mellaart tarafından 1961-1965 yılları arasında kazılması bilimsel yönden büyük önem taşımaktaydı. 21 metre yükseklikteki tepenin boyutları ve Ortadoğu'da sözüm ona uygarlık "beşiğinin" dışında yer almasının ilginçliği bir yana, evlerde bulunan sanat eserleri de bir o kadar şaşırtıcıydı: Küçük insan figürleri tarafından kovalanan vahşi hayvan resimleri ya da çift leopar rölyefleri ve önce ana tanrıçalar olarak yorumlanan kadın imgeleri; ayrıca alçıdan boğa baş ve boynuzları. Öyküsel duvar resimlerinin bu çağa ait başka benzer örneklerine bugüne dek rastlanmamış değil. Ayrıca yine bu zengin ifade gücüne sahip resimlerin niçin tam da bu yerde ve bu zamanda ortaya çıktığı sorusuna da bugüne dek bir yanıt bulunamadı.

Bir zamanlar Çatalhöyük'ün keşfedilmesi kadar Türkiye'nin güneydoğusundaki Göbeklitepe'nin bulunuşu da olağanüstüdür: Burası İ.Ö. 10. ve 9. binyıllara tarihlenen Taş Devri'ne ait megalitik mimari örneklerinin bulunduğu tek yerdir.

Göbeklitepe'nin tipik özelliği T-şeklinde, boyları 5 metreye varan monolitik taş sütunlardan oluşmuş taştan dev daireler. Bunlar stilize edilmiş insan görünümüne taştan yaratıklar. Çok sayıda küçük sütun, ortalarındaki daha büyük iki sütunun etrafını çevreliyor. Sütunlar üzerinde çoğunlukla hayvan rölyefleri çalışılmış: bunlar tek başına olduğu gibi, bir sahne canlandıracak biçimde de işlenmiş. Yılan, kuş, tilki, yabandomuzu, kurbağa, yaban öküzü ya da örümcek figürleri. Bunların ne anlama geldikleri önceleri anlaşılamadı. Arkeologlar bu yerde "Neolitik Devrim" eşliğindeki insanların henüz avcı ve toplayıcı oldukları

dönemde, köylü yaşamına geçerken bir tür kapsamlı ölü kültüne sahip olduklarını kestiriyorlar. Ama öyle miydi, bu henüz kesin değil.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra arkeoloji üzerindeki en önemli etkiyi doğa bilimleri ve teknoloji yaptı. Öncelikle hemen hiç denenmemiş olan, sualtında ve havadan arkeoloji çalışmalar yeni ivmeler kazandı. Amerikalı Paul Kossok, And Dağları'nda "İnka Yolları" diye adlandırılan ulaşım ağlarının varlığını havadan keşfetmekle önemli bir ön çalışma yapmış oldu. Bugün havadan arkeolojik fotoğraflama (yayaların karınca adımlarıyla hiçbir zaman yürüyemeyecekleri ya da ulaşamayacakları, çoğu kez uçsuz bucaksız arazilerde) artık doğal hale gelmiş ön hazırlıklardan sayılıyor; çünkü havadan çekilen fotoğraflar aynı zamanda bitki örtüsünün farklılıklarını, toprağın rengini, toprağın "altındaki" eski yapıların izlerini de gösteriyor.

Ancak havadan bakıldığında doğru dürüst seçilebilen insan elinden çıkmış en etkileyici oluşumlardan biri hiç kuşkusuz Güney Amerika'daki Atacama Çölü'nün günümüzde Peru sınırları içinde yer alan kuzey ucundaki Nazca pampasına kazınmış ünlü çizgilerdir. 1926'da, geoglif de denen, kilometrelerce uzunluktaki çizgiler ve hayvan figürleri keşfedildikten sonra, bunlar hakkında bitmek tükenmek bilmeyen varsayımlar yapıldı. Bu hayvan ve tanrı imgeleri (aralarında örneğin balina ve kolibri görüntüleri de var) yoksa başka dünyalardan gelenlerin iniş pistlerini mi, yeraltı suyollarının arazi haritalarını mı, yoksa dünyanın en büyük astronomi takvimini mi gösteriyordu? Çöl toprağına kazınmış bu resimler bunların hiçbiri değildi. Görünüşe bakılırsa, Perulu arkeolog Johny Isla ve Alman meslektaşısı Markus Reindel'in çevresindeki araştırmacı ekip bu sırrı açığa kavuşturmuştu.

Kendilerinden önce de bazılarının varsaydıkları ama kanıtlayamadıkları şey açıkça ortadaydı: Ünlü çizgiler bir zamanlar tören yolları olarak kazınmışlardı. Bunları yapanların yaşamında su kültü çok önemli yer tutmuş olmalıydı. Anlaşılan binlerce yıl önce rahipler tanrılardan And Dağları'nın suları için yakarıyorlardı. Kuraklık arttıkça, Nazcalılar daha fazla ayrıntı bulmak zorunda kalmışlardı. Sonunda. İ.S. 600 yıllarında bölge tümüyle çölleşti. İnsanlar vatanlarını terk ettiler ve yeşil otlakları başka yerlerde aradılar. Birkaç yüzyıl sonra iklim yeniden daha nemli hale geldiğinde, Nazca'ya yeni gelen göçmenler atalarının kültürünü çoktan unutmuşlardı.

Bugün hava fotoğrafları geniş yerleşim bölgeleri ve özel konumlu yerlerin arkeolojik araştırılmasında vazgeçilmez yardımcı yöntem. Günümüzde sualtı arkeolojisinin önemi de aynı ölçüde büyük. Teknolojik cihazlar ve yöntemler geliştirildikçe, örneğin Bodensee Gölü'ndeki kazıklar üzerine yapılmış evler, nehirlere saklanmış hazineler, Akdeniz'de gemi batıkları ya da yükselen denizlerin altında kalmış kentler ortaya çıkarılabildi. Fransız sualtı arkeoloğu Franck Goddio başkanlığındaki ekibin İskenderiye önlerindeki sularda 1992'de başlattığı araştırmalar büyük ilgi uyandırdı. Su yüzeyinin birkaç metre altında Antik dünyanın ünlü Kanopos Serapeum tapınak kompleksiyle civar yerleşim birimlerinin kalıntıları yatıyordu. Nil nehri, deltanın yumuşak zemin toprağını denize sürüklemiş, İ.S.

8. yüzyıldaki deprem de burayı yerle bir etmişti. Sfenkslerin, tanrı heykellerinin, onlara takdim edilen sunuların ve mimari yapıtların yeniden yeryüzüne çıkarılması için aradan bin yılı aşkın zaman geçmesi gerekti.

1984 yılında Türkiye'nin güney kıyılarında bulunan bir gemi batığı geç Bronz Çağı ticaret dünyasına beklenmedik biçimde ışık tuttu. Uluburun önlerinde batan yaklaşık on beş metre uzunluğundaki yelkenli gemi büyük olasılıkla Doğu'dan gelmekte ve belki de Batı'ya, Miken kıyılarına doğru yol almaktaydı. Yüğü ilginçti: On ton bakır ve bir ton da kalay külçeleri; bu karışım bronz elde etmeye yaramaktaydı. Ayrıca, Doğu Akdeniz'den seramik ve süs eşyaları, Mısır'dan mücevherler ve cam, Kenan ülkesinden mühürler, Miken bölgesinden silah ve seramikler, hatta Baltık Denizi'nden kehribar. Gemideki değerli eşyalar arasında Afrika'dan abanoz ağacı, fildişi, kaya kristali, akik, fayans, üç devekuşu yumurtası ve doğal olarak altın. Böylelikle Uluburun batığı ilk kez geç Bronz Çağı'nda Akdeniz'deki hammadde ticaretiyle lüks ürünlerin takasına ilişkin kapsamlı bir görüntü sunmuş oldu.

Bir zamanlar, yüzyıl başlarında, Yunanistan kıyılarındaki sünger avcılarının "Mavi Müze"den amforaları çıkarmalarıyla başladıkları, su ciğerinin mucidi gözü pek Fransız Jacques-Yves Cousteau tarafından hakiki sualtı arkeolojisine dönüştürüldü; yine de, Akdeniz kıyılarındaki yüzlerce antik gemi batığında neler bulunduğunu kimse kestiremiyor.

Teknoloji ve fizik önce dışarıdan biri tarafından arkeolojiye sokuldu. İtalyan mühendis ve sanayici Carlo M. Lerici o güne dek sadece çöller ve dağlarda petrol ve su aramakta kullanılan jeofizik yöntemlerini arkeolojik toprak araştırmalarına uyguladı. Roma'nın kuzeyindeki eski Etrüsklerin uçsuz bucaksız mezar alanları ile işe başladı. Son derece hassas cihazlarıyla çok kısa zamanda yüzlerce mezar odasının yerini saptadı. Gereksiz kazı işlerinden (boş mezarlarda) kaçındı. Özel bir delme aleti geliştirmişti. Açılan delikten içeri bir "periskop" uzattı. Bununla mezarın içini kazıdan önce fotoğraflayabiliyordu. Lerici'de Schliemann'ın özellikleri vardı: Zengin sanayici yaşamının doruğunda tümüyle arkeolojiye kendini adadı ve bunun için bir servet harcadı. 1964'te, çalışmalara başladıktan on yıl sonra, sadece Cerveteri ve Tarquinia bölgesinde 5250 Etrüsk mezarı bulunduğunu açıkladı.

Doğa bilimlerinin modern arkeolojiye en önemli iki katkısı ise bu kez Amerika'dan geldi; bunlar atom fiziği ve biyoloji sayesinde mümkün oldu ve bütün arkeologların en eski hayali, kesin tarihlleme gerçekleşebildi. 1948'de Amerikalı Willard F. Libby kendine ait "radyo karbon tarihlleme yöntemi" geliştirdi. Bu yöntem, bütün organik maddelerde bulunan C 14 izotopunun parçalanma hızının biliniyor olmasına dayanır. Yazılı bilgilerin bulunmadığı dönemlerden kalan mezar buluntuları, Libby'nin "zaman saati"ne doğum tarihlerini itiraf ediyorlardı. Ancak bu fiziksel belirleme yılı kesin olarak göstermiyordu (artı ve eksi fark yıllar arttıkça daha açılıyordu). Bu arada aslında fizikçi ve astronom olan bir başka Amerikalı, Andrew E. Douglass farklı bir yöntemle ortaya çıktı. Douglass yıllar önce "ağaç halkalarıyla yaş belirleme" yöntemini bulmuştu.

Bilimsel adı dendokronoloji olan bu yöntemi Arizona Üniversitesi'ndeki ekibiyle birlikte birkaç yıl içinde kusursuz hale getirdi.

Bu yöntem ağaç gövdelerindeki yıl halkalarının sayısı ve karakterini kesin biçimde okumaya dayanıyor, ağaç kalıntılarına, hatta kömürleşmiş ağaçlara bile uygulanabiliyor. Eskiden beri bilinen bu yöntemin hassas hale getirilmesi çok farklı yaşlardaki ağaçların yıl halkalarını üst üste "örtüştürerek" (mezar ya da ören yerlerinde ne zaman ağaç kalıntıları bulunursa), böylelikle "ağaçtan ağaca" geçmişe doğru ilerlemeyi mümkün kıldı. Örneğin, Kuzey Amerika'nın bazı kesimlerinde Kolomb öncesi yıkıntıların araştırılması sırasında İsa'nın doğumu öncesine kadar ilerlenebildi – daha doğrusu geri gidildi. On binlerce yıllık bir zaman dilimini kapsayacak biçimde, eldeki parçanın bir başkasından bir yıl daha mı eski ya da daha mı yeni olduğunu bu yöntemle belirleyebilmenin, "kaygan tarihlerin" (günümüz zaman birimiyle kesin bir tarihin belirlenemediği), karşılaştırmada kullanılan kesin verilerle örtüştüğü ya da çeliştiği bu yöntemle ortaya çıkarmanın eski dünyamız için önemi anlaşılabilecekti.

Bazı ağaç türleri için günümüze dek şaşırtıcı yıl halkaları tabloları oluşturulabildi. Böylelikle Hohenheim Yıl Halkaları Takvimi diye adlandırılan İ.Ö. 12.483 yıl öncesine dek geri gidiyor, Aegean Dendochronology Project, Doğu Akdeniz'in Bronz Çağı'nda İ.Ö. 1800'e dek ulaşabildi. (Merkezi Arizona'da bulunan) "Laboratory of Three Ring research" ABD'nin batısı için, İsa'nın doğumundan 6700 yıl öncesine kadar giden bir ağaç halkaları kronolojisi hazırlamayı başardı.

Günümüzde arkeologların yaş, köken ve hakikilik belirleme çalışmalarını son derece kolaylaştıran, doğa bilimleri kapsamına giren başka yöntemler de var. İnsan ve doğa bilimlerinin kesişim noktasında yer alan bu araştırma dalına arkeometri adı veriliyor. Laboratuvarla başarıyla uygulanan yöntemlere izotop analizi, röntgen floresans ya da nötron aktivasyon analizi deniyor. İster bir yerleşim yeri, bir mezar ya da duvar sistemi söz konusu olsun, fizikçiler manyetik prospeksiyon yöntemi sayesinde, kazıcıları toprağın altında nelerin beklediği hakkında arkeologlar için anlam ifade eden ilk görüntüleri oluşturma olanağına sahipler. Toprak altındaki anıtların analiz ve rekonstrüksiyonunda uydu görüntülerinden de yararlanılıyor (Asur kent yerleşim alanı çalışmalarında olduğu gibi).

Bütün bu modern yöntemler sadece arkeoloji araştırmalarının kalitesini kusursuzlaştırmakla kalmadı, sonuçların "niceliğini" de artırdı. Eskiden "sahada" gerçekleşen kazıların sayısı bugün parmakla sayılacak kadar azaldı. Günde bazı bölgelerden çıkarılan malzeme miktarı o denli çok ki, düzenleme ve yorumlama konusunda bilimsel çalışmalar bunun altından kalkamıyor. Böylelikle çıkarılan malzemeler, orada yeni kazılar yapabilmek için hemen müzelerin yolunu tutuyor; bu ise bir tehlike.

İyi şeyler de oldu: Eskiden ezoterik bir bilim olan arkeoloji kamuoyu önüne çıktı. Her gün üzerlerine çığ gibi yığılan ve geleceklerini tehdit eden ayrıntıları sünger gibi emdikleri sanılan çağımız insanların geçmişe ilgi duymaları, geride olup bitenlere merak duymaları katlanarak arttı, tutku haline geldi. Bu, teknik adamların Mısır'da bir baraj yapacaklarını, bunun tuttuğu suyun ne yazık –çok

yazık– birkaç tarihi anıtı sular altında bırakacağını açıkladıklarında, hiç kimsenin hayal bile edemediği bir şiddetle kendini gösterdi. Ne var ki söz konusu olan Abu Simbel’in dev kaya heykelleriyle çevresindeki yüz kadar anıttı. Uygar dünyadan bir çığlık yükseldi. En büyük örgütlerden en küçük okul sınıflarına kadar yardım fonları oluşturuldu. UNESCO devreye girdi, yirmiden fazla devlet bir araya geldi – Abu Simbel’i kurtarmak için!

Söyleyecek ne kaldı?

Bütün dünyada kazılar sürecektir. Çünkü gelecek 100 yıla nispeten sükûnetle katlanabilmemiz için son 5000 yıla ihtiyacımız var.

ZAMAN DİZİNLERİ

I. ZAMAN DİZİNİ
YUNANİSTAN / MYKENAİ VE GİRİT (MİNOİK)
(normal = Yunanistan/anakara, *italik* = Girit)

İ.Ö. 3000-2100/2000	Erken Bronz Çağı/Erken Helladik (EH)
İ.Ö. 2100-2000/1600	Orta Bronz Çağı/Orta Helladik (OH)

MİKEN ÇAĞI

İ.Ö. 1600-1125	Geç Bronz Çağı/Geç Helladik (GH)
İ.Ö. 1400-1300	GH III A (Miken Saray Çağı)
İ.Ö. 1300-1200	GH III B (Miken Saray Çağı)
İ.Ö. 1200-1125/1100	GH III C

MİNOİK ÇAĞ

İ.Ö. 3100-2000	<i>Saraylar Öncesi Dönem, Eski Minoik Çağ (EM)</i>
İ.Ö. 2000-1200	<i>Saraylar Dönemi</i>
İ.Ö. 2000-1700	<i>Eski Saraylar Dönemi, Orta Minoik Çağ (OM I ve OM II)</i>
İ.Ö. 1700-1380	<i>Yeni Saraylar Dönemi, Orta Minoik Çağ (OM III ve Geç Minoik Çağ (GM I ve GM III A)</i>
İ.Ö. 1380-1200	<i>Son Saraylar Dönemi, Geç Minoik Çağ III A ve III B</i>
İ.Ö. 1200-1000	<i>Saraylar Sonrası Dönem, Geç Minoik Çağ III C ve Minos Ötesi Dönem</i>
İ.Ö. 1125/1100-1050	Sub MikenDönem
İ.Ö. 1050/900	Protogeometrik Dönem
İ.Ö. 900-700	Geometrik Dönem (Bu üç dönem Yunan vazo resim sanatının biçim evrelerine göre adlandırılmıştır.)
İ.Ö. 750 civarı	Yunan Kolonileştirme Dönemi'nin başlangıcı
İ.Ö. 508/507	Kleisthenes Reformları
İ.Ö. 500-494	Anadolu'da Pers egemenliğine karşı İonya ayaklanması
İ.Ö. 490	Yunanlıların Persleri Marathon'da yenilgiye uğratmaları
İ.Ö. 480	Yunanlıların Persleri Salamis deniz savaşında yenilgiye uğratmaları
İ.Ö. 431-404	Atina ile Sparta arasındaki Peleponnes Savaşları; Atina yenildi

İ.Ö. 356-323

Büyük İskender

İ.Ö. 100-44

Sezar

İ.Ö. 27 - İ.S. 14

Augustus (İ.Ö. 63 - İ.S. 14) iktidarı

İ.S. 79

Pompei ve Herkulanum'un kızgın lavlar altında yok oluşu

II. ZAMAN DİZİNİ

MISIR

0. (Sıfırıncı) Sülale denen dönem İ.Ö. 3300-3032; kralların mezarları Abydos'ta bulundu; bu dönemde en eski yazının keşfi

ARKAİK ÇAĞ

1. Sülale İ.Ö. 3032-2853 (8 kral)
İ.Ö. 3032-3000; Menes (Aha) yönetiminde Yukarı ve Aşağı Mısır birleşti; Memphis başkent oldu
2. Sülale İ.Ö. 2853-2707 (11 kral)

ESKİ İMPARATORLUK

3. Sülale İ.Ö. 2707-2639 (6 kral)
İ.Ö. 2690-2670; Djoser, Sakkarâ'daki Basamaklı Piramit'i yaptırdı
4. Sülale İ.Ö. 2639-2504 (8 kral)
İ.Ö. 2639-2604; Snofru, Dahşur'daki Eğik Piramit ve Kızıl Piramit'i yaptırdı
İ.Ö. 2604-2581; Keops, Gize'deki ilk piramidi yaptırdı
İ.Ö. 2572-2546; Kefren, Gize'deki ikinci piramidi yaptırdı
İ.Ö. 2539-2511 Mykerinos, Gize'deki üçüncü piramidi yaptırdı
5. Sülale İ.Ö. 2504-2347 (9 kral)
6. Sülale İ.Ö. 2347-2216 (7 kral)
7. Sülale İ.Ö. 2216 (sadece 70 gün sürdü)
8. Sülale İ.Ö. 2216-2170 (17 kral)

İLK ARA DÖNEM

- 9/10. Sülale İ.Ö. 2170-2025/20 (18 kral)

ORTA DÖNEM

11. Sülale İ.Ö. 2119-1976 (7 kral)
12. Sülale İ.Ö. 1976-1794/93 (8 kral)
İ.Ö. 1956-1911/10; Sesostris I.

İKİNCİ ARA DÖNEM

13. Sülale İ.Ö. 1794/93 – 1648/45 (yaklaşık 50 kral)
14. Sülale (Yukarı Delta'da) İ.Ö. 1700-1648/45 (küçük krallar)
15. Sülale (Hiksoslar egemenliği) İ.Ö. 1648/45-1539/36 (6 kral)
16. Sülale; 15. Sülale ile birlikte Hiksos vasalllarının egemenliği
17. Sülale (sadece Teb'de) İ.Ö. 1645-1550 (yaklaşık 15 kral)

YENİ İMPARATORLUK

18. Sülale İ.Ö. 1550-1292 (14 kral)
 - İ.Ö. 1550-1525; Ahmose I. Hiksosları kovdu
 - İ.Ö. 1525-1504; Amenophis I.
 - İ.Ö. 1504-1492; Thutmosis I. Krallar Vadisi'ne gömülen ilk kral
 - İ.Ö. 1492-1479; Thutmosis II.
 - İ.Ö. 1479/73-1458/57; Haçepsut, Deir el Bahri'de Ölüler Tapınağı'nı yaptırdı
 - İ.Ö. 1479-1425; Thutmosis III. döneminde Mısır'ın toprakları en geniş boyutlara ulaştı
 - İ.Ö. 1428-1397; Amenophis II.
 - İ.Ö. 1397-1388; Thutmosis IV.
 - İ.Ö. 1388-1351/50; Amenophis III., Memnon heykelleri, Luksor'daki tapınağın yapımı
 - İ.Ö. 1351-1334; Amenophis IV./Echnaton, monoteizm
 - İ.Ö. 1337-1333; Smenkhkare
 - İ.Ö. 1333-1323; Tut-enkh-Amon; eski dinin geri getirilmesi
 - İ.Ö. 1323-1319; Eje
 - İ.Ö. 1319-1292; Haremhab
19. Sülale İ.Ö. 1292-1186/85 (8 kral)
 - İ.Ö. 1290-1279/78; Sethos I.
 - İ.Ö. 1279-1213; Ramses II. Abu Simbel tapınağının yapılışı
 - İ.Ö. 1258; Günümüze kadar kalan tarihin ilk yazılı barış antlaşması Mısırlılar ile Hititler arasında Kadeş Savaşı ardından düzenlendi
20. Sülale İ.Ö. 1186/85-1070/69 (10 kral)
 - İ.Ö. 1183/82-1152/51; Ramses III. "Deniz Kavimlerinin Fatihi"
 - İ.Ö. 1103/1099-1070/69; Ramses XI. Krallar Vadisi'ne gömülen son kral.

ÜÇÜNCÜ ARA DÖNEM

21. Sülale İ.Ö. 1070/69-946/45 (7 kral)
- 22.-25. Sülale İ.Ö. 946/45-655 (29 kral; bunların bir bölümü aynı eşzamanlı olarak Mısır'ın farklı bölgelerini yönettiler

GEÇ DÖNEM

26. Sülale İ.Ö. 664-525 (6 kral)
27. Sülale (İlk Pers egemenliği) İ.Ö. 525-401 (7 kral)
Kralların arasında Yunanlıların iki büyük düşmanı Darius I. (İ.Ö. 522/21-486/85) ve Xerxes I. (İ.Ö. 486/58-465/64) de var
28. Sülale İ.Ö. 404/01-399 (1 kral)
İ.Ö. 404/01-399: Amyrtaios Persleri Mısır'dan kovdu
29. Sülale İ.Ö. 399-380 (4 kral)
30. Sülale 380-342 (3 kral)
İ.Ö. 380-362 Nektarebos, iktidarında Lüksor'un Sfenks Yolu yapıldı
31. Sülale (ikinci Pers egemenliği) İ.Ö. 342-332/330 (4 kral)
- Yunanlı hükümdarlar İ.Ö. 332-306
İ.Ö. 332-323; Büyük İskender
Ptolemeler İ.Ö. 306/04-30 (17 kral)
İ.Ö. 204-180; Ptolemaios V. Epiphanes; hiyerogliflerin çözülmesini sağlayan Rosetta Taşı onun zamanında ortaya çıktı
İ.Ö. 51-30; Kleopatra VII. Philopator (Babasının Sevgili Kızı); Sezar'ın ve Marcus Antonius'un sevgilisi
- Romalı imparatorlar İ.Ö. 30 - İ.S. 395
İ.Ö. 27 - İ.S. 14; Augustus, firavun unvanını da taşıyan ilk imparator
İ.S. 383-395; Theodosius I. (Büyük Theodosius); Bütün Roma İmparatorluğu'nun son imparatoru. Onun döneminde tüm pagan uygulamalar yasaklandı

III. ZAMAN DİZİNİ

MEZOPOTAMYA

(normal = Babil, *italik* = Asur)

Tarihöncesi (İ.Ö. 4200-3200)

Ubeyd Kültürü

Sümerler Fırat kıyılarına yerleştiler; köyler giderek Uruk gibi şehirlere dönüştü

İlk Tarih (İ.Ö. 3200-2900)

İlk Sülaleler Dönemi (İ.Ö. 2900-2250)

Erken Sülale I ve II

Uruklu Gılgamış

Erken Sülale III

Ur'un kral mezarları

İ.Ö. 2300'lerde Asur'da arkaik İştär tapınakları ortaya çıktı

Akad Sülalesi (İ.Ö. 2250-2140)

Sargon I. Akad'ı kurdu ve Mezopotamya'yı ele geçirdi, Akatça resmi dil oldu

Gutiler Dönemi (İ.Ö. 2140-2100)

Ur'un III. Sülalesi (İ.Ö. 2100-2000)

Akad İmparatorluğunun dağılışı

Sümerce resmi dil oldu

İlk zigguratın yapılışı

Eski Babil Dönemi (İ.Ö. 2000-1595)

İ.Ö. 1792-1750; Babilli Hammurabi; Babil'in Güney Mezopotamya'ya egemen oluşu

İ.Ö. 1595 Hititler Babil'i ele geçirdi

Eski Asur Dönemi (İ.Ö. 2000-1775)

Orta Babil Dönemi (İ.Ö. 1595-1100)

Babil'de kökenleri henüz bilinmeyen Kassit egemenliği

Akad ve Sümer yazıları birleşti

*Orta Asur İmparatorluğu (İ.Ö. 1335-1050)**(İ.Ö. 1263-1234); Salamanassar I**(İ.Ö. 1114-1076); Tiglatpilesar I**İsin'in İkinci Sülalesi (İ.Ö. 1157-1026)**(İ.Ö. 1125-1104); Nebukadnezar I.**Yeni Asur İmparatorluğu (İ.Ö. 900-612)**İ.Ö. 883-859; Assurnasirpal II.**İ.Ö. 858-823; Salamanassar III.**İ.Ö. 745-727; Tiglatpilessar III.**İ.Ö. 721-705; Sargon II.**İ.Ö. 704-681; Sanharib, İ.Ö. 689'da Babil'i tahrip etti**İ.Ö. 680-669; Asarhaddon**İ.Ö. 668-627; Assurbanipal**İ.Ö. 612; Ninive tahrip edildi**Yeni Babil İmparatorluğu (İ.Ö. 625-539)**İ.Ö. 625-605; Nabopolassar Asurluları yenilgiye uğrattı ve kültürel merkezi Babil olan Yeni Babil İmparatorluğu'nu kurdu**İ.Ö. 604-562; Nabopolassar'ın oğlu Nebukadnezar II. büyük imparatorluğu gücünün doruğuna ulaştırdı**İ.Ö. 555-539; Nabonid, Yeni Babil İmparatorluğu'nun son hükümdarı oldu**İ.Ö. 539; Babil, Pers kralı Kyros II. (Büyük) tarafından ele geçirildi**Ahamenişler**İran'ın merkez eyaleti Persis kökenli Ahamenişler Sülalesi Yakın Doğu ve Anadolu'yu ele geçirdi**Yunanlılar (İ.Ö. 331-138)**Büyük İskender Pers egemenlik bölgesini ele geçirdi**İ.Ö. 323'de ölümünden sonra onun generali Selevkos, kendi adını taşıyan Selevkoslar Sülalesi'ni başlattı*

IV. ZAMAN DİZİNİ

ORTA AMERİKA

(MAYA VE AZTEKLER)

- İ.Ö. 1200-400; Olmekler, Orta Amerika'nın ana kültürünü başlattılar. Sarayları ve tapınaklarıyla şehir benzeri merkezler oluştu.
- İ.Ö. 1000 civarı; bugünkü Guatemala'da ilk Maya göçmenleri İ.Ö. 800 yıllarında Nakbe yerleşim merkezini kurdular. Günümüz Belize'sinden geldikleri sanılıyor.
- İ.Ö. 300 civarında köylerden şehri andıran merkezler gelişti.
- İsa'nın doğumu yıllarında Orta Meksika'da Teotihuacán, Maya'ların El Mirador'u gibi ilk büyük şehirler oluştu.
- Yüzyıllar içinde Teotihuacán kıtanın en güçlü şehir devleti haline geldi. İlerleyen yüzyıllarda Teotihuacán kültürü tüm Orta Amerika'yı etkisi altına aldı. 400 ile 600 yılları arasında burada en az 100 000 kişi yaşadı.
- 300-900 (Klasik Dönem); Maya'lar gelişip, günümüzün Guatemala (örn. Tikál), Honduras (örn. Copán), Belize (örn. Caracol), Güney Meksika (örn. Chicén Itzá, Palenque) gibi ülkelerin yer aldığı bölgeye yayıldılar.
- Kralların egemenliği altında, soyluların kentleri yönetmek üzere atandıkları çok sayıda şehir devleti oluştu. Tikál ya da Calakmul civarındaki çeşitli şehir devletleri farklı ittifaklarla bir araya geldiler ve birbirleriyle şiddetli savaflara giriştiler.
- 378; "Büyük Jaguar Pençesi"nin ölümü; Tikál şehrinin yöneticisi, büyük olasılıkla Teotihuacán'dan elçi olarak gönderilen Siyah Kak (Ateşin İçinde Doğan) tarafından öldürüldü ve burada Teotihuacán tarafından yönlendirilen yeni bir hanedan başlattı.
- 425-825; Copán'da, Kinich Yax Kuk Mo, yaklaşık dört yüzyıl bu şehir devleti yöneten bir hanedanı başlattı. "Duman Jaguar" (628-695) yönetiminde Copán büyük bir güç haline geldi.
- 560-700; Tikál'da bir daha tapınak ya da piramit yapılmadı. Bunun nedeni büyük olasılıkla şehrin düşman Calakmul tarafından ele geçirilmiş olmasıydı. Ancak Hasau Chan Kauil (682-734), rakip Calakmul'u 695'te yenilgiye uğrattı.
- 700 yılları; Teotihuacán yağmalandı ve yakıldı. Şehrin siyasi ve ekonomik öncülüğüne son veren bu saldırının kimler tarafından yapıldığı bilinmiyor.
- 750'den itibaren; Güney ovalarındaki hemen tüm Maya şehirleri, 950 yıllarına dek boşaltıldı. Bu, klasik sonrası dönemin başlangıcı sayılır. Sebebi büyük olasılıkla güvensiz siyasi koşullar, hızlı nüfus artışı ve bununla bağlantılı yiyecek sıkıntısıydı. Sonuçta çok sayıda şehir devletleri arasındaki savaflar giderek şiddetlendi. Bu dönemde nüfus milyonlardan birkaç yüz bine düştü. Anlaşılan göçmenler kuzeydeki, yaklaşık 1250'lere kadar nüfuzu devam eden ve nihayet yerini Mayapan'a bırakan Chicén Itzá'ya daha kolay kabul edildiler.

900-1200; Toltekler, bu göçebe halk, ülkelerini birçok şehir devletini bir araya getirerek oluşturdular. Başkentleri Tula idi. 1200'lerde güçleri ve sanatsal etkileri başka uluslar, büyük olasılıkla savaşçı göçebeler tarafından sona erdirildi.

Yaklaşık 1200'lerden itibaren Aztekler Meksika yüksek platosuna yerleşip burada önce-leri paralı asker olarak geçimlerini sağlamaya başladılar. 1325 yıllarında günümüz Meksico şehri civarında Tenochtitlán şehrini kurdular. 1440'larda Montezumo I. bütün yüksek platoyu egemenliği altına alınca, yaklaşık 3 milyon kişiye hükmetmeye başladı.

1519; Cortez Tenochtitlán'da Montezuma II. tarafından kabul edildi.

1520; Aztekler, "noche triste", hüznü gecede İspanyollara karşı ayaklanıp onları kovaladılar; Montezumo II öldü.

1521; İspanyollar son Aztek hükümdarı Quahtemoc'u esir alıp 28 Şubat 1525'te idam ettiler.

1524-1527; İspanyollar, günümüzde Guatemala topraklarının dağlık bölgelerinde yer alan son birkaç Maya devletini de ele geçirdiler.

KAYNAKÇA

(Götter, Gräber und Gelehrte–*Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler* adlı eseri zaman içinde Götter, Gräber und Gelehrte im Bild–*Resimlerle Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler* ve Götter, Gräber und Gelehrte in Dokumenten–*Belgelerle Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler* izledi. Böylelikle arkeolojinin tarihine ilişkin bir üçleme oluştu ve metin, açıklayıcı resimler ile kaynakları kapsayan bugüne dek okunabilir biçimde bir araya getirilmiş en zengin malzeme ortaya çıktı. Uzmanlık alanı arkeoloji olan kişilerin bile izini kaybettikleri sayısız veri de bunların arasında yer aldı. Belgeler ve resimlerle ilgili kitaplar da yaklaşık 100 kaynak eser ve 300 kadar da fotoğraf kaynağı kazandırdı. Bu üçlemeden ayrı olarak Hitit İmparatorluğu’nun keşfini konu alan Enge Schlucht und Schwarzer Berg–*Tanrıların Vatanı Anadolu* da listeye 400 kadar kaynak eser ekledi. Elinizde tuttuğunuz bu kitabın bibliyografyası, her yeni baskısında önemli ve kolay ulaşılabilir kaynaklarla zenginleşti; bu sayede ilgi duyan okur ya da öğrenci artık sayıları neredeyse 1000’i bulan eser ve fotoğraf alıntıları aracılığıyla en yeni araştırma sonuçlarını ve bilim dünyasının görüşlerini öğrenebilecek.)

GENEL

- Benz, Marion Maise, Christian, *Archäologie*, Stuttgart 2006.
- Bibby, Geoffrey, *Four Thousand Years Ago* (Alm. baskısı *Zu Abrahams Zeiten*, Reinbek 1964).
- Borbein, Adolf H. / Hölscher, Tonio / Zanker, Paul (Yay.), *Klassische Archäologie. Eine Einführung*, Berlin 2000.
- Brinkmann, Vinzenz / Wünsche, Raimund, (Yay.), *Bunte Götter. Die Farbigeit antiker Skulptur*, Sergi Kataloğu Hamburg 2007.
- Bulle, *Handbuch der Archäologie* (Cilt VI des *Handbuchs der klassischen Altertumswissenschaften*), Münih 1913.
- Cleator, P E., *Lost Languages*, Londra 1959.
- Daniel, Glyn E., *A Hundred Years of Archaeology*, Londra 1950.
- Daux, G., *Les Etapes de l’Archeologie*, 1942.
- Delitzsch, Friedrich, *Babel und Bibel*, Leipzig 1903.
- Freyer, Hans (Haz.), *Das Erwachen der Menschheit*, Berlin 1931.
- Frobenius, Leo, *Der Ursprung der Afrikanischen Kulturen*, Berlin 1898.
- , *Kulturgeschichte Afrikas* (Prolegomena zu einer historischen Gestaltlehre), Zürich 1933.
- Glover, T. R., *The Ancient World*, Penguin Books, 1948.

- Haberland, Wolfgang, *Amerikanische Archäologie. Geschichte, Theorie, Kulturentwicklung*, Darmstadt 1991.
- Haskeil, Francis / Penny, Nicholas, *Taste and the Antique*, Yale / Londra 1981.
- Hawkes, Jacquetta (Yay.), *The World of the Past*, I.-II., New York 1963 (Kazı raporları antolojisi).
- Heizer, Robert E., *The Archaeologist at Work, A Source Book in Archaeological Method and Interpretation*, New York 1959.
- Hennig, Richard, *Von rätselhaften Ländern*, Münih 1925.
- Hertslet W. L., *Der Treppenwitz der Weltgeschichte*, Berlin 1927.
- Hölscher, Tonio (Yay.), *Klassische Archäologie. Grundwissen*, Stuttgart 2002.
- Hrouda, Barthel (Yay.), *Methoden der Archäologie. Eine Einführung in ihre naturwissenschaftlichen Techniken*, Münih 1978.
- İncil (Eski ve Yeni Ahit).
- Jensen, Hans, *Die Schrift*, Glückstadt 1935.
- Jirku, Anton, *Die Welt der Bibel, Fünf Jahrtausende in Palästina-Syrien*, Stuttgart 1957.
- Kemmerich, Max, *Kulturkuriosa*, I.-II., Münih 1910.
- Kenyon, Kathleen M., *Beginning in Archaeology*, New York 1953.
- Koepf, Fr., *Archäologie*, I-IV., Leipzig 1919-1920.
- , *Geschichte der Archäologie in Handbuch der Archäologie*, herausgegeben von Walter Otto, Band I, Münih 1939.
- Lübke, Wilhelm, *Die Kunst des Altertums (Grundriss der Kunstgeschichte Cilt. I)*, Esslingen 1921.
- Meissinger, K. A., *Roman des Abendlandes*, Leipzig 1939.
- Meyer, Eduard, *Geschichte des Altertums*, I.-V., Stuttgart / Berlin 1926-1931.
- Michaelis, Adolf, *Die archäologischen Entdeckungen des Neunzehnten Jahrhunderts*, Leipzig 1906.
- Oppeln-Bronikowski, Friedrich von, *Archäologische Entdeckungen im 20. Jahrhundert*, Berlin 1931.
- Piggot, Stuart (Yay.), *The Dawn of Civilization, The first World Survey of Human Cultures in Early Times*, Londra 1961.
- Reinhardt, Ludwig, *Urgeschichte der Welt*, I.-II., Berlin / Viyana 1924.
- Robert, Carl, *Archäologische Hermeneutik*, Berlin 1919.
- Rodenwaldt, Gerhart, *Die Kunst des Altertums*, 1927.
- Schefold, Karl, *Orient, Hellas und Rom in der archäologischen Forschung seit 1939*, Bern 1949.
- Schmökel, Hartmut (Heinrich Otten, Victor Maag und Thomas Beran katkılarıyla), *Kulturgeschichte des Alten Orient*, Stuttgart 1961.
- Schnapp, Alain, *The Discovery of the Past*, Londra 1996.
- Schuchhardt, Carl, *Die Burg im Wandel der Weltgeschichte*, Potsdam 1931.
- Settis, Salvatore, *Die Zukunft des "Klassischen"*, Berlin 2004.
- Spengler, Oswald, *Der Untergang des Abendlandes*, I.-II., Münih 1920.
- Springer, Anton, *Kunstgeschichte*, I.-V., Leipzig 1923.
- Toynbee, Arnold J., *A Study of History*, I.-VI., Londra 1933-1939 (Alm. Studie zur

Weltgeschichte, D. C. Somervell tarafından kısaltılmış tek ciltlik baskı, Hamburg 1949).

Wegner, Max, *Altertumskunde*, Freiburg / Münih 1951.

Wheeler, Sir Mortimer, *Archaeology from the Earth*, Londra 1954 (Alm. *Moderne Archäologie*, rowohlts deutsche enzyklopadie, Cilt. 111 / 112, Reinbek 1960).

Woolley, C. Leonard, *Mit Hacke und Spaten*, Leipzig 1950.

HEYKELLER KİTABI

Beck, Herbert / Bol, Peter C. / Bückling, Maraike (Yay.), *Ägypten, Griechenland, Rom. Abwehr und Berührung*, Ausstellung Frankfurt, Tübingen 2005.

Borbein, Adolf H. (Yay.), *Das alte Griechenland. Kunst und Geschichte der Hellenen*, Münih 1995.

Bossen, Helmuth Th., *Alt-Kreta*, Berlin 1923.

Buschor, Ernst, *Die Plastik der Griechen*, Berlin 1936.

Chadwick, John, *The Decipherment of Linear B*, New York 1963.

Chaniotis, Angelos, *Das antike Kreta*, Münih 2004.

Cobet, Justus, *Heinrich Schliemann. Archäologe und Abenteurer*, Münih 1997.

Corti, Egon Cäsar Conte, *Untergang und Auferstehung von Pompeji und Herculaneum*, Münih 1940.

Curtius, Ludwig, *Antike Kunst*, I.-II. (im *Handbuch der Kunstwissenschaft*, Athenaion), Potsdam 1938.

—, *Deutsche und Antike Welt*, Stuttgart 1950.

Der Schatz aus Troja. Schliemann und der Mythos des Priamos-Goldes, Sergi Kataloğu Moskova, Stuttgart / Zürich 1996.

Evans, Arthur, *Scripta Minoa*, Oxford 1909.

—, *The Palace of Minos*, I.-III., Londra 1921-1930.

Fimmen, Diedrich, *Die kretisch-mykenische Kultur*, 1924.

Fündling, Jörg, *Die Welt Homers*, Darmstadt 2006.

Goethe, Johann Wolfgang von, *Winckelmann und sein Jahrhundert*, 1805.

Guzzo, Pier Giovanni / Wiczorek, Alfried (Yay.), *Pompeji. Die Stunden des Untergangs - 24. August 79 n. Chr.*, Sergi Kataloğu Mannheim, Stuttgart 2004.

Hampe, Roland / Simon, Erika, *Tausend Jahre frühgriechische Kunst*, Münih 1980.

Hertel, Dieter, *Troia. Archäologie, Geschichte, Mythos*, Münih 2001.

Holm / Deecke / Soltau, *Kulturgeschichte des Klassischen Altertums*, Leipzig 1897.

Homer, *Ilias und Odyssee*, Çev. Johann H. Voß, Hamburg 1793.

Justi, Carl, *Winckelmann*, Leipzig 1866.

Korfmann, Manfred O. (Yay.), *Troia. Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*, Mainz 2006.

Krauss, Theodor, *Lebendiges Pompeji. Pompeji und Herculaneum-Antilitz und Schicksal zweier antiker Städte*, Köln 1977.

Latacz, Joachim, *Troia und Homer. Der Weg zur Lösung eines alten Rätsels*, 5. Baskı, Leipzig 2005.

- Lichtenberg, Reinhold von, *Die Ägäische Kultur*, Leipzig 1911.
- Ludwig, Emil, *Schliemann*, Berlin 1932.
- Maiuri, Amedeo, *Pompeji*, Novara 1956.
- Marinatos, Spyridon, *Kreta, Thera und das mykenische Hellas*, Münih 1986.
- Martin, Jochen (Yay.), *Das alte Rom. Geschichte und Kultur des Imperium Romanum*, Münih 1994.
- Matz, Friedrich, *Kreta, Mykene, Troja*, Stuttgart 1957.
- Meyer, Ernst, *Briefe von Heinrich Schliemann*, Berlin / Leipzig 1936.
- Palmer, Leonard R., *Mycenaeans and Minoans*, 2. Baskı, New York 1965.
- Pendlebury, J. D. S., *A Handbook to the Palace of Minos, Knossos with its Dependencies*, Londra 1954.
- Pfister, Kurt, *Die Etrusker*, Münih 1940.
- Schliemann, Heinrich, *Ithaka*, Leipzig 1869.
- , *Mykenä*, Leipzig 1878.
- , *Ilios*, Leipzig 1881.
- , *Troja*, Leipzig 1884.
- , *Tiryns*, Leipzig 1886.
- Schuchardt, Walter-Herwig / Wiegand, Theodor, *Carl Humann*, 1931.
- Siebenmorgen, Harald (Yay.), *Im Labyrinth des Minos. Kreta - die erste europäische Hochkultur*, Sergi Kataloğu, Münih 2000.
- Troia - Traum und Wirklichkeit*, Sergi Kataloğu, Stuttgart / Braunschweig / Bonn 2001 / 2002.
- Uhde-Bernays, Hermann, *Winckelmanns kleine Schriften*, Leipzig 1913.
- Vietta, Egon, *Zauberland Kreta*, Viyana / Wiesbaden 1952.
- Welwei, Karl-Wilhelm, *Die griechische Frühzeit. 2000-500 v. Chr.*, Münih 2002.
- Winckelmann, Johann Joachim, *Sendschreiben von den herculanischen Entdeckungen*, 1762.
- , *Neue Nachrichten von den neuesten herculanischen Entdeckungen*, 1764.
- , *Geschichte der Kunst des Altertums*, 1764.
- , *Monumenti antichi inediti*, I.-II., Roma 1767.
- Wünsche, Raimund (Yay.), *Mythos Troja*, Sergi Kataloğu Münih 2006.

PİRAMİTLER KİTABI

- Ägyptische Mumien. Unsterblichkeit im Land der Pharaonen*, Sergi Kataloğu, Landesmuseum Württemberg, Stuttgart, Mainz 2007.
- Belzoni, Giovanni Battista, *Narrative of the Operations and Recent Discoveries in Egypt and Nubia*, Londra 1820.
- Bonnet, Charles / Valbelle, Dominique, *Pharaonen aus dem schwarzen Afrika*, Mainz 2006.
- Breasted, J. H., *Ancient Records of Egypt*, I.-V., Şikago 1906-1907.
- Beckerath, Jürgen von, *Chronologie des pharaonischen Ägypten. Die Zeitbestimmung der ägyptischen Geschichte von der Vorzeit bis 332 v. Chr.*, Mainz 1997.

- , *Die Ägyptologie*, Leipzig 1891.
- , *Steinschrift und Bibelwort*, Berlin 1891.
- Burckhardt, Johann Ludwig, *Travels in Nubia*, Londra 1819.
- Carter, Howard / Mace, Arthur G; *Tut-ench-Amun* (Cilt I), Leipzig 1924.
- Carter, Howard, *Tut-ench-Amun* (Cilt II), Leipzig 1927.
- Champollion, Jean-François, *Lettre à M. Dacier, relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques*, Paris 1822.
- , *Panthéon égyptien*, Paris 1823.
- Denon, Vivant, *Voyages dans la Basse et la Haute Égypte*, I.-II., Paris 1802.
- Desroches-Noblecourt, Christiane, *Life and Death of a Pharaoh, Tutankhamen*, Londra 1963.
- Ebers, Georg, *Papyros Ebers*, I.-II., 1875.
- , *Eine Ägyptische Königstochter*, I.-III. (Roman), 1884.
- Edwards, A. A. B., *Pharaohs, Fellahs and Explorers*, 1891.
- Edwards, I. E. S., *The Pyramids of Egypt*, Penguin Books, 1952.
- Erman, Adolf, *Die Hieroglyphen*, 1917.
- , *Die Literatur der Ägypter*, Leipzig 1923.
- , *Die Welt am Nil*, Leipzig 1936.
- Friedeil, Egon, *Kulturgeschichte Ägyptens und des Alten Orients*, Münih 1951.
- Goneim, Mohammed Zakaria, *The buried Pyramids*, Londra 1955 (Alm. *Die verschollene Pyramide*, Wiesbaden 1955).
- Hartleben, H., *Champollion*, I.-II., Berlin 1906.
- Hawass, Zahi, *Bilder der Unsterblichkeit. Die Totenbücher aus den Königsgräbern in Theben*, Mainz 2006.
- Hornung, Erik, *Tal der Könige*, Zürich, Münih 2002.
- Klengel, Horst, *Hattuschili und Ramses. Hethiter und Ägypter - ihr langer Weg zum Frieden*, Mainz 2002.
- Lange, Kurt, *Pyramiden, Sphinx, Pharaonen*, Münih 1952.
- Lepsius, Richard, *Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien*, 1849-1959, Ciltler 1879-1913.
- Ludwig, Emil, *Napoleon*, Berlin 1930.
- Mariette, Auguste, *Monuments of Upper Egypt*, Londra 1877.
- Meier-Graefe, Julius, *Pyramide und Tempel*, Berlin 1927.
- Mertz, Barbara, *Temples, Tombs and Hieroglyphs. The story of Egyptology*, New York 1964.
- Parlasca, Klaus / Seemann, Hellmut (Yay.), *Augenblicke. Mumienporträts und ägyptische Grabkunst aus römischer Zeit*, Sergi Kataloğu Frankfurt / Münih 1999.
- Petrie, William M. Flinders, *Ten years' digging in Egypt*, 1881-1891.
- , *Methods and aims in archaeology*, 1904.
- Reybaud, *Histoire scientifique et militaire de l'expédition française en Égypte*, I.-X., 1830-1836.
- Scharff, Alexander / Moortgat, Anton, *Ägypten und Vorderasien im Altertum*, Münih 1951.
- Schlögl, Hermann A., *Das Alte Ägypten*, Münih 2003.
- Schott, Siegfried, *Hieroglyphen. Untersuchungen zum Ursprung der Schrift*, Mainz 1951.

- Schulz, Regine / Seidel, Matthias (Yay.), *Ägypten. Die Welt der Pharaonen*, Köln 1997.
- Sethe, Kurt, *Die altägyptischen Pyramidentexte*, I.-IV., 1908-1922.
- Steindorff, Georg, *Die ägyptischen Gauen und ihre politische Entwicklung*, 1909.
- , *Blütezeit des Pharaonenreiches*, 1926.
- Wiese, André / Brodbeck, Andreas (Yay.), *Tutanchamun - Das Goldene Jenseits. Grabschätze aus dem Tal der Könige*, Sergi Kataloğu Basel / Bonn 2004.
- Wildung, Dietrich, *Ägypten von der prähistorischen Zeit bis zu den Römern*, Köln 1997.
- Wilkinson, Richard H., *Die Welt der Götter im Alten Ägypten. Glaube, Macht, Mythologie*, Stuttgart 2003.
- Wolf, Walther, *Die Welt der Ägypter*, Stuttgart 1958.

KULELER KİTABI

- Botta, Paul Emile, *Monuments de Ninive découverts et décrit par Botta, mesurés et dessinés par E. Flandin*, I.-V., Paris 1847-1850.
- Diez, Ernst, *Entschleiertes Asien*, Berlin 1943.
- Grotefend, Georg Friedrich, *Beiträge zur Erläuterung der persepolitischen Keilschrift*, Hannover 1837.
- Hedin, Sven, *Bagdad, Babylon, Niniveh*, Leipzig 1918.
- Hrouda, Barthel (Yay.), *Der alte Orient. Geschichte und Kultur des alten Vorderasien*, Gütersloh 1991.
- Hrouda, Barthel, *Mesopotamien. Die antiken Kulturen zwischen Euphrat und Tigris*, Münih 1997.
- Jordan, Franzis, *In den Tagen des Tammuz*, Münih 1950.
- Jursa, Michael, *Die Babylonier. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*, Münih 2004.
- Kittel, Rudolf, *Die orientalischen Ausgrabungen*, Leipzig 1908.
- Koch, Alexander-Hist. Museum der Pfalz Speyer (Yay.), *Pracht und Prunk der Großkönige. Das Persische Weltreich*, Sergi Kataloğu Speyer 2006.
- Koldewey, Robert, *Das wiedererstehende Babylon*, Leipzig 1914.
- Koldewey / Schuchardt, Walter-H., *Heitere und ernste Briefe*, Berlin 1925.
- Korn, Wolfgang, *Mesopotamien. Wiege der Zivilisation. 6000 Jahre Hochkulturen an Euphrat und Tigris*, Stuttgart 2004.
- Kramer, Samuel Noah, *History begins at Sumer*, New York 1956.
- Kubie, Nora Benjamin, *Road to Niniveh, The Adventures and Excavations of Sir Austen Henry Layard*, New York 1964.
- Layard, Austen Henry, *Autobiography and Letters*, 1903.
- , *Niniveh and its remains*, I. II., Londra 1849 (Alm. Baskı Meißner, Leipzig 1850).
- , *Niniveh and Babylon, being the narrative of discoveries*, Londra 1853 (Alm. Baskı Leipzig 1856).
- Lawrence, Thomas Edward, *The letters of T. E.*, Londra (Alm. T. E. Lawrence, *Selbstbildnis in Briefen*, Münih / Leipzig 1948).
- Lloyd, Seton, *Foundations in the Dust*, Londra 1949.
- Meißner, Bruno, *Babylon und Assyrien*, I.-II., 1920-1925.

- , *Könige Babylons und Assyriens*, Leipzig 1926.
- Nissen, Hans J. / Damerow, Peter / Englund, Robert K. (Yay.), *Frühe Schrift und Techniken der Wirtschaftsverwaltung im alten Vorderen Orient. Informationsspeicherung und Verarbeitung vor 5000 Jahren*, Sergi Kataloğu Berlin 1990.
- Parrot, André, *Sumer, The Dawn of Art*, New York 1961.
- , *The Arts of Assyria*, New York 1961.
- Rawlinson, George, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, 1938.
- Rawlinson, Henry Creswicke, *The Persian cuneiform inscriptions at Behistun*, 1846.
- , *Commentary on the cuneiform inscriptions of Babylonia and Assyria*, 1850.
- , *Outline of the history of Assyria, as collected from the inscriptions discovered in the ruins of Niniveh*, Londra 1852.
- Saggs, Henry William Frederick, *Mesopotamien. Assyrer, Babylomer, Sumerer*, Essen 1975.
- Schmidtke, Friedrich, *Der Aufbau der babylonischen Chronologie*, Münster 1952.
- Schmökel, Hartmut, *Ur, Assur und Babylon. Drei Jahrtausende im Zweistromland*, Stuttgart 1955.
- Seipel, Wilfried (Yay.), *7000 Jahre persische Kunst. Meisterwerke aus dem Iranischen Nationalmuseum in Teheran*, Sergi Kataloğu Viyana 2001.
- Smith, George, *Assyrian Discoveries*, Londra 1875.
- Weidner, Ernst F., *Studien zur assyrisch-babylonischen Chronologie und Geschichte*, 1917.
- Wiesehöfer, Josef, *Das frühe Persien. Geschichte eines antiken Weltreichs*, Münih 2002.
- Wilhelm, Gernot (Yay.), *Zwischen Tigris und Nil. 100 Jahre Ausgrabungen der Deutschen Orient-Gesellschaft in Vorderasien und Ägypten*, Mainz 1998.
- Woolley, Sir Leonard, *Ur of the Chaldees, A Record of seven Years of Excavation*, Pelican Book, Londra 1952.
- , *Vor 5000 Jahren*, Stuttgart 1929.
- Zettler, Richard L. / Horne, Lee (Yay.), *Treasures from the Royal Tombs of Ur*, Sergi Kataloğu Pennsylvania 1998.

MERDİVENLER KİTABI

- Azteken*: Sergi Kataloğu, Berlin / Bonn 2003.
- Batres, Leopoldo, *Teotihuacán*, Meksika 1906.
- Bowditch, Charles P., *A suggestive Maya inscription*, Cambridge, USA, 1903.
- , *Mexican and Central American antiquities, calendar Systems and history*, Washington 1904.
- Catherwood, Frederick, *Views of ancient monuments in Central America, Chiapas and Yucatan*, 1844.
- Charney, Désiré, *Cités et ruines amencaines*, Paris 1863.
- Collier, John, *Indians of the Amerikas*, New York 1948.
- Danzel, Theodor-Wilhelm, *Mexiko, I.-II.*, Hagen 1923.
- , *Mexiko und das Reich der Inkas*, Hamburg, 1923
- Dieseldorff, Erwin Paul, *Kunst und Religion der Mayavölker, I.-III.*, Berlin 1926-1933.

- Eggebrecht, Eva und Arne / Grube, Nikolai (Yay.), *Die Welt der Maya. Archäologische Schätze aus drei Jahrtausenden*, Sergi Katalogu Hildesheim, Mainz 1992.
- Greene, Graham, *The Lawless Roads* (Alm., *Gesetzlose Straßen*, Viyana 1949).
- Humboldt, Alexander von, *Reise in die Äquinoktialgegenden des neuen Kontinents*, Stuttgart 1859-1860.
- Joyce, Thomas A., *Mexican Archaeology*, Londra 1914.
- , *Central American and West Indian Archaeology*, Londra 1914.
- Kingsborough, Edward Lord, *Antiquities of Mexiko*, I.-IX., Londra 1831-1848.
- Kisch, Egon Erwin, *Entdeckungen in Mexiko*, Berlin 1947.
- Landa, Diego de, *Relacion de las cosas de Yucatan*, 1956 (Frz., *Relation des choses de Yucatan*, Yayınlayan Brasseur de Bourbourg, Paris 1864).
- Lehmann, Walter, *Ergebnisse und Aufgaben der mexikanischen Forschung*, Arch. f. Anthr., Braunschweig 1907.
- Maudslay, Alfred P., *Bilogia Centrali Americana*, I.-IV., Londra 1889-1902.
- Maya-Sculptures, Guide to the Maudslay Collections of*, British Museum, Londra 1938.
- Morley Sylvanus Griswold / Brainerd, George W., *The Ancient Maya*, 3. Baskı, Stanford 1963.
- , *The rise and fall of the Maya Civilization in the light of the monuments and the native chronicles*, New York 1917.
- Peterson, Frederick A., *Ancient Mexico, An Introduction to the Pre-Hispanic Cultures*, Londra 1959.
- Prem, Hanns J., *Die Azteken. Geschichte, Kultur, Religion*, 2. Baskı, Münih 1999.
- Prescott, William H., *History of the Conquest of Mexico*, 1844 (Sayısız Alm. Baskılar).
- Radin, Paul, *The Story of the American Indian*, New York 1944.
- Ricketson jr., Oliver G., *Six Seasons at Uaxactún*, Intern. Congr. of America, 1928.
- Riese, Berthold, *Die Maya. Geschichte, Kultur, Religion*, 4. Baskı, Münih 2002.
- Ruz, Alberto, *An Astonishing Discovery*, Illustrated Londra News, 29 Ağustos 1953.
- Sahagun, Fr. Bernardino de, *Historia General de las cosas de Nueva Espana*, I.-III., Mexiko 1829 (İngilizcesi.: *A History of Ancient Mexico*, Çev. F. Bandelier, 1932).
- Schultze-Jena, Leonhard, *Gliederung des Alt-Aztekischen Volks in Familie, Stand und Beruf*, Stuttgart 1952.
- Seier, Eduard, *Gesammelte Abhandlungen zur amerikanischen Sprach- und Altertums-kunde*, I.-V., Berlin 1902-1923.
- Stephens, John L., *Incidents of Travel in Central America, Chiapas and Yucatan*, New York 1842.
- Termer, Franz, *Mittelamerika und Westindien*, Handb. d. Geogr. Wiss.
- Thompson, J. Eric, *Civilization of the Mayas*, Şikago 1927.
- Thompson, Edward Herbert, *People of the Serpent*, Londra 1932.
- Vaillant, G. C., *The Aztecs of Mexico*, Penguin Books, 1951.
- Verrill, A. Hyatt und Ruth, *America's Ancient Civilizations*, New York 1953.
- Westheim, Paul, *Arte antiguo de Mexico*, Meksika 1950.

HENÜZ YAZILMAMIŞ KİTAPLAR

(Bu bölümde değinilen çağdaş araştırmalar ve doğa bilimleri kapsamına giren yardımcı yöntemler ile ilgili de bazı eserler)

- Allegro, John Marco, *The Dead Sea Scrolls*, Pelican Books, Londra 1956.
- Barthel, Thomas, *Grundlagen zur Entzifferung der Osterinselschrift*, Abhandl. aus dem Gebiet der Auslandskunde, Cilt 64, Reihe B, 36, Hamburg 1958.
- Bass, George F., *Archäologie unter Wasser*, Bergisch-Gladbach 1966.
- Baudin, Louis, *Les Incas de Perou*, Paris 1942 (Alm., *Der sozialistische Staat der Inka*, rowohlt's deutsche enzyklopädie, Band 16, 2. Baskı., Hamburg 1959).
- Berger, Klaus, *Qumran. Funde-Texte-Geschichte*, Stuttgart 1998.
- Biek, Leo, *Archaeology and the Microscope*, New York 1963.
- Bingham, Hiram, *Inca Land*, Boston 1923.
- , *Lost City of the Incas, The Story of Machu Picchu and its Builders*, New York 1948
- Brothwell, Don und Higgs, Eric, *Science in Archaeology*, Londra 1963. (Burada günümüzde arkeolojiye hizmet eden 50'nin üzerinde doğa bilimlerine ilişkin yöntemden söz ediliyor)
- Ceram, C. W. / Lyon, Peter, *The Blue Museum*, Horizon, Cilt. I, Nr. 2, New York, Kasım 1958.
- Cousteau, Jacques-Yves, *Die schweigende Welt*, Berlin 1953.
- Crawford, Osbert G. S., *Archaeology in the Fields*, New York 1953.
- Davies, Philip R. / Brooke, George J. / Callaway, Phillip R., *Qumran. Die Schriftrollen vom Toten Meer*, Stuttgart 2002. *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter*, Sergi Kataloğu. Bonn, Stuttgart 2002.
- Glueck, Nelson, *Rivers in the Desert*, New York 1959.
- Goddio, Franck, *Versunkene Schätze. Archäologische Entdeckungen unter Wasser*, Stuttgart 2005.
- Gold aus dem alten Peru. Die Königsgräber von Sipán*, Sergi Kataloğu, Bonn 2001.
- Grimm, Alfred / Schoske, Sylvia (Yay.), *Das Geheimnis des goldenen Sarges. Echnaton und das Ende der Amarnazeit*, Sergi, Münih, 2001.
- Hagen, Victor W. von, *The Desert Kingdoms of Peru*, Londra 1964.
- Heyerdahl, Thor, *Aku-Aku, The Secret of the Easter-Island*, New York 1958.
- Julien, Catherine, *Die Inka. Geschichte, Kultur, Religion*, Münih 1998.
- Kosambi, D. D., *Ancient India*, New York 1965.
- Kossok, Paul, *Life, Land and Water in Ancient Peru*, New York 1965.
- Lerici, Carlo Maurilio, *A Great Adventure of Italian Archaeology (1955-1965, Ten Years of Archaeological Prospecting)*, Lerici Editori, 1965.
- Libby, Willard F., *Radicarbon Dating*, Şikago 1952.
- Mackay, D., *Early Indus Civilizations*, 1948.
- Mackay, E. J. K., *Excavations at Mohenjo-Daro*, Delhi 1938.
- Marshall, John, *Mohenjo-Daro and the Indus civilizations*, L-III., Londra 1931.
- Mellaart, James, *Catal Hüyük, A Neolithic Town in Anatolia*, Londra 1967.

- Parzinger, Hermann / Menghin, Wilfried / Nawroth, Manfred (Yay.), *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen*, Sergi Kataloğu, Berlin / Münih 2007.
- Piggot, Stuart, *Prehistoric India to 1000 B. C.*, Penguin Books, 1952.
- Prescott, William H., *History of the Conquest of Peru*, 1847 (Sayısız Alm. Baskılar).
- Riese, Berthold, *Machu Picchu. Die geheimnisvolle Stadt der Inka*, Münih 2004.
- Schaeffer, Claude F. A., *Le Palais Royal d'Ugarit*, Paris 1956.
- Siebenmorgen, Harald - Badisches Landesmuseum Karlsruhe (Yay.), *Vor 12 000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit*; Sergi Kataloğu, Stuttgart 2007.
- Spanuth, Jürgen, *Atlantis*, Tübingen 1965. (Atlantis hakkında bugüne kadar ortaya atılmış bütün teorileri bir araya toplayan ve bunlara kanıtlanmamış bir teoriyi de ekleyen ilk eser.)
- Stallings, William S., *Dating Prehistoric Ruins by Tree-Rings*, Laboratory of Tree-Ring-Research, University of Arizona 1960.
- Trümpler, Charlotte (Yay.), *Flug in die Vergangenheit. Archäologische Stätten in Flugbildern von Georg Gerster*, Münih 2003.
- Ubbelohde-Doering, Heinrich, *Kunst im Reiche der Inca*, Tübingen 1952.
- Wheeler, Sir Mortimer, *5000 Years of Pakistan*, Londra 1950.
- , *Early India and Pakistan*, New York 1959.
- Wurster, Wolfgang W., *Die Schatzgräber. Archäologische Expeditionen durch die Hochkulturen Südamerikas*, Hamburg 1991.
- Yadin, Yigael, *Masada, der letzte Kampf um die Festung des Herodes*, Hamburg 1967.

HARĪTALAR

GENEL DİZİN

- Abdelad Ahmed, 144
Abd-el-Rahman (Abdurrahman), 192
Abdullah, 211
Abdüllâtîf, 129
Abdülresul, 125, 126, 127, 131, 135, 143
Abélard, Pierre, 82
Abud, 210
Abukir, 64
Abu Roaş, 109
Abu Simbel, 302
Abusir, 109
Abydos, 98
Adad, 219
Adapa, 199
Aden, 201
Afganistan, 175
Afrika, 18, 55, 193
Agamemnon, 32, 34, 41, 42, 43, 44, 45
Agamemnon (Schliemann'ın oğlu), 53
Agora, 43, 44
Agrigente, 208
ağaç halkalarıyla yaş belirleme, 300
Ahamenid, 172
Ahmose I., 128
Aibur-Şabu, 218
Aigeus, 58, 59
Aigisthos, 41, 43
Aineias, 31, 34
Aiskhylos, 41, 44
Akad, 162, 169, 183, 224
Akdeniz, 46, 64, 207, 230, 299, 300, 301
Akerblad, 86
Akha, 34, 35, 36
Akhilleus, 31, 34, 36, 37, 297
Akragas, 208
Alalakh, 297
Alaska, 288
Albani (Kardinal), 22
Alcubierre, Cavaliere Rocco Gioacchino
de, 15, 16, 22, 136
Almagro, 235
Almanya, 47, 77, 134, 160, 169, 207
almehenob, 271
altın maske, 45, 151, 152
Alvarado, Pedro de, 240, 243, 244
Amalthea, 55
Amenemhet I. (Büyük), 106, 111, 114,
115, 120, 121
Amenemhet III., 113, 114
Amenophis I., 122, 131, 132
Amenophis II., 114, 122, 130
Amenophis III., 66, 106, 120, 139
Amenophis IV., 95, 133
Amerika, 28, 49, 154, 155, 185, 226, 237,
247, 248, 249, 250, 251, 254, 258, 259,
260, 261, 263, 264, 275, 281, 288, 300,
301
Amerika İç Savaşı, 32
Amor, 29
Amosis I., 122
Amun Başpapazı, 122
Amundsen, 79
Amurru, 212
And Dağları, 299
Androgeus, 58
Andromakhe, 53
antropoloji kurumu (Berlin), 50
Anu, 204
Aphrodite, 34
Apis (kutsal boğa), 99, 100
Apollon, 34, 38
Apollon Sauroktonos, 25
Arahtu suru, 214
Arakhtu kanalı, 199
Aram-Nakharaim, 162
Araplar, 69, 162, 182, 186, 191, 192, 193,
194, 210, 211, 229
Arcangeli, 24
Argolis, 51
Argos, 41, 42

- Ariadne, 56, 59
ipliği, 60
 Aristoteles, 86
 arkeoloji, 5, 23, 26, 97, 133
 Arkhomenos, 51
 Arrianos, 37
 Artakserkses I., 173, 213
 arval, 220
 Asine, 52
 Askalon, 199
 Aslanlı Kapı, 42, 43
 Aslan Yürekli Richard, 269
 Assos, 206, 207
 Assuan, 66
 Assurnasirpal I., 163, 180, 197, 198, 200, 202, 212, 217
 Assurnasirpal II., 191
 Aston, Francis, 168
 Asur, Asurlu, 68, 97, 159, 160, 162, 164, 165, 166, 168, 169, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 186, 189, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 199, 201, 202, 209, 223, 224, 226, 228, 263, 289, 301
 Asuroloji, 97, 160, 175, 202
 Asya, 264
 aşk elması, 144
 Aşmunen, 100
 Atacama Çölü, 299
 Ateş Ülkesi, 235
 Athena, 38
 Athenodoros, 28
 Atina, 24, 39, 40, 53, 58, 228
 Atlantis, 260
 Atreus, 42, 43
 Augustin, 252
 August (Saksonya) III., 15
 Augustus, 25, 68, 89, 198
 Aurelius, Marcus, 25
 Avad, 185
 Avrupa, 21, 29, 40, 44, 60, 63, 64, 65, 68, 70, 75, 78, 81, 82, 88, 92, 96, 98, 116, 124, 129, 165, 167, 168, 176, 180, 185, 186, 191, 201, 207, 228, 229, 235, 236, 239, 248, 254, 259, 260, 269, 271, 286, 287
 aydınlanma, 81
 Aztekler, 233, 237, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 260, 261, 262, 264, 283, 284, 286, 288, 289
 Ba, 109
 Baalbek, 182
 Babil, Babililer, 97, 110, 133, 160, 162, 168, 169, 170, 176, 181, 183, 186, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 205, 207, 209, 210, 212, 213, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 234, 248, 263, 273, 289
 Babil Kulesi, 155, 159, 209, 215, 216, 217, 218
 Bacon, Francis H., 206, 207
 Bağistan, 176
 Bağdat, 162, 168, 175, 177, 181, 186, 193
 Bahama, 278
 Balavat, 202
 Balboa, Nuñez de, 235
 Banks (arkeolog), 87
 Barthel, Thomas, 293
 basamaklı piramit, 66, 99, 224, 233, 286, 297
 Basra Körfezi, 162, 193, 199
 Bauer, Hans, 293
 Bayardi, Ottavio Antonio, 22
 bedeviler, 69, 90, 162, 298
 Behistun ve yazıtları, 168, 175, 177, 186
 Bel-etir, 201
 Belzoni, Giovanni Battista, 92, 93, 94, 99, 111, 127, 136, 166
 Benihasan, 100
 Beni Heceym, 210
 Berberiler, 69
 Beringer, 28, 78
 Berlin, 49, 50, 88, 95, 96, 209, 212
Berliner Illustrierte Zeitung, 160
 Berlin Tarih Başlangıcı ve Tarihöncesi Müzesi, 50
 Beytüllâhim, 68
 Biban-el Mülûk, 93, 117, 136
 Bilimler Akademisi (Göttingen), 170
 Birinci Amenophis, 128
 Bismarck, 50, 269
 Bittel, Kurt, 295
 Blankenburg, 207
 Blegen, Carl William, 294, 296
 Boccacio, 184
 Bodensee Gölü, 299
 Boetticher, 49
 Boğa ile dans eden adam, 58
 Bombay, 175

- Borchardt, Ludwig (Alman ejiptolog), 113
 Borsippa, 201
 Bossert, Helmuth Th., 293, 294
 Botta, Paul-Emile, 67, 133, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 175, 177, 178, 180, 183, 185, 186, 188, 191, 193, 196, 212, 224, 251
 Bouchard, 75
 Boulogne, 98
 Bourbonlar, 21, 81, 83
 Bourbourg, Brasseur de, 263, 264
 Breasted, James H., 119, 144
 British Museum, 67, 77, 93, 193, 201, 202, 203, 224, 255, 266
 Bruce, James, 123
 Bruce, Thomas, 40
 Brugsch, Emil (müze müdürü), 126, 128, 131
 Brugsch, Heinrich (ejiptolog), 126, 127, 128, 130, 131, 132, 192, 234
 Bruno, Giordano, 241
 Bruno (Stephens'in uşağı), 255
 Bubastis, 100, 295
 Buffon, Georges-Louis Leclerc, 48
 Bulwer-Lytton, Edward, 18
 Bunzlau, 116
 Burckhardt, Johann Ludwig (İsviçreli Afrika gezgini), 93
 Buren, Martin Van, 251
 Burnouf, Emile, 166, 173, 175
 Burton, Harry, 144, 145, 150
 Buto, 100
 Büyük Girişimler Çağı, 46
 Büyük İskender, 27, 37, 63, 97, 168, 170, 218, 229
 Büyük St. Bernhard, 129
 Cabot, John, 235
 Cachurecos, 251
 Cahabon, 252
 Calendar-round, 267
 Callender, Arthur, 141, 143, 146
 Calvert, Frank, 36, 296
 Camera Lucida, 257
 Cami ül Ezher, 64
 Camotan, 250
 Campagna, 25
 Campo Formio, 63
 Canning, Stratford, 183
 Caracalla, 27
 Carmagnol, 73
 Carnarvon, Aubrey Herbert (Lord C'nin üvey kardeşi), 154
Lady Elisabeth, 154
Lady Evelin, 141
Lord, 44, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 146, 148, 154
 Carolin (Napoléon'un kız kardeşi), 70
 Carrera, 251, 252
 Carter, Howard, 44, 92, 93, 118, 119, 120, 123, 125, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155
 Casanova (ressam), 28
 Casas, Las, 236
 Cascara, 252
 Caso, Alfonso, 287
 Castillo, 282
 Catherwood, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 259, 260
 Cempoalla, 240
 Cenevre, 30, 85
 Cenote (bkz. Kutsal Kuyu), 274
 Cermenler, 68
 Cerveteri, 300
 Chadwick, John, 295
 Champollion, Jacques, 72
 Champollion, Jean-François, 48, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 105, 133, 155, 170, 173
 Chamwese, 119
 Charlemagne, 169
 Charnay, Désiré, 285
 Charon, 212
 Chartre, 112
 Chelsea, 202
 Chiapas, 259, 266, 282
 Chichén Itzá, 266, 270, 273, 274, 281, 282, 288, 289
 Chichimekler, 285
 Chinampalar, 242
 Chnum, 100
 Cholula, 289
 Christine, Maria Amalia, 15
 Cicero'nun evi, 17

- Cihuacu, 246
 Civita, 17
 Clarke, Joseph Thatcher, 206, 207
 Clemens Alexandrianus, 84
 Cocuyolar, 240
 Codex Cortesianus, 264
 Dresdensis, 264
 Justinianus, 228
 Perasianus, 264
 Troano, 264
 Collège de France, 79
 Columbus, 235, 242
 Copán, 250, 252, 253, 254, 258, 259, 266, 267, 269, 282
 Copán Irmağı, 255
 Copley madalyası, 54
 Cordovas, Hernandez de, 259
 Cortez, Hernando, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 253, 261, 282, 284, 286
 Courier de l'Égypte, 71, 77
 Cousteau, Jacques-Yves, 300
 Cranach, Lucas, 287
 Cuitlahuac, 244, 247
 Curtius, Ernst, 42

 Çanakkale Boğazı, 206
 Çatalhöyük, 298
 çay dışalım, 32
 çift dilli, 293, 294
 Çin, Çinliler, 84, 248
 çivi yazısı, 25, 48, 71, 161, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 198, 201, 202, 205, 223, 229
 çoban krallar, 128

 Daguerre, Louis, 48
 Dahşur Piramitleri, 109
 Daidalos, 56
Daily Telegraph, 203
 Danyal Peygamber, 214, 220
 Danzel, Theodor-Wilhelm, 288
 Darius I., 173, 176
 Dauphiné, 72, 83
 David, Jacques-Louis, 65
 Davis, Theodor, 133, 135, 136, 137
 Davut Paşa, 125, 126
 de Bourbon, Charles, 15, 16
 Deibel, 210
 d'Elboeuf, 15, 16, 60
 demotik, 75, 78, 86, 87, 88
 Dendera, 66, 85, 89, 90, 91
 Denon, Dominique Vivant, 63, 65, 66, 67, 90, 165, 251
 Derabgerd, 129
 Der-el-Bahri, 126, 128, 234
 Derry, Douglas E., 144, 151, 152
 Desaix, Louis-Charles Antoine, 64, 66, 89, 90
 Descartes, 72, 229
 Description de l'Égypte, 67, 159
 Dhautpoul, 75
 Diaz, Bertal, 234, 238, 243
 Patres, 238, 242
 Dicle, 155, 159, 160, 162, 165, 169, 180, 181, 182, 183, 193, 196, 198, 201, 210, 212, 227, 251, 263
 Diego de Landa, 263, 265, 266, 267, 274, 275, 276, 277, 283
 dikilitaşlar, 69, 161
 Dikte mağarası, 55
 Dilüviyum, 260
 Dinozor, 89
 Diodor, 30, 168
 Diogenes, 82
 dış vergisi, 184
 Dodwell, 42
 Domenech, Abbe, 78
 Dominik, 234
 Domitian, 89
 Don Gregorios, 259
 Don Juan, 253
 Dorado, 235
 Douglass, Andrew E., 300
 Dourgnon, 103
 Dörpfeld, Wilhelm, 47, 49, 51, 59, 294
 Dresden, 15, 20, 21, 85, 264
 Dreyer, Günter, 295
 Droysen, Gustav, 168
 dul Mécran, 80
 Duris, 25
 Düsseldorf, 27

 Ea (tanrı), 204
 Ebers, Georg, 96
 Echet Chufu, 108
 Eckenbrecher, Gustav von, 36

- Ege Denizi, 55, 263
 Egyptian
 Court, 88
 Hall, 94
 Ehenufer, 120
 Eileithyiaspolis, 129
 Eje, 136
 Ejiptoloji, 67, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 105,
 148, 153
 Ekron, 199
 Elam, Elamlılar, 200
 Elektra, 43, 44
 Elephantine, 66, 100, 129
 Eleusis, 52
 Elgin (Lord), 40
 El Hibba, 207
 Elis, 30
 Elisabeth (Avusturya), 154
 el Lisch, 144
 Emach Tapınağı, 214
 Engastromenos, Sophia, 37
 engizisyon, 242
 Enkidu, 203
 Eos, 106
 Ephoros, 30
 Erdmann, Kurt, 7
 Erfurt, 106
 Erk, 183
 Ermenistan, 199
 Ernst F Weidner, 160
 Erzherzog, Franz Ferdinand, 154
 Esagila, 214, 219, 220, 221
 Tapınağı, 199
 Etemenanki, 209, 217, 218
 Etrüsk, 26, 289, 300
 Euboia Dağı, 42
 Euripides, 44, 51
 Eurymedon, 43
 Eusebius, 97
 Evans, Arthur, 46, 49, 53, 55, 56, 58, 59,
 60, 106, 133, 134, 294
 Ezida Tapınağı, 201

 Fabricius (Dr.), 52
 Fara, 210, 211
 Faraday, Michael, 48
 Fas, 270
 fellahlar, 192
 Fenike, Fenikeliler, 52, 59, 229
 Ferdinand, 235
 Ferrara, 251
 Firat, 155, 159, 160, 162, 169, 181, 212,
 214, 221, 225, 227, 263
 Figeac, 72, 73, 78, 83
 Figueroa, 277
 Filistin, 32, 197, 250
 firavunlar, 64, 66, 74, 77, 80, 97, 107, 110,
 111, 131
 laneti, 153, 154, 155
 Flandin, Eugène Napoléon, 165, 251
 Floransa, 65
 Flower, 168
 Fontana, Winifred, 225
 Forchhammer, 49
 Fort de Rachid, 75
 Forum Romanum, 27
 Fourier, Joseph, 73, 74, 75
 François, 73, 78, 80, 247
 Frankfurt am Main, 169
 Franklin, Benjamin, 48
 Fransa, Fransızlar, 49, 64, 65, 67, 72, 73, 77,
 82, 159, 160, 162, 164, 165, 247, 259, 270
 Fransız Devrimi, 65
 Fraunhofer, Joseph von, 48
 Friedrich V. (Danimarka Kralı), 168
 Friedrich Wilhelm IV. (Prusya Kralı), 88,
 95
 Fuchs, Eduard, 66
 Fuentes, Francisco de, 250
 Fuhlrott, 27
 Fürstenberg, 34

 Galilei, Galileo, 105, 241
 Gallai, 199
 Gall, Franz Josef, 72
 Galvani, 48
 Gama, Vasco da, 234
 Ganymed, 28
 Gardiner, Alan, 144
 Garlindo, Oberst, 250
 Gas Hasan, 144
 Gasset, Ortega y, 9
 Gaumata, 176
 “geometrik” desen, 52
 George III. (İngiltere Kralı), 67
 Gilgamiş, 180, 199, 201, 203, 223
 epopesi, 201, 202, 203, 204, 205, 224,
 227

- Gioffré, 208
 Girit, 123
 Girit, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 229, 294
 Girit-Myken sanatı, kültürü, 52, 59, 224
 Girit yazısı, 60, 294
 Gize, 64, 94, 99, 103, 106, 113
 Gladstone, 49
 Glueck, Nelson, 297
 Goddio, Franck, 299
 Goethe, F. W., 9, 18, 21, 24, 63, 72
 Goneim, Zakaria, 297
 Göbeklitepe, 298
 Görlitz, 207
 Göttingen, 53, 71, 155, 160, 167, 169, 170, 172, 176
 Grébaut, 104
 Gregoryen takvimi, 98, 268
 Grenoble, 73, 74, 77, 81, 82, 83, 84, 91
 Grimm Kardeşler, 96
 Gross, Hans, 48
 Grotefend, Georg Friedrich, 48, 71, 133, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177
 Guadeloupe, 234
 Guanahani, 234
 Guatemala, 250, 251, 252, 256, 259, 260, 263, 266, 282, 288
 Gudea, 224
 Guericke, Otto von, 48
 Guignes, De, 84
 Gurgar, Reis Ahmed, 144
 Güney Kutbu, 79
 Haab, 267
 Habeşistan, Habeşliler, 68, 201
 Habeşistan Kralı Theodor, 201
 Haçepsut, 122, 136
 Hadrianus, 106
 Hagemann, Walter, 7
 Hagesandros, 28
 Haiti, 234
 Halep, 181, 182
 halifeler, 162
 Hall (ressam), 144
 Ham, 183
 Hamadan, 176
 Hamburg, 210
 Hammurabi, 169, 212, 216
 Hamum Ali, 182
 Hannibal, Gisgon, 208
 Hannover, 168, 170
 Hapi, 120
 Haremheb, 118
 Harrow, 53
 Harun-el-Reşid, 161, 169
 Harvard Üniversitesi, 260
 Hasan Avad, 144
 Hathor, 100
 Hattuşaş, 295
 Hauser, 144
 Havvara, 106, 109
 hazine evleri, 42
 Hektor, 31, 34, 36, 37, 297
 Helena, 31, 37, 39, 297
 Helmholtz, Hermann von, 48
 Hely-Hutchinson, John, 67
 Hennig (Bradenkiel), 32
 Hera, 29, 34, 43
 Herakles, 51
 Herculeum, 16, 17, 18, 22, 23, 29
 Herder, Johann Gottfried von, 47
 Herhere, 210
 hermeneutik, 29, 30
 Herodot, 35, 37, 130, 173
 Herzfeld, Ernst, 168
 Heyerdahl, Thor, 293
 Hickling, William, 233
 Hide Park, 180
 Hille, 211, 214
 Hincks, Ire, 176, 178, 179
 Hindistan, Hintliler, 49, 63, 175, 234, 248
 Hindiye kanalı, 214
 Hipparkhos, 228
 Hisarlık, 36, 296
 Hiskiyya, 199
 Hititler, 93, 95, 229, 295
 hiyeroglif yazı, 25, 48, 53, 54, 66, 70, 71, 73, 75, 77, 79, 80, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 98, 169, 170, 173, 254, 255, 259, 263, 267, 282, 287, 293, 294, 295
 hlack uinic (gerçekten adam), 271
 Hogarth, David, 225
 Hojeda, 235
 Homadi, 210
 Homeros, 21, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 41, 42, 44, 47, 51, 52, 53, 59, 285, 295, 296, 297
 Honduras, 250, 251, 252, 253, 256, 260, 266

- Hope elması, 154
 Horapollon, 84, 85, 86, 87
 Horn Burnu, 175
 Horus, 100
 Huitzilopochtli, 241, 243
 Humann, Carl, 48
 Humboldt, Alexander von, 95, 242
 Hunal Hu, 281
 Hückstaedt, 34
 Hyksos, 128
 Hystaspes, 173

 Ilfeld, 169
 Indian Corn, 271
 Institut de France, 64
 Irak, 162, 181
 Isabella, 235
 Isère bölgesi, 73
 Isla, Johnny, 299
 İspartalılar, 37
 Iucundus, Lucius Caecilius, 25
 Ixkún, 266
 Ixtlilxochitl, 283, 284, 285, 286

 İbrahim Peygamber, 225
 İda, 37
 İlium Novum, 37
 ilk krallar, 227, 229
 İllahun, 109
İlyada, 34, 35, 36, 52, 294, 296
 İlyas Peygamber, 42
 İneni, 117, 118
 İngiltere, 49, 63, 67, 77, 87, 93, 94, 106,
 111, 134, 138, 143, 144, 154, 160, 175,
 180, 181, 200, 203, 206, 266, 269
 İnhapsi, 122
 İnkalar, 235
 İnka Yolları, 299
 insan kurbanları, 288
 Orta Amerika, 208, 242
 Sümer, 227
 İran, İranlılar, 68, 97, 129, 145, 162, 165,
 168, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177,
 181
 İrumun, 120
 İsis, 19, 89, 91
 iskeletler, 27, 43, 44, 226
 İskenderiye, 67, 68, 77, 93, 99, 139, 162
 İslam, 64
 İspanya, İspanyollar, 111, 233, 234, 235,
 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244,
 245, 246, 247, 261, 264, 273, 289, 290
 İstanbul, 165, 181, 183, 191, 206
 İşaya, 159, 165, 199
 İştâr, 203, 219
 İştâr Kapısı, Tapınağı, 214, 218
 İştâr-sakipat-tebişa, 218
 İtalya, 22, 24, 33, 53, 63, 77, 161, 181,
 207, 208, 252, 264
 İthaka, 32, 47
 İyonia, 182
 İzmir, 206

 Jamaika, 234
 Jandolo, Augusto, 26
 Jaquou, 72
 Jensen, Hans, 60
 Jerrer, 31
 Jomard, Françoise, 67, 89
 Jones, William, 48
 José, Don, 258
 Josephine (İmparatoriçe), 65
 Josephus, 97
 Juan Mis, 280
 Juarros, Domingo, 250
 Julian takvimi, 98, 268
 Julius Africanus, 97
 Jupiter, 28, 37

 Ka, 109, 110, 117, 216
 Kabala, 85
 Kahire, 64, 67, 69, 73, 75, 93, 97, 99, 103,
 116, 124, 125, 126, 128, 131, 132, 143,
 144, 145, 159, 192
 Kalesi, 98, 103
 Kalah Şergat, 182
 Kaldea, 181
 Kaliforniya, 93
 Kalkhu, 191, 197
 Kambyeses, 173
 Kandahar, 175
 Kandiya, 60
 kanope, 130
 Kanopos Serapeum, 299
 Kanopos Emirnamesi, 91
 Kapitol, 27, 68
 Kapusin Manastırı (Palermo), 129
 karaborsa, 116, 124

- Karadeniz, 206
 Karatepe, 294
 Karl V., 235, 247
 Karnak, 117, 144
 Karnak Krallar Listesi, 97
 Kartacalılar, 208
 Kartuş, 95
 Kassandra, 43
 Katherina II., 65
 Kauffmann, Angelika, 21
 kazık tarımı, 272
 Kefren, 94, 101, 109, 110, 111, 307
 Kej, 118
 Keltler, Keldaniler, 68, 74, 159, 191, 194, 201
 Kemvese, 120
 Kenh, 131
 Keops, 88, 101, 107, 108, 110, 111, 112, 286, 307
 Kermanşah, 176
 Khelne, 183
 Khorsabad, 164, 165, 183, 186, 196, 212
 Khshayarsha, 176
 Khumbaba, 203
 Khuş, 183
 Kırım Savaşı, 32
 Kırgöz, 35
 kiklop, 42, 51
 kilise babaları, 86, 96
 kil tablet, 171, 222, 223
 Kim, 129
 Kincardine, 40
 Kingsborough, Lord, 264
 Kircher, Athanasius, 84
 Kisch, Egon Erwin, 286, 287, 288
 Kleitarkhos, 168
 Kleopatra, 9, 88, 97
 Klytaimnestra, 41, 43, 45
 Knossos, 52, 53, 55, 58, 60, 106, 133, 294, 295
 Koldewey, Robert, 133, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 234
 Kolosseum, 27, 168
 Kondottieri, 26
 Kongo, 153
 Konquistadorlar, 31, 234, 235, 238, 251, 261, 264
Kon Tiki, 293
 Kopernikus, 241
 Kophinion, 51
 Korfmann, Manfred O., 296
 Kossailer, 199
 Kossok, Paul, 299
 Koyuncuk Tepesi, 163, 164, 178, 186, 196, 197, 201, 203, 212, 224, 229
 Köln Katedrali, 108, 112
 Krallar Vadisi, 94, 95, 117, 118, 122, 123, 126, 127, 128, 133, 135, 136, 297
 Krallık Asya Derneği (Londra), 176, 178
 Kral Süleyman'ın maden ocakları, 297
 Kramer, Samuel Noah, 222, 223
 Kristal Palas (Londra), 180
 Kronos, 55
 Kruif, Paul de, 6
 Ksenophon, 37, 182
 Kserkses, 37, 38, 168, 173, 218
 Ktesias, 213, 214
 Kudüs, 199, 260
 Kuft, 131
 Kukulkan, 260, 282, 288, 289
 Kukumatz, 288, 289
 Kuri-Galzu, 229
 Kurna, 123, 131, 135
 Kutsal Ahit Tabutu, 86
 Kutsal Kitap, 159, 180, 227
 kutsal kuyu, 274, 275, 277, 279, 280, 281
 Küba, 234, 236, 239
 Küçük Asya, 55, 181, 264
 Kürtler, 161
 Kyaksarfes, 198
 Kyros, 170, 173, 212, 217
 Labrador, 235
 Labyrinth, 56, 59
 Lacau, 146, 148
 Lacroma, 154
 Landa, Diego de, 263
 Langenschwalbach, Bad, 134
 lantern majik, 84
 Laokoon, 27
 lapilli, 16, 17, 18
 Larissa, 182
 Lassen, Christian, 173, 175
 Latour, 83
 lav, 16, 17, 284
 Lawrence, T. E., 225
 Layard, Austen Henry, 133, 134, 166, 167,

- 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
190, 191, 192, 193, 195, 196, 197, 200,
201, 202, 212, 251, 274, 285
Lehmann, Walter, 284
Leibniz, 63, 229
Lenoir, Alexandre, 79, 80
Lepsius, Richard, 88, 91, 92, 95, 96, 97,
98, 99, 133, 136, 160
Lerici, Carlo M., 300
Lessing, Gotthold Ephraim, 20
L'Hôte, 90
Libby, Willard F., 300
Libil-Higalla, 214
Libyalılar, 68, 229
Ligue Delphique, 83
Lindbergh, Charles (Albay), 282
Linear-A, 294
Linear-B, 294, 295
Londra, 40, 77, 78, 91, 92, 94, 105, 106,
108, 154, 176, 178, 179, 180, 181, 191,
193, 202, 203, 204
Long-Count, 268
Long Wharf, 275
Loret, 104, 130, 136
Louis XIV., 63, 269
Louis XV., 65
Louvre, 29, 78, 98, 165, 166, 224
Lucas, Alfred, 144
Lucas, L., 150
Ludolf sayısı, 112
Ludwig II. (Bavyera kralı), 154
Lukian, 212
Luksoz, 93, 116, 117, 122, 124, 125, 126,
131, 135, 139, 144
Luther, Martin, 241
Lübnan, 190
Lyon, 270
Lythgoe, Albert Morton, 144

Mace, Arthur C., 144, 146, 154
Macellan, Ferdinand, 235
MacLaren, Charles, 36
Maçitra, 206
Madeiro jr., 282
Madrid, 181, 263, 264
Makedonya, 226
Malcolm, John, 175
Malleus maleficarum, 229
Manencourt, 78
Manetho, 97, 98
Manouph, 85
Marduk, 216, 217, 218, 219, 220
Maria, Don José, 255, 257, 258
Maria Theresia, 24
Marianne, Auguste, 89, 92, 98, 99, 100,
101, 103, 104, 116, 129, 133, 166, 226
Marseillaise, 89
Marsilya, 270
Martorelli, Giacomo, 22
Maspero, Gaston, 104, 124, 126, 134, 136
materyalist felsefe, 159
Maudslay, Alfred Percival, 266
 Collection, 266
Mavi Müze, 300
Maximilian, 154
Mayalar, 259, 260, 261, 263, 264, 266,
267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 276,
282, 283, 284, 288, 289
Mayer, Julius Robert, 48
Mayer (profesör), 27
Mecklenburg, 31
Medler, 289
megaron, 52
Mehmet Ali (Paşa), 92, 93, 162
Mehmet Bey (Girge Valisi), 89
Meier-Graefe, Julius, 116
Meissner, Bruno, 160
Meklenburg, 32
Meksiko, 233, 234, 239, 240, 242, 243,
247, 260, 261, 264, 285, 286, 287, 289,
313
Meksika, 8, 161, 230, 236, 237, 241, 244,
246, 247, 248, 253, 261, 263, 274, 283,
284, 286, 288, 290, 295, 297, 312, 313
Mellaart, James, 298
Memel, 32
Memlûk, 64, 66, 90, 93
Memnon, 93, 106
 yontuları, 106
Memphis, 77, 89, 95, 99, 100, 129
Menelaos, 52
Menes, Brasted, 85
Mentu-her-Khopşef, 136
Mercklin, Eugen von, 7
Merkes, 214
Merkür, 212
Meroe, 109
Metropolitan Museum of Art, 137, 144

- Meyer, Eduard, 6, 48
Meyer, Ernst, 7
Mezopotamya, 97, 133, 162, 165, 169,
170, 181, 201, 203, 224, 263
tarihi, 160
Mısır, 5, 18, 21, 44, 51, 52, 55, 56, 63, 64,
65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 77, 78,
82, 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103,
104, 105, 106, 107, 109, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 124, 127, 128, 129,
131, 133, 134, 138, 142, 143, 144, 145,
148, 152, 154, 155, 159, 160, 161, 162,
164, 165, 166, 168, 188, 190, 202, 205,
216, 224, 226, 229, 248, 250, 254, 255,
259, 260, 263, 264, 268, 271, 273, 295,
300, 301
Enstitüsü, 67, 73
göz hastalığı, 64
Komisyonu, 89, 124, 165, 251
Müze (Berlin), 88, 96
Müze (Bulak), 103
Müze (Kahire), 97
Müzesi, 125
tarihçiliği, 97
Midilli, 206, 207
Miguel, 258
Miken, 294, 300, 305
Mindaros, 37
Minos, 55, 56, 57, 58, 59, 60
Minotauros, 56, 59, 60
Minyas, 51
Mis'el, 210
Mit-Rahine, 89
Moche kültürü, 297
Moğollar, 281
Mokattam dağları, 110
Moltke, von, 50
Montagua, 252
Monte Albán, 287, 288
Montefik Arapları, 210
Montejo, Francisco de, 259
Montezuma, I., 59, 234, 237, 238, 240,
242, 243, 244, 246, 247, 260
Montezuma, II., 234, 244
Mophta, 84
Morazán, 251
Morse, Samuel, 48
mozayik sancağı (Ur), 225
Muhammed (şeyh), 210
Muiron, 64
Mukattam Dağları, 64
Mumya bugdayı, 154
mumyalama, mumyalar, 118, 120, 121,
122, 126, 128, 129, 130, 131, 152
Murad Bey, 66
Murad (Mısır hükümdarı), 64
Musa, 128, 183, 215, 222, 227
Musul, 160, 162, 163, 180, 182, 183, 184,
187, 191, 193, 196, 201
Münden, 169
Münih, 207
Mykenai, 36, 41, 42, 43, 45, 46, 49, 51, 52,
55, 296
Nabopolassar, 212, 216, 217, 219
Nakija, 199, 200
Nantes, 270
Napier, 201
Napoléon I., 61, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 77,
81, 82, 83, 84, 89, 124, 155, 165, 168,
228, 251, 252, 259
Napoli, 15, 23, 28, 53
Narváez, 239, 240, 243, 244
Naukratis, 106
Naumburg, 95
Nauplion, 52
Nazca, 299
Neandertal insanı, 27
Nebeşe, 106
Nebukadnezar, 159, 178, 212, 214, 215,
216, 217, 218, 219, 229, 234
Nefertem, 100
Neith, 100
Nelson, 63, 64
Nemrut, 182, 183, 186, 188, 212
Tepesi, 184, 188, 191, 192, 196, 202
Nerva, 89
Newberry, Percy E., 144
New York, 137, 144, 250, 251, 255, 259,
287
Nickerson, Ephraim, 275
Nicolas, 278
Niebuhr, Carsten, 65, 168, 169
Nil, 32, 64, 65, 68, 69, 75, 83, 89, 93, 98,
103, 107, 108, 109, 113, 114, 116, 117,
119, 123, 125, 129, 131, 145, 155, 162,
163, 192, 254, 263, 299

- Ninive, 67, 155, 159, 162, 164, 165, 166,
167, 182, 183, 186, 190, 196, 197, 198,
201, 212, 214, 224, 228, 251, 289
Tapınağı, 200
- Ninurta, 214
- Nippur, 229
- Nissir, 204
- Noche triste, 244, 247, 261, 284
- Noctograph, 260, 261
- Nofretete, 133
- Nubiaklar, 69
- Nuh, 183, 191, 192, 204, 205, 223, 224,
227
- Oaxaca, 287
- Odysseia*, 35
- Odysseus, 32, 52, 294, 297
- Odysseus (nalbantın oğlu), 35
- Olmedo, Pater, 238, 242
- Olmekler, 262, 288, 295
- Ombos, 100
- Onnos, 89
- Ophthalmia militaris, 64
- Oppert, Jules, 176, 177, 178, 179, 224
- Orestes, 41, 44
- Oriental Institute (Chicago), 168
- Orta Amerika, 107, 234, 247, 250, 251,
258, 261, 262, 263, 264, 271, 282, 285,
288, 295
- Ortaçağ, 51, 84, 86, 88, 168, 214, 229
- Osiris, 84, 98, 122, 149, 155
- Osman Bey, 123
- Osorkon I., 123
- Ostwald, Wilhelm, 48
- otodafe, 264
- Otumba, 245, 247
- Ovando, Nicolas de, 235
- Oxford, 49, 53, 201
- Öklid, 72
- Ölü Deniz, 298
- Page-Renouf, Fransız Le, 91
- Palenque, 266, 282, 297
- Palin, 85
- Pallas, 229
- Pamphylia Dikilitaşı, 85
- Panama, 288
- Papa Gregor XIII., 268
- Papa VI. Alexander Borgia, 235
- Papin, Denis, 48
- papirüs, 19, 22, 23, 25, 30, 70, 73, 75, 78,
83, 88, 98, 102, 103, 116, 119, 124, 125
- Paris, 27, 29, 63, 65, 67, 68, 72, 74, 75,
77, 78, 83, 84, 88, 91, 98, 112, 164, 165,
167, 169, 181, 186, 224, 259, 264, 270
- Paris, Alexandros, 31
- Paris Arsenal Kitaplığı, 28
- Paris Ulusal Kitaplığı, 97
- Paris Yazıtlar Akademisi, 84
- Parseval, August von, 48
- Parsi, 74
- Paskalya Adaları, 293
- Patroklos, 34
- Pausanias, 42, 43, 51, 106
- Pehlevi, 74
- Peloponnes, 33, 41
- Pelopsoğulları, 41
- Penelope (nalbantın karısı), 35
- Persepolis, 71, 168, 169, 170, 171, 173,
177, 186
- Persepolis yazıtları, 169
- Peru, 235, 293, 297, 299
- Peser, 119, 120
- Petersburg, 34, 49, 65
- Petrie, William Matthew Flinders, 92,
105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113,
114, 115, 121, 133, 134, 135, 138, 274
- Pewero, 119
- phaiaklar, 208
- Phaidra, 56
- Phalaris, 208
- Phidias, 30
- Philadelphia University Museum, 226
- Philai Dikilitaşı, 87
- Philodemos, 17, 22
- Philokhoros, 30
- Pınarbaşı, 35
- Piccadilly, 94
- Pinutem, 122
- Pithecantropus, 224
- Pius XI., 27
- Pizarro, 235
- Place, Victor, 166
- Platon, 32
- Plutarkhos, 30
- Pococke, Richard, 123
- Polydoros, 28

- Polyklet, 25
 Pompadour Madam de la, 65
 Pompei, 16, 17, 18, 22, 23, 26, 28, 46, 60, 70, 136
 pornografi, 66
 Porphyrius, 84
 Portekiz, 235
 Poseidon, 38
 Praksiteles, 25
 Prens Albert, 88
 Prescott, William Hickling, 260, 261, 262, 263, 264, 284
 Priamos, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 50, 52
 Proitos, 51
 Pruner-Bey, 27
 Prusya, 21, 49, 50, 136
 Psykhe, 29
 Ptah, 100
 Ptah-nofru, 106, 114
 Ptolemaios, 87, 88, 89, 91, 97, 228
 Ptolemaios III., 268
 Ptolemaios V., 77
 Puerto Rico, 234
 Puşkin Müzesi (Moskova), 296
 Pylos, 294, 295
 Quauhtemoc, 247
 Quedlinburg Şatosu, 129
 Quetzalcoatl, 241, 288, 289, 290
 Quirigua, 269
 Rabinal, 263
 radyo karbon tarihleme yöntemini, 300
 Raffael, 19
 Ragusa, 154
 Ramesseum, 94
 Ramman, 219
 Ramses I. (Büyük), 89, 93, 98, 100, 106, 117, 118, 122, 136, 137, 151, 234
 Ramses II., 93, 94, 98, 110, 117, 120, 122, 128, 136
 Ramses III., 122, 123
 Ramses IV., 136
 Ramses IX., 119
 Ramses VI., 137, 138, 139
 Rassam, Hormuzd, 201, 202, 203
 Rathjens, Carl, 7
 Rawlinson, Henry Creswicke, 48, 133, 134, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 186, 223
 Rehobothir, 183
 Reid, Archibald Douglas, 154
 Reindel, Markus, 299
 Reis Hüseyin, 144
 Ren, 206
 Renauldon, Joseph, 75
 repartimientos, 247
 Rhea, 55
 Rhind papirüsü, 129
 Ricketson Jr., 288
 Rio Copán, 252, 254
 Robespierre, 65
 Rodos Sanat Okulu, 27
 Roma, Romalılar, 15, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 68, 69, 84, 91, 92, 97, 98, 108, 168, 183, 186, 190, 198, 214, 217, 218, 228, 229, 247, 248, 287, 288, 297, 300
 Rosetta, 71, 78, 85, 86, 87
 Rosetta'nın üç dilli taşı, 67, 75, 78, 85, 87
 Royal Society, 54, 91
 Rudolf (veliaht), 154
 Rusya, 34, 49
 Ruz, Alberto, 297
 Sacy, De, 71, 77, 86
 Sahn, 216
 Sakere (Kral), 139
 Sakkara, 66, 99, 109, 297
 Sakkara Krallar Listesi, 98
 Salama, 263
 Salaria, 188
 Salem, 260
 Salih Hamdi Bey, 144
 Salt, 93, 136
 Sanherib, 169, 196, 197, 198, 199, 200, 212, 217
 San Salvador, 251
 Sanskrit, 77, 177
 Sanssouci, 165
 Sargon I., 165, 167, 199, 217
 Sartre, Jean-Paul, 41
 Sarzec, Ernest de, 205, 224
 Sayce, Archibald Henry, 49
 sayı mistiği, 112, 154
 Schaeffer, Claude F. A., 295
 Schiller, 24
 Schliemann, Heinrich, 7, 31, 32, 33, 34,

- 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
58, 59, 67, 74, 78, 105, 124, 133, 134,
166, 169, 181, 274, 275, 285, 294, 296,
300
Schmökel, Hartmut, 7
Schopenhauer, Arthur, 47
Schöne, Richard, 209
Scott, Alexander
 Kaptan, 79
Sebennytos, 97
Sediman, 66
Seehausen, 21
Segestallılar, 208
Seler, Eduard, 284, 286
Selinunt, 207, 208
Semiramis'in Asma Bahçeleri, 209
Serapeum, 27, 99
Sethos I., 93, 94, 98, 110, 118, 120, 122,
 127, 136, 151
Severus, Septimus, 106
Sezar, 37, 97
sfenks, sfenksli yol, 69, 99, 100, 107, 108,
 300
Shrewsbury, 250
Sibirya, 288
Sicilya, 15, 207
Sidon, 199
Sin-Şar-Işkun, 198
Sipán, 297
Sipán'ın Efendisi, 297
Siptah, 133
Sirakuze Katedrali, 220
Sirruş, 219
Skaia kapısı, 31, 38
Skamandros, 35, 49
skarabe, 68, 130, 139
Skorpion I (kral), 295
Smith, George, 202, 203, 204, 205, 224
Soane Müzesi, 94
Sodom ve Gomorre, 159
Sophia, 43
Sophokles, 44
Sömmering, Thomas, 48
Spengler, Oswald, 96, 234
Steindorff, Georg, 155
Stendhal, 21, 63
Stephan Kilisesi, 108
Stephens, John Lloyd, 133, 231, 250, 251,
 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259,
 260, 263, 264, 266, 274
Stonehenge, 106
St. Paul Katedrali, 108
Strabon, 68, 84, 106, 218
Suchos, 100
su ciğeri, 300
Sumermeri, 94
Surgul, 207
Suriye, Suriyeliler, 18, 32, 93, 95, 162,
 181, 182, 197, 207, 295
Susa, 228
Suudi Arabistan, 162
Sümer, Sümerler, 162, 222, 223, 224, 225,
 226, 227, 228, 229, 263, 289, 295
Süveyş Kanalı, 63, 193
Sydenham, 88, 180
Syringe, 118

Şadanu, 201
Şam, 169, 181
Şamaş-şum-ukin, 200
Şammar, 210
Şikago, 144
Şikago Üniversitesi, 168
Şiraz, 168, 169
Şub-ad (kraliçe), 226
Şuma, 201

Tabasco, 285
Tahran, 175
Talbot, 178, 179
Tandau, Abbé, 85
Tarquinia, 300
Taştan Kutsal Kitap, 112
Tatarlar, 162
Teb, 66, 93, 94, 95, 116, 117, 119, 124,
 128, 129, 144
 Batı, 118, 119
 Doğu, 119
Tebeşir Çağı, 89
Telemakhos, 35
Tell-el-Amarna, 89
Tello, 205, 224
Teocalli, 242, 243, 244, 247, 286
Teotihuacán, 261, 284, 286, 288
Termer, Franz, 7
Tevrat, 74, 81, 128, 144, 159, 160, 161,
 162, 164, 165, 167, 183, 185, 191, 197,

- 203, 204, 205, 216, 220, 224, 225, 227, 228, 285
 Tezkukan, 284
 Thais, 168
 Theseus, 58, 59
 Thompson, Edward Herbert, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 281, 282
 Thout (tanrı), 100
 Thukydides, 35, 59
 Thutmosis I., 69, 89, 117, 118, 122, 133
 Thutmosis II., 122
 Thutmosis III., 52, 128, 138, 139
 Thutmosis IV, 118
 Ti, 101, 103
 Tierra calliente, 240
 Tiglath-Pileser I., 179
 Tikal, 266
 Tilmen, 199
 Timbuktu, 94
Times, 49
 Tiryns, 36, 46, 49, 51, 52, 55, 56, 58
 tiyatro (amfi), 19
 Tlascalan, Tlascalanlar, 233, 237, 245, 247
 Toltek, Toltekler, 107, 262, 285, 286, 288, 289
 Tonalamatl, 267
 Toulon, 63
 Toulouse, 270
 Trajan, 89
 Trinidad (Küba), 236
 Trinity koleji (Cambridge), 134
 Troya, Troas, 31, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 67, 73, 124, 133, 169, 206, 274, 294, 296, 297
Ovası, 32, 35, 37, 49
Savaşı, 32, 35, 36, 49, 97, 296
 Tufan, 199, 227, 229
 Tukulti-Ninurta I., 217
 Tula, 285
 Tuna, 206
 Tunri, 98
 Tut-enkh-Amun, 95, 118, 122, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 145, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 281, 297
 Türkiye, 40, 162, 206, 250, 294, 297, 298, 300
 tüylü yılan, 282, 288, 289
 Tyros, 199
 Tzolkin, 267
 Uaxactún, 282, 288
 Ugarit, 295
 Ulloa, 253
 Uluburun, 300
 UNESCO, 302
 Ur, 225, 227, 229, 297
 Ur-Napişti, 203, 204, 227
 Usermare, 122
 Üçüncü İmparatorluk, 160
 Valetta, 22
 Valladolid, 277
 Valle, Pietro della, 168
 Vansleb, 106
 Vatikan, 69
 Velasquez, 236, 239
 Venedik, 29, 247
 Ventris, Michael, 294, 295
 Venuti, Marcello, 15, 19, 60
 Vera Cruz, 236, 239
 Vespucci, 235, 242
 Vezüv, 15, 17, 18, 23, 60
 Victoria (Kraliçe), 88, 269
 Victoria ve Albert Müzesi, 266
 Villa de Papiri, 17, 22
 Virchow, Rudolf, 27, 49, 50
 Vishtaspa, 176
 Viyana, 108, 207
 Voltaire, 65, 82, 85
 Vyse, 111
 Wagner (Göttingen), 27
 Waldeck, 259
 Wedgewood, 260
 Weidner, 160
 Weigall, Arthur, 154
 Westbury, Lord, 154, 155
 Westergaard, Niels Ludvig, 177
 Winckelmann, 16, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 46, 47, 49, 70, 78, 133
 Woolley, Katherine, 226
 Woolley, Leonard, 133, 225, 226, 227, 229, 297
 Würzburg, 28
 Xipe Totec, 288
 Xochicalco, 286

- Yahudiler, 159, 182, 216
yalancı kral, 176
Yarim-Lim, 297
Yehuda, 199
Yemen, 163
Yeremiya, 159
Yezidi Kürtleri, 210
Young, Thomas, 48, 86, 87
Yucatán, 133, 161, 230, 250, 256, 259,
260, 262, 266, 274, 275, 281, 282, 285,
288
Yunanistan, Yunanlılar, 32, 34, 35, 47, 52,
55, 58, 68, 96, 97, 100, 106, 118, 161,
163, 172, 189, 206, 207, 217, 229, 237,
250, 263, 264, 288, 294, 295, 296, 298,
300
Yunan kralı, 43, 53
Yunan mitolojisi, 23
Yunan veliahtı, 53
Yüz Gün, 82, 83
Zap, 182, 188
Zapotekler, 288
Zefenya, 190
Zenciler, 69
Zend, 74
Zend-Avesta, 82, 173
Zend dilleri, 177
Zeppelin, Ferdinand von, 48
Zeus, 25, 30, 34, 55, 56, 229
zift, 129
Ziggurat, 110, 216, 217, 218, 224, 228,
273
Zumárraga, Juan de, 264

KURT W. MAREK C. W. CERAM

OTOBİYOGRAFI

BERLİN'DE DOĞDUM (20 Ocak 1915). Tiyatronun iyi, politikanın kötü olduğu, çabuk zenginliklerin ve işsizliğin telaşlı dönemlerinde büyüdüm. Okuldan ve öğretmenlerden nefret ettim. 18'imde bir yayınevime girdim, bir yandan da öğrenim gördüm. Aynı yıl *Berlin Börsen Courier*'de ilk edebiyat ve film eleştiri yazım yayınlandı. Bir yıl sonra kendi ilk dergimi ve kendi yayınevimi kurdum. Hiç de kötü değil –dergi dördüncü sayıya ulaştı, yayınevinin de bir yayını vardı. Çok geçmedi, gazeteler için sayısız makaleler yazıyordum ve ilk radyo konuşmamı yapmıştım –bir radyo oyunum da başarılı olmuştu. Bu iyi başlangıç Almanya'da eleştirinin yasaklanmasıyla bir anda son buldu. Ben de deneyim açığımı gezilerle giderdim; buna büyük bir öğrenim tutkusu eklendi; Her güne bir kitabı, kendime kural belledim. Sansürcüleri atlatmak ve her türlü organizasyona katılmaktan başarıyla kurtulmak için ben de yazar olarak geçmişe kaçtım; kısa süre sonra Ullstein yayınevi dergilerinin “kültür tuhafıkları” uzmanı olmuştum bile. Bu, benim “verilere” olan giderek artan tutkumun temelini attı; bu veriler insani arka plana doğru biçimde istif edildiğinde, ilginç edebi yapıların oluşmasına olanak tanır. Bu denemeler benim savaş sonrası ilk kitabımı tetikledi.

İlk gününden itibaren Almanya'nın yenilgisine kesinkes inandığım halde, bu beni en şiddetli olaylara karışmaktan alıkoymadı. Narvik'te ve Stalingrad yakınlarında kuşatmanın içindeydim, Casino'da yaralandım. Savaşın sonu bana derin nefes aldırdı –beklenmedik entelektüel özgürlük armağanı çılgınca çalışma gücü yarattı. 1945 ile 1948 arasında aynı zamanda Hamburg'da yeni kurulan *Die Welt* gazetesinde redaktör ve Rowohlt yayınevinin genel yayın müdürüydüm (1952'ye dek), gençler için yayınlanan *BENJAMIN* adlı dergi kurucularının ve

Kurt W. Marek
(1915-1972)

Kuzey Almanya Radyosu gece programları çalışanlarının arasında yer aldım, sayısız makale ve polemik yazısı yazdım, dahası Rowohlt yayınevi modern yazarlarının kitaplarına çok sayıda edebi ön- ve sonsöz kaleme aldım.

“Bir yandan” da “veri” toplayıp düzenlemenin acı verici mutluluğu beni bırakmadı; yeni bir alan olarak kazıların, arkeolojinin tarihini keşfettim. Bir rastlantı beni o dönemde Almanya’da tek bir yerde toplanmış en zengin malzemeye ulaştırdı. Dört buçuk yıl içinde “düzenledim”, “birleştirdim”, ölü mozaik parçacıklarından bir tablo oluşturdum ve dramatik bir haber metni kaleme aldım (oy- sa çok zor yazı yazarım): *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler*’i, 26 dile çevrilen ve bugün sadece Almanya’da orijinal baskısı 2 milyon adede ulaşan kitabı.

Arkeolojinin tarihi üzerine iki kitap (biri, metin ve fotoğrafların yeni bir tarzda birbirlerini tamamladıkları resimli olanı, çok kopya edilen yeni bir kitap modeline dönüştü) ve “Sinemanın Arkeolojisi” başlığıyla piyasaya çıkan bir makalenin ardından, 1961 ile 1962 arasında yönetmen ve yazar olarak “Antik Çağın İzinde” başlığıyla Alman ve ABD televizyonları için altı belgesel film çevirdim.

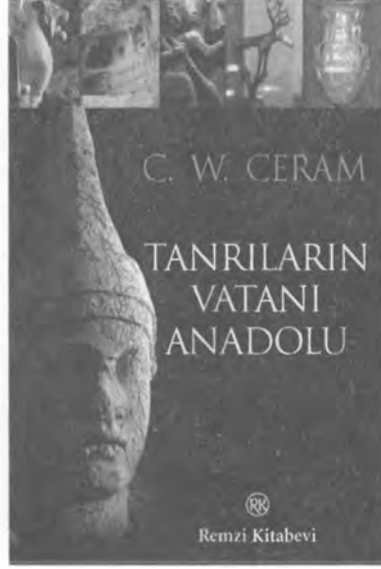
Sonra geçmişi değil, geleceği hedef alan *Kısırtıcı Notlar* (İngilizcesi, “Yesterday”; Alan Price-Jones önsözüyle) adlı benim (kendim için!) en önemli kitabımı yazdım. Kültür felsefesine ilişkin kenar notlarından oluşan bu “notlar” ilginç biçimde Almanya ve Amerika’da pek entelektüel yankı uyandırmadı (oy- sa bu ülkeler için düşünülmüştü); Fransa ve İspanya’da ise hemen çevrilip yayınlandı.

Dört buçuk yıllık çalışmanın ardından *İlk Amerikalı* önce ABD’de, ardından, 1972’de Hamburg-Reinbek’de Rohwolt yayınevi tarafından yayınlandı ve bir hafta sonra çok satanlar listesine girdi.

1952’de evlendim ve dağlık Allgau’da bir yer satın alıp yerleştim. 1954’te ABD’ye göç ettik ve neredeyse on yedi yıl New York State, Woodstock’da, orman ve çayırlar arasındaki kır evimizde yaşadık.

1971’de Almanya’ya döndük. Bir oğlum var. Aslına bakılırsa, eski bir atasözünün bir erkekten beklediklerini böylece gerçekleştirmiş oldum: Bir ev yap, bir ağaç dik, bir oğlun olsun ve –bir kitap yaz.

Kurt W. Marek ölümünden birkaç ay önce bunları söylemişti. 12 Nisan 1972’de 57 yaşındayken Hamburg’da öldü.

C. W. Ceram'ın son eseri olan *Tanrıların Vatanı Anadolu* yüzyıllar önce Anadolu'muza gelip olağanüstü bir uygarlık kurmuş olan Hititler üzerine en tutarlı bilgi ve belgeleri sunmaktadır.

Örneğin Önasya'da 500 yıl süreyle toplumsal, siyasal ve kültürel açıdan en önde gelen topluluklardan biri olan Hitit Devleti'nin çağdaşlarına oranla üstünlüğü, kuruluşundan M.Ö. 1200 yılına kadar sürmüştür. Kutsal kitaplarda da kendinden söz ettiren, buna karşılık Yunan ve Roma'ya yabancı kalmış bu büyük uygarlığın araştırma ve kazılar sonucu gün ışığına çıkarılması çağdaş arkeolojinin en coşkulu anları sayılır.

C. W. Ceram, yurdumuza da gelerek bizzat katıldığı araştırmalarda edindiği bulguları bu kitapta bir roman akıcılığıyla yansıtmaktadır.

***Birçok dile çevrilmiş, milyonlarca okura
ulaşmış bir başyapıt... Heykelleri ve kuleleriyle,
piramitleri ve merdivenleriyle insanoğlunun
yarattığı ilk uygarlıkların destanı!***

Bu kitap, bilimin doğuşundan Troya'nın hazinelerine;
Mısır piramitleri ile mumyaların gizeminden
hiyeroglifin çözülüşü ve çiviyazısının okunuşuna;
Babil Kulesi ve Tufan'ın öyküsüne kadar
sayısız arkeolojik bulgunun bilimsel romanıdır.

Doğu Akdeniz'de Minoslular ve Yunan devletleri,
Nil Vadisi'ndeki imparatorluklar, Mezopotamya'da Sümer,
Babil, Asur krallıkları; öte yandan Aztekler ve Mayalar
birbirinden ilginç öyküleriyle bu yapıtta canlanıyor.

www.remzi.com.tr

ISBN 978-975-14-1658-2

9 789751 416582

₺ 30,00